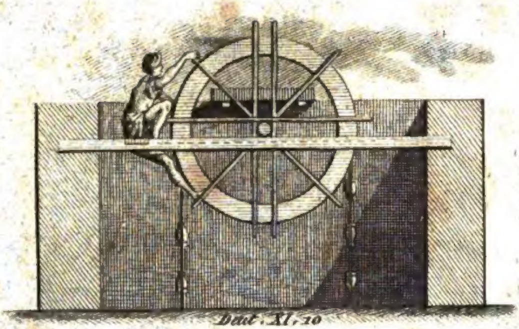
PENTATEUCHUS

ANNOTATIONE PERPETUA

ILLUSTRAVIT

ERN. FRID. CAR. ROSENMÜLLER,

THEOL. DOCT. ET LITTERR. OO. IN ACAD. LIPS. P. P. O.

VOLUMEN TERTIUM,

LEVITICUM, NUMEROS ET DEUTERONOMION
CONTINENS.

EDITIO TERTIA, SIC AB AUCTORE RECOGNITA, EMENDATA
ET AUCTA, UT NOVUM OPUS VIDERI POSSIT.

LIPSIAE,

SUMTIBUS JO. AMBROS. BARTHII.

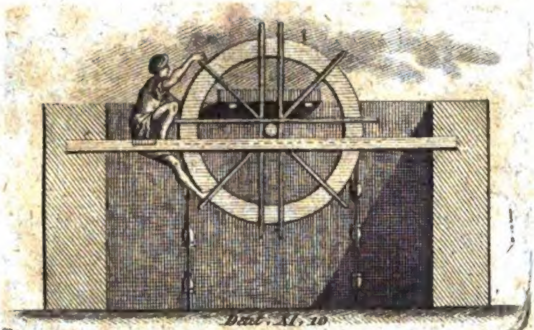
MDCCCXXIV.

ERN. FRID. CAR. ROSENMÜLLERI,
THEOL. DOCT. ET LITTERR. OO. IN ACAD. LIPS. P. P. O.

SCHOLIA

IN

VETUS TESTAMENTUM.

PARS SECUNDA,

LEVITICUM, NUMEROS ET DEUTERONOMION CONTINENS.

EDITIO TERTIA, SIC AB AUCTORE RECOGNITA, EMENDATA ET AUCTA, UT NOVUM OPUS VIDERI POSSIT.

LIPSIAE,

SUMTIBUS JO. AMBROS. BARTHII.

MDCCCXXIV.

SCHOLIA

IN

LEVITICUM.

Tertius hic Mosis liber ab Hebraeis vocatur וַיִּקְרָא, ex eorum more, a primis vocibus libros appellandi; nam ea voce ille incipit. Graeci vero Latinique scriptores ecclesiastici hunc librum dixerunt *Leviticum*, quod in eo ordine pleneque exponuntur quaecunque pertinent ad officium et provinciam filiorum *Levi*, sive sacerdotum; ut sunt holocausta et reliqua omnia sacrificiorum et oblationum genera, cura ignis perpetui, discrimen animalium mundorum et immundorum, hominum qui morbo aut alia re immunditiem sibi contraxerunt, purificatio et expiatio, indictio dierum festorum, et quae ad universum cultum religiosum tam publice quam privatim obeundum pertinent. Ideo Rabbini hunc librum appellare solent תּוֹרַת הַכֹּהֲנִים *legem sacerdotum* et תּוֹרַת הַקָּרְבָּנוֹת *legem oblationum*.

Quo *tempore* et *loco* hic liber conscriptus fuerit, cognoscitur verbis, quae in ejus fine leguntur *): אֵלֶּה הַמִּצְוֹת אֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֶת־מֹשֶׁה אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהַר סִינָי׃ *Hae sunt leges, quas Jova per Mosen populo Israelitico in monte Sinai de-*

*) XXVII, 34.

dit. Haec verba autem non tantum de ea, quae ore fiebat, illarum legum promulgatione, sed et de earum consignatione interpretanda esse, colligi potest ex verbis similibus, quae in fine Numerorum *) scripta sunt: *Haec sunt praecepta et jura, quae Deus per Mosen populo Israelitico dedit in planitie Moab ad Jordanum e regione Hierichuntis.* His verbis indicari consignationem horum praeceptorum apparet ex eo, quod Moses in illa planitie ultimum diem obiit, atque illa nec ante nec post hoc tempus litteris tradere potuit. Si igitur haec verba in Numeris de consignatione legum intelligi debent, et illis similia in Levitico ita interpretanda videntur. Itaque satis est verisimile, hunc librum, sacerdotibus destinatum, conscriptum esse in castris Israelitarum ad montem Sinai **).

Quod adtinet ad *ritus*, qui in hoc libro praescribuntur, multi eorum ad Aegyptiorum exem-

---

*) XXXVI, 13.

**) Loca hujus libri, quae tempus produnt, quo Hebraei nondum sedes fixas in terra Cananaea occupaverant, sed in castris adhuc vitam erraticam per deserta degebant, IV, 11. 12. 21. XVI, 10. 21. 22. 26. 27. 28., XIII, 46. XIV, 2. 3. 8. 33. seqq., observavit Fr. Bleek in Commentat., quam inscripsit: *Einige aphoristische Beiträge zu den Untersuchungen über den Pentateuch* in *dem Biblisch-exegetischen Repertorio* a nobis edito P. I. p. 7. 11. seqq.

plum videntur instituti esse *), rejectis tamen et commutatis iis, qui vel idololatriam saperent, vel populi Israelitici statui et terrae, quam habitaturi erant, apti non essent. Ita vestes sacerdotum lineae, Naziraeorum consecratio capillorum, festorum celebratio, oblatio primitiarum et alia hujus generis, originem Aegyptiacam satis manifeste prae se ferunt, ut in explicatione locorum, in quibus singula eorum praecipiuntur, ostendetur. Qua quidem in re sapientiam legislatoris cognoscas. Israelitae enim in Aegypto nati, et Aegyptiorum moribus tum in vita communi, tum in rebus ad cultum religionis pertinentibus, adsueti, sane aegre tulissent, si eis ritus praescripti essent, plane ab illius gentis ritibus diversi. Nam plebs rudis et inculta, moribus et consuetudinibus, quibus ab ineunte aetate erat innutrita, pertinaciter solet adhaerere, praesertim si eae religionis auctoritate sancitae sunt. Nec quidquam tot rixas et motus civiles peperit quam praeceps

*) Recte Marsham in *Can. chron. Aegypt.* p. 154. edit. Lips.: „Ex Sacris Literis cognoscimus Ebraeos diutinos fuisse Aegypti incolas: illos autem mores Aegyptios non penitus exuisse, sed mansisse aliquas disciplinae Aegyptiacae reliquias, non immerito suspicari possumus. Multae Mosis leges ex antiquis moribus. Quicquid veri Numinis cultum impediret, stricte interdicitur. Moses plerosque Aegyptiorum ritus abrogavit, quosdam immutavit, quosdam pro indifferentibus habuit, quosdam permisit, imo et jussit.“

aliqua mutatio in legibus et ceremoniis religionis facta. Si Moses Israelitis praescripsisset leges prorsus singulares et novas, vix eas observaturi fuissent. Magna cautione opus erat, ne animi eorum institutis plane insolitis et ab aliarum gentium consuetudine abhorrentibus abalienarentur a legislatore. Plerosque igitur gentium ritus retinuit, et eos tantum prohibuit, qui cum idolorum cultu nimis erant conjuncti.

Ceterum hujus libri argumentum tam est domesticum et huic genti proprium, ut facile pateat hunc librum illi genti tantum esse destinatum, ut publicae religionis exercendae jus et modum sic praeciperet, uti societati huic civili maxime conveniebat; nil quidquam autem spectare ad alios homines, qui non fuerunt hujus societatis cives. Nihilominus tamen hic liber Christianis minime est negligendus. Nam et in ipsis Veteris Testamenti reliquis libris saepe fit mentio rerum ad cultum Leviticum pertinentium, et in Novo Testamento multa occurrunt loca, quae sine cultus Levitici cognitione intelligi plane non possunt, id quod praesertim valet de epistola ad Hebraeos, quae paene tota in comparatione institutorum cultus Levitici cum Christianorum sacris versatur.

SCHOLIA IN LEVITICUM.

CAP. I.

Praescribuntur oblationes spontaneae e pecudibus (Vs. 1—13.) et avibus (14—17.), ritusque in iis offerendis servandi.

1. Quod vocis וַיִּקְרָא litera ultima in nostris exemplaribus minor reliquis scribi solet, minime proficiscitur inde, quod in vetere Codice, quo Masorethae usi sunt, casu א minor fuerit, negligentia librarii, ut Clerici est opinio; sed variasse olim codices in eo vocabulo arguit. In aliis enim codicibus quod nunc receptum est, וַיִּקְרָא, in aliis vero, omisso א, ויקר extitisse videtur, his instruendum punctis vocalibus: וַיִּקָּר, quod est Futur. apocopat. Conjug. *Niphal* verbi קָרָה, *occurrere*, *obviam fieri*, ut vertendum sit: *apparuit Mosi* Jova, quae ipsa loquendi formula occurrit Num. XXIII, 8. וַיִּקָּר אֱלֹהִים אֶל־בִּלְעָם, *et obtulit se*, apparuit, *Deus Bileamo;* nec non Vs. 3. atque Exod. III, 18. — מֵאֹהֶל מוֹעֵד „*E tabernaculo conventus*, i. e. ex adyto, unde in posterum oracula sua proditura promiserat Deus Exod. XXV, 22.“ Cleric.

2. אָדָם כִּי־יַקְרִיב מִכֶּם קָרְבָּן לַיהוָה *Homo si offeret ex vobis*, i. e. quum quispiam privatus Jovae munus offerre volet. Hic enim est sermo de *sacrificio privato,* quod aliquis offert suapte voluntate, non ex praecepto legis. כִּי h. l. significat *si,* ut saepius, e. c. Exod. XX, 22. Num. V. 20. קָרְבָּן proprie est *omne quod admovetur,* hinc *donum,* quia, quae dantur, accipientium manibus admoventur; tum in genere omne

quod Deo offertur, sive sit de pecoribus sive de terrae frugibus. מִן הַבְּהֵמָה–אֶת־קָרְבַּנְכֶם *De animalibus quadrupedibus*, et quidem *de bobus et ovibus munus vestrum offeratis*. בְּהֵמָה significatione convenit cum Arab. بهيمة, quod Firuzabadio explicante (in Bocharti *Hieroz.* P. II. L. V. C. XV. T. III. p. 707. edit. Lips.), كل ذات اربع قوايم, *omne animal quadrupes*, designat. Excluduntur hoc nomine e censu animalium Jovae offerendorum *reptilia*, רֶמֶשׂ, quae etiam Genes. I, 24. 25. *quadrupedibus*, בְּהֵמָה, opponuntur. Minime est necesse, Masorethica interpungendi ratione deserta, nomineque בְּהֵמָה, repugnante linguae usu, generali *animalis* notione accepto, hoc modo vertere: *Si quis Deo offerre velit donum ex animantibus, id sumat e bobus vel ovibus*, ut nos olim fecimus, quodque Vir quidam doctus in Michaelis *Biblioth. Orient. Nova*, P. VII. p. 107. non probavit solum, verum confirmari etiam putavit simili Versus 14. ratione, qui hic nostro respondeat. Sed respondet ille potius Versui proxime sequenti tertio. צֹאן, quod commune nomen est *ovillo* et *caprino* generi, ut pluribus Bochartus ostendit in *Hieroz.* P. I. L. II. Cap. XLIII. (T. I. p. 471. coll. 457. edit. Lips.), hic etiam comprehendit *oves* et *capras*, ut apparet ex Vs. 10. Igitur Deo victimae tantum ex animalibus domesticis, iisque, quae frequentissimo victui apud omnes fuere, offerebantur. Homines enim quidquid sibi ipsis usui esset, Deo etiam gratum futurum existimabant. Videbatur etiam venerationi Deo debitae contrarium, si quis Deo mactaret id animal, quo ipse vesci nollet. Cf. Spencer *de Legibus Hebraeor. Ritual.* L. III. Dissert. II. Cap. II. Sect. I.

3. עֹלָה est *holocaustum*, apud Alexandrinos ὁλοκαύτωμα, ab עָלָה *ascendere*, quod totum in altare ascenderet et ibi concremaretur, unde etiam vocatur כָּלִיל *totum*, scil. sacrificium, Deut. XXXIII, 10. Ps. LI, 21. זָכָר *masculum*, hoc enim genus in bucera, ovilla et caprina pecude pluris aestimatur, quam femininum. Hinc in ex-

cellentissimo sacrificiorum genere, quod erat holocaustum, praescribitur masculum, quum in eucharistico sacrificio et nonnullis sacrificiis pro peccato, generis feminei hostiam offerre fas esset. תָּמִים *perfectum*, i. e. sine vitio et defectu corporis, sine aegritudine et membrorum debilitate; id quod Graecum ἄμωμον, quod Alexandrini hic habent. *Josephus* Antiqq. Lib. III. Cap. 10. haec animalia vocat ὁλόκληρα καὶ κατὰ μηδὲν λελωβημένα, *integra et in nullo mutila.* Sic teste *Herodoto* Lib. II. Cap. 41. τοὺς καθαροὺς ἄρσενας τῶν βοῶν καὶ τοὺς μόσχους οἱ πάντες Αἰγύπτιοι θύουσι. אֶל־פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד *Ad ostium tabernaculi conventus*, i. e. Sancti, nam ibi erat altare holocaumatum sub dio, cf. Vs. 5. Quod rursus jubetur sub poena mortis infra XVII, 3—9., hac addita ratione, ne animal, secreto aut in campis occisum, aut ejus sanguinem partemve, Daemoni vel Deo alieno sacrum voverent. לִרְצֹנוֹ לִפְנֵי יְהוָה *Ut acceptus sit Deo*, Dei favorem sibi conciliet. Vid. Excurs. I.

4. וְסָמַךְ יָדוֹ עַל־רֹאשׁ הָעֹלָה *Manum imponat capiti holocausti.* Hoc manus imponendi ritu non transferri debuerunt peccata offerentis in victimam, ut vulgaris est sententia; nam idem ritus obtinuit etiam in sacrificiis eucharisticis: sed significabat is, qui sacrificium offerret, se id ritu illo solenniter Deo tradere, et quasi manumittere, professus se renunciare juri, quod in istud animal habebat, idque cultui divino dicare. Ita prisci Romani servum, quem libertate donabant, in hujus rei signum tenebant manu, dicentes: *hunc hominem liberum esse volo.* לְכַפֵּר *Ut aboleat* scil. peccata sua. Vid. Excurs. II.

5. וְשָׁחַט *Et mactet*, scil. *mactans*, id est, vel is ipse, qui victimam adduxit, vel, ut alii volunt, *Levita* aliquis, quod colligi posse putant ex 2 Paral. XXX, 17. et XXXV, 10. 11., ubi *Levitae* paschales agnos jugulant, sed sanguinem spargunt sacerdotes. Sic apud Romanos sacerdos non jugulabat victimam, sed popa, aut victimarius, ad sacerdotis nutum. Cf. Bocharti *Hieroz.* P. I. L. II. Cap.

XXXIII. T. I. p. 330. ed. Lips. לפני יהוה *Coram Jova,* i. q. אל־פתח אהל מועד, i. e. ante tabernaculum conventus, ubi Dei sedes credebatur. וזרקו — מועד *Adspergant sanguinem circa altare, quod est in tabernaculi introitu.* זרק non significat *fundere*, ut quidam vertunt, sed *sparsit*, collato Arabico زرق, *stillatim emisit.* סביב, *circum*, positum est h. l. adverbialiter per ellipsin praepositionis ב, ut saepius.

6. והפשיט את־העלה *Et excoriet holocaustum.* Verbum פשט proprie notat *exuere*, hinc in Hiphil de pelle animalis usurpatum, *excoriare.* Ita et Alexandrini, *καὶ ἐκδείραντες τὸ ὁλοκαύτωμα.* Pro והפשיט Codex Samaritanus et Alexandrini legerunt והפשיטו, atque ונתחו pro ונתח. Tunc esset sensus, a *sacerdotibus* (non ab offerente) victimam esse excoriandam et in frusta dividendam.

8. נתחים *frusta*, h. l. sunt *porriciae*, quo vocabulo Romani appellabant partes victimae, quae adolebantur. פדר nec est *truncus*, nec *jecur*, ut nonnulli voluerunt, sed *adeps*, ex unanimi Veterum consensu. Alexandrinus ponit *στέαρ*, quod significat *sebum* vel sevum, oleosam et pinguem substantiam adipe sicciorem et concrescentem. *Hesychius: στέαρ, λίπος* (pinguedo). Onkelos vertit תרבא et Syrus ܬܪܒܐ, *pinguedo.* Significari autem videtur voce Hebraea non adeps simpliciter, sed *adeps a carne sejunctus*, qui capiti, pectori et membris superponebatur, ne tabes et sanguis ex illis effluens flammam extigueret, sed eam potius aleret. De hoc adipe vid. Exod. XXIX, 17. Levit. III, 9. IV, 35. IX, 20. Cf. Bocharti *Hieroz.* P. I. L. II. Cap. XLV. T. I. p. 523. ed. Lips. Ita etiam veteres Graeci, Jovi sacra facientes (Iliad. B. 423.) *Μηρούς τ' ἐξέταμον, κατά τε κνίσσῃ ἐκάλυψαν.* על־העצים אשר על־האש אשר על־המזבח *Super ligna, quae super ignem qui super altare.* Quibus verbis Moses dubio procul hoc voluit, exstrui debere struem lignorum,

et sub ea ignem accendi; sed antequam strues tota arderet, in superiore ejus parte disponendas esse proficias.

9. קִרְבּוֹ *Intimum ejus*, i. e. interiora praecordia, ut cor, jecur, pulmones etc. — רֵיחַ נִיחוֹחַ לַיהוָה est *odor gratus Jovae*, vid. not. ad Genes. VIII, 21. Intelligitur nidor ille ex adipibus adolitis ascendens, quem a diis hauriri eodemque illos placari antiquissimae gentes putabant. Sic apud Homerum Chryses in oratione ad Apollinem, Iliad. A. 39. 40. *εἴποτέ τοι χαρίεντ᾽ ἐπὶ νηὸν ἔρεψα, Ἢ εἰ δή ποτέ τοι κατὰ πίονα μηρί᾽ ἔκηα Ταύρων, ἠδ᾽ αἰγῶν, τόδε μοι κρήηνον ἐέλδωρ.* Et Homerus apud Platonem in Alcibiade, II, c. 13. *τὴν δὲ κνίσσαν ἐκ τοῦ πεδίου τοὺς ἀνέμους φέρειν οὐρανόν εἴσω — ἡδεῖαν, τῆς δ᾽ οὔτε θεοὺς μακαρὰς δατέεσθαι οὐδ᾽ ἐθέλειν.*

11. עַל יֶרֶךְ הַמִּזְבֵּחַ צָפֹנָה *Ad latus altaris septentrionale.* Si enim ad orientale, ubi erat locus cinerum (infra Vs. 16.), mactatae fuissent victimae, impeditus esset ingressus in atrium; ad meridiem autem erat adscensus altaris, et ad occidentem Sanctum.

14. Sicut adhuc de hostiis ex animalibus quadrupedibus sermo erat, ita ab hoc Versu indicatur materia sacrificiorum ex avibus. מִן־הַתֹּרִים אוֹ מִן־בְּנֵי הַיּוֹנָה *De turturibus et pullis columbarum.* In unoquoque enim genere immolari oportebat Deo optima, cujusmodi sunt in turturibus adultiores, in columbis teneriores. Ceterum *columbae* in Palaestina valde frequentes sunt. Philo apud *Eusebium* in *Praeparat. Evangel.* circa fin. Lib. VIII., ubi de Ascalone et de regione circa hanc urbem loquitur, dicit, *ἀμήχανόν τι πελειάρων πλῆθος ἐπὶ τῶν τριόδων καὶ κατ᾽ οἰκίαν ἑκάστην ἐθεασάμην.* Maundrellus (*Voyage from Jerusalem to Aleppo*, p. 3.) testatur, se vidisse multas columbas in Syria et Palaestina. Adrichomius in *Theatro Terrae Sanctae* narrat, ad meridiem urbis Hierosolymae in campo fuisse turrem, in quo plus quam quinque millia columbarum nidificassent. Ob frequentiam harum avium in Palaestina, eae praescriptae erant in sacrificium pauperibus, Levit. V, 7.

15. וּמָלַק אֶת־רֹאשׁוֹ *Ejusque caput ungue elidat.* „Id enim Hebraeis est מָלַק, quod Graeci ἀποκνίζειν, id est, *ungue lacerare*, vel *abscindere*, hic et infra V, 8. reddunt, quibus solum locis occurrit. Jerosolymitanus עזם, et Jonathan חזם, quod idem est, ח et ע permutatis. Arabice idem حذم vel خذم, quod *secare* reddunt et *discerpere*. Sic خذمت الصقر *unguibus discerpsit accipiter* in *Alcamus.*" Bochartus in *Hieroz.* P. II. L. I. C. V. T. II. p. 558. ed. Lips. Arabibus ملق est *lubricus*, *glaber fuit*, et in Conjug. secunda *laevigavit*, *complanavit*. Hinc Alb. Schultensius in *Not. ad Harir. Consess.* I. p. 64. hebraico verbo hoc loco *capitis complanationem*, et *compressionem inter digitos*, sine *jugulo scisso ruptove* indicari censet, quum ex loco infra V, 8. appareat, caput columbarum a collo non fuisse separatum. Verborum וְנִמְצָה דָמוֹ sensum optime expressisse videtur Alexandrinus, στραγγιεῖ τὸ αἷμα, *guttatim exprimet sanguinem.* מָצָה enim primo *exsugere*, *emulgere*, hinc *exprimere* sanguinem aquamve denotat, ut Syriacum ܡܨܳܐ in *Pahel* et *Aphel*. Utrumque convenit cum Arabum مَصَّ (non مصي, ut in Michaelis *Supplemm.* P. V. p. 1539. extat, typothetae, ut videtur, errore, qui tamen repetitus est in novissima Lexici Simoniani editione, p. 937.) *sugere*, *exsugere*. Pluribus hunc ritum e Talmude et recentiorum Hebraeorum scriptis illustravit Theod. Dassovius in Dissertat. *de ave ungue secta inque sacrificium oblata*, Viteberg. 1697. in quat.

16. Verba וְהֵסִיר אֶת־מֻרְאָתוֹ בְּנֹצָתָהּ „plerique vertunt: *et removebit ingluviem ejus cum plumis ejus.* Putant, haec duo praecipi, evellendam esse ingluviem, et totam deplumandam esse. Sed haec interpretatio variis premitur incommodis. Nam *primo*, בְּנֹצָתָהּ non potest reddi *cum plumis ejus*, scil. *avis*. Si enim ad *avem* rediret hoc *pronomen*, scribendum fuisset בנצתו cum *pronomine*

masculino, quale est in מֻרְאָתוֹ. *Secundo*, non patitur Hebraei sermonis indoles, ut particula ב, in tali vocum structura, per *cum* exponatur. Ea quidem hanc vim habet, quando agitur de rebus ita conjunctis, ut una alteri *insit*, vel proxime *adhaereat*, ut Exod. VIII, 1. *Extende manum tuam*, בְּמַטֶּךָ *cum baculo tuo*, quem scilicet *in manu tua teneas*. Sed ut *ingluvies* בְּנֹצָה sit *cum plumis*, talis structurae nullum puto exemplum proferri posse. Sine dubio Moses, si ejusmodi sensum intendisset, scripsisset saltem, *ingluviem ejus*, וְנֹצָתוֹ *et plumas ejus*. *Tertio*, non hic simul *ingluviem*, simul *plumas avis*, removendas praecipi, docent verba sequentia, וְהִשְׁלִיךְ אֹתָהּ *et projiciet eam juxta altare*, scil. *eam unam rem*, quae מֻרְאָתוֹ בְּנֹצָתָהּ dicta erat. Denique *quarto*, quid causae fuit, cur ex avibus *ingluvies* evellenda fuerit, non item *ventriculus* et *intestina*, cum *sordibus*, quae in his haerent? Sane animalium quadrupedum intestina a sordibus probe purganda, et aquis eluenda esse praecipitur hujus Capitis Vs. 9 et 13. — Ob has, puto, rationes complures tam veterum, quam recentiorum interpretum נוצה hic non per *plumas*, sed per *sordes*, vel *fimum* exposuerunt. Ita Onkelos, Paraphrastes Chaldaeus, וְיַעְדֵּי יָת זְפֵקֵיהּ בְּאוּכְלֵיהּ. *auferet ingluviem cum fimo ejus*. Eundem in sensum exeunt Targum Hierosol. et Samaritana, Syriaca, atque Arabica versiones. Neque multo aliter Salomo Jarchi, cui נוצה hic sunt בני מעים *intestina eorumque sordes*. Ex nostratibus, inter alios quosdam Junius dedit: *amovebit ingluviem ejus cum sordibus*, per *synecdochen* has *sordes* accipiens pro *visceribus*, *quae eas ab ingluvie transmissas excipiant*. Mihi locus ita reddendus videtur: *amovebit ventriculum ejus cum sordibus ejus*. Vox מֻרְאָה commode sumitur pro *ventriculo*, et reliquis *visceribus*, quae *cibo concoquendo* et *digerendo* inserviunt ipsa *ingluvie* non exclusa. Descendit enim, non a רָאָה ut ineptissime Lexicographi tantum non omnes, sed a מָרָא, Arabibus مرأ, *cibum concoxit* et *digessit*, unde est

مَرِيءٌ, quod peculiariter de *oesophago* usurpatur. Quod autem additum בְּמֻרְאָתוֹ vertam *cum sordibus ejus*, scil. *ventriculi*, id nihil habet difficultatis. Nam in cognato verbo צוא vidimus, propriam *emicandi* notionem ad *sordium excretionem* tanslatam esse (apud Arabes صوا vocantur *sordes, quae ex vulva ovis prodeunt post partum*). Addi potest צֹאָה, pro *sordibus*, quae adhuc in *intestinis haerent*, occurrens, Jes. IV, 4. et Prov. XXX, 12. Quare mirum non est, etiam נֹצָה, quod Participium est, dicens *rem emicantem*, honeste *sordes intestinorum, quae emicando excernuntur*, designare." Haec Nicol. Guil. Schrederus in *Observatt. ad Origg. Hebrr.* Cap. VII. §. LV. p. 178. 179.

17. וְשִׁסַּע אֹתוֹ בִכְנָפָיו לֹא יַבְדִּיל *Et findet eam in alis suis, non secet*, i. e. scindat eam in alis, ita tamen, ut eae a corpore non divellantur. Michaelis: (*Der Priester soll*) *sie oben an den Flügeln einreissen, doch so, dass der Riss nicht ganz durchgehe.* Alii haec verba ita interpretantur, quod avis esset findenda ita, ut alae maneant, una scilicet ala ab una parte, altera ab altera. Sed haec interpretatio durior videtur.

CAP. II.

De oblatione rerum inanimatarum, maxime quae farina constabat, seu cocta, seu incocta. Sal omnibus sacrificiis addendum praescribitur: fermentum omne et mel a sacrificiis rejicitur.

1. נֶפֶשׁ h. l. est *homo*, aliquis, i. q. אָדָם Cap. I, 2. מִנְחָה coll. Arab. منح *dono dedit*, proprie denotat *donum quodvis* ut Genes. XXXII, 14. 19. XLIII, 11. deinde

per eminentiam ita vocatur *sacrificium farreum.* Bene Syrus vocem מִנְחָה expressit per ܩܘܪܒܢܐ ܕܣܡܝܕܐ, *oblationem similae.* סֹלֶת Aben-Esra recte interpretatur קמח חטה נקיה *farinam tritici puri,* והיא הנקראת בלשון קדר סמ"יד *quae apud Arabes* سميذ *appellatur* [cf. Golii *Lexic.* p. 1211.]. Verum סֹלֶת convenit aum Arabum سلت, *decorticavit* (unde سُلْت *genus hordei corticis expers*), *depuravit,* hinc סֹלֶת dicta *farina a furfuribus expurgatissima,* quam et Syrus suo ܢܩܝܐ *puram, depuratam* farinam, indicavit. וְיָצַק עָלֶיהָ שֶׁמֶן *Adfundat ei oleum.* Impersonalis loquendi forma, supplendum est participium הַיֹּצֵק *fundens fundat,* i. e. fundatur. De olei adfusione vid. ad Exod. XXIX, 2. וְנָתַן עָלֶיהָ לְבֹנָה *Thus etiam imponat.* Thus accensum teterrimum ex tot combustis hostiis ortum odorem repellere debebat. Maimonides *More Neboch.* Lib. III. c. 46. *Elegitque ad eam thus, propter bonitatem odoris fumi ipsius in illis locis, ubi foetor est ex carnibus combustis.*

2. Verbum קָמַץ Kimchi recte ענין קבוץ ואסיפה *significatione cum* קבץ *convenire,* colligendique *notionem* habere ait (literas ב et מ enim non solum apud Hebraeos, verum apud Arabes etiam et Syros, frequentissime inter se commutari, notum). Quod Arabicae dialecti consensu firmatur, in qua قمز designat: *colligit accepitque extremis digitis,* ut huic cognatum قبص, *extremis digitis accepit.* Accedit, quod veteres Hebraeorum magistri, a Kimchio commemorati, ritum, de quo hic praecipitur, ita peragendum tradunt: כיצד הוא עושה פושט שלש אצבעותיו על פס ידו ומוחק בגודלו מלמעלה ובאצבעו קטנה מלמטה *Quum hoc facit, extendit tres digitos ad volam manus, quos premit pollice superne, et digito minimo inferne.* — מְלֹא קֻמְצוֹ *Plenitudinem pugilli sui,* quantum pugillus ejus capere potest. מִסָּלְתָּהּ וּמִשַּׁמְנָהּ עַל כָּל־לְבֹנָתָהּ *E simila ejus,*

et ex oleo ejus, super omne thus ejus; hoc est, ut Aben-Esra exponit: מעט מסלה וכן מהשמן רק כל הלבנה יקטיר *parum de simila, similiter modicum de oleo, ut thus solum totum adoleretur.* Particula עַל hic commode vertitur *praeter*, ut Genes. XVIII, 9. — אַזְכָּרָה plerique *odoramentum, suffimentum* interpretantur, Saadiam sequuti, qui فَوْح, *fragrantiam*, posuit, sed haec significatio neque dialectis cognatis, neque linguae usu evinci potest. Nam quod Alb. Schultensius in *Commentar. ad Proverb. X, 7.* Arabici ذكر significationem primigeniam, *exhalars odorem, fragrare,* esse dicit, est commentitium. Neque in eo versiculo, quem ad istum significatum probandum ex Hudeilitarum Anthologia adfert, necesse est, ut ذكر *odor* significet. En Arabica ipsa:

قابنا لنا ريح الكلاء وذكره

Quae si vertas: *Remeavimus cum aura victoriae et commemoratione,* i. e. fama, gloria *ejus,* sane aptissimus erit sensus, nec opus, ut cum Schultensio *ac fragrantia* ponamus. Quod vero illam significationem linguae Hebraeae usu firmaturi ad locum Hos. XIV, 8. provocant, ubi זִכְרוֹ כְּיֵין לְבָנוֹן a multis vertitur: *odor ejus sicut vinum Libani;* frustra est, quum sensus sit: memoriam Israelis non minus fore gratam et jucundam, quam vinum Libani; id quod scite monet Ludov. de Dieu, quem rectum vidisse existimo. „Nos, inquit," pugillum istum אַזְכָּרָה dictum putamus, quod spectaret ad cultum Dei et commemorationem laudis ejus: quae sententia lucem accipit ex Arabismo, ubi ذِكْر, quod ejusdem est radicis et significationis cum אַזְכָּרָה, peculiari quadam et absoluta significatione denotat *celebrationem Dei*, quae sive interna sive externa commemoratione fit in cultu divino, adeoque ipsum cultum Dei. Sic in Proverbiis Alis legitur: ذنب واحد كثير وذكر والف طاعة قليل *delictum unum multum est: at commemoratio* (i. e. cultus vel ce-

lebratio Dei) *et mille obedientiae parum sunt.* Item in historia Tamerlanis dicitur ipse recessisse من ذكر الرحمان *a cultu Dei*, i. e. profanus fuisse. Sic hoc loco אַזְכָּרָתָהּ est ea Minchae pars, quae ad cultum et commemorationem, sive celebrationem nominis divini pertinebat; reliqua enim pars non in cultum, sed in usum sacerdotum cedebat. Sic Vs. 9. *Et tollet sacerdos de Mincha* אֶת אַזְכָּרָתָהּ *eam ejus partem, quae commemorationi nominis divini est dicata.* Similiter XXIV, 8. thus, quod panibus propositionis imponi jubetur, dicitur fore panibus לְאַזְכָּרָה *in celebrationem Dei*, additurque explicationis gratia אִשֶּׁה לַיהוָה *ignitum Domino*, quia panes ipsi cedebant sacerdotibus, at thus illud adolebatur Deo, in laudem ejus. Quam interpretationem non parum fulcit, quod verbum זָכַר in Conjugatione Hiphil (ex qua nomen אַזְכָּרָה procul dubio derivatur) pro *celebrare* accipitur, ut 1 Chron. XVI, 4. ubi Levitae dicuntur constitui לְהַזְכִּיר וּלְהוֹדוֹת וּלְהַלֵּל *ad commemorandum, et ad laudandum et ad gratias agendas.*" — MICHAELIS vocem אַזְכָּרָה in *Supplementt. ad Lex. Hebr. P. II. p. 616.*, *sacrificium* interpretandam arbitratur ex phrasi Arabica ذكر اسم الله به, *super quo* (cibo) *nominatum est nomen Dei*, quod in Corano proprie dicitur de cibis, pro quibus gratiae deo ante coenam actae sunt, et hinc elliptice ذكر به de iis, *quae sacrificata* sunt. אִשֶּׁה est *incensum*, sacrificium igne absumendum.

3. קֹדֶשׁ קָדָשִׁים מֵאִשֵּׁי יְהוָה *Sanctum Sanctorum ex sacrificio Jovae*, h. e. sacrosanctum est, neque ab aliis quam a Sacerdotibus comedendum.

4. Adhuc de farinae incoctae Sacrificio, nunc de Sacrificio farinae coctae seu panum est sermo; quorum tres sunt species, et prima quidem coctorum in clibano, de quibus hoc Versu. מַאֲפֵה תַנּוּר *Coctum in clibano.* Quid sit תַּנּוּר, optime intelligitur ex descriptione GOLII in *Lex. Arab.* p. 398. sub voce تنور, quae ipsa est He-

braica, ut idem ipse Golius monet: *Fornax, clibanus. Similis τῷ* أتّون (attunon). *Estque plerumque in fundo amplior, superne, ubi orificium, angustior: in quo panem coquunt fere lateribus applicari solitum, etiam verubus affixas carnium partes assant* (scil. super hoc urceo). Conf. Arviosii descriptionem, quae proxime sequitur. סֹלֶת *Simila* sit, i. e. conficientur e simila, simili loquendi forma, ut Exod. XXVIII, 36. וְעָשִׂיתָ צִּיץ זָהָב טָהוֹר *facias laminam aurum purum*, i. e. ex auro puro; et Exod. XXXVII, 1. fecit arcam עֲצֵי שִׁטִּים ex *lignis Sittim.* חַלּוֹת *Perforatae*, scil. placentae, quales Arabes adhuc hodie solent parare, ut narrat Arvieux in libello *de moribus Arabum Nomadicorum* a nobis in linguam vernaculam verso, [*Die Sitten der Beduinen-Araber, Leipz. 1789.*] p. 294. Solent urceum, cujus os et venter ejusdem sunt latitudinis, dimidium implere silicibus parvis, laevibus, qui pro foco inserviant; tum, urceo satis calefacto, massam farinae super silices illas explicant, et coquunt hoc modo placentas, quae a silicibus subjacentibus foramina habent. — Alterum placentarum genus a Mose vocatur רָקִיק *tenue*, quod, eodem Arviosio teste, hoc fere modo ab Arabibus paratur: calefaciunt magnum urceum lapideum, in cujus latere exteriore ponunt massam ex farina tantum et aqua confectam, quae, quum sit valde tenuis, sponte sese explicat et brevi percoquitur. Cet. conf. not. ad Exod. XXIX, 2.

5. הַמַּחֲבַת Aben-Esra קערה מכוסה בקערה *scutellam alia opertam esse* ait, a חָבָה, abscondit, occlusit, ut הח"ית תחת ה"א כח"ית וְשָׁבַח לְנְשִׂיאִ *litera* ח *pro* ה *posita sit, ut in* שָׁבַח, *Ezech. XLVI, 17.* Sed ex Jarchii sententia הכלי אינו עמוק אלא צף *vas illud non erat profundum, sed planum, i. e. sartago plana et lata*; quod non tantum Arabici خَبْتٌ, *terra plana*, verum etiam hodierno illorum populorum usu confirmatur. Etenim Arabes et Cabylos tenues placentas suas in ejusmodi sartaginibus

planis parare solere, narrant Niebuhr *Descript. Arab.* p. 52. et Shaw, p. 202. *vers. germ.* Qui etiam observat, sartagines illas vocari *Tadschen* s. *Tagên*, quod ipsum vocabulum habent h. l. Alexandrini, qui τηγανὸν posuere, et Syrus ܛܓܢܐ quod convenit cum Arabico طَاجَن, *sartago*, illa ipsa, quam Shaw habet, voce. Ceterum recte monet Jarchi, מעשה המנחה שבתוכו קשין שמתוך שהיא צפה האור שורף את השמן, *fertum, quod in eo vase pararetur, durum,* sive tostum, *fuisse; quum enim fuisset planum, oleum igne consumtum esse;* quod confirmatur eo, quod Vs. sequ. legitur, esse in frusta frangendum.

6. פָּתוֹת אֹתָהּ פִּתִּים *Frangere illud in frusta,* frangas illas placentas in frusta, infinitum pro futuro, ut saepius; exempla collegit Storr in *Observatt. ad Analog. et Synt.* p. 157. cf. Gesenii *Lehrgeb.* p. 783. פָּתַת convenit cum Arabum فَتَّ, *fregit, comminuit digitis fricando.* Hinc nomen פַּת saepe de *frusto rei esculentae,* quantum bucca semel capere potest, usurpatur. Alexandrinus commode κλάσματα posuit; est enim κλάσμα *fragmen,* sive frustum effractum, a κλάω, frango.

7. וְאִם—תֵּעָשֶׂה *Si autem munus craticulae, s. cacabi oblatio tua, e simila cum oleo fiet.* מַרְחֶשֶׁת veterum plerique *craticulam* interpretantur. Ita Alexandrinus, qui ἔσχαρα ponit, qua voce, teste Hesychio, designatur *βωμὸς ἰσόπεδος, οὐκ ἐκ λίθου ὑψούμενος, ἢ ἑστία σιδηρᾶ φακαραία* (sive, ut Kuhnius ad Pollucem legit, ἐφ' ᾧ καίεται) τὸ πῦρ· καὶ ὁ τόπος αὐτοῦ χυτρόπους, ἢ πυροφόρον σκεῦος: *ara solo aequalis, non ex lapide exaltata, vel ara ferrea, in qua ignis ardet, et locus ejus, quo ollae locantur, vel vas igniferum.* Syrus ܡܪܚܫܬܐ usurpavit, vocem, quam Castellus *cratem perforatam, cratem aeneam, quae foco supponitur, frixorium,* interpretatur; et J. D. Michaelis (in no-

ta ad Castelli Lexic. Syriac a se editum) ortam suspicatur e latino *craticula*, pro ܟܪܛܝܠܐ literis K et T, ut aliquando fit, maxime in exoticis, inter se permutatis. Quod Onkelos habet, רְדָתָא, alii *craticulam*, alii *sartaginem*, alii *cacabum* vertunt, ut satis pateat, vocabuli notionem ignotam esse. Saadias طاجن *sartaginem* vertit, ex conjectura, uti videtur. Sed Hebraeorum magistri מַרְחֶשֶׁת unanimi consensu a מַחֲבַת sic distinguunt, ut dicant, fuisse *concavum et profundum*. Sic Jarchi, quem posteriores repetunt: מרחשת כלי הוא עמוק ומתוך שהיא עמוקה שמנה צבור ואין האור שורפה לפיכך מעשי מנחה העשויים לתוכה רוחשין ומתנענעין Marcheschet:h *vas erat profundum; quare oleum coacervabatur ita, ut ab igne non posset torrefieri, atque ita fertum, quod in eo pararetur, movendo quodammodo frigebatur.* Itaque *cacabus* esset vertendum. Videtur autem haec interpretatio ex verbi רָחַשׁ *movendi* notione exsculpta esse.

11. כל־־חָמֵץ *Nullum donarium farreum Jovae oblatum, fiet cum fermento.* Quia fermentum ex corruptione fit, Deo autem omnia sincera, integra, incorrupta offerri oportebat. Qua ex caussa etiam apud alios antiquos populos panes fermentati in Sacris vetiti erant, vid. not. ad Exod. XII, 8. כל־שְׂאֹר־־לַיהוָה *Fermentum et mel Jovae in sacrificium non debetis adolere.* Cur vetitum fuerit mel in sacrificiis, dissentiunt interpretes. Notum est, in multis ethnicorum sacrificiis oblatum esse mel aut placentas melle oblitas, id quod multis ostendit Bochartus *Hierozoic.* P. II. Lib. IV. c. 12. [T. III. p. 394. seqq. edit. Lips.] et Sykes, *von der Natur, Absicht, und dem Ursprunge der Opfer*, p. 117. vers. germ. Jam plerique putant, legislatorem ob id ipsum, quod in deorum ethnicorum Sacris frequens fuerit mellis usus, pro impuro illud habuisse et in sacrificiis Jovae oblatis offerri noluisse. Sed si haec fuisset caussa, alii etiam ritus cultus Levitici, qui conveniunt cum aliarum gentium ritibus sacris ex illo rejici debuissent. Spencerus *de Legibus Hebraeorum Ri-*

tual. Lib. III. Dissertat. II. Cap. 2. Sect. 2. putat, mel ideo esse vetitum in sacrificiis, quod id non purioris antiquitatis usu cohonestatum fuisset, legislatoris consilium autem fuisse, ut cultum publicum a ritibus novis et superstitionem olentibus liberaret, eumque ad simplicitatem aevo patrum receptam reduceret. Quae etiam fere est sententia Sykes l. c. Majorem veri speciem eorum habet sententia, qui interdicti mellis rationem hanc esse putant, quod combustum foetorem exhalaret. Sed vera ratio videtur potius haec fuisse, quod quum omnia sacrificia in altari oblata ἄζυμα esse deberent, mella propterea admiscenda non erant, quod ea vim habent fermentandi. Hinc הִדְבִּישׁ Judaeis dicitur *fermentari*, vid. Buxtorfii *Lexic. Chald.* p. 500. Et antequam fermentum fiebat ex farina, parabatur illud, uti Plinius refert, *Hist. Nat.* L. XVIII. Cap. 11., e musto, commisto cum milio vel tritici furfuribus minutis.

12. קָרְבַּן רֵאשִׁית תַּקְרִיבוּ אֹתָם לַיהוָה *In primitiis quidem ea* (scil. fermentum et mel) *offerre licebit.* Primitiae enim rerum inanimatarum non altari imponebantur, sed cedebant in sacerdotum portiones Num. XVIII, 11. 12. 13. Ceterum sub mellis primitiis intelligenda sunt ea, quae verno tempore primum ex alvearibus colliguntur.

13. לֹא תַשְׁבִּית מֶלַח בְּרִית אֱלֹהֶיךָ *Nunquam desit sal foederis Dei tui,* i. e. sal sacrificio farreo addendus in signum foederis fuit amicitiae cum Deo tuo initae. Sal enim apud antiquas gentes signum fuit amicitiae. Ex multis locis, quae super hac re collegit Sykes p. 91. seqq. unum solum Eustathii adscribo (in Homer Iliad. A. 449). *Διότι φιλίας οἱ ἅλες σύμβολον. Διὸ καὶ τοῖς ἐπιξενουμένοις παρετίθεντο πρὸ τῶν ἄλλων βρωμάτων, ἢ διὰ τὸ τῆς φιλίας νοστιμὸν καὶ παραμονὸν (παραμονῆς γὰρ αἴτιος πολλοῖς τῶν σωμάτων καὶ ὁ ἅλς), ἢ καὶ εἰς σύμβολον τῆς κατὰ φιλίαν ἑνώσεως.* Ratio autem videtur repetenda inde, quod nulla amicorum epularis accubatio absque sale soleret agitari; ob idque nec decebat sacrificia, seu

Dei convivia, sine eo apparari. Hinc in Graecorum etiam et Romanorum sacrificiis farinae addi solebat sal. *Maxime in sacris*, inquit Plinius, *Histor. Nat.* L. XXXI. Cap. VII. §. 41., *intelligebatur salis auctoritas; quando nulla conficiuntur sine mola salsa.* Mola autem, ut docet Festus, *vocatur far tostum et sale sparsum, quod eo molito hostiae adspergerentur.* Et Homerus *Iliad.* A. 449. postquam dixit admotam altari hecatombam, ita pergit in descriptione rituum sacrificii:

Χερνίψαντο δ' ἔπειτα καὶ οὐλοχύτας ἀνέλοντο,
Manus abluerunt et fruges salsas sumserunt.

Ad quem locum Eustathius: *αἱ οὐλοχύται οὐλαὶ ἦσαν, τουτέστι κρίθαι μετὰ ἁλῶν, ἃς ἐπέχεον τοῖς βωμοῖς, πρὸ τῆς ἱεραργίας. Ulochytae hordea erant sali admista, quae effundebant in aram ante sacrificium.* Qua de re prae ceteris dignus est, qui legatur, Heynius in *Opuscull. Academicc.* P. I. p. 368. seq. Etiamnum principes Arabum si foedus pangunt, patellam salis adponere et frustula aliquot panis sale conspersa comedere solent; foedus hoc modo pactum vocant *barat milech, foedus salis*, ut testatur Schulzius *Leitungen des Höchsten*, P. V. p. 247. Plura vid. *in dem alten u. neuen Morgenl.* P. II. No. 299. p. 149. seqq. Quod ipsum esse Hebraicum מֶלַח בְּרִית Num. XVIII, 19. quisquis intelligit. Aliter מֶלַח בְּרִית interpretatur Michaelis in Commentat. *de Nitro Hebraeor.* §. 7. et in *Supplemm. a Lex. Hebr.* P. I. p. 232. Pro בְּרִית legit בֹּרִית *puritas*; a בָּרַר *purus fuit*; ut מֶלַח בֹּרִית sit *sal puritatis*, i. e. sal purus in sacrificiis adhiberi solitus; hic vero erat *nitrum*, vid. not. ad Exod. XXX, 35. Quam interpretationem magis commendat in *Supplemm.* P. IV. p. 1507. seq. „Aegyptiis, inquiens, sal marinus (sal *culinaris* nobis aut *muria*), impurus habebatur, nec usus ejus in sacrificiis permissus, in his *sale puro*, i. e. nitro, utebantur. Nec Nitrum parandis placentis, quae ex sacrificio farreo parabantur, ineptum. Forskål, p. 46. *Florae Aegyptiacae: magna olim copia natron ex Aegypto deferebatur in Galliam,*

pistoribus gratum ad augendam fermentationem panis. Iam et intelliges, cur adhibeatur placentis sacrificialibus, in quibus fermento uti vetitum. Wansleben, in manuscripto itinerario, quod servat bibliotheca Goettingensis, p. 132.: *Ich habe gehört, sie thun* neitrûn, d. i. nitrum, *oder Salpeter in den Teig, davon pflegt das Brodt aufzulaufen einer Faust hoch, und wird auswendig hübsch braun; wenn man es aber nicht gleich eine halbe Stunde darnach isst, wenns gebacken ist, so ists nichts nütze: des andern Tages ist es zähe, wie Leder, und lauter Teig.* Talis sal conveniebat sacrificiis, quae statim comedi, non parce servari futuro diei volebat Moses.“ Haec Michaelis. Sed quum veterum interpretum nullus de *nitro* cogitarit, et prior interpretatio sensum aptum efficiat, vocalia recepta vocabuli בְּרִית videntur retinenda esse.

14. אָבִיב קָלוּי בָּאֵשׁ *Spica igne frixa.* קָלוּי explicandum ex Arabico قَلَي, *coxit in sartagine, frixit carnem, alicam.* Cf. Celsii *Hierobot.* P. II. p. 231. seqq. — גֶּרֶשׂ כַּרְמֶל] גֶּרֶשׂ esse *contusum, comminutum*, coll. Syr. ܓܪܣ *comminuit, contudit,* et Arab. جَرَشَ, *comminuit;* nulla est dubitatio. Sed eo major de voce כַּרְמֶל, quae praeter hunc locum, bis tantummodo occurrit, Levit. XXIII, 14. et 2 Reg. IV, 43., quibus locis omnibus cum *cerealibus* jungitur. Veteres ita dissentiunt, ut jam eorum tempore vocabuli notio oblivione obruta esse pateat. Alexandrinus hoc nostro loco pro גֶּרֶשׂ כַּרְמֶל ponit χίδρα ἐρικτὰ, ubi tamen, ut Michaelis in *Supplemm.* P. IV. p. 1356. monet, „manifestum, כַּרְמֶל non per χίδρα reddi, quod *spicas* vertere solent, sed per ἐρικτὰ, *comminuta;* deinde ipsa χίδρα in Judaici interpretamenti gratiam *spica* vertitur, cum potius *contusum, granum in grossiores particulas contusum,* aut *farinam grossiorem* notet.“ Hic vero animadvertendum est primo, χίδρα apud Graecos auctores esse *hordeum viride*, et *tostum* tusumque (vid. Heynii *Opusc.* T. I. p. 371. not., Bielii *Thesaur.* T. III. p.

594. et Drusium ad *Interpp. vett.* h. l.); deinde, Alexandrinum eam vocem omnino pro כַּרְמֶל ponere, id quod patet ex Levit. XXIII, 14., ubi ejus vocabuli loco *χίδρα νέα* habet. Sed 2 Reg. IV, 42. כַּרְמֶל in Alexandrina versione *παλάθαι*, *massae ficuum* redditur. Theodotion nostro loco *πίονα ἄλφιτα* ponit, qua posteriore voce apud Graecos designatur *puls ex hordei torrefacti, et pilo vel mola tusi farina facta*, vid. Heynium, l. c. Aquila et Symmachus: *ἁπαλὰ λάχανα ὀσπριώδη*, *mollia olera, leguminosa.* Onkelos hoc loco pro גֶּרֶשׂ כַּרְמֶל ponit פֵּירוּכָן רַכִּיכָן *contusa tenera;* sed infra XXIII, 14. pro solo כַּרְמֶל duntaxat פֵּירוּכָן; item Chaldaeus interpres 2 Reg. IV, 41. Eo ipso vocabulo duobus hisce locis posterioribus utitur Syrus, ܦܪܘܟܬܐ exhibens; sed nostro loco ܦܪܝܟܬܐ ܡܪܝܩܬܐ *perfricata pura*, habet, non: *pulveris in modum comminuta*, ut J. D. Michaelis (ad *Castelli Lexic.* Syriac. Goett. 1788. edit. p. 197.) vocem Syriacam alteram reddidit, ad דכא, *pulvis*, referens, suae interpretationis, mox commemorandae, in gratiam, quum Syriaco ܕܟܐ, omnibusque ejus derivatis *puritatis* notio insit. Saadias hic addit: جريشا من الهدف *contusum de* . . . ultimum vocabulum enim, quod *rem elatam, tumulum, scopum*, significare solet, quid h. l. sibi velit, ignoro. Nam quod Castellus in *Lex. Heptagl. pinguius munus* vertit; nullo fundamento nititur. Arabicus autem interpres, ab Erpenio editus, hic مهشم فريك *fractum confricatum* vertit. Sed infra XXIII, 14. uterque فريك. Samaritanus קליה *decorticatum* interpretatur. Vulgatus denique nostro loco: *confringes in modum farinae;* XXXIII, 14. *pultes;* atque 2 Reg. IV, 42. *frumentum novum*, ubi et Arabs: سنبل بلباسة *spicae in tegumento.* Quod Hebraeorum philologi praeiverunt, qui, Kimchio teste in Lexico, nomine כַּרְמֶל hoc et duobus reliquis locis, השבלת כשהיא רכה והיא לח: עדיין, *spicam teneram*

adhuc et succosam, viridem, designari ajunt; verum sine idonea auctoritate, solis etymologiis, parum probabilibus, ducti. Est tamen illa ipsa *spicae viridis* notio e Kimchiano Lexico, in nostratium lexica tantum non omnia recepta; etiam in novissimam Simoniani editionem, ab Eichhornio curatam, qui כַּרְמֶל, inquit, „in genere *succosum*, *viride* quid, *amputandum*, compositum e כרם, quatenus significat *uvidum* et *succosum* (s. origo radicis كرم sita est in *uvido* et *succoso*; nam inter alia significat *pluviam profudit* nubes; unde *nobilitas*, *generositas*, *liberalitas* sponte fluunt), et מול, *secare*, *amputare*: in specie *spica*, *arista viridis*." Quae etymologia tamen parum tuta videtur. *Spicae viridis* notioni praeterea Michaelis l. c. p. 1357. opponit primo, quod ejusmodi grana ob ipsam mollitiem contundi nequeunt, quod tamen nostro loco, adjecto גֶּרֶשׂ, jubetur, sed contunduntur potius, more veterum, ubi jam siccatae maturitate sunt; deinde, quod crudelis fuisset lex, et a reliquarum Mosaicarum ingenio plane abhorrens, quae Levit. XXVII, 14. esu *spicarum viridium* ante sacratum oblatione initium messis interdiceret. Nec tamen, quod Michaelis ipse, in *Supplemm.* P. VI. p. 2253. in medium attulit, vocem Hebraeam vocalibus instruendam esse hisce: כְּרָמֶל, atque, collato Arabum رمل, *arena grossior*, interpretandam: *instar arenae grossioris* scil. contusum, probari potest, tum quod Hebraei ad designandam *arenam grossiorem* voce חול uti solent (vid. Proverb. XXVII, 3. Job. VI, 3.), nec רֶמֶל in usu apud illos fuisse videtur; tum quod ista interpretatio nec Levit XXIII, 14. nec 2 Reg. IV, 42. ullo modo convenit; ut intelliget, qui leget. Quare ego ignorantiam fateri malo, quam etymologiis incertis inerrare, aut textum mutationibus ex conjectura factis sollicitare.

16. עַל h. l. est *una cum* ut Genes. XXXII, 12. Exod. XXXV, 22. Num. IX, 11.

CAP. III.

Eucharisticorum victimae quales esse debeant, praescribitur, ritusque in iis immolandis servandi (*Vs.* 1 — 16.). *Vetatur omnis sanguinis et adipis esus* (*Vs.* 17.).

1. De vocis שְׁלָם propria significatione Interpretes dissentiunt. Alexandrini vertunt *θυσία σωτηρίου*, *hostia salutis*. Vulgat. *hostia pacificorum*. Hi igitur שְׁלָם derivant à שָׁלוֹם *pace*, *tranquillitate*, *salute*; ut significetur Sacrificium, quod quis offerat pro salute, qua fruitur, pro beneficio aliquo a Deo accepto. Non defuerunt, qui verterent *sacrificium teleticum*, *ἀπὸ τῆς τελετῆς*, quod puris solum eo comedere liceret, vid. infra VII, 20. Equidem שְׁלָם referre mallem ad verbum שִׁלֵּם, quod notat *retribuere*, *rependere*, ita ut שְׁלָם sit *sacrificium*, *quod retribuat*, scil. beneficia a Deo accepta, i. e. eucharisticum, *ein Dankopfer*. Cf. Jo. Gottl. Carpzovii *Mantissam de Sacrificiis*, Sect. II. §. IV. ad calcem *Apparatus Antiquitatt. Hebraear.* p. 706. אִם־זָכָר אִם־נְקֵבָה *Mas sit sive femina.* Prima differentia inter sacrificium eucharisticum et holocaustum erat haec, quod in illo mares et feminae; in hoc autem nonnisi mares offerri fas esset. Deinde in holocausto praeter boves, oves et capras etiam columbae et turtures offerri poterant: in eucharistico boves tantum, oves et caprae. Causa fortasse haec fuit, quod hostiae eucharisticae in partes tres dividerentur; quarum una Deo, altera Sacerdoti, tertia offerentibus in epulum cedebat. Jam vero et molesta fuisset in exiguis volucribus ea divisio, et jejuna ex iis epulatio.

2. De manuum impositione vid. supra ad I, 4.

3. הַחֵלֶב הַמְכַסֶּה אֶת־הַקֶּרֶב *Adeps intestina tegens*, vid. not. ad Exod. XXIX, 12. 13.

4. כְּסָלִים sunt eae corporis partes, quae renibus sunt proximae et adipe refertae, *ilia*, *lumbi*; quod pluribus probarunt Bochartus, *Hierozoio*. P. I. Lib. II. Cap. 45., T. I. p. 573—576. edit. Lips., et Ikenius in Dissertat. *de Ablegminibus Sacrificiorum* §. IX., in *Dissertatt. philolog. theologg*. P. II. p. 150. Vertunt ita omnes veteres. Alexandrini habent ἐπὶ τῶν μηρίων, Aquila reddit λαγόνας, Symmachus ψόας vel ψύας, quae voces omnes denotant *lumbos*. Syrus ponit ܓܒܐ *latus*, Onkelos גִּסְסַיָּא *latera*. De הַיֹּתֶרֶת עַל־הַכָּבֵד vid. not. ad Exod. XXIX, 13.

9. De אַלְיָה vid. not. ad Exod. XXIX, 22.

11. לֶחֶם אִשֶּׁה לַיהוָה *Cibus sit ignis Jovae*, i. e. comburatur in Jovae honorem.

16. כָּל־חֵלֶב לַיהוָה *Omnis adeps est Jovae*. Intelligitur is tantum adeps, qui adhuc memoratus est, et in Jovae honorem debebat comburi.

17. כָּל־חֵלֶב וְכָל־דָּם לֹא תֹאכֵלוּ *Ne ullum adipem* (scil. eum, de quo adhuc praescriptum est) *ullumve sanguinem comedatis*. Quod interdictum procul dubio respiciebat ad valetudinem in orientalibus illis regionibus, in quibus sanguis citius in putredinem abit, ideoque in cibum noxior est quam in nostris septentrionalibus regionibus. Accedebat fortasse, quod sanguinis esus in sacrificiis in foederum pactione ethnicorum usitatus esset; ita ut is, qui in sacrificiis sanguinem biberet aut ederet, sese deorum ethnicorum cultorem profiteri videretur. Vetuit igitur Moses sanguinis esum sub capitis supplicio, Levit. XVII, 10—14. XIX, 26. Deut. XII, 16. 23. 24. XV, 23. Legendus est hac de re Michaelis in *Jure Mosaico* P. IV. §. 206.

CAP. IV.

Hostiae pro peccato praescribuntur Pontifici (Vs. 3—12.), multitudini (Vs. 13—21.), Principi (Vs. 22—26.), privato cuilibet (Vs. 27. usque ad fin.), ritusque in his observandi.

2. נֶפֶשׁ כִּי־תֶחֱטָא בִשְׁגָגָה *Si quis peccaverit per imprudentiam*, ἐν ἀγνοίᾳ, uti habet Aquila, LX. ἀκουσίως. מִכֹּל מִצְוֹת יְהוָה אֲשֶׁר לֹא תֵעָשֶׂינָה *Ex omnibus praeceptis Jovae quae non facies*, i. e. aliquid, quod prohibitum est mandato Jovae, ne fiat; vititum quidpiam admiserit. Post verba וְעָשָׂה מֵאַחַת מֵהֵנָּה *et fecerit unum ex iis*, subaudiendum est: *sacrificio expiet delictum suum.* Hoc enim esse supplendum, manifeste docent, quae sequuntur. Nec possunt pro apodosi haberi ultima verba Vs. 3., quia hoc Versu non de omnibus Israelitis, sed tantum de pontifice maximo sermo est. Hoc Versu dicit Legislator, omnium peccata per errorem commissa certis sacrificiis debere expiari; tum (Vss. seqq.) quid singulis sit faciendum, docet. Ceterum solum peccatis per imprudentiam aut errorem admissis redemtio per piacula obtingere potuit; transgressio legis *voluntaria* nullo sacrificio poterat expiari, sed morte plectebatur, Num. XV, 30.

3. הַכֹּהֵן הַמָּשִׁיחַ *Sacerdos unctus*, i. e. Pontifex Maximus, LXX ἀρχιερεὺς, Onkelos, כַּהֲנָא רַבָּא *Sacerdos magnus.* Quilibet enim Pontifex Maximus inungebatur, cum munus auspicaretur; reliquorum sacerdotum majores tantum inuncti sunt, vid. infra Cap. XVI, 32. XXI, 10. יֶחֱטָא לְאַשְׁמַת הָעָם *Peccabit ad delictum populi*, i. e. si aliquid commiserit per errorem, quod populus sequutus similiter peccaverit. פַּר בֶּן־בָּקָר *Juvencus filius bovis*, sed בֶּן־בָּקָר Hebraico more redundat. Intelligitur simpliciter *juvencus.* Cf. Bochartі *Hieroz.* P. I. L. II. Cap. XXVIII.

T. I. p. 271. seqq. edit. Lips. לְחַטָּאת *In sacrificium pro peccato.* Observat Michaelis ad h. l., haec sacrificia pro peccato divisa esse 1) in *majora*, in quibus victimarum sanguis ferebatur in sanctuarium, ipsae autem victimae, excepto adipe extra castra comburebantur, Vs. 3—21., et 2) in *minora*, in quibus sanguis non ferebatur in sanctuarium, et caro ab adipe separata a sacerdotibus sacrificantibus comedebatur. Quam divisionem respici putat Michaelis Hebr. XIII, 10—12.

6. אֶת־פְּנֵי פָּרֹכֶת הַקֹּדֶשׁ *Contra velum Sancti.* Sub קֹדֶשׁ hic intelligendum est Sanctum Sanctorum; פָּרֹכֶת enim significat aulaeum vel velum, quod dividebat Sanctum Sanctorum a Sancto, vid. Exod. XX, 33.

7. Ad כָּל־דַּם Clericus recte subaudit בִּשְׁאָר reliquum, quod et infra V, 9. exprimitur, nam *omnis* absolute non potest dici, quum una sanguinis pars in Sanctuario adspersa fuerit, vid. Vs. 12. Omnis sanguis in Sanctuario non effundebatur, ob hanc, uti credibile est, caussam, quod tanta sanguinis copia Sanctuarium nimis foedasset.

12. אֶל־שֶׁפֶךְ הַדֶּשֶׁן *Ad effusionem cineris,* i. e. ad locum, in quem cineres effunduntur.

13. וְנֶעְלַם דָּבָר מֵעֵינֵי הַקָּהָל *Et occulta fuerit res ab oculis coetus,* i. e. resque coetui ignota fuerit. „Quorum verborum duplex esse potest sententia. Nam potuit peccatum committi incogitantia, quod moniti illico peccatum esse faterentur: aut id fieri, quod peccatumne esset, ignorarent, et moniti non agnoscerent, nisi lege demonstraretur." Clericus.

17. מִן־הַדָּם idem est quod supra Vs. 6. בַּדָּם; verbum טָבַל construitur cum מִן etiam Levit. XIV, 16.

20. וְנִסְלַח לָהֶם *Et condonatitur illis.* „Si, qui moniti cognoverant, se legem violasse, aut imprudenter a se delictum esse, aliter animadverterant, nullo piaculo indigere se putassent; facile factum fuisset, ut paullatim omnes leges neglexissent, aut earum cognitionem insuper habuissent. Itaque ut legum cognoscendarum et observan-

darum studium apud Hebraeos Moses aleret, mulctam etiam ignorantia aut imprudenter peccantibus imponebat. Praeterea observandum, peccata hic intelligi in rebus ritualibus, aliisque, in quae neque capitis supplicio sancitae fuerant, et facile poterant ignorari, aut non animadverti.“ Clericus.

22. אֲשֶׁר נָשִׂיא יֶחֱטָא *Quodsi peccarit princeps.* אֲשֶׁר, h. l. notat *si, quodsi,* ut Deut. XI, 27. 28. נָשִׂיא significat proprie *hominem elevatum,* tum, eminentem supra ceteros dignitate, uti erant Principes et capita tribuum et familiarum, qui praefecturam aliquam militarem vel judicis officium exercebant. Horum peccatorum expiatio separatur ab expiatione privatorum hominum, quod illa et majoris sint momenti et exemplo multum nocumenti afferant.

24. בִּמְקוֹם אֲשֶׁר יִשְׁחַט אֶת־הָעֹלָה *In loco, ubi solet mactari holocaustum,* id vero est in atrio tabernaculi, ad partem Septemtrionalem, conf. not. supra ad III, 2.

25. וְנָתַן עַל־קַרְנוֹת מִזְבַּח הָעֹלָה *Tangat eo* (sanguine) *cornua altaris holocausti.* In omni sacrificio pro peccato altaris alicujus cornua debuerunt sanguine illini, sed hoc discrimine, quod in sacrificio pro peccatis pontificis et populi, ubi sanguis victimarum inferebatur in Sanctuarium, tingerentur cornua altaris suffitus, in aliis cornua altaris holocausti.

26. מֵחַטָּאתוֹ, i. q. עַל חַטָּאתוֹ אֲשֶׁר חָטָא *propter peccatum suum.* — נִסְלַח לוֹ *Condonetur ei* scil. peccati poena, qua a magistratu plectendus erat, nisi sacrificium obtulisset.

27. נֶפֶשׁ אַחַת מֵעַם הָאָרֶץ *Anima una e populo terrae,* i. e. homo e populo, vir privatus.

35. וְהִקְטִיר הַכֹּהֵן אוֹתָם *Adolebitque sacerdos ea,* quamvis חֵלֶב in singulari antecesserit, quia legislator plura intelligit membra, quibus adeps adhaerebat. Vid. supra Cap. III. passim.

CAP. V.

Quidam casus particulares referuntur, quibus debita erat hostia pro peccato; agna vel capra; cujus tamen defectum in tenuioris fortunae hominibus supplere poterant columbarum pulli vel turtures; vel etiam, his deficientibus, Gomor similae. A Versu 14. usque ad finem capitis agitur de hostia pro delicto offerenda iis casibus, quibus per ignorantiam in Sacrificiis et caerimoniis divini cultus aliquis error esset admissus.

1. וְנֶפֶשׁ כִּי תֶחֱטָא וְשָׁמְעָה קוֹל אָלָה *Et anima si peccaverit et audierit vocem adjurationis,* cum aliquis peccaverit eo, quod audierit vocem adjurationis etc. Particula ו ante שָׁמְעָה hic usurpatur *αἰτιολογικῶς*, estque vertenda *quia, eo quod,* ut Genes. XXVI, 12. Deut. XVII, 16. Apud Hebraeos jurans formulam jurandi non ipse pronunciabat, sed adjurationem audiebat. וְהוּא — עָוֺנוֹ *Testisque fuerit, quod aut ipse vidit, aut conscius est; nisi indicaverit, portabit iniquitatem suam.* Sensus totius senteniae est hic: si quis flagitium aliquod perpetraverit, et alius quispiam sub adjuratione advocatus in testem a judice, ut id, quod vel visu, vel aliter, de flagitio cognovit, testetur, si ferre testimonium sive metu, sive amore ejus, de cujus crimine inquiritur, sive alia ex causa subterfugerit, non erit immunis a crimine. Ceterum sententia hic pendet, usque ad Versum sextum, ad quem diversa omnia antecedentia membra referuntur, ut sensus sit: si quis horum peccatorum aliquod commiserit, debebit capram vel agnam in sui peccati expiationem offerre.

2. Alius hic casus memoratur, de eo, qui rem immundam tetigerat, et vero non advertit rei immundae contactum, vel, postquam advertit, omisit adhi-

bere purificationem legalem. אוֹ נֶפֶשׁ--שֶׁרֶץ טָמֵא *Vel anima, quae tetigerit aliquid immundum, sive quod occisum a bestia est, aut per se mortuum, aut quodlibet aliud reptile.* וְנֶעְלַם מִמֶּנּוּ *Et ignotum ei fuerit,* subaudiendum est, וְנוֹדַע לוֹ *et innotuerit ei,* sive וְהוּא יָדַע, ut infra Versu 4. 5. habetur. וְאָשֵׁם *et reus fuerit,* i. q. supra Vs. 1. וְנָשָׂא עֲוֹנוֹ.

3. אוֹ כִי--יִטְמָא בָהּ *Aut qui tetigerit immunditiem hominis juxta omnem immunditiem, qua pollui solet,* i. e. quacunquc tandem ratione is, qui tangitur, sit pollutus.

4. אוֹ נֶפֶשׁ -- אוֹ לְהֵיטִיב *Aut anima, quae juraverit temere effutiendo labiis suis, sive male, sive bene facere.* Haec verba 1) quidam intelligunt de *votis,* quibus jurat quis, se aliquid bene vel male facturum. Ita Jarchi: להרע לעצמו או להיטיב לעצמו כגון אוכל ולא אוכל אישן ולא אישן *ad male vel benefaciendum sibi ipsi, ut si dicat, comedam aut non comedam, dormiam aut non dormiam.* Saadias etiam, ab Aben-Esra commemoratus, להרע interpretatur להתענות *ad humiliandum se* jejunando. Quod Fagius sequutus, hunc locum sic explicat, si quis juraverit, se afflicturum se ipsum jejunio, aut alteri benefacturum, ut facere solent homines adhibito jurejurando, ejusque rei oblitus fuerit. Verum si hic sensus exprimendus fuerit, vix dubium, post לְהָרַע esse לְנַפְשׁוֹ, et post לְהֵיטִיב fuisse לְרֵעֵהוּ. 2) Aben-Esra ad לְהָרַע subaudit למי שהוא חייב *ei, qui reus est.* Quod Grotio adrisit, „Intellige," inquiens, „de nocumento lege permisso, ut de postulatione talionis, vindicta in homicidam." Verum vidisse 3) Clericum existimo, qui locum sic interpretatur: *quisquis jusjurandum temere effuderit sive ad nocendum, sive ad benefaciendum;* sensumque hoc modo exponit: „Facile fieri potuit, ut in vehementiore affectu quisquam juraret, se alteri malefacturum, aut, ut interposito jurejurando, promitteret temere, quod dare non posset; deinde, jurisjurandi sui oblitus, nihil eorum praestaret. Ad malum quidem quod attinet, revocari jus-

jurandum debuit, sed propter temere effusum, mulcta delinquenti merito imponebatur. Si quid boni juratus quispiam promiserat, quod praestare non posset; mulctam quoque debuit propter temerarium jurisjurandi usum.“ לְכֹל אֲשֶׁר יְבַטֵּא הָאָדָם בִּשְׁבֻעָה *Secundum omne, quod homo temere loquitur in jurejurando,* quacunque de re homines temere jurare solent.

5. וְהָיָה כִי־יֶאְשַׁם לְאַחַת מֵאֵלֶּה *Si quis, inquam, in ullo istorum deliquerit,* scil. eorum, quae Verss. 1—4. nominantur. וְהִתְוַדָּה אֲשֶׁר חָטָא עָלֶיהָ *Tunc confitebitur, quod peccaverit in eo,* i. e. contra illud, h. e. tenebitur fateri delictum sacerdoti.

6. וְהֵבִיא אֶת־אֲשָׁמוֹ *Adducetque victimam suam pro delicto.* Quum antea (Cap. IV, 3. 14. 21. 24. etc.) sacrificium pro peccato offerendum semper חַטָּאת dictum esset, hic vero, et infra Vs. 14. 19. 26. אָשָׁם vocetur; difficilis existit quaestio de utriusque sacrificiorum generis discrimine. Atque Clerico quidem nihil hic difficultatis occurrit; quippe qui divisionem illam existimat esse *nominis* tantummodo, non *rei:* „praeterquam enim, inquit, quod in hoc ipso Capite manifeste confunduntur, natura ipsa Sacrorum diversa non fuit, quamvis חַטָּאוֹת et אֲשָׁמוֹת, pro varietate reorum, varia erant. Hoc in Capite Vss. 2. 3. sacrificio, ad quod victima, חַטָּאת vocata, postulatur (quamquam et אָשָׁם dicitur Vs. 5.), damnantur, qui res immundas aut homines impuratos forte attigissent. Sic et Naziraeis, inopinato funere funestatis, imponitur אָשָׁם, quod et חַטָּאת dicitur Num. VI, 12. et seqq. Infra Cap. XIV. leproso purgato imponitur אָשָׁם, Vs. 12., sed eadem victima dicitur חַטָּאת, Vs. 19. Similia alibi animadvertere est; ideoque existimarim, quamvis חַטָּאת et אָשָׁם sint ejusdem potestatis, attamen usu factum, ut quaedam culpae frequentius solerent אֲשָׁמוֹת dici, aliae vero חַטָּאוֹת; non quod omnes, quae eodem nomine vocabantur, essent ejusdem naturae, et quae aliter ut plurimum appellabantur, diversae; sed quadam usus, penes quem arbitrium

est loquendi, consuetudine, aut nulla ratione nixa, aut saltem nobis ignota.“ Verum etsi negari nequeat, אֲשָׁמוֹת et חַטָּאוֹת nonnumquam confundi, tamen manifesto ut duo diversa sacrificiorum genera discernuntur tum infra Cap. VII, 7., tum Ezech. XL, 39. XLII, 13. XLIV, 29. et pluribus in locis. Praeterea inter utrumque illud interfuisse constat, quod sanguis victimarum חַטָּאוֹת *altarium cornibus*, victimarum אֲשָׁמוֹת vero *arae lateribus* adspergendus erat. Sed inter culpas ipsas, חַטָּאוֹת et אֲשָׁמוֹת appellatas, quid interfuerit, quaeritur. Ex magna opinionum de ea re varietate, potissimae tantummodo sunt recensendae. 1) Alexandrinus חַטָּאת *ἁμαρτίαν*, אָשָׁם vero *πλημμέλειαν* vertit. Ex quo nihil plane proficimus. Neque enim constat, quid intersit inter *ἁμαρτίαν* et *πλημμέλειαν*, multo minus, idem interesse, quod inter חַטָּאת et אָשָׁם interest. Augustinus quidem *Quaestt. super Levitic.* Quest XX. T. III. ed. Bened. p. 372. *πλημμέλειαν* dicit esse *quod sit praeter curam*, quasi *πλὴν μέλειαν*, ob idque illud hic dici *πλημμέλειαν* et delictum, quod praeter curam, seu ex negligentia, vel etiam ex ignorantia, profecta tamen ex negligentia culpabili, commissum est. Sed quum Hesychius *πλημμελὲς* exponat *ἐκμελὲς, οὐ συνᾴδῃ λέγων, ἁμαρτάνων*, vocem illam patet deduci a *πλὴν* et *μέλος*, quasi dicat *praeter modum et concentum*, ita ut quicquid inconcinnum, inconditum, indecorum admittitur, *πλημμέλεια* dicatur. Ex qua tamen etymologia minime discimus, quid discriminis in usu loquendi inter *ἁμαρτίαν* et *πλημμέλειαν* fuerit. 2) Haud pauci ex Judaeis interpretes, quorum Aben-Esra in Annotat. ad Capitis hujus Vers. 17. mentionem facit, אָשָׁם dictum putant שלא ידע אם עשה אם לא עשה והחטאת שבתחלה לא ידע ואחר כן ידע, *de quo dubium alicui sit, an peccatum aliquod admiserit*, חטאת vero, *quod quis primo ignorasset, postea autem resciverit.* A qua sententia non multum diversus est Aben-Esra, cujus haec sunt verba in *Prolegemenis ad Commentar. in Leviticum:* והאשם אין הבדל בינו ובין

החטאת כי הוא למי שיודע שעבר בשגגה על אחת מהכרתם והאשם הוא למי שאינו יודע בוראי אם עבר אם לא עבר והוא מסופק בדבר ויקרא אשם תלוי *Nihil aliud interest inter sacrificium* אשם *et sacrificium* חטאת, *nisi quod hoc fieret ab homine, qui certum sciret, se per imprudentiam commisisse contra praeceptum aliquod, cujus poena erat exitium; prius illud vero* (אשם) *fieret ab eo, qui non certe sciret, sed ambigeret, utrum adversus ejusmodi praeceptum fecisset nec ne, unde vocabulum* אשם *etiam de sacrificio pro delicto dubio usurpari solet.* — 3) Aben-Esra חטאת, quod legis ignorantia, אשם vero, quod oblivione factum esset, dictum censet [החטאת שלא ידע שהוא אסור עד שהודע והאשם ידע שהוא אסור ושכח ואחר כן נוכר] 4) Herman. Venema in *Dissertatt. Sacr.* Lib. II. Cap. VI. §. 18. p. 322. contendit, sacrificium חַטָּאת dictum, in *gravioribus* passim *delictis*, אָשָׁם in *levibribus* locum habuisse; v. g. cum Pontifex, totus coetus, aut Princeps se contaminasset, חַטָּאת obtinuisse, non אָשָׁם, Cap. IV.; porro cum quis de peccato certior esset factus, vel ejus convinci posset, חַטָּאת oblatum fuisse, ubi autem res dubia, nec juris aut facti certa esset notitia, אָשָׁם expiasse; illud in convictione per testes, hoc in spontanea peccati confessione fuisse requisitum. Sane supra IV, 27. 28., ubi de sacrificio חַטָּאת agitur, post indicatum peccatum ipsum illo sacrificio expiandum additur: אוֹ הוֹדַע אֵלָיו חַטָּאתוֹ אֲשֶׁר חָטָא *quando peccatum ab inscio commissum palam innotuerit.* Sed infra Vs. 17., ubi sacrificii אָשָׁם mentio fit, haec verba non adduntur. Hinc Josephus *Archaeol.* L. III. Cap. 9. §. 3. sacrificium pro delicto, אָשָׁם, ab illo oblatum fuisse tradit, qui peccavisset, et sui quidem peccati conscius esset, sed non ab alio redargui posset aut criminis convinci. Cum illo conspirat Philo, qui de *Victimis* T. II. p. 247. ed. Mang. *si quis arguente sua conscientia crimen admissum confessus fuerit, et ipse denuo sui fiat accusator,* eum sacrificium tale obtulisse ait. Consentiunt Alexandrini, qui infra Vs. 24. בְּיוֹם אַשְׁמָתוֹ

vertunt ἧ ἡμέρᾳ ἐλέγχθῃ, *qua die convictus fuerit*, vel, peccasse se cognoverit. Attamen et in nonnullis lustrationibus אֲשָׁמוֹת offerenda erant, vid. infra XIV, 12. 24. Num. VI, 11. seqq. — 5) Bernh. Sebast. Cremerus in *Antiquitt. Sacrar. Poecili*, Tom. II. Specul. III. p. 75. seqq. omnem quidem חַטָּאת suum אָשָׁם, *reatum*, observat habere, aeque ac reatus quovis comprehendatur peccato, quod ex Cap. IV, 13. 22. 27. et V, 2. seqq. probare satagit, אָשָׁם tamen restrictam habere significationem, nec notare nisi violationem foederis, *sive* respectu Sacerdotis, pervertendo aliquid de rebus sacris, Sacerdoti ex foedere officii debitis, *sive* respectu proximi, in non servandis contractibus de deposito et mutuo, et restitutione rei perditae, accedente mendacio et perjurio; vel etiam, ex Levit. XIX, 20. seqq., in violatione foederis matrimonialis, si quis vitium intulerit servae desponsatae, nec tum manu missae. Quod autem discrimen attinet utriusque sacrificii, Cremerus אָשָׁם praecise notare existimat *sacrificium*, ut vocat, *conscientiosum*, hoc est tale, quod ex solo conscientiae instinctu offerretur, cogente hominem, ut reatum suum, quem clam hactenus habuerit, confiteretur, ejusque expeteret expiationem, quod ex Levit. IV, XIX, 20. seqq., et Esth. X, 18. 19. demonstrare studet. Nec hoc tamen congruit lustrationibus, de quibus infra XIV, 12. 24. Num. VI, 11. 6) Grotius *culpam in omittendo* חַטָּאת dictam esse judicat, אָשָׁם *culpam in committendo*. Quo nihil longius a vero abesse potest, quum saepissime חַטָּאת dicatur, quod contra legem vetantem fieret. Quare 7) J. D. Michaelis in *Supplemm. ad Lexx. Hebrr.* P. III. p. 718. seqq. inversa vice חַטָּאת *sacrificium pro peccato commissionis*, אָשָׁם vero pro peccato *omissionis* fuisse autumat, eamque interpretationem variis, qui sub hujus capitis initio memorantur, casibus accommodare studet. Ac primum casum quidem quod attinet, si quis adjuratus retinuerit, quod vidisset vel audisset, peccasse Michaelis

illum dicit in eo, quod non indicaret, quae noverit. Si quis autem impuritatem Leviticam contraxerit ignarus, non tam impuritate contracta peccasse, quam omissa purificatione. Tum, si quis temere ignarus juraverit, piaculum offerendum fuisse, quod temerario imprudenter effuso jurejurando non steterit, non fecerit jurata. Denique si quis furatus esset, aut opes ullo modo injuste partas possedisset, non minus talem *omittendo* peccasse, quum furtum non sit, rem alienam manu prehendere, auferre etiam, sed id facere cum animo non reddendi, in retentione rei alienae. Quae finitiones tamen argutiores videntur, quam ut a Mose factas esse mihi persuadere possim. Et, quod gravius est, adversatur huic sententiae manifeste Versus 17. hujus Capitis, ubi ei, qui vetitum quidpiam admiserit, sacrificium אָשָׁם imponitur. Quod cum nec Michaelem effugisset, receptam lectionem eo loco falsam esse statuit. Quae profecto facillima difficultates removendi est ratio! Sed cf. not. infra ad Vs. 17. Magis arridet vel 8) Guil. Outrami sententia (*de Sacrificiis* Lib. I. C. XIII. §. VIII. p. 135.), culpam eam praecipua quadam ratione אָשָׁם dictam fuisse, quae vel reo dubia esset, vel proximo damnum intulisset; vel 9) Jo. Gottl. Carpzovii illa (in *Mantissa de Sacrificiis*, Sect. II. §. VI. p. 707.), omne istud differentiae genus ex mero legislatoris arbitrio pendere, ad certas autem expiationum classes legibus esse revocatum, 1) in delicto dubio, cujus incerta esset conscientia, Levit. V, 17. 18.; 2) in inquinatione Nazaraei, Num. VI, 12.; 3) in vi illata desponsatae, XIX, 20. seq.; 4) in incognita sacrorum defraudatione, Levit. V, 16.; 5) in interversione rei alienae, vel concreditae, vel casu repertae, vel vi extortae, et jurato abnegatae, Levit. V, 21. seq. De Wette in *Commentat. de morte Jesu Christi expiatoria* (Berol. 1813.) p. 14. Not. conjicit, discriminis, quod inter illa sacrificia initio intercesserat, veram rationem seriore tempore in oblivionem venisse, et neglectam fuisse, discrimine tamen ipso non prorsus abolito.

7. וְאִם־לֹא תַגִּיעַ יָדוֹ דֵּי שֶׂה *Quodsi non attingat manus ejus sufficientiam agni*, i. e. si adeo pauper sit, ut non suppetat ovis, quam offerat.

10. וְאֶת־הַשֵּׁנִי *At de secundo.* כַּמִּשְׁפָּט *pro more*, secundum ritum praescriptum.

11. אֲשֶׁר חָטָא Pro peccato, *quod peccaverit*; supra Vs. 6. est plena phrasis, עַל־חַטָּאתוֹ אֲשֶׁר חָטָא. Quod in altero Versus hemistichio dicitur: לֹא־יָשִׂים עָלֶיהָ שֶׁמֶן וְלֹא־יִתֵּן עָלֶיהָ לְבֹנָה *neque tamen oleum et thus superaddat*, R. Levi Barcinonensis Leg. 129. apud Hottingerum in *Jure Hebraeorum* hujus legis hanc adfert caussam non improbabilem: *commiseratione pauperis, ne prematur ultra id, quod satis est, offerendo oleo.* Nam aliquantulum farinae nemo fuit, qui non haberet.

13. וְהָיְתָה לַכֹּהֵן *Sit sacerdoti* scil. reliquum, quasi scriptum esset: וְהָיְתָה הַנּוֹתֶרֶת לַכֹּהֵן, conf. supra II, 10.

15. נֶפֶשׁ — מִקָּדְשֵׁי יְהוָה] Si quis per errorem interverterit aliquid de rebus sacris, veluti decimas aut primitias non solverit. Ante בְּעֶרְכְּךָ כֶּסֶף־שְׁקָלִים subaudiendum est אוֹ *aut*, ut Deut. XVIII, 11. 1 Sam. XX, 22. Jesai. XVIII, 6. Similiter decimam, de qua Deut. XIV, 23., licuit pecunia permutare. בְּעֶרְכְּךָ *Ex aestimatione tua* scil. Mosis. Nam ad eum in Versu praecedente directus fuerat sermo. Post illius mortem haec aestimatio dubio procul concessa est magistratibus. De interpretatione vocum כֶּסֶף־שְׁקָלִים dissentiunt interpretes. Plures et inter eos Vulgatus, pluralem שקלים positum putant pro duali, ut significentur *duo sicli*; adferunt exempla similis locutionis 1 Sam. XXIX, 3. Ezech. XLVII, 13. Sed tum plane supervacaneum esset, quod praecedit, *ex aestimatione tua.* Si enim hic pretium arietis *duo siclos* statuitur, non opus erat aestimatione sacerdotis. Equidem puto כֶּסֶף־שְׁקָלִים esse hypallagen pro שִׁקְלֵי־כֶסֶף; ut 2 Sam. XXIV, 24. et Nehem. V, 15. Totius igitur Versus hic erit sensus: si quis per errorem aliquid interverterit de

rebus sacris; is vel offerat in sacrificium pro peccato ille arietem integrum; vel siclos argenteos recti et justi ponderis (id enim per בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ indicatur, vid. not. ad Exod. XXX, 13. coll. not, ad Exod. XXV, 10.), quantos sacerdos aestimabit sive constituet. Potuit enim fieri, ut res interversa tam exigui esset pretii, ut propterea nulla deberetur victima; ut si quis decimarum partem, quae sicli quartam partem non excederet, aut minoris etiam pretii esset, per errorem omisisset solvere.

16. וְאֶת חֲמִישִׁתוֹ יוֹסֵף עָלָיו *Insuper addita quinta parte,* Si exempli caussa quinque Gomeros non solvisset, sex adferre ad Sacerdotem oportebat; addita victima, si sacerdoti res tanti videbatur.

17. וְאִם נֶפֶשׁ — תֵעָשֶׂינָה *Si quis peccaverit per ignorantiam, feceritque unum ex his, quae divina lege prohibentur.* Etiamsi haec verba idem videantur sonare, ac verba illa, quae leguntur supra IV, 27., nihilominus de diversis praeceptis uterque locus est intelligendus, ut et satis indicat hostiarum discrimen; illic enim *capella,* aut *ovis famella,* hic *aries integer* offerri praecipitur. Est autem prior ille locus Cap. IV. intelligendus de *praeceptis moralibus,* quae alios homines contingunt; hic vero de *praeceptis caeremonialibus,* quae sacrificia, vel res ad divinum cultum pertinentes tangerent, ut si quis, qui non sacerdos esset, res sacrosanctas ignoranter contrectasset, aut si quis per errorem victimam, quae defectu aliquo laboraret, vel feminam pro masculo in sacrificium obtulisset, si pollutus in templum ingressus fuisset, vel similia admisisset. Quae quum ita sint, prorsus supervacanea J. D. Michaelis est conjectura, qui, in gratiam opinionis suae, agi in hoc Capite de *peccatis omissionis,* cui hunc Versum repugnare putat, textum hebraeum sic mutandum statuit, ut לֹא inter verba תֵעָשֶׂינָה et אֲשֶׁר delendum, et ante עָשְׂתָה, in priori hujus commatis membro ponendum sit, hoc modo; וְלֹא־עָשְׂתָה אַחַת מִכָּל־מִצְוֹת יְהוָה אֲשֶׁר תֵעָשֶׂינָה, i. e. *si non faciendo id, quod faee-*

re debebat, peccaverit, sive, si omittendo culpam contraxerit. Quae conjectura neque veterum interpretum, neque codicum ullo confirmatur. וְלֹא יָדַע *Neque sciverit.* Horum verborum, ut recte Clericus monet, non unus sensus esse potest. Possunt enim intelligi 1) de ignorantia *juris*, de eo, qui fecerit, quod nesciret, sed factum probe norit; 2) de ignorantia *facti*, ut si quis inscius cadaver, aut rem aliam immundam attigisset, et se quasi mundum gessisset; 3) de eo, quod ignoraretur *eo tempore, quo factum est*, sed postea est cognitum, seu ignorantia facti, seu juris spectetur; 4) de eo, quod *dubium* est, ad factum quod attinet, ut si quis, exempli gratia, dubitet, an cibus, quem ederit, contactu rei pollutae contaminatus fuerit. Videtur autem hic omnino *secundum* esse admittendum. Nam quum Moses Cap. IV. sacrificia imposuerit iis, qui ignorantia *juris* peccassent; quae sequuntur a Versu 2. hujus Capitis, pertinent ad ignorantiam *facti.*

21. נֶפֶשׁ כִּי תֶחֱטָא וּמָעֲלָה מַעַל בַּיהוָה *Si quis peccaverit et delictum commiserit in Jovam*, i. e. si quis dolo admisso contra Jovam peccaverit. תְשׂוּמֶת־יָד proprie significat *positionem manus*, deinde in genere omnem societatem, quae injecta manu solet confirmari, *stipulationem, sponsionem.* Vide ritum jungendi dextras in societate 2 Reg. X, 15. Jerem. L, 15. Sic et LXX. περὶ κοινωνίας, Syrus et Chaldaeus, בשותפות ידא *societate manus.* Alii תְשׂוּמֶת־יָד interpretantur *traditum in manum*, depositum. Sed hoc significatur voce פִּקָּדוֹן, quae proxime praecedit; ut taceamus, tunc non יָד sed בְּיָד scribi debuisset. אוֹ עָשַׁק אֶת־עֲמִיתוֹ *Aut injuste laesit sodalem suum.* Intelligitur omne damnum, quo proximus afficitur. Bene LXX. ἢ ἠδίκησέ τι τὸν πλησίον. Michaelis: *oder er hat ihm sonst Unrecht gethan.* גָזֵל *Raptum.* Recte monet Clericus, hac voce significari rem vi extortam, cum nullus esset testis, qui expilato apud Judicem adesse possit. Itaque quae leguntur Exod. XXII, 7. seqq. videntur ad eos

casus pertinere, ubi res probari poterat; hic autem locus ad eos spectare casus, in quibus laesus nihil potuit contra laedentem probare. Conf. Michaelis *Jus Mosaic.* P. VI. §. 289.

22. אוֹ־מָצָא אֲבֵדָה וְכִחֶשׁ בָּהּ *Aut invenerit rem amissam et de ea mentitus fuerit*, negaverit eam a se inventam. וְנִשְׁבַּע — בְּהֵנָּה *Aut falso juraverit de uno ex omnibus, quae faciet homo peccando in illis*, i. e. vel falso de ulla re, circa quam homines peccare solent, juraverit. Futurum apud Hebraeos consuetudinem significat, ut saepius observatum. Hoc jusjurandum est de re praeterita, quum supra Vs. 4. jusjurandum de re futura memoratum esset.

24. וְשִׁלַּם אֹתוֹ בְּרֹאשׁוֹ *Et reddat illud capite suo.* Nomen ראש 1) Salomo Ben-Melech, Jarchium sequutus, exponit: קרן הדבר קפו״ל בלע״ז כי הוא ראש הדבר ותחלתו ואחר כן בא עליו הריוח *sors*, sive pecunia in fenore collocata, *in lingua vernacula* Capital, *quod hoc est caput, cui accedunt usurae.* Verum quum ראש, *caput*, per synecdochen saepe pro homine aut quavis re ipsa poni soleret (vid. Glassii *Philol. Sacr.* p. 1271. ed. Dath.); equidem 2) Aben-Esrae adstipulor, qui בְּרֹאשׁוֹ interpretatur: בעצמו או מה שהוא שוה *ipsam rem*, quam intervertit, *aut ei par* sive aequale. וַחֲמִשִׁתָיו יֹסֵף עָלָיו *Addita insuper quinta ejus*, s. pretii *parte.* לַאֲשֶׁר הוּא לוֹ *Ei cujus est*, proprio ejus domino. בְּיוֹם אַשְׁמָתוֹ *Die delicti sui*, id est, ut recte Salomo Ben-Melech, כיום שיתודה על אשמתו, *eo die, quo fatebitur se peccasse*, et sacrificium pro delicto offeret.

CAP. VI.

Ritus traditur jugis Sacrificii, ratio item alendi ignis perpetui in altari (Vs. 1 — 5.). Additur ritus fertorum farreorum, tam quotidiani (Vs. 7 — 11.), quam ejus, quod a sacerdote in inauguratione offerendum esset (Vs. 12 — 16.). Denique Sacrificio piaculari praescribitur locus, in quo immolanda hostia, locus, in quo edenda, a quibus edi debeat, et alia ad illud spectantia (Vs. 17 — 23.).

2. זֹאת תּוֹרַת הָעֹלָה *Haec est lex holocausti*, hae sunt ceremoniae observandae in holocausto, scilicet quotidiano, in quo mane agnus unus, alter vespere immolabatur, de quo fuse agitur Exod. XXIX, 39. Num. XXVIII, 3. מוֹקְדָה conferendum cum Arabico وقود *incendium, materia ignis*, hinc מוֹקְדָה erit locus, ubi aliquid incenditur, *rogus*. Cf. Hackmanni *Praecidanea Sacra* ad h. l. p. 200. seqq. כָּל־הַלַּיְלָה עַד־הַבֹּקֶר *Tota nocte usque ad mane*, scil cremabitur. Manifestum est, agi his verbis de sacrificio vespertino, quod sub occasum fiebat et tota nocte lento igne cremabatur usque ad cineres. אֵשׁ הַמִּזְבֵּחַ תּוּקַד בּוֹ *Ignis altaris aletur in eo*, h. e. ad holocausti cremationem non assumetur ignis alienus et extraneus, sed sacer, qui in altari continue lignis additis fovetur.

3. וְלָבַשׁ הַכֹּהֵן מִדּוֹ בַד *Sacerdos induat vestimentum suum linteum.* בַּד esse *linum xylinum*, idem quod Aegyptiaco nomine שֵׁשׁ vocatur, jam apparet ex eo, quod eaedem vestes, quae hic intelliguntur, Exod. XXVIII, 5. seqq. dicuntur שֵׁשׁ *bysso*, i. e. *lino xylino* confectae. בַּד idem quod بزّ *byssus*, permutatis literis ד et ז, quo in hisce linguis nil frequentius. Plura de בַּד vid. in Celsii *Hierobot*, P. I. p. 507. seqq. Quod autem »Hebraeorum

sacerdotes vestes byssinas gerebant, id factum videtur ad exemplum Aegyptiorum sacerdotum, de quibus Herodotus Lib. II. Cap. 37. affirmat: *ἐσθῆτα δὲ φορέουσι οἱ ἱρέες λινέην καὶ ὑποδήματα βύβλινα.* Hinc frequenter sacerdotes Aegyptiorum a Romanis scriptoribus, e. c. Ovidio, Martiale, Juvenale, *linigeri* vocantur. Retinuit Moses has vestes fortasse etiam ideo, quod facillime purgentur a sanguine et aliis, quibus eae in Sacris faciendis maculari solerent.

6. אֵשׁ תָּמִיד תּוּקַד עַל־הַמִּזְבֵּחַ לֹא תִכְבֶּה *Ignis super altari inextinctus ardere debet.* Plures Hebraeorum et Christianorum interpretes voluerunt, miraculo factum esse, ut ignis coelitus semel delapsus (vid. infra IX, 24.) in altari accensus manserit. Sed tale miraculum, de quo nihil habet Moses, est commentitium. Iguis perpetuus et in aliarum gentium fanis ali solebat. Persae non tantum ignem colebant, quasi Numinis imaginem, sed et accensum in altari perpetuo alebant. Curtius de ordine, quo Darii exercitus progrediebatur, L. III. Cap. 3.: *Ordo agminis erat talis: ignis, quem ipsi s a c r u m et a e t e r n u m vocabant, argenteis altaribus proferebatur.* Vid. et L. IV. Cap. 13. 14. Ammianus Marcellinus L. XXIII. Cap. 6. de Magis: *Feruntque, si justum est credi, etiam ignem coelitus lapsum, apud se s e m p i t e r n i s foculis custodiri, cujus portionem exiguam, ut faustam, praeisse quondam Asiaticis regibus dicunt.* Plura de ignis custodia apud sacerdotes Magos dabit Hydius *de Relig. Vett. Persar.* Cap. VIII. p. 148. edit. sec. Modum, quo hodienum Parsorum sacerdotes ignem sacrum in suis templis alere et custodire solent, descripsit Anquetil du Perron in descriptione morum et rituum Parsorum, quam adjecit *Zendavestae* a se in sermonem Gallicum conversae, T. III. §. IX. p. 237. vers. teuton. Notus est aeternus ignis aedis Vestae, de quo vid. Ezech. Spanhemii *Diatrib. de Vesta et Prytaneis Graecor.* Cap. X. XI. Cf. *das alte u. neue Morgenl.* P. II. No. 300. p. 176. Quod apud Hebraeos ignis perpetuus in ea ara servaretur, in

qua quotidie Sacra fiebant, causa fortasse haec fuit, ne ex sacerdotum negligentia ignis ad sacrificia necessarius unquam deesset.

7. Inde ab hoc Versu usque ad 11. praecipitur de ferto, quod sacrificio quotidiano solebat addi: diversum igitur est ab eo, quod abs homine privato offerebatur, et Cap. II. describitur.

9. Quum ferti reliquias necessario a sacerdotibus in loco sacro comedi oporteret, Moses hac ratione simul sacerdotum victui providit. Azymos panes praefert fermentatis, quia minus puri hi habebantur. Sic et apud Romanos Flamini Diali *farinam fermento imbutam adtingere fas non erat*, auctore Gellio, *Noct. Attic.* Lib. X, c. 15.

11. כֹּל אֲשֶׁר־יִגַּע בָּהֶם יִקְדָּשׁ *Omnis qui tetigerit illa, sanctificabitur*, i. e. sacer esto; nemini licitum est haec adtingere, nisi sacerdoti.

11. בְּיוֹם הִמָּשַׁח אֹתוֹ *Die quo ungetur* non Aaron tantum, sed omnes post eum futuri Pontifices Maximi. מִנְחָה תָּמִיד *Fertum perpetuum* i. e. quotidianum.

14. מֻרְבֶּכֶת explicandum est ex Arabico رَبَكَ *commiscuit, bene paravit jusculo confractum intritumque panem.* Hinc bene Michaëlis בַּשֶּׁמֶן מֻרְבֶּכֶת reddit, *hinlänglich in Oel umgekehrt.* Verba תֻּפִינֵי מִנְחַת פִּתִּים vulgo *coctiones muneris frustorum* vertunt. Videlicet תֻּפִינִים referunt ad radicem אָפָה *coxit.* Hinc Jarchi haec ita exponit: אפויה אפיות הרבה ולאחר חליטתה אופה בתנור וחוזר ומטגנה במחבת *coctum multis coctionibus; nam post frixionem coquebat* sacerdos *in furno, dein iterum fringebat illam in sartagine.* Id sequutus Moses Mendelii fil. verba hebraea sic vertit: *Zwieback und in Stücken zerbrochen.* Verum תֻּפִינִים ad radicem אָפָה referre, non admittit ratio, qua nomina a verbis formare Hebraei solent. Videtur pro תְּאֻפִינִים esse ab אָפַן, Arabice أَفَنَ

diminuit, ut verba ita sint vertenda: *comminuta*, frustulatim concisa *muneris frustorum*, i. e. eodem modo offerri debet quo fertum supra II, 6. מִנְחָה offerri praescribitur. LXX. recte ἐρικτὰ *frustu* reddiderunt.

15. כָּלִיל תָּקְטָר *Tota adolebitur.* Ex aliorum oblationibus farreis pars tantum Jovae sacra in altare cremabatur, reliqua sacerdotibus cedebat; vid. supra Vs. 9. Quum vero placenta sacerdotis tota cremaretur, perinde est ac si diceretur, eam totam Jovae esse.

19. הַכֹּהֵן הַמְחַטֵּא אֹתָהּ *Sacerdos qui eam victimam piacularem offeret.* הַמְחַטֵּא LXX. recte ἀναφέρων verterunt, et Vulgatus *qui offert.* חִטֵּא proprie est *expiare*; sed non modo cum persona conjungitur, ut Ps. LI, 9. תְּחַטְּאֵנִי *expiabis me*, sed etiam cum re, id est, sacrificio, ut hic et infra X, 15., quamvis minus proprie; neque enim expiatur victima, sed is, cujus nomine offertur.

14. וּכְלִי־חֶרֶשׂ—בַּמָּיִם *Vas testaceum, in quo coctum fuerit, frangatur, aeneum vero defricetur et aqua eluatur.* Ratio discriminis est, quod vas fictile aliquid humoris et jusculi imbibat, non item vas aeneum, aut ex alio metallo (sub *aeneo* enim cetera etiam vasa metallica intelligi debent): accedit, quod vasis fictilis exiguum sit dispendium praequam vasis aenei aut ferri. Favet autem Moses vasis magis, quam testaceis, id quod nobis periculosum videri possit, quumvasa aenea facile aerugine induci soleant. Sed hoc periculum verendum non est, ubi vasa illa frequenter defricantur et aqua eluuntur, quod sine dubio fiebat ab Israelitis, utpote populo, jam ex legibus religionis munditiei adsueto. Legendus est de hac re MICHAELIS in *Jure Mosaico*, P. IV. §. 217.

CAP. VII.

Alii nonnulli ritus in sacrificiis piacularibus et eucharisticis observandi praescribuntur. Adipis et sanguinis esus prohibetur.

7. כַּחַטָּאת כָּאָשָׁם *Sicut sacrificium pro peccato, ita sacrificium pro delicto*, par est utriusque sacrificii ratio, sunt nempe sacerdotis, qui in hujusmodi expiatione ministerio fungitur, ut statim explicatur.

10. אִישׁ כְּאָחִיו *Una mensura per singulos dividetur.*

12. עַל־תּוֹדָה subaudi זֶבַח, *sacrificium confessionis*, sive laudationis, quo videlicet offerens confitetur, se accepisse beneficium a Deo, ac laudat commendatque gloriam bonitatis Dei.

13. עַל־חַלֹּת — עַל־זֶבַח *Praeter placentas panem etiam fermentatum in altari offeret.* Mirum videri possit, quod hic jubeantur panes offerri fermentari, quum supra II, 4. 11. prohibitum sit, ne quid fermenti in divinis Sacrificiis offerretur. Sed ibi tantum prohibitum erat offerre fermentum vel aliquid fermentatum, ut pars ejus adoleretur super altare, id quod manifeste dicitur supra II, 4. 11. et VI, 17.; non autem prohibita erant, immo diserte excipiuntur II, 12. ea, quae primitiarum nomine afferuntur Sacerdotibus in cibum, cujusmodi hi panes fuerunt.

14. תְּרוּמָה *Oblatio*, vide not. ad Exod. XXV, 2. Sensus hujus Versus est: unam ex illis placentis Jovae esse consecrandam, eandemque placentam deinde cedere in cibum sacerdotis ejus, qui sanguinem sacrificii eucharistici sparserit. Reliqui panes redibant ad offerentes.

16. נְדָבָה est *victima spontanea*, quae nullum ob singulare beneficium, sed impetu quodam religiosi animi

offerebatur. וְהַנּוֹתָר *Reliquum quoque*, Particula ו hic notat *etiam*, ut Deut. I, 18. Proverb. XXIV, 27.

17. וְהַנּוֹתָר — יִשָּׂרֵף *Quae vero tertio die adhuc supersunt, comburentur igne.* Hujus legis caussa procul dubio haec erat, ut sacra facientes ditiores carnem Levitis et pauperibus liberalius distribuere cogerentur, quod non factum esset, si licuisset illam servare. Fortasse et ideo illud jussum est, ne sacrificiorum obtentu convivia in plures dies protraherentur.

18. לֹא יֵחָשֵׁב לוֹ *Non imputabitur illi*, h. e. non habebit hoc Deus pro sacrificio sibi debito. פִּגּוּל יִהְיֶה *Erit foetor*, i. e. impurum censetur.

19. וְהַבָּשָׂר אֲשֶׁר־יִגַּע בְּכָל טָמֵא *Caro*, scil. victimarum, *quae aliquid immundum attigerit.* וְהַבָּשָׂר כָּל טָהוֹר יֹאכַל בָּשָׂר *Alioquin ad illam carnem quod adtinet, cuique, si modo mundus sit, ea vesci licet.* Ita haec verba vulgo legi et explicari solent. Sed non placet haec lectio et interpretatio J. D. Michaeli in *Bibliotheca Orient. Nova.* P. III. p. 205., primum quod בָּשָׂר posterius non habet articulum, qui tamen proprie adesse deberet; deinde, quod verborum illorum, ut nunc se habent, nimis latus est sensus. Igitur ille hanc proponit verborum divisionem: ו ante הַבָּשָׂר addit verbo יִשָּׂרֵף, quod proxime praecedit, hoc modo, בָּאֵשׁ יִשָּׂרְפוּ הַבָּשָׂר *igne comburetur caro talis* (impura). Deinde ו ante הַנֶּפֶשׁ initio Vs. 20. addit בָּשָׂר in fine Vs. 19., ita ut Moses rursus de esu carnium sacrificii loqui ordiatur, כָּל־טָהוֹר יֹאכַל בְּשָׂרוֹ *cuique mundo carne ejus* (sacrificii) *vesci licet:* pergit nunc Vs. 20. הַנֶּפֶשׁ — מֵעַמֶּיהָ *qui* (autem) *impuritate infectus carnem sacrificii eucharistici gustaverit, is capitalis esto.* Aliam difficultatem reperisse sibi visus est Houbigantius in eo, quod in altero Versus hemistichio in eodem orationis membro בָּשָׂר iteratur, quum semel adhiberi satis fuisset. Quam quidem difficultatem facile ita tolli censet, si cum Samaritano codice, copula ו ante הַבָּשָׂר rejecta, et Athnacho huic vocabulo apposito ita

legatur: באש ישרף הבשר, unde haec prodibit sententia: *igne comburetur caro, quivis mundus comedet carnem.* Verum ostendit Seb. Ravius in *Exercitatt.* p. 57., repetitionem nominis בָּשָׂר hoc loco non sine gravi causa institutam, et summe necessariam fuisse. „Nempe lex," inquit, „de carne sacrificiorum a puris hominibus comedenda, est generalis, vid. infra XXII, 4—9., neque solum carnes sacrificiorum salutarium spectat, de quibus hic agitur, sed carnes quorumcunque aliorum sacrificiorum, quae comedebantur. Itaque cum Deus consultum duxerit, hoc loco, ubi de sacrificiis salutaribus agit, ansam dante munditie in carnibus sacris observanda, hanc legem de munditie eam comedentium tradere, eumque canonem generalem sacrificio salutari applicare Vs. 20., non potuit aptiore, aut magis claro dicendi genere uti, quam hoc, quod exhibent editiones nostrae. Quodsi enim legislator pro יֹאכַל בָּשָׂר dixisset יֹאכַל מִמֶּנּוּ, intelligi potuisset de solis carnibus sacrificiorum salutarium loqui velle, non de aliis, per quas comedentes communionem haberent cum altari, nec canonem generalem voluisse tradere. Si vero etiam הַבָּשָׂר pertrahitur ad antecedens יִשָּׂרֵף, mirum videri debet, cur Moses praeter omnem rationem id vocabulum geminare, et a consueto dicendi genere, quo paulo ante Vs. 17. usus fuerat, recedere voluerit; atque ita facere, ut lectori in mentem veniat, בְּכָל־טָמֵא referendum esse ad solas personas. Nunc cum וְהַבָּשָׂר legitur, idque pertrahitur ad membrum posterius, ut cohaereant ista, וְהַבָּשָׂר כָּל־טָהוֹר יֹאכַל בָּשָׂר, apparet manifestissime, legem generalem esse, quae fertur, ansam dante carne sacrificii salutaris, et carnem, cujus hic mentio fit, non de solo hoc sacrificio intelligendam, sed etiam de sacrificiis aliis." Haec Ravius, quibus simul respondetur his, quae receptae scripturae opposuit Michaelis.

21. Pro שֶׁקֶץ videtur legendum שֶׁרֶץ, *reptile*, ut habent Samaritanus, Syrus, Arabs, Chaldaeus, sex Kennicotti codices, et duo de Rossii. Illud praeferendum vi-

detur vulgo recepto *ταυτολογικῶς* dicto שֶׁקֶץ טָמֵא *res abominanda immunda.* Ut antea hominum pecudumque immundorum mentio est facta, ita nunc commode commemorantur reptilia immunda. Praeferunt hanc lectionem et Hubigantius atque Michaelis *Bibl. Orient. Nov.* P. III. p. 206.

24. יֵעָשֶׂה לְכָל־מְלָאכָה Adhiberi poterit ad varios usus.

25. כִּי — מִמֶּנָּה *Quisquis comederit adipem pecudis, ex qua obtulerit Jovae oblationem igne absumendam, is exscindatur e populo.* Non est sermo de omni adipe, sed de eo tantum, qui in sacrificiis eucharisticis vel piacularibus Deo immolabatur, nempe de adipe viscerum, renum et caudae crassae, de quibus supra Capite tertio et quarto praecipitur. Ab hoc adipe debebant Israelitae abstinere etiam in bovis et ovis comestione vulgari. Quod interdictum forsan eo spectabat, ut Israelitae olivarum culturam summa industria exercerent, qua de re vid. not. ad Exod. XXIII, 19.

26. וְכָל־דָּם לֹא תֹאכְלוּ בְּכֹל מוֹשְׁבֹתֵיכֶם *Nullum sanguinem comedetis in omnibus vestris habitationibus*, i. e. ubicunque locorum habitetis. Hoc addit Moses, ut intelligatur, hac lege non solum esu adipis in sacrificiis vetari, sed omnino in omnibus comestionibus.

30. יָדָיו תְּבִיאֶינָה אֵת אִשֵּׁי יְהוָה *Manus ejus adferent ad Jovam oblationem igne absumendam.* Eundem, qui manus victimae capiti imposuerat, oportebat proficias ejus adferre ad Sacerdotem, per alium facere non licebat. De voce תְּנוּפָה vid. not. ad Exod. XXIX, 24.

34. חֲזֵה הַתְּנוּפָה וְשׁוֹק הַתְּרוּמָה *Pectus agitationis et armus elevationis*, i. e. pectus, quod porriciendo, et armus, qui elevando Deo offerebatur.

35. זאת מִשְׁחַת אַהֲרֹן LXX. *αὕτη ἡ χρίσις Ἀαρών.* Vulgat. *Haec est unctio Aaronis.* Quam versionem et plures e recentioribus sequuntur, et interpretantur *prae-*

mium seu *mercedem unctionis*, sive id, quod sacerdotibus solvebatur eo, quod uncti essent. Sed huic interpretationi vocis מִשְׁחָה obstat locus Num. XVIII, 8., ubi dicitur, Deum sacerdotibus dedisse oblationes sibi consecratas לְמָשְׁחָה, ubi nullus est sensus, si vertitur, *ad unguendum*. Igitur h. l. procul dubio est adsciscenda significatio *dimetiendi*, quam verbum מָשַׁח in lingua Arabica et Syriaca habet, unde مِسَاحَةٌ, ܡܫܘܚܬܐ et מִשְׁחָא *dimensio*, *portio*, quae posterior significatio huic nostro loco est apta. Nec contemnenda est Clerici sententia, conferentis Aethiopic. משח *myschahhg*, *convivium*.

37. Hoc Versu est finis legum de sacrificiis, quae Cap. I. incipiunt.

CAP. VIII.

Aaron et filii sacerdotio initiantur, adhibitis variis sacrificiis et unctionibus tum ipsorum, tum tabernaculi, ipsiusque supellectilis.

3. Observat Dathius, apparere ex hoc Versu, nominibus עֵדָה et קָהָל non universum populi coetum esse intelligendum, sed singularum tribuum legatos sive deputatos, qui ex mandato tribus ejus aut familiarum, a quibus erant delegati, cum Mose reliquisque legatis agebant, et quae conclusa essent, ad suos referebant; ad instar senatus supremi aut comitiorum in Anglia. De qua democratica reipublicae Judaicae forma et constitutione egit Michaelis, in *Jure Mosaico*, P. I. §. 45. et seqq.

10. וַיְקַדֵּשׁ אֹתָם *Sanctificavit ea*, scil. tabernaculum et ejus supellectilem, unctione res eas a profanis usibus separabat et divino cultui dedicabat.

12. וַיִּצֹק—לְקַדְּשׁוֹ *Porro de oleo illo effudit in ca-*

put Aaronis et unxit et consecravit eum. Haec erat peculiaris consecratio Summi Pontificis, et id, in quo illa a ceterorum Sacerdotum consecratione differebat: ceterorum enim caput non ungebatur.

15. עַל־קַרְנוֹת הַמִּזְבֵּחַ *Ad cornua altaris,* scil. holocausti; statim enim additur, fusum fuisse reliquum sanguinem ad fundamentum altaris, quod de alio non potest intelligi quam de altari holocausti. Ceterum sacrificium, de quo hic sermo est, discerni debet ab eo, quod supra Cap. IV. describitur. Hoc enim loco praecipitur de sacrificio pro peccato Pontificis Maximi *consecrandi,* nec pro certo aliquo peccato, sed pro peccatis in genere: supra autem Cap. IV. agitur de sacrificio pro peccato Summi Sacerdotis *jam consecrati,* itemque pro peccato aliquo certo. וַיְחַטֵּא אֶת־הַמִּזְבֵּחַ *Et expiabit altare.* Verbum חִטֵּא hic est *a peccato mundare,* uti bene Onkelos, qui דַּכֵּי, *purgavit,* posuit, i. e. profanum usum in usum sanctum commutavit. לְכַפֵּר עָלָיו i. q. חִטֵּא modo explicatum, vid. Excurs. II.

33. וּמִפֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד לֹא תֵצְאוּ שִׁבְעַת יָמִים *Interea ex ostio tabernaculi non egrediemini per septem dies.* Hoc non de ostio *sancti,* sed de ostio *atrii* est intelligendum. Neque enim licuit sacerdotibus in ipso tabernaculo dormire aut in eo sedere. Ex iis, quae antecedunt, liquet, eos extra tabernaculum esse versatos, ad sacra facienda et ad coquendas ac comedendas victimarum carnes. Eo autem, quod per septiduum in tabernaculo sacerdotes manere debuerunt, moniti esse videntur, se ei Numini consecrari, qui septem diebus omnia creavit.

34. כַּאֲשֶׁר עָשָׂה בַּיּוֹם הַזֶּה *Sicut hodie est factum.* Verbum עָשָׂה hic ponitur passive, ut saepe אָמַר et קָרָא vid. 1 Sam. XXIII, 22. Genes. XVI, 14. Videndus est de hac phrasi Glassius, *Philol. S.* L. I. Tract. III. Can. 23. p. 245. seqq. ed. Dathii.

CAP. IX.

Peracta sacerdotum consecratione, sacrificiorum primitias offert Aaron pro se et populo; quibus completis ipse populo bene precatur; post quae, Mose et Aarone tabernaculum ingressis, et ex eo paulo post egressis, ignis e coelo in altare delapsus, quae in eo erant sacrificia, absumit.

1. בַּיּוֹם הַשְּׁמִינִי *Die octavo.* Post completos dies consecrationis, seu, jam absoluta tota sacerdotum consecratione. זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל *Senes Israelis* sunt sine dubio iidem, quos Moses Capite praecedenti sub עֵדָה et קָהָל intelligit.

4. הַיּוֹם יְהוָה נִרְאָה אֲלֵיכֶם *Hodie Jova vobis apparebit.* Nubes lucidissima et ignea in tabernaculum descendet, conf. Vs. 6.

5. אֶל־פְּנֵי אֹהֶל *Ad faciem tentorii*, i. e. ad anteriorem ejus partem.

9. וַיִּתֵּן עַל־קַרְנוֹת הַמִּזְבֵּחַ *Et illevit eo* (sanguine) *altaris cornua.* Videtur intelligi altare holocaumatis, de quo in verbis, quae sequuntur. Cornua altaris suffitu tingebantur, cum sacrificium fieret pro certo aliquo peccato Pontificis Maximi, ejusdemque jam consecrati: tunc enim solemnius erat sacrificium et plures adhibebantur ceremoniae. Vid. Cap. IV, 7. seqq.

12. וַיַּמְצִאוּ בְּנֵי אַהֲרֹן אֵלָיו אֶת־הַדָּם *Invenire fecerunt filii Aaronis illi sanguinem*, i. e. porrexerunt ei sanguinem. וַיַּמְצִאוּ h. l. idem est quod supra Vs. 9. וַיַּקְרִבוּ

17. מִלְּבַד עֹלַת הַבֹּקֶר *Praeter sacrificium matutinum*, scil. quotidianum, de quo Exod. XXIX, 39.; q. d. neque tamen ob haec sacrificia omittendum est holocaustum matutinum agni, qui quotidie est offerendus.

22. וַיִּשָּׂא אַהֲרֹן אֶת־יָדָו אֶל־הָעָם וַיְבָרְכֵם *Et sustulit Aaron manus suas super populum, et bene precatus est iis.* Solebant bene precantes iis, quibus bene precabantur, manus interdum imponere, ut liquet ex Genes. XVIII, 14. Quod quum non facere singulis posset Aaron, manus e longinquo sustulit ad populum conversus.

23. וַיָּבֹא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן אֶל־אֹהֶל מוֹעֵד *Iverunt autem Moses et Aaron in tabernaculum conventus.* Ut Moses Aaronem doceret, quomodo esset suffitus adolendus, ut jubet Deus Exod. XXX, 78.

24. וַתֵּצֵא אֵשׁ מִלִּפְנֵי יְהוָֹה *Et exiit ignis e conspectu Jovae,* id est, e media nube, quae tabernaculum impleverat. וַתֹּאכַל עַל־הַמִּזְבֵּחַ אֶת־הָעֹלָה וְאֶת־הַחֲלָבִים *Atque absumsit holocauma et adipes.* Talis coelestis ignis ad consumenda sacrificia demissus, habebatur ab omnibus antiquis gentibus pro singulari et manifesto signo praesentis Numinis, et sacrificii illi grati. Mentionem facit Solinus in *Polyhist.* Cap. 5. collis cujusdam in Sicilia, ubi imposita super aras lignorum viteorum congeries igne coelitus delapso incendebatur. *Si,* inquit, *adest Deus, si sacrum probatur, sarmenta, licet viridia, sponte concipiunt, et nullo inflagrante halitu ab ipso Numine fit incendium. Ibi epulantes adludit flamma, quae flexuosis excessibus vagabunda, quem contigerit, non adurit; nec aliud est, quam imago, nuncia perfecti rite voti.* Ita Servius ad *Aeneid.* XII, 200. tradit, apud majores aras non incensas fuisse, sed ignem eos divinum precibus elicuisse, qui incenderit altaria. Pausanias L. V. sub fin. de duobus Lydiae oppidis narrat, arte magica ibi, sponte sua *ἄνευ πυρὸς πᾶσα ἀφθῆναι τὰ ξύλα, καὶ περιφανῆ φλόγα ἐξ αὐτῶν ἐκλάμψαι, ex lignis foco impositis nullo admoto igne purissimam flammam eductam esse.* וַיִּפְּלוּ עַל־פְּנֵיהֶם *Et procidit* (populus) *in vultum.* Quia laetitiae mistus erat metus praesentis Numinis. Vid. Exod. XXXIV, 8.

CAP. X.

Nadab et Abihu, Aaronis filii, profanum ignem assumentes ad incensum offerendum divinitus perimuntur. Ceteris in planctu funebri occupatis, prohibentur sacerdotes in planctu occupari. Vini potus et ceterorum, quae inebriare possunt, sacerdotibus, quamdiu in sacro ministerio occupantur, interdicitur. Adduntur nonnulla circa sacrificiorum ritus observanda.

1. אֵשׁ זָרָה *Ignis alienus*, non ex altari sumtus. אֲשֶׁר לֹא צִוָּה אֹתָם *Quod iis non praeceperat.* Videtur hic esse μείωσις, et verba haec idem valere ac, quod ipsis severe prohibuerat. Similis locutio vid. Exod. XX, 7. Ps. LXXVIII, 50. Ps. LXXXIV, 12. * Quamquam enim in iis, quae praecedunt, non extat hoc interdictum, tamen est verisimile, Mosem vetasse Aaroni et filiis ejus, ne ignem alienum altari imponerent.

2. וַתֵּצֵא אֵשׁ מִלִּפְנֵי יְהוָֹה *Egressus vero est ignis a Jova.* Intelligitur *fulgur*, quod saepius ignis Dei vocatur. וַתֹּאכַל אוֹתָם *Et eos consumsit*, hoc fulgure tacti perierunt. Sed hoc non proprie est intelligendum; ex iis enim, quae sequuntur, liquet, filios Aaronis tantum esse ambustos et quidem aliqua dumtaxat parte corporis, eorum tunicae enim lineae absumtae non fuerant. וַיָּמֻתוּ לִפְנֵי יְהוָֹה *Coram Jovae mortui sunt*, i. e. in tabernaculo. Observat Clericus, Deum tam graviter puniisse filios Aaronis, ut exemplum statueret, ne Sacerdotes in posterum sacra mutarent, prout videretur; a minoribus enim mutationibus ad majores progredi potuissent.

3. הוּא אֲשֶׁר־דִּבֶּר יְהוָֹה *Hoc est quod Jova dixit.* Intelliguntur procul dubio, quae Deus Exod. XIX, 22. dixit, quamquam non iisdem plane verbis. בִּקְרֹבַי *In propinquis meis*, i. e. ab iis, qui ad me propius acce-

dunt. Ita vocantur sacerdotes, qui ministrandi caussa propius ad loca Deo sacra accedebant. Ezech. XLII, 13. vocantur אֲשֶׁר קְרוֹבִים לַיהוָה *qui sunt propinqui Jova.* אֶקָּדֵשׁ *Sanctificabor*, i. e. quaecunque ad cultum meum pertinent, ea sacerdotes mei sacra habeant oportet et a profanis secernant. Recte Clericus: „Quod vulgo vertitur *sanctificare*, inconcinne et obscure, id aliter Latine verti nequit, quam, *sanctam* aut *sacram* habere rem, de qua est sermo. Ita Deus *sanctificavit* diem Sabbathi, hoc est, sacrum seu festum eum habuit, et habere voluit. Similiter ii *sanctificant Deum*, qui eum sancte habent, quod testari oportebat sacerdotes Hebraeos, Sacra illius reverenter habendo." Futurum hic positum est pro Imperativo, *sancta haberi me oportet.* וְעַל־פְּנֵי כָל־הָעָם אֶכָּבֵד *Et honorabor coram omni populo*, id est, ita enim populus quoque majestatem meam venerabitur.

5. בְּכֻתֳּנֹתָם *In tunicis suis*, i. e. quales jacebant, non exutis tunicis sacris.

6. In verbis רָאשֵׁיכֶם אַל־תִּפְרָעוּ interpretandis in *duas* potissimum partes interpretes discedunt. Etenim quum nomen פֶּרַע, ut Arabicum فَرْعٌ, *capillum promissum, caesariem* denotet; I) inde quidam verbo פָּרַע *capillum nutriendi* significationem inesse existimarunt. Auctor est Chaldaeus, qui vertit: לָא תְרַבּוֹן פֵּירוּעַ, *caesariem non nutriatis.* Hinc Jarchi: אל תגדלו שער מכאן שאבל אסור בתספורת אבל אתם אל תערבבו שמחת של מקום *Caesariem ne nutriatis; hinc est* vetitum, *quod lugentes,* qui sacerdotes non essent, *tonsura uti non potuerint. Vos autem ne conturbetis gaudium Dei.* Sensus est: sicut alias lugentes a tonsione abstinent et capillum producunt (vid. Deuter. XIV, 1.), sic ex adverso Pontificem et sacerdotes oportuisse tonsionem suetam pergere, ne hispido crine aut barba sanctuarii solennitatem continuamque turbent festivitatem. Hanc interpretationem inprimis defendit Seldenus *de successione in Pontificat. Hebraeor.*

Lib. II. Cap. V. Cui interpretationi tamen recte Geierus, *de Luctu Hebraeor.* C. XI. §. 4. opponit, verbum פָּרַע nusquam alias *crines promittendi* significatione occurrere, verum constanter *removendi, alienandi a se* notionem obtinere. Convenit enim cum Arabum فَرَغَ, *absolvit rem, vacuus est a re.* Quare II) recte Kimchi: ענין גלוי כי דרך האבל לגלות ראשו ולהסיר מצנפתו או מגבעתו ופארו מעל ראשו *accipiendum est verbum* פרע *significatione retegendi; mos enim erat lugentium, caput denudare, mitramque aut galerum sive tiaram detrahere.* Sic Num. V, 18. de femina adultera sive suspecta, quam coram Deo statuebat sacerdos, dicitur וּפָרַע אֶת־רֹאשׁ הָאִשָּׁה, ubi sane non capillorum nutritio, sed tegminum a capite subtractio, seu capitis denudatio hoc verbo exprimitur. Interdicitur itaque sacerdotibus, ne in luctu tiarae ornamentum ex impatientia detraherent. Eodem modo Alexandrinus haec verba intellexit. Sic enim vertit: *τὴν κεφαλὴν ὑμῶν οὐκ ἀποκιδαρώσετε, caput vestrum cidari non disco operiatis.* Subjicitur in Hebraeo: וּבִגְדֵיכֶם לֹא־תִפְרֹמוּ *et vestimenta nolite scindere*, ut alias lugentes solerent, vid. Jos. VII, 6. Jud. XI, 35. Sed sacras vestes dilacerare, nefas fuisset. — וְעַל כָּל־הָעֵדָה יִקְצֹף Repetendum est ante עַל *ἀπὸ τοῦ κοινοῦ* לֹא, *atque ne effervescat,* irascatur Deus, *in universum coetum.* — יִבְכּוּ אֶת־הַשְּׂרֵפָה *Plangant incendium*, sive *ambustionem*, i. e. mortuos ambustione, qua illos, Nadabum et Abihum, Jova occidit.

7. Sensus hujus Versus est, sacerdotes non egredi debere atrio ad planctum et funus peragendum, quod funeris deductio immunditiem adferret, a qua remoti esse debebant sacerdotes.

9. שֵׁכָר comprehendit omnem potum, qui potest inebriare. Hieronymus in *Epistola ad Nepotianum: Sicera Hebraeo sermone omnis potio, quae inebriare potest, sive illa, quae frumento conficitur, sive pomorum succo, aut cum favi decoquuntur in dulcem et barbaram potionem; aut palmarum fructus exprimuntur in liquorem,*

coctisque frugibus aqua pinguior coloratur. Aegyptii enim antiquissimis temporibus ex hordeo potionem vino similem faciebant, ut testatur Herodotus Lib. II. Cap. 67. *οἴνῳ δ' ἐκ κριθέων πεποιημένῳ διαχρέωνται.* Diodorus Siculus, Lib. I. de Osiride: *εἰ δέ τις χώρα τὸ φυτὸν τῆς ἀμπέλου μὴ προσδέχοιτο, διδάξαι (φασὶ) τὸ ἐκ τῆς κριθῆς παρασκευαζόμενον πόμα, λειπόμενον οὐ πολὺ τῆς περὶ τὸν οἶνον εὐωδίας τε καὶ δυνάμεως. Quodsi qua terra plantam vitis non admitteret, docuisse ajunt potum ex hordeo confectum, vino fragrantia et efficacitate haud multo inferiorem.* E dactylis etiam Orientales potum ebriantem facere solebant et adhuc solent. Apud Arabes سَكَرٌ significat *potum ebriantem, vinum dactylorum.* Ceterum ex hoc interdicto hoc loco posito, potest colligi, Nadabum et Abihum ebrios fuisse, quum suffitum vellent offerre. וְלֹא תָמֻתוּ *Ne moriamini,* i. e. ne vos Deus ob legem violatam morte plectat.

14. בְּמָקוֹם טָהוֹר *In loco puro,* domi nempe, non in Atrio, in quo cibum non capiebant uxores et filii sacerdotum. Sed conclave nulla immunditie *impuratum* esse debebat. Manifeste indicatur haec distinctio in Hebraeo: si enim *Atrium* intelligitur, additur קָדוֹשׁ, ut in Versu praeced., si quilibet locus mundus, seu non pollutus aliqua immunditie, טָהוֹר, ut hic.

16. וְאֵת שְׂעִיר הַחַטָּאת דָּרֹשׁ דָּרַשׁ מֹשֶׁה וְהִנֵּה שֹׂרָף *Quum deinde Moses caprum piacularem quaereret, erat combustus.* Ut haec verba melius intelligantur, Michaelis jubet conferre Num. Cap. VII. Scilicet Israelitarum *φυλαρχοὶ* per duodecim dies initiationis sacrificia, interque haec caprum quoque piacularem singulis diebus offerebant. Die initiationis octavo, in quem Capitis nostri historia incidit, princeps tribus Manassis sacrificia sua obtulit, Num. VII, 54—59. Caper ejusmodi piacularis pertinebat ad minores illas victimas, quarum sanguis in sanctuarium non inferebatur, et quarum caro comedebatur a

sacerdotibus sacrificantibus, vid. supra IV, 22—26. Hic autem ritus hoc die octavo praetermittebatur.

19. וַתִּקְרֶאנָה אֹתִי כָּאֵלֶּה *Obvenerunt mihi talia,* i. e. mors duorum filiorum. וְאָכַלְתִּי חַטָּאת הַיּוֹם הַיִּיטַב בְּעֵינֵי יְהוָֹה *Si hodie de victima piaculari ederem, num hoc Jovae probaretur?* Lugentes ex lege Levitica immundi censebantur, neque sacrificiis vesci poterant. Aaron igitur, non quidem habitu externo, animo tamen lugens, noluit interesse epulis sacrificalibus. הַיִּיטַב scribitur hic *ἀνομαλῶς* pro הֲיִיטַב.

CAP. XI.

Mundorum et immundorum animalium discretio (Vs. 1—32.); et de iis, quae ipso contactu hominem polluebant (Vs. 33—47.).

Est statim in hujus Capitis limine monendum, dici ea animalia *pura,* quibus Judaei vesci solerent, *impura* vero, quorum in cibis usus insolens esset. Ita apud omnes fere gentes alia bestiarum genera pura, alia impura haberi constat, prout aliarum carnes in ciborum numero haberi, aut non haberi consuetudine invaluit. Quemadmodum vero nos ea animalia, quibus vesci non consuevimus, tamen ad alios usus adhibere et alere solemus, ita etiam Israelitis non prohibitium fuit, camelis, asinis, canibus, suibus aliisque animalibus immundis uti eaque alere, quamquam iis vesci non liceret. — Cur autem opinionem illam Israelitarum Moses lege sanxerit, variae adferuntur causae, quae legi possunt apud Spencerum de *Legib. Hebraeor. Ritual.* Lib. I. Cap. 5. Sect. 1. Videntur autem *duae* praecipue rationes fuisse discriminis illius inter animalia munda et immunda constituti. *Prima* caussa illarum legum erat, ne Hebraei in consortium aliarum gentium venirent. Nam frequens cum peregrinis commer-

cium facile occasionem dare potuisset, ut Israelitae cultum et morem peregrinum adsciscerent. Hoc commercium autem valde impediebatur legibus de cibis vetitis. Nulla enim re una gens magis potest ab altera arceri, quam si una eos cibos comedit, quibus apud alteram vesci nefas habetur. Ea re fiebat, ut Aegyptii non facile transirent in mores aliarum gentium; quum enim iis non liceret cum aliis gentibus convivari (Genes. XLIII, 30.), hinc numquam cum iis familiariter vivere poterant; Hebraeis autem plane necessarium erat, ut ab aliis gentibus seorsim viverent, ne earum idololatriam et perditos mores adsciscerent. — *Altera* causa discriminis illius inter animalia constituti est haud dubie naturalis, et repetenda ex situ illarum regionum, in quibus nonnullorum animalium caro minus salubris est, quam in nostris septentrionalibus, ut caro suilla etc. v. Vs. 7. Quod Ernest. Beniam. Theoph. Hebenstreitii nostri, medici hujus urbis olim experientissimi, testimonio confirmasse, haud supervacaneum fuerit. Is in Dissertatione, quae hanc gerit epigraphen: *Curae sanitatis publicae exempla*, P. I. Lips. 1779. §. VI. p. 15. de harum legum caussis hunc in modum disserit: „Plerique Theologi existimarunt, Deum hoc pacto omnem, quae necti poterat inter Ebraeos vicinasque gentes, consuetudinem et familiaritatem intercipere voluisse. Neque hoc negare sustineo; puto tamen aliam quoque fuisse harum legum utilitatem, quod nempe *valetudini publicae* prospexerint. Videtur autem in ea regione, quam Judaei incolebant, inprimis magna fuisse diaetae severioris necessitas, siquidem illa fervidissimis ventis, ab arenosis locis Arabiae desertae spirantibus, obnoxia est; ita, ut, nisi frigidior aura a mari medio accedens aestum temperaret, nullibi foret incolarum natura in morbos inflammatorios putridosque pronior. Fuit quidem Judaeae cum plurimis regionibus ardore solis aestuantibus hoc commune, quod fructibus abundaret acore jucundo putridae humorum resolutioni resistentibus. Sed cum his non omne periculum posset averti, nisi ex animalium carnibus saluberrimae

tantum assumerentur; legislatoris sapientiam satis admirari non possumus, qui iis maxime victus animalis generibus Israelitis interdixerit, quae citiore corruptione vitiantur. — Sanguis omnis in ventre difficulter coquitur, cruore in grumos aegre dissolubiles coeunte. Putredinem contrahit celerrime, qua et animalium suffocatorum carnes, sanguine turgidae, mox corrumpi solent. — Pinguium ciborum abusus sanitati semper est infestus, quippe qui ventriculi robur infringit, coctionem sufflaminat, ranoremque inducit, in quo difficiliorum morborum biliosorum et putridorum fomes est. Ex iis vero animalibus, quorum carnes Moses ab Israelitarum mensis praescripsit, pleraque aut in sordibus et coeno pabula quaerunt, aut aliorum animantium nece vivunt. Quo fit, ut humores utrorumque in putridam resolutionem facile vergant." Haec medicus doctissimus. Dignus est praeterea, qui legatur, qui pluribus hac de re disseruit J. D. Michaelis in *Jure Mosaico*, P. IV. §. 202. 203. 204.

3. כֹּל מַפְרֶסֶת פַּרְסָה *Omnia animalia, quae habent ungulam divisam.* Animalium quadrupedum nonnulla habent ungulam continuam et unicam, ut equi, muli et asini, alia divisam, ut boves, oves, caprae. Illa ab historiae naturalis scriptoribus vocantur *animalia solidungula*, haec, *animalia bisulca*. וְשֹׁסַעַת שֶׁסַע פְּרָסֹת *Et findens fissionem ungularum*, i. e. fissuram ungularum integram habens. Nonnullorum enim quadrupedum ungulae sunt quidem divisae in superiore parte, sed infra cohaerent pellicula, ut in camelo. Sed Moses ea tantum animalia munda vult haberi, quae habent ungulas penitus fissas. Ceterum est notanda lectionis varietas. Samaritanus Codex ante פרסת habet שתי *in duas partes.* Sic etiam legitur in loco parallelo, Deut. XIV, 6. Eandem lectionem exhibent inter veteres versiones Alexandrina et Syriaca. Dathius quidem etiam annumerat Onkelosum, sed hic exhibet lectionem textus Hebraei, וּמְטַלְּפָא טִלְפִין פַּרְסָתָא *et findens fissuram ungularum.* Negligenter, uti solet, latinus interpres in Polyglottis ea, quae praecedunt, et

haec verba reddidit, *omne quod dividit plantas in duas ungulas.* Inter Codices Hebraeos lectionem textus Samaritani exhibet Codex Cassellanus (vid. MICHAELIS *Bibl. Orient.* P. II. p. 212.), sex Codices a Kennicotto citati et tres Rossiani. מַעֲלַת גֵּרָה *Adscendere faciens ruminationem*, i. e. quod ruminat.

4. אַךְ--הַפַּרְסָה *Sed ex iis, quae vel ruminant vel divisam ungulam habent, his non vescimini.* —כִּי-מַעֲלֵה מַפְרִיס *Ruminat quidem, sed non habet ungulam (penitus) divisam.* Nam pes cameli parte tantum anteriore penitus est fissus: pars posterior pedis supra quidem est divisa in duas ungulas, sed infra cohaerent pellicula; igitur pes non plane bisulcus est. PLINIUS *Hist. Nat.* L. XI. c. 45. *Est camelo bisulcus, discrimine exiguo pes imus vestigio carnoso ut urso, qua de caussa in longiore itinere sine calceatu fatiscunt.* Cf. BUFFON *Hist. Nat.* P. VI. Tom. I. p. 119. MICHAELIS *Jus Mos.* P. IV. §. 204. Ceterum Camelorum carne etiamnum Arabes vesci solent, vid. VOLNEY *Itinerar.* P. I. p. 297. vers. germ.

5. שָׁפָן Lutherus et post eum plures verterunt *cuniculum, Caninchen.* Sed hoc animal non potest intelligi, primo quod non ruminat, dein quod non habitat in petris, quod tamen de שָׁפָן dicitur Ps. CIV, 18. Proverb. XXX, 26. Veram sententiam primus dixit BOCHARTUS, qui in *Hieroz.* P. I. Lib. III. Cap. 33. (T. II. p. 409. edit. Lips.) ostendit, sub שָׁפָן intelligendum esse illud animal, quod ab Arabibus vocatur يَرْبُوع *Jarbu*, et a nostris Historiae Naturalis scriptoribus *Mus Jaculus pedibus posticis longissimis, cauda extremo villosa*, sive *Mus Sagitta cauda longissima, apice subpennata nigro-alba, pedibus posticis longissimis tridactylis* (Pallas Novae Species Quadrupedium e glirium ordine p. 21. et 306.), *die zweybeinige Bergmaus.* Pedes enim hujus animalis anteriores brevissimi sunt, ut vix conspiciantur; posteriores autem iis triplo longiores sunt. Optimam descri-

ptionem hujus muris dedit Hasselquist, p. 277—280. vers. germ. Cf. Oedmanni *Vermischte Sammlungen*, Fasc. IV. Cap. V. et notas nostras ad Bocharti l. c. וּפַרְסָה לֹא יַפְרִיס *Non habet ungulam divisam*, sed singulis digitis unicam, ut lepus, de quo Versu sequ.

6. אַרְנֶבֶת esse *leporem*, consensu omnium linguarum cum Hebraica cognatarum confirmatur. Vid. Bocharti *Hieroz.* P. I. L. III. Cap. 32. (T. II. p. 400. seqq. ed. Lips.). כִּי מַעֲלַת גֵּרָה הִוא *Ruminat enim.* Ruminare leporem, id quod nonnulli in dubium vocarunt, testantur literae praefecti cujusdam saltuum, ad Michaelem datae, quae legi possunt in hujus Notis ad vers. vernac. Levit. XI, 6. P. III. p. 154. Recte itaque in Linnaei *System. Nat.* P. I. p. 160. edit. XIII. de lepore: *victitat ruminans ramulis fruticum, et cortice arborum.* Licet enim lepus careat quatuor illis ventriculis, qui proprii sunt pecoribus pedibus ungulatis bisulcis; tamen ille etiam cibum, prima vice mansum, per oesophagum iterum in os eructat, quoniam plures ei sunt ventriculi cellulae, fretis distinctae, a quibus cibus, dum durior est, repellitur. „Cur immundis accenseretur, rationes etiam physicas potuit habere Moses. Medicorum certe principes, Galenus, Aëtius, Rasis et Damir, hos sequutus, leporina carne scribunt crassum sanguinem et melancholicum gigni." Bochartus p. 403.

7. חֲזִיר in omnibus dialectis cognatis significat *porcum.* Vid. Bocharti *Hieroz.* P. I. L. II. C. 57. (T. I. p. 803. seqq. ed. Lips.). Carnis suillae esum praeter alias causas, procul dubio etiam ideo Moses videtur vetasse, quod haec caro in regionibus scabiei et leprae obnoxiis perquam periculosa est. Plutarchus in *Iside* scribit, corpora eorum, qui lac suillum bibant, scatere lepra et asperitatibus scabiosis (*ἐξανθεῖν τὰ σώματα λέπραν καὶ ψωρικὰς τραχύτητας*).

13. נֶשֶׁר est *aquila* ex testimonio ceterarum dialectorum et versionum antiquarum; quaenam autem aqui-

larum species sit intelligenda, non potest definiri. Oedmann quidem (*Vermischte Sammlungen zur Naturkunde*, Fasc. I. Cap. 5.) sub נֶשֶׁר intelligit *vulturem barbatum* Linn., sed argumentis utitur nequaquam certis, vid. Michaelis *Bibl. Orient. Nov.* P. III. p. 43—48. et notas nostras ad Bocharti *Hieroz.* P. II. L. II. Cap. I. T. II. p. 743. seqq. edit. Lips. פֶּרֶס Alexandrini verterunt γρύπα, intellexerunt fortasse maximum illum et voracissimum inter *vultures*, quem nos vocamus *Kuntur*. Onkelos habet עַר, proprie *avis nuda*, intelligit fortasse eundem vulturem, cujus caput totum nudum et collum subtus anterius nudum bene convenit nomini Chaldaico. Saadias vertit عقاب, quod Golius et Bochartus interpretantur *aquilam nigram*. Bochartus (*Hieroz.* P. II. Lib. II. Cap. 5.) sub פֶּרֶס intelligit *ossifragam*, Gall. *orfraye*, German. *der Beinbrecher oder Meeradler*. עָזְנִיָּה LXX. ἁλιαίετον, Vulgatus, *aquila marina*, Onkelos עָזְיָא, cujus vocis significatio ignota est, Saadias عنقا, quod Lexicographi interpretantur *gryphum*. Bochartus l. c. Cap. 6. intelligit *melanaeteum*, seu *valeriam aquilam*, sed argumenta profert non satis certa. Cf. Michaelis *Fragen etc.* Qu. C. p. 301. 302.

14. Primae avis nomen, quod hic דָּאָה scribitur, in loco parallelo, Deut. XIV, 13. רָאָה scriptum reperitur; quorum unum a *volatu*, alterum a visu sumtum: nam verbum דָּאָה *volare* est, et רָאָה *videre*. Similis literarum ד, *Daleth*, et ר, *Resch*, permutationes saepius deprehenduntur. Veluti דּוֹדָנִים, *Dodanim*, Genes. X, 4. et רוֹדָנִים, *Rodanim*, 1 Par. I, 7. רִיפַת, *Riphath*, Genes. X, 3. et דִּיפַת, *Diphath*, 1 Par. I, 6. דְּעוּאֵל, *Daguel*, Num. I, 14. et VII, 42. et רְעוּאֵל, *Reguel*, Num. II, 14. Et de Deo dicitur 2 Sam. XXII, 11. וַיֵּרָא, *et apparuit*, pro וַיֵּדֶא, *et volavit*, Ps. XVIII, 11. Qua omnino ratione eadem avis alibi דָּאָה vocatur, alibi רָאָה. Quorum utrum sit rectum, nemo facile certo definiverit, multo minus, quaenam avis eo nomine significetur. Hierony-

mus *milvum* reddidit, Judaeorum magistrorum suorum traditionem incertam haud dubie sequutus; unde haec notio ab interpretibus posterioribus plerisque est recepta, etiam a BOCHARTO (*Hieroz.* P. II. L. II. C. VII. T. II. p. 777. edit. Lips.), qui mallet דָּאָה, *daah*, scribi, quam רָאָה, *raah*, a *volatu*, (inquit) ducto nomine potius, quam a *visu*, quia cum in milvi visu peculiare nihil observent rerum naturae scriptores, in *volatu* primo hoc habet eximium, quod alis prope immotis in aëre omnium avium diutissime libratur. — Praeterea vix ulla est avis, quae milvo volet altius. — Volando denique non facile delassatur. — — — —. Addo, in Samaritano exemplari, tam in *Deuteronomio*, quam in *Levitico*, legi הדאה, per *Daleth*, nusquam הראה, per *Res*. Et ex Hebraeo דאה, *daah*, factum videri Arabicum حداء, *hida*, Gutturali praeposita; ut in Hebraeo *Tigris* nomine חדקל, facto ex Chaldaeo דגלה. Saltem id certum, apud Arabes *milvum* حداة, *hida*, vocari." De veterum circa hanc vocem hariolationibus conjecturas in medium attulit MICHAELIS in *Quaestt.* p. 303. seqq. — אַיָּה BOCHARTUS l. c. Cap. VIII. p. 779. affine putat Arabico يويو, *Juju*, sive يايا, *Jaja*, quo nomine ostendit significari quandam *accipitris* speciem, quam veteres appellant *aesalonem*, Francogalli *emerillon*, Germani *Schmerl*.

16. בַּת הַיַּעֲנָה non est *noctua*, ut post FULLERUM (*Miscell.* L. VI. C. VII.) nostra aetate etiam AURIVILLIUS (in Dissertat. *de nominibus animalium, quae leguntur Esai.* XIII, 21. §. IV. p. 302—305. Dissertatt.) et OEDMANNUS (P. III. Cap. III. p. 35. sequ.) contenderunt, quam sententiam jam refutavit BOCHARTUS (P. II. L. II. C. XIV. T. II. p. 815. seqq.); sed *struthio*, unanimi veterum consensu. Alexandrini enim ponunt στρουθὸν, et versiones Orientales omnes نعام, quod Arabibus etiamnum *struthionem* denotat, vid. SHAW, p. 386. et HOEST, *Nachrichten von Fes und Marocco*, p. 295. Cf. BOCHARTUM, p. 818. seq., qui abunde ostendit, convenire *struthioni*

quaecunque apud Hebraeos de בַּת הַיַּעֲנָה dicuntur. Vox בַּת apposita est ex more quodam Orientalium, qui nomina ابو, *pater*, أمّ, *mater*, ابن, *filius*, بنت, *filia*, animalium quorundam nominibus praefigere solent sine respectu aetatis et sexus; ut ابن الماء, *filium aquae*, vocant anatem; ابن مقرض, *filium rosionis*, mustelam, بنات الروم, *filia Graecorum*, cete muliebri forma, quae reperiri ajunt in mari Adriatico, circa *Graeciam*. Sic Hebraeis struthio vocatur בַּת הַיַּעֲנָה, id est, ex vulgari interpretatione, *filia clamoris*, quasi ab acri voce nomen illi inditum esset. Sed quum *clamoris* notio voci יַעֲנָה sine idonea ratione tribuatur, ego, collato Arabum وعنة, *terra dura et sterilis*, dictionem Hebraicam בַּת הַיַּעֲנָה verterim *filiam deserti*, quemadmodum ابو الصحاري, *pater desertorum*, unum est ex *struthionis* nominibus apud Arabes, Damire teste, cujus verba attulit Bochartus (C. XV. p. 832.). Cf. not. nostr. 7. ad Boch. p. 829. et J. D. Michaelis *Supplemm.* P. IV. p. 1127., qui et alias illius nominis interpretationes proposuit. Ceterum בַּת הַיַּעֲנָה designare *struthionem feminam*, verisimile est Bocharto, l. c. p. 829. seq., qui feminae esum nominatim prohibuisse putat ideo, quod feminae struthiones saepius et facilius capiuntur, mares vero, quum sint velocissimi, in manus hominum raro incidunt. Sed quum struthionis nomen genericum Hebraei nullum habeant, ne horum unum prohibens, videretur alterum concedere, necesse habuisse Mosem, utrumque diserte prohibere, idque fecisse addito תַּחְמָס, quod Bocharto est nomen *struthionis maris*, a חָמַס, *inique agere*, ob immanitatem in pullos, quod ova in arena relinquere solet, illi inditum, quemadmodum et Arabes *struthionem* vocabulo prorsus synonymo, ظليم, *impium*, *iniquum* vocant (vid. *Hieroz.* T. II. p. 832. seq.), qui et sexum hujus avis ita distinguunt, ut *feminam* nomine نعام, *ma-*

rem nomine ظليم designent. Alexandrinus, Vulgatus et Onkelos *noctuam* vertunt, quod sequutus OEDMANN (*Vermischte Sammlungen*, P. III. Cap. IV. p. 45.), תַּחְמָס putat esse *strigem Otum* Linn. (*die mittlere Ohreule, der kleine Schuhu*), hoc maxime argumento nixus, quod خمش Arabibus significat *unguibus vulnerare*, quod huic avi apprime conveniat, quae, ut auctor est HASSELQUIST *Itiner.* p. 291., *ubi vespera fenestras invenit apertas, aedes intret, et infantes, custode destitutos, necet.* Quasi vero non quaevis alia avis rapax a vulnerando unguibus nominari possit. שַׁחַף a Syro omittitur, a Chaldaeo redditur שַׁחְפָּא, ab Arabibus ساف, a Samaritano שרפא, vocibus aeque ignotis. Itaque hinc nullum subsidium. Alexandrini et Hieronymus explicant *larum* (*Meeve*), quam interpretationem probare studuit BOCHARTUS P. II. Lib. II. Cap. 18., sed solis argumentis utitur ex etymologia desumtis. נֵץ esse *accipitrem*, satis verisimile est, sed incertum, quaenam accipitris species sit intelligenda. Alexandrini habent *ἱέρακα*, Onkelos et Syrus vocem retinent Hebraeam. Saadias reddit بازي, quod nomen denotat *accipitris speciem, falconem*, vid. CASTELLI *Heptagl.* p. 313., quam significationem etiam adhuc obtinet apud Arabes, ut testatur NIEBUHR *Descript. Arab.* p. 179., ubi illam avem recenset inter ea animalia, quae ab Arabibus immunda putantur.

17. כּוֹס omnes veteres vertunt *noctuam*. Alexandrini, et, teste Hieronymo, Aquila etiam et Theodotion, *νυκτικόρακα* habent, quo nomine indicari videtur ea *noctuae* species, quam Latini vocant *bubonem* longioribus circa aures pennis, nos, *gehörnte Eule*, vid. ARISTOTELIS *Historia Animal.* Lib. VIII. Cap. 12. Vulgatus, *noctua*. Onkelos קַדְיָא *bubo*, Samaritanus צדיא, coll. Arab. صدى *noctua*. Syrus ܩܕܝܐ quod idem. Arabes omnes بوم *bubo*. BOCHARTUS mavult intelligere *onocrotalum*, quamquam dubitanter. Sed adfert pro hac sententia, uti

solet, argumenta tantum ex etymologia vocis כּוֹס petita. Ceterum est notandum, in nonnullis codicibus pro כּוֹס legi בּוֹס cum *Beth*, quod etiam invenit Hieronymus. Plura vid. in MICHAELIS *Supplemm.* p. 1236. seqq. — שָׁלָךְ Alexandrini vertunt *καταράκτην*, qua voce indicari eandem avem, quam nos vocamus *Pelecanum Bassanum* Linn., satis verisimile fecit OEDMANN, cujus commentatio legi potest in MICHAELIS *Bibl. Orient. Nov.* P. III. p. 65. seqq. et in auctoris *Vermischten Samml.* P. III. p. 68. seqq. vers. teuton. Omnia enim quae veteres de *Cataracte* narrant, bene conveniunt Pelecano illi. Eandem avem intellexisse videntur Syrus et Onkelos, uterque enim habet שָׁלֵי נוּנָא *extractorem piscium.* Solet enim Cataractes pisces e fundo maris extrahere et iis vesci, ut testatur ARISTOTELES, *Hist. animal.* Lib. II. Cap. 17., et confirmat OEDMANN l. c. Arabs uterque habet غَوّاص *mergulus*, uti ex Damirio apparet apud BOCHARTUM, quem omnino cf. Cap. XX. T. III. p. 20—24. ed. Lips. Sic etiam vertit Hieronymus. יַנְשׁוּף Alexandrini vertunt *ἶβιν* hic et Jesaj. XXXIV, 11., quo nomine denotari *Tantalum Ibin* Linn. pluribus argumentis evicit OEDMANN *Vermischte Samml.* P. IV. Cap. 3. p. 27. seqq. vers. teuton.

18. תִּנְשֶׁמֶת Alexandrini *πορφυρίωνα* interpretantur, quae est avis aquatica in Libya et Comagene Syriae, ita dicta a colore rostri et pedum, ut BOCHARTUS asserit Cap. XXIII. T. III. p. 31., ubi cf. not. nostr. Vulgatus: *cygnus*, Onkelos: בַּוְתָא *bubo*, coll. Arab. بُوه, Syrus ܩܘܦܐ, *noctua*; Arabes: شاهين, *falconis* genus. Bochartus sequitur Hebraeorum magistros, quibus תִּנְשֶׁמֶת est *noctua*, a שָׁמַם, *obstupescere*, *mirari*, tanquam *stupenda* et *mirabilis* dicta, iis nimirum aviculis, quas, stupore perculsas, ad se convertit. Aliorum sententias enarratas atque dijudicatas vide in nota nostra 5. ad Bochart. Cap. XXIII. p. 39. קָאַת Alexandrini et Vulgatus vertunt *pelecanum*, Onkelos et Samaritanus vocem Hebraeam retinent, Syrus

habet ܩܩܐ, Arabs Erpenii قوق, Saadias قيق, voces ignotae significationis. Bochart pro קָאַת est *pelecanus*, Michaeli (ad Castelli L. S. p. 770.) *pelecanus* veterum, quem recentiores *onocrotalum* vocant. רָחָם haud dubie est *vultur percnopterus capite nudo, gula plumulosa* Hasselqu. (p. 286.). Haec avis enim hodienum ab Arabibus vocatur رَخَمَةٌ, ipso nomine Hebraeo. Vid. G. W. Freytag *Selecta ex historia Halebi* (Paris. 1819. oct.), p. 86. not. 125., ubi observat, pluralem et nomen generis illius avis Arabice esse رَخَمٌ, eodem modo quo Hebraice רָחָמָה Deut. XIV, 17. singularis, רָחָם vero, hoc Levitici loco, sit pluralis. رَخَمٌ et hic Saadias posuit. Adspectus hujus avis horridus est, ut dicit Hasselquist; facies enim nuda, rugosa; oculi magni, atri; rostrum atrum, rapax; pedes magni praedae inhiantes, et totum corpus sordibus pollutum. Extra Cairum in acervis maximis et rejectamentis urbis cadaveribus repletis, ubi et lamiae in vicinia, haec avis simul cum canibus vescitur cadaveribus et quisquiliis. Omni igitur jure a Mose inter aves immundas ponebatur. Plura vid. in Bocharti *Hieroz.* P. II. L. II. Cap. XXVI. XXVII.

19. חֲסִידָה Alexandrini, Aquila, Theodotion interpretantur ἐρωδιὸν *ardeam*, quod sequutus Vulgatus. Onkelos חֲוַרְיתָא בַּיְתָא *milvus albus;* Syrus ܚܘܪܝܬܐ, nomen obscurum, de quo vid. Michaelis ad Castellum p. 320. Arabes صقر et سقر, fortasse *milvus*. Bochartus *Hieroz.* P. II. L. II. Cap. 28. 29. magno eruditionis apparatu probare studuit, חֲסִידָה esse *ciconiam*, quam interpretationem plerique sunt sequuti. Sed huic sententiae inter alia opposuit Michaelis in *Supplemm.* p. 857. seqq. potissimum, neminem ex antiquis de ciconia cogitasse, deinde Ps. CIV, 17. dici, חֲסִידוֹת habitare in altis abietibus, hoc

autem non cadere in *ciconias*, quippe quae non in Europa solum, sed etiam in Asia in tectis aedium nidulentur. Dubitat igitur Michaelis inter *ardeam* et *miluum*. אֲנָפָה Alexandrini *χαραδριὸν* vertunt, nomen avis cujusdam, quae in paludibus vivit et insectis vescitur; magnitudine cornicis vel pici cornicini, et frequens in Aegypto inferiori. Quatuor ejus species descripsit Hasselquist p. 308. seqq. Apud Leskium, p. 272. *Regenpfeiffer*, Gall. *Pleuver*, Angl. *Plover*. Onkelos vertit אִבּוּ, cujus nominis significatio ignota est. Syrus retinet vocem Hebraeam ܐܢܦܐ. Arabes habent ببغاء *psittacum*. Bochartus, *Hieroz.* P. II. L. II. Cap. 30. existimat, vocem Hebraeam significare avem aliquam valde iracundam, ab אֲנָף (pro quo אַף in usu) *ira*, fortasse Arabicum [illegible] *aquilae genus*, cui ab *ira* nomen. Plura attulimus in Nott. ad Bocharti l. c. דּוּכִיפַת, in textu Samaritano דכיפת, Alexandrini, Vulgatus, Arabs uterque vertunt *upupam*, quam significationem defendit Bochartus *Hieroz.* P. II. L. II. Cap. 31. Michaeli compositum videtur ex דו Arabice ذو *praeditus* et Chaldaico כִּיפַּת *ambra*, ut avis illa per ironiam dicatur *praedita ambra*. Quod tamen nimis quaesitum videtur. Cf. not. nostr. 1. ad Bocharti l. c. p. 108. seq. Syrus habet ܢܓܪ ܛܘܪܐ *upupa*, uti Castellus has voces interpretatur p. 3950. *Lex. Heptagl.* ex *Barbahlulo* Syrorum Lexicographo. Sed Bochartus voces Syriacas vertit *gallum agrestem* sive *montanum*. Sequitur eum Michaelis *Supplem.* p. 416., additque, Ephraemum et plerosque Judaeorum intelligere *gallum montanum*. Posse etiam pro hac significatione vocis Hebraeae id afferri, quod דִּיךְ (ديك) *gallinam* et כֵּיפָא *petram* significat. Attamen ob veterum auctoritatem *upupam* intelligere mallem. עֲטַלֵּף *vespertilio* a עטל غطل *caliginosa fuit nox*, et עָף *volans*. Habent ita omnes vetores praeter Syrum, qui vertit ܛܘܣܐ *pavo*.

20. כֹּל שֶׁרֶץ הָעוֹף הַהֹלֵךְ עַל־אַרְבַּע *Omne reptile volucris ambulans super quatuor* scil. *pedes.* Intelliguntur *insecta salientia* (*hüpfende Insecten*), ut apparet ex iis, quae sequuntur. Notandum est omnino, apud Hebraeos שֶׁרֶץ de omnibus animalibus dici, quae pedibus brevissimis iisque non erectis incedunt, sive ea sint quadrupedia sive volucria. Primaria enim notio verbi illius est universum in *movendo, verminando.*

21. אֲשֶׁר־לֹא כְרָעַיִם *Cui sunt duo crura.* Pro לא vix dubium legendum esse Keri לו. Habet ita Codex Samaritanus cum versionibus antiquis omnibus. Sed accedit gravissimum pro לו testimonium, natura ipsa; habent enim locustae crura supra pedes eminentia, quibus humi saliant. Cf. Bocharti *Hieroz.* P. II. L. IV. C. I. T. III. p. 268. ed. Lips. et Aurivillii Dissertat. *de Varietate Lectionis vocum* לא *et* לו *in Codice Biblico* §. IV. p. 472. seq. Dissertatt. ejus a Michaele editar. Quod in textu est, לא, O. G. Tychsen in Appendice ad librum, in nota ad Vs. seq. commemorandum, p. 56. not. inde ortum putat, quod pronomen tertiae personae singular. mascul. לו, olim interdum et cum א paragogico (לוא) scriptum fuerit.

22. Nominantur in hoc Versu locustarum species esu licitae. Sed quaenam singulis nominibus significentur, plane est incertum. Varias antiquiorum et recentiorum sententias, qui discere cupit, adeat Bocharti *Hieroz.* T. III. p. 251. seqq. edit. Lips., et O. G. Tychseni Commentationem de *locustis Biblicis*, adjectam libello, cui titulus: Don Ignacio de Asso y del Rio *Abhandlung von den Heuschrecken und ihren Vertilgungsmitteln, aus dem Spanischen etc.* Rostock 1787. 8. J. D. Michaelis vocibus אַרְבֶּה, סָלְעָם, חַרְגֹּל et חָגָב non varias locustarum species putat significari, sed quatuor tantum aetates locustarum post variis vicibus exuvias diversis nominibus in hoc Versu describi. Habere enim locustas aetates quinque. Primam esse, antequam primam cuticulam deponant;

quum autem in hac aetate tam minutae sint, ut edi facile non possint, Mosem quatuor tantum reliquarum aetatum mentionem fecisse. Vid. *Arab. Fragen*, Quaest. XXXII. p. 84—88., notas ad versionem bibliorum germanicam, et *Supplemm.* p. 667. seqq. et 910. seqq.

26. כָּל־הַנֹּגֵעַ בָּהֶם יִטְמָא. *Quisquis ea* (vel potius per antecc. *eorum cadavera*) *tetigerit immundus sit.* Vivis enim animalibus immundis, ut asinis, canibus etc., uti licebat Israelitis. Hinc Alexandrini habent *τῶν θνησιμαίων αὐτῶν.*

27. כַּף a radice כָּפַף, quae notionem *incurvandi* habet, proprie significat omne incurvum et cavum, ut *cavum* fundae 1 Sam. XXV, 29., hinc etiam *cavum*, interiorem partem manus. Ex qua significatione orta est notio *plantae pedis*, quia id, quod in manu est, interior pars sive vola, in pede est *planta*. Hanc significationem כַּף habet et h. l., et usurpatur quidem de planta pedis animantis bruti, Germ. *Tatzen*, Gall. *patte*, quales habent ursi, talpae etc. Alexandrini hic ponunt *χεὶρ*, quam vocem et Graeci scriptores de planta pedis in brutis animantibus usurpare solent.

29. שֶׁרֶץ h. l. non significat animalia reptilia, ut vermes, serpentes etc., sed animalia quadrupedia, quae habent pedes ita breves, ut incedendo venter prope terram contingat, conf. not. ad Vs. 20. חֹלֶד esse *talpam*, satis verisimile fecit Bochartus *Hieroz.* P. I. Lib. III. Cap. 35. עַכְבָּר esse *murem*, nulla est dubitatio, vid. Bocharti *Hieroz.* P. I. L. III. Cap. 34. צָב Alexandrini vertunt *κροκόδειλον χερσαῖον*, i. e. scincum lacertam. Sic enim Dioscorides II, 71. *Σκίγκος δέ ἐστι κροκόδειλος χερσαῖος.* Et Plinius *Histor. Natur. XXVIII, 8. Ex eadem similitudine est scincus, quem quidam terrestrem esse crocodilum dixerunt, candidiore tantum et tenuiore cute.* Hodie haec lacerta vocatur *Skincore*, vid. Shaw, p. 158. et Hasselquist, p. 359—361. Sed צָב potius videtur esse *Lacerta Aegyptia cauda verticillata, squamis den-*

ticulatis, pedibus pentadactylis, Hasselquist, p. 353. Vocant enim Arabes hanc lacertam etiamnum ضبّ (*Dabb*) ipso nomine Hebraico, vid. Forskal *Fauna Oriental.* p. 13. Syrus habet ܚܘܪܕܐ, quo nomine hodie apud Aegyptios *Lacerta Stellio* appellatur, teste Hasselquistio, p. 352. Arabice scribitur حرذون.

30. אֲנָקָה nomen esse animalis e lacertarum genere, suadet series orationis. Chaldaeus habet יַלָּא *lacerta.* Arabes ورلى et ورل voces unius ejusdemque significationis. Sub ورل habet *Castellus* Heptagl. p. 991. τῇ ضبّ (quod proxime praecedit), i. e. *lacertae Lybicae simile animal, sed ea majus, deforme, ac tetri coloris, longa cauda, parvo capite, velox cursu: capite et cauda venenatum, quibus partibus excisis Arabes eo vesci solere, scribit Leo Africanus, L. IX. Descript. Afric. sub fin.* Eodem nomine etiamnum apud Aegyptios *Lacerta Nilotica* Hasselqu. designatur, vid. Shaw, p. 158. et Forskal l. l. p. 13. Fortasse nomen Hebraicum illius lacertae desumtum est ab אָנַק, Syris ܐܢܩ *suspiravit ex angustia, gemuit.* Edunt enim nonnullae lacertae sonum raucum et gemebundum. Sic in secundo Tharg. Esther Cap. I. v. 2. inter ea animalia, quae coram Salomone propriam vocem edunt, etiam vocantur אֲנָקִין בָּכְיָין *lacertae flentes aut ejulantes.* Lacertam ورل talem sonum edere, testantur scriptores Arabici, vid. Bocharti *Hieroz.* P. I. Lib. IV. Cap. 2. כֹּחַ quoque lacertae genus esse, satis est verisimile, sed quodnam non est certum. Alexandrini habent χαμαιλέων, Syrus ܣܡܠܐ, quae vox non *talpam* significat, uti Castellus habet, sed *lacertam,* vid. Michaelis ad Castellum, p. 297. Saadias habet حرذون, de qua vid. not. ad Vs. 59. לְטָאָה Alexandrini vertunt χαλαβώτην *stellionem,* Syrus ܣܪܘܙܠܐ *Salamandra,* Saa-

dias عظاءة, *animal lacertae simile eaque majus, salamandra* (Castell. p. 2725.). Bocharto P. I. Lib. IV. Cap. 4. לְטָאָה est genus lacertae, stellioni simile, maxime venenatum, semper adhaerens terrae, unde hanc lacertam etiam nomen accepisse putat, nam لطاء significat *terrae adhaerere.* חֹמֶט Alexandrinus vertit *σαῦρα stellio*; Syrus: ܫܚܠܛܐ quod idem notat. Saadias habet حرباء *chamaeleon.* Bocharto P. I. Lib. IV. Cap. 5. est lacerta in arena degens, quam Arabes حلكاء vocant. Confert cum voce Hebraica Talmudicum חוּמְטוֹן *arena.* תִּנְשֶׁמֶת miro errore Alexandrini, *Hieronymus, Onkelos *talpam* verterunt, quum tamen hoc animal supra Vs. 29. nominatum esset (חֹלֶד). Syrus habet ܡܡܐ *centipeda, multipeda.* Bochartus (P. et L. cit. Cap. 6.) sequutus significationem verbi נְשַׁם Chaldaicam et Syriacam, *spiravit, respiravit*, putat, esse chamaeleontem ob continuam aurae captationem. Saadias posuit سَامّ أَبْرَص, qua sub voce Golius haec habet (p. 257.): *Stellio, quasi veneno lepram inducens* (سَمّ enim est *venenum* et برص *lepra*), *quia in eo venenum est, quod sal amarum reddit ac corrumpit, ut lepram gignat.* Quae omnia bene conveniunt *Lacertae Gecko* Hasselquist, p. 358., ubi is inter alia dicit: *maxime singulare est animalis hujus venenum, quod ex lobulis digitorum exhalat; quaerit animalculum loca et quascunque res sale marino conspersas vel tinctas, hoc dum invenit aliquoties supercurrit et currendo venenum post se relinquit maxime noxium.* Quocum conferendum est, quod habet Forskal l. c. p. 13. Postquam dixisset, lacertam Gecko ab Aegyptiis vocari ابو برص, i. e. *pater leprae, leprosus,* addit: *nominis origo inter Aegyptios lepida est, si enim salivam demittat in sal, mensae usibus destinatum; lepram inducit homini illud gustanti. — Nomen animalis ortum putant alii a simi-*

litudine coloris leprae. Per totum enim dorsum, teste Hasselquistio, sparsa sunt punctula minima, elevata, splendentia; dorsum, caput et cauda supra albida cum maculis transversis griseis. Hinc fortasse haec lacerta nomen Hebraicum nacta est: nam verbum نَشِمَ נָשַׁם Arabice denotat *maculis punctisve nigris et albis conspersus fuit.*

31. בְּמֹתָם *Post* mortem eorum; nam praepositio ב hic notat *post*, ut Exod. II, 23.

32. אֲשֶׁר יֵעָשֶׂה מְלָאכָה *Quibus fit opus aliquod*, seu quae ad quemvis usum adhibentur. Haec vasorum autem et vestimentorum pollutio in eo posita erat, quod et hominem iis utentem ac ea contingentem polluerent, donec expiata essent, nec ullus ad res sacras eorum usus esse poterat.

34. מִכָּל־הָאֹכֶל — יִטְמָא *Omnis cibus immundus erit, si fusa super eum fuerit aqua*, scil. ex vase aliquo polluto.

35. כִּירַיִם Syrus vertit ܣܡ ܩܘܩܐ *locus cui olla imponitur*, Arabs uterque مُسْتَوْقَد *focus.* Videntur denotari loci in focis excavati, infra subjectum ignem habentes et superne orificia, quibus ollae imponuntur, quales adhuc in Persia inveniuntur, *Casserollöcher.* Alexandrini verterunt χυτρόποὺς, qua voce fortasse indicare voluerunt *ollae sustentaculum*, quo hodie Arabes Scenitae utuntur, dum ollam imponunt tribus lapidibus fere aequalibus, ut commodius igni subdi possit, teste *Golio* p. 21. Plura vide in Dithm. Hackmanni *Praecidann. SS.* p. 159. et in Seb. Ravii Dissertat. de *Re Cibaria Veter. Hebraeor.* P. I. (Traj. ad Rhen. 1768.), §. XVI. XVII.

36. יִהְיֶה טָהוֹר *Erit mundus*, i. e. non polluitur. וְנֹגֵעַ בְּנִבְלָתָם יִטְמָא *Sed qui tetigerit cadaver eorum polluitur.* Particula ו hic habet vim adversativam, *sed*, ut

Eccles. I, 4. 2 Sam. XI, 1. et aliis locis. נִבְלָתָם *morticinia eorum*, scil. puteorum et cisternarum, animalia, quae in iis mortua inveniuntur. Versus integri sensus est hic: aquae quidem ipsae, in quibus vel animal suffocatum fuerit vel mortuum deciderit, ea re non impurae fiunt; sed animalium cadavera in iis jacientia, polluent eos, qui ea contingant. Maxime sane incommodum fuisset, si in illis regionibus, in quibus non tam larga aquae copia est, quam in nostris, aquae ipsae per cadavera forte in eas decadentia impurae redditae fuissent.

37. כָּל־זֶרַע זֵרוּעַ אֲשֶׁר יִזָּרֵעַ טָהוֹר הוּא *Omne semen sativi quod seminabitur;* i. e. ad seminandum est destinatum, *mundum est.* Sensus hujus commatis: semen quod sementi servatur, cadaveris contactu non pollui.

38. Si semen jam aquae immissum sicque sementi jam paratum fuerit, et inciderit illi cadaver, impurum fiebat.

39. וְכִי יָמוּת *Si mortuum fuerit*, scil. morbo. Immundorum animalium cadavera polluebant, sive animal morbo mortuum sive mactatum fuerit: mundorum cadavera autem tum demum, ubi animal non mactatum, sed morbo mortuum erat.

40. וְהָאֹכֵל — הָעֶרֶב *Qui vero comederit de ejus cadavere lavet vestes suas et immundus sit usque ad vesperam.* Quod non intelligendum est de eo, qui consilio et contemtu divini praecepti id fecerit, is enim e populo Israelitico exscindebatur, Num. XV, 30.; sed de eo, qui vel per ignorantiam vel necessitate urgente id fecerit.

42. Tres animantium species in hoc Versu exprimuntur: 1) הוֹלֵךְ עַל־גָּחוֹן, quae solo pectoris ac ventris auxilio ad movendum corpus utuntur, ut serpentes: 2) הוֹלֵךְ עַל־אַרְבַּע, quae quanquam quatuor habeant pedes, tamen reptilium more videntur incedere, ut lacertae, talpae etc. 3) כָּל־מַרְבֵּה רַגְלַיִם, quae multos habent pedes atque pectori et corpori ambulando incumbunt, ut erucae

et alia ejusmodi insecta. לְכָל־הַשֶּׁרֶץ הַשֹּׁרֵץ עַל־הָאָרֶץ *Et omne quod sese movet super terra.* Quod pertinet ad has tres animantium species. Particula לְ hic notat *inter*, ut Genes. IX, 10. Exod. XXVIII, 38.

43. נַפְשֹׁתֵיכֶם *Vos ipsos;* נֶפֶשׁ enim cum suffixo significationem pronominis reciproci solet habere.

CAP. XII.

Immunditia puerperarum, et earundem ab hac immunditia purificatio.

2. אִשָּׁה כִּי תַזְרִיעַ וְיָלְדָה זָכָר *Mulier, si seminaverit,* i. e. semen conceperit, *et filium pepererit,* i. e. mulier, quae gravida facta, filium pepererit. „Videtur hic in Hebraeo non תַּזְרִיעַ, per conjugationem *Hiphil* activam, ut Masorethae nobis suis punctis exhibuerunt, legendum, sed תֻּזְרַע, per conjugationem passivam *Hophal,* qua ratione tam Vulgatus, quam Septuaginta videntur legisse; hi enim reddiderunt: *ἐὰν σπερματισϑῇ*, *si semine in concubitu fuerit perfusa.*“ Bonfrerius. Sed forma *Hophal* non occurrit; nec opus est mutatione, quum Hiphil haud raro intransitivam notionem obtineat, ut הֶחֱזִיק *fortis fuit,* Dan. XI, 32. 2 Chron. XXVI, 8., adeoque h.l. תַּזְרִיעַ haud diversum sit a תִּזָּרַע. Cf. Gesenii *Lehrgeb.* p. 244. כִּימֵי נִדַּת דְּוֺתָהּ תִּטְמָא *Secundum dies impuritiae infirmitatis suae immunda erit,* quamdiu durant lochia ejus rubra. נִדָּה denotat *rem fugiendam, nauseam creantem, foedam,* collato Arabico نَدَّ *fugit,* et Syriaco ܢܕܳܐ *nauseavit, abominatus est.*

4. תֵּשֵׁב בִּדְמֵי טָהֳרָה *Sedeat,* maneat, *in sanguine purificationis suae,* hypallage, pro: *in purificatione sanguinis;* sensus autem est: continebit se domi, donec se perfecte sanguine et sordibus partus liberaverit, atque

adeo et permanebit in immunditia, neque ab ea poterit emundari, donec illi triginta tres dies sint elapsi. Graecis quoque puerperas aliquamdiu immundas habitas fuisse patet e loco quodam Euripidis *Iphigen. in Taur.* Vs. 280. seqq., post Grotium a Spencero adducto *de Legg. Hebraeor.* L. I. Cap. 11. p. 187. edit. Tubing., ubi Dianam culpat, quasi nimis delicatam, quod homines puerperae vel mortui tactu pollutos altaribus suis prohiberet. Pythagoras, referente Diogene Laertio, *ἁγνείας* partem esse dicebat, *καθαρεύειν ἀπό τε κήδους καὶ λέχους, vacare a funere et cubili puerperae.* Theophrastus in Charactere Superstitiosi haec intervalla ponit, *οὔτε ἐπιβῆναι μνήματι, οὔτε ἐπὶ νεκρὸν ἐλθεῖν, οὔτε ἐπὶ λέχει, neque ingredi monumentum, neque ad cadaver ire, neque ad lectum puerperae.*

5. Veteres Graeci quoque, uti ex Aristotele et Hippocrate observavit Grotius, putabant, post partum femininum lochia diutius durare quam post masculinum, et haec procul dubio etiam Aegyptiorum et Hebraeorum opinio temporibus Mosis erat. Res ex nostrarum regionum observationibus nondum certa est: climata enim diversa in his rebus etiam diversam vim et diversos effectus producere possunt. Ceterum fines, quos Moses lochiis rubris et albis constituit, non medici, sed forenses sunt. Etiam ubi lochia ante constitutum a Mose tempus cessarunt, mulieri non in templum venire licebat, sive impura erat: ubi vero post constitutos hos fines lochia durabant, puerpera impura erat usque ad lochiorum cessationem, conf. Cap. XV. Qua de re pluribus agit Michaelis in *Jure Mosaico*, P. IV. §. 214.

6. Verba לְבֵן אוֹ לְבַת non sunt connectenda cum verbo תָּבִיא quod sequitur, sed pertinent ad ea, quae praecedunt, et debent sic verti: finito tempore purificationis suae, sive filii sive filiae. ל hic Genitivum indicat, ut saepe.

CAP. XIII.

De lepra hominis varia, et vestimentorum, cujus indicium sacerdoti committitur.

De *leprae* natura et symptomatibus egerunt *Aretaeus Cappadox* et *Paulus Aegineta* e veteribus; e recentioribus autem Hillary *Observations on the diseases of Barbados*, Lond. 1759. p. 326—352. Peyssonel *account of a Visitation of the lepras in Guadeloupe, in Philosophical Transactions.* Vol. L. P. I. for the Year 1757. Num. VII. Schilling de Lepra, Traj. ad Rhen. 1778., quo ex libro, quae ad nostri capitis interpretationem inserviunt, excerpsit Michaelis in *Bibl. Orient.* P. XVII. No. 259. Conf. ejus *Arabische Fragen*, Quaest. XI, XXVIII, XXXVI. *Jus Mosaic.* P. V. §. 208—210. *Einleitung in das alte Testament.* P. I. Sect. 1. p. 59—65.

2. In hoc Versu indicantur signa, quae pariunt suspicionem leprae. שְׂאֵת Alexandrini vertunt οὔλη, Syrus et Chaldaeus ܫܘܡܬܐ et שׁוּמָא *signum apparens et vitiosum, macula.* Michaelis vertit *Finnen, tumores.* Quaedam leprae species eaque non valde periculosa, ex Hillary descriptione, incipit a tumore, qui aciculae nodulum magnitudine aequat. Schilling p. 135.: „Quum lepra primum erumpit, macula raro superat acus puncturam, idemque facile praeter videtur et exploratorem fugit, quoniam inter initio plerumque singularis est.“ Vulgatus שְׂאֵת vertit *diversum colorem*, forsan collato Arabico وَشَّي *coloravit, pinxit*, unde شِيَةٌ *color a reliqui corporis colore distinctus.* Castelli *Lex. Hept.* p. 996. Ait quoque *Ebn Sina*, lepram incipere nonnumquam a parvis maculis nigris rubicundis. Vid. Hassii *Magazin für Philol.* Fasc. I. p. 50. Eandem rem fortasse exprimere

voluit Saadias, qui vertit شامة *naevum nigrum.* סַפַּחַת Alexandrini non expresserunt. Vulgatus *pustula*, Chaldaeus צְרִירָה quod idem. Optime vertisse videtur Syrus, ܦܠܦܠܬܐ *crusta corporis affecti caduca; Schorf*, uti Michaelis vertit vocem Hebraicam. Indicatur cutis summa asperities cum furfureis squammulis. Nomine בַהֶרֶת significantur *maculae albicantes*, a quibus incipere solet *lepra alba*, cujus colorem ita describit Schilling, p. 135.: „Accedit proxime ad calcis colorem, quem in parietibus videmus, quando alicubi aliquam corruptionem passi sunt, et ex hoc obsoleto candore adspectus nascitur profundior." Alexandrini hoc Versu vertunt τηλαυγὴς, infra vero Vs. 23. τηλαύγημα, quod Suidas explicat: ἀρχὴν λέπρας ἐν τῇ τοῦ σώματος ἐπιφανείᾳ. Chaldaeus בַּהֲרָא *macula albicans*, Syrus ܦܘܚܣܐ (coll. Chald. בוהקא *pustula alba.* וְהָיָה בְעוֹר בְּשָׂרוֹ לְנֶגַע צָרָעַת *Et fiat in cute carnis plaga leprae*, i. e. ita ut id videatur leprae simile, vel, leprae suspicionem excitet. Partic. ל hic redundat, seu explet Nominativum, ut Deut. XXIV, 5. 1 Sam. IX, 9. Nomen צָרַעַת Michaelis *Bibl. Orient.* P. XVII. p. 13. putat proprie significare *flagellum*, ut Arabicum صَرِيع a radice صرع *prosternere*, ita ut lepra κατ' ἐξοχὴν vocetur נֶגַע צָרַעַת *plaga flagelli* scil. Dei. וְהוּבָא אֶל־הַכֹּהֲנִים *Et adducatur ad sacerdotes*, qui, uti apud alios antiquos populos, e. c. Aegyptios, ita etiam apud Hebraeos simul videntur fuisse artis medicae periti.

3. הַנֶּגַע בְּעוֹר הַבָּשָׂר *Locus affectus in cute.* וְשֵׂעָר בַּנֶּגַע הָפַךְ לָבָן *Si pili in loco illo adfecto albescunt.* Schilling (p. 7.) observat, in lepra alba pilos albescere. וּמַרְאֵה הַנֶּגַע עָמֹק מֵעוֹר בְּשָׂרוֹ *Et adspectus loci infecti profundior cute carnis ejus*, i. e. si tumores aut maculae videntur aut apparent profundiores cute, eam ad carnem usque penetrant; quod in lepra esse, testatur Peyssonel, p. 43. Maculae enim in lepra non sunt humiliores cute,

quemadmodum cicatrices, ut quidam interpretes putarunt, sed tumores elati. נֶגַע צָרַעַת הוּא *Plaga leprae haec est*, i. e. haec sunt certa signa, quae indicant hominem esse leprosum. In verbis וְרָאָהוּ הַכֹּהֵן וְטִמֵּא אֹתוֹ praefixum ו ante רָאָהוּ notat *postquam*, ut saepe, e. c. Genes. XVIII, 13. Exod. XII, 44., ו autem ante טִמֵּא indicat apodosin. טִמֵּא אֹתוֹ *Impurabit illum*, i. e. impurum eum declarabit, seu immundum eum pronunciet. Nam forma *Piel* haud raro significat, aliquem talem declarare, qualem Cal eum esse dicit. Sic infra Vs. 13. 17. טִהַר denotat *mundum pronunciare*, cf. Genes. XXX, 13., ubi verbum אִשֵּׁר, et Exod. XX, 7., ubi נִקָּה ita usurpatur.

4. נֶגַע *Plaga* hic per metonymiam ponitur pro *homine plaga leprae affecto.*

5. וְהִנֵּה הַנֶּגַע עָמַד בְּעֵינָיו *Si plaga steterit in aspectu suo*, i. e. si locus infectus non est mutatus. Ita et Syrus et Onkelos. Alii suffixum referunt ad sacerdotem atque sic vertunt: et si leprosus stetit coram eo, scil. sacerdote. Sed prior interpretatio videtur praeferenda. Optimum in hos duos Versus commentarium praebet hic Schillingii locus p. 135.: „Difficile est, in hoc morbo judicium et pronuntiatio, usque dum macula ad fabae magnitudinem pervenerit differendo. Sumatur aliquod hebdomatum spatium, et interea, si fieri potest, suspectus de lepra homo segregetur. Evenit nonnumquam, ut macula ad tempus notabile immutata subsistat nec dilatetur, siquidem incrementum pro varia vitae ratione velox vel tardum est. Si ergo perstiterit, oportet iudicium suspendi nec certo pronunciari."

6. Verba וְהִנֵּה כֵּהָה הַנֶּגַע Alexandrini sic reddunt: *καὶ ἰδοὺ ἀμαυρὰ ἡ ἁφὴ*, si macula sensim se oculis subtrahit, evanescit. מִסְפַּחַת הוּא *Tum erat tantum impetigo*, anomalia cutis.

7. אַחֲרֵי הֵרָאֹתוֹ אֶל־הַכֹּהֵן *Postquam visus fuerit*, vel *inspiciendum se steterit apud sacerdotem.* לְטָהֳרָתוֹ

Post munditiem ejus, postquam mundus pronunciatus fuerit. Particula לְ hic notat *postquam*, ut Exod. XIX, 1. Num. I, 1. 1 Reg. III, 18. ו ante נִרְאָה significat apodosin.

9. נֶגַע צָרַעַת כִּי תִהְיֶה בְּאָדָם *Si plaga leprae fuerit in homine*. Notent tirones, תִּהְיֶה hic positum esse pro יִהְיֶה, ut saepe apud Hebraeos, quando duo junguntur substantiva, verbum respondere solet substantivo posteriori, cum deberet priori. Vid. 2 Sam. X, 9. יִהְיֶה pro הָיוּ. Conf. Glassii Philolog. Sacr. Lib. Tract. III. Cap. 51. p. 327. ed. Dath.

10. Verba מִחְיַת בָּשָׂר חַי בַּשְׂאֵת Alexandrini reddunt *καὶ ἀπὸ τοῦ ὑγιοῦς τῆς σαρκὸς τῆς ζώσης ἐν τῇ οὐλῇ*, *a sano carnis vivae*, s. ab eo quod sanum est in carne viva, *in cicatrice*. Interpretantur מ ac si esset Praepositio; quod non probandum. Vocem מִחְיָה plerique recentiores interpretes *sanitatem* vertunt, quae significatio huic loco plane non est apta. Nam, praeterquam quod hic, ut ex Vs. 11. liquet, agatur de plaga jam inveterata, in qua caro sana locum habere nequit, haec מִחְיָה etiam dicitur *in* illo ipso בַּשְׂאֵת, *tumore*. Simonis in Lexico sub h. v. putat מִחְיָה esse *locum* vel *partem corporis*, *ubi est caro* חַי i. e. *cruda*. Sed nec hoc admitti potest. Nam si vox מִחְיָא per se notaret locum carnis crudae, verba בשר חי in nostro textu plane redundarent; valde enim incommoda haec phrasis foret: *locus carnis crudae carnis crudae*. Aliam vocis מִחְיָה interpretationem proposuit Nanninga, in *Animadverss. Philologg. ad quaedam V. T. loca* (leguntur in *Sylloge Dissertatt. sub praes. A. Schultens, J. J. Schultens et N. G. Schroeder defensar. P. II.*) p. 901. seqq. l. c. Is vocem illam Hebraeam interpretatur *cicatricem seu locum, ubi caro vel cutis se in unum contrahit*, coll. Arab. حوى *contrahere*: additque, agi hic de lepra jam inveterata, cujus indicium praeter tumorem album cutis et pilos albos fuisset cicatricosa carnis crudae ad illum tumorem contractio. Sed praeterquam quod haec interpretatio quaesita videa-

tur, et nullus veterum interpretum de ea cogitarit; etiam ideo non potest admitti, quia tumores in lepra nullas cicatrices efficiunt. Nos quidem e Chaldaico חֲוָה, et Syriaco ܚܰܘܺܝ *arguit, indicavit,* מִחְיַת interpretamur *indicium, signum, notam,* quae significatio quoque apta est loco infra Vs. 24. Ita hanc vocem etiam intelligit optimus veterum interpretum, Syrus; habet enim is ܗܘܳܬܳܐ ܕܒܶܣܪܳܐ ܚܰܝܳܐ *nota carnis crudae;* et Onkelos רוֹשַׁם בִּסְרָא חַיָּא, quod idem. חַי autem hic est *crudus,* ut frequenter in Chaldaica dialecto. Hinc מִחְיַת בָּשָׂר חַי erit *signum carnis crudae.* Quid Moses his verbis voluerit, docet historia morbi. Nempe in ea leprae specie quam Angli *the Yaws* vocant, tumoribus nec pus nec multum aquae inest, sed subducti sunt cute crassa et alba, atque subter ea caro rubra spongiosa apparet, quae etiam erumpere solet et interdum magnitudine aequat morum, cui et simillima est, ut HILLARY observat p. 342. libri ad Vs. 1. laudati. Illam autem rem verbis Hebraicis bene expressit Moses.

11. Verba צָרַעַת נוֹשֶׁנֶת הִוא בְּעוֹר בְּשָׂרוֹ bene reddidit Vulgatus: *lepra vetustissima indicabitur atque inolita cuti.* לֹא יַסְגִּרֶנּוּ *Nec eum includat,* i. e. non opus est, ut eum includat, certum est, eum esse impurum.

12. Verba וְאִם־פָּרוֹחַ תִּפְרַח הַצָּרַעַת בָּעוֹר Alexandrini, sic verterunt: *ἐὰν δὲ ἐξανθοῦσα ἐξανθήσει ἡ λέπρα ἐν τῷ δέρματι,* Vulgatus, *sin autem effloruerit discurrens lepra in cute,* quam versionem historia morbi videtur confirmare. In illa enim leprae specie, ab Anglis *the Yaws* dicta, quando morbus ad finem se vergit, corpus albis squamis tegitur, quae autem inter decem aut duodecim dierum spatium decidunt, puramque albam cutem relinquunt. Illud itaque Moses voce פָּרַח *efflorescere* expressit. Sensum minus aptum exhibent versiones antiquae orientales, quae verbum פָּרַח *crescere, progredi* interpre-

tantur; quam significationem illud in Chaldaica dialecto habet. לְכָל־מַרְאֵה עֵינֵי הַכֹּהֵן *Per omnem adspectum oculorum sacerdotis*, i. e. si sacerdos observavit hos accurate.

20. נֶגַע־צָרַעַת הוּא בַּשְּׁחִין פָּרָחָה *Lepra est in ulcere efflorescens*, sive erumpens; *der Aussatz ist in ein Geschwür ausgebrochen.*

23. תַּחְתֶּיהָ *Sub se*, i. e. pristino loco, Onkelos, Jonathan, Syrus, בְּאַתְרָהָא *in loco suo.* תַּחַת hic est *locus*, ut saepe, e. c. Exod. X, 23. צָרֶבֶת הַשְּׁחִין הוּא vulgo sic reddunt: *inflammatio ulceris est*, sive ulcus inflammatum. Quae interpretatio nec sensum aptum reddit, nec ulla antiqua versione confirmatur. צָרֶבֶת potius est *residuum, cicatrix ulceris, das vom Geschwür zurückgebliebene Maal*; proprie *percussio*, collato Arabico ضَرَبَ *percussit*, *punxit*. Concinunt versiones antiquae. Nam Alexandrini habent: *οὐλὴ τοῦ ἕλκους ἐστὶ*, Vulgatus: *ulceris est cicatrix*, רשֶׁם שִׁיחֲנָא הִיא *signum ulceris est*; Syrus ܩܘܡܐ ܗܝ ܕܫܘܚܢܐ quod idem. Saadias: فَهِيَ مِن أَثَرِ ٱلقُرْحِ *tum est ex vestigio ulceris.*

24. וְהָיְתָה — אוֹ לְבָנָה *Si nota* sive signum *adustionis exoriatur*, (scilicet) *pustula albo-subrufa aut alba.* Interpretes vacillant in hujus loci interpretatione, quum מִחְיָה vel *carnem crudam*, vel *sanitatem* vertant. Omnis autem difficultas tollitur, si sumas, מִחְיָה significare *signum, notam*, id quod supra ad Vs. 10. ostendimus. Moses describit hoc Versu *pustulam ex ustione ortam, eine Brandblase*; i. q. Vs. 28. שְׂאֵת הַמִּכְוָה *tumor adustionis* vocatur.

25. In hoc Versu legislator indicat signa, ex quibus possit cognosci, in loco pustulae ex adustione ortae erumpere lepram.

30. צָהֹב exponit Kimchius קרוב לגוון הזהב *similis*

colori auri, goldgelb. נֶתֶק propria videtur vox esse ad significandum *faciei vel barbae lepram:* collato Arabico نتق, *percussit.* Alexandrini *θραῦσμα* vertunt. Chaldaeus retinet vocem Hebraeam. Syrus: ܡܚܘܬܐ *plaga;* Saadias كَلَف *pustula, faciei macula colore inter nigrum ac rufum medio, lentigo faciei.*

33. וְהִתְגַּלָּח וְאֶת־הַנֶּתֶק לֹא יְגַלֵּחַ *Tondeatur homo, excepto tamen eo loco, in quo lepra est.*

35. אַחֲרֵי טָהֳרָתוֹ *Postquam mundus declaratus fuerit.*

37. וְאִם־בְּעֵינָיו עָמַד הַנֶּתֶק *Si locus affectus colorem seu speciem ipsam non mutaverit.*

39. בֶּהָרֹת בֶּהֹרֹת לְבָנֹת *Macula alba subobscura.* Sed Syrus habet *macula alba vel rubra,* fortasse hic legit ut Vs. 19. בֹּהַק non est morbus, sed anomalia cutis, nec periculosa nec contagiosa. Vid. Michaelis *Jus Mosaic.* P. IV. §. 210. No. 6. Arabes hunc morbum etiamnum بَهَق vocant, ut Niebuhr et Forskal testantur.

40. קֵרֵחַ est *calvities,* fluxus crinium a vertice versus cervicem.

41. Verba וְאִם מִפְּאַת פָּנָיו יִמָּרֵט רֹאשׁוֹ *quodsi ab angulo faciei ejus glabrescet caput ejus,* Vulgatus recte sic vertit: *et si a fronte ceciderunt pili.* גִּבֵּחַ Saadias bene reddidit اجلح *anteriore capitis parte calvus,* i. e. recalvaster.

42. וְכִי־יִהְיֶה — אֲדַמְדָּם *Si in parte calva aut recalvata ortae fuerint maculae candidae rubicundae,* qui color mixtus est ex albo et rufo. Alexandrini autem et Syrus habent: candidae *aut* rubicundae. Excidisse putarunt אוֹ, vel id subaudiendum; sine ratione.

47. In hoc Versu etiam *lanae* et *lino* lepra adscribitur, quae qualis fuerit, vix certo dici potest. Sunt haud pauci, qui vitii huius vestibus inhaerentis indolem leprae corporum similem prorsus fuisse, existiment, ut

Moses his verbis eas vestes damnaret, quibus leprosum virus ex vivo corpore immissum esset. Sed eam sententiam bene refutavit Ern. Benj. Gottl. Hebenstreit, in Dissertat. *altera*, quae *Curae Sanitatis publicae apud Veteres exempla* proponit, Lips. 1783. p. 24. „Non video," inquit, „quid peculiari lege tunc opus fuisset, cum eo ipso, quod leprosi homines ex societate civium removerentur, omnis quoque illorum supellex immunda et communi usui inepta evaderet. Praeterea vero, quod maximum est, legislator pannorum et linteorum lepram pariter impuram pronunciat, sive stamen tantum, sive subtemen, sive utrumque corruperit. Eoque ipso agnoscit, fieri posse, ut in parte tantum panni labes haereat, pars integra sit. Quod quo pacto in panno leprae contagione corrupto contingere potuerit, difficulter dixeris. In ipsius certe materiei, panno conficiendo adhibitae, vitio admittendo magis minusve idoneae, diversitate, caussa quaeri non potest. Neque enim licitum erat Judaeis, veste ex duplici materie, lana v. c. et lino contexta uti (Levit. XIX, 19. Deuteron. XXII, 11.). Vestem autem simplicis texturae, sive mere lanea, sive linea tantum esset, totum certe occupasset leprae virulentia, utpote per halitum et ulcerum saniem transfusa. Novimus nostris quoque temporibus morbis variis aegrotantium vestes ita contaminari, ut sanis illas induentibus certissimum periculum afferant. In his tamen morbis nullus est, cujus virus telam, quam attigit, non totam penetret, sed in stamine tantum, vel subtemine consistat; nullus, qui in veste, ab aegroto seposita, perinde ac in ea, qua corpus jam tegitur, latius serpat. Ipsa cancro consumtarum et sideratarum, i. e. sphacelo affectarum partium teterrima licet sanies, nunquam tamen ultra linteorum partem eam, quam loco affecto proximam ab initio imbuerat, in illis a corpore demtis diffunditur. Quae quum ita sint, nescio an morbi contagio recte tribui possit vitium illud vestium, qui leprae nomen a Mose datum est. Putaverim potius, vocabulum istud a corpore vivo ad corpora exanimia

translatum fuisse, eadem sermonis licentia, qua nos quoque interdum utimur, dum v. c. arbores et saxa cancro adesa esse dicimus, quando in his aliquid humiditate, putredine vel aeris intemperie corruptum est. Quod igitur ad illam panniorum laneorum lepram attinet, placet Michaelis sententia, existimantis, leprosam lanam dici eam, quae ab ovibus morbo enectis vel scabiosis sumta est (*Mos. Recht.* T. IV. §. 211. p. 262.). Usu enim constitit, ejusmodi lanam asperam esse et inutilem, ut etiam telae ex tali materia confectae paulatim hinc inde exedantur, et qui illis vestiuntur, sanitatis periculum adeant. Similiter *coriorum* lepram, cujus meminit Moses, illud ipsum vitium fuisse putaverim, quod tam ceterorum animalium senio aut morbo consumtorum exuviis inhaeret, tum bovinis praesertim pellibus ex armentaria lue conciliari solet. Illae enim fragiles sunt, et saepius semesae quasi apparent, et sanitati non parum officiunt."

48. In explicandis nominibus שְׁתִי et עֵרֶב veteres omnes consentiunt, dum illud vertunt *stamen* (*Aufzug*), hoc, *subtegmen* s. *licium* (*Einschlag*, *Eintrag*), quod quidem haud incommode nomen sit nactum a *permiscendi* notione, quam עֲרַב apud Aramaeos obtinet, quod cum stamine permisceatur. שְׁתִי vero illustratur ex Arabico أَسْتَى *staminibus positis aptavit telam.* Attamen has significationes illarum vocum hoc loco non posse admitti, visum est quibusdam ex iis, quae sequuntur. Quomodo enim, inquiunt, comburi potest secundum Vs. 52. sive stamen sive subtegmen vitiosae vestis? aut quomodo ex veste lepra infecta, pars vitiosa, secundum Vs. 56., vel ex stamine vel ex subtegmine potest scindi, quum tota vestis sive pannus stamine ac subtegmine unice constet? Hinc Hubigantius, quocum consentit Dathius, conjectat, עֵרֶב significare *vestem texturae diversae*, h. e. quae constet filis spissioribus et tenuioribus, uti est in tapetibus et aliis vestibus ex lana et lino paratis. Sub שְׁתִי vero intelligit texturam simplicem, quae constet filis ejusdem formae sive generis.

Addit Dathius, ex origine haec vocabula illam significationem admittere. Nam שְׁתִי conferendum esse cum Syriaco ܫܬܐ *texere*, עֵרֶב autem *miscendi* notionem habere, esse notum. Sed vere monet Gussetius in *Commentarr. L. H.* sub rad. ערב lit. C., facile esse intellectu, non indicari pannos textos, sed fila texenda, ad id parata et destinata, adeo ut in antecessum ita concepta, et sub relatione, quae illis ad se invicem ea destinatione datur, jam accipiant nomina, ei congrua utrinque. — לְ ante פִּשְׁתִּים et צֶמֶר hic est nota Genitivi, ut Am. VIII, 11. Jon. IV, 5.

51. צָרַעַת מַמְאֶרֶת Bochartus in *Hieroz.* P. I. L. II. C. XLV. (p. 554. ed. Lips.) vertit *lepram exasperatam*, s. asperam, acerbam, dolore afficientem, collato Arabico مأر, *irritavit*, unde مئر الجرح *vulnus irratatum est*, aut *recruduit*. Sic Ezech. XXVIII, 24. Sidon dicitur esse Israelitis סִלּוֹן מַמְאִיר, *spina acerbe pungens.*

55. פְּחֶתֶת aliqui interpretantur *foeditatem*, collato Arabico فحش *turpis fuit res*. Sed rectius alii proprie significare putant *profundam* (ut פַּחַת est *fovea*), ut indicetur corrosio seu labes, quae introrsum radices agit, quae grassatur in imum et agit intra id cui insederit. — בְּקָרַחְתּוֹ אוֹ בְגַבַּחְתּוֹ recte vertit Saadias في سحقه او زئبره *in rasa*, i. e. sinistra, *aut villosa*, i. e. recta *panni superficie.* Sicuti enim in hominibus קָרַחַת dicitur, si alicui in *parte* capitis *posteriore* pili defluunt, גַּבַּחַת autem, si in *parte anteriore*; ita etiam in vestibus et pannis קָרַחַת videtur dici, quum pili in *parte aversa* seu interiore, גַּבַּחַת quum in *parte adversa*, seu exteriore defluunt.

CAP. XIV.

Leges de purgatione Leprosi, de aedium Lepra dignoscenda, ejusque, et eorum, qui eas ingressi fuerint, purgatione.

2. וזאת — טָהֳרָתוֹ *Haec erit lex leprosi die purificationis suae;* i. e. hic est ritus, qui debet servari die, quo is, qui leprosus declaratus fuerat, judicabitur liberatus a lepra.

4. Verba שְׁתֵּי־צִפֳּרִים חַיּוֹת Vulgatus, quem multi sequuntur, vertit: *duos passeres vivos;* sed צִפֹּר h. l. sumendum est significatione primaria, qua in universum *aves* denotat, collato Arabico صفر *volavit.* Cf. Bocharti *Hieroz.* P. II. L. I. C. XXI. [T. II. p. 721. ed. Lips.]. Epitheton enim, quod sequitur, טְהֹרוֹת *mundarum,* ostendit, non *passeres* posse intelligi, quia hae aves mundae erant ideoque non opus fuisset illo epitheto; sed aves quasvis mundas. חַיּוֹת hic videtur significare *bene valentes,* aut aves *nullo morbo adfectas;* mortuum enim animal numquam in sacrificium offerre licebat. Verbum חָיָה autem saepius significare *bene valere,* est notum. אֶרֶז non esse *pinum,* ut Celsius contendit *Hierobot.* P. I. p. 106., sed *cedrum,* apparet ex eo, quod incolae Libani cedrum hodienum vocent *Ars* (أرز), ipso nomine Hebraico, ut testatur *Phil. a S. Trinitate Itinerar.* Lib. III. c. 2. et Schulze *Leitungen des Höchsten.* P. V. p. 458. שְׁנִי תוֹלַעַת *Coccineus* (*Carmosin*), vid. not. ad Exod. XXV, 4. אֵזֹב *Hysopus,* vid. Celsii *Hierobot.* P. I. p. 407. Veteres, ut ex Dioscoride monet Clericus ad Exod. XII, 22., ligno cedrino cum hysopo conjuncto adscribebant vim medicam in morbis cutis, ex quibus lepra teterrimus fuit.

5. אֶל־כְּלִי־חֶרֶשׂ *In vas testae,* i. e. testaceum. מַיִם חַיִּים *Aquae vivae,* i. e. aqua perennis, qualis est fon-

tium et fluviorum, non e cisternis et aquarum collectionibus, cf. Genes. XXVI, 19. Jerem. II, 13.

7. וְשִׁלַּח אֶת־הַצִּפֹּר הַחַיָּה עַל־פְּנֵי הַשָּׂדֶה *Et emittat avem vivam super faciem agri*, i. e. liberam abire eam sinat et volare quo volet. Ceterum purgatio usque ad hunc Versum descripta tollebat tantum graviorem illam immunditiem, quae leprosum arcebat ab hominum convictu; ea immunditia, quae a templo arcebat, septem adhuc dies manebat.

8. וְגִלַּח אֶת־כָּל־שְׂעָרוֹ *Radet omnes pilos corporis.* Hoc ideo fiebat, quod, quum lepra facile inter pilos adhaerescat, si quae essent vel leves morbi reliquiae occultiores, eae hac ratione tollerentur. Ob eandem causam, et propter majorem securitatem, adhibebatur duplex illa corporis et vestimentorum lotio.

9. גַּבֹּת עֵינָיו sunt proprie *eminentiae oculorum*, i. e. supercilia, quia supra oculos eminent.

10. לֹג est minima liquidorum mensura, continens sex ova.

11. אֹתָם *Illa*, scil. modo enumerata.

12. אָשָׁם h. l. est sacrificium pro immunditie Levitica per lepram contracta.

13. אֲשֶׁר יִשְׁחַט pro בַּאֲשֶׁר יִשְׁחַט *in quo solet mactari.* כַּחַטָּאת הָאָשָׁם *Sicut hostia pro peccato*, ita etiam *sacrificium pro immunditie*, i. e. quemadmodum ad sacerdotem pertinet hostia pro peccato, ita etiam ad eum pertinet hoc sacrificium pro immunditie leprosa. קֹדֶשׁ קָדָשִׁים *Sanctitas sanctitatum* est, i. e. sacerdotes tantum ea possunt comedere.

17. עַל דַּם הָאָשָׁם *Super sanguinem delicti.* Sed Particula עַל hic notat *praeter*; partes illae non solum sanguine, sed etiam oleo tingendae erant.

18. כִּפֶּר עָלָיו הַכֹּהֵן *Sacerdos expiabit eum*, i. e. declarabit eum mundum.

21. דַּל proprie est *tenuis*, pertinetque tam ad corpus, quam ad rem familiarem; hac significatione hic su-

mendum est: *pauper:* וְאֵין יָדוֹ מַשֶּׂגֶת *Et non manus ejus apprehendens*, subaudi: modo enumerata, si non habeat, unde illa possit sibi comparare.

28. עַל־מְקוֹם דַּם הָאָשָׁם *Supra loco sanguinis delicti*, i. e. in ea parte, quae tincta est sanguine hostiae pro immunditie leprosa mactatae.

32. Sensus hujus Versus: hae sunt ceremoniae observandae in purificatione ejus, qui a lepra mundus declaratur, et qui pauperior est, quam ut supra enumerata comparare sibi possit.

34. *Lepram aedium* nonnulli, inter quos et Schilling, *de Lepra*, p. 187. seq., veram lepram fuisse putant, quae ex vivis corporibus contagione quadam in muros transierit. Cui sententiae tamen Hebenstreit (in Dissert. II. p. 14. not.) scite opponit, vix intelligi, qui fieri potuerit, ut leprae virus ex vivo corpore in aedium muros transiret, quum leprosi, simulac morbus externa macula sese manifestaret, sacerdotem consulere lege cogerentur. Rectius itaque alii aedium ab efflorescente *nitro* (quod *Halonitrum* et *Aphronitrum* dixerunt veteres) erosionem aut cariem (nostri vocant *Salpeterfrass*) leprae nomine a Mose insigniri censuerunt. „Si vero nitrum lateres et calcem exederet, sponte intelligitur, sanitati contrarias fuisse ejusmodi habitationes, quae in nostris etiam regionibus non quidem ipsius nitri efflorescentis vi nociva, sed mucidarum exhalationum a loci humiditate provenientium, vestesque ipsas tetro odore inficientium abundantia corpori infestae esse solent, quo fit, ut morbi varii ingruant ex eorum genere, qui a perspiratione suppressa aërisque corrupti afflatu nascuntur." Hebenstreit. Conf. Michaelis *Jus Mosaic.* P. IV. §. 211.

35. אֲשֶׁר־לוֹ הַבַּיִת *Cui est domus*, is qui domum possidet. כְּנֶגַע נִרְאָה לִי בַּבָּיִת *Sicut lepra visum est mihi in domo*, aliquid leprae simile visum est mihi in parietibus domus meae.

36. וּפִנּוּ אֶת־הַבַּיִת *Vacuabunt domum;* „quod ita vertendum sequentia ostendunt; supellectilia enim auferenda monet Moses, ne immunda pronuncientur ob aedes pollutas. Sic sumitur Zephan. III, 15. Recte Hieronymus: *efferant universa de domo,* post Alexandrinos, qui eodem sensu habent *ἀποσκευάσαι.*" Cleric.

37. שְׁקַעֲרוּרֹת *Cavitates.* „Ut in lepra cutis maculae erant depressae, ita et in hac murorum carie profundiores fuere putredinis notae. Videtur autem vox composita ex radice שָׁקַע, quae *desidere* et *demergi* sonat, et ריר, *salivare,* quod nempe eae cavitates humorem exsudarent, quo muri maculabantur." Cleric. Sed J. D. Michaelis in *Supplemm. ad Lex.* P. VI. p. 2349. vocem compositam putat e שָׁקַע *desedit, demersus est,* et קָעַר, collato Arabico قعر, *profundus fuit,* unde קְעָרוֹת *patinae profundae.* Verum duorum aequipollentium vocabulorum conjunctio plane supervacanea fuisset.

41. וְאֶת־הַבַּיִת יַקְצִעַ מִבַּיִת סָבִיב *Domum autem ipsam radi intrinsecus circumquaque jubebit.* Intelligendum hoc de abrasione ceterorum parietum, calce oblitorum, e quibus lapides eruti non essent. Quae vetustae calcis abrasio ad cautionem fiebat, ne quid corruptionis etiam per contagionem illis adhaesisset, quae non satis oculis se proderent.

42. אֶל־תַּחַת הָאֲבָנִים *In locum lapidum* priorum, qui ablati fuerint.

45. עָפָר *Pulvis,* hinc *tectorium,* caementum, quod fit ex arena. Quum acidum nitri, quod in lapidibus domus alicujus compareat, valetudini tam noxium sit, Moses aedes hoc acido infectas destrui, lapidesque, ligna et totum tectorium extra urbem in locum immundum efferri jubet. Quum Hebraeorum domus etiam multis post Mosen seculis nec magnae nec pretiosae essent, satius erat, aedium ejusmodi quam valetudinis jacturam facere.

54. Particula ל hoc et seqq. Vers. notat *de, super.*

57. לְהוֹרֹת בְּיוֹם הַטָּמֵא וּבְיוֹם הַטָּהֹר *Ad docendum* sacerdotem *die immundi et die mundi*, i. e. de iis, quae ab eo agenda sunt die, quo declarandum est, sitne impurum aliquid an purum.

CAP. XV.

De immunditia gonorrhei et mulieris menstruatae, et quibus ritibus ac victimis utraque sit expianda: item de immunditia et purificatione mulieris, quae extraordinarium sanguinis fluxum patitur; deque ea, quam vir et mulier coëuntes contrahunt.

2. אִישׁ אִישׁ כִּי יִהְיֶה זָב מִבְּשָׂרוֹ זוֹבוֹ טָמֵא הוּא *Vir, vir si erit fluens*, sive *fluxum patiens*, *e carne sua, fluxus ejus immundus est*, quod recte vertit Vulgatus: *vir, qui patitur fluxum seminis, immundus erit.* Nomine בָּשָׂר enim hic significantur *pudenda*, ut infra Vs. 19. et Ezech. XVI, 26. XXIII, 20.

3. וְזֹאת תִּהְיֶה טֻמְאָתוֹ בְּזוֹבוֹ *Haec erit immundities ejus in fluxu suo*, i. e. in his, quae mox nominantur, consistet immundities hominis, qui gonorrhea laborat. רָר בְּשָׂרוֹ אֶת זוֹבוֹ *Si salivaverit*, s. *spuat caro ejus fluxum suum*, i. e. si sponte semen fluat. אוֹ הֶחְתִּים בְּשָׂרוֹ מִזּוֹבוֹ *Aut* si *semen fuerit obstructum a fluxu suo*, ita ut non sponte fluere possit. Michaeli videtur significari *gonorrhea virulenta.* In eandem sententiam propensus est Hebenstreit Dissertat. II. p. 15. seqq.), cujus verba, quae maxime ad rem spectant, hic legere, lectoribus non ingratum futurum spero: „Quicquid autem horum fuerit, seu ex venereo contagio natum fuerit seminis istud profluvium, seu a concubitu cum menstruali aut leprosa muliere, seu ex aliis quibuscunque causis ortum traxerit, hoc tamen, puto, facile patet, illud, nisi ipsam gonorrheam virulentam, huic tamen, ut ullum aliud simillimum fuisse. Neque

enim si ad gonorrheam, quam nos *benignam* dicimus, lex Mosaica spectaret, eadem impuritatis censura morbus iste a legislatore notari potuisset, *seu flueret* foedus humor, seu *interceptus esset.* Illud certe corruptionis insons gonorrheae genus eo ipso sanatur, quod humor emanare desinit, cum plerumque a laxitate et debilitate partium oriatur, adeoque vigori naturali restituto fluxus sponte cohibeatur. Altero autem morbi genere laborantibus, quod *malignum* dici consuevit, sponte et ante tempus accidens profluvii cessatio salutaris haud est, imo potius majorem noxam afferre judicatur, cum illa, quae humores corrupit, acrimonia, subacta prius et expurgata non fuerit. Est quoque virulentae gonorrheae tanta vis, ut vel solo contactu sanis corporibus nocere possit; quod in benigna secus est. Videtur sane Moses avertendi hujus contagii causa non modo seminifluos e societate civium removisse, sed hos quoque, qui illos tetigissent eorumque supellectili usi essent, reos immunditiei statuisse. *Lavationes* autem (Vs. 13.) prudenti omnino consilio, non vigente morbo, sed sublato, praescripsit, quippe debilitatis viribus confirmandis magnopere profuturas. Neque poterat facile quicquam huic fini magis convenire, quam balnea frigida. Solemus enim nostro etiam aevo, gonorrhea virulenta eo usque sanata, ut tantum acrimoniae expers profluvium ob vasorum laxitatem supersit, praeter alia, quae comprimunt et adstringunt medicamenta, frigidas lotiones adhibere.“ Haec Hebenstreit. Sed nova plane ratione Carol. Aug. Beyer, ad Aed. Nov. hujus urbis nuper Diaconus meritissimus, locum nostrum explicavit in singulari libello, quem inscripsit: *de Haemorrhoidibus ex lege Mosaica impuris, ad Levit. XV. Commentatio,* Lips. 1792. 12. pagg. in quaternis. Quum in tota hac pericope (Vs. 1—15.) vocabulum זֶרַע non adhibeatur, ut postea, Vs. 16., nomen בָּשָׂר de toto corpore censet accipiendum, ut Num. VIII, 7. et aliis locis, verbaque אִישׁ אִישׁ כִּי יִהְיֶה זָב מִבְּשָׂרוֹ, Versu secundo, sic vertenda: *quisquis fluxu ex corpore laborat.* Quibus verbis *fluen-*

tes haemorrhoides existimat designari: Versu tertio vero verbis, רָר בְּשָׂרוֹ, *si salivaverit*, i. e. tanquam salivam ejecerit, *caro ejus*, haemorrhoides, quas Medici *pituitosas* solent vocare, dum loco sanguinis humor albus, seu pituita salivae similis ejicitur; verbis denique his אוֹ הֶחְתִּים בְּשָׂרוֹ מִזּוֹבוֹ *quum obstructum fuerit ejus corpus a fluxu suo*, haemorrhoides *coecas*, quae sanguinem quidem non emittunt, sed habent tamen conatum ejusdem mittendi, quippe quem in extremas partes corporis pellunt, atque ibi ita colligunt, ut inde tumores oriantur, adeoque clausae quasi obsignataeque sint. Verum quum בָּשָׂר infra Vs. 19. manifeste de *pudendis* usurpetur, eadem significatione et hoc loco videtur intelligendum esse. Praeterea, si Moses Versu secundo fluxum *sanguineum* designare voluisset, addidisset haud dubie דָּם, ut infra, Vs. 19.

5. רָחַץ בַּמַּיִם *Postquam lavaverit*, scil. corpus. Nam רָחַץ de lotione corporis, כִּבֵּס de lotione vestium usurpatur; conf. infra Vs. 13.

7. וְהַנֹּגֵעַ בִּבְשַׂר הַזָּב *Qui verenda ejus tetigerit;* id quod sine dubio est intelligendum de medico vel chirurgo. Hinc potest colligi, agi h. l. de gonorrhoea virulenta.

9. הַמֶּרְכָּב Alexandrini et Vulgatus ἐπίσαγμα, sellam, cui quis insidet, quum jumento vehitur, interpretati sunt. Syrus vertit ܪܟܘܒܐ *jumentum sessile.*

11. וְכֹל אֲשֶׁר יִגַּע־בּוֹ הַזָּב וְיָדָיו לֹא־שָׁטַף בַּמָּיִם *Omnis etiam, quem illotis manibus attigerit, gonorrhea laborans.*

13. לְטָהֳרָתוֹ *Ad purificationem suam*, ut cognoscat, se vere recuperasse pristinam sanitatem.

16. שִׁכְבַת־זָרַע *Concubitus seminis*, hypallage, pro *semen concubitus*; cujusmodi loquendi formulae exempla plura invenies in Glassii *Philol. Sacra*, p. 127. ed. Dath. Indicatur effusio seminis in coitu, ut apparet ex Vs. 18.

18. Hac lege Mosem etiam hoc spectasse, ut aliquid conferret ad minuendam polygamiam, scite observat Michaelis. Si enim vir aliquis plures feminas habebat, hujus legis observatio ei valde molesta esse debuit. Vid. *Jus Mosaic.* P. II. §. 95. sub finem.

19. וְאִשָּׁה — בְּנִדָּתָהּ *Mulier cum erit fluens sanguine*; *fluxus ejus in carne*, i. e. in verendis, *ejus*, i. e. mulier cum menstrua patitur, *per septem dies erit in separatione sua*, i. e. separata sit ab hominum commercio, atque contractu rerum mundarum. Cujus separationis tempus ex rei natura petita; septem enim diebus solet durare fluxus menstrui, cum diutissime durat, at qui ultra hos dies procedit, de quo sermo est infra Vs. 25., aegritudinis est indicium. Sanguini menstruo teterrimam virulentiam veteres adscripsisse, cognoscitur ex Plinii *Hist. Nat.* L. VII. Cap. 15. Ac sane feminas calidarum regionum indigenas acriorem, et quodammodo virulentiorem sanguinem per naturalia excernere, testantur auctores fide digni et rerum istarum intelligentes, ut observat Hebenstreit (in *Dissertat. II.* p. 23.), qui praeterea addit: „Hujus rei quae caussa sit, non difficile dictu est. Ardor enim coeli, quemadmodum acredinem humoribus omnibus addit, et vehementius concitatos pronos ad corruptionem efficit, ita uterino etiam sanguini vehementius incalescenti acrimoniam et putredinem prope conciliat. Non itaque dedecebat legislatorem, prospicere, ne uteri profluvio aegrotantes vel convictu et consuetudine cum viris, vel immunditie corporis, aliis et sibi ipsae nocerent; quod ipsum praeclare secessu illis, ut impuris, et lavationibus imperatis perfecit."

25. בְּלֹא עֶת־נִדָּתָהּ *In non tempore impuritatis suae*, alio tempore, quam quo pati solet menses. עַל־נִדָּתָהּ *Praeter impuritatem suam*, post fluxum menstrualem, quam naturaliter solet pati. Hieronymus: *vel quae post menstruum sanguinem fluere non cessat.*

29. Quod in hoc Versu praecipitur, non est referendum ad mulierem a menstruo fluxu purgatam, nam ea non jubebatur quidquam offerre; sed ad eam, qui diuturniore sanguinis fluxu mundata fuisset.

31. וְהִזַּרְתֶּם Hieronymus reddidit *docebitis ut caveant*, confudit cum הִזְהַרְתֶּם. Sed recte Onkelos: תַּפְרְשׁוּן *separabitis*, sive *facietis ut separent se*, curabitis, vos sacerdotes, ut hoc faciant. LXX. καὶ εὐλαβεῖς ποιήσετε, *faciatis ut caveant sibi* ab omni immunditie. בְּטַמְּאָם אֶת־מִשְׁכָּנִי אֲשֶׁר בְּתוֹכָם *Cum polluerint tabernaculum* (conuentus) *meum, quod apud eos est.* Bene monet Clericus, si Israelitis, Aegyptiacis moribus praepeditis, licuisset tabernaculum adire, immunditie, de qua in hoc Capite, pollutis; ipsi Sacra Jovae sprevissent, quasi is minorem reverentiam exigeret a suis cultoribus quam Aegyptiorum numina. Igitur eo, quod ipsi irreverentiae maximum indidicium rebantur, fuit iis interdicendum.

CAP. XVI.

De iis, quae sacerdoti facienda sunt ipso die Expiationis, quae victimae, qui ritus adhibendi, sive priusquam Sanctum Sanctorum ingrediatur, sive postquam eo est ingressus: additurque de capro emissario et de Festo expiationis celebrando, jejunioque eo die adhibendo.

1. Historiam, de qua hic loquitur Moses, vid. supra Cap. X, 2. seqq.

2. מִבֵּית לַפָּרֹכֶת *Intra velum*, quod dividebat Sanctum a Sanctissimo, conf. Exod. XXVI, 31. 33. Simile quid fuerunt ἄδυτα in templis aliarum veterum gentium, vid. not. ad Exod. XXVI, 35. וְלֹא יָמוּת *Ne moriatur*, dum irreverenter irrumpit in aditum. Quod procul dubio pro moribus illius aevi ad conciliandam Sacris reverentiam erat constitutum. Cf. *das alte u. neue Morgenl.* P.

II. No. 320. p. 137. כִּי בֶּעָנָן אֵרָאֶה עַל־הַכַּפֹּרֶת *Nam in nube conspiciar super operculo.* Sub עָנָן Judaei et Christiani interpretes fere intelligunt nubem illam, quae Israelitis in itinere ex Aegypto in Canaanem viam monstrasse narratur, Exod. XIII, 21., quam Hebraei vocant שְׁכִינָה, *Schechinam* (de quo nomine cf. Buxtorfii *Lexic. Chald.* p. 2394.), atque ut symbolum praesentiae divinae arcae foederis perpetuo insedisse putant. Eam sententiam vero impugnavit Christ. Guil. Thalemannus, Theologus et Ecclesiastes antehac Lipsiensis, in Dissertatione, cui titulum fecit hunc: *Nubem super arca foederis commentum Judaicum videri*, Lips. 1752. in quatern. Atque illa quidem sententia quum potissimum hoc, quem tractamus, Levitici loco nitatur, quod ex eo petitur argumentum Thalemannus elidere nova illius interpretatione studuit. Est autem illa talis: *sed in conspectum meum veniet* (Pontifex die expiationis) *cum nube, quam excitet super propitiatorio*, seu, *prope illud.* אֵרָאֶה *Conspiciar* valere ait *videbit me, in conspectum meum veniet.* כִּי vero praecedente negatione, significare h. l. *verum, sed,* veluti Genes. XVIII, 15. XXIV, 4. Exod. XVI, 8. עָנָן autem, *nubes*, ex Thalemanni sententia, vocatur fumus ex suffitu, qui in Sanctissimo die expiationis adolebatur, vid. infra Vs. 12. 13. Unde totius Versus sensum hunc esse statuit: non veniat Aaron ad me sic leviter, non ita temere coram me compareat; moreretur enim, si hoc auderet: verum conspiciar in nube, seu, per nubem scil. fumi ex suffitu, quae tegat propitiatorium, totamque adeo arcam. Qui adytum ingrediendi modus infra Vs. 12. 13. plenius describitur; ubi diserte dicitur כִּסָּה עֲנַן הַקְּטֹרֶת אֶת־הַכַּפֹּרֶת אֲשֶׁר עַל־הָעֵדוּת *nubem suffitus tegere debere operculum, quod super arca legum est.* Si autem, inquit Thalemannus, jam fuisset nubes in propitiatorio, quae divinae majestatis praesentiam occultaret, cur Deus jussisset aliam excitare ex suffitu, quae hanc ipsam nubem ita occultaret, ut nec a Pontifice posset conspici? Verum enimvero Thalemanni hujus loci interpretationem solidis

argumentis refellit Jo. Eberh. Ravius, Theologus Herbornensis, in Dissertatione *de nube gloriosa super arcam foederis opposita Clar. C. G. Thalemanno Lipsiensi*, quam una cum Dissertatione Thalemanniana, atque Dissert. *de libamine facto in sacra mensa* sub epigraphe *Dissertationes sacrae antiquariae* edidit Trajecti ad Rhen. 1760. in octon. Atque is quidem recte monuit, Hebraicum usum loquendi minime admittere, verba בֶּעָנָן אֵרָאֶה עַל־הַכַּפֹּרֶת cum Thalemanno sic vertere: *in conspectum meum veniet cum nube.* Nam is sensus Hebraice ita exprimendus fuisset: בְּעָנָן עַל־הַכַּפֹּרֶת יִרְאַנִי אַהֲרֹן אָחִיךָ *in nube super operculum videbit me Aaron, frater tuus,* quomodo porrexisset Moses eodem quo incepit, verborum habitu, scribere, aut forma verbi passiva, hoc modo: יֵרָאֶה אֵלַי, vel יֵרָאֶה אֶת־פָּנַי *compareat coram me*, loquendi modis eidem Mosi frequentatis, veluti Genes. XII, 7. Deut. XVI, 16. Quare LXX. hunc, in quo versamur, locum recte ita verterunt: *ἐν γὰρ νεφέλῃ ὀφθήσομαι ἐπὶ τοῦ ἱλαστηρίου.* Onkelos: אֲרֵי בַּעֲנָנָא אֲנָא מִתְגְּלֵי עַל בֵּית כַּפּוּרְתָּא *nam in nube ego me manifestabo super operculo.* Eodem modo Jonathan, Syrus, et Arabs uterque hebraea reddiderunt. Deinde vere observat Ravius, interpretationem Thalemannianam: *Pontifex veniat cum nube suffitus, quam excitet* p r o p e *operculum s. propitiatorium,* esse violentam. Etenim עַל, ubi de *propitiatorio* sermo est, semper notat *supra;* fumus autem de suffitu totum implevit adytum. Itaque *prope* solum propitiatorium excitandus dici nequit, non magis quam supra illud. Praeterea, si *nubem s. fumum suffitus* hic intelligi voluerit Moses, vix dubium esse potest, eum scripturum fuisse בַּעֲנַן הַקְּטֹרֶת *eum s. in nube suffitus*, ut infra Vs. 13. Denique quum Moses inde a Versu 3. ordine exponens caerimonias, quae Pontifici die expiationis adytum ingredienti observandae essent; ad suffitum in adyto faciendum Versu demum 12 veniat, minime credibile est, illum praeceptum istud hoc Versu 2., qui praeceptis ipsis praemittitur, praeoccupare. Argumentis, quibus Thalemanni interpre-

tationem refutavit Ravius, ille quidem opposuit *Tractatus* sui *de nube super arca foederis Vindicias*, quas una cum illo typis repetito, atque *Commentatione de auctoritate Philonis et Josephi in historia rituum sacrorum* edidit Lips. 1771. in octon.; neque tamen gravioribus, quam quas prius attulisset, rationibus suam sententiam commendare posuit.

3. בְּזֹאת *Cum hoc*, hoc ritu et his ceremoniis.

4. כְּתֹנֶת־בַּד קֹדֶשׁ *Tunica lintea sacra*, conf. Exod. XXVIII, 40. et ad eum loc. not. De מִכְנְסֵי־בַד vid. Exod. XXVIII, 42., et de אַבְנֵט et מִצְנֶפֶת vid. not. ad Exod. XXVIII, 39. וְרָחַץ בַּמַּיִם אֶת־בְּשָׂרוֹ *Abluet aqua carnem suam*, i. e. totum corpus, non tantum pedes et manus, ut Exod. XXX, 19. Ceterum die expiationis non licebat Pontifici Maximo alias vestes induere, nisi quae erant etiam gregariorum Sacerdotum, quod dies ille dies luctus esset, quo splendidis vestibus Sacra facere indecorum fuisset.

8. De significatione vocis עֲזָאזֵל magnus est interpretum dissensus, quorum varias sententias enumeratas et dijudicatas invenies in Bocharti *Hieroz.* P. I. L. II. Cap. LIV. T. I. p. 745. seqq. ed. Lips., et in Spenceri *de Legg. Hebraeor. rituall.* L. III. Dissert. VIII. p. 1040. seqq. edit. Tubing. Atque ex Bocharti quidem sententia, quae pluribus eruditorum sese probavit, עֲזָאזֵל nomen est plurale, s. collectivum, ejus formae, quam Arabes *fractam* vocant (qualia sunt بزازل *mammae*, خطاطف *hirundines*, عجاجل *vituli*), significans *separationes, secessiones*, ab عزل *removere*, separare; alterum enim istorum hircorum destinatum fuisse לַיהוָה *Deo*, i. e. ut super altari mactaretur, alterum, לַעֲזָאזֵל *recessibus*, h. e. ut in locum deserti remotum et separatum deduceretur, vid. infra Vs. 21. 22. Bochartianam sententiam suam fecit Dithm. Hackmann in *Praecidann. Sacr.* P. I. Lugd. Batav. 1735. p. 232—273., ita tamen ut עֲזָאזֵל non Plura-

ralem autumaret, quum vix credibile sit, ipsam inflexionem Arabicam nominis collectivi, seu Pluralis fracti, Hebraice loquentibus servatam fuisse, sed nomen singulare derivatum ab ea verbi עָזַל Conjugatione, quae ut Arabum Conjugatio XII. إِفْعَوْعَلَ, mediam radicalem geminaret inserto ו, quemadmodum a חָצַר fit חֲצֹצְרָה, quae ipsa et Gesenii est sententia in dem *Lehrgeb.* p. 536. Per formam vero illam Hackmannus intendi significationem existimat, ut igitur עֲזָאזֵל (pro עֲזַוְזֵל) denotet *locum remotissimum.* Verum ut taceamus, nullum in V. T. vestigium apparere, ex quo colligi recte possit, Hebraeis verbum עָזַל in usu fuisse, uti nec in cognata Chaldaica dialecto significatu Arabibus usitato reperitur (nam Chaldaicum עֲזַל *nevit* convenit cum Arabico غزل), vere observat Spencerus, adscito *loci remoti* s. *recessus* significatu, infra Vs. 10. in vocibus לַעֲזָאזֵל הַמִּדְבָּרָה earum alterutram otiosam futuram esse et tautologiam illaturam, quum solitudines omnes χωρισμοὶ sint, i. e. *recessus,* seu loci ab hominum usu vel frequentia separati. Nos quidem haud dubitamus Spenceri adstipulari sententiae, quae ipsa est antiquissimorum Hebraeorum et Christianorum, עֲזָאזֵל esse nomen daemonis mali. In antiquissimo in Leviticum Commentario, qui חזקוני *Chaskuni* inscribitur, עֲזָאזֵל idem esse dicitur, qui et סַמָּאֵל nuncupatur, quo nomine *angelus mortis* seu *Diabolus* designatur; vid. Buxtorfii *Lexic. Chald. Talmud.* p. 1495. In fragmento quodam libri, qui Henochi nomine circumfertur et ante Christi tempore editus traditione perantiqua creditur, servato a Georgio Syncello in *Chronograph.*, unde excerptum legitur in J. A. Fabricii *Cod. Pseudepigr. V. T.* P. I. p. 179. seqq., Ἀζαλὴλ, seu, uti paulo post scribitur, Ἀζαὴλ, inter angelorum lapsorum principes numeratur. In libro Henochi Aethiopico translato Cap. 10. versionis Anglicae (Cap. 7. codicis Paris.) memoratur Azael angelus lapsus, vinctus et in desertum ablegatus. Cf. Gesenii *Commen-*

tar. in Jesaj. XIII, 21. p. 466. Quocum convenit, quod in Commentario cabbalistico in Cap. II. Geneseos, quem e libro זהר *Sohar* excerpsit Ludov. Cappellus in *Operr. posthumm.* p. 309. 313., inter angelos e coelo dejectos compareat עזאל *Asael.* Mercerus in *Commentar. in Genes.* p. 88. refert, Cabbalicos tradere, daemones et malignos spiritus in sepulchris maxime, ubi sunt cadavera, versari, et hujus modi daemonem *Azazelem* appellare. Christianos etiam antiquos illo nomine Diabolum intellexisse, haud obscure discitur ex Origenis *contra Celsum* L. VI. p. 305. ed. Spenc. Nam ut probet, Diabolum ipso Mosis aevo innotuisse, inter alia inquit, ἐν τῷ Λευϊτικῷ ἀποπομπαῖος, ὃν ἡ Ἑβραϊκὴ γραφὴ ὠνόμασεν Ἀζαζὴλ, οὐδεὶς ἕτερος ἦν, *ille in Levitico, ἀποπομπαῖος dictus, quem Scriptura Hebraica Azazel nominat, non alius erat,* nisi Diabolus. Et in antiqui poetae Christiani in Marium, Valentini discipulum, Versibus, quos attulit Epiphanius in *Haer.* 34., ille mendacia sua miracula peregisse dicitur ope Satanae et Azazelis. Ex veteribus Pentateuchi interpretibus Onkelosum, Jonathanem et Samaritanum עֲזָאזֵל Diaboli nomen proprium habuisse, inde fit credibile, quod illud retinuerunt. Nam si appellativum illud scivissent, vix est verisimile, eos illud ἀνερμήνευτον reliquisse. Accedit, quod ipse loci, in quo versamur, contextus, Spencero vere monente, opinari cogit, vocem עֲזָאזֵל de Diabolo intelligendam esse. Nam *primo* sors una לַיהוָה *pro Jova,* sors altera vero לַעֲזָאזֵל *pro Azazele,* supra duos hircos poni debuit. Jam quum Jova persona sit, cui hircorum unus sortito cedere debuit, oppositionis ratio postulat, ut Azazel aliquis esset, cui hircorum alter sorte tribuendus erat. Hunc autem Angelum bonum, aut hominem aliquem esse potuisse, ne suspicari fas est. *Deinde* Jova et Azazel hac in lege tanquam partes extremae et oppositione maxima ab invicem separatae sistuntur. Quum itaque distantia et oppositio maxima inter Deum et Daemonem intercedat, consentaneum est, ut Azazel Daemonem notare censeatur. *Tum*

lege praeceptum est, ut e duobus hircis, quis Jova, quis Azazeli, destinandus esset, sorte decerneretur. Antiquitus autem sortitio fieri solebat, tantum cum res personarum ageretur; vid. Esth. III, 7. Esth. Additamm. X, 20. *Il.* X. 209. seqq. *Denique* expiationis lege cautum est, insuper, ut *hircus in quem cecidit sors pro Azazele* (Vs. 8.), dimittatur לַעֲזָאזֵל הַמִּדְבָּרָה *ad Azazelem in desertum* (Vs. 10.). Horum autem verborum sensus implicatus et incommodus erit, si Azazelem de hirco emisso; sed facilis et expeditus, si de daemone vocem eam intelligamus. Tunc enim hunc sensum apertum et cohaerentem dabunt: hircus ille, cui sorte obtigit, ut Daemoni tradatur, mittatur ad Azazelem, vel Daemonem, in desertum, ubi praecipue versari solet. Hic sensus eo probabilior est, quod loca deserta et ab hominum commercio remota, Daemoni gratiosa, et illius habitacula maxime familiaria olim haberentur; vid. Matth. IV, 1. Luc. VIII, 27. et cf. not. infra ad Vs. 10. Quod autem nominis עֲזָאזֵל significatum attinet, eum Spencerus satis probabiliter עַז אָזֵל *fortis abiens* esse dicit. „Sic enim," inquit, „Diabolus non injuria vocatur, si ad Deum, Angelos bonos, homines, aut ipsos Diaboli mores respectus habeatur. Respectu Dei, a quo defectionem fecit, unde Hebraeis מָרוֹד *apostata*, qui a Deo defecit, per eminentiam quandam appellatur. Id nominis etiam respectu bonorum angelorum daemonibus attribui potest. Quum enim angeli boni עַזִּים עוֹמְדִים *fortes stantes* essent, et in statu integro permanerent, daemones עַזִּים אֲזֵלִים *fortes abeuntes* erant, utpote *ἀπολείποντες τὸ ἴδιον οἰκητήριον* (Jud. Vs. 6.), et statim primaevum minime retinentes. Non minus hominum respectu nomen עֲזָאזֵל Diabolo quadrare censeatur, quod nempe daemones locos et aedes frequentes plerunque fugiant, et ad locos desertos et ab hominum commercio remotos abeant. Postremo morum suorum respectu Diabolus *fortis abiens* appellari meruit. Nam in Scriptura describitur tanquam spiritus de loco in locum semper abiens, nec uspiam moram faciens, praesertim si repulsam patiatur, vid.

Job. II, 2. Matth. XII, 43. 1 Petr. V, 8." Haec Spencerus, cujus sententia, עֲזָאזֵל *fortem abientem* significare, et commendari eo potest, quod Syrus Pentateuchi interpres pro nomine hebraeo ܥܙܐܙܠ ponit, quod conflatum est ex ܥܙ *fortitudo s. fortis*, et ܐܙܠ (pro usitatiore ܐܙܠ) Participio verbi ܐܙܠ, زال (pro زَوَلَ) *defecit*, ut significet *angelum, qui defecit* a Deo.

9. וְהִקְרִיב אַהֲרֹן אֶת־הַשָּׂעִיר אֲשֶׁר עָלָה עָלָיו הַגּוֹרָל לַיהוָה *Et adducat Aaron hircum super quo ascendit*, scil. e vasculo, quo sortes colligebantur, *sors pro Jova*, quem sors Jovae immolandum designavit.

10. Hircorum alter, quem sors Azazeli, sive Diabolo, designavit, praecipitur hoc Versu *vivus sisti coram Jova, ut per eum fiat expiatio*, יָעֳמַד־חַי לִפְנֵי יְהוָה לְכַפֵּר עָלָיו. Igitur uterque hircus Deo ex aequo fuit devotus, et peccatis populi expiandis destinatus, solum differebat in offerendi modo; unus enim super altare mactabatur, alter vivus emittebatur, לְשַׁלַּח אתו לַעֲזָאזֵל הַמִּדְבָּרָה *ad Azazelem in desertum*. In quo quidem duo mira videri possunt: primum, quod hircus iste, quum Jovae pro piaculo offerretur, tamen ad malum daemonem, deinde cur *in desertum* ablegari praecipiatur. Et primum quidem quod attinet, inter alias rationes, quas attulit Spencerus, verisimillima videtur haec, quod hircus peccatorum populi immunditie oneratus ad daemonem malum et impurum amandatus esset, ut ab hominum consortio quam longissime amotus illius tantum societate dignus haberetur. Quocum arctissime conjunctum erat, ut *in desertum* mitteretur, propterea quod illud, Mosis aetate, Diaboli sedes et habitaculum paene proprium habebatur. Sane et seriorum temporum Hebraeis id persuasum fuisse apparet e Graeca Alexandrina versione locorum Jesaj. XIII, 21. XXXIV, 13. 14. Jerem. L, 39. Baruch. IV, 35. Matth. XII, 43. Apoc. XVIII, 2. Praeterea aevi prisci more receptum fuisse, ut

quodvis animal Numini alicui devotum vel destinatum, ad Numinis illius fines et sedes, cui votum esset, amandaretur, colligere licet e Macrobii testimonio, *Saturnal.* L. III. Cap. 7. *Veteres nullum animal sacrum in finibus suis esse patiebantur, sed abigebant ad fines Deorum, quibus esset sacrum.* Mori huic consentaneum erat, ut hircus Diabolo devotus et separatus, extra coetum Israelis, ad fines quasi Diaboli, locos nempe desertos et *ἀβάτους* abigeretur. Cf. infra Vs. 22.

11. Moses distinctius narraturus, quo ordine die expiationis Sacra fieri oporteret, repetit hoc Versu, quod antea Vs. 6. dixerat, additque statim, quae ad oblationem sanguinis juvenci pertinent.

12. וּמְלֹא חָפְנָיו *Et plenitudo pugni utriusque sui,* i. e. quantum utraque manus capere poterit.

13. עֲנַן הַקְּטֹרֶת *Nubes incensi,* i. e. fumus, qui excitabatur ex suffitu incenso. עַל־הָעֵדוּת *Super lege.* עֵדוּת enim non est *testimonium*, ut vulgo vertitur, sed *statutum, praeceptum*, collato Arabico وعد, proprie *constituit locum et tempus*, hinc in universum, *praecepit.* Intelligitur hic arca, in qua erant tabulae continentes praecepta Dei. וְלֹא יָמוּת *Ne moriatur,* si aliter fecerit, quam Deus jussit.

16. וְכֵן יַעֲשֶׂה לְאֹהֶל מוֹעֵד הַשֹּׁכֵן אִתָּם בְּתוֹךְ טֻמְאֹתָם *Et sic faciet tabernaculo conventus, quod cum iis,* inter eos, *in medio immunditiarum eorum habitat,* i. e. eadem opera Sacrarium lustrabit, quod alioquin pollutum haberetur, ob populi circa tendentis, aut habitantis varias immunditias.

21. בְּיַד־אִישׁ עִתִּי *Per hominem opportunum*, paratum. „Ita recte veteres vocem עִתִּי reddunt, quae alias non extat, quia עֵת Hebraice *tempus* significat, ut Chaldaice זְמָן. Inde עִתִּי collegerunt idem esse, quod זְמִין, vel מְזֻמָּן, id est, *paratum.*“ Bochart. Ceterum ritu, hoc Versu descripto, peccata totius populi Hebraei quasi

imponebantur hirco, ut is illa auferret in loca dissita et inaccessa. Sic et Aegyptii ritu solennem habuerunt, quo omnia infortunia a se averruncari posse existimabant, ea in caput victimae veluti transferendo. Mactata enim victima, capiti ejus imprecabantur omnia mala, quae sibi contingere possent, ut testatur *Herodotus* Lib. II. Cap. 39. Hircus vero Azazeli destinatus dimittebatur vivus, ne illi placaminis loco oblatus videretur.

22. אֶל־אֶרֶץ גְּזֵרָה *Ad terram excisionis*, „id est, excisa, vel divisa, ut volunt, a locis habitatis, quomodo Arabice جَزِيرَة est *insula*, quia a continente divulsa. Graeci τὴν ἄβατον reddunt, Hieronymus *terram solitariam*, Jonathan אֲתַר צָדְיָא, *locum desolatum*, Onkelos אֲרַע לָא יָתְבָא *terram inhabitabilem*, Syrus ܐܪܥܐ ܨܗܝܬܐ, *terram incultam*. Arabs uterque, omnium optime, nisi fallor, ارض مُنْقَطَعَة, ad verbum, *terram excisam*, ut Hebraeum אֶרֶץ גְּזֵרָה. Nam Arabicum قطع idem est, quod Hebraeum גָּזַר. Sed et منقطع proprie *invium* sonat, ut notant Lexicographi, quia montes et rupes, cum excisae et abruptae sunt, etiam sunt inviae. Itaque haec Arabum versio eadem, quae Graecorum, qui habent γῆν ἄβατον. Sed ideo Graecae praeferenda, quod Hebraeae vocis vim aperit, et effert per simile loquendi genus.“ Bochart.

24. וְלָבַשׁ אֶת־בְּגָדָיו *Et induat vestes suas*, i. e. resumat vestes suas solitas.

26. יְכַבֵּס בְּגָדָיו *Abluet vestes suas*, ut qui victimas pro peccato combusserat, infra Vs. 28. Digna sunt notatu hanc in rem verba Porphyrii *de abstin.* L. II. §. 44. *Πάντες γὰρ ἐν τούτῳ ὡμολόγησαν οἱ θεόλογοι ὡς οὔτε ἁπτέον ἐν ταῖς ἀποτροπαίαις θυσίαις τῶν θυομένων, καθαρσίοις τε χρηστέον κ. τ. λ. De hoc convenit inter omnes Theologos, in sacrificiis averruncis nihil esse degustandum, sed et lustrationem adhibendam. Ajunt enim, nemini licere in domum aut urbem suam re-*

dire, nisi vestibus et corpore prius flumine aut fonte mundatis.

29. תְּעַנּוּ אֶת־נַפְשֹׁתֵיכֶם *Adfligatis animas vestras.* נֶפֶשׁ hic est facultas appetendi, ut Deut. XXIII, 25. Proverb. XXIII, 2. Hujus appetitus *adfliotio* erat, si quis abstinebat ab omnibus rebus, quae corpori sunt grata, ut cibus, potus, unctio, voluptas etc.

31. שַׁבַּת שַׁבָּתוֹן הִיא לָכֶם *Quies quietis vobis sit*, i. e. summa quies.

CAP. XVII.

Sacrificia omnia nusquam alibi, quam in atrio ante tabernaculum sacrum esse offerenda. Sanguinis et morticini esus iterum universim interdicitur.

3. אִישׁ אִישׁ מִבֵּית יִשְׂרָאֵל וגו׳ *Quicunque e domo Israelis mactaverit taurum, agnum, aut capram in castris aut extra castra.* Hoc non solum est intelligendum de mactatione animalium ad sacrificia, sed etiam de mactatione eorum, quae ad esum fit. Moses igitur hic interdicit Israelitis omni esu carnis pecoris bovilli, ovilli et caprini nisi in epulis sacrificalibus. Prudenter ita impedire studuit idololatriam occultam, quae utique, nisi cultus Jovae sacer ad certum locum esset restrictus, facile exerceri poterat. Finito tamen per desertum itinere, postquam Israelitae ad fines Palaestinae pervenerant, ab hac lege soluti sunt eisque esus carnis communis concessus est, Deut. XII, 15.

4. דָּם יֵחָשֵׁב לָאִישׁ הַהוּא *Sanguis imputabitur viro illi.* דָּם hic est *caedes;* perinde Deo displicebit, ac si ille hominem occidisset, ac mortis reus judicabitur. De loquendi formula נִכְרַת הָאִישׁ הַהִוא מִקֶּרֶב עַמּוֹ vid. not. ad Genes. XVII, 14. In priori Versus parte plura addita habet codex Samaritanus et versio Graeca Alexandrina, sed

praeter necessitatem, uti contra Capellum ostendit Buxtorfius in *Anticrit.* p. 537.

5. עַל־פְּנֵי הַשָּׂדֶה *Supra faciem agri*, i. e. extra Israelitarum castra.

7. וְלֹא־יִזְבְּחוּ עוֹד אֶת־זִבְחֵיהֶם לַשְּׂעִירִם *Non amplius victimas immolent hircis*, i. e. daemonibus, quorum plures, ut Pan Mendesius, Taurorumque et Satyrorum omne genus, aut hircina specie, aut hirco proxima culti sunt; vid. Bocharti *Hieroz.* P. II. L. VI. Cap. 7. T. III. p. 825. seqq. edit Lips. Cf. Jesaj. XIII, 21. XXXIV, 14. 2 Chron. XI, 15. Hinc apparet, Israelitas ad illud usque tempus idolis sacra fecisse; etiam Amos V, 25. Israelitis exprobrat, per hos quadraginta annos illud peccatum ab iis commissum esse. אֲשֶׁר הֵם זֹנִים אַחֲרֵיהֶם *Quos cultu impudico prosequuti sunt.* De hac locutione vid. not. ad Exod. XXXIV, 15.

9. Mortis poena decernitur in eum, qui, si victimam obtulerit, eam non adduxerit ad ostium tabernaculi sacri, לַעֲשׂוֹת אֹתוֹ לַיהוָה *ut illam Jovae faciat*, nam quaecunque eo loco mactabantur Jovae consecrabantur. At si cuivis in agris licitum fuisset Sacra facere, alii cuivis Deo victimas mactare Israelitae clam potuissent.

10. וְנָתַתִּי פָנַי בַּנֶּפֶשׁ הָאֹכֶלֶת אֶת־הַדָּם *Convertam iram meam in eum, qui sanguinem comederit.* „Praeter ea quae dicta sunt ad Gen. IX, 4. de hujus legis causa, nempe, Deum temerariam humani sanguinis effusionem veluti praecavere voluisse, respexit forte Moses ad consuetudinem quampiam vicinorum, qui non modo brutorum sanguine, sed etiam humano vescebantur. A quo scelere ut Israelitas alienos faceret, ne sanguinem quidem brutorum degustare eis permisit. Certe Ammianus Marcellinus L. XXXI. Cap. 16. de Saraceno: *Ex ea* (turma Saracenorum) *crinitus quidam, nudus omnia praeter pubem, subraucum et lugubre strepens, educto pugione agmini se medio Gothorum inseruit, et interfecti hostis jugulo labra admovit, effusumque cruorem exsuxit.* Quem

Arabum morem aliquot exemplis illustravit Henric. Valesius ad locum Ammiani.“ Cleric. נָתַתִּי פָּנַי *Ponam faciem meam*, i. e. רוּגזִי *iram meam*, uti recte Onkelos reddidit. Vid. infra XX, 3. 6. XXVI, 17., et cf. not. ad Ps. XXXIV, 17. Ezech. XIV, 8.

11. כִּי נֶפֶשׁ הַבָּשָׂר בַּדָּם הִוא *Anima enim carnis in sanguine*, i. e. sanguis est id, per quod animal vivit, cf. not. ad Genes. IX, 4. Quae causa fuit, cur sanguinis effusio instituta fuerit placamentum pro iis, quibus, summo jure si ageretur, vita eripi potuit. Hinc et in aliarum gentium sacrificiis *sanguis* et *anima* confunduntur, ut in illis Virgilii *Aen.* I, 116. seqq.

Sanguine placastis ventos et virgine caesa,
Quum primum Iliacas Danai venistis ad oras;
Sanguine quaerendi reditus, animaque litandum
Argolica. — — —

Ad quem locum ita Servius: *Videtur sane peritia juris Pontificalis animalis hostiae mentionem fecisse, nam et animam dixit, et litare verbo pontificali usus, pro eo quod est: sacrificiis Deos placare.*

13. אֲשֶׁר יֵאָכֵל *Quae comedetur*, quam lege licet comedere; haec est passim vis Futuri, vid. e. c. supra XI, 47. שָׁפַךְ אֶת־דָּמוֹ *Sanguinem ejus fundet*, h. e. curabit, ut ex ejus cadavere, dum calebit, sanguis omnis effluat, quantum fieri poterit. וְכִסָּהוּ בֶּעָפָר *Et obteget eum pulvere*, ne ab ullo animali degustetur. Videtur Moses sanguinem tanquam rem sacram spectasse, ideoque vetuisse, cum ne comederetur ille ab hominibus, tum etiam, ne brutis deglutiendus relinqueretur.

CAP. XVIII.

Vetantur incestus cum consanguineis. Additur prohibitio de accessu ad menstruatam, de adulterio, de liberorum immolatione in Molochi honorem, de libidine contra naturam, et flagitiis id genus aliis.

1. Voluerunt nonnulli, quinque priores Versus hujus Capitis pertinere ad Caput praecedens. Sed ex formula initiali hujus Capitis apparet, incipere Versu 1. novam legum sectionem, quum eadem formula etiam aliae sectiones incipere soleant; ut Cap. XI, 1. XII, 1. XIII, 1. XIV, 1. etc.

3. בְּמַעֲשֵׂה *Secundum opus*, i. e. juxta consuetudinem et morem. מֵבִיא *Introducturus sum.* Praesens pro Futuro. חֻקֹּתֵיהֶם *Instituta eorum*, scil. populorum, qui terras illas habitant.

5. אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֹתָם הָאָדָם וָחַי בָּהֶם *Quae si fecerit homo, vivet in eis*, i. e. qui legibus hisce obsequitur, is ducet vitam tranquillam, ei nulla poena a magistratu timenda est. — Tres hi Versus (3. 4. 5.) continent interdictum de non imitandis Aegyptiorum et Cananaeorum moribus superstitiosis et idololatricis; nam Israelitarum Deum prorsus diversum esse ab istorum populorum idolis. Ad impios hos mores pertinebant non modo victimae filiorum Molocho sacrorum, detestabiles puerorum amores et nefandi cum bestiis concubitus, sed etiam incestus, de quibus hoc Capite est sermo.

6. אִישׁ אִישׁ אֶל־כָּל־שְׁאֵר בְּשָׂרוֹ לֹא תִקְרְבוּ לְגַלּוֹת עֶרְוָה *Vir vir ad carnem carnis suae ne accedito ad retegendum nuditatem*, i. e. ad consanguineum suum ne quis accedito, ut ejus verenda detegat. שְׁאֵר בְּשָׂרוֹ *Carnem carnis suae s. corporis sui* esse cognatam propinquam, quae est ut caro ejusdem corporis, quae vel ex alicujus

carne propagata est, vel ex cujus carne est aliquis propagatus, liquet e loco infra XXI, 2. et Num. XXVII, 11. גַּלּוֹת עֶרְוָה *Detegere nuditatem* alicujus designat concubitum quemvis illicitum, maxime incestuosum. Male interpretes tantum non omnes et cum iis vulgo Theologi hac loquutione *nuptias incestas* indicare opinantur. Quam interpretationem etsi refellerit John Fry, in libro cui titulum fecit: *The Cases of Marriages between near Kindred, particularly considered with respect to the doctrine of Scripture, the Law of nature, and the Laws of England*, Lond. 1756., quem sequutus est Jo. Jac. Kettner, in Commentat. qua docere studuit, *dass in dem XVIII. und XX. Capitel des 3ten Buchs Mosis, die Frage, welche Person man von seinen Anverwandten zur Ehe nehmen dürfe, weder abgehandelt noch entschieden werde*, Lips. 1780.; tamen J. D. Michaelis in *der Abhandlung von den Ehegesetzen Mosis, welche die Heyrathen in die nahe Freundschaft untersagen*, edit. sec. Goetting. 1768. in quatern. p. 16—30. vulgo receptam opinionem defendit. Ejus vero argumenta docte et solide refutavit Mich. Weber, Theologus [illegible] hac Vitebergensis, nunc Halensis, in Prolusionibus Academicis *septem*, quas inscripsit: *Pro Freyo, Anglo*, ediditque Viteberg. 1801—1812. in quatern. Atque *primo* quidem ostendit, locutionem Mosaicam *pudenda alicujus retegere* de nuptiis nullo modo, de impuritate autem ac libidine, quae extra nuptias vagatur, facillime intelligi *posse*, tum quod *illud* usus loquendi non permittit, *hoc* permittit facillime, tum quod neque in contextu Mosaico, neque alias est, quod nos cogat, ab usu loquendi constanti et certo in interdictionibus illis recedere; *deinde* vero evicit, Mosen ipsum interdictiones illas suas non de conjugiis incestis, sed de incesta libidine, extra conjugium mixta, interpretari. Cf. infra XX, 10., ad quem loci cf. not., atque Deut. XXII, 30. XXVII, 20., quo utroque loco manifeste de scortatione s. adulterio cum noverca, ut hic Capite Vs. 8., minime vero de matrimonio cum ea ineundo agitur.

7. עֶרְוַת אָבִיךָ *Nuditatem patris tuae* fere active capiunt, q. d., eam quam nudavit, aut nudare potestatem habet pater tuus, i. e. cum matre ne concumbas, unde expositionis gratia additum volunt וְעֶרְוַת אִמְּךָ *et nuditatem matris tuae,* quasi verborum sensus sit hic: *si matris tuae nuditatem retegis, eo ipse retegis nuditatem patris tui,* i. e. ea pudenda, quorum retegendorum potestatem pater tuus vel habuit, vel habet etiamnum. Weber tamen negat l. l. p. 51., Mosen haec dicere voluisse, atque contendit, עֶרְוַת אָבִיךָ distingui a עֶרְוַת אִמְּךָ, ex usu loquendi, constanter a scriptoribus V. T. servato, quo אָב et אֵם, ubi interventu τοῦ *Vav* juxta se collocantur, illud *Vav* non habet vim *explicandi,* sed *copulandi,* vel *distinguendi,* ut vertendum sit pater *et* mater (ut Gen. II, 24. Exod. XX, 12.), aut pater *vel* mater, ut Exod. XXI, 17., infra XX, 9. Deut. XXVII, 16. Prov. XX, 20. XXX, 17. Neque tamen Viro S. V. adstipulari possum in eo quod verba proprie intelligenda esse ait, ut interdicat legislator, patris pudenda retegere, ad impii Chami exemplum, Genes. IX, 22. 23. Similiter in vetere quodam Hebraico in Leviticum Commentario, פְּסִיקְתָּא inscripto, dicitur, *nuditatem patris retegere* esse, cum eo rem habere. Verum de tali flagitio vetando ullum unquam legislatorem cogitasse, ego quidem mihi vix persuadere possum. Aliis videtur hoc in loco ellipsis esse relati, per antithesin statuenda, ut verba hoc dicant: neque tu, filia, cum patre tuo concumbas, neque tu, fili, cum matre. Ita hunc locum interpretatus est Jonathan: אִיתְּתָא לָא תְשַׁמֵּשׁ עִם אֲבוּהָא וּגְבַר לָא יְשַׁמֵּשׁ עִם אִמֵּיהּ *mulier non coibit cum patre suo, et vir non coibit cum matre sua.* Sed nusquam mulier *retegere nuditatem* viri dicitur, ut taceamus, si filiae concubitum cum patre hisce verbis interdicere voluisset legislator, illum אָבִיךְ ponere debuisse. עֶרְוַת אָבִיךָ vero esse nuditatem eam, quam retegere pater potestatem habet, manifeste est e postremis Versus 8. verbis, atque de iis, qui cum patris uxore rem habent haec loquutio usurpatur Ezech. XXII, 10.

Hoc igitur loco עֶרְוַת אָבִיךָ videtur generalius esse, complectens *uxorem patris, sive* mater sit, e qua quis natus fuerit, sive noverca, de qua utraque statim singulatim loquitur. Bene Aben-Esra: „Incipit a patre, qui praecedit filium, et dicit vetitam esse omnem nuditatem patris et matris; et primum quidem mater ponitur, deinde nuditas uxoris patris, quae non est mater, tum soror, quae est filia patris, aut filia matris.“

8. אֵשֶׁת־אָבִיךָ *Uxor patris tui,* i. e. noverca. Interdicitur h. l. *concubitus cum noverca,* sive vivat pater, sive sit mortuus. Adulterium cum noverca vetatur infra XX, 11. Additur ratio: עֶרְוַת אָבִיךָ הִוא *Nuditas patris tui est ea,* i. e. perinde est, ac si filia cum patre concumberet, quia pater matrimonio cum ea muliere in unam carnem coaluit.

9. מוֹלֶדֶת בַּיִת אוֹ מוֹלֶדֶת חוּץ *Prolis domus aut prolis deforis.* Intelligitur soror quocunque modo soror sit, sive ex eisdem parentibus, sive ex diversis parentibus, sive legitime sive illegitime nata sit. Onkelos: דִּילִידָא מִן אֲבוּךְ מִן אִתְּתָא אוֹחֳרִי אוֹ מִן אִמָּךְ מִן גְּבַר אוֹחֳרָן *quae nata sit a patre tuo ex muliere alia, aut ex matre tua ex viro alio.* Aben-Esra: „*Nata domi,* quae nata est secundum jus aut morem domus Israel post sponsalia et nuptias legitimas; *nata foris,* extra jus illud aut morem illum. Sunt qui dicant, מוֹלֶדֶת בַּיִת אוֹ מוֹלֶדֶת חוּץ esse eodem sensu capiendum, quo illud Genes. L, 23. יֻלְּדוּ עַל־בִּרְכֵּי יוֹסֵף *nati,* i. e. enutriti *sunt super genua Josephi,* q. d. quae tecum educata est domi, aut est in loco alio et provincia alia, et enutrita est extra domum patris tecum.“ Quae interpretatio adversatur linguae usui. Sunt, qui מוֹלֶדֶת hic *cognationem* interpretandum dicant, statuantque *cognationem domesticam* esse liberos ex eodem patre, *exteram* vero liberos ex eadem matre, quia liberi patrem familias sequuntur. Sed spurii, aut ante nuptias geniti, sunt foris nati, si conferantur cum natis post mulierem domum ductam; et durum est, fratres et sorores vocari

cognatas. Sed multo magis improbandus est J. D. Michaelis, qui in *Jure Mosaico* §. 114. 115. pro מוֹלֶדֶת legendum praecipit מוּלֶדֶת, Participium Hophal, *genitam,* significans, et מוֹלֶדֶת sensum absurdum hoc loco fundere pronunciat (*quae peperit patrem tuum*). Sed מוּלֶדֶת plane non in usu fuisse videtur, et מוֹלֶדֶת constanter ut nomen usurpatur, *progeniem, sobolem* denotans. Alias aeque improbandas hujus loci interpretationes, retulit refutavitque Gussetius in *Commentariis Ling. Hebr.* sub voc. יָלַד. B. 3. seqq.

11. עֶרְוַת בַּת־אֵשֶׁת אָבִיךָ מוֹלֶדֶת אָבִיךָ אֲחוֹתְךָ הִוא *Nuditas filiae uxoris patris tui, prolis patris tuae, soror tua est,* i. e. cum nulla prole, quae a patre tuo descenderit, congrediaris; cf. Vs. 9. Seldenus *Uxor Hebr.* L. I. Cap. 4. ait posse hunc Versum ita transferri: *nuditatem filiae uxoris patris tui (quae autem ex patre tuo nata est, soror tua est) non reteges.*

12. Hoc Versu interdicitur concubitus cum patris sorore, i. e. *amita,* et Versu sequ. concubitus cum matris sorore, i. e. *matertera.*

14. עֶרְוַת אֲחִי אָבִיךָ *Nuditatem fratris patris tui.* Hic עֶרְוַת active sumendum est ut Vs. 7., de muliere, cujus nuditatem retegere potestatem habet patruus, unde additur: אֶל־אִשְׁתּוֹ לֹא תִקְרָב *ad uxorem ejus ne accedas.*

17. עֶרְוַת אִשָּׁה וּבִתָּהּ לֹא תְגַלֵּה *Nuditatem mulieris et filiae ejus non reteges.* R. Levi: „Si fueris matrimonio junctus cum alterutra earum. Ideo addit: לֹא תִקַּח *non accipias;* nam ob matrimonium vetita est alterutra.“ Cf. infra XX, 14. שַׁאֲרָה הֵנָּה *Caro,* i. e. propinquae, cognatae *sunt;* cf. supra ad Vs. 6. — זִמָּה הִוא *Scelus est.* זִמָּה, quod proprie *cogitationem* in universum denotat, semper in sensum malum, de molitione mala usurpatur. Hoc loco dicitur de concubitu viri cum muliere aliqua et simul cum ejus matre, quod ille fit consilio libidinem explendi. Nam prius earum altera, seu mater, seu filia,

ducitur in matrimonium, deinde occasio habetur explendae cupidinis. Onkelos: עֲצַת חֲטָאִין *consilium peccatorum* reddidit, i. e. peccatum consilio admissum.

18. וְאִשָּׁה אֶל־אֲחֹתָהּ לֹא תִקָּח *Uxorem ad sororem ejus ne ducas*, duas sorores ne ducas in matrimonium, scil. בְּחַיֶּיהָ *in vita ejus*, ut in fine Versus additur, i. e. uxore tua vivente. Non igitur prohibet Moses matrimonium cum sorore uxoris mortuae. לִצְרֹר *Ad infestandum*, i. *infestando*, quod Onkelos bene sic reddidit: לְאַעֲקָא לַהּ *ad dolorem ei creandum*, ita ut oriatur aemulatio sive lis inter eas, ut in matrimonio Jacobi. Et Hebraeo צָרַר consonum Arabicum ضَرَّ denotat proprie *nocuit*, *laesit*, hinc in Conjug. III. *zelotypus fuit*, et in IV. *uxori uxorem addidit*. Cf. צָרָתָהּ, *aemula ejus*, 1 Sam. I, 6.

19. בְּנִדַּת טֻמְאָתָהּ *In impuritate immunditiei ejus*, i. e. tempore mensium; conf. infra XX, 18.

20. וְאֶל־אֵשֶׁת עֲמִיתְךָ לֹא־תִתֵּן שְׁכָבְתְּךָ לְזָרַע *Ad uxorem proximi tui non dabis concubitum tuum ad semen*, scil. effundendum, quod additur, quia extraordinario casu contingere potuit, ut viri et mulieres in eodem loco cubarent, veluti in itinere, aut in fuga. Vetatur adulterium, cujus poena exstat infra XX, 10.

21. וּמִזַּרְעֲךָ לֹא־תִתֵּן לְהַעֲבִיר לַמֹּלֶךְ *Ne liberos duos traducas Molocho*, scil. per ignem comburendos, uti apparet ex 2 Reg. XXIII, 10. et Jerem. XXXII, 35. coll. VII, 31. מֹלֶךְ autem (quasi *rex*, *imperator*) erat nomen idoli cujusdam, quod Ammonitae coluerunt, vid. 1 Reg. XI, 7. De impio illo more Cananaeorum populorum in talis idoli honorem liberos comburendi narrant etiam *Curtius*, Lib. IV. Cap. 3. §. 23. *Diodorus Siculus*, Lib. XX. Cap. 14. et *Justinus*, Lib. XIX. Cap. 1., qui sub *Saturni* nomine illum Molochum videntur intelligere. Plura vid. in Seldeni *de Diis Syris*, Syntagm. II. Cap. VI., J. G. Carpzovii *Apparat. Antiqq. cod. S.* p. 481. seqq., atque in Spenceri *de Legib. Hebraeor. Ritualib.* L. II. Cap. X.,

qui tamen lustrationem tantummodo liberorum per ignem in Molochi honorem intelligi censet, sed rationibus sat levibus ductus, quas refutavit Clericus ad h. l., qui satis probabiliter conjecit, molliorem phrasin הֶעֱבִיר בָּאֵשׁ *traducere per ignem* pro בָּעוֹר *comburere*, inventam esse a sacerdotibus Molochi, ut rem horrendam verbis saltem mollirent. *Saturnum coelestem* Molochum fuisse, sententia est J. D. Michaelis in *Supplemm.* p. 1231 et 1514. Ceterum memoranda est lectionis varietas in hoc Versu. Alexandrini enim habent: *ἀπὸ τοῦ σπέρματός σου οὐ δώσεις λατρεύειν ἄρχοντι.* Legerunt igitur לְהַעֲבִיד pro לְהַעֲבִיר. Consentit textus Samaritanus. Videtur *παραδιόρθωσις* esse, ex mitiore ingenio illorum interpretum nata. Rem in dubio relinquit Vulgatus, qui ita vertit: *de semine tuo non dabis, ut consecretur idolo Moloch.* וְלֹא תְחַלֵּל אֶת־שֵׁם אֱלֹהֶיךָ *Neque profanes nomen Dei tui,* quod fiebat, cum ii, qui de nomine Dei appellabantur *Jovae populus,* sacra fecerunt idolo Moloch. Michaelis in *Supplemm.* p. 774. verbo חִלֵּל h. l. significationem *solvendi* tribuere mallet, et hinc locutionem חִלֵּל אֶת־שֵׁם יְהוָֹה interpretari *abolere, abrogare nomen Jovae,* ab ejus nomine desciscere. Interpretatio parum concinna.

22. וְאֶת־זָכָר לֹא תִשְׁכַּב מִשְׁכְּבֵי אִשָּׁה *Cum viro ne concumbas uti cum femina,* vir ne patiatur muliebria.

23. וְאִשָּׁה לֹא־תַעֲמֹד לִפְנֵי בְהֵמָה לְרִבְעָה *Mulier non stabit coram bestia ad succumbendum ei,* לְמִשְׁלַט בָּהּ *ut dominari possit in eam,* scil coeundo cum ea, uti vertit Onkelos. Aben-Esra: „*Coram bestia,* mare, sive, quae mas sit. לְרִבְעָה referendum est ad bestiam. Nam mulier est הנרבעת, quae succumbit aut initur; estque haec vox derivata ab אַרְבָּעָה." Quae ipsa est Gussetii sententia, in *Commentarr. L. II.* s. v. רבע, A. dicentis: „Diversas habet significationes, quum notet etiam coitum brutorum. Sed ex figura, quam corpora eorum sic copulata efformant, ad quadratam nonnihil accedente, loquutio ista modestiae causa excogitata esse videtur." Alii רָבַע idem

quod רָבַץ *cubare*, hinc *coire* putant, ע et ץ more Chaldaico permutatis, quod vero similius. תֶּבֶל הוּא *Permistio est*, scil. nefaria. LXX. *μυσαρὸν γάρ ἐστι*, Vulgatus: *scelus est*. Aben-Esra: „Grammatici dicunt, nomen תֶּבֶל esse a radice geminatâ secundâ בָּלַל derivatum, ut תֶּמֶס *liquefactio* (Ps. LVIII, 9.) a מָסַס. Sunt, qui dicant significare i. q. השחתה *corruptionem*, *perditionem*, et ad eandem radicem pertinere מַבּוּל *diluvium*. Sed praestat, ad *confundendi* significatum referre, quem verbum בָּלַל Gen. XI, 9. obtinet." Parum feliciter J. D. Michaelis in *der Abhandl. über die Ehegesetze Mosis* p. 65. et in *Supplemm.* p. 2362. nomen תֶּבֶל ex Arabico تَبَّلَ, *aegrum reddidit*, *mente privavit aliquem amor*, interpretatur *amoris insaniam*. Rectius huc trahi possit Arabum تَبَلَ, quod praeter alia *improbus fuit*, *adulterium commisit* significat.

25. Phrases וַתִּטְמָא הָאָרֶץ *polluit se terra* et וַתָּקִא הָאָרֶץ אֶת־יֹשְׁבֶיהָ *et evomuit*, abhorruit *terra incolas suas*, indicant summam nequitiam et maxima flagitia, a quibus res ipsae inanimatae abhorrere sistuntur. Cujusmodi *προσωποποιΐαι* saepius occurrunt in Vet. Test., veluti infra C. XXVI, 34. 2 Reg. III, 19. Ex hoc Versu simul etiam apparet, leges, quas Moses hoc Capite sanxerit, jam ante ejus aetatem in Canaane valuisse. Nisi enim hoc fuisset, ob earum transgressiones non puniri potuissent illi populi.

29. וְנִכְרְתוּ הַנְּפָשׁוֹת הָעֹשֹׂת מִקֶּרֶב עַמָּם *Excindentur animae facientes e medio populi sui*, i. e. quicunque ullum istorum scelerum admiserit, is occidatur.

30. וּשְׁמַרְתֶּם אֶת־מִשְׁמַרְתִּי *Custodietis ergo custodiam meam*, i. e. observare debetis, quae vobis observanda praecepi.

CAP. XIX.

Praecepta varia 1) moralia, *de parentum honore, de fugiendo idolorum cultu, de furto, mendacio, dolo, perjurio, calumnia, injusto judicio, falso testimonio, de fraudatione mercenarii, odio proximi vitando, et id genus alia;* 2) ceremonialia, *de hostia eucharistica, de sabbato, etc.;* 3) judicialia, *de jumentis diversae speciei non copulandis, de agro non conserendo diversi generis seminibus, de veste e lana et lino non contexenda etc.*

2. קְדֹשִׁים תִּהְיוּ *Sancti estote,* i. e. abstinere vos debetis ab omnibus, quae antea nominatae sunt immunditiis et rebus abominandis.

4. אֱלִילִים *Inania numina,* sic vocantur ab אֱלִיל *nihil,* quia inania sunt nomina, quum nulla eorum, qui dii falsi creduntur, in homines sit potestas. Sic Job. XIII, 4. רֹפְאֵי אֱלִיל vocantur *medici,* quorum medicamenta sunt inania. אֱלֹהֵי מַסֵּכָה *Dii fusiles,* de quibus vid. Exod. XXXIV, 17.

5. לִרְצֹנְכֶם *Ad favorem vestrum,* i. e. ut vobis Jovae favorem reconcilietis.

7. Vid. supra Cap. VII, 17. seqq.

8. אֶת־קֹדֶשׁ יְהוָֹה *Quod erat Jovae consecratum.* חִלֵּל *Profanavit,* instar communis cibi, qui ad familiam sustentandam adservatur, habuit.

9. לֹא תְכַלֶּה פְּאַת שָׂדְךָ לִקְצֹר *Non finies angulum agri tui ad metiendum,* i. e. non exacte metes omnes angulos agri tui, sed hic illic relinquas nonnullas spicas pauperibus. לֶקֶט קְצִירְךָ *Collectio messis tuae* sunt spicae, quae remanserunt a tergo messorum et illis deciderunt.

10. וְכַרְמְךָ לֹא תְעוֹלֵל *Vineam tuam non iterato racemabis,* non colligere debes post vindemiam racemos remanentes. פֶּרֶט Alexandrini τὰς ῥῶγας, Chaldaeus נִתְרָא

deciduum, Syrus ܢܬܪܐ ܕܙܝܬܝܟܘܢ *deciduum olivarum vestrarum*, Vulgatus *grana decidentia* reddiderunt. Videntur intelligendi acini, qui deciderint inter vindemiandum, collato Arabico فَرَطَ *negligenter se gessit, defecit in re peragenda, amisit*, in II. *dereliquit*. לֶעָנִי וְלַגֵּר *Pauperi et peregrino*. Cum pauperibus conjunguntur peregrini, quia ii inter Hebraeos non poterant possidere fundos, ideoque saepe pauperes erant. אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם *Ego Jova Deus vester*, scil. qui id praecipio.

11. לֹא תְכַחֲשׁוּ *Non negabitis* subaudi: quod depositum fuerit apud vos. וְלֹא־תְשַׁקְּרוּ אִישׁ בַּעֲמִיתוֹ *Nec falletis vir proximum suum*, i. e. neque quisquam vestrum falso exiget aliquid a proximo suo, quod non dederit illi. Conf. XX, 15. 16.

13. לֹא תַעֲשֹׁק אֶת־רֵעֲךָ *Ne opprimas proximum tuum*. Quae Versibus duobus, qui praecedunt, commemorata sunt, clam hominibus et in occulto fiunt, uti observat Aben-Esra; quae vero hoc Versu commemorantur vi aperta et in propatulo fiunt. וְלֹא תִגְזֹל *Et ne rapias*, ne *vi* ab eo quidquam exigas. לֹא תָלִין פְּעֻלַּת שָׂכִיר אִתְּךָ עַד־בֹּקֶר *Non pernoctabit opus mercenarii apud te usque mane*, i. e. praesentem semper mercedem pactam ei solvas, si eam cupiat. Ejusmodi homines, qui de die in diem vivunt, nihil habent in futurum repositum, ideoque praesenti mercede sunt sustentandi. פְּעֻלָּה, quod proprie est ipsa *opera*, ipse *labor*, hic significat ejus pretium, mercedem, ut Ps. CIX, 20.

14. לֹא־תְקַלֵּל חֵרֵשׁ *Ne dicas convicia surdo*. וְלִפְנֵי עִוֵּר לֹא תִתֵּן מִכְשֹׁל *Caeco ne objicias offendiculum*. Quidam putant, haec proverbii loco dici, hoc sensu, non esse malefaciendum ei, qui sibi ab injuria cavere non potest, qualis est surdus, si ei quis convicietur, aut caecus, cui objicitur offendiculum. וְיָרֵאתָ מֵּאֱלֹהֶיךָ *Sed timebis Deum tuum*, qui, quod ignorant homines, videt et ulciscitur.

15. לֹא־תִשָּׂא פְנֵי־דָל וְלֹא תֶהְדַּר פְּנֵי גָדוֹל *Ne tollas faciem pauperis et honores magnum*, i. e. in judicio ne habeas rationem vel pauperis vel divitis.

16. רָכִיל *Detractor*, qui data operá cursitat, ut proximum infamet, id quod bene exprimit verbum הָלַךְ quod additum est. Michaelis: *Du sollst nicht als Angeber unter deinem Volk herumschleichen.* לֹא תַעֲמֹד עַל־דַּם רֵעֶךָ *Non stabis contra sanguinem proximi tui.* עַל hic est *contra*, et דָּם *vita;* unde horum verborum sensus hic erit: ne sis in causa, ut ex testimonio tuo falso morti damnetur proximus tuus. Ut proxime antea vetantur Israelitae clam de proximo falsos rumores spargere, ita hic vetantur, palam calumniis seu falso testimonio caput ejus oppugnare. עָמַד *in judicio stare*, ut Jes. L, 8.

17. לֹא תִשְׂנָא אֶת־אָחִיךָ בִּלְבָבֶךָ *Ne odio habeas fratrem tuum in animo tuo*, i. e. ne simultatem clam foveas contra proximum tuum, qua re nihil est pejus et exitialius. הוֹכֵחַ תּוֹכִיחַ אֶת־עֲמִיתֶךָ *Redargues proximum tuum*, bene Vulgatus, *publice argues eum;* si quis injuria te affecerit, aperte quereris eo ipso tempore apud ipsum; non dissimulabis iram commodiore tempore ad ei nocendum erupturam. לֹא תִשָּׂא עָלָיו חֵטְא *Non feres super eo peccatum*, quod Clericus ita exponit: „eo libere objurgato, cum te injuria affecerit, efficies, ut damnum tibi illatum reparet. Nam *peccatum* est *super eo*, qui id non fecit, quod debet, ut proximo laeso satis faciat.“ Jarchi: לא תלבין את פניו ברבים *ne pallidam reddas faciem ejus inter multos*, ita reprehendas eum, ut tamen non pudefacias. Sed recte alii Hebraeorum observant, עָלָיו hic valere בעבורו *propter eum*, ut Ps. LXIX, 8. כִּי עָלֶיךָ נָשָׂאתִי חֶרְפָּה *nam propter te tuli opprobrium.* Ita Onkelos: וְלָא תְקַבֵּל עַל דִּילֵיהּ חוֹבָא *ne suscipias propter eum noxam.* Videtur hoc velle: si quem suspectum habueris de re aliqua, libere argue eum; ita scies, an verum sit quod de eo audivisti. Nam si temere et sine causa de eo quippiam suspicatus fueris, poenam sustinebis propter illum,

quam evitabis libera reprehensione, si de crimine se tibi purgaverit.

18. לֹא־תִטֹּר אֶת־בְּנֵי עַמֶּךָ *Ne serves ultionem in proximum tuum*, ne differas ultionem in commodum tempus.

19. בְּהֶמְתְּךָ לֹא תַרְבִּיעַ כִּלְאַיִם *Ne coire faciatis diversa pecoris genera*; veluti genus equinum et asininum. כִּלְאַיִם sunt *heterogenea*, res diversi generis, uti ex Lingua Aethiopica ostendit Bochartus *Hieroz.* P. I. Lib. II. Cap. 22. De consilio hujus interdicti dissentiunt Interpretes, quorum nonnulli mysticas et allegoricas rationes afferunt. Nobis quidem verisimile, talem commistionem vetitam fuisse, partim quod ea contra naturam sit et animalia ex ea orta non propagentur; partim ut homines ipsi deterreantur a nefanda cum brutis commistione, sive bestialitatis crimine. Alii, ut Clericus, putarunt, hanc legem symbolicam dumtaxat fuisse, qua connubia cum idololatris vetentur. Verum si legislator iis h. l. interdicere voluisset, certe propriis verbis id dixisset, quum non sit verisimile, Hebraeos symbolicam talem vetandi rationem intellexisse. שָׂדְךָ לֹא תִזְרַע כִּלְאָיִם *Agrum tuum diversi generis semine non conseres.* Distinguebant Hebraei, observante *Maimonide* in Tractatu *Hilchoth Celajim*, Cap. I. §. 8. edit. Venetae posterioris, quae vocatur *Mischne Thorah* T. III. fol. 62. p. 1., semina in tres classes, ut alia essent semina proventus (תְּבוּאָה), quae erat quinque, videlicet triticum, spelta, hordeum, avena et secale, alia essent semina leguminum, quae erant reliqua semina omnia, quae praeter proventum edebantur a hominibus, v. g. fabae, pisa, lentes, milium, oryza, sesaminum, papaver, cicer et similia, alia denique essent semina hortensia, quae non essent esui humano apta, nisi quod eorundem fructus ederentur ab hominibus, cujusmodi erant ceparum, alliorum, porri, foeniculi, raparum. Si igitur duo semina diversarum specierum, sive ad diversas hujusmodi classes, sive ad unam classem pertinerent, in uno eodemque solo seminarentur, vocabantur

כִּלְאַיִם, non modo si inter seminandum commiscerentur, verum et si non commiscerentur, modo neglecta legitima distantia propius conjungerentur, ut detrahere sibi invicem succum possent. Accuratius haec, Maimonide duce, exposuit Theod. Dassovius in Dissertat. *Modos seminandi diversa semina Hebraeorum veter. ad illustranda loca Levit. XIX, 19. Deut. XXII, 9. seqq.* expon., Viteberg. 1695. in quat. In hujus legis rationem diligenter inquisivit Spencerus *de Legg. Hebraeor. rituall.* L. II. Cap. 30. Sect. 2., atque rejectis rationibus pluribus ab aliis allatis rationem veram invenisse sibi visus est hanc, ut Hebraei prohibeantur certos superstitiosos in seminando ritus Zabiis, aliisve vicinis populis receptos, imitari. Consuevisse videlicet illos, semina mixta variis Numinibus consecrare, quod uberiores segetes propterea putarent. Quam suam sententiam commendat Maimonides testimonio, qui in libro, qui vocatur העבודה הנבטית, *agricultura Nabataeorum*, legit, consuevisse Zabios simul serere hordeum et uvas passas, existimantes non bonam futuram vineam, nisi hoc modo fieret. Minus verisimilis est sententia Michaelis (*Jus Mosaic.* P. IV. §. 218.), hac lege Mosem efficere voluisse, ut semen ante sementem a lolio temulento (*ζιζανίῳ*, زُوَان *Sivan* apud Arabes, *Lolch*, *Trespe*) avenis sterilibus etc. studiose purgaretur. Id enim unumquemque sponte sua et commodi sui causa fecisse credibile est. וּבֶגֶד כִּלְאַיִם שַׁעַטְנֵז לֹא יַעֲלֶה עָלֶיךָ *Vestis duorum generum varie commixta non adscendat super te*, tibi non imponatur. Per כִּלְאַיִם h. l. esse intelligendum linum et lanam, apparet ex Deut. XXII, 11. Hinc bene Alexandrini hanc vocem vertunt *ἐκ δύο ὑφασμένον*, ita etiam Vulgatus et Saadias. Vox שַׁעַטְנֵז varie redditur. Chaldaeus interpres eam retinuit, et Graecus utitur ejus loco voce *κίβδηλον*, i. e. *spurium*, *scoria*, *mixtum*, *adulteratum*. Vulgatus et Saadias illud nomen non exprimunt. Ex recentioribus nonnulli vocem compositam putant ex שַׁע טַו נֵז *mixtura vestis filo*, i. e. vestis mixto

filo, ita ut שַׁעַ ortum sit ab Arabico شَعْشَع commiscuit; עַט ab עָטָה amicivit, vestivit, et נֵז a Chaldaico נוז fila contorquere, unde נֵז netum sit ortum. Bochartus Hieroz. P. I. L. I. Cap. 45. ex سوط sive ساط miscere et ex Hebraeo נֵז textum. Forstero in Libro de Bysso Antiquorum, p. 95. שַׁעַטְנֵז est Aegyptiacum Shontnes, significans certum quoddam vestimenti genus, versicoloribus lanae et lini liciis texti. Id quod fortasse etiam intelligit Syrus interpres, qui ponit ܦܘܟܝܠܐ variati, versicolores. Putat autem Forsterus, horum vestimentorum usum Israelitis a legislatore esse interdictum, cum propter magnum eorum pretium, tum quoniam hujus generis vestes variis figuris animalium et plantarum pictae fuissent ex cultu symbolico Deorum Aegyptiorum, ut Israelitae ab illo cultu detinerentur.

20. Voces וְהִוא שִׁפְחָה נֶחֱרֶפֶת לְאִישׁ Onkelos sic reddidit: וְהִיא אַמְתָא אֲחִידָא לְגְבַר et si ipsa sit ancilla desponsata viro. Similiter Jonothan: וְהִיא אַמְתָא וְחָרְתָא מְתַארְסָא לְגְבַר חָרִי et ipsa sit ancilla et libertate donata desponsata viro libero. Nec non Saadias: وَهِىَ أَمَةٌ مَخْطُوبَةٌ لِرَجُلٍ et ipsa sit ancilla desponsata viro. Idem voluisse Graecum Alexandrinum interpretem vix dubium est, qui ita vertit: καὶ αὕτη οἰκέτις διαπεφυλαγμένη ἀνθρώπῳ, et si famula sit reservata homini. Interpretes illos vocem נֶחֱרֶפֶת patet cepisse eodem significatu, quem חֲרוּפָה apud Talmudicos obtinet, desponsata. Quem significatum J. D. Michaelis in Supplemm. p. 935. recte derivat inde, quod quum verbum حَرَفَ mutare, indeque, a permutandis mercedibus commercia exercuit denotet, נֶחֱרֶפֶת et חֲרוּפָה proprie sit emta, vel vendita, solent enim a vendendo emendoque desponsationem dicere Orientales. Unde Exod. XXI, 15. כִּי יִמְכֹּר אִישׁ אֶת־בִּתּוֹ si vendiderit, i. e.

desponsaverit *quis filiam suam.* Hinc factum, quod Syrus hunc Levitici locum sic reddiderit: ܘܐܡܬܐ ܗܝ ܙܒܝܢܐ ܠܗ ܠܓܒܪܐ *et ancilla sit emta s. vendita viro.* Sed Aben-Esra, postquam dixisset, plures esse, qui נֶחֱרֶפֶת interpretentur יעודה *destinatam, desponsatam,* sic pergit: ולפי דעתי שהמלה מגזרת חרפה בעבור היותה שפחה והיא בתולה ברשות אחר ואינו מאורשה *Ego vero existimo, vocem illam ex significatione nominis* חֶרְפָּה opprobrium *esse explicandam, propterea quod de ancilla hic sermo sit, quae virgo, in potestate alterius et nemini desponsata.* Aben-Esrae sententiam pluribus argumentis vindicavit Sam. Andreas in Dissertat. *de adulterio numquam lege divina impunito ad Levit. XIX, 20.,* quae legitur in *Thesauro novo theolog. philolog.* T. I. p. 386. seqq., et §. VIII. נֶחֱרֶפֶת לְאִישׁ *despectam viro,* et *ab eo opprobrio expositam* denotare contendit, „quod eam, quum esset in conjugem destinata, nondum tamen rite desponsata, sprevisset injuria, et temere deseruisset, eandem παραδειγματίζων, dum vel virginem jam nubilem non ducit, vel eandem polluit nec liberam, et sic opprobrio exponit, cum qua sic deserta extraneus aliquis rem habeat. Sed veterum interpretum tam rarus consensus tanti apud me valet, ut Aben-Esrae, qui solus illis refragatur, accedere dubitem. Sequitur in Hebraeo: וְהָפְדֵּה לֹא נִפְדָּתָה *et redimendo non est redemta,* i. e. quae non prorsus est redemta. Quod vero additur: אוֹ חֻפְשָׁה לֹא נִתַּן־לָהּ *aut cui libertas non est data,* inter utrumque hoc discriminis statuunt Hebraei, Onkelosum sequuti, ut duplex manumittendi modus indicetur, quorum unus fit בְּכַסְפָּא *argento,* seu pretio soluto, alter בִּשְׁטָר *dato libertatis libello,* gratis. Ita et Aben-Esra, qui simul notat, moris fuisse, לכתוב לה גט חופש אם מכרה האב עד זמן קצוץ *ut scriberetur* ancillae *libertatis libellus, si pater eum definitum tempus vendidisset.* Nec sine ratione illud discrimen statui videtur, quum Hebraeo פָּדָה consonum Ara-

bicum verbum فَكَّ *redemit lytro soluto* significare constet, unde sponte sequitur, ut vi oppositi verbis חֻפְשָׁה לֹא נִתַּן־לָהּ ejusmodi manumissio excludatur, quae gratis fiebat, solo libello libertatis. בִּקֹּרֶת תִּהְיֶה *Castigatio fiat.* Nomine בִּקֹּרֶת Hebraei fere *flagellationem* significari dicunt, לפי שנעשה ברצועה של בקר *eo quod loro bubulo peragi consuevisset.* Nugae! A verbo בִּקֵּר *inquisivit* (vid. infra XXVII, 33.) בִּקֹּרֶת proprie quidem significat *inquisitionem*, tum vero talem speciatim inquisitionem, quae eum in finem fit, ut pro qualitate delicti poena infligatur, animadversio delicti ad irrogandam poenam arbitrario judicio. Nec Aben-Esra hanc interpretationem tacet aut rejicit, licet בִּקֹּרֶת de *flagellatione* intelligat, sed, ut addit זה אמת מדברי קבלה *id ex traditione verum est.* Statuerunt enim Hebraei, ubi nulla certa poena est expressa, ibi flagellationem innui. Recte Saadias vertit: فَلْتَكُنْ مُتَحَدِّوَةً *tunc sit castigata*, scil. talis femina, nisi quod בִּקֹּרֶת minus recte pro adjectivo feminino significationis passivae videatur cepisse, quasi sola femina sit poena afficienda. Sed eam et ad virum extendi, argumentum evidens est, quod additur לֹא יוּמְתוּ *non occidentur*, non autem לֹא תוּמַת *non occidetur*, prout dicendum fuisset, si animadversio illa ad solam ancillam restringeretur. Ratio, cur mortis poena non in talem concubitum decreta sit, additur haec: כִּי־לֹא חֻפָּשָׁה *quia non fuit manumissa*, eo quod necdum plenam nacta esset libertatem, et nuptiarum solemnia nondum celebrata essent. Ubi ergo nullum matrimonium verum, ibi nec adulterio locus, adeoque nec legi capitali in adulteros et adulteras datae, Deut. XXII, 23. 24. Cf. Michaelis *Jus Mosaic.* P. V. §. 264.

22. וְנִסְלַח לוֹ מֵחַטָּאתוֹ *Condonetur ei peccatum suum*, i. e. nulla alia poena ob hoc peccatum a magistratu afficietur.

23. כָּל־עֵץ מַאֲכָל sunt *arbores fructiferae omnis generis.* Verba וַעֲרַלְתֶּם עָרְלָתוֹ אֶת־פִּרְיוֹ *et praeputium habebitis praeputium ejus, fructum ejus,* Aben-Esra recte exposuit hisce verbis: יהיה נחשב בעיניכם כדבר ערלה *aestimetur vobis pro re praeputiata,* a qua, tanquam immunda, abstinendum, aut quae, sicut praeputium, auferenda et abjicienda. Hinc LXX. *περικαθαριεῖτε τὴν ἀκαθαρσίαν αὐτοῦ*, et Hieronymus: *auferetis praeputia eorum.* Onkelos: וּתְרַחֲקוּן רַחָקָא יַת אִיבֵּיהּ *removendo removebitis fructum ejus.* שָׁלֹשׁ שָׁנִים יִהְיֶה לָכֶם עֲרֵלִים *Tres anni erunt vobis praeputiati,* hoc est, arbores, per tres annos. Aben-Esra physicam adfert causam, cur primi fructus prohibeantur; nempe hanc, quod fructus trium primorum annorum non minus sint noxii et insalubres homini, quam sunt pisces immundi, et animalia illa immunda, quae Deus edere prohibuit. J. D. Michaelis vero (*Jus Mosaic.* P. V. §. 221.) observat de hac lege, prudentiam oeconomicam in ea cerni. Nam quum fructus priorum annorum non colligere licuisset, neminem floribus pepercisse, sed quemquam eos decerpsisse verisimile esse; hoc ipsum autem meliorem fertilitatem arboribus afferre melioresque fructus in sequentes annos spondere. Nescio tamen, annon vera sit, quam Clericus affert, hujus legis ratio, quod quum Deus vellet primitias sibi fructuum, ut animalium, offerri, nolletque fructus triorum primorum annorum, quia tenuiores sunt, et pauciores, sibi consecrari, primitias in quartum annum distulerit, quo grandiores et copiosiores sunt fructus.

24. קֹדֶשׁ הִלּוּלִים לַיהוָה *Sanctitas laudationum Jovae,* i. e. erit sacer, absumendus in conviviis, quae in honorem Jovae solent celebrari. הִלּוּלִים לַיהוָה *Laudes Jovae* sunt hic dies festi, et convivia sacrificialia, quia cum laudibus et gratiarum actione celebrabantur. Conf. Jud. IX, 27.

25. לְהוֹסִיף לָכֶם תְּבוּאָתוֹ *Ad addendum vobis proventum suum,* i. e. si haec observetis (scil. Vs. 23. prae-

cepta) hae arbores fructus ferent eo uberiores; vid. not. ad Vs. 23.

26. לֹא תֹאכְלוּ עַל־הַדָּם *Ne comedatis cum sanguine.* עַל h. l. significare *cum*, apparet e loco parallelo Deut. XII, 23., ubi positum est עִם. De hujus legis consilio et ratione vid. not. supra ad III, 17. Pro עַל־הַדָּם Alexandrini videntur legisse עַל־הֶהָרִים *in montibus*, habent enim ἐπὶ τῶν ὀρέων. Qui sensus non est ineptus. Mos enim sacrificandi ac simul victimas edendi in locis excelsis et coelo proprioribus antiquissimus est. Is igitur, si illam lectionem sequimur, hic vetaretur. לֹא תְנַחֲשׁוּ Alexandrini οὐκ οἰωνιεῖσθε reddiderunt, Vulgatus *non augurabimini*, ita et reliqui veteres interpretes. Sed נִחֵשׁ proprie significat *omina ex serpentibus captare*, quod divinandi genus apud populos antiquos non insolitum fuit; exempla plura attulerunt Bochartus *Hieroz.* P. I. Lib. I. Cap. III. p. 21. et Seldenus *de diis Syris* Synt. II. Cap. 17. Deinde vero et de aliis divinationibus per omina et casus quosque fortuitos usurpatur; vid. Spencerum *de legg. Hebraeor.* L. II. Cap. 16. p. 385. sequ. ed. Tubing. לֹא תְעוֹנֵנוּ plures post Aben-Esram interpretantur *ne ex nubium adspectu omina captetis.* Verbum ab עָנָן *nubes* derivatum putant, et significari divinationem ex observatione astrorum et φαινομένων coelestium. Ad quod divinandi genus etiam respicere videri Jeremiam X, 2., ubi vetat Hebraeos *signis coeli terreri*, quemadmodum iis terrebantur gentes vicinae. Alii, ut Jarchi, a nomine עוֹנָה, quod *tempus statutum* denotare ajunt, verbum עוֹנֵן *tempora observare* significare volunt. Ita Fullerus in *Miscell. SS.* L. I. Cap. 16. מְעוֹנֵן eum esse dicit, qui constituta et definita tempora boni vel mali, laeti vel tristis, prosperi vel calamitosi eventus omni negotio aggrediendo, veluti in vita instituenda, itinere suscipiendo, bello gerendo, reliquisque tot et tam variis casibus privatis et publicis, qui mortalibus accidere solent, ex arte praescire, et consulentibus se praedicere profitetur. Quae divinationis species omni tempore inter

Orientales frequens fuit, vid. Spencerum, l. l. p. 387. seqq. Ratio tamen, cur ea verbo עוֹנֵן indicetur, quod עוֹנָה *tempus statutum* significet, perquam incerta est. Nam Exod. XXI, 21., quo solo loco nomen illud legitur, potius *cohabitationem maritalem* denotat; vid. not. ad illum locum. Quare Aben-Esra sententiam supra propositam, meam facere mallem.

27. לֹא תַקִּפוּ פְּאַת רֹאשְׁכֶם *Ne circumeatis in orbem*, scil. tondendo, i. e. ne in orbem tondeatis, *extremitatem capitis vestri*, i. e. extremos capillos. Id quod Arabes facere solebant in honorem numinis cujusdam, quod Graeci cum Baccho contulerunt; vid. Herodotum Lib. III. Cap. 8. Cf. Jerem. IX, 26. XXV, 23. XLIX, 32., et Deylingii *Observatt. SS.* P. II. Observ. 14. p. 297. seqq., qui et refutavit Spenceri sententiam, prohiberi hac lege extraordinariam tonsurae speciem, quae in mortuorum exequiis, animo et ritu superstitioso fieri soleret. Neque enim in solennitate funebri tonsura in orbem adhiberi solebat, sed caput et barbam prorsus radebant, vid. Jerem. XVI, 6. XLI, 5. XLVIII, 3. Baruch. VI, 30. וְלֹא תַשְׁחִית אֵת פְּאַת זְקָנֶךָ *Nec delebis*, i. e. rades *angulum barbae tuae*, i. e. extremam ejus partem. Fortasse etiam hic erat mos superstitiosus alicujus vicini populi.

28. וְשֶׂרֶט לָנֶפֶשׁ לֹא תִתְּנוּ בִּבְשַׂרְכֶם *Ne vobis faciatis incisionem mortui gratia*, נֶפֶשׁ enim saepius significare *cadaver*, mortuum, est notum; vertunt etiam ita omnes veteres. Eadem lex repetitur Deut. XIV, 1. Morem autem fuisse populorum Orientalium in funere consanguineorum luctus caussa variis in locis corporis sese incidere, apparet ex Jerem. XVI, 6. XLI, 5. XLVII, 5. XLVIII, 37. Etiamnum apud Arabes hic mos est, vid. Arvieux in libro, cui titulus: *die Sitten der Beduinen-Araber*, p. 153. vers. germ. et notam nostram ad eum locum, atque *das alte und neue Morgenl.* P. II. No. 330. p. 207. כְּתֹבֶת קַעֲקַע sunt *scriptura*, i. e. figurae *cauterio impressae, stigmata*; collato Arabico وقع *sauciavit*, *cauterio signavit*,

imprimendo consignavit. Etiam hic mos hodie frequens est apud Arabes, vid. Arvieux in libro cit. p. 115. Onkelos reddidit רוּשְׁמִין חֲרִיתִין *stigmata insculpta.* Erudite ostendit Spencerus L. II. Cap. 14., varium fuisse apud veteres stigmatum usum; verum hic ea sola respici videntur, quae ad cultum superstitiosum pertinerent. Horum meminit Lucianus in libro *de Dea Syria* sub finem, ubi de iis, qui ad Deae templum sacra facturi ibant: *στίζονται πάντες οἱ μὲν ἐς καρποὺς, οἱ δὲ ἐς αὐχένας· καὶ ἀπὸ τοῦδε ἅπαντες Ἀσσύριοι στιγματοφορέουσι. Omnibus autem notae inuruntur, aliis in vola, aliis in cervice, atque inde est, quod Assyrii cuncti notas caustas gerunt.* Has egregie descripsit Prudentius Hymn. X. *περὶ στεφανῶν:*

Quid cum sacrandus accipit sphragitidas?
Acus minutas ingerunt fornacibus,
His membra pergunt urere, utque igniverint,
Quamcunque partem corporis fervens nota
Stigmavit hanc sic consecratam praedicant.

Nimirum hisce characteribus se quasi servos ejus Numinis profitebantur, cujus singularem characterem gerebant. Sic, referente scriptore tertii Maccabaeorum libri, non procul ab initio, Ptolemaeus Philopator jussit Judaeos, qui ad idola defecerant, *ἀπογραφομένους χαράττεσθαι καὶ διὰ πυρὸς εἰς τὸ σῶμα περισήμῳ Διονύσου κισσοφύλλῳ, descriptos signari igne in corpore, insigni Bacchi hederae folio.* Plura de hoc ritu e scriptoribus antiquis collegit Jo. Gottl. Bidermann in Progr. *de* בְּתֹבֶת קַעֲקַע *h. e. characteribus corpori impressis* ex Levit. XIX, 28. Freiberg. 1755.

29. אַל־תְּחַלֵּל אֶת־בִּתְּךָ לְהַזְנוֹתָהּ *Ne prostituas filiam tuam ad meretricandum.* LXX. *ἐκπορνεῦσαι αὐτὴν*, i. e. adigendo eam ad quaestum corpore faciendum. Spencerus L. II. Cap. 35. hisce verbis prohiberi patres existimat filias in honorem Dei aut Deae alicujus meretrices consecrare, uti, narrante Herodoti L. I. Cap. 99., apud Baby-

Ionios feminae in Mylittae honorem se prostituerunt. De voce זִמָּה vid. supra ad XVIII, 17.

30. וּמִקְדָּשִׁי תִּירָאוּ *Sacrarium meum reverebimini,* polluti ad illud non venietis.

31. אֹבֹת sunt *necromantes*, uti apparet ex 1 Sam. XXVIII, 8—19. Fortasse conferri potest Arabicum آبَ sive أَوَبَ *redire*, quod necromantes mortuos reducere profitentur. Cf. not. ad Jesaj. VIII, 19., et Dav. Millii *Dissertatt. selectt.* p. 403. Alexandrini vertunt ἐγγαστριμύθους *ventriloquos*, ab אוֹב *uter*, quod venter illorum *utri inflato* similis sit, tale vatum genus designari rati, qui ore et lingua muti e ventre vocem dant, aut saltem, qui ventre ab אוֹב, impuro spiritu occupato, aegre et anhelorum instar spiritum ducant, et confuso murmure loquantur. Quam sententiam solide refutavit Millius l. l. p. 396., יִדְּעֹנִים *harioli*, qui futura et hominibus ignota se scire mentiuntur.

32. מִפְּנֵי שֵׂיבָה תָּקוּם וְהָדַרְתָּ פְּנֵי זָקֵן *Coram canitie*, i. e. cano homine *assurges, et honorabis vultum senis:* Quae Onkelos ita exposuit: מִן קֳדָם דְּסָבַר תְּקוּם וּתְהַדַּר אַפֵּי סָבָא *coram eo qui doctus est in lege surges, et honorabis faciem senis.* Pro Onkelosi סָבָא Jonathan subtituit חַכִּימָא *sapientis.* Ita et Philo et plures Hebraeorum, vid. Seldeni *de Synedriis* L. I. Cap. 14. p. 385. ed. Lips. Sed malim cum Clerico verba proprie suo significatu capere, ut Moses egregium Aegyptiorum institutum confirmet, de quo Herodotus L. II. Cap. 80. hisce verbis: *Συμφέρονται, καὶ τόδε ἄλλο Αἰγύπτιοι Ἑλλήνων μούνοισι Λακεδαιμονίοισι. οἱ νεώτεροι αὐτέων τοῖσι πρεσβυτέροισι συντυγχάνοντες εἴκουσι τῆς ὁδοῦ, καὶ ἐκτράπονται, καὶ ἐπιοῦσι ἐξ ἕδρης ὑπανιστέαται. Congruunt praeterea in hoc cum solis Graecorum Lacedaemoniis Aegyptii, quod minores majoribus natu obvii cedunt de via ac deflectunt advenientibusque e sedili a d s u r g u n t.* Reverentiam

enim erga senes inprimis necessariam esse in statu reipublicae democratico, qualis Israeliticus erat, scite observat Michaelis *Jure Mos.* P. II. §. 140. Cf. *das alte und neue Morgenl.* P. II. No. 331. p. 208. וְיָרֵאתָ מֵּאֱלֹהֶיךָ *Revereberis Deum tuum;* i. e. senili infirmitati, quod tu superior sis viribus, non illudes, sed timebis Deum, qui eorum ultor est, qui sese defendere non possunt.

35. מִדָּה est dimensio, quae pede vel ulna fit; מִשְׁקָל trutina et pondera. מְשׂוּרָה Mensura cava, qua sicca, ut legumina, et liquores, ut vinum, oelum, lac metiri solent.

36. אַבְנֵי צֶדֶק *Lapides justitiae* sunt *pondera justa,* lapidibus enim in pondera utebantur, vid. Proverb. XVI, 11. XX, 10. 23.

CAP. XX.

Mortis supplicium decernitur ei, qui liberos suos Molocho consecrarit, qui magos et hariolos consuluerit, qui parentibus maledixerit, qui diversi generis coitus illicitos exercuerit.

2. מוֹת יוּמָת *Morte poenas luet.* Nunc poenae constituuntur, quas luere debent ii, qui leges praecedentt. Capp. latas transgrediuntur. עַם הָאָרֶץ יִרְגְּמֻהוּ בָאָבֶן *Populus terrae,* i. e. populares ejus sive populus ejus regionis, in qua habitaverit, *obruet eum lapidibus;* et quidem, ut videtur, sine praevia magistratuum inquisitione, a quocunque obvio. Singulari huic facinori singularis etiam poena statuitur.

3. וַאֲנִי אֶתֵּן אֶת־פָּנַי בָּאִישׁ הַהוּא *Et ego ponam faciem meam in virum istum,* i. e. iram meam in eum convertam. Vid. not. supra ad XVII, 10. לְמַעַן טַמֵּא אֶת־מִקְדָּשִׁי *Quia polluit Sanctuarium meum.* Sanctuarium,

sive Tabernaculum polluisse dicebatur is, qui, quum alias in Tabernaculo sacrificare consuevisset, nunc etiam Molocho filios suos consecrabat.

4. ואם העלם יעלמו עם הארץ את־עיניהם מן־האיש ההוא *Si abscondat populus terrae oculos suos ab illo viro*, i. e. si populus conniveat et negligat occidere illum hominem, qui etc.; si simulet se nescire, quid ille fecerit, nolitque quaestionem hac de re haberi.

5. ושמתי אני את־פני באיש ההוא ובמשפחתו *Ponam faciem meam super hominem illum et super cognationem ejus*, qui facinus immolando commisit. Indicatur his verbis, eum, qui id fecerit, etiamsi ab hominibus non punitur, tamen a Deo punitum iri. ואת כל־הזנים אחריו לזנות אחרי המלך *Omnes, qui idololatriam ejus imitantur immolando Molocho.* De phrasi זנות אחרי vid. not. ad Exod. XXXIV, 15.

7. והתקדשתם והייתם קדשים *Et sanctificetis vos et estote sancti.* Sensus est: nolite contaminari scelestis illis sacrificiis et superstitionibus.

8. אני יהוה מקדשכם *Ego Jova, qui vos sanctos reddit*, i. e. sanctos esse jussit, ego Jova sum, qui do vobis illa praecepta, quorum observatione a nefando illo cultu alieni et mihi consecrati esse debetis.

9. דמיו בו *Sanguis ejus in eo.* Bene Alexandrini, ἔνοχος ἔσται, et Onkelos קטלא חיב *mortis reus.* Vulgatus: *sanguis ejus super eo erit*; i. e. non poterit queri se morte injuste damnari, ipse causa erit suae necis. בו pro עליו, ut Ezech. XXXIII, 4. 8.

10. ואיש אשר ינאף את־אשת איש — והנאפת *Qui cum uxore alterius adulterium committit, quive cum uxore cognati adulterium committit, hic una cum adultera occiditor.* Recte Weber V. S. V. in Progr. III. *pro Frejo Anglo* p. 65. observat, *duplicem* huic loco inesse adulterii interdictionem, *generalem*, et *specialem.* „Illa interdicit adulterium in universum, *quacunque demum cum uxore committatur*, sive cognata, sive non cognata; haec

vero adulterium, *quod cum uxore cognati committatur.* Nomen רֵעַ h. l. non significat *alterum* in universum, neque etiam *amicum*, sed *propinquum*, *cognatum*, et respondet nominibus שְׁאֵר בְּשָׂר supra XVIII, 6., veluti nostrum *Freund* et *Freundschaft* non tantum *amicos* et *amicitiam*, sed etiam *propinquum*, *cognatum*, et *propinquitatem*, *cognationem* significat. Quo eodem *cognati* significatu רֵעַ legitur Deut. XIII, 7. 2 Sam. XIII, 3. Vulgo quidem hoc loco *una* tantum adulterii interdictio reperitur. Lutherus interdictionem alteram, specialem, adulterii cum uxore cognati, non vidit. Vertit sic: *Wer die Ehe bricht mit jemandes Weibe, der soll des Todes sterben, beyde Ehebrecher und Ehebrecherin, darum dass er mit s e i n e s N ä c h s t e n Weibe die Ehe gebrochen hat.* Dathius in versione membrum posterius, quod frigidam tautologiam continere ipsi videretur, prorsus non curavit. Versio enim est haec: *Qui cum uxore alterius adulterium commiserit, morte afficiatur, tum adulter, tum adultera.* Tantum vero abest, ut frigida illud laboret tautologia, ut orationis sit gradatio. Moses hoc vult: omne adulterium supplicio mortis dignum est, non solum illud, quod cum uxore hominis non cognati committitur, sed hoc etiam, quod cum uxore cognati patratur. Non enim sentiendum est, inter cognatos exceptionem locum habere, quia amicorum omnia sint communia, et injuriam ejusmodi nullam esse animoque aequo ferendam (*es bleibe ja in der Freundschaft*). Cf. Ezech. XXII, 10. 11., ubi est aperta allusio ad nostrum.

12. תֶּבֶל quod supra XVIII, 23. de crimine bestialitatis usurpari vidimus, h. l. de *crimine incestus cum nuru* adhibetur.

14. De nomine זִמָּה cf. not. supra ad XVIII, 17.

15. וְאֶת־הַבְּהֵמָה תַּהֲרֹגוּ *Pecus quoque occidite*, ut major flagitii hujus ostendatur detestatio. Cf. not. ad Exod. XXI, 28.

17. חֶסֶד, quod proprie *mutuum parentum sobolisque amorem* (Graecorum *στοργὴν*, Latinorum *pietatem*) hinc *fraternum amorem* (vid. 2 Sam. X, 2.), denotat, hic de *incestu cum sorore* dicitur, plane ut nos *amoris* nomine in deterius quoque abutimur, uti opinatur Michaelis l. c. et in *Supplemm.* p. 853. Sed recte jam notavit Jarchi, חֶסֶד h. l. ex usu loquendi Aramaico *probrum*, seu *crimen probrosum* significare.

19. כִּי אֶת־שְׁאֵרוֹ הֶעֱרָה *Quia propinquam suam nudavit.* Sed in textu Samaritano legitur כי את שאר הערוה, quod una cum verbis quae sequuntur, עֲוֹנָם יִשָּׂאוּ, Michaelis sic vertit, *namque cum frusto nuditatis* (i. e. denudato) *culpam portabunt*, i. e. qui tale scelus commiserit, eadem poena plecti debet, qua plectitur is, qui cum parte corporis ipsius, id vero est, cum cognatis sibi proximis concubuerit. Alexandrini habent *τὴν γὰρ οἰκειότητα ἀπεκάλυψεν* (al. *ἀπεκάλυψας*), legerunt itaque vel הערו vel הערה. Syrus, ܡܛܠ ܕܩܪ̈ܝܒܝܢ ܐܢܘܢ *quia cognati sunt*, quasi legisset כי שארם.

20. עֲרִירִים יָמֻתוּ *Steriles morientur.* Sed mirum est, hisce nuptiis poenam a solo Deo infligendam decerni, quum cetera illicita connubia a magistratibus plectenda essent, et ipsum poenae genus mirum sit plane et singulare. Nonnulli existimarunt, legem hoc velle, spurios habitum iri liberos ex eo matrimonio natos. Alii, liberos eorum non ipsorum nomen gessuros, sed pro patrui fratrisve liberis habitum iri. Ita vocem עֲרִירִי jam interpretatus est Scholiastes Vaticanus: *οὐ λογισθήσεται τὸ σπέρμα αὐτῶν εἰς τέκνα*, nec non Augustinus et Aben-Esra. Sic Jerem. XXII, 30. עֲרִירִי est is, e cujus posteris nullus patri in regno succedit. Vid. Michaelis *von den Ehegesetzen*, §. 76. *Jus Mosaic.* P. II. §. 116. Neque tamen ejusmodi poenae alias fit mentio. Clericus existimat, mitiorem hanc poenam statui, ut honori Mosis et Aaronis consuleretur, erant enim nati ex matrimonio, quod Amramus cum amita Jochabeda contraxerat, Exod. VI, 20.

21. נִדָּה הִוא *Foedum* quid *hoc* est; cf. not. supra ad XII, 2. עֲרִירִים יִהְיוּ *Orbi erunt.* Pro יִהְיוּ Samaritae hic quoque, ut in Versu superiore in Hebraico est, ימותו, ut LXX. *ἀποθανοῦνται.* „Poena mitior," inquit Clericus, „ut in superiore capite legis, eo quod fratria non semper illicita fratri censeretur; quandoquidem mortuo, sine liberis, fratre, levir prolem ei progenerare jubebatur, vid. Deut. XXV, 5. Intelligenda autem sunt haec verba de fratria repudiata, quamvis vivat qui vir ejus fuit, aut post mortem ejus, si liberos reliquit. Nam si frater concubuisset cum uxore fratris, non dissoluto matrimonio, adulterium fuit morte plectendum."

23. וָאָקֻץ בָּם *Eorum sum pertaesus*, non potui amplius ferre, ut fertilem regionem secure incolerent.

24. אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ *Terram lacte et melle fluentem;* vid. not. ad Exod. III, 8.

25. לְטַמֵּא *Ad immundum faciendum*, ut judicetis illa impura.

CAP. XXI.

Varia sacerdotibus dantur praecepta, et minores quidem sacerdotes prohibentur funeribus pollui, praeterquam cognatorum, Pontifex vero vetatur omnino iis pollui. Quas iidem uxores ducere debeant. Quae poena decernenda sacerdotis filiae, quae stuprum admiserit. Qui e posteritate Aaronis excludendi sint a ministerio tabernaculi.

2. לְנֶפֶשׁ לֹא יִטַּמָּא בְּעַמָּיו *Propter mortuum inter populares suos non polluet se*, scil. sacerdos. Quod fiebat adsidendo cadaveri aut id contrectando. Sacerdotes funeribus pollui, opinio etiam erat aliarum antiquarum gentium, e. c. Aegyptiorum et Syrorum, ut ex Porphyrio et

Luciano probavit Clericus ad h. l. Unde factum, ut sacerdotes, qui cadaveribus se polluissent, per aliquod dies a templis arcerentur. Bene addit Clericus: „fortasse primum immundum judicatum est cadaver humanum, quod saepe foeteat, praesertim in calidiore coelo; inde, qui munditiem prae ceteris sectabantur ab ejus contactu abstinuerunt.“ Ceterum hic est sermo de sacerdote gregario, de Pontifice Maximo Vs. 10. praecipitur.

3. Funeri sororis, quae adhuc in domo paterna fuerit, sacerdoti interesse licebat, fortasse quod illius funus curare debuit; si vero soror nupta fuerat, munus hoc ad virum ejus pertinebat.

4. Verba לֹא יִטַּמָּא בַּעַל בְּעַמָּיו לְהֵחַלּוֹ varie explicantur. Alii sequuti Onkelosum et Arabem utrumque, ita vertunt: *ne se polluat princeps* (רַבָּא, كبير) *in populo suo.* Verum h. l. non principibus, sed sacerdotibus leges dantur. Michaelis בַּעַל בְּעַמָּיו intelligit de summo pontifice; sed de eo infra Vs. 10. singulatim praecipitur. Vulgatus habet: *sed nec in principe populi sui contaminabitur*, i. e. sacerdos ne principis quidem funeri intersit. Ita et Syrus. Hi itaque interpretes τὸ ב ante עַמָּיו praeposuerunt τῷ בַּעַל, quod et sequutus est Dathius. Alexandrini sic verterunt: *οὐ μιανθήσεται ἐξαπίνα ἐν τῷ λαῷ αὐτοῦ, non subito polluatur in populo suo.* Legerunt, uti Cappellus observat, בעגל pro בעל, quod Syriace est *subito*, collato Arabico عجل *festinavit*, hoc sensu, non temere et levi de causa sacerdotem polluere se debere alicujus funere, sed certis duntaxat in casibus, qui Vs. 2. 3. enumerantur, ut *ἐξαπίνα* hic idem sit quod *οὐ τυχόντως*. Nobis tamen non dubium est, בַּעַל hic *maritum* significare, ut Genes. XX, 3. Joel I, 8. et locis aliis. Eo significatu בַּעַל hic cepit Jonathan, qui Versum hunc ita exposuit: לָא יִסְתָּאַב בַּעֲלָא לְאִיתְּתֵיהּ אֱלָהֵן כַּד כַּשְׁרָיָא לֵיהּ בְּרַם לְקָרִיבָא דְהֵיכְּון עָבְדִין עוֹבָדֵי עַמֵּיהּ יִתַּחַל עֲלֵיהוֹן *Non polluat se maritus pro uxore sua, nisi cum legitima illi* fuerit; *verum pro propinquo, quia ipsi fa-*

ciunt opera populi sui, polluere se potest pro illis. Quod sequutus Jarchi verba לֹא יִטַּמָּא בַּעַל בְּעַמָּיו sic interpretatus est: לא יטמא לאשתו פסולה שהוא מחולל בה בעודה עמו *non polluat se propter uxorem suam illegitimam, per quam ipse se profanat, dum illa penes ipsum est.* Sed discrimen, quod hic statuunt Hebraei, inter uxorem legitimam et illegitimam, est commentitium. Videtur legislator nil aliud velle, nisi hoc; sacerdotem se non polluere debere, si fuerit maritus, propter uxorem, i. e. propter eam non funestari. Quae interpretatio confirmatur loco Ezech. XLIV, 25., ubi propter sex memoratos Vs. 2. 3. duntaxat sacerdotibus funestari permittitur. Nec apud Romanos sacerdotibus uxoris funere pollui licuisse, scite monet Clericus. Auctor est Plutarchus in *Sulla*, cum decimam bonorum Herculi consecraret Sulla, et epulum praeberet populo, eum, ne funestaretur, uxorem dimisisse. *Διὰ μέσου δὲ τῆς θοίνης πολυημέρου γενομένης, ἀπέθνησκεν ἡ Μετέλλα νόσῳ· καὶ τῶν ἱερέων τὸν Σύλλαν οὐκ ἐόντων αὐτῇ προσελθεῖν, οὐδὲ τὴν οἰκίαν τῷ κήδει μιανθῆναι, γραψάμενος διάλυσιν τοῦ γάμου πρὸς αὐτὴν ὁ Σύλλας, ἔτι ζῶσαν ἐκέλευσεν εἰς ἑτέρας οἰκίαν μετακομισθῆναι. Medio hoc epulo, quod multorum fuit dierum, decessit ex morbo Metella. Quia vero vetuerant sacerdotes illum eam adire, vel funere domum ejus pollui, misit ei libellum repudii Sylla, jussitque spirantem adhuc in alium domicilium transferri.* לְהֵחַלּוֹ *Ad pollutionem suam*, i. e. ita ut propter immunditiem munera sacerdotalia obire non possit.

5. לֹא יִקְרְחוּ קָרְחָה בְּרֹאשָׁם *Ne calvitiem inducant capiti suo.* Pro יִקְרְחוּ, quomodo in margine legi praecipitur, in textu est יִקְרְחָה *decalvabit*, cum ה paragogico. Vetantur hic sacerdotes caput radere, videlicet עַל־מֵת *propter mortuum*, quod subaudiendum docent Jarchi et Aben-Esra. Vicinae Hebraeis gentes in luctu caput radere solebant, exceptis Aegyptiis, qui semper tonsi erant, promittebantque capillum in luctu. Herodotus L. II. Cap. 36. *Οἱ ἱρέες τῶν θεῶν τῇ μὲν ἄλλῃ κομέουσιν, ἐν Αἰγύπτῳ*

δὲ ξυρεῦνται. τοῖσι ἄλλοισι ἀνθρώποισι νόμος, ἅμα κήδεϊ κεκάρθαι τὰς κεφαλὰς, τοὺς μάλιστα ἱκνέεται. Αἰγύπτιοι δὲ ὑπὸ τοὺς θανάτους ἀνιεῖσι τὰς τρίχας αὔξεσθαι τάς τε ἐν τῇ κεφαλῇ καὶ τῷ γενείῳ, τέως ἐξυρημένοι. *Deorum sacerdotes alibi comati sunt* (ut apud Hebraeos, apud quos si non promissi, saltem non rasi erant capilli); *in Aegypto derasi. Apud alios homines more receptum est, ut in luctu statim capita tondeantur ab iis, quos potissimum is attingit; at Aegyptii in morte suorum sinunt capitis barbaeque pilos crescere, quum alioquin antea tonsi fuerint.* וּפְאַת זְקָנָם לֹא יְגַלֵּחוּ *Et angulum*, extremum *barbae suae non radent.* Cf. supra ad XIX, 27.

6. כִּי אֶת־אִשֵּׁי יְהוָֹה לֶחֶם אֱלֹהֵיהֶם הֵם מַקְרִיבִם *Quia offerunt sacrificia Jovae, cibum Dei sui.* Alexandrini לֶחֶם verterunt δῶρα, Onkelos קֻרְבַּן. Aliae quoque gentes sacrificia appellarunt *cibum Deorum.* Ita Homerus Jovem de altare suo ad Trojam ita loquentem inducit Il. IV. 48.

Οὐ γάρ μοι ποτὲ βωμὸς ἐδεύετο δαιτὸς ἐΐσης,

Neque enim mihi unquam altare carebat convivio idoneo. Et ipse Moses ea ita vocat supra III, 11. Alii sub לֶחֶם *panes propositionis* intellexerunt, sed tum ante eam vocem particula ו posita esset. וְהָיוּ קֹדֶשׁ *Sint sanctitas*, i. e. ἁγνοὶ, sine pollutione.

7. זֹנָה est *meretrix*, quae corpore *quaestum* fecit, חֲלָלָה cui vitium est illatum, etiamsi nequaquam prostitit. קָדֹשׁ הוּא *Sanctus est;* mutatio numeri, pro, *sancti sunt.*

8. קִדַּשְׁתּוֹ *Sanctificabis eum*, i. e. sacerdos ita Deo consecratus haberi debet, ut nemo sit passurus illum inire concubium cum tali muliere polluta.

9. Verba כִּי תֵחֵל לִזְנוֹת Syrus, Arabs Erpenii et versio Samaritana sic reddunt: *si inceperit scortari;* sensu minus commodo. Vulgatus: *si deprehensa fuerit in stupro;* parum accurate. Sed recte Alexandrini: ἐὰν βε-

βηλωθῇ τοῦ ἐκπορνεῦσαι, et Onkelos: חֲתַחַל לְמִטְעֵי *quum profanata fuerit scortando*, sive, *cum profanaverit se scortando.* Utrum de vitiata, an de ea muliere, quae corpus prostituere coeperit, hic sit sermo, non certe potest dici. בָּאֵשׁ תִּשָּׂרֵף *Comburatur*, i. e. post lapidationem comburatur cadaver ejus. Nam apud Hebraeos ad hoc supplicii genus damnati non vivi comburebantur, sed postquam supplicio lapidationis affecti erant, eorum cadavera tantum, vid. Jos. VII, 15. Cf. C. B. Michaelis Dissert. *de judiciis poenisque capitalibus in S. S. commemoratis* §. VIII., in *Sylloge Commentatt. Theologg.* a Pottio editt. T. IV. p. 190.

10. De phrasi מִלֵּא אֶת־יָדוֹ *implevit manum suam*, i. e. consecratus est ad munus suum, vid. not. ad Exod. XXIX, 41. (43.). אֶת־רֹאשׁוֹ לֹא יִפְרָע *Caput suum non denudabit.* Pontifici Maximo non modo non licebat tondere crines luctus caussa, quod illicitum erat etiam reliquis Israelitis; sed ne cidarin quidem abjicere, ut caesariem pulvere adspergeret, quod in luctu solebat fieri, vid. ad supra X, 6. Hoc licitum fuit aliis sacerdotibus in funere eorum, quos lugere iis licebat.

11. וְעַל כָּל־נַפְשֹׁת מֵת לֹא יָבֹא *Et ad omnes animas mortui non veniet*, nullam domum ingrediatur, in qua fuerit cadaver. Sic apud Romanos Flamen Dialis locum, in quo bustum esset, numquam ingrediebatur, mortuum numquam attingebat, Gellius X, 15. Servius ad III. Aeneidos: *Moris Romani fuerat, ramum cupressi ante domum funestam poni, ne quisquam Pontifex per ignorantiam pollueretur ingressus.*

12. וּמִן הַמִּקְדָּשׁ לֹא יֵצֵא *E sanctuario non egrediatur*, funeris nempe caussa. נֵזֶר שֶׁמֶן מִשְׁחַת *Diadema olei unctionis.* Intelligitur diadema lamina aurea ornatum, de quo Exod. XXXIX, 30., et conjunctum cum oleo sacro unctionis, quia cum id diadema primum imponebatur Pontifici Maximo, inungebatur.

13. בִּבְתוּלֶיהָ *In ejus virginitate*, i. e. ducet uxorem virginem, ut Vs. 5. sequ. exponitur.

14. בְּתוּלָה מֵעַמָּיו *Virginem e populis suis*, i. e. virginem popularem sive Israeliticam. Postea istae leges ad quemcunque sacerdotem extendebantur, vid. Ezech. XLIV, 22.

17. לְדֹרֹתָם *In aetates suas*, quibuscunque seculis vixerint. אֲשֶׁר בּוֹ מוּם *Qui vitio corporis est affectus.* Omnia enim, quae Deo consecrata erant, sine vitio et macula esse debebant; hinc et Pontificem maximum ἄμωμον esse oportebat. Aliam caussam affert Clericus, videlicet hanc, virum e familia Aaronica vitio corporis affectum ideo non admissum fuisse ad sacerdotium, ne vulgus, si spreverit sacerdotem, etiam sperneret divinum cultum a sacerdote administratum; esse enim hunc morem plebis, deformitate insignes aspernari.

18. חָרֻם Alexandrini vertunt κολοβόῤῥιν *naso mutilus.* Vulgatus, *naso parvo* (scil. qui est), Onkelos et Syrus retinent vocem Hebraeam, quae illustratur ex Arabico خرم *naso simo fuit.* Significatur is, qui nasum habet depressum, ut simiae. Multis de hac voce disseruit Fuller in *Miscell.* L. VI. C. XX. שָׂרוּעַ Alexandrini ὠτότμητος *habens aurem sectam*, Syrus ܦܣܝܚܐ ܐܕܢܐ *auritus, habens patulas sive dissectas aures.* Vulgatus, *longo vel torto naso.* Sed videtur שָׂרוּעַ significare eum, qui habet *membrum aliquod nimis longum*, a שָׂרַע شرع *in longum protendit, extendit;* unde Arabibus plures voces ab hac radice derivatae denotant res praelongas.

19. אִישׁ אֲשֶׁר־יִהְיֶה־בוֹ שֶׁבֶר רָגֶל אוֹ שֶׁבֶר יָד *Si quis fractum pedem vel fractam manum habuerit.*

20. גִבֵּן veteres omnes vertunt *gibbosum,* praeter Jonathanem, qui sic vertit: דְּגְבִינוֹי שָׁכְבָן חָפְיָן עֵינוֹי *cujus supercilia depressa sunt tegentia oculos ejus.* Nempe Chaldaeis et Syris גְּבִינָא ܓܒܝܢܐ est *supercilium*, unde Chaldaeus paraphrastes putavit, quum h. l. de vitiis corporis sermo sit, vocem hebraeam significare eum, qui superciliorum

vitium habeat. Nomine דַּק veterum nonnulli eum, qui oculorum vitio laborat, designari existimarunt. Ita Vulgatus, qui *lippus*, et Saadias, qui اخفش *lusciosus* vertit. Onkelos דּוּקָא *panniculus* s. *pellicula tenuis oculo adnata*. Vid. Buxtorfii *Lexic. Chald. p. 570*. Jonathan et Hierosolymitanus paraphrastes: וְלֵית לֵיהּ שְׂעַר בִּגְבִינוֹי *cui non sunt pili in superciliis suis*. LXX. ἔφηλος, qua voce Suidas vocari ait eum, cui vitium est faciei asperae ex inflammatione aut ardore solis proveniens, quo vitio deformes Plinius *solatos* appellat. Sed videtur potius intelligi is, qui tantae est gracilitatis, ut propterea deformis sit, sive talis, qui membrum aliquod nimis gracile habet. Ita Syrus, qui ܐܟܘܪ *parvus* vertit. תְּבַלֻּל בְּעֵינוֹ LXX. πτίλλος τοὺς ὀφθαλμοὺς, *depalpebratus oculos*. Concinit Syrus: ܕܢܬܝܪܝܢ ܓܒܝ̈ܢܘܗܝ *defluxis superciliis*. Additae tamen leguntur duae aliae interpretationes, una, ܫܗܪ ܐܘ *aut lusciosus*, altera ܐܘ ܡܣܘܪܐ ܕܐܝܬ ܒܥܝ̈ܢܘܗܝ *aut in cujus oculo est albugo*. Cum qua interpretatione posteriore convenit Onkelos: חִילִּין בְּעֵינֵיהּ *in cujus oculo est macula alba*. Chaldaicum חִילִּין, aut, ut alii paraphrastae habent, חִילָּזוֹן, Bochartus in *Hieroz.* P. II. L. V. Cap. 9. T. III. p. 656. edit. Lips. non diversum ait a Graeco χάλαζα, vel χαλάζιον, quod Aegineta definit ἄργου ὑγροῦ σύστασιν κατὰ τὸ βλέφαρον, *concretionem lenti aut albi humoris in palpebra*. Quod et Hieronymus intellexit, qui vertit *albiginem habens in oculo*, Graecus in Hexaplis, qui λεύκωμα, et Saadias, qui وكت *punctum candicans in nigricante parte oculi* posuit. J. D. Michaelis vertit: *In dessen Augen eine unregelmässige Mischung des Augapfels mit dem Weissen im Auge ist;* sed in *Supplemm.* p. 182. ipse hanc versionem improbat, quod non versimile esset, levius oculi vitium nominari, graviora praeteriri; dubitat autem inter *leucoma* et *morbum vel noxam oculi graviorem*, coll. Arab. تبل *debilitavit*, ae-

grum reddidit. Sed unde tum geminatio litterae לּ in hac voce? Equidem in Onkelos interpretatione acquiescendum existimo. Hebraei illud oculorum vitium dictum ajunt a בָּלַל *confundendo,* propterea quod adspectus oculi quasi confusus appareat. גָּרָב Alexandrini *ψώρα ἀγρία,* Vulgatus *scabiem jugem* reddunt; interpretes orientales retinent verbum גָּרָב, quod in omnibus *scabiem* denotat. Jonathan habet דִּמְלֵי חַרְסִין יַבְשִׁין *qui plenus est scabie sicca.* יַלֶּפֶת videtur alia scabiei species esse. Alexandrini vertunt *λειχὴν,* *leprae* genus in Aegypto frequens, vid. Plinius *Hist. Nat.* Lib. XXVI, 1. Ita et Jonathan, qui חֲזָזִיתָא מִצְרִיתָא *impetigo Aegyptiaca* reddidit. Arabibus حزاز, quo hic utitur Saadias, *furfures capitis* denotat. Vulgatus: *impetigo in corpore.* מְרוֹחַ אָשֶׁךְ Alexandrini vertunt *μόνορχις,* *unum habens testiculum,* quos sequitur Syrus, ܚܕ ܐܫܟܗ. Onkelos מְרִיס פַּחֲדִין *contritus testiculis,* a מָרַח, cui radici *fricandi, conterendi* significationem inesse, arguit Arabicum مَرَخَ *inunxit corpus oleo,* et مَرْخٌ nomen arboris, quae *confrictu* facile ignem reddit. Illam interpretationem plerique recentiorum sequuti sunt. Aliis a רָוַח *dilatatus fuit,* מְרוֹחַ אָשֶׁךְ est *dilatatus testiculos,* i. e. herniosus. Sic et vertit Vulgatus et Saadias, qui آدَرُ posuit.

22. מִקָּדְשֵׁי הַקֳּדָשִׁים *Ex oblationibus sanctissimis;* quae erant partes victimarum, panes sacri, donaria farrea, quae sacerdotes tantum in loco sacro comedebant. הַקֳּדָשִׁים *Oblationes sanctae* vocantur decimae et primitiae, quibus et alii praeter sacerdotes vesci poterant.

23. אַךְ אֶל־הַפָּרֹכֶת לֹא יָבֹא *Sed non veniat ad siparium,* quod nempe Sanctum dividebat a Sancto Sanctorum, i. e. ne ingrediatur tabernaculum. וְלֹא יְחַלֵּל אֶת־מִקְדָּשַׁי *Nec profanabit meas sanctitates,* i. e. res mihi consecratas.

24. וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה אֶל־אַהֲרֹן וגו׳ *Dixitque Moses ad Aaronem* rel. scilicet הָאֵלֶּה *ista*, quae praecesserunt.

CAP. XXII.

Sacerdotes immundi arcentur ab esu eorum, quae Deo consecrata erant. Qui e sacerdotis familia iisdem vesci possint. Hostias eucharisticas debere esse sine macula. Adduntur aliae quaepiam leges de hostiis offerendis.

2. וְיִנָּזְרוּ מִקָּדְשֵׁי בְנֵי־יִשְׂרָאֵל *Ut abstineant a sanctis filiorum Israel*, i. e. ab iis, quae Deo ab Israelitis sunt oblata et consecrata, quae a solis mundis sacerdotibus comedi jubentur, abstineant immundi sacerdotes; de iis enim sermonem esse, patet ex Versu sequenti. אֲשֶׁר־הֵם מַקְדִּשִׁים לִי *Quod consecrant mihi.*

3. וְטֻמְאָתוֹ עָלָיו *Et immunditia ejus super eo*, i. e. immunditie affectus est. מִלְּפָנַי *A conspectu meo.* Idem est quod מִקֶּרֶב עַמּוֹ, sed si legislator de sacerdotibus loquitur, dicit מִלְּפָנַי, quod ii frequentius quam alii Israelitae solerent *in conspectum Dei*, לִפְנֵי יְהוָה, venire.

4. הַנֹּגֵעַ בְּכָל־טְמֵא־נֶפֶשׁ *Qui tetigerit omne immundum animae s. cadaveris*, i. e. rem immundam ob cadaver.

5. אוֹ בְאָדָם אֲשֶׁר יִטְמָא־לוֹ *Aut hominem* si tetigerit *qui sit immundus propter illud*, scil. שֶׁרֶץ *reptile*, quod praecessit. לו Aben-Esra hic בשילו *propter illud* valere dicit. לְכֹל טֻמְאָתוֹ *Secundum omnem immunditiem ejus*, quacunque tandem impuritate sit ille impurus.

6. נֶפֶשׁ אֲשֶׁר תִּגַּע־בּוֹ *Anima quae tetigerit illud*, quicunque scilicet ex sacerdotibus tetigerit quicquam ex illis.

9. וְשָׁמְרוּ אֶת־מִשְׁמַרְתִּי *Observent meam observationem*, observent sacerdotes praecepta et leges, quas iis

dedi. וְלֹא־יִשְׂאוּ עָלָיו חֵטְא *Et ne ferent super se peccatum*, ne culpam contrahant, ejusque poenas luant. Suffixum singulare ad עַל capiendum est collective, quasi עֲלֵיהֶם positum esset. וּמֵתוּ בוֹ *Et moriantur in eo*, i. e. *propter* rem sanctam violatam.

10. וְכָל־זָר *Et omnis peregrinus*, i. e. שאינו מזרע אהרן *qui non fuerit e Aaronis*, ut Hebraei exponunt. לֹא־יֹאכַל קֹדֶשׁ *Non comedet sanctum*, intelliguntur quae supra XXI, 22. קָדְשֵׁי הַקֳּדָשִׁים vocantur, cf. not. ad eum loc. תּוֹשַׁב כֹּהֵן וְשָׂכִיר לֹא־יֹאכַל קֹדֶשׁ *Inquilinus sacerdotis et mercenarius non comedet sanctum*, rem consecratam. Per תּוֹשָׁב Hebraei post Jarchium intelligunt servum, cujus auricula fuerat perforata tempore libertatis (vid. Exod. XXI, 6.), quo noluit abire a domino suo, et qui tempore jubilaei libertate donabatur, nomen nactus a יָשַׁב *habitando* et manendo, quod diu apud dominum suum manserit. Per שָׂכִיר *mercenarium* vero intelligunt servum conductitium ad sex annos, qui exacto sexennio libertate donabatur. Addit Jarchi, doceri hac lege, corpus inquilini et mercenarii non possideri a domino, sicuti corpus servi Cananaei, de quo Vs. sequ., sed illius operâ solum uti illum.

11. וְכֹהֵן כִּי־יִקְנֶה נֶפֶשׁ קִנְיַן כַּסְפּוֹ *Sed quem sacerdos pecunia sua acquisiverit*, i. e. servum Cananaeum, uti Jarchius notat. Ratio, cur mancipia et vernae una cum sacerdotibus sacris oblationibus vescebantur, id quod inquilinis, et mercenariis non licuit, redditur postremis hujus Versus verbis: הֵם יֹאכְלוּ בְלַחְמוֹ *hi pane ejus vescuntur*, nam quum oblationes sacrae, primitiae et decimae sacerdotibus concessae essent, ut inde se familiamque sustentarent, eorum servis iis vesci necesse erat.

12. וּבַת־כֹּהֵן כִּי תִהְיֶה לְאִישׁ זָר *Sacerdotis filia si fuerit alieno nupta*, id est eo, qui non fuerit de genere sacerdotali. Nam cum peregrinis matrimonia inire non licebat sacerdotum filiabus.

13. כִּנְעוּרֶיהָ *Secundum adolescentiam suam*, i. e. sicut puella, innupta, consueverat.

15. וְלֹא יְחַלְּלוּ אֶת־קָדְשֵׁי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל *Ne profanent*, scil. sacerdotes *oblationes, quas mihi Israelitae obtulerunt.*

16. Ante verba וְהִשִּׂיאוּ אוֹתָם עֲוֹן אַשְׁמָה *et facient portare eos inquitatem delicti*, subaudienda est negatio ex Versu praecedenti; hoc sensu: ne sibi poenam noxae contrahant.

19. לִרְצֹנְכֶם *Ad gratiam vestram*, ad favorem vobis conciliandum, i. e. si quis velit Deo id esse acceptum, quod offerre voluerit, offerat masculum integrum etc.

20. כֹּל אֲשֶׁר־בּוֹ מוּם לֹא תַקְרִיבוּ *Nullam* pecudem *in qua* erit *macula offeretis.* „Ejusmodi victimae passim dicuntur תְּמִימִים *integrae*, uti Graeci eas *τελείας* vocant; itaque תָּמִים et אֲשֶׁר אֵין מוּם בּוֹ unum idemque est. Quemadmodum in victimas ea electa sunt animalium genera, quae maximi et frequentissimi usus habebantur (cf. not. supra ad I, 2.), ita ex eo genere pecudum eae in victimas seligebantur, quae nullo vitio laborabant, ut quam maximus honor Deo haberi videretur. Sperni certe ejus cultus visus esset, si pecudes vitio quodam minus utiles ei oblatae fuissent; quasi nimirum, quod homines aspernabantur, id Deo obtulissent [cf. Mal. I, 8.]. Sic praestantissimam fructuum partem offerri sibi Deus jussit; vid. not. supra ad III, 3. In jure Pontificio Aegyptiorum, Graecorum et Romanorum similes fuere leges, atque examinabantur victimae, antequam ad altare ducerentur, ut aliquo vitio laborantes repudiarentur. De Aegyptiis diserte docet Herodotus L. II. Cap. 37. 38. *Δίζεται*, inquit, *ἐπὶ τοῦτο τεταγμένος τῶν τις ἱρέων, καὶ ὀρθοῦ ἑστεῶτος τοῦ κτήνεος καὶ ὑπτίου, καὶ τὴν γλῶσσαν ἐξαρύσας εἰ καθαρή, κ. τ. ἑ. Explorat sacerdotum aliquis ad id constitutus, pecude cum stante et erecta, cum etiam resupinato; lingua etiam exserta inspiciens an pura sit.* Apud Graecos et Romanos victimas sine vitio postulatas ostenderunt Rob. Sheringamus ad Cod. Joma Cap. 7., Guil. Outramus *de Sacrificiis* L. I. Cap. 9., et Bochar-

TUS *Hieroz.* P. I. L. II. Cap. 46. [T. I. p. 504. edit. Lips.]", CLERIC.

22. עִוֶּרֶת Jarchi dicit esse nomen substantivum indicans מוּם עִוָּרוֹן *vitium caecitatis,* quod non debeat esse in animali ad sacrificium delecto. Aben-Esrae est adjectivum ab עִוֵּר, ad עַיִן *oculus,* nomen feminei generis spectans. שָׁבוּר *Fractum,* cui sit fractum membrum. חָרוּץ quid denotet, incertum est. LXX. *γλωσσότμητον linguâ sectum* vertunt, i. e. cujus lingua est praecisa aut exsecta. Onkelos פְּסִיק *abscissus,* quo mutilus membro aliquo significari videtur. Sed Jonathan: דְּרִיסוֹי לְקִין *cujus palpebrae sunt laesae.* Similiter Jarchi et plerique Hebraeorum animal, quod vel supercilia, vel labia scissa habeat, designari existimant. Hieronymus: *cicatricem habens.* Syrus: ܦܣܝܩ *sectus.* Saadias: مبتورة *resecta,* i. e. mutilata, nisi fortassis quae *cauda caret* significet, a بَتِرَ, media Kesre, *cauda caruit.* Arabs Erpenii: مقطوع *sectus, truncatus.* Arabicum حَرَصَ denotat *fidit* cutem, *fregit* caput, unde حَرِصَةٌ *contusio seu fractura capitis findens nonnihil cutem.* יַבֶּלֶת LXX. verterunt *μυρμηκιῶντα.* Describitur hic morbus a CELSO *de Medic.* L. V. Cap. 28. §. 14. *Myrmecia,* inquit, *vocantur humiliores* (verrucae) *thymio, durioresque; quae radices altius exigunt, majoremque dolorem movent, infra lata, supra autem tenuia, minus sanguinis mittunt; magnitudine vix unquam lupini modum excedunt.* Vulgatus quoque *papulas habens,* et Saadias ذات ثُؤلول *verrucis laborans* reddit. — De גָּרָב et יַלֶּפֶת vid. not. supra ad XXI, 20.

23. Uti שָׂרוּעַ est animal, cui e partibus, quae geminae sunt, una est altera longior et extensior (cf. not.

supra ad XXI, 18.); ita קָלוּט contra animal dicitur, cum una pars justo brevior est et contractior. Arabicum قلطي Bochartus l. l. p. 595. in cane *nanum* et *pumilionem* sonare observat, quia membris est contractior, et hinc et Melitaeos canes Arabice sic appellari. In Golio radix قلط plane omissa est. Lexicon *Camus* Calcuttae editum T. II. p. 965. haec habet: القَلَطِيّ كَعَرَبِيّ القَصِيرُ جِدًّا من النّاسِ والسّنانير والكِلابِ كالقُلاطِ بالضّمّ والرَّجُلُ الخَبِيثُ المارِد والقَلِيطُ الآدَرُ والقِلّيط كسِكّيتٍ الأُدْرَةُ *Vox* قَلَطِيّ *formae* عَرَبِيّ *denotat pumilionem valde ex hominibus, felibus et canibus; quemadmodum et* قُلاط *cum Dhamma, quo et homo scelestus et insolens designatur.* قَلِيط *est herniosus, et* قِلّيط, *formae* سِكّيت *hernia.* נְדָבָה תַּעֲשֶׂה אֹתוֹ *Spontaneum facies illud;* tanquam spontaneum sacrificium offerre licebit, quod, nimirum, hoc sacrificii genus non sit debitum et vitia illa sint omnium minima.

24. מָעוּךְ וְכָתוּת וְנָתוּק וְכָרוּת *Compressus, contusus avulsus, excisus*, i. e. pecus, cui testiculi aut compressi aut contusi, aut abrupti aut excisi sunt. Nam tot modis castratur agnus, ut vervex fiat, ut ex Aristotele et Columella observavit Bochartus l. l. וּבְאַרְצְכֶם לֹא תַעֲשׂוּ *Nec in terra vestra hoc faciatis*, scil. pecudibus ne testiculos comprimatis, aut contundatis, etc., i. e. eas non castretis. Quod Moses fortasse ideo vetabat Israelitis, ut hi eo magis detestarentur usitatam in illis regionibus ho-

minuum castrationem, vid. MICHAELIS in *Jure Mosaic*. P. III. p. 159.

25. לֹא יֵרָצוּ לָכֶם *Non accepta erunt vobis*, ea recusabitis offerre. Licebat quidem victimas ab alienigenis ad Tabernaculum aut Templum ductas, mactare et offerre; sed oportebat eas aeque esse sine vitio, ac Israelitarum victimas. Debebant peregrini pati a sacerdotibus ritum patrium observari. Sic Alexander Macedo, JOSEPHO referente sub fin. libri XI. *Antiquitt.* ἀνελθὼν ἐπὶ τὸ ἱερὸν θύει τῷ θεῷ κατὰ τὴν τοῦ ἱερέως ὑφηγήσιν, *cum adscendisset in templum, sacra fecit Deo, ex sacerdotis praescripto*, non ritu Macedonico.

27. Taurus, agnus aut hoedus ab octavo demum die postquam nati fuerint, immolare licebat, quoniam ante octavum diem comedi non possunt.

28. וְשׁוֹר אוֹ שֶׂה אֹתוֹ וְאֶת־בְּנוֹ לֹא תִשְׁחֲטוּ בְּיוֹם אֶחָד *Bovem et ovem cum gnato suo eodem die non mactetis*, scilicet in sacrificium; nam de sacrificiis tota agit illa legum series, quae Vs. 17. hujus Cap. incipit a formula initiali consueta: *et locutus est Dominus ad Mosem.* Nec obstat ei, quod de sacrificiis sermo sit, generalius verbum, תִשְׁחֲטוּ, *mactabitis;* nam ex lege supra XVII, 3. ante paucos dies lata omnino non licebat in deserto boves, oves et capras mactare, nisi et immolarentur, ut adeo in iis animalibus *mactare* et *immolare* Mosis tempore unum idemque esset. Hinc recte Vulgatus: *non immolabuntur una die.* שֶׂה autem et שׁוֹר h. l. intelligendum est de *feminis* illorum animalium, s. de *matribus*, bruta enim nullum patrem agnoscunt, sed solam matrem. אֹתוֹ capiendum est pro feminino אֹתָהּ; voces enim שֶׂה et שׁוֹר, ut omnia brutorum nomina, sunt generis communis, atque in tota constructione, ubi unum eorum occurrit, nec in verbo nec in adjectivo et pronomine sexus ratio habetur. Vetabat autem legislator, ne mater et soboles una die immolarentur sine dubio ideo, quia hoc crudele videbatur, unde etiam proverbialis locutio, quae extat

Genes. XXXII, 10. *matrem super liberis occidere.* A sacrificiis autem omnis crudelitatis species abesse debebat.

CAP. XXIII.

De Festis et solennitatibus annuis constituitur, festo Paschatis gemino, die oblationis manipuli, Pentecostes, Tubarum, Expiationis, Tabernaculorum, et quibus ritibus ac sacrificiis ea peragi oporteret.

2. מוֹעֲדֵי יְהוָֹה *Quod adtinet ad festa Jovae.* אֲשֶׁר־תִּקְרְאוּ אֹתָם *Quae celebrabitis.* מִקְרָאֵי קֹדֶשׁ *Convocationes sanctae*, per appositionem dictum, q. d. hae sunt feriae, quas celebrabitis iu honorem meum.

3. בְּכֹל מוֹשְׁבֹתֵיכֶם *In cunctis habitationibus vestris*, ubicunque locorum habitaveritis, abstinere debetis ab operibus in honorem Jovae.

4. אֲשֶׁר תִּקְרְאוּ אֹתָם בְּמוֹעֲדָם *Quas convocabitis temporibus suis*, i. e. convocationes sacras, quas celebrabitis temporibus suis, i. e. constitutis. מוֹעֵד hic non, ut antea, conventum, sed tempus constitutum denotat.

5. פֶּסַח לַיהוָֹה De Paschate vid. Exod. XII. Quamvis jam saepe ejus meminerit Moses, iterum tamen paucis id commemorat, ut veluti in tabula sacerdotes, quibus liber hic tertius destinatus erat, haberent omnium festorum indicem.

7. מִקְרָא קֹדֶשׁ יִהְיֶה לָכֶם *Convocatio sancta erit vobis*, i. e. erit vobis dies celeberrimus, uti Hieronymus vertit. מְלֶאכֶת עֲבוֹדָה *Opus servile.* Jarchi: „Etiam opera, quae vobis aestimantur servilia, in quorum intermissione necesse est, ut sit jactura pecuniae,“ scil. sunt prohibita.

8. וְהִקְרַבְתֶּם אִשֶּׁה לַיהוָֹה שִׁבְעַת יָמִים *Offeretis oblationem igne absumendam Jovae per septem dies.* אִשֶּׁה

vocatur quodcunque Deo oblatum igne absumebatur; erant enim aliae oblationes, quae non comburebantur, qualia quae in usum et fabricationem Tabernaculi donata fuerunt. Graeci similiter victimas ἔμπυρα vocabant. Quod in hoc Versu breviter tantum commemoratur, id prolixius praescribitur Num. XXVIII, 19. seqq.

10. וּקְצַרְתֶּם אֶת־קְצִירָהּ *Si messuri eritis messem*, si incipietis falcem segetibus inmittere, ut sese explicat ipse Moses, Deut. XVI, 9. Ante oblatum Gomerum non licebat metere, ut docet Josephus *Antiqq.* Lib. III. Cap. 10. עֹמֶר hic est *manipulus*, ut etiam Vulgatus vertit. Manipulus autem intelligendus est hordei, quia hoc eo tempore maturescit in illis regionibus, vid. not. ad Exod. IX, 32. רֵאשִׁית קְצִירְכֶם *Primitiae messis vestrae*, et omnis messis, quia nihil ante hordeum metebatur, et potissimum ipsius hordei, nam postea primitiae quoque tritici offerebantur, Vs. 17. Plurimae gentes antiquae primitias frugum offerebant Deo, tanquam symbolum, quo profiterentur gratum animum suum erga id numen, cui debebant istas fruges. Aegyptii frugum primitias offerebant Isidi, ut auctor est Diodorus *Bibl.* Lib. I. p. 13. ed. Rhodom. Cf. Spencer *de Legg. Hebraeor. rituall.* Lib. III. Cap. 9. p. 713. seqq. edit. Tubing.

11. וְהֵנִיף אֶת־הָעֹמֶר *Agitabit manipulum*, agitando eum offeret, vid. not. ad Exod. XXIX, 24. מִמָּחֳרַת הַשַּׁבָּת *Postridie Sabbathi.* Non intelligendum est Sabbathum, quod septimo quoque die solebat celebrari, sed primus dies festi azymorum, qui tanquam Sabbathum celebrabatur, vid. Exod. XII, 16. Dies primus festi azymorum erat dies decimus quintus mensis spicarum et dies alter Sabbathi decimus quintus illius mensis.

14. עַד־עֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה *Usque ad robur illius diei*, i. e. usque ad illum ipsum diem. De כַּרְמֶל et קָלִי vid. supra ad II, 14. לְדֹרֹתֵיכֶם בְּכֹל מֹשְׁבֹתֵיכֶם *In aetates vestras in omnibus habitationibus vestris*, quocunque tempore et ubicunque vixeritis.

16. עַד — יוֹם *Usque ad posterum diem septimae hebdomatis, quinquaginta nimirum dies.* Intra hos quinquaginta dies messis peragebatur, qua finita celebrabatur festum, quod nos vocabulo graeco *πεντεκοστὴν* (*Pfingsten*) appellamus. Conf. not. ad Exod. XXIII, 16. — הַשַּׁבָּת hic est *hebdomas*, ita vocata quod in omnibus hebdomatibus unum erat Sabbathum. Hinc in Evangeliis *σάββατα* pro hebdomade vid. Matth. XXVIII, 1.

17. מִמּוֹשְׁבֹתֵיכֶם תָּבִיאוּ לֶחֶם תְּנוּפָה שְׁתַּיִם שְׁנֵי עֶשְׂרֹנִים סֹלֶת תִּהְיֶינָה *Ex habitationibus vestris afferetis panes agitationis duos, duarum decimarum e simila sunto.* Referendum שְׁתַּיִם ad לֶחֶם. E loco huic simile infra XXIV, 5. Hubigantius post שְׁתַּיִם inserendum existimat חַלּוֹת *placentae.* Male, uti vere observat Ravius in *Exercitatt.* p. 106. Est enim horum locorum plane dispar ratio: hoc loco sermo est de duobus panibus pentecostalibus; sed infra XXIV, 5. de duodecim panibus mensae sacrae imponendis. Illi quia specimina erant erant panis ordinarii apud Israelitas adhibendi, fermentati erant, hinc לֶחֶם appellandi; hi non item, quare חַלּוֹת *placentae* vocantur.

20. קֹדֶשׁ יִהְיוּ לַיהוָֹה לַכֹּהֵן *Sanctum sint Jovae, sacerdoti*, i. e. omnia ista consecrentur Jovae et cedant sacerdoti; sacerdos his vescetur.

22. Haec lex jam supra XIX, 9. tradita, ex occasione festorum superiorum repetitur.

24. בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי *In mense septimo*, qui 1 Reg. VIII, 2. יֶרַח הָאֵתָנִים *mensis perennium rivorum*, Chaldaeis תִּשְׁרִי dicitur, et a primo Octobris novilunio procedit. Quod vero hoc loco scribitur בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ *in mense septimo primo*, scil. die *mensis*, non vero בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי *primo* die *mensis septimi*, Naphtali Herz Wessely, in Commentario hebraice scripto, quem huic libro a Mendelssohnio teutonice verso subjunxit, ideo factum existimat, quod Moses hoc dicere voluisse videatur: in septimo quoque mense sint vobis festa sicut in primo men-

se, die videlicet primo *celebratio clangoris*, die decimo expiationis dies, et die decimo quinto festum tabernaculorum. Similiter mensis primi die decimo quarto celebrabatur Pascha, et die decimo quinto festum azymorum. בְּאֶחָד ponitur pro בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן *die primo*, cf. Gesenii *Lehrgeb.* p. 701. — יִהְיֶה לָכֶם שַׁבָּתוֹן *Erit vobis quies*, erunt vobis feriae. שַׁבָּתוֹן de iis tantum feriis dicitur, quae non in septimum hebdomadis diem, qui שַׁבָּת *cessatio* ab opere *κατ᾽ ἐξοχὴν* dicitur, incidit. זִכְרוֹן תְּרוּעָה LXX. vertunt *μνημόσυνον σαλπίγγων*, Hieronymus: *memoriale clangentibus tubis*. Videtur illud nomen huic diei propterea inditum fuisse, quod illo Israelitae excitarentur clangore tubae, seu cornu arietini, ad observandum hunc mensem prae aliis, propter festa, quae in eo celebrari solent. Num. XXIX, 1. vocatur יוֹם תְּרוּעָה *dies clangoris*. Nisi forsan ratio זִכְרוֹן תְּרוּעָה inde est repetenda, quod Num. X, 10. Israelitae jubentur statis suis festis tubis clangere, וְהָיוּ לָכֶם לְזִכָּרוֹן לִפְנֵי אֱלֹהֵיכֶם *ut sint vobis* illi clangores, *ad memoriam* vestri revocandam *coram Deo vestro*, seu, uti Vs. 9. ibid. habetur, וְנִזְכַּרְתֶּם לִפְנֵי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם *ut in memoriam revocemini coram Jova, Deo vestro*; cf. not. ad eum loc. Erat autem primus septimi mensis dies prae aliis noviluniis solennis, quod illo novi anni civilis initium celebrabant, unde eum Judaei hodienum רֹאשׁ הַשָּׁנָה *initium anni* vocant; cf. not. ad Exod. XII, 2.

25. וְהִקְרַבְתֶּם אִשֶּׁה לַיהוָה *Et offeretis oblationem igne absumendam* (cf. supra ad Vs. 8.) *Jovae*. Qualis ea esset docet Moses Num. XXIX, 2.

27. יוֹם הַכִּפֻּרִים *Dies expiationis*. Ejus diei ritus descripti sunt supra Cap. XVI.

34. חַג הַסֻּכּוֹת *Festum tabernaculorum* et quidem *ex frondibus confectorum*, nam haec significantur voce סֻכּוֹת, vid. Faber *Archäologie der Hebr.* p. 148. אֹהָלִים vocantur tabernacula ex ciliciis facta, et מִשְׁכָּנוֹת taber-

naculа asseribus tabulisque compaginata. Ceterum de hoc festo vide not. ad Exod. XXIII, 16.

36. עֲצֶרֶת הִוא alii vertunt, *feriae sunt*, alii *clausula, exitus festi*, ut Alexandrini, qui ἐξόδιον hic reddiderunt. Sed neutra harum significationum verbi עָצַר notioni convenit. Cf. Conr. Ikenii Dissertationem *de Azereth festi*, quae est *quinta* Dissertatt. suarum junctim editar. P. I. (Lugd. Batav. 1749. 4.), §. VIII. p. 57. seqq., ubi varias hujus vocabuli explicationes expendit. Et ipse quidem עֲצֶרֶת ab עָצַר, *cohibuit, prohibuit*, existimat *prohibitionem laboris* denotare. Quam interpretationem eo firmari ait, quod tam hoc loco, quam Num. XXIX, 35. Deut. XVI, 8. post עֲצֶרֶת הִוא, vel עֲצֶרֶת תִּהְיֶה לָכֶם additur tanquam explicationis causa, כָּל־מְלֶאכֶת עֲבֹדָה לֹא תַעֲשׂוּ *ullum opus servile non facietis*, vel עֲצֶרֶת הִוא לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה מְלָאכָה *cohibitio est Jovae deo tuo, non facies negotium*. Sed *cohibitionem a labore* minime notare potest illud nomen Jerem. IX, 2., ubi עֲצֶרֶת בֹּגְדִים *catervam perfidorum* esse nemo dubitat. Neque aliis locis illa quae Ikenio placuit nominis significatio est apta, ut 2 Reg. X, 20. Joel I, 14. Rectum vidit Simonis, qui in *Arcano formar.* p. 180. עֲצֶרֶת proprie *coetum, populum collectum et congregatum* (neque tamen a significatione *colligendi*, quam Syriaco ܥܨܪ falso tribuit, sed a *cogendo* in unum locum, *congregando*, quae notio cum *cohibendi* significatu, quem עָצַר obtinet, cognata est), hinc *festum, quo populus congregatur*, designare dixit. Ita Onkelos: קֳדָם יְיָ כְּנִישִׁין תְּהוֹן *coram Jova congregati eritis*, quibus ipsis verbis et Syrus est usus. Hieronymus: est *coetus* atque collectae. Arabs ab Erpenio editus جمع هو *congregatio est* reddidit. Et ipsi LXX. σύνοδον et πανήγυριν alicubi vertunt, ut Amos V, 2. Jerem. IX, 2. Similiter Mohammedani diem Veneris, quo in suis oratoriis solennes πανηγύρεις instituunt, يوم الجمعة *diem congregationis* nuncupant. Hoc loco, sicuti Num.

XXIX, 35. Nehem. VIII, 18. 2 Parall. VII, 9., עֲצֶרֶת ponitur de octavo die, festo tabernaculorum addito. Cui diei quum illud nomen tanquam proprium sit, J. D. Michaeli in *Supplemm.* p. 1952., verisimile visum, non a solo laboris interdictu illi nomen hic inditum esse, sed et a *calcando* [Arabibus عَصَرَ est *pressit*, inprimisque de *uvarum* expressione usurpatur], ut sit tanquam calcationis vini ac torcularis festum, cum praecedentes septem dies vindemiae essent, collectionisque fructuum aestivorum. Sed addit ipse: „Intuli versioni germanicae bibliorum; timere tamen invento incipio, certe deesse videns argumenta historica." Saadias pro עֲצֶרֶת הִוא posuit وَأَمْكُثُوا فِي قُدْسِهِ *et manete in sanctuario ejus.* E qua interpretatione forsan haustum, quod Takki-eddin Makrizi, scriptor Muhammedanus, in suo de *aera et festis Judaeorum* tractatu, quem ex illius Descriptione Aegypti excerptum suae *Chrestomathiae Arabicae* T. I. p. 132. seqq. inseruit Silv. de Sacy, p. 140. dicit, octavum festi tabernaculorum diem vocari عيد الاعتكاف *festum quo sese in templo continent.* Saadianae interpretationis rationem pandit Kimchi, qui in Lexico diem octavum festi tabernaculorum עֲצֶרֶת dictum ait לפי שהעם נעצר ונכלר במקום הקהל *quod populus continetur s. retinetur in loco congregationis.*

37. דְּבַר־יוֹם בְּיוֹמוֹ *Rem diei in die suo,* secundum ritum cujusque diei.

39. Plenius describitur festum Vss. 34—36. memoratum.

40. בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן *Die primo,* de quo Vs. 35. Illo igitur die Hebraei jubentur sibi sumere פְּרִי עֵץ הָדָר *fructum arboris decoris,* καρπὸν ξύλου ὡραῖον, ut LXX. reddunt, quod sequutus Hieronymus: *fructus arboris pulcherrimae.* Usus Hebraeorum inde ab antiquissimis temporibus haec verba interpretatur de *malis citreis.* Ita

enim jam Onkelos: פֵּירֵי אִילָנָא אֶתְרוֹגִין *fructus arboris*, scilicet *poma citrea*. Saadias quoque مِنْ ثَمَرِ شَجَرِ الأُتْرُجّ *e fructu arboris mali citrei*. De nomine אֶתְרוֹג disputavit F. B. Dachs in suis ad Codicem Talmudicum *Succah* a se editum (Traject. ad Rhen. 1726. in quat.) notis p. 207. seqq., ubi et e Gemara exponit, quibus argumentationibus moti per פְּרִי עֵץ הָדָר mala citrea, seu potius, e Dachsii sententia, poma Medica, sive Assyria, Hebraei intelligunt. Et Josephus in *Antiqq.* L. III. Cap. 4. §. 4. ritus festi tabernaculorum describens dicit, in manibus gestari eo festo praeter aliarum arborum ramos et ramum palmae, ita paratum, ut ex eo pendeant mala Persea, τοῦ μῆλα τοῦ τῆς Περσέας προσόντος. Ad quem Josephi locum confer doctam Ed. Bernardi annotationem. Talmudici quidam doctores pro הָדָר legere jubent הַדָּר *permanens*, a דור, ut significetur talis fructus, qui in arbore sua de anno in annum permaneat; quod ex parte sequutus est Makrizi in loco supra ad Vs. 36. laudato, qui tamen pro *fructibus* substituit *folia*, dicit enim gestare Judaeos in manibus ramos arborum الذي لا يتناثر ورقها علي الارض *quarum folia non ad terram cadunt*. Cf. quae ad h. l. notavit de Sacy *Chrestom.* T. II. p. 195. not. 23. Clericus verbis legis פְּרִי עֵץ הָדָר in universum indicari putat fructus selectos ex iis, quos praestantissimae arbores, eo tempore anni, proferunt in Judaea, quos gestare et comedere juberentur eo festo, quo gratiae agebantur Deo ob collectionem autumnalium fructuum. Cf. et Celsii *Hierobot.* P. I. p. 251. וְכַפֹּת תְּמָרִים *Spathasque palmarum*, scil. sumetis. LXX. κάλλυνθρα φοινίκων, „quod," inquit Celsius l. l. P. II. p. 509., „licet prima fronte huc spectare non videatur, aliud tamen non significat, quam *ramos palmarum*, vel βάϊα, ut explicat Scholiastes. Etenim κάλλυνθρον, vel καλλυντήριον, quodvis instrumentum sonat, quo quid purgamus aut comi-

nus, unde ad scopas, quibus pavimentum verritur, est translatum. E palmis autem scopas olim factas, veteres testantur. Horatius *Sat.* II. 4. 83. *Ten' lapides varios lutulenta radere palma?* Et Martialis *Epigr.* XIV. 82. *In pretio scopas testatur palma fuisse.* De מכבר של חמרים *scopis palmeis* loquuntur Talmudici in Tractatu *Oketzin* Cap. 1. §. 3., et *scopae torcularis*, quod e palmis fierent, iisdem לוּלָבִין dicuntur." Eodem hoc nomine hic usus est Onkelos. A verbo לַבְלֵב *florere, vigere*, לוּלָב significare *surculum, germen, ramum florentem*, et potissimum de *palmae ramo* usurpari, ostenderunt Dachs et Cramer in suis ad codicem *Succah* notis, p. 158. seqq. et p. 163. — וַעֲנַף עֵץ עָבֹת *Et ramum ligni s. arboris densarum frondium.* Onkelos reddit הֲדַסִּין *myrtos*, consentientibus utroque Arabico et Syriaco interprete. Josephus quoque loco supra laudato *εἰρεσιώνας μυρσίνης*, *ramos myrti*, Hebraeos in manibus gestare ait in festo tabernaculorum. Sane, si ulla arbor frondium foliorumque frequentia abundat, myrtus est; cf. Dachsii et Crameri notas ad codicem Succah p. 184. seqq. Sed Nehem. VIII, 15., ubi celebratio festi tabernaculorum describitur, עֲלֵי הֲדַס *frondes myrti* distinguuntur ab עֲלֵי עֵץ עָבֹת *foliis arboris densarum frondium.* — וְעַרְבֵי־נָחַל *Et salices torrentis*, constat enim salices loca humida amare. Cf. Celsii *Hierob.* P. I. p. 305. et Dachsii et Crameri notas ad cod. Succah p. 195. et 200.

CAP. XXIV.

De candelabro, et lucernis in eo stato tempore a sacerdotibus concinnandis. — De panibus sacris, tempore et ritu eos offerendi. — Blasphemus lapidatione plectendus. — De blasphemia, homicidio, talione leges dantur.

2. וְיִקְחוּ אֵלֶיךָ *Et sumant tibi,* scil. dandum, offerant, tibi. כָּתִית *Ex olivis contusis expressum,* vid. not. ad Exod. XXVII, 20. לְהַעֲלֹת נֵר תָּמִיד *Ad ascendere faciendum,* scil. flammam, i. e. accendendum *lucernam perpetuo,* i. e. ut lucernae perpetuae alantur.

4. עַל הַמְּנֹרָה הַטְּהֹרָה *Super candelabro puro,* i. e. e puro auro confecto, vid. not. ad Exod. XXXI, 8.

5. וְאָפִיתָ אֹתָהּ שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה חַלּוֹת *Et coques eam* (similam) *duodecim placentas,* facies ex ea duodecim placentas. שְׁנֵי עֶשְׂרֹנִים יִהְיֶה הַחַלָּה הָאֶחָת *Duarum decimarum fit placenta una,* i. e. ad singulas placentas sumere debes binas decimas Ephae.

6. וְשַׂמְתָּ אוֹתָם שְׁתַּיִם מַעֲרָכוֹת *Et pones eos duos ordines,* duobus ordinibus eos struas. שֵׁשׁ הַמַּעֲרָכֶת Senas in ordine. עַל הַשֻּׁלְחָן הַטָּהֹר *Super mensa munda. Mundam* vocari hanc mensam Clericus putat quod nihil huic imponeretur praeter panes et thus. „Altare aureum," inquit, „constabat quidem etiam purissimo auro, sed sanguis, quo cornua ejus oblinebantur, impediebat quominus niteret. At mensae nihil imponebatur, quo auri splendor corrumpi posset." Sed quemadmodum candelabrum supra Vs. 4. *purum* appellatur, quod ex auro puro confectum esset, ita non dubium, eadem de causa mensam appellari *purum;* quod videlicet *auro puro* obducta esset, vid. Exod. XXV, 24.

7. לַלֶּחֶם *Pro* pane, *vice* panis cremabitur suffitus

in honorem Jovae; non enim poterat adoleri panis. Super panes erat thus per totam hebdomadem; die Sabbathi edebatur panis, et ejus vice thus adolebatur.

8. בְּיוֹם הַשַּׁבָּת בְּיוֹם הַשַּׁבָּת *Die Sabbathi die Sabbathi*, i. e. singulis diebus Sabbathi. מֵאֵת בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל בְּרִית עוֹלָם *Ab Israelitis perpetua lege adponendos*, scil. panes, sacerdos ordinabit.

9. וְהָיְתָה לְאַהֲרֹן וּלְבָנָיו *Erit*, cedet *Aaroni ejusque filiis*, scil. panis qui auferetur, ut recens substituatur.

11. וַיִּקֹּב בֶּן־הָאִשָּׁה הַיִּשְׂרְאֵלִית אֶת־הַשֵּׁם וַיְקַלֵּל. *Tum pronuntiavit filius Israelitidis nomen* Jovae *et imprecatus est.* Verbum נָקַב, quod proprie *fixit*, *transfixit*, *perforavit* notare constat, passim *convitiatus est*, *maledixit* significat, ut Num. XXIII, 11. Job. III, 8. V, 3. Prov. XI, 26. Eodem significatu וַיִּקֹּב hoc loco plures interpretes capiunt vertuntque *verbis violavit*, s. *impia verba jecit* in Deum. Sic jam Saadias, qui verbo سبّ utitur, quod *maledictis*, *probrosis verbis petivit* valet. Verum quum statim וַיְקַלֵּל, quod idem denotat, sequatur, illa adscita interpretatione, *ταυτολογία* hisce verbis inerit. Sed transfertur verbum נָקַב a prima *figendi* notione et ad alium usum, quo *aliquid nominatim exprimere et designare* valet. Ita usurpatur Genes. XXX, 28. Num. I, 17. Jesaj. LXII, 3. Qua et hoc loco adsumta significatione eum sic vertimus: *diserte expressit nomen* Dei proprium, „quod,“ recte notante Grotio, „gravat culpam. Itaque infra Vs. 15. ejus, qui quoquo modo Deo maledicit, poena est arbitraria, pro modo culpae, qui illo nomine pronunciato, poena mortis, Vs. 16.“ Recte igitur LXX. hic. *ἐπονομάσας* verterunt, Onkelos et Syrus פָּרֵישׁ *diserte expressit*, et Arabs Erpenii لفظ *pronunciavit.* הַשֵּׁם hic, ut Deut. XXVIII, 58. 1 Paral. XIII (al. XIV.), 6. *nomen proprium*, שם מיוחד, uti Hebraei loquuntur, Dei Israelitarum denotat, יְהוָה, quod consulto a Mose omittitur, venerationis causa. למען כבוד השם לא נזכר

propter majestatem Dei non memoratur, scil. nomen ejus. Ob eandem causam Graeci ab efferendo nomine divino abstinebant. Pausanias *Corinth.* Cap. 74. *'Ελλειπτικῶς ὀμνύειν 'Αττικῶν ἐστι*, *defective*, i. e. omisso Dei nomine, *jurare Atticorum est* mos. Scholiastes ad Aristophanis *Ranas*: *Μὰ τὸν ἐγὼ μὲν κ. τ. λ.* haec observat: *ἐλλειπτικῶς ὀμνύει, καὶ οὕτως ἔθος ἐστι τοῖς ἀρχαίοις ἐνίοτε μὴ προςτιθῆναι τὸν θεὸν, εὐλαβείας χάριν. Solebant antiqui subinde defective jurare, nec addere nomen Dei, reverentiae ergo.* In peculiari dissertatione de hoc loco egit Jo. Helv. Willemer *de pronunciatione nominis* יהוה, quae inest *Thesauro theol. philol. V. T.* (vet.) T. I. p. 333. seqq., et Fesselius in *Adversar. SS.* L. I. Cap. 17, 18., qui tamen id agunt, ut eorum sententiam, qui נִיִּקֹּב hic *conviciatus est*, vertunt, defendant. וַיְקַלֵּל „aut *male precatus est*, aut convitiatus. Potuit Semi-Aegyptius Deo Israelis male precari, optando cultum ejus ab Hebraeo populo deseri, neminem ejus Numen agnoscere etc. Potuit et conviciari, spernendo ejus numen resque ab eo gestas. Ejusmodi sunt contumeliae Pharaonis Exod. V, 2. et Rabsakis 2 Reg. XVIII, 33. Deorum suorum reverentiores non erant veteres Aegyptii, quam Graeci antiquissimi, qui aliquando contumeliosissime de Diis loquebantur, ut liquet ex variis Homeri locis. Sic *Iliad, Γ.* 365. Menelaus quum fregisset ensem, percussa Paridis galea, in haec verba erumpit: *Ζεῦ πάτερ, οὔτις σεῖο θεῶν ὀλοώτερος ἄλλος, Jupiter pater, non est alius Deus, qui sit te exitialior.* Vide et quae dicit Helena Veneri eodem libro Vs. 399. seqq. *Δαιμονίη, τί με ταῦτα λιλαίεαι ἠπεροπεύειν; κ. τ. λ. Infelix, cur me tantopere cupis fallere?* etc., nam et maledicit, et imprecatur Deae. Sic et Daphnis apud *Theocritum Idyll.* I. eandem Deam conviciis proscindit. Hinc natae illae minae, quibus Aegyptii in Sacris interdum utebantur erga Deos, de quibus Porphyrius in Epistola ad Anebonem. Mirum ergo non videbitur, hominem ab Aegyptio genitum usque adeo insanisse, ut Deo Israelis male diceret.“

Cleric. Causam rixae, quae huic homini cum viro Israelita esset Hebraei apud Jarchium tradunt hanc, quod quum ille in castrametatione tentorium inter Danitas figere vellet, utpote e matre Danitica natus, uti hoc ipso Versu dicitur, Danitae ideo denegassent, quod lege (Num. II, 2.) constitutum esset, ut singuli sub vexillis suis *juxta signa domus patrum suorum*, בְאֹתֹת לְבֵית אֲבֹתָם castra ponerent. Unde illum actionem instituisse in praetorio Mosaico, in quo quum causâ excidisset, Deo Israelitarum imprecatum esse. Cf. Seldenum *de Synedriis Hebraeor.* L. II. Cap. 1. §. 2. p. 477. edit. Lips. Sane tale quid hominem illum eo adegisse, ut Deo malediceret, nequaquam est improbabile. Cf. infra ad Vs. 15.

12. לִפְרֹשׁ לָהֶם *Ad exponendum iis*, i. e. dum iis exponeretur, dum edocerentur, Mose, nimirum, Deum consulente. עַל־פִּי יְהוָה *Per os Jovae*, quâ poenâ eum adfici juberet Deus.

14. וְסָמְכוּ כָל־הַשֹּׁמְעִים אֶת־יְדֵיהֶם עַל־ראשו *Et ponant omnes qui audierunt* imprecantem *manus suas super caput ejus*, ut hoc ritu significarent, dignum esse hominem, in cujus caput imprecationes, quas protulit, recidant, aut reum esse, et suo scelere perire.

15. איש אִישׁ כִּי־יְקַלֵּל אֱלֹהָיו *Quicunque Deo suo imprecatus fuerit.* אֱלֹהָיו recentiores fere vertunt *magistratibus suis*; quos nomine אֱלֹהִים et Exod. XXI, 6. XXII, 28. designari ajunt. Eos vero hic jungi Deo volunt, ut ostendat legislator, si ob maledicentiam erga magistratus poenas luere oporteret homines; potiore jure plectendos, qui ei, qui excellentissimo sensu אֱלֹהִים dicitur, convitiati essent. Quodsi vero de magistratibus hoc loco sit cogitandum, quod quidem negare nolimus, eatenus tantum nomine אֱלֹהִים comprehendentur, quatenus in loco sacro, coram Deo, jus dicere solebant (vid. not. ad Exod. XXI, 6.), ut igitur qui proprie dicitur אֱלֹהִים hoc loco nequaquam sit excludendus. Is igitur, qui Deo, ut judici, maledixerit, nec tamen expresso proprio ejus no-

mine, Jova, וְנָשָׂא חֶטְאוֹ *portet delictum suum*, i. e. peccati poenas feret, quas videbitur magistratibus, Dei vicem obeuntibus, luere cum oportere. ו ante נָשָׂא *ἀποδόσει* indicandae inservit, ut Gen. III, 5. XL, 9. XLIV, 9. Exod. XII, 15. et alias saepe.

16. וְנֹקֵב שֵׁם־יְהוָה מוֹת יוּמָת *Sed qui protulerit nomen Jovae*, scil. מְקַלֵּל *maledicens*, quod subaudiendum e Versu superiore et Vs. 11., *morte adficietur*. At Judaeorum magistri haec interpretantur de sola pronunciatione nominis Jovae, et colligunt ex hoc Versu, nomen יְהוָה ne enuntiare quidem licitum esse. Cf. not. ad Exod. III, 15.

17. אִישׁ כִּי יַכֶּה כָּל־נֶפֶשׁ אָדָם *Vir qui percusserit omnem animam pecudis restituet eam*, i. e. qui occiderit hominem quemcunque. Eadem lex legitur etiam Exod. XXI, 12. Deut. XIX, 21. Ex occasione illius criminis ab homine Semi-Aegyptio commissi haec et nonnullae aliae leges hic repetuntur.

18. וּמַכֵּה נֶפֶשׁ־בְּהֵמָה יְשַׁלְּמֶנָּה *Et qui percusserit animam pecudis restituet eam*, quicunque occiderit aliquod animal, reddat ejusdem generis animal, aut illius pretium.

19. מוּם *Vitium, noxa*. Sequenti Versu exponit quid intelligat, fracturam nempe, luxationem, mutilationem membri. Sensus igitur: si quis noxam inflixerit corpori proximi.

CAP. XXV.

De anno septimo et quinquagesimo varia praescribuntur. De usura non exigenda, de servis non opprimendis leges dantur.

2. וְשָׁבְתָה הָאָרֶץ שַׁבָּת לַיהוָה *Sabbathum agat terra Jovae*, i. e. in Jovae honorem. Versu 4. explicatur, quid

sit *Sabbathum* terrae, nempe quod ager non sereretur et vinea non putaretur, atque ita quiescere videretur, quum fructum non ferret. „Quemadmodum fuit Sabbathum exactis sex diebus observandum, feriis singulis dierum hebdomatibus redeuntibus, ut significaret populus Hebraeus, se eum Deum colere, qui sex diebus omnia creavit; ita quoque exacto sexennio oportuit solum Deo sacrum ferias agere, ut omnes intelligerent, solum illud esse consecratum eidem Numini, quippe ab eo Israelitis datum, ut in eo coleretur, neque unquam creationis exstingueretur memoria.“ Cleric.

5. אֶת סְפִיחַ קְצִירְךָ *Sponte nascens messis tuae*, quae sponte nascuntur e granis messis anni praecedentis, ex granis, quae deciderunt inter metendum. וְאֶת־עִנְּבֵי נְזִירֶךָ *Et uvas vineae tuae non putatae.* נְזִירֶךָ LXX. vertunt τοῦ ἁγιάσματός σου, Vulgatus *primitiarum*, male. Onkelos שִׁבְקָךְ *relictionis tuae*, i. e. a te relictas. Syrus ܢܨܒܬܟܘܢ *palmitum vestrorum*, Saadias الفارز *separatum*, scil. *ab uvis tuis.* Recentiorum nonnulli עִנְּבֵי נְזִירֶךָ exponunt *uvas, quas hactenus tibi separasti*, et aliis prohibuisti, jam omnibus communes facies. Sed rectum vidisse haud dubitamus Clericum, quem sequitur Michaelis, נָזִיר vocari *vineam non putatam*, translatione a Naziraeo ducta, quod, sicut ejus caesaries non tondebatur, ita palmites, qui sunt comae vitis, septimo anno non putati essent. Sic Virgilius in *Culice* Vs. 74. de homine sub vitis umbra quiescente:

— — — viridi cum palmite ludens
Tmolia pampineo subter c o m a velat amictu.

Propertius L. II. *Eleg.* XV.

Illic assidue tauros spectabis arantes
Et vitem doctam ponere falce c o m a s.

6. וְהָיְתָה שַׁבַּת הָאָרֶץ לָכֶם לְאָכְלָה לְךָ וּלְעַבְדְּךָ וְלַאֲמָתֶךָ וגו' *Eritque Sabbathum terrae vobis, ad cibum tibi*, i. e. ut ejus spontaneo proventu vescamini tu, *servus tuus, ancilla tua*, rel. „Unicuique ex cujusvis agro colligere

licebat. Atque hic alter finis (praeter eum, qui supra ad Vs. 2. est indicatus) anni Sabbathici videtur fuisse, ut pauperiores spontaneis terrae fructibus vescerentur. Agri quidem non sati non multum proferunt, sed vites non putatae eo anno ingentem saepe copiam uvarum emittunt, unde pauperiores vinum sibi parare potuerunt.“ Cleric.

7. Haec lex de *anno Sabbathico* Michaeli potentissimum contra fames remendium videtur fuisse; dum patres familias cogebat, aliquid semper frumenti servare. Si omnes patresfamilias septimi anni necessitatibus partem proventuum servabant, accidere vix unquam potuit, ut Palaestina tot plenis horreis fame laboraret. Atque etiam hoc cavebatur, ne Israelitae, si qua messis necessitatibus votisque non respondisset, suam annonam, multo minoris antea vicinis Tyriis venditam, duplicato aut triplicato pretio ab illis redimere opus haberent, quod quidem saepe futurum erat, nisi Moses cives suos coegisset, numquam vacua habere horrea, aurearumque et argentearum divitiarum nimios admiratores prohibuisset, quidquid agri plus extulissent, quam absumi eo anno posset, mercatoribus Tyriis venderet. Eximia sexti anni ubertas a Mose promissa (infra Vs. 20.) ne segnes in coacervandis septimo anno fructibus reddiderit Israelitas, non est cur metuamus; namque et incerta erat, pendebatque ab adjecta (Vs. 18. 19.) conditione obedientiae et pietatis; nec ea apud suspiciosos ac timidos mortales promittenti Deo fides, ut multi futuri temporis curam soli Deo permissuri, non ipsi anno messe carenti famis remedia sint paraturi. Sed alias praeterea ex Michaelis sententia utilitates lex illa habebat. In cultissima illa Palaestina, incolarum multitudine celeberrima, mox aut nulla futura erat aut rara venatio, nisi feriae agrorum, per quas agris arceri feras non licebat, colonias earum novas ex vicina Arabia montibusque invitassent. Deinde greges, reliquis annis in Arabia ad Euphratem usque pascentes, Sabbathicis feriis libere omnem Palaestinam pererrabant, ex quorum stati-

vis nova agris fecunditas. Servus Hebraeus, septimo anno, nec sine dono frumenti, vini, ovium, (Deut. XV, 13. 14.) manumittendus, novae statim rei familiaris fundamenta jacere poterat, cum liceret, sponte nascentibus vesci, ovesque, spem futuri gregis, ubi vellet, pascere. Si quem egestas ad servitutem detruserat, annus Sabbathicus civem et patremfamilias reddebat annus Sabbathicus. Copiosius de hisce illius legis utilitatibus disseruit J. D. Michaelis *in Commentatione de anno Sabbathico* in *Commentatt. per annos 1758 — 1762. praelect.* §. V — VIII. et in *Jure Mosaico* §. 74. 75. Cf. etiam J. G. Greveri Commentationem *de anno Sabbathico*, quae inest Ejus *Commentationum miscellanearum Syntagmati*, Oldenburg. 1794. Is quamvis minime neget, fuisse cum hac lege illas utilitates conjunctas, tamen a Mose in ea danda hoc tantummodo spectasse censet, ut Sabbathi celebrationi eo majorem sanctitatem adderet, suorumque animis inderet majorem hujus diei reverentiam.

8. וְסָפַרְתָּ לְךָ שֶׁבַע שַׁבְּתֹת שָׁנִים *Numerabis etiam tibi septem sabbatha annorum*, i. e. annorum hebdomadas, quod statim exponit שֶׁבַע שָׁנִים שֶׁבַע פְּעָמִים *septem annos septem vicibus*, h. e. post quadraginta novem annos.

9. וְהַעֲבַרְתָּ שׁוֹפַר תְּרוּעָה *Transire facias tubam clangoris*, i. e. tubae clangore in tota terra indicetur annus jubilaeus, uti mox explicatur. בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִעִי בֶּעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ *Decimo die septimi mensis*, qui primus fuit anni civilis, a quo propterea initium anni Jubilaei desumebatur, vid. not. ad Exod. XII, 2.

10. וְקִדַּשְׁתֶּם אֵת שְׁנַת הַחֲמִשִּׁים שָׁנָה *Et sanctum habebitis annum quinquagesimi anni.* Quae verba quamvis primo intuitu clarissima videantur, gravissima tamen inter Philologos et Theologos nata est controversia, quomodo hic annus quinquagesimus sit numerandus? an a priori Jobeleo, eo adnumerato, ita ut sit quinquagesimus, inclusis ambobus terminis, nempe priore et posteriore

Jobeleo, eodemque sabbathico; an vero, eodemque excluso, annus ab eo quinquagesimus pro Jobeleo sit aestimandus? ita ut, si v. g. Jobeleus annus noster 1800 fuisset, alter Jobeleus non in annum 1849 sed 1850 incideret, et annus 1851 esset annus primus novi periodi Jobeleae. Diremit hanc controversiam ratione docta aeque ac simplici Jo. Georg. Franke in *Novo Systemate Chronologiae fundamentalis* (Goetting. 1778. fol.), ubi postquam ostendisset p. 10. §. X., veterum Hebraeorum annos fuisse *lunae-solares*, qui tam ad lunam, quam ad solem numerantur, ita tamen, ut lunaribus tantum temporis adjiciatur, quantum ad illos solaribus aequandos sufficit, illudque adjectum *epactam* vocari, quae pro ratione annorum vel *tropica*, vel *civilis* sit, quarum illa ad annos naturales, haec vero ad annos civiles pertineat, et postquam ostendisset, cyclum Jobeleum esse *cyclum epacticum astronomicum*, sic pergit: „Forma igitur annorum cycli Jobelei constituta, et ejusdem cycli ratione probata; quaeritur nunc: quid de *anno quinquagesimo*, quem Deus, ut annum Jobeleum, sanctum haberi praecepit, censendum sit?. Non desunt hic, qui hunc annum ut peculiarem et ab anno 49 distinctum considerent, illumque annum Jobeleum annum 49mum sequutum autument. Verum quum annus Jobeleus etiam *Sabbathicus* fuerit, et Deus quietem agrorum non nisi post sex agricolationis annos observari jusserit, annum 49, qui in cyclo fuit Sabbathicus septimus, etiam annum Jobeleum fuisse necesse est. Si enim Jobeleus a Sabbathico septimo diversus esset, agri per duos annos otiosi et feriati mansissent, et fames inde orta fuisset, cujus rei inusitatae nullum in sacris litteris vestigium, nullumque legislatoris monitum apparet. Quomodo vero *quadragesimus nonus* annus simul *quinquagesimus* esse possit, id ex interna cycli Jobelei constructione et annorum hujus cycli forma optime declarari potest. Constat nempe hic cyclus ex 49 annis solaribus naturalibus, quibus astronomice aequales sunt 50 anni lunares et sex menses synodici, seu secundum computum

civilem 50 anni, 6 menses et 18 dies. Hinc annus 50 lunaris cum sex mensibus in ipsis annis 49 inclusus est, ut vere dici possit: *annus 49mus idem simul est 50mus lunaris.* Idem ex epactis annorum 49 probari potest. Epactae horum annorum naturales sunt 532 dies, et civiles 530 dies: hos si addis diebus, quibus 49 anni lunares vel naturales, vel civiles constant, convenientiam facile invenies.“ Id quod clarius patet e designatione, quam Frankius p. 12. subjecit. Annum 50mum lunarem non esse separatum, sed in anno 49 solari inclusum, eumque ipsum constuere, innuit illud, quod Hebraei hoc Versu sanctum habere jubentur שְׁנַת הַחֲמִשִּׁים שָׁנָה *annum anni hujus quinquagesimi,* quod repetitur Vs. 11. hisce verbis: יוֹבֵל הִוא שְׁנַת הַחֲמִשִּׁים שָׁנָה תִּהְיֶה לָכֶם *annus quinquagesimus hujus anni sit vobis Jobeleus.* Terminus enim, a quo annus Jobeleus iniret, erat dies undecimus mensis septimi anni 50, qui jam cum mense Nisan inierat; hinc annus Jobeleus erat altara pars anni 50 lunaris, et usque ad finem anni 49 solaris porrigebat. Continebat autem hic annus cum sex mensibus antecedentibus, aeque tot dies epactarum, quot in annis 49 lunaribus intercalandae fuerant, ut hi annis 49 solaribus adaequarentur. Intelligi ex his potest, annum hunc Jobeleum embolimaeum, s. intercalarem esse. Cf. J. Christoph. Gatterebi *Abriss der Chronologie* (Götting. 1777. 8.) p. 152. — וּקְרָאתֶם דְּרוֹר בָּאָרֶץ לְכָל־יֹשְׁבֶיהָ *Et proclamabitis libertatem in terra omnibus incolis ejus.* „Servis,“ inquit Jarchi, „tam ei, cujus auris perforata est subulà (de quo vid. Exod. XXI, 6. et supra XXII, 10.), quam ei, cui non completi sunt sex anni, ex quo ipse venditus fuit (vid. Exod. XXI, 2.).“ Sed latius patere illam libertatem, et intelligi eam, quae mox inde a Vs. 13. describitur, innuit לְכָל־יֹשְׁבֶיהָ. In verbis, quae proxime sequuntur, יוֹבֵל הִוא תִּהְיֶה לָכֶם, dissentiunt interpretes de proprii nominis יוֹבֵל significatu. Exstat in lingua Hebraica verbum יָבַל, *fluxit, in longum dimanavit,* quod solum in Conjugatione tertia, tam activa, הוֹבִיל *deduxit, produxit,*

tam passiva הוּבַל *productus*, *adductus est*, in codice Hebraeo legitur, et nomina peperit יָבָל, יוּבַל, אוּבַל *fluctus*, *aquarum fluenta*, tum etiam יְבוּל *proventus terrae.* Ad eandem illam radicem et nomen יוֹבֵל plerique philologi revocant, nec tamen una omnes ratione. Fullerus in *Miscellann. SS.* L. IV. Cap. 8. annum יוֹבֵל interpretatur τὸ ἔτος τῆς ἀναγωγῆς, *annum reductionis*, „reducebat enim," inquit, „annus ipse omnes ad vetustas sedes agrosque suos, ad antiqua haereditatum jura, et primas vivendi conditiones," unde quoque e Philone ἀποκατάστασιν, *restitutionem*, dicit, quod anno quinquagesimo res ac personae apud Judaeos universa in loca pristina restituerentur. Eadem Syri interpretes mens fuit, qui ܦܘܢܳܝܐ *reditus* vertit. Nonnullorum ex Hebraeis sententiam, יוֹבֵל esse vocem Arabicam, quae *arietem* denotet, per synecdochen vero partis *cornu arietinum*, quo inflato annus Jobeleus promulgatus fuerit, vanam esse, ostendit Bochartus *Hieroz.* P. I. L. II. Cap. 43. T. I. p. 463. edit. Lips. Nos quidem adstipulamur iis, qui יוֹבֵל *sonitum et clangorem tubae protractiorem* proprie denotare ajunt, quae sententia et linguae nititur analogia, et locorum parallelorum concentu tantum non exigitur, et simplicitate sua se commendat. Eam adscivit et Jo. Gottl. Carpzov in Dissertat. *de anno Jobelaeo secundum disciplinam Hebraeorum*, Lips. 1730. 4., inserta auctoris *Apparatui historico-critico antiquitatum Sacri codicis* p. 447. seqq. „Quandoquidem enim," inquit §. IV. p. 449. „הוֹבִיל proprie est *in longum deduxit* seu *protraxit*, ut aquarum fluenta, hinc הַיּוֹבֵל dicimus vocabulum rei suae attemperatum, quod *sonum longe productum*, et intimationi anni libertatis fere proprium denotat, unde porro, per metonymiam signi, ipse quoque annus hoc nomine venit. Planum hoc est ex vocis constructione et usu. Exod. XIX, 13. בִּמְשֹׁךְ הַיֹּבֵל *cum trahetur sonus.* Vel si ex Jos. VI, 5. suppleatur ellipsis: בִּמְשֹׁךְ בְּקֶרֶן הַיּוֹבֵל *cum productiore sono inflabitur cornu Jobelaeum;* ita enim apposite קֶרֶן

הַיּוֹבֵל dicitur *cornu* his usibus, talique sono et cantui appropriatum. Sic etiam Jos. VI, 4. 6. 8. 13. שׁוֹפְרוֹת יוֹבְלִים *buccinae clangoris Jobelaeorum* appellantur. Recte itaque שְׁנַת הַיּוֹבֵל annus clangore ejusmodi solenni promulgandus, eodemque sensu יוֹבֵל simpliciter vocatur Levit. XXV. et XXVI. Contra vero, sive buccinae, sive reductionis aut restitutionis, sive missionis, dimissionis, aut remissionis amplectaris notionem, vel absurda prodibit, vel impropria, et per ambages evolvenda explicatio, si Scriptura dixisse perhibeatur: *cum trahetur buccina*, vel *restitutio*, seu *missio* ac *dimissio*, item *cornu buccinae*, aut *remissionis* ac *restitutionis*, et *tubae buccinarum*, *remissionis* aut *restitutionis*, juxta loca modo allegata. Nostrae sententiae favet R. Salomo (Jarchi), qui ad Levit. XXV, 10. haec notat: יובל שמה על שם תקיעת שופר *Jobel est nomen ejus* anni, *propter clangorem productum buccinae*. A certo autem vel ritu, vel facto, stata tempora, solennitates et festa, nomina esse sortita, exemplo פֶּסַח Exod. XII, 13. 27., יוֹם תְּרוּעָה Num. XXIX, 1. יוֹם פּוּרִים, aliisque passim constat, nec eget probatione." Franke quidem l. l. §. XIII. p. 13. nomen יוֹבֵל a verba הוֹבִיל, quod parem significationem cum Graeco ἐπάγειν habere dicit, unde nomen *epacta* deducitur, *annum ἐπαγόμενον*, *ein Epacten-Jahr*, *Schaltjahr*, denotare existimat. Quia vero radix הוֹבִיל etiam *reducendi* significationem habet, posse שְׁנַת הַיּוֹבֵל quoque *annum reductionis* vocari arbitratur, quia per illum anni in ordinem chronologicum reducuntur, et status quoque libertatis Judaeorum in pristinum reducebatur. Sed quem Franke nomini יוֹבֵל tribuit significatum, non admittit usus illius, quem probavit Carpzovius iis, quae supra attulimus. וְשַׁבְתֶּם אִישׁ אֶל־אֲחֻזָּתוֹ וְאִישׁ אֶל־מִשְׁפַּחְתּוֹ תָּשֻׁבוּ *Et eo revertemini quisque ad suam possessionem, et quisque ad familiam suam redibitis.* „Hac, inquit Clericus, lege cavit Deus, ne ii, qui nulla alia re ceteros populares superabant, nisi divitiis, paullatim p[illegible]iores libertate et

facultatibus praesertim omnibus spoliarent; quae duo maxima mala Remp. Hebraeorum pessumdare potuissent, aut in periculum adducere, in quod saepe propterea adducta est Resp. Romana. Gravissimas enim seditiones in ea duo haec concitarunt; quod debitores, si solvendo non essent, in vincula a creditoribus raperentur, et quod debitores, paullatim pauperiorum coëmtis agris, latifundiis suis omnia complecterentur. Hinc flagitatae tanto ardore *Novae Tabulae*, *Legesque Agrariae* tanto cum plausu exceptae; vide Livium IV, 48. VI, 11. 14. XXXII, 38. Hujusmodi malis obviam ire conati sunt nonnulli legislatores iisdem aut similibus artibus ac Moses. Vid. Aristotelis *Politic.* L. IV. Cap. 7. VI, 4." Septimo quoque anno redibant quidem servi Hebraei in familiam, sed possessiones non recuperabant; quo fiebat, ut in servitutem, ob paupertatem, iterum se addicerent ad annum Jobeleum usque. At annus Jobleus non modo libertatem servis Hebraeis, sed etiam facultates, quibus sustentarentur, reddebat. Hoc quoque maxime erat momenti ad Reipublicae tranquillitatem sartam tectam conservandam; cui turbandae nihil erat aptius ingenti copiâ servorum, qui liberi nati solâ inopiâ in servitutem delapsi erant. Cf. Michaelis *Jus Mos.* §. 71., *das alte u. neue Morgenl.* P. II. No. 339. 340. p. 216. seqq., et Frid. de Raumer *Vorlesungen über die alte Geschichte* P. I. p. 131. seqq., qui tamen dubitat, num praecepta de anno Jobeleo unquam observata fuerint? Ante exilii tempora illa non fuisse observata, nonnulli colligi posse putarunt e Jerem. XXXIV, 8—17. Sed quae ibi leguntur spectant legem Exod. XXI. 2. de servis anno septimo manumittendis.

11. לֹא תִזְרָעוּ *Non seretis*, quod esset annus Sabbathicus. Repetitur hoc, ne eum annum Sabbathicum, quo praedia sua recuperabant, ceterorum legi exemtum existimarent, propter inopiam eorum, qui in praedia redibant.

14. וְכִי־תִמְכְּרוּ מִמְכָּר לַעֲמִיתֶךָ אוֹ קָנֹה [illegible] עֲמִיתֶךָ *Et quum vendideritis*, tu vel tu, *rem venalem proximo tuo,*

aut emerit aliquis e manu proximi tui. Verbum plurale תִּמְכְּרוּ refertur ad affixum singulare, quod distributive est capiendum. Infinitivus קָנֹה ponitur pro verbo finito קָנִיתָ, ut saepe alias, praesertim cum verba finita praecedunt; vid. Gesenii *Lehrgeb.* p. 782.

15. Sensus hujus Versus est hic, in emtione et venditione proventuum terrae rationem habendam esse annorum elapsorum a Jobeleo; pro numero eorum emendum et vendendum esse proventum terrae; id quod Versu proximo clarius explicatur.

16. Si annus Jobeleus longe absit, augebis pretium rei venditae, si autem pauciores supersint anni usque ad Jobeleum, pretium rei venditae minues. כִּי מִסְפַּר תְּבוּאֹת הוּא מֹכֵר לָךְ *Numerum enim proventuum tibi vendit*, subintell. *non fundum:* venditur tantum numerus proventuum, scil. quos capies tempore annorum, qui superfuerint ad Jobeleum.

17. וְלֹא תוֹנוּ אִישׁ אֶת־עֲמִיתוֹ *Et ne opprimitis vir socium suum*, ne alter alterum decipiat, *es vervortheile keiner den andern.*

21. וְצִוִּיתִי אֶת־בִּרְכָתִי לָכֶם *Et praecipiam benedictionem meam vobis*, i. e. dabo, ut Hieronymus vertit, aut *mittam*, *ἀποστελῶ*, ut LXX. habent. וְעָשָׂת אֶת־הַתְּבוּאָה לִשְׁלֹשׁ הַשָּׁנִים *Et faciet*, proferet scil. annus sextus, *proventum pro tribus annis*, videlicet, recte notante Jarchio, „pro parte anni sexti a mense Nisan usque ad initium anni (civilis, i. e. mensem Tischri), tum pro septimo et pro octavo anno, quia serent in mense Marchesvan (autumno) anni octavi, et metent in mense Nisan.“

22. יָשָׁן *Veterem* comedetis, scil. פְּרִי, fructus anno sexto collectos.

23. וְהָאָרֶץ לֹא תִמָּכֵר לִצְמִתֻת *Terra non vendatur ad abscissionem*, h. e. ita ut penitus a possessore abdicetur, sine spe redemtionis. Jarchi vocem לִצְמִתֻת recte sic interpretatur: לפסיקה למכירה פסוקה עולמית *ad abscissio-*

nem, ut vendatur ille ager ad abdicationem perpetuam. Onkelos et Jonathan לַחֲלוּטִין *absolute*, prorsus, vertunt. Aliis צְמִיתֻת est *silentium*, quemadmodum J. D. Michaeli, qui in *Supplemm.* p. 2104. *vendi ad silentium* ita vendi esse dicit, ut venditori silendum in posterum sit, nec possit anno jobilaeo reposcere. Sed prius praeferimus.

24. גְּאֻלָּה תִּתְּנוּ לָאָרֶץ *Redemtionem date terrae*, i. e. quicquid vendideritis, sub conditione redemtionis vendatis, h. e. ut liceat venditori redimere; videlicet ante Jobeleum, eo enim non redimebantur praedia, sed gratis recipiebantur.

25. כִּי יָמוּךְ *Si attenuatus fuerit*, scil. quoad opes et facultates, i. e. si inciderit in paupertatem, si paupertate coactus fuerit, ut vendat fundum suum etc. — וּבָא אָחִיו *Veniat redemtor ejus propinquus, a fratre suo rem venditam redimet*, consanguineus ejus jus redimendi agros habeat, ne eorum fructibus alius tribus homo fruatur ad Jobeleum usque. ו ante בָּא indicat apodosin.

26. וְהִשִּׂיגָה וּמָצָא יָדוֹ כְּדֵי גְּאֻלָּתוֹ *Et assequatur manus ejus et inveniat* ipse *juxta sufficientiam redemtionis ejus*, i. e. si manu vel opera sua tantum facultatum assecutus fuerit ac comparaverit, ut redimere possit divendita; tum nempe hoc ei integrum erit, non praecludatur ei via redeundi ad bona sua.

27. וְחִשַּׁב אֶת־שְׁנֵי מִמְכָּרוֹ *Computabit annos inde a venditione*, bene Vulgatus, *computabuntur fructus inde ab eo tempore, quo vendidit.* אֶת־הָעֹדֵף לָאִישׁ אֲשֶׁר מָכַר־לוֹ *Reliquum restituat emtori.* Intelligitur pretium proventuum ad Jobeleum usque, demtis sumtibus ad colendum agrum necessariis.

28. וְאִם — לוֹ *Si tantum acquirere non potuerit, quantum ad restituendum sufficiat.* מִמְכָּרוֹ *Venditio ejus*, i. e. fundus venditus. Cf. *das alte u. neue Morgenl.* P. II. No. 341. p. 220.

29. גְּאֻלָּתוֹ *Redemtio ejus*, i. e. jus ipsius redimendi. יָמִים *Dies* hic *annum* denotat, ut Exod. XIII, 10., ubi cf. not.

30. „Praescribitur terminus, intra quem liceret venditori aedium in עִיר חוֹמָה *urbe muro cincta* (Vs. 29.) venditas redimere, sique non redemisset ante definitum terminum, statuitur, aedes illas in urbe אֲשֶׁר לֹא חֹמָה sitas ne anno quidem jobeleo ad priscum possessorem redituras. Manifesto heic elucet, non לֹא legendum, uti est in textu, sed לוֹ, quod est in textu, sensu affirmativo, tum quod de eadem omnino agatur urbe, quae Vs. 29. dicta עִיר חוֹמָה, et in qua erant aedes, venditae primum, dein redimendae, tum quod Vs. 31. mox sequatur lex altera et peculiaris de domibus in חֲצֵרִים h. e. *oppidis* et *villis*, muro destitutis. Consentiunt XV codices numerati Kennicotto, Samaritanum exemplar et versiones antiquae omnes, nisi quod Arabs Erpenianus tum לֹא tum לוֹ expresserit, et Latinus Vulgatus voces אֲשֶׁר בָּעִיר אֲשֶׁר לֹא חֹמָה penitus omiserit. Est quidem עִיר in codice Biblico semper femininum, possetque proinde לוֹ masculinum videri non congruere. Sed usum linguae admittere olim potuisse in voce illa genus quoque alterum, terminatio masculina in Plurali עָרִים haud dubie persuaserit, quanquam ea etiam forma saepissime instar femininae construitur." Aurivillius in Dissertat. *de varietate lectionis vocum* לֹא *et* לוֹ *in codice Biblico* §. V., in Ejus *Dissertatt. junctim editt.* p. 473. Illud לֹא et לוֹ meram esse scribendi diversitatem e permutatione litterarum א et ו ortam, animadversum ad Ps. CXXXIX, 16. — וְקָם הַבַּיִת לַצְּמִיתֻת ...... *Tum stabit domus* ...... *in abscissionem*, i. e. mancupio cadet emtori. De צְמִיתֻת vid. not. supra ad Vs. 23.

31. וּבָתֵּי הַחֲצֵרִים אֲשֶׁר אֵין־לָהֶם חֹמָה סָבִיב עַל־שְׂדֵה הָאָרֶץ יֵחָשֵׁב *Domus vero pagorum, quibus non est murus in circuitu*, quod attinet, *secundum agrum terrae reputabitur*, scil. unaquaeque illarum, i. e. eadem earum at-

que agrorum conditio esto. Hieronymus: *agrorum jure vendetur.* Recte Jarchi: Sunt ut agri redemti ad Jobeleum, in quo ad dominos redeunt, nisi fuerint redemti. Nomen plurale בָּתֵּי verbo singulari יֵחָשֵׁב junctim distributive est capiendum; vid. Gesenii *Lehrgeb.* p. 713. — וּבַיֹּבֵל יֵצֵא *Et in Jobeleo exeat*, scil. בחנם *gratis* sine pretio. Hieronymus: *in Jubileo revertetur ad dominum.*

32. גְּאֻלַּת עוֹלָם תִּהְיֶה לַלְוִיִּם *Redemtio aeternitatis sit Levitis*, Levitis redimendarum domuum suarum aeternum jus esto, nullo tempore coërcitum; sed per totos quadraginta octo annos libera redimendi erit facultas. De nomine עוֹלָם cf. not. ad Exod. XXI, 6. Levitarum domus ceterarum sorti eximuntur, quod exigua illi haberent, eaque suburbana praedia; vid. Num. XXXV, 3.

33. וַאֲשֶׁר יִגְאַל — בַּיֹּבֵל *Qui vero redemerit e Levitis, exibit*, scil. gratis (vid. ad Vs. 31.) *emtio domus aut urbis possessionis ejus in Jobeleo*, i. e. qui a Levitis domum emerit, nisi prius redimatur, eà anno Jobeleo egreditor. אֲשֶׁר מִן הַלְוִיִּם *Qui ex Levitis*, i. e. Levita, qui redemerit domum alterius Levitae. Tribuli licebat servare domum tribulis sui ad Jobeleum; quod non esset redemtoris melior conditio ac ejus, qui vendiderat, quum uterque esset Levita. Ante יִגְאַל Vulgatus addit לֹא, quod et Hubigantius recepit, hoc sensu: *quare aliquam domum si quis Levita non redemerit, irrita erit in Jobeleo venditio domus ejus.*

34. שְׂדֵה מִגְרַשׁ עָרֵיהֶם *Ager suburbii eorum* est locus spatiosus extra urbem, in quo Levitae pecora sua asservabant; cf. Num. XXXV, 2. seqq.

35. וּמָטָה יָדוֹ עִמָּךְ *Et nutaverit manus ejus juxta te*, i. e. si non magis rem suam poterit administrare, quam vir morbo confectus uti manu potest; si non poterit labore suo agros colere et victum sibi parare. וְהֶחֱזַקְתָּ בּוֹ *Tum firmabis illum*, i. e. juvabis illum pecunia tua et facultatibus tuis. Metaphora sumpta est ab iis, qui laba-

scunt, quos apprehendimus et tenemus, ne plane concidant. גֵּר וְתוֹשָׁב *Peregrinum et accolam.* Ita hic dicitur is, cui proprius ager aut domus non est, quia domum in perpetuum, agrum ad annum jobeleum usque vendidit. Apud Hebraeos enim nemo perfecte civis erat, nisi qui fundum in Palaestina proprium haberet. Non solum fratrem tuum Israelitam pauperem juvabis, sed etiam peregrinum et advenam, qui ad paupertatem devenerit.

36. אַל־תִּקַּח — אָחִיךָ עִמָּךְ *Ne capito a fratre tuo foenus aut usuram, sed timeto Deum tuum, ut frater tuus vivat cum te,* i. e. ut is ad extremam paupertatem ne adigatur, sed suo labore saltem victitare possit. נֶשֶׁךְ est *foenus pecuniarium,* quod pro *pecunia* mutuo accepta solvitur (conf. not. ad Exod. XXII, 24.); תַּרְבִּית *foenus reale,* pro rebus commodatis, ut, frumento, musto, oleo, pendendum: has enim significationes illis vocibus inesse, patet ex Versu sequenti, ubi vetatur pro *pecunia* sumere נֶשֶׁךְ et pro *cibo* תַּרְבִּית, quod proprie denotat *multiplicationem* seu *augmentum* rei commodatae. — Haec lex de usuris non capiendis ex nostrarum civitatum statu iniqua videtur et creditori damnosa. Si enim meum credo alii, cui ex ea pecunia, sive agrum emat, sive mercaturam faciat, non parum lucri contigit, nihil est aequius, quam ut etiam ego in partem illius lucri veniam. Major sine dubio est aequitas foenoris, si ipse ex ea pecunia, quam alteri credo, lucrum capere potuissem. Accedit, quod pecuniam meam non sine omni credam periculo, quum in ea vivam civitate, in qua caput pecuniae creditae culpa aut infortunio creditoris potest amitti. Sed non iniqua videbitur lex, quae usuras prohibet, in tali republica, qualis Israelitarum erat. Suus nempe erat cuivis Israelitae ager, ei tam proprius et perpetuus, ut nemini liceret eum in perpetuum vendere aut emere. Hinc ditiores, congesta quamvis magna pecunia, agros tamen emere, ex quibus annuos perciperent reditus, non poterant; cumque nec mercaturam fervere Moses vellet, effoeta illis plerumque erat auri argentique possessio. Nihil ergo

jacturae faciebat illa benevolentia, quae argentum, quod sibi sterile esset, usibus fratrum commodaret; eaque omnis usurae aequitas, quam supra vidimus, ob lucrum a creditore percipiendum nisi credidisset, concidit. Deinde in ea civitate, quam Moses instituerat, sortis haud temere metuenda jactura: quo metu maxime in defendenda usurarum aequitate uti solent. Quum enim suus cuique debitori ager esset, cujus messes addici sibi creditor postularet, nisi aes alienum solveretur, praetereaque corpus fortasse et uxor liberique, in servitutem omnia vindicanda aut vendenda; raro accidere poterat, ut creditor damnum pateretur. — Haec et plura alia super illa lege disputat MICHAELIS in *Jure Mosaico*, P. III. §. 154. seqq. et in *Commentat. de mente ac ratione legis Mosaicae usuram prohibentis*, quae commentatio prima est in Syntagm. Commentt. P. II. Goetting. 1767.

39. וְנִמְכַּר־לָךְ *Ita ut vendat se tibi*, ejusmodi venditio civis Hebraei proprie erat venditio operae, non corporis, ut docent quae sequuntur. לֹא תַעֲבֹד בּוֹ עֲבֹדַת עָבֶד *Non servies in eo servitutem servi*, i. e. non habebis eum pro servo, sed uteris eo tanquam mercenario aut colono.

43. וְיָרֵאתָ מֵאֱלֹהֶיךָ *Dei tui timens esto.* Si homines non reverearis, qui rationem durioris imperii non exigant; Deum fandi et nefandi memorem reverearis.

46. וְהִתְנַחַלְתֶּם אֹתָם *Hereditario jure possidebitis eos.* וּבְאַחֵיכֶם — בְּפָרֶךְ *Sed in fratres vestros Israelitas alter in alterum ne dominatum exerceas cum saevitia*, nemo ex vobis durior sit in fratres suos Israelitas.

47. 48. וְכִי תַשִּׂיג יַד גֵּר *Si adsequuta fuerit manus peregrini*, intellige רְכוּשׁ *facultates*, aut quid simile. Sensus duorum horum Versuum est hic: si peregrinus aut advena inter vos ad opes pervenerit, eique sive quoque alii ex familia peregrina oriundo popularis tuus ad paupertatem redactus, venditus fuerit; jus redemtionis locum habet. עֵקֶר מִשְׁפַּחַת גֵּר *Radix* (collato Arabico عَقْر) *familia peregrini*, i. e. familia peregrina oriundus.

50. כִּימֵי שָׂכִיר יִהְיֶה עִמּוֹ *Secundum dies mercenarii fiet cum eo*, i. e. merces operae ejus, qua inservivit ei, tanti aestimabitur, quanti opera mercenarii aestimari solet.

51. אִם־עוֹד רַבּוֹת בַּשָּׁנִים *Si adhuc plures* fuerint *in annis*, scil. עַד־שְׁנַת הַיֹּבֵל *usque ad annum Jobelei*, uti est in Versu proximo, si adhuc multi anni restent usque ad Jobeleum. לְפִיהֶן יָשִׁיב גְּאֻלָּתוֹ כֶּסֶף מִקְנָתוֹ *Secundum eos reddet redemtionem suam de pecunia emtionis suae*, i. e. restituere debet de summa qua emtus fuerit. Non enim ipse sed opera et labor ejus venditus fuit domino.

53. כִּשְׂכִיר שָׁנָה בְּשָׁנָה *Tanquam mercenarius annuus.* לֹא־יִרְדֶּנּוּ בְּפֶרֶךְ לְעֵינֶיךָ *Non dominabitur in eum per saevitiam coram oculis tuis*, te vidente non sinet Israelita, ut alienigena (Vs. 47.) servum Hebraeum duriter tractet aliis Hebraeis inspicientibus.

54. כִּי־לִי בְנֵי־יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים *Mei enim sunt servi Israelitae*, שטרי קודם *chirographum meum antiquius est*, uti notat Jarchi, i. e. ego potiori utor jure, mihi Hebraei prius sunt obligati.

CAP. XXVI.

Leges de idolis non colendis, de observando Sabbatho, de reverentia Tabernaculo exhibenda. Quae bona obventura sint iis, qui Jovae leges servaverint, quae mala iis, qui eas violaverint.

1. De אֱלִילִים *vanorum s. falsorum deorum simulacra* denotante, vid. supra ad XIX, 4. — פֶּסֶל *sculptile* quodvis e lapide aut ligno dolatum, מַצֵּבָה vero a נָצַב *statuit*, denotat *statuam*, cippum, sive sit lapis rudis erectus, ut Genes. XXVIII, 18., sive sculptoris arte elaboratus. אֶבֶן מַשְׂכִּית proprie est *lapis adspectus*, nam שְׂכָה, unde מַשְׂכִּית, non dubium idem esse quod Ara-

maeorum סָכָה *contemplari, speculari.* Qualis vero lapis illo nomine significetur, dissentiunt interpretes. LXX. *λίθον σκοπὸν, lapidem speculatorem*, i. e. vigilem, custodem, interpretantur, eo fine positum, ut esset προφυλακτικὸν quiddam, et locum, quo positus erat, a quovis infortunio vel casu sinistro custodiret. Erant enim ejusmodi lapides *θεοῖς τῆς χώρας σκοποῖς, diis regionis inspectoribus*, seu *praesidibus* consecrati. Sic Pindarus *Olymp.* Od. VI, vocat Apollinem *Δάλου θεοδμήτας σκοπὸν, Deli divinitus conditae praesidem.* Hieronymus מַצֵּבָה *titulos*, אֶבֶן מַשְׂכִּית vero *lapidem insignem* reddidit, quo fortasse Graecorum *λίθον σκοπὸν* exprimere voluit, quod illi lapides insignes essent; vel quod *lapidem adspectus* existimaret lapidem conspicuum significare. Onkelos אֶבֶן סְגִידָא *lapidem adorationis,* nec aliter Jonathan, et Syrus, qui in Plurali ܟܐܦܐ ܕܣܓܕܬܐ posuit. Paraphrastes Hierosolymitanus אֶבֶן דְטָעוּ *lapidem erroris*, s. idoli dedit. Quos interpretes rem potius, quam proprium verborum significatum expressisse patet. Sed מַשְׂכִּית non solum, vi etymi, *adspectum*, verum etiam *quod ad adspiciendum allicit, imaginem* affabre sciteque factam, figuram, sculpturam significare, liquet ex Ezech. VIII, 12., ubi חַדְרֵי מַשְׂכִּית sunt *penetralia figuris*, s. sculpturis *ornata*, uti e Vss. 10. 11. patet, et ex Prov. XXV, 11., ubi *mala aurea* בְּמַשְׂכִּיּוֹת כָּסֶף *cum figuris argenteis*, s. figuris argenteis distincta et ornata memorantur. Cf. שְׂכִיּוֹת הַחֶמְדָּה Jesaj. II, 16. et ad eum loc. not. Hinc מַשְׂכִּיּוֹת per tropum et *imaginationes* denotat, quasi imagines animo conceptas, Ps. LXXIII, 7. Prov. XVIII, 11. Unde אֶבֶן מַשְׂכִּית erit *lapis in quo figurae sunt caelatae*, aut simulacrum lapideum arte statuaria effictum. Simile quid videtur Saadias intellexisse, qui حَجَرٌ مُزَخْرَفًا *lapidem ornatum* intellige figuris vanis, ad idolorum cultum spectantibus, vertit. Arabs Erpenii حجرة

مزوقة *lapidem pictum* reddidit. Alias minus probabiles conjecturas de אֶבֶן מַשְׂכִּית recensuit expenditque SPENCERUS *de Legg. Hebraeor. rituall.* L. II. Cap. 22. Sect. 1. p. 434. seqq. edit. Tubing. Ipse *obeliscum* vocibus illis hebraeis significari arbitratur, obeliscos lapides ad custodiam positos, tanquam deos tutelares ratus. Sed obelisci nequaquam videntur usui superstitioso inserviisse, verum monimenta memoriae hominum insignium dicata fuisse. Atque e loco Numer. XXXIII, 52., ubi Hebraeis praecipitur, Cananaeorum מַשְׂכִּיֹּת demoliri, colligere est, ea deorum statuas fuisse. Nec verisimilis est J. D. MICHAELIS sententia, in *Jure Mos.* p. 250. proposita, אֶבֶן מַשְׂכִּית esse columnam, in qua figurae hieroglyphicae essent. Neque enim credibile est, Hebraeis facile in mentem venire potuisse, tales figuras, quarum arcana significatio nonnisi Aegyptiis sacerdotibus nota esset, columnis insculpere.

4. וְנָתַתִּי גִשְׁמֵיכֶם בְּעִתָּם *Dabo pluvias vestras tempore suo*, i. e. mittam pluvias tempestivas; ab his praecipue pendebat Palaestinae fertilitas, vid. Deut. XI, 14. Pluviae *vestrae* dicuntur ob utilitatem, quae ex iis ad Israelitas redibat. *Nostra* enim saepe vocantur, quae nobis prosunt, ut *panis noster* in Oratione Dominica. Ceterum omnes illas promissiones quae sequuntur, non ad singulos Israelitas, sed ad totum populum pertinere, facile quisquis intelligit.

5. וְהִשִּׂיג לָכֶם דַּיִשׁ אֶת־בָּצִיר *Adtinget vobis trituratio vindemiam.* Hoc est, maxima vobis erit segetum copia, ut nullum supersit vobis tempus vacuum, cum illas triturabitis post messem, ad vindemiae tempus. Cum frugum sterilitas est, brevi tempore triturantur. וּבָצִיר יַשִּׂיג אֶת־זָרַע Tanta erit vindemiae ubertas, ut collectio racemorum perduratura sit usque ad sationem.

6. וּשְׁכַבְתֶּם וְאֵין מַחֲרִיד. *Cubitum ibitis, et nullus qui terreat* vos. Hostium metus vos non coget excubias agere, nec eorum adventus subito ex somno vos excitabit ad fu-

gam aut arma capienda. וְהִשְׁבַּתִּי חַיָּה רָעָה *Arcebo feras,* noxias bestias. חֶרֶב *Gladium,* i. e. bellum, ut Arabicum حرب

8. וְרָדְפוּ מִכֶּם חֲמִשָּׁה מֵאָה *Persequentur ex vobis quinque centum.* Proverbialis locutio, qua significatur, paucos pluribus superiores fore.

9. וּפָנִיתִי אֲלֵיכֶם *Et convertam me ad vos,* vestri curam agam, vobis favebo. Deus *vultum* ad eos *convertere* dicitur, quibus favet; vid. Num. VI, 26. Similiter *aversos* et *respicientes* Deos dixerunt Romani. וַהֲקִימֹתִי אֶת־בְּרִיתִי אִתְּכֶם *Et confirmabo foedus meum vobiscum,* praestabo, quod pacto foedere pollicitus sum vobis.

10. יָשָׁן נוֹשָׁן *Vetus inveteratum;* tanta erit vobis annonae copia, ut sufficiat vobis in annos plurimos. וְיָשָׁן מִפְּנֵי חָדָשׁ תּוֹצִיאוּ *Et vetus,* veterem proventum, *propter novum educetis,* i. e. vincent horrea messes, educetis vetera ex horreis, ut pro illis inducantur nova.

11. וְנָתַתִּי מִשְׁכָּנִי בְּתוֹכְכֶם *Et ponam tabernaculum meum in medio vestri,* i. e. semper adero vobis praesens et favebo vobis. „Non videtur alludere ad tabernaculum conventus, sed phrasi uti desumta ex Scenitarum moribus, qui diutissime tendebant in locis, quae amoenissima videbantur, adeoque maxime omnium placebant.“ Cleric.

12. וְהִתְהַלַּכְתִּי בְּתוֹכְכֶם *Versabor inter vos,* quae locutio eundem sensum habet cum ea, quae statim sequitur, וְהָיִיתִי לָכֶם לֵאלֹהִים *vobis ero Deus,* i. e. ostendam, me vobis favere; singularibus beneficiis vos cumulabo. Illa loquendi formula procul dubio orta est ex opinione antiquissimorum populorum, singulis gentibus suos esse Deos.

13. מֹטֹת עֻלְּכֶם *Vectes jugi vestri,* gravibus vectibus onerantur juvenci, quo fit, depressiorem gerant cervicem. קוֹמְמִיּוּת *Erecti,* ut juvenci, qui nunquam jugum

subierunt, aut, qui eum excussere. Bene Onkelos בְּחֵירוּתָא *in libertate.*

16. שַׁחֶפֶת *Phthisis*, uti videtur, collato Arabico سُحَاف (a سَحَفَ *dempsit ab osse carnem*), sic etiam Arabs uterque. Nisi fortasse conferendum sit Arabicum سَخَفَ *tenuem et macrum fieri ex fame.* קַדַּחַת plerique *febrim ardentem* interpretantur, a קָדַח *ardere, exardescere.* Michaelis in *Supplemm.* p. 2164. conjicit, esse *erosionem*, sive *cariem ossium*, quum Arabibus قَدَحٌ sit *erosio dentium.* Veteres Interpretes in alia omnia eunt, Alexandrini enim habent ἴκτερα, *morbus regius, aurigo, die gelbe Sucht*, Vulgatus, *ardorem*, Syrus ܥܰܠܳܝܬܳܐ *scabies, impetigo*, Saadias حُمّى حَامٌ *calida febris.* מְכַלּוֹת עֵינַיִם *Conficientes oculos*, i. e. ut Onkelos interpretatur, מְחַשְׁכָן עֲיָנִין (morbi) *qui obscurant oculos*, labescentes desiderio recuperando sanitatis. Cf. Ps. LXIX, 4. et not. ad eum loc.

18. וְאִם־עַד־אֵלֶּה *Et si usque ad haec*, i. e. his flagellis admoniti. שֶׁבַע *Septies*, i. e. gravioribus poenis, scil. puniam vos.

19. וְנָתַתִּי אֶת־שְׁמֵיכֶם כַּבַּרְזֶל וְאֶת־אַרְצְכֶם כַּנְּחֻשָׁה *Dabo*, reddam, *coelum vestrum sicut ferrum, et terram vestram sicut aes*, i. e. nubes non plures pluvias demittent quam si ferreae, nec terra majorem proventum feret, quam si aenea esset. Cf. Deut. XXVIII, 23.

20. וְתַם לָרִיק כֹּחֲכֶם *Consumetur in vanum robur vestrum*, i. e. frustra laborabitis. Recte Aben-Esra: כח שיגעתם בעבודת האדמה *robur vestrum quo laborabitis in cultura terrae.*

21. וְאִם־תֵּלְכוּ עִמִּי קֶרִי *Et si iveritis mecum*, i. e. contra me *adversum.* קֶרִי pro בְּקֶרִי, ut infra Vs. 24. Ita לִקְרַאת *obviam* haud raro dicitur de hoste obviam eunte

infesto exercitu; vid. Deut. I, 44. Sensus: si vos ipsos mihi opposueritis atque immorigeros erga me exhibueritis.

22. וְנָשַׁמּוּ דַּרְכֵיכֶם *Et desolabuntur viae vestrae*, viis publicis metu ferarum insistere easque terere nemo audebit.

25. נֹקֶמֶת נְקַם־בְּרִית *Ultorem ultionis foederis*, i. e. homines armatos, qui ulciscantur foedus a vobis fractum et violatum. וְנֶאֱסַפְתֶּם אֶל־עָרֵיכֶם *Si collecti fueritis*, confugeritis ad *urbes vestras*, וְשִׁלַּחְתִּי דֶבֶר בְּתוֹכְכֶם *mittam pestem in medium vestri*, inter vos. „Quae consequi persaepe solet fugam agricolarum, cum urbes nimio hominum et pecudum implentur. Sic cum Peloponnesii Atticam devastarent, confugientibus in urbem colonis ingens illa pestis coorta est Athenis, quam describit *Thucydides* L. II. c. 14—16. 52.“ Cleric. וְנִתַּתֶּם בְּיַד־אוֹיֵב *Et tradam eos in manum hostis*, peste et fame imminutos, adeoque impares hostilibus copiis.

26. מַטֵּה־לֶחֶם *Baculus* sive *scipio panis* vocatur vis illa panis, quae corpus fulcit ac sustentat baculi instar: hinc *fracto*, i. e. sublato pane, homines mortui concidant oportet. Apposite Clericus hosce attulit Lucretii Versus e L. IV, 948. seqq.

Nam quoniam non est quasi quod suffulciat artus
Debile fit corpus, languescunt omnia membra,
Brachia palpebraeque cadunt, poplitesque procumbunt.

Similiter Hebraei *pane fulciri cor* dicunt, vid. Gen. XVIII, 5. Cf. Ezech. IV, 16. — וְאָפוּ עֶשֶׂר נָשִׁים לַחְמְכֶם בְּתַנּוּר אֶחָד *Et coquent decem mulieres panem vestrum in furno uno.* Sensus: tanta erit rei frumentariae penuria, ut decem familiis sufficiat clibanus unus. De תַּנּוּר vid. not. supra ad IV, 4. — וְהֵשִׁיבוּ לַחְמְכֶם בַּמִּשְׁקָל *Et reddent panem vestrum in pondere*, tanta erit panis inopia, ut portiones ad pondus distribuantur. Cf. Ezech. IV, 16. Alii sic: cum ex corrupto frumento integri panes fieri non poterunt, fragmenta pistor pondere magis, quam numero restituet. וַאֲכַלְתֶּם וְלֹא תִשְׂבָּעוּ *Comedetis, sed non satiabimini.* Quo-

rum verborum sensum Clericus hunc esse putat, non tantum cibi habebitis, ut quotidie ad satietatem comedere possitis. Sed videntur verba hoc potius velle: homines quantumvis sint comesturi, non tamen exsatiabuntur, quia pani alendi vis deerit; cf. Hos. IV, 10. Mich. VI, 14. Hagg. I, 6.

28. וְהָלַכְתִּי עִמָּכֶם בַּחֲמַת־קֶרִי *Ibo vobiscum in ira contrarietatis*, i. e. iratus omnia coepta vestra irrita faciam.

29. וַאֲכַלְתֶּם — תֹּאכֵלוּ *Comedetis liberos vestros*, id quod in fame et obsidione saepe fieri solet. Conf. 2 Reg. VI, 28. in obsidione Samariae.

30. וְהִשְׁמַדְתִּי אֶת־בָּמֹתֵיכֶם *Diruam edita vestra loca.* Nomen בָּמָה vel e radice בום, quae tamen hodie nec in Hebraea lingua, nec in cognatis dialectis superest, vel originis est peregrinae, forsan Persicae. Hac enim in lingua بام denotat non solum *tectum*, *supremum domus*, verum et, teste Wilkinsio in Richardsonii Lexico Persico a se edito, *terram in altum aggestam* (*terrace*). בָּמוֹת autem fuisse *edita loca*, naturâ vel arte facta, satis probavit Spencerus *de Legg. Hebraeor. ritualib.* L. II. Cap. XXIII. Sect. 1. p. 450. seqq. edit. Tubing. Cognatum fortassis Graecorum *βωμὸς*, qua voce Graeci interpretes saepius utuntur ad exprimendum Hebraeum בָּמוֹת. Hoc loco *excelsis*, בָּמוֹת, Hebraeorum, quae destruenda minatur Deus, significantur loca edita, super quibus vel sub dio, vel in sacellis, sacra fiebant idolis. Morem fuisse constat plurimarum antiquitatis gentium, in editis potissimum locis Sacra facere. De Persis diserte observat Herodotus L. I. Cap. 11. *Οἱ δὲ νομίζουσι Διῒ μὲν τὰ ὑψηλότα τὰ τῶν οὐρέων ἀναβαίνοντες θυσίας ἔρδειν*, *moris iis est, altissima montium juga ascendentibus Jovi sacra facere.* Sic Cyrus, apud Xenophontem *Cyropaed.* L. VIII. Cap. 45. sacra facit *Διΐ τε πατρῴῳ καὶ ἡλίῳ καὶ τοῖς ἄλλοις θεοῖς ἐπὶ τῶν ἄκρων, ὡς Πέρσαι θύουσι*, *Jovi patrio, et Soli, et aliis Diis, in summis montium jugis, qui Persis sacrificandi mos est.* Vid. et Homeri Iliad. XXII, 170., et Hym-

num in Apollinem, qui ejus nomen praefert *Ps.* 144. Hinc 2 Reg. XVII, 32. 33. Judaei dicuntur in fanis Excelsorum sacra fecisse, *Deosque suos coluisse juxta morem gentium.* Cui loco lucis aliquid affundunt haec Vossii verba in *Observatt. ad Melam* L. II. Cap. 2.: *Omnes fere montes altiores, ut Pelion, Olympus, Ida, Casius, Atabyrius, Rhodi, aliique plurimi, Jovi praecipue dedicabantur, ejusque in verticibus suis fana et altaria ferebant.* Plura in hanc rem vid. apud Spencerum l. l. Sect. II. p. 453. seqq., et Jo. Frid. Jac. Reichenbachii Dissertat. *de ritu populorum sacra faciundi in locis excelsis*, Lips. 1798. 4. — חַמָּנִים plerique intelligunt idola a חַמָּה, id est, *sole*, (Jesaj. XXIV, 23. XXX, 26., Job. XXX, 27. Cant. VI, 10.) nomen sortita; vel, quia secundum Abarbenelem ad similitudinem orbis solaris facta essent, vel, uti vult Jarchi ad h. l., quod in tectis collocata, atque ita soli fuerint exposita. Ex Aben-Esrae et Bocharti *Geogr. S.* L. II. Cap. 17. p. 773. sententia erant templa, facta pro cultu solis, qui praecipue a Phoenicibus colebatur. Spencerus l. l. L. III. Cap. 25. Sect. 3. p. 473. edit. Tubing. חַמָּנִים arbitratur statuas aut columnas quasdam altiores fuisse, e ligno vel saxo ad Obeliscorum vel Pyramidarum Aegyptiacarum similitudinem formatas, de quibus Plinius *Hist. Nat.* Lib. XXXVI. §. 14.: *Trabes ex eo* (Syenite lapide) *fecere reges quodam certamine obeliscos vocantes solis numini sacratos, radiorum ejus argumentum in effigie est, est ita significatur nomine Aegyptio.* Eosdem fortasse Arabs Erpenii intelligebat, qui شمسات *soles s. imagines solis* reddidit. Cum Spencero consentit J. D. Michaelis in *Supplemm.* p. 818., ubi et veterum interpretationes expendit. Lorsbach in Ephemeridd. literarr. Jenensibus (*Allgem. Literat. Zeit.*) anni 1815. No. 59., conjecit, חַמָּנִים vocem esse peregrinam, forsan e Persico خمانايي *similitudo* factam, ut imagines, simulacra deorum illo nomine designentur; quod et Gesenio arrisit ad Jesaj. XVII, 8. Sed quum plura

sint pure Hebraica vocabula, quibus simulacra significentur, parum est verisimile, ad ea significanda hic peregrinam vocem usurpatam fuisse. וְנָתַתִּי אֶת־פִּגְרֵיכֶם עַל־פִּגְרֵי גִּלּוּלֵיכֶם *Et ponam cadavera vestra super cadaveribus idolorum vestrorum.* Iis Clericus cadavera intelligit animalium, quae Israelitae ad imitationem Aegyptiorum aluissent: ea occisum iri, eorumque cultores una cum illis praedicere Deum, si quando ad hoc idololatriae genus delaberentur. Sed videntur *cadaveribus idolorum* frusta, sive rudera confractorum simulacrorum intelligenda. Bene Hieronymus: *cadetis inter ruinas idolorum vestrorum.*

31. אֶת־מִקְדְּשֵׁיכֶם *Sacraria vestra*, quae in honorem Deorum falsorum aedificastis. וְלֹא אָרִיחַ בְּרֵיחַ נִיחֹחֲכֶם *Nec odorabo odorem placamenti vestri*, i. e. displicebunt mihi sacrificia vestra.

34. אָז תִּרְצֶה הָאָרֶץ אֶת־שַׁבְּתֹתֶיהָ כֹּל יְמֵי הֳשַׁמָּה *Tunc persolvet terra sabbatha sua, quamdiu erit desolata*, i. e. agri, quibus septimi anni requies, legibus divinis praecepta, a populo refractario concessa non fuerat, tot annis inculti feriabuntur, quot olim annis Sabbathicis contra jus fasque aratro paruerant. תִּרְצֶה Aben-Esra recte hic תשלים *exsolvet*, adeoque idem quod mox in hoc ipso Versu Hiphil הִרְצָת et Jesaj. XL, 2. Niphal נִרְצָה valere ait. Non igitur necesse, cum J. D. Michaelis in *Commentat. de Anno Sabbathico*, §. IX. pro תִּרְצֶה legere in Piel רִצְּתָה, vel in Hiphil תַּרְצֶה. Vere autem idem observat, auctorem libri Chronicorum XXXVI, 21. in hoc loco numerum annorum exsilii Babylonici invenisse sibi visum esse. „Licet enim Jeremiam citet, qui praedixerit, LXX annos in exilio acturos esse Judaeos, haec tamen verba: *donec rependat terra sabbatha sua*, non sunt Jeremiae sed Mosis, ex quibus ipsis eundem annorum numerum efficit Chronicorum auctor, quem clarius prodiderat Jeremias XXV, 11. Sumit ergo historicus, LXX annos sabbathicos ab Israelitis neglectos esse.“

36. מֹרֶךְ, quod proprie *mollitiem* significat, denotat

hic animum pavidum, quo futurum esset, ut Israelitae in terra hostium bellum gerere ausuri non sint.

37. תְּקוּמָה h. l. est *standi et resistendi facultas.*

39. יִמַּקּוּ בַּעֲוֹנָם *Contabescent in delicto suo*, i. e. peribunt propter peccata sua. עֲוֹנֹת אֲבֹתָם *Peccata majorum suorum*, sunt peccata eadem, ac ea quae majores eorum commiserunt; quae ipsi non modo imitati sunt, sed novis sceleribus cumularunt.

41. אוֹ h. l. *usque dum* significare videtur, quemadmodum consona Arabica Particula أَوْ subinde idem quod حَتَّى *donec* valet. יִכָּנַע *Humiliabit se*, i. e. populus Hebraeus superbiam exuet agnoscetque se haec ob peccata sua commeritum esse. לְבָבָם הֶעָרֵל *Cor eorum incircumcisum*, animus pravis adfectibus impeditus, pertinax. Cf. Deut. X, 16. XXX, 6. Jerem. IV, 4.

43. יַעַן וּבְיַעַן בְּמִשְׁפָּטַי מָאָסוּ *Eo duntaxat quod jura mea repudiarint.* In repetitione particulae יַעַן videtur esse ἔμφασις, qua significatur, hac sola de causa infelices fore Israelitas, quod leges iis datas observaturi nón essent. Eandem illius particulae repetitionem vid. Ezech. XIII, 10. XXXVI, 10.

44. וְאַף־גַּם־זֹאת בִּהְיוֹתָם בְּאֶרֶץ אֹיְבֵיהֶם לֹא־מְאַסְתִּים וְלֹא־גְעַלְתִּים *Attamen etiam*, s. *quin etiam hoc*, scil. facturus sum (ellipsis qualis 1 Chron. XV, 13. *Quia principio vos non*, scil. fecistis hoc), *cum fuerint in terra hostium suorum*, captivi in eam deportati et in ea detenti, *non rejiciam eos, neque fastidiam eos.* Praeterita pro Futuris posita, quod in vaticiniis solenne. Male haec verba nonnulli praeterito tempore capiunt, referuntque ad eductionem ex Aegypto, cui interpretationi manifeste refragatur Versus qui sequitur. לְכַלֹּתָם לְהָפֵר בְּרִיתִי אִתָּם *Conficiendo eos, disrumpendo foedus meum cum iis.* Promittit igitur Deus, nolle se populi a se electi ita dememinisse, si vel maxime abjectissimus lateat in hostium

terris, ut eum ita confici permittat, ut populus esse desinat. Mirum est, inquit Fagius in Notis ad Onkelos paraphrasin ad h. l., „quantum se adhuc hodie nostri Judaei consolentur ex isto loco, pollicentes sibi certam liberationem ex hac, qua nunc oppressi sunt, servitute. Et quia prima dictio hujus periodi est אַף, quod Latine quidem *etiam, quoque, attamen* significat, Germanis vero *Aff* sonat *simiam*, idcirco Judaei Germani hanc periodum vocant *auream simiam, der gülden Aff*, cujus lectione mirifice delectantur, adeoque exultant, ut quoties eam in scholis et synagogis suis legant, vel canant, summo animi gaudio voceque in altum elevata sonent." Cf. Jo. Ben. Carpzovii Dissertat. *de aurea Judaeorum simia ad Levit. XXVI, 44.*, Lips. 1681. in quat., repet. in *Thesauro theolog. philolog.* (vet.) T. I. p. 345. seqq.

45. בְּרִית רִאשֹׁנִים *Foedus primorum* est foedus cum majoribus eorum initum. Recte Onkelos קְיָם קַדְמָאֵי *foedus antiquorum* reddidit.

CAP. XXVII.

De votis, quae redimi possint, quae non redimi, decernitur. Additur de primogenitis, de rebus Deo devotis, de decimis.

2. Verba אִישׁ כִּי יַפְלִא נֶדֶר sunt qui sic reddant: *si quis mirabile votum fecerit*, i. e. qui eximium aliquod votum nuncupaverit. Alii hoc modo: *si quis separaverit votum*, i. e. diserte illud ore expresserit. Neutrum recte. Sensus est hic: *quum quis separaverit* aliquid per *votum*, nempe, a rebus vel personis suis, si devoverit Deo vel se, vel personam de suis, vel pecora, vel agros. Cf. Num. VI, 1. אִישׁ אוֹ אִשָּׁה כִּי יַפְלִא לִנְדֹּר נֶדֶר נָזִיר *vir aut mulier cum separaverit vovendo votum Naziraei.* Est igitur הִפְלִיא idem quod הִקְדִּישׁ *separare* quid ab usu communi Deo id

consecrando. Poterat quis aut se ipsum, aut quemquam de suis Deo vovere in ejus mancipium, i. e. tabernaculi conventus, templi, ad ministerium rerum sacrarum, quae quidem ab eo curari poterant. Exemplum habemus in Samuelis matre, 1 Sam. I, 11. Si Levita esset, ut Samuel, non modo curare eum oportuit, quae alii solebant Levitae, si adessent; sed etiam semper Pontifici Maximo praesto esse, ut ex ejus historia colligere est. Si esset ex alia tribu, ea potuit curare, quae non illicita erant aliis tribubus, ut, ligna in altaris usum caedere, aquam haurire, aliaque, quae non necessario a Levitis peragi debebant. Sed licuit sese redimere, uti apparet ex iis, quae sequuntur. בְּעֶרְכְּךָ נְפָשֹׁת לַיהוָֹה *In aestimatione tua animae*, scil. sunto *Jovae*. Pronomen suffixum in בְּעֶרְכְּךָ quidam ad sacerdotem referunt, quem Deus hic alloquatur. Quod non placet: sacerdotem alloquitur Vs. 12. de iis quibus nullum pretium constitutum est; hic autem sermo dirigi videtur ad unumquemque, quum haec lex data sit omnibus Israelitis. Vix dubium, Pronomen hic passive capiendum esse, ut עֶרְכְּךָ sit *aestimatio* non quam tu aestimas, sed *quae aestimaberis*, seu aestimandus eris, secundum definitionem, quae statim sequitur. Neque enim singulorum erat redemtionis pretium definire, nec sacerdotis, nisi in iis casibus qui infra Vss. 8. 12. indicantur, sed Dei, qui aestimationem personarum aut rerum redimendarum ipse definit Vss. 3—7. Igitur integri Versus sententia huc redit: si quis vestrum nuncupaverit votum, quo se ipsum, aut quemquam ex suis Deo voverit, ille autem vel sese, vel alium ex suis redimere voluerit, tunc redemtionis pretium, quo quis aestimatur, Jovae, i. e. Sacrario solvendum erit. Permisit lex talis voti reos pecunia redimi, tum, ne hujusmodi vovendi temploque ministrantium turba nimium excresceret, tum, ne haec vota oneri essent Sanctuario, quod voventes alere debebat.

3. Maris a vicenario ad sexagenarium aestimatio sit quinquaginta siclorum recti et justi ponderis.

6. Pro puerorum et puellarum redemtione minus pretium constituitur quam pro adultioribus, quia in aetate a primo mense usque ad annum sextum homines morti magis obnoxii sunt, quam in aetate a sexto ad sexagesimum annum; atque infantum ministerium plane est nullum. Rursum, quia feminarum ministerium minoris aestimatur quam masculorum, ideo feminis redimendis semper minus pretium constituitur. Pari ratione Versu sequenti senum redemtioni exiguum pretium prae aliis statuitur, quia et levia sunt quae a senibus praestari possunt obsequia et paucorum annorum. Vid. Michaelis *Jus Mosaic.* P. II. §. 124.

8. וְאִם מָךְ הוּא מֵעֶרְכֶּךָ *Si vero tenuior sit* facultatibus *quam pro aestimatione tua*, i. e. si nequit solvere quod voverat.

12. בֵּין טוֹב וּבֵין רָע *Inter bonum et inter malum*, i. e. sacerdos bonum pluris aestimet quam malum, verum pretium statuat; veluti, si votus fuerit praestantissimus asinus aut camelus, is pluris aestimatur quam vetus jumentum.

14. וְאִישׁ כִּי־יַקְדִּשׁ אֶת־בֵּיתוֹ קֹדֶשׁ לַיהוָה *Si quis domum suam Jovae consecraverit*, in usus sacros, ut pretium locationis aut venditionis in usum tabernaculi aut templi cederet. כֵּן יָקוּם *Ita stabit*, i. e. ita ratum erit.

16. לְפִי זַרְעוֹ Pro ratione sementis.

18. וְנִגְרַע *Detrahetur*, scil. praeteritum tempus post Jobeleum. Ager, qui in quadraginta duos annos (Sabbathici enim anni non poterant inter alios numerari) certo pretio venderetur, eo minoris erit pretii, quo plures anni a Jobeleo praeterlapsi erunt. Ratio est manifesta: quia solae messes usque ad Jobeleum sequentem, quo ager ad dominum rediturus erat, in calculum veniebant. Id quod Clericus notat.

19. וְקָם לוֹ i. q. וְהָיָה לוֹ Vs. 15. *cedet illi.*

20. וְאִם־מָכַר לְאִישׁ אַחֵר *Si alii viro vendiderit*, scil. sacerdos is, qui aerario Sacro erat praefectus. Nam is, qui consecravit, non potest intelligi, quia hic ad Jobeleum usque agri sui dominus non fuit.

21. שְׂדֵה הַחֵרֶם *Ager devotus* is erat, qui plane redimi non poterat, vid. infra Vs. 28. Cum Hebraico חֵרֶם convenit Arabum حَرَمَ *prohibuit*, unde حَرَام et حَرِيم *res prohibita*, *inaccessa*, hinc *sacra*, *Deo devota*. הַחֵרֶם igitur cognatum τῷ הַקָּדוֹשׁ est, sed multo fortius.

22. שְׂדֵה מִקְנָתוֹ *Ager emtus*, quo ad Jobeleum tantum aliquis frui poterat, vid. supra XXV, 28. אֲשֶׁר לֹא מִשְּׂדֵה אֲחֻזָּתוֹ *Qui non est ex agro possessionis suae*, i. e. quem non hereditario jure a majoribus acceptum tenebat.

23. מִכְסַת *Numerum*, summam. וְנָתַן *Et dabit* scil. is qui vovit.

24. לַאֲשֶׁר קָנָהוּ מֵאִתּוֹ Construe: לַאֲשֶׁר מֵאִתּוֹ *ad eum*, *a quo emerit ipsum*, i. e. ad eum, cujus est perpetua possessio agri.

25. וְכָל־עֶרְכְּךָ יִהְיֶה בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ *Omnis autem aestimatio tua fiet siclo Sacrarii*, i. e. solvetur quod erit aestimatum siclis, qui Sacrarii dicuntur, suntque viginti Gerarum; vid. Exod. XXX, 13. Quod videtur observari, ne, orta mutatione pecuniae, defraudaretur Sacrarium.

26. אֲשֶׁר יְבֻכַּר לַיהוָה *Quod primum gignitur Jovae*, i. e. quod quia primogenitum est Jovae debetur. לֹא יַקְדִּישׁ *Non consecrabit*, scil. ad aliam oblationem.

28. De חֵרֶם vid. supra ad Vs. 21. מֵאָדָם *Ex homine*, ex hominibus, qui, nempe, sint ejus, qui devovet. Quod plures restringunt ad hostes in bello internecioni devotos, cf. Num. XXXI. Deut. II, 34. XIII, 13. XXV, 19. Jos. VI, 17. Nam, inquiunt, servos aut liberos aut

liberos aut alios innocuos homines devovere non multum differret a crudeli consuetudine eorum, qui victimas humanas mactarent, quod Moses graviter damnat. Sed aestimanda haec sunt ex sentiendi et judicandi modo hominum istius aevi. Ex eo enim penes parentes erat potestas vitae et necis in liberos, eademque penes heros in servos. Non dubium igitur, licuisse per hanc legem homini devovere per חֵרֶם personas humanas, quae in ipsius essent potestate, hero puta servum suum, patri item liberos. Ex hujus anathematis חֵרֶם lege obstrictus erat Jephtha filiam morte afficere, Jud. XI, 32. 33. 41.

30. וְכָל־מַעְשַׂר הָאָרֶץ מִזֶּרַע הָאָרֶץ מִפְּרִי הָעֵץ לַיהוָה הוּא *Omnis decima terrae*, i. e. proventuum terrae, *de semine terrae*, frumento, *et de fructu arboris*, i. e. explicante Jarchio, de musto et oleo, *Jovae sit*. Decimas ex hostilibus spoliis Melchizedeco, summi Numinis sacerdoti, persolvit Abrahamus, Gen. XIV, 20. Et decimarum ex voto solvendarum exemplum exstat Gen. XXVIII, 22. Graecos saepe consecrasse decimas Apollini, et Romanos subinde quibusdam Numinibus decimas solvisse, ex lucro mercaturae aliisque facultatibus, sed plerumque ex voto, ostendit Seldenus in Dissert. *de Decimis*, quae ex Anglico Latine reddita legitur ad calcem Commentarii Clericani in Pentateuchum, Sect. III. p. 635. seqq. edit. Tubing. Vid. et *das alte und neue Morgenl.* P. II. No. 344. p. 222. seqq.

31. חֲמִשִׁיתוֹ יֹסֵף עָלָיו *Superaddat partem quintam ejus*, scil. summae aestimatae.

32. וְכָל־מַעְשַׂר בָּקָר וָצֹאן כֹּל אֲשֶׁר־יַעֲבֹר תַּחַת הַשָּׁבֶט *Et omnis decima buceri, ovilli aut caprini generis, quaecunque sub virga transeunt.* Hanc phrasin Hebraei dicunt inde sumtam, quod qui decimaturus erat, colligebat omnes decimandas pecudes in stabulum, curabatque eas egredi singulas, et virga numerabat ad decimam, quam rubro colore notabat auferendam. Sed Clericus, qui suspicatur, sine ratione idonea, ut nobis quidem videtur,

Hebraeos illam decimandi rationem ex hac phrasi sibi finxisse, existimat, שֵׁבֶט hic esse *pedum* pastoris, sub quo transire dicuntur pecudes quas pascit. Hinc reddere Hieronymum: *sub pastoris virga.* Hoc constat, praeter primogenitas pecudes, decimam quamque ex iis quae quotannis nascebantur, Jovae consecrandam fuisse.

33. Sensus hujus Versus est hic: in decimatione nec esse quaerendum, an pecudes hoc modo sejunctae bonae aut malae sint; nec eas esse permutandas; quodsi tamen aliqua fuerit permutata, utramque Jovae sacram esse debere, nec redemtioni locum esse futurum.

EXCURSUS I.

De diversis, quae in Levitico praescribuntur, sacrificiorum generibus eorumque fine et consilio.

Sacrificia generatim sumta sunt res, quas homines Deo consecrant offeruntque ad gratam mentem ei testandam gratiamque ejus sibi conciliandam; hinc et in genere vocantur קָרְבָּנִים *oblationes* [1]), Levit. II, 1. 4. 12. 13., VII, 13. 38. IX, 7. 15., et מִנְחוֹת *dona*, Exod. XXVIII, 38. Num. XVIII, 11., Deut. XVI, 17., Ezech. XX, 26. 39. Graece προσφοραί, Act. XXI, 26., et δῶρα, Matth. V, 23. 24. VIII, 4. XXIII, 18. Talia sacra jam a primis mortalibus pro sua infantia, primam enim generis humani aetatem infantiam vocare possumus, Deo obtulisse feruntur, Genes. IV, 4. seqq. Post diluvium Noachus ex undis liberatus, ut Deo gratias referret, sacrificia illi adolevit, Genes. VIII, 20. Abrahamus deinceps ex quibusdam animalibus, quum ipsi sua et gentis suae fata a Deo revelanda essent, forsan ex

1) A verbo קָרַב *appropinquavit*, cujus forma Hiphil de iis, qui dona offerunt hominibus Jud. III, 18. V, 25., Deo Num. IX, 13. legitur. Nomini Hebraeo consonum Arabicum قُرْبَان est *oblatio*, *id quod Deo offertur*, sacrificium. Marc. VII, 11. κορβᾶν est δῶρον, uti et Josephus habet *Antiqq.* L. IV. Cap. 4. §. 4. Κορβᾶν δῶρον σημαίνει.

ritu quodam tunc temporis in foedere pangendo usitato, satrificium obtulisse fertur Genes. XV, 9. Eundem morem Abrahamus, qui cum Abimelecho rege foedus inire vellet, tenuisse traditur Genes. XXI, 27. Quum igitur jam prisca aetas talia tulisset sacra, Moses ea non primus introduxisse, sed ex avita religione retinuisse censendus est. Retinenda et legibus circumscribenda erant, ne Hebraei, talibus sacris adsueti, ad superstitiosa omnisque libidinis plena aliarum gentium sacrificia prolaberentur. Ad sacrificiorum naturam autem rite explicandam omnino tenuisse juvabit, primaevos homines pro rudi suo ingenio ea, quibus tamquam cibo uterentur, et quae ipsis acceptissima essent, Deo ceu suo parenti in gratae mentis testificationem in altari apposuisse. Hinc altare *Dei mensa*, sacrificium *Dei cibus* vocatur Mal. I, 12. Inde varia in sacrificiis Mosaicis explicare licebit [2]). Quemadmodum primi mortales sua dona aut gratae mentis signa ferebant e frugibus terrae, e lacte et primitiis (Gen. IV, 34.); ita et Moses sacra haec ad priscam religionem revocaturus voluit Deo offerri nonnisi quae ad cibum optima suoque in genere praestantissima essent, primitias et primitiva, ferta ex tritico purissimo et libamina e vino generosissimo, et ex animalibus tantummodo quaedam, videlicet ex quadrupedibus boves, oves et capras, ex volati-

2) Pluribus hoc argumentum tractavit A. P. G. Schickedanz in Dissertat. *de natura Sacrificiorum V. T. ex seculi moribus repetenda*, Traj. ad Viadr. 1784. in quat.

libus tantum turtures et pullos columbarum, et haec animalia non vitio quodam laborantia, nec morbo confecta, sed lectissima (Levit. I. XXII. Deut. XVII. [3]). Praeterea animalia illa non decrepita, nec nimis tenera, non igitur infra octiduum offerenda erant; ea scilicet aetate esse debebant, qua ad cibum gratissima essent. Pisces autem nullos, nec gallinas aut gallos oblatos vidimus. Prisci videlicet mortales non videntur natatilia inter suas cupedias atque dapes retulisse. Nulla hujus cibi in annalibus Mosis ante Israelitarum exitum ex Aegypto mentio occurrit; nulla etiam inter Graecos ante Homeri tempora. Poetarum iste princeps plura heroum suorum convivia variasque dapes refert; at numquam pisces; imo quemdam, Menelaum videlicet [4]), de fame conquerentem sistit, quae tanta fuerit, ut ad vitam suam sustentandam alimenta ex piscibus ca-

---

3) Apud antiquissimos Graecos quoque summum animalium Diis offerendorum delectum habitum fuisse constat. Scholiastes ad *Il.* I, 66.: *Ἤτοι τὴν ἡλικίαν ὁλοκλήρων· λελωβημένον γὰρ οὐ θύεται, ἀλλ᾽ ὑγιὴς ἡ τῶν τελουμένων θυσία. Videlicet quae absolutissimi sunt vigoris* sacrificavit; *mutila enim quae sunt non mactantur, sed sana et integra sit perfecta victima.* Inde Polluci L. I. Cap. 1. §. 26. *Ἱερεῖα ἄρτια, ἄτομα, ὁλόκληρα, ὑγιῆ, ἄπηρα, παμμελῆ, ἀρτιμελῆ, μὴ κολαβά. Victimae perfectae, non incisae, integrae, sanae, illaesae, quibus omnia membra* constant, et integra, *non mutilatae.* Cf. Mal. I, 8.

4) *Odyss.* IV, 368. 369.

pere coactus esset [5]). Ob eandem causam credibile est, gallinaceum genus ad sacrificia non fuisse adhibitum. Haec enim volatilia aut nullum, aut saltim non primum locum occupabant in veterum mensis. Certe in conviviis, de quibus scriptores sacri meminerunt, quaeque, ut tum erant tempora, lauta concelebravit prisca gens mortalium, appositas gallinas quoque fuisse, nusquam legimus. Quos Homerus cecinit heroes, quin ipsi luxuriosi Penelopes proci, nullas sibi epulas ex gallinaceo genere paravisse dicuntur. Tantum in summa inopia, laborantes fame comedebant

Ἰχθῦς, ὄρνιθάς τε, φίλας ὅ, τι χεῖρας ἵκοιτο,
— — — *ἔτειρε δὲ γαστέρα λιμός,*

pisces avesque, charas quodcunque in manus venisset, — — — vexabat vero ventrem fames [6]).

Praelibatis hisce, jam singula cultus Levitici sacrificia delibemus. Erant autem illa vel *cruenta*, quae ex animalibus petebantur, et vocari solebant זְבָחִים *victimae*, vel *incruenta*, quae non petebantur ex animalibus, et distinguuntur in מְנָחוֹת *ferta* [7]), ac נְסָכִים *libamina*. Inter *cruenta* sacrificia 1) maximam dignitatem ac praestantiam habere censebantur עֹלוֹת *holocausta* [8]), quae tota offerebantur Jovae. Quapropter ab iis

5) Pluribus de hac re disseruit Schickedanz l. l. §. IX. p. 18. seqq.

6) *Odyss.* XII, 330. 331.

7) De propria hujus nominis significatione vid. not. ad Levit. II, 1.

8) Cf. de hac voce not. ad Levit. I, 3.

Moses legum de sacrificiis exordium ducit Levit. I, 3. seqq. Ab illis diversa erant 2) *sacrificia pro peccatis*, חַטָּאוֹת Cap. IV. V, 1—13. VI, 20. 21., et 3) *sacrificia pro reatu* [9]) אֲשָׁמִים V, 14—26. VII, 1—10. In hisce duobus sacrificiorum generibus ablegmina tantum Deo offerebantur, et in altari cremabantur, carnes victimarum comedebantur a sacerdotibus. 4) *Sacrificia eucharistica*, שְׁלָמִים, Levit. III. VII, 11—36. In his pinguedines tantum in altari igne absumebantur, exigua pars quaedam praescripta sacerdoti cedebat in portionem, reliqua omnia convivio solemni et laeto ab offerente et convivis suis comedebantur. — *Incruenta* sacrificia, seu *ferta*, מִנְחוֹת constabant farina, pane, placentis, spicis et tostis granis. Praecipitur de iis Levit. II. — *Libamina*, נְסָכִים, fiebant e vino, Levit. XXIII, 13. Num. XV, 7. 10. XXVIII, 7. Libandi modus etsi nusquam describitur, veri tamen simillimum est, vinum e vase quodam in altaris superficie effusum fuisse.

De sacrificiorum vi et consilio sententiae sunt variae. Ad holocausta quod attinet, et sacrificia pro peccatis oblata (חַטָּאוֹת et אֲשָׁמִים), vulgaris est opinio, victimas vicem hominis vel populi offerentis gessisse, et illarum mactatione in sacrificiis poenas peccatorum offerentis esse sublatas: simul haec sacrificia fuisse adumbrationem futurae per Messiae mortem expiationis.

---

9) De utriusque sacrificii discrimine vid. not. ad Levit. V, 6.

Sed per sacrificia veniam peccatorum vel sperari vel impetrari potuisse, nulla probabili ratione effici poterit, quum id Moses nullo loco dicat. Verba enim כִּפֶּר לָהֶם Levit IV, 20. 26. et pluribus aliis locis, hac de re non explicanda sunt, vid. not. ad loca illa. Si autem imagines rerum futurarum in cultu Levitico fuissent, non est credibile, homines Mosis aetate de hoc consilio cogitare potuisse, atque quid illae imagines praefigurarent intellexisse, nisi a Deo admoniti. Jam nec Moses, qui primus leges illas de sacrificiis promulgavit, quicquam de sensu eorum arcano admonuit; nec in prophetarum libris aliquid legimus, quod significationem illorum typicam, aut certis indiciis ostendat, aut creditam talem tum ab Israelitis et intellectam admoneat. Plura contra illam sententiam monuit JUNG, Theologus Norimbergensis, in libro, qui est inscriptus: *Philosophische und theologische Aufsätze.* P. I. Norimberg. 1779. p. 163. seqq.

SYKES, Anglus, in libro, cui titulus [10]), *an Essay on the Nature, design and origin of the sacrifices*, Lond. 1746. de sacrificiis hanc proposuit sententiam, ea fuisse oblationes Deo factas, quibus offerens particeps evaserit mensae Dei, in signum amicitiae et foederis cum eo initi; morem enim fuisse apud antiquas gentes,

10) Germanica lingua hic liber prodiit hoc titulo: ARTHUR ASHLEY SYKES *Versuch über die Natur, Absicht, und den Ursprung der Opfer. Aus d. Englischen. Mit Anmerkungen, Zusätzen und Vorrede, von D. Joh. Salom. Semler. Halle 1778. 8.*

ut qui foedus feriissent, etiam convivati essent simul, Genes. XXVI, 30. 31. XXXI, 46. Sed nec apud Mosem nec in aliis V. T. libris ullum vestigium invenimus, ex quo sententia illa probari possit. Accedit, quod in nonnullis sacrificiis victimae totae cremarentur, et ii qui eas offerebant, nihil de earum carnibus comederent, ita ut non dici possit, homines participes fuisse convivii cum Deo habiti.

Nobis quidem in omni hac disputatione de sacrificiorum vi consilioque praecipue hoc observandum videtur, ut nihil ea in re statuamus, quod ex ipsis legislatoris verbis non possit probari. Jam singula sacrificiorum genera considerabimus.

Holocaustorum atque *oblationem ferrearum* nullum aliud consilium videtur fuisse, quam ut is, qui illa obtulerit, Deo sese commendaret, atque eum per illa propitium sibi redderet. Quum enim hominum favor conciliari possit per dona, homines illi antiquissimi, quorum notiones de Deo ejusque natura tenues adhuc erant et nondum satis excultae, putabant, eadem re Dei etiam favorem se posse consequi. Hanc autem vim holocaustis et oblationibus farreis a legislatore adscriptam fuisse, satis apparet ex eo, quod de iis dicitur, *hominem per ea acceptum sive gratum fieri Deo* (לִרְצֹנוֹ לִפְנֵי יְהוָֹה Levit. I, 3. נִרְצָה לוֹ Levit. I, 4.), *commendare sese Deo* (לְכַפֵּר עָלָיו Levit. I, 4. vid. Excurs. de voce כִּפֵּר), esse illa sacrificia *Deo odori grato* (רֵיחַ־נִיחֹחַ לַיהוָֹה Levit. I, 9. 13. 17. II, 2. 9. 12. etc.).

Israelitas etiam in ea opinione fuisse, Deum per sacrificia illa propitium ipsis reddi posse, patet ex Ps. L, 8. Jesaj. I, 11. Jerem. VI, 20. Amos V, 22., quibus tamen ipsis in locis Israelitae monentur, per sola holocausta neutiquam conciliari posse favorem divinum, nisi ipsi conjungerent cum illis rectos animi sensus, et vitam his sensibus consentaneam. — Videntur igitur hujusmodi sacrificia simul etiam fuisse symbolicae significationes interni doloris de peccatis commissis.

Sacrificia eucharistica, שְׁלָמִים, ad testandum gratum erga Deum animum pro acceptis beneficiis comparata fuisse, apparet ex ipso eorum nomine, vid. not. ad Cap. III, 1. Hoc sacrificiorum genus videtur antiquissimum esse et originem traxisse ex grati animi testandi studio, quo sensu beneficiorum divinorum omnes antiquitatis populos et nunc adhuc nullo cultu expolitas nationes, tactas videmus et permotas. Ad hoc sacrificiorum genus referendae sunt Habelis et Caini oblationes, Genes. IV, 3. 4.

Quod adtinet ad *sacrificia pro peccatis et pro delictis oblata* (חַטָּאוֹת et אֲשָׁמִים), ea videntur fuisse *mulctae*, quibus solutis poena peccati aut plane remittebatur, aut, si in peccatum commissum capitis supplicium constitutum esset, id mutabatur in poenam minus severam, ut Levit. XIX, 20 — 22. Plerumque autem haec sacrificia *abolitionem*, ut dicere solent, *criminis* efficiebant; ut in peccatis, quae nominantur Levit. IV, 2. V, 1 — 4. 17. 20 — 26. Hanc sacri-

ficiorum piacularium vim fuisse, apparere videtur ex loquutione, quae descriptioni singularum eorum specierum adjici solet: כִּפֶּר עָלָיו הַכֹּהֵן וְנִסְלַח לוֹ *hoc modo sacerdos aboleat peccatum ejus,* (hominis, qui sacrificium obtulit) *et poena ei remittatur*; Levit. IV, 26. 31. 35. et pluribus aliis locis. — Ceterum de his sacrificiis observandum est etiam hoc, ea non pro omnibus promiscue peccatis praescripta fuisse, sed pro iis tantum, quae in aliis civitatibus solent supplicio, exilio aliisque poenis civilibus coerceri [11]).

Ad *restitutionem* denique externae sive *civilis puritatis* spectabant sacrificia, quae pro immunditie corporis, Levit. XII., aut postquam quis a lepra sanatus esset, Levit. XIV., offerri debuerunt. Homo, qui ea obtulit, ea re indicabat, se, quum ob immunditiem aut morbum contagiosum a civium suorum consuetudine alienus fuisset, nunc a sacerdote mundum esse declaratum, atque licere sibi aliorum hominum consuetudine uti. Id quod satis indicant verba, multoties in Levit. Cap. XIV. repetita כִּפֶּר עָלָיו הַכֹּהֵן וְטָהֵר *aboleat sacerdos immunditiem ejus et mundus erit*, talis habeatur.

---

11) Victimas piaculares pro peccatore offerente, cui moriendum fuisset secundum legem, mortem subire vicariam, existimasse Hebraeos, etsi in Sacro codice nusquam diserte dicitur, tamen rationibus aliunde conquisitis probare studuit DE WETTE in Commentat. *de morte Jesu Christi expiatoria* (Berolini, 1813. in quat.) p. 15. seqq.

EXCURSUS II.

De variis verbi כִּפֶּר *significationibus.*

1. Propria verbi כִּפֶּר vis videtur esse in *tegendo*, *obtegendo*, collato Arabico غفر *texit*, *operuit*, quod ipsum verbum semper pro Hebraico כִּפֶּר ponit Saadias. De arca Noae *obducenda* pice כָּפַר dicitur Genes. VI, 14. Hinc כַּפֹּרֶת vocatur *operculum* super arca legum Exod. XXV, 17. 18.

2. Haec *tegendi* significatio deinde transfertur ad alias res, de quibus, propria verbi significatione, non potest dici, eas obtegi. Sic Genes. XXXII, 21. de Jacobo dicitur, *se velle fratris sui iram donis obtegere* (אֲכַפְּרָה פָנָיו בַּמִּנְחָה, de פָּנִים nonnumquam *iram* significante vid. supra ad Cap. XVII, 10.), i. e. donis se velle iram fratris sedare, placare. Eadem phrasis est 2 Sam. XXI, 3. בַּמָּה אֲכַפֵּר scil. פְּנֵיכֶם, nec non Proverb. XVI, 14. אִישׁ חָכָם יְכַפְּרֶנָּה scil. *iram regis.*

3. Frequentissima in Vet. Testam. phrasis est, כִּפֶּר עַל־עָוֹן, כִּפֶּר עַל חַטָּאת, sive elliptice, כִּפֶּר חֵטְא, כִּפֶּר עָוֹן *peccatum tegere*, quod nihil aliud potest significare, quam, *peccatum abscondere*, *ejus memoriam delere*, *id abolere*. Exem-

pla hujus locutionis sat multa praebent Lexica, quae hic nolo exscribere.

4. Ex hac phrasi procul dubio explicanda est alia, כַּפֵּר עָלָיו, quae in Levitico ponitur, ubi de sacrificiis pro peccatis commissionis est sermo, Cap. IV, 20. 26. 31. 35. V, 6. 10. 13. 16. 18. 26. Positum autem videtur כַּפֵּר עָלָיו pro כַּפֵּר עַל־נַפְשׁוֹ (vid. Levit. XVII, 11. לְכַפֵּר עַל־נַפְשֹׁתֵיכֶם) et hoc elliptice pro כַּפֵּר עַל־חַטָּא נַפְשׁוֹ (Mich. VI, 7. חַטַּאת נַפְשִׁי), quod idem valet ac כַּפֵּר עַל־חַטָּאתוֹ (Ps. LXXIX, 9. כַּפֵּר עַל־חַטֹּאתֵינוּ) *peccatum obtegere*, i. e. abolere. Phrases autem כִּפֶּר עָלָיו הַכֹּהֵן מֵחַטָּאתוֹ (Levit. IV, 26.), כִּפֶּר עָלָיו הַכֹּהֵן עַל־חַטָּאתוֹ אֲשֶׁר חָטָא (Levit. IV, 35.), כִּפֶּר עָלָיו הַכֹּהֵן עַל־שִׁגְגָתוֹ אֲשֶׁר־שָׁגָג (Levit. V, 18.), pleonasticae sunt, et significant nihil aliud quam simplex כִּפֶּר עָלָיו.

5. Huc etiam referendum videtur לְכַפֵּר עָלָיו Levit. I, 4. ubi de holocausti oblatione est sermo. Sed ibi haec locutio supplenda videtur לְכַפֵּר עַל חֲטָאֵי נַפְשׁוֹ *ut aboleat peccata sua*, nam pro certo aliquo peccato sacrificium illud non offerebatur. Voluit homo, qui id obtulit, movere Deum, ut memoriam peccatorum ipsius deleret, propitiumque sese erga eum exhiberet; — *voluit sese Deo commendare.* Ita commode verti posse videtur haec phrasis. Ad hanc significationem etiam referendum videtur כַּפֵּר simpliciter cum ל personae constructum, Deut. XXI, 8. ubi reddendum est *propitium se erga aliquem exhibere.*

6. Aliam significationem verba כִּפֶּר עָלָיו iis in locis habent, ubi de purificatione ab immunditie corporis, morbi aut domus dicuntur, Levit. XII, 7. 8. XIV, 20. 53. Hic כִּפֶּר עָלָיו positum videtur pro כִּפֶּר עַל־טֻמְאָתוֹ *teget*, i. e. *aboleat immunditiem ejus* scil. rei, de qua sermo est.

7. Hinc verbum כִּפֶּר significationem *inaugurandi*, *consecrandi* videtur accepisse, Exod. XXIX, 36. 37. XXX, 10. 12. 15. Levit. VIII, 11. 12. 15. XVI. passim. Res enim ad usus sacros destinatae ab omni immunditie purgatae esse debebant, mundae autem reddebantur inauguratione, quae deinde quotannis die expiationis repetebatur. Levit. XVI.

8. A verbo כָּפַר descendit nomen כֹּפֶר, quod denotat *pretium redemtionis*, *lytrum*. Lytrum consideratur tanquam res, qua debitum *tegitur*, i. e. memoria ejus deletur. Est igitur proprie *abolitio*, *deletio debiti*.

SCHOLIA

IN

LIBRUM NUMERORUM.

Hebraei ex more recepto quartum Mosis librum voce initiali appellant וַיְדַבֵּר *et locutus est*; tum etiam בְּמִדְבַּר *in deserto*, quod vocabulum in Versu primo occurrit, quoniam in hoc libro res gestae Israelitarum in deserto describuntur. Alexandrini verterunt ἀριθμοὺς, quam denominationem Graeci Patres retinuerunt et Latini *Numerorum* vocabulo imitati sunt. Nominis rationem variam reddunt varii. Alii hunc librum *Numeros* dictum censent, quod exhibeat egressi ex Aegypto populi Israelitici numerum; alii, quia Israelitarum tribus, earumque principes in ea recensentur; alii, quod hic liber totius populi numerum complectitur.

Quod adtinet ad libri *argumentum*, manifestum est, prima ejus Capita fuisse singula scripta varii argumenti, jam in castris ad Sinaim montem consignata, quae autem, quum is, qui ea collegit, non potuerit commode inserere libro secundo et tertio, praeponebantur huic quarto libro. Continent autem haec Capita praeter recensionem census populi Israelitici etiam additamenta ad leges in Libro secundo et tertio datas, et nonnullarum ex iis accuratiorem descriptionem. Reliqua libri pars versatur in enarranda historia profectionis Israelitarum a mansione Horeb, ad illam usque, quae in campestribus Moabiticis e regione Hierichuntis po-

nebatur. Exhibet igitur hic liber res Israelitarum memoratu dignas a primo die secundi mensis in secundo exitus anno usque ad primum diem undecimi mensis in quadragesimo post exitum anno. Sunt autem singulae pericopae non justo ordine dispositae, nec ad sua capita redactae, sed ita perscriptae, prouti procedente tempore atque oblata opportunitate consignatae essent *).

Quando consignatus fuerit hic liber, docent verba, quae in ejus fine leguntur, qua de re vid. Prolegomena ad Leviticum et Eichhornii *Einleitung in das alte Testament*, P. II. §. 436. p. 403. seqq. edit. tert.

---

*) E singulis scriptis minoribus iisdemque a diversis auctoribus profectis librum compositum esse, inde quod nonnulla illorum invicem pugnent, veluti IV, 23. et VIII, 24. nec non XVI, 31 — 33. et XXVI, 10. 11., atque XXI, 12. et XXXIII, 45., probare studuit Vater in Disquisitione super Pentateucho Commentario suo adjecta, T. III. p. 452. seqq. Loca quaedam alia hujus libri, quae nec inter se, nec cum iis, quae in Exodi libro de iisdem rebus traduntur, consentiant, attulit de Wette *Lehrbuch der histor. kritisch. Einleit. in das A. T.* p. 180. De iis ad locorum illorum interpretationem videbimus. Quasdam libri pericopas ita comparatas esse, ut illius temporis, quo Israelitae in desertis degebant, notas prae se ferant, ut XIX, 3. 9. 14., XXI, 17. 18., ostendit Bleek in Commentat. in Prolegom. ad Levit. p. 4. not. **) laudata p. 3. 9.

SCHOLIA

IN

LIBRUM NUMERORUM.

CAP. I.

Bellatorum census numerusque per singulas tribus initur, nominatis antea singularum tribuum principibus, et in fine Levitis Sacrorum cura, Tabernaculi, sacraeque supellectilis deportatione demandata.

1. בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי *Primo* scil. die *mensis secundi.* Mensis secundus ab Hebraeis vocabatur זִיו (1 Reg. VI, 1. 37.), a Chaldaeis אִיָּר *Ijar.* Respondet ex parte nostro Maio. Vid. Michaelis *Commentat. de mensibus Hebraeorum.* §. IX. לְצֵאתָם *Post egressum eorum.* ל huic voci praepositum proprie notat *quod adtinet ad*, veluti Genes. XXXI, 43. infra XVIII, 7. et pluribus aliis locis. Annus autem secundus *respectu habito ad* egressum est annus *post* egressum sive ab egressu.

2. שְׂאוּ אֶת־רֹאשׁ *Summam subducite*, vos, Moses et Aaron, cf. Vs. 3. ראשׁ hic ut saepe, omnium numerum, summam denotat. Idem valent haec verba quod infra III, 40. שָׂא אֵת מִסְפַּר שְׁמֹתָם *tolle numerum nominum illorum.* כָּל־עֲדַת בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל *Totius coetus Israelitarum.* Sub iis tamen hic non comprehunduntur Levitae, ut patet ex iis, quae sequuntur. Nec id mirum, quum haec militum esset dinumeratio et conscriptio, Levitae autem a militia

essent exemti, ut diserte etiam observat Josephus *Antiq.* L. IV. Cap. 4. §. 3. — מִשְׁפְּחוֹת sunt *familiae majores,* totae cognationes, et בֵּתֵי אֲבוֹת *domus patrum* alias sunt *familiae minores;* conf. Jos. VII, 14. Verum hoc loco, uti observat Clericus, *domus patrum* latius patere quam *familias,* et totas tribus significare, illud suadet, quod ubique *domus* sit in Singulari, ut *familiae* in Plurali, praeterquam quod tribuum principes dicantur *capita domus patrum,* Vs. 4. et 44. Sic et Vs. 47. מַטֵּה אֲבֹתָם *tribus patrum eorum* idem est. לְגֻלְגְּלֹתָם *Per singula capita,* viritim. — Ceterum interpretes dissentiunt, an qui hic narratur census, diversus fuerit ab eo, de quo Exod. XXX, 11. 12. XXXVIII, 25. 26., ex cujus argento piaculari bases argenteae tabernaculi fusae erant. Duos diversos census fuisse, suadere videtur temporis diversitas. Ille enim (Exod. XXX. XXXVIII.) primo anno, quo ex Aegypto populus egressus erat, antequam tabernaculum erigeretur, est habitus. Hic vero (hoc Cap.) anno secundo, cum ministerium tabernaculi jam esset constitutum. Verumtamen non duplicem censum fuisse, sed unum, apparet ex eo, quod idem esset utrobique censorum numerus 603550. Fidem enim superat, numerum adultorum in tanto populo per aliquot menses, ac prope dixerim per biduum, eundem manere. Quam difficultatem J. D. Michaelis tum in notis ad h. l., tum in Commentat. *de censibus Hebraeorum,* quae est *tertia* suarum Commentatt. in Societ. Reg. Gotting. p. 14. not. facillime ita tolli arbitratur, si sumatur, primo anno cum census agi dicitur, hoc intelligendum esse ita, praefectos centuriarum et decadum tabulas confecisse suorum, singulos etiam Israelitas semisiclum aerario sacro intulisse, at anno secundo has ipsas tabulas Moses, cumque eo sacerdos et phylarchi recognoscebant, populum ipsi lustrantes, inque unum majorem census librum conscribebant. „Vivere ergo adhuc censebatur, si quis anno superiore numeratus, mortuus esset; qui autem tunc pueri attigerant interea annum vicesimum, habebantur adhuc pueri, nec nume-

rari debebant, quia semisiclum sacrum nondum contulerant. Ceterum decades numeratas esse, omissos singulos, si qui aliquando supra decades redundabant, ex numerorum ratione, in quibus numquam singuli redundant, liquet.“ Vatero tamen in Commentario ad h. l. haec nodum illum solvendi ratio justo artificiosior videtur. Ipse conjicit, censum, qui hoc Capite describitur ab eo, cujus mentio fit Exod. XXX, 11. 12. et XXXVIII, 25. 26., diversum non esse; sed utroque Exodi loco numerum censorum summatim indicari, hic vero ipsas census tabulas, instar additamenti, exhiberi, quibus postea aliquis, qui novum censum hic describi putaret, illam, quam Vs. 1. legimus, falsam temporis notationem praefixerit. Videbatur autem hic locus prae aliis idoneus, quo tabulae illae ponerentur, quod in Capite proximo, ubi de castris ordinandis et instruendis agitur, simul, quot ad militiam aptos viros singulae tribus sisterent, indicatur.

3. מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וָמַעְלָה *A filio viginti annorum,* ab eo, qui viginti annos natus est *et ultra.* כָּל־יֹצֵא צָבָא *Omnis exiens ad exercitum,* quotquot apti sunt ad militiam. תִּפְקְדוּ אֹתָם לְצִבְאֹתָם *Visitabitis eos ad agmina eorum,* recensete eos per turmas singulas.

5. אֲשֶׁר יַעַמְדוּ אִתְּכֶם *Qui stabunt vobiscum,* i. e. qui adstabunt vobis, cum scilicet recensebitis populum. לִרְאוּבֵן pro לְמַטֵּה רְאוּבֵן *ad tribum Ruben,* scil. pertinens, i. e. e tribu Ruben.

14. דְּעוּאֵל cf. not. infra ad II, 14.

16. קְרוּאֵי הָעֵדָה *Vocati ad coetum,* vid. ad Levit. VIII, 3. Alii intelligi volunt *praecipuos, nobiles,* qui vocari solent, cum agitur de rebus arduis. Sic Alexandrini, qui habent ἐπίκλητοι, et Syrus, ܦܪ̈ܝܫܐ ܕܟܢܘܫܬܐ *celebres coetus.* Verba רָאשֵׁי אַלְפֵי יִשְׂרָאֵל plerique interpretes vertunt *capita chiliadum,* sequuti Alexandrinos, qui ponunt χιλίαρχοι. Sed אֲלָפִים hic videntur esse *cognationes, familiae,* qua significatione haec vox etiam oc-

currit Jud. VI, 15. Mich. V, 1., coll. Arab. ألف *conjunctus, familiaris fuit.*

18. וַיִּתְיַלְדוּ *Et natales suos professi sunt,* i. e. quibus parentibus nati essent, exposuerunt. Alexandrini in Cod. Alexandr. ἐπεσκέπησαν, *recensuerunt*, in Cod. Vat. ἐπηξονοῦσαν, i. e. referebant in ἄξονας, *tabulas,* scil publicas. לְבֵית אֲבֹתָם nonnulli intelligunt de familiis avitis sive paternis; sed retinenda videtur significatio ad Vs. 2. indicata. בְּמִסְפַּר — לְגֻלְגְּלֹתָם Quotquot fuerant nominati a viginti annis et supra, computando singula capita.

20. Ante תּוֹלְדֹתָם hic et Vs. 26. 28. etc. deest ל, quod tamen duabus dictionibus, quae sequuntur, praeponitur. A genere ad speciem hic progreditur Moses.

21. פְּקֻדֵיהֶם לְמַטֵּה רְאוּבֵן *Censi eorum quoad* (nam hoc significat ל hoc et Versss. seqq.) *tribum Rubenis,* i. e. numerus censitorum ex tribu Ruben.

22. פְּקֻדָיו *Numerati,* recensiti *ejus,* scil. tribus.

24. *Gad* statim subjungitur Rubeni et Simeoni, quia illa tribus una cum his duabus ad australem plagam castra metabatur; vid. infra II, 10. Alexandrini autem pro Gado ponunt *Judam,* et illum transferunt post Benjaminem, Vs. 37.

21—43. In omnibus, quos singulae tribus dederunt numeris, nullae plane comparent unitates supra denarios adjectae. Casu et fortuito ita factum esse, ut ex omnibus ac singulis tribubus numeratis, ne una quidem excepta, hominum numerus prodiret, quem vocare solemus rotundum, nemo facile crediderit. Clericus quidem, qui primus hoc vidit, hujus rei hanc adfert caussam, monades quae supra decadas fuissent, neglectas esse ita, ut semper numerus rotundus efficeretur. Sed hoc non satisfacit. Nam qualis census iste esset, in quo singuli suppressi e numero omitterentur? quum nemo nesciat, omnem

censum hoc quasi proprium habere, ut ex eo numquam singuli redundantes omittantur. Melius fortasse difficultas ista tollitur, si rem nobis ita cogitemus: Census, qui hic describitur, ideo erat institutus, ut ii ex Israelitis, qui ad militiam apti essent (כָּל־יֹצֵא צָבָא Vs. 3. 20.) eligerentur, et suo quisque loco in exercitu collocaretur. Hos igitur electos disposuit Moses, plane ut etiamnum in nostris exercitibus fieri solet, in centurias et decurias, relictis singulis, qui redundarent, quamquam vigesimum annum jam attigissent. Ex his relictis sumebantur procul dubio, si in centuriis et decuriis in loca eorum, qui mortui aut alia ex caussa ad militiam inepti facti essent, alii restituendi essent. In hoc autem Capite ii tantum numerantur, qui centurias et decurias explebant; hinc factum est, ut nullae unitates supra decadas occurrant.

47. לְמַטֵּה אֲבֹתָם לֹא הָתְפָּקְדוּ בְּתוֹכָם *Levitae autem secundum tribum patrum suorum inter hos non sunt numerati*, recensiti, quoniam militiae munerum immunes erant; hic autem census ideo institutus erat, ut iniretur numerus virorum, qui ad militiam apti essent. Igitur quando censentur Levitae, numerantur omnes a pueris mensem unum natis, infra III, 15. XXVI, 62.

50. אַתָּה הַפְקֵד אֶת־הַלְוִיִּם עַל וגו׳ *Constitue Levitas super* etc. ut bene Vulgatus. Quibus autem rebus singulae Levitarum familiae praefectae essent, docetur infra Cap. III. וְעַל כָּל־אֲשֶׁר־לוֹ Vulgat. *et quidquid ad caerimonias pertinet*, nempe ut ea portent et custodiant, non ut iis ad sacrum aliquod ministerium utantur.

51. וּבִנְסֹעַ יוֹרִידוּ אֹתוֹ הַלְוִיִּם *Inter proficiscendum Levitae illud* (tabernaculum) *demittant*, scil. aulaea superimposita erectasque tabulas ita componant, ut ferre illud facilius possint. הַזָּר *Peregrinus*, i. e. qui non est ex tribu Levitica. יוּמָת *Occiditor*, a magistratu morte plectendus erit.

52. אִישׁ עַל־מַחֲנֵהוּ *Quisque in castris suis*, quisque in eo exercitus loco, quo constitutus est. Bene Ale-

xandrini ἐν τῇ ἑαυτοῦ τάξει. Pro דִּגְלוֹ *vexillum suum* in Codice Samaritano legitur ידו *latus s. locus ejus*; ut infra II, 17. De nomine דֶּגֶל vid. ad II, 2.

53. וְלֹא־יִהְיֶה קֶצֶף עַל־עֲדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל *Ne fiat excandescentia*, scil. Dei, i. e. ne Deus irascatur *omni populo Israelitico*, si homines profani res sacras adtingant. Verba וְשָׁמְרוּ אֶת־מִשְׁמֶרֶת מִשְׁכַּן הָעֵדוּת Vulgatus sic vertit: *excubabunt in custodiis tabernaculi conventus*, non male. Possis tamen etiam ita vertere: *omnia, quae iis circa tabernaculum observanda sunt, recte agant.* Verbum שָׁמַר enim saepe in genere notat *alicujus rei curam gerere*, ut infra III, 7.

CAP. II.

In stationibus figendis, quem quaeque tribus locum occupare, quam mundi plagam spectare debeat, Tabernaculo castrorum medium tenente.

2. אִישׁ עַל־דִּגְלוֹ בְאֹתֹת לְבֵית אֲבֹתָם *Quisque ad vexillum suum juxta signa domus patrum suorum.* דֶּגֶל Alexandrini vertunt τάγμα, *agmen, ordinem, cohortem*, Vulgatus *turmas*, Onkelos טִקְסָא *ordo* (Graecum τάξις), Syrus ܛܓܡܐ *agmen, turma*; Saadias سبط *tribus*. De origine vocis Hebraeae non consentiunt Interpretes. Alii eam derivant ab Arabico نجل *splendere, micare*, ita ut דֶּגֶל proprie sit *signum splendens, micans*. Alii, ut Simonis in Lex., et Castellus in Heptagl., per commutationem litterarum illam positam putant pro גָּדֵל *magnum*, scil. signum. Faber (ad *Harmeri Observationes* P. I. p. 454. 455.) existimat, דֶּגֶל proprie esse *tegumentum, velum* (notio enim *tegendi* radicis דגל Chaldaeis et Syris usitata est), deinde *aulaeum*, hinc *aulaeum pannus ve-*

xilli (*das Fahnentuch*), et *vexillum* ipsum. Plane ut apud Romanos *vexillum* nomen habebat a veli diminutione quasi *velillum*, uti dicit *Isidorus Hispalens.* Orig. L. VIII. Cap. 3. Nobis sufficiat hic observasse, דְּגָלִים fuisse *signa militaria majora*, *vexilla*. Totus Israelitarum exercitus in quatuor agmina erat divisus (vid. h. Cap. Vss. 3. 10. 18. 25.), quorum quodque דֶּגֶל signo habuit. Singularum tribuum et familiarum signa vocantur אֹתֹת. Haec igitur erant *signa minora*, ut in exercitibus Romanorum signa singularum cohortum.

3. קֵדְמָה *Ad partem anteriorem* scil. tabernaculi.

4. וּצְבָאוֹ וּפְקֻדָיו *Et exercitus ejus et censiti ejus*, i. e. numerus eorum, qui in exercitu ejus censiti erant, milites ejus recensiti (*die Zahl der gemusterten Kriegsleute, die unter seiner Anführung waren*).

9. כָּל־הַפְּקֻדִים לְמַחֲנֵה יְהוּדָה *Omnes recensiti in castris Judae.* Colligit numerum eorum, qui sequebantur tribum Judae. רִאשֹׁנָה יִסָּעוּ *Primo evulserunt*, scil. paxillos tentoriorum (ut Arabicum نَزَعَ *vellendo traxit*, *evulsit*; نَسَعَ est *e cavernulis exiere dentes*), i. e. cum castra movebantur, tribus Juda primo procedere debebat.

14. Pro רְעוּאֵל legunt דְּעוּאֵל codices Kennicotti *octo et septuaginta*, Rossii *quadraginta* et inter libros editos Biblia Soncinensia anni 1488., Pentateuch. antiq. in 4 Sec. XV., Pentateuch. antiq. Germanic. in Folio, Textus Samaritanus, Vulgatus, Onkelos, Jonathan, Saadias. Supra I, 14. Eliasaph dicitur filius Deuel, idemque repetitur infra X, 20. Alexandrini constanter habent Ῥαγουήλ.

17. וְנָסַע אֹהֶל־מוֹעֵד מַחֲנֵה הַלְוִיִּם *Deinde proficiscatur tabernaculum conventus* et *Levitarum castra.* ו ante מַחֲנֵה hic omissum est, ut saepe alias. — כַּאֲשֶׁר יַחֲנוּ כֵּן יִסָּעוּ *Quemadmodum castra metantur*, *ita proficiscentur*; quem locum et situm tabernaculum conventus in castro-

rum statione habet, eundem habeat proficiscendo. *Vulgatus* autem: *quomodo erigetur, ita et deponetur*, h. e. qui officium erigendi habent, iidem habeant et deponendi. Qui sensus ob ea, quae sequuntur, אִישׁ עַל־יָדוֹ לְדִגְלֵיהֶם, non ineptus videtur. Tum חָנָה hic esset *tentoria figere*, נָסַע *ea revellere, amovere.* אִישׁ עַל־יָדוֹ *Quisque loco suo.* Syrus: *cum turma sua.*

CAP. III.

Levitarum census, numeratio, et in primogenitorum locum substitutio, primogenitis ceteris, qui supra Levitarum numerum excreverant, pretio lege constituto se redimentibus.

1. וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת אַהֲרֹן וּמשֶׁה *Hae erant generationes Aaronis et Mosis.* Sed תּוֹלְדֹת hic commode verti potest, *quae in familia Aaronis et Mosis contigerunt;* de iis enim agit totum hoc Caput. Vocem Hebraeam non solum *generationes* significare, sed etiam ea, *quae in familia aut cognatione aliqua contigerunt*, apparet ex Genes. XXV, 19. XXXVII, 2., ubi cf. not. Quamquam hic etiam familia Mosis nominatur, tamen in Capite ipso Aaronis tantummodo familia describitur. Cognatio igitur Mosis et Aaronis tanquam una consideratur; et quidquid de Aarone scribitur, de Mose etiam narratur. „Videtur autem praeponi Aaron Mosi, ejusque posteri, nominibus appellari, quum posterorum Mosis hic sileantur nomina; quod Aaronis soboles sacerdotio sit ornata, quum Mosis proles inter ceteros Levitas, sine dignitate peculiari, fuerit, ut liquet ex 1 Paral. XXIII, 14. seqq. Si ratio ejus rei quaeratur, nihil certi responderi potest, sed amplissima conjecturis patet area. Forsan sacerdotium filiis Mosis negatum est, quod essent ex peregrina muliere suscepti, nimirum, Madianitide, Exod. II, 21." Cleric.

3. אֲשֶׁר־מִלֵּא יָדָם לְכַהֵן *Quorum manum impleverat*, scil. Moses, *ut sacerdotio fungerentur*. De phrasi *manum implere*, vid. not. ad Exod. XXVIII, 41.

4. Particula ו ante אֲשֶׁר hic habet vim adversativam, *autem*. Quod ad rem, quae hic commemoratur, vid. Levit. X, 1. seqq. עַל־פְּנֵי אַהֲרֹן אֲבִיהֶם *Ante facies Aaronis patris eorum*, i. e. coram eo, una cum eo.

6. הַקְרֵב אֶת־מַטֵּה לֵוִי *Accedere fac tribum Levi.* Tribus Levi, quum esset ad ministerium Tentorii sacri destinata, consideratur tanquam res Deo consecrata et offerenda, hinc de ea usurpantur tales locutiones, quae proprie tantum de sacris oblationibus s. sacrificiis adhiberi solent, veluti h. l. הַקְרֵב, infra VIII, 11. וְהֵנִיף אַהֲרֹן אֶת־הַלְוִיִּם תְּנוּפָה לִפְנֵי יְהוָה מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל *Agitabitque Aaron Levitas* quasi *oblationem agitatam ex Israelitis.* Vs. 14. Cap. ejusd. וְהִבְדַּלְתָּ אֶת־הַלְוִיִּם מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל *Secernes Levitas ex Israelitis.* Cf. etiam infra XVI, 9. XVIII, 2.

7. שָׁמַר et מִשְׁמֶרֶת Michaelis cum aliis de *stationibus peragendis* a Levitis intelligit (*vom Wache halten*). Sed quum in sequentibus explicetur, quid fuerit illud מִשְׁמֶרֶת, atque vocabulum late dicatur de omnibus officiis, conf. Levit. XXII, 9.; voces illae commode hic reddi possunt per *curare*, et *ea quae curanda sunt.* וְאֶת־מִשְׁמֶרֶת כָּל־הָעֵדָה *Ea quae* (*alioqui*) *curanda essent a toto populo.* Quum totus populus res sacras curare non potuerit, huic muneri delegati erant Levitae, qui ex primogenitorum locum sunt substituti.

9. נְתוּנִם נְתוּנִם *Dono dati sunt*, scil. Aaroni, ut adjuvent eum et reliquos sacerdotes. Michaelis: *Du sollst die Leviten Aaron und seinen Nachkommen als geschenkte Bediente geben.* Pro לוֹ Samaritani legunt לִי *mihi*, nec non Alexandrini μοί. — Sic Josua dicabat Gibeonitas, ut aquam haurirent et ligna caederent, Jos. IX, 27. David etiam Levitas donavit aliis, illique vocantur נְתִינִים, Paral. IX, 2.

10. תַּפְקֹד *Constitues*, praeficies illis Aaronem et filios. וְשָׁמְרוּ אֶת־כְּהֻנָּתָם *Ut* (id enim notat Particula ו) *curent sacerdotium suum*, i. e. quae ab ipsis sacerdotibus curanda sunt. הַזָּר *Externus, alienus* supra I, 51. dicebatur, qui nec sacerdos erat nec Levita; hic etiam Levita *externus* est, non quidem a tabernaculo, sed a sacerdotio. Ergo הַזָּר *qui non est sacerdos*. Habebant enim Levitae distincta munera a sacerdotibus, quae ne sacerdotes quidem obire poterant. Itaque Oza sacerdos punitus fuit, quod tetigisset arcam, quae a Levitis portabatur. הַקָּרֵב *Qui accesserit*, ut offerat in altari, sanguinem effundat, thymiama adoleat etc. יוּמָת *Morte afficiatur* judicum sententia.

12. וַאֲנִי הִנֵּה לָקַחְתִּי *Et ego ecce! sumsi*, selegi. Quum Deo deberentur omnes primogeniti omnium tribuum, quod eos cum Aegyptiorum primogenitis non occidisset, maluit unam tribum totam sibi consecrari; eaque fuit Levitica tribus, quae singulari fervore Deum offensum ulta est, Exod. XXXII, 29. Addunt Samaritae huic Versui: פדויהם יהיו, et LXX. λύτρα αὐτῶν ἔσονται. פֶּטֶר רֶחֶם *Quod aperit uterum*, quod primum nascitur. Exponit, quid vocet *primogenitum*.

13. הִקְדַּשְׁתִּי לִי *Santificavi mihi*, separavi a profano usu, et vendicavi mihi tanquam rem sacram. מֵאָדָם עַד־בְּהֵמָה *Tam* ex hominibus *quam* ex animalibus.

15. לְבֵית אֲבֹתָם *Pro domo patrum suorum*, i. e. tribu Levitica, quae, ob allatam supra ad I, 47. causam, seorsim censeri debuit. מִבֶּן־חֹדֶשׁ *Ab eo qui natus est mensem*. Levitae ab hac aetate censebantur, quoniam Deo consecrati erant loco primogenitorum, qui illa aetate erant redimendi, vid. infra XVIII, 16.

16. עַל־פִּי יְהוָה *Ad os Jovae*. Se ipsum statim exponit, cum addit, כַּאֲשֶׁר צֻוָּה *quemadmodum in mandatis acceperat a Deo*.

17. בִּשְׁמֹתָם *Nominibus suis*, ut nominibus appellentur; cf. Gen. XLVI, 11. Exod. VI, 16.

24. בֵּית־אָב *Domus patris*, quum antea semper habeatur אֲבֹתָם *domus patrum suorum*, qua phrasi integra tribus, hic vero *familia* significatur. Cf. not. supra ad I, 2.

25. וּמִשְׁמֶרֶת בְּנֵי־גֵרְשׁוֹן *Observatio filiorum Gerson*, i. e. Gersonitarum curae commissa erant etc. מִשְׁכָּן vocantur decem aulaea intima atque elegantiora, asseribus imposita; אֹהֶל autem duodecim alia aulaea ex pilis caprarum contexta, quae his imponebantur; vid. Exod. XXVI, 1. 7. (לְאֹהֶל עַל־הַמִּשְׁכָּן) 14. XXXVI, 8. 14. 19. מִכְסֵהוּ proprie *operimentum ejus*, hic autem ita vocantur duo illa tabernaculi tegumenta e pellibus arietum rubricatis et janthinis confecta, de quibus Exod. XXVI, 14. XXXVI, 19. מָסַךְ פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד *Siparium ad introitum tabernaculi*, Exod. XXVI, 36.

26. קַלְעֵי הֶחָצֵר *Aulaea atrii ad cribri formam perforata*, Exod. XXVII, 9. XXXVIII, 9. וְאֶת־מָסַךְ פֶּתַח הֶחָצֵר *Siparium ad introitum atrii*, vid. Exod. XXVII, 16. אֵת מֵיתָרָיו לְכֹל עֲבֹדָתוֹ *Funes ejus ad omne ministerium*, i. e. usum *ejus*. Hoc non est referendum ad atrium, de quo proxime antea dicitur, sed ad ipsum tabernaculum. Funes enim aulaeorum atrii commissi erant curae Meraritarum, vid. infra Vs. 37. Saepe apud Hebraeos pronomen relativum affixum non referendum est ad id, quod proxime praecedit, sed ad remotius, cujus rei exempla collegit Glassius Phil. S. p. 155. ed. Dath.

27. מִשְׁפַּחַת הָעַמְרָמִי *Familia Amramitica*, hoc est, Mosis posteri, nam ceteri Amramitae fuerunt sacerdotes, Aaronis, nimirum, filii. Vid. 1 Parl. XXIII, 13. seqq.

28. שֹׁמְרֵי מִשְׁמֶרֶת הַקֹּדֶשׁ *Sanctuarii curam gesturi*. Caathitis tanquam dignitate inter Levitas primis commissa fuerunt, quae erant maxime divina et sacra. Cujus rei ratio procul dubio haec fuit, quod Moses et Aaron ex Caathitarum familia essent.

31. וְהַמָּסָךְ *Velum*, scil. adyti, vid. Exod. XXVI, 31.

In textu Samaritano post illam vocem legitur והכיור וכנו *labrum et basin ejus.* וְכֹל עֲבֹדָתוֹ *Quidquid in eo curandum erat.*

32. פְּקֻדַּת שֹׁמְרֵי מִשְׁמֶרֶת הַקֹּדֶשׁ *Praefectura servantium servationem sanctuarii*, praefectus eorum, qui sanctuarii curam haberent. Abstractum, uti loqui solent, positum pro concreto, ut 2 Chron. XXIV, 11. Jes. LX, 17. ubi cf. not.

39. Vox וְאַהֲרֹן punctis super litteris singulis est insignita; nulla, uti credibile est, alia ex causa, quam ut hoc modo notaretur, vocem illam in aliis codicibus abesse, vid. Eichhorn *Einleit. in das alte Testament.* P. I. §. 118. Deest etiam in octo Codicibus Kennicott. et in quatuor Rossian. Nec habet id nomen Textus Samaritanus, Syrus et Coptus; quod cum omittitur, consentit hic Versus cum Vs. 5., quo jubetur Moses, non Aaron, censum habere Levitarum, item cum Vss. 11. 40. et 44. in quibus Mosem Deus alloquitur solum, conf. etiam Vs. 57. Hubigantius existimat, vocem אַהֲרֹן ex superiore Versu perperam huc esse adlatam. „Praestat vero," inquit Clericus, „eam legere, quod videatur Aaron, tribus sui princeps, adfuisse Mosi, ut in ceteris tribubus censendis singularum principes. Nec quicquam obstat, quod antea non additur nomen Aaronis Vss. 14. et 16. Nam non est tanta in Mosaico stylo ἀκριβεία, ut omnia suo loco dicantur; quum saepe ex sequentibus colligantur circumstantiae in antecedentibus omissae." שְׁנַיִם וְעֶשְׂרִים אָלֶף *Viginti duo millia.* At numeros supra notatos cum subduces reperies *viginti duo millia et trecentos.*

Nam Vs. 22.	Gersonitarum sunt	7500
— 28.	Caathitarum —	8600
— 34.	Meraritarum —	6200
	Inde summa efficitur	22300

Sed Moses ne sibi ipse repugnare videatur, vide, quid afferant Hebraei interpretes. Primogenitorum, inquiunt, Israelitarum numerus (22273), jam minor erat Levitarum

numero (22300), et tamen Vs. 46. illi 273 primogeniti numerum Levitarum omnium excedere dicuntur; ergo numerus 22000 in hoc commate recte se habet, si primogeniti Levitae, quorum trecenti esse poterant, numero isto (22000) non contineri existimentur, et Moses ab universa Levitarum summa (22300), quae e Versibus 22. 28. et 34. prodit, hoc loco primogenitos 300 Levitas subduxisse dicatur. Primogeniti enim ex Levitis, singulari jure Deo jam consecrati erant, ac proinde aliorum *λύτρα* esse non poterant. Israelitae primogeniti quum generatim essent 22273; in horum locum substitui debebant Levitae 22000; tot enim manebant ex eorum numero universo (22300), subductis trecentis primogenitis eorum. Quia vero tum adhuc supererant 273 primogeniti Israelitae, in quorum locum Levitae substitui non poterant, hi 275 redimi debebant, conf. infra Vs. 46. Hisce accedit Clericus, qui, quum huic explicationi nemo non obstare videat, ne mediocrem quidem scriptorem e numeris colligendis eximere solere eos, quos subducere velit, nisi lectorem ea de re admoneret, observat, solere Mosen, ut alias V. T. scriptores, ea interdum reticere, quae attentus lector facile supplere possit. Sed quantumvis licet attendat lector, quis poterit, non docente Mose, rescire, Levitarum primogenitos esse e censu eximendos? Fatetur ipse Clericus, non a quovis id potuisse intelligi. Nusquam enim docet Moses, Levitarum primogenitos Deo esse, prae ceteris Levitis, Deo dicandos. Et tale commentum, uti vere monet Hubigantus, nihili esse, vincit ipse Moses. „Nimirum, postquam dixisset, primogenitos Israelitarum, censu habito, repertos fuisse 22273, addit Vs. 46, eos primogenitos plures esse Levitis numero 273. Ex quo planum fit, id עַל־הַלְוִיִּם *supra Levitas*, quod exstat Vs. 46, numerum Levitarum indicare Vs. 39. notatum, nempe 22000. Nam false diceret Moses Vs. 46., numerum Israelitarum 22273 superare numerum Levitarum, si Levitae essent numero 22300, vel si Levitae trecenti essent, quorum non esset habitus census. Quippe הָעֹדְפִים,

qui supersunt, non alium numerum, qui superetur, potest indicare, quam eum, qui supra notatus est, nempe numerum 22000. Non potuit Moses docere apertius, scribas errasse in numeris ponendis. Quare nos iis viris doctis accedimus, qui errorem notarunt Versu 28., ubi שֵׁשׁ legitur, quum sit legendum (מֵאוֹת) שְׁלשׁ *tres*, ut summa Levitarum, quae singulis ex numeris conficiatur, non jam sit 22300, sed 22000. Nam tali emendatione facta, solitam suam diligentiam Moses adhibet in numeris notandis, cum docet, primogenitos Israelitas fuisse 22273, Levitas 22000, atque adeo primogenitos Israelitas fuisse plures Levitis numero 273." Quae quidem Hubiganti conjectura, et J. D. Michaeli magis probata, quam quod Kennicottus conjecit in *Dissertat. I. super ratione textus Hebraei V. T.* p. 86. vers. lat., mendum esse in numero Gersonitarum Vs. 22., ubi nota numeri 200, ר (literas enim pro vocibus ad numeros exprimendos olim ab Hebraeis adhibitas statuit), facile commutata fuerit cum ך, nota numeri 500. Cui conjecturae hoc potissimum obstat, quod parum verisimile sit, in antiquissimis codicibus Caph finale exstitisse, quale nec Samaritae habent, quorum scripturae antiquissima Hebraica simillima fuerit.

43. שְׁנַיִם וְעֶשְׂרִים אֶלֶף שְׁלשָׁה וְשִׁבְעִים וּמָאתַיִם *Duo et viginti millia ducenti septuaginta tres.* Incredibilis primogenitorum paucitas in populo, qui habebat 603,550 aetatis militaris, quibus adhuc addendi sunt, qui non censebantur, masculi, inter primum expletum mensem et vicesimum annum, id vero est, paene omnes, viginti annos nondum nati. Hi ex rationibus Halleyanis, pari morientium et nascentium numero, ad eos relati, qui vicesimum annum superarunt, sunt ut 12 ad 20. Verum si etiam de hoc numero remittamus, et pro binis adultis in censum relatis sumamus singulos modo fuisse natu minores, quam ut numerari deberent; tamen erunt ex 42 Israelitis singuli tantum primogeniti, quod vix credibile. Quem nodum interpretes fere ita expedire student, ut observent, 1) non esse computandos eos, qui licet ipsi

essent primogeniti, tamen jam erant conjugati et familiae alicujus caput; 2) in omnibus iis familiis, in quibus prima proles feminea fuerit, nullum fuisse primogenitum; 3) apud Israelitas in usu fuisse polygamiam, in numerosissimis autem familiis polygamis tum tantum fuisse primogenitum, si prima ex parte soboles mascula esset, si femina, nullus in tali familia potuit esse primogenitus, licet quamplurimi in ea nati essent filii. Vel hodie apud nos e septem, octo aut decem conjugiis, etsi omnibus illis mascula prole numerosissimis, vix unum alterumve reperiemus, quod primam prolem filium susceptum alat; reliqua omnia, quia in iis puella primi partus honorem praecepit, omni spe *primogeniti* alicujus umquam habendi, sunt exclusa. Neque tamen haec sufficere ad difficultatem illam prorsus tollendam, vere monuit Vater, cujus in hunc locum observata in *Commentar.* P. III. p. 13. seqq. digna sunt quae legantur.

49. כֶּסֶף הַפִּדְיוֹם מֵאֵת הָעֹדְפִים עַל פְּדוּיֵי הַלְוִיִּם *Pecunia redemtionis ab eis Israelitarum primogenitis, qui numerum Levitarum redemtorum excedebant.*

51. Aaronis et filiorum ejus erat ista pecunia, qua primogeniti redimebantur, ut apparet ex Cap. XVIII, 15.

CAP. IV.

Levitarum familiis singulis sua officia et ministeria in Tabernaculi et sacrorum deportatione assignantur, et cujusque familiae numerus et summa colligitur a trigesimo anno et deinceps.

3. מִבֶּן שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וָמַעְלָה וְעַד בֶּן־חֲמִשִּׁים שָׁנָה *A trigesimo aetatis anno usque ad quinquagesimum.* Hoc repugnare videtur ei, quod legitur infra VIII, 24., Levitas esse eligendos inde a vigesimo quinto aetatis anno. LXX interpretes, ne Moses a se dissentire videretur, po-

suerunt et hoc loco ἀπὸ εἴκοσι καὶ πέντε ἐτῶν. Eundem aetatis numerum habent et Vss. 23. 30. 35. 38. 43. 47. pro מִבֶּן־שְׁלֹשִׁים. Sed quum codex Samaritanus et interpretes veteres omnes cum codice Masorethico consentiant, vix dubium est, Graecos interpretes pro arbitrio numerum annorum mutasse. Sunt, qui velint, post Maimonidem, Levitas a vigesimo quinto aetatis anno edoctos fuisse per quinquennium, quae essent Levitarum ministeria, atque elapso demum quinquennio ad ipsa ministeria fuisse admissos. Probabilius est quod conjecit Chaskuni, Levitas vigesimo quinto anno ad leviora quidem admissos ministeria, quale erat observare ne quis alienus manum rebus sacris admoveret; sed non ante trigesimum ad bajulandum adhibitos fuisse, quod sarcinarum bajulatio aetatem firmam ac robustam posceret. Obverti quidem possit, si ita se res habuisset, legem diserte haec distinguere oportuisse. Sed quum hoc loco de munere portandi tabernaculi ejusque partium agatur, haud adeo necesse videbatur ea de re diserte monere. Quare non est, cur quam infra Cap. VIII. legimus pericopen ab alio auctore consignatam statuamus, quae Vateri est sententia, in *Commentar.* P. III. p. 18. — כָּל־בָּא לַצָּבָא *Omnis in agmen veniat*, i. e. in numerum Levitarum eorum, qui in tabernaculi deportatione occupati erant. Cf. infra Vs. 47.

4. עֲבֹדָה hic denotat *officium, ministerium, opus* ab aliquo praestandum. — קֹדֶשׁ הַקֳּדָשִׁים *Res sanctissimas*, scil. illi curabunt. Intelligitur Sanctuarium cum vasis ad id pertinentibus.

5. פָּרֹכֶת הַמָּסָךְ *Velum operimenti*, operiens, quo Sanctum Sanctorum dividebatur a Sancto.

6. עוֹר תַּחַשׁ *Pellis hysgina*, vid. Exod. XXV, 5. בֶּגֶד כְּלִיל־תְּכֵלֶת *Tegumentum totum hyacinthinum*, sola hyacinthina lana contextum. Hoc tegumentum videtur significari Exod. XXXI, 10. וְשָׂמוּ בַדָּיו *Component ad ae-*

quilibrium, aptabunt *vectes* ad portandum; vectes enim numquam extrahebantur, vid. Exod. XXV, 15.

7. שֻׁלְחַן הַפָּנִים *Mensa facierum*, i. e. mensa in qua adpositi erant panes facierum, Exod. XXV, 30. אֶת־הַקְּעָרוֹת וְאֶת־הַכַּפּוֹת וגו׳ De his vid. Exod. XXV, 29. 30. et ad h. l. not.

8. בֶּגֶד תּוֹלַעַת *Stragulum coccineum*, conf. Exod. XXV, 4.

9. אֶת־מְנֹרַת הַמָּאוֹר De *candelabro* conf. Exod. XXV, 31. אֲשֶׁר יְשָׁרְתוּ־לָהּ בָּהֶם *Quibuscum ministrabunt ei*, candelabro, quibus utentur in ministerio illius.

10. מוֹט quod proprie *vectem*, aut *perticam* significat (cf. not. ad Levit. XXVI, 13.), hic indicare videtur *ferculum*, duobus vectibus transversisque baculis constans, aut simile; tale enim esse debuit instrumentum, cui imponebantur ea, qua עַל־הַמּוֹט imposita esse dicuntur, et quod ferebatur humeris duorum hominum. *Ferculum* erat vox, usitata in sacris apud Romanos, ad significandam ligneam machinam cui imponebantur signa Deorum alioque, LXX. *ἀναφορεῖς* verterunt, Vulgatus *vectes.* Sed quum in Hebraeo sit nomen singularis numeri, non idem quod בַּדִּים, sed ferculum potius sonare videtur. Graece dixeris *ἀνάφορον*.

11. מִזְבַּח הַזָּהָב *Altare aureum*, seu *suffitus*, conf. Exod. XXX, 3.

13. וְדִשְּׁנוּ *Purgabunt a cinere.*

14. הַמַּחְתֹּת *Ignis receptacula*, conf. Exod. XXVII, 3. ubi et reliqua. Fini hujus Versus adnectunt Samaritae haec verba: ולקחו בגד ארגמן וכסו את הכיור את כנו ונתנו אותם אל מכסה עור תחש ונתנו על המוט hoc est, verbis τῶν LXX, qui hoc quoque habent: *καὶ λήψονται ἱμάτιον πορφυροῦν, καὶ συγκαλύψουσι τὸν λουτῆρα, καὶ τὴν βάσιν αὐτοῦ, καὶ ἐμβαλοῦσιν αὐτὸ εἰς κάλυμμα δερμάτινον ὑακίνθινον, καὶ ἐπιθήσουσι ἐπὶ ἀναφορεῖς.*

„Qui Versus," inquit Lud. Cappellus in *Crit. S.* L. III. Cap. 20. p. 489. edit. Hal., „omnino male omissus videtur in Hebraeo. Cur enim in descriptione convasationis Tabernaculi, quum movenda erant castra, in qua docetur ratio convasandi omnia Tabernaculi vasa, instrumenta et partes omnes, omissum fuisset labrum cum basi ejus, quae non minus erant convasanda et deferenda, quam reliquae Tabernaculi partes?" Cum Cappello consentiunt Grotius et Hubigantus. Et sane vix credibile labri mentionem hic omissam fuisse.

15. אֵלֶּה מַשָּׂא בְנֵי־קְהָת בְּאֹהֶל מוֹעֵד *Et haec sint onus filiorum Cahathi in tabernaculo conventus*, i. e. haec ex rebus tabernaculi conventus ferent Caathitae.

16. וּפְקֻדַּת אֶלְעָזָר *Et praefectura Eleazaris*, i. e. Eleazar *curam habebit* olei luminaris et suffimenti aromatici. מִנְחַת הַתָּמִיד *Munus jugis*, quod bene Vulgatus reddidit: *sacrificium quod semper offertur;* intelligitur simila, quae cum sacrificio jugi quotidie offerebatur, vid. infra XXVIII, 3. seqq. Exod. XXIX, 38.

18. אַל־תַּכְרִיתוּ — הַלְוִיִּם *Ne exscindi faciatis familiam Caathitarum e Levitis*, i. e. cavète, ne injuria et negligentia vestra pereant Caathitae, q. d. ipse Aaron et filii ejus prius omnia diligenter involvant, ne nuda a Caathitis tractentur et ii propterea morte plectantur. In iis, quae sequuntur, sese ipse exponit Moses. שֵׁבֶט, quod alias *tribum* significare constat, hic arctiore sensu capitur de familia, seu stirpe.

20. וְלֹא יָבֹאוּ לִרְאוֹת כְּבַלַּע אֶת־הַקֹּדֶשׁ *Nec veniant ad videndum quando operient sanctum*, i. e. vasa sacra. Verbum בָּלַע, quod proprie *deglutire*, *absorbere* notare constat, hic plerique per metaphoram, quod quae degluttiuntur eadem absconduntur, *abscondere*, *operire* significare volunt. Ita Onkelos: כַּד מְכַסָּן יָת־מָנֵי קוּדְשָׁא *dum operiunt vasa sacra.* Syrus: ܟܕ ܡܟܣܝܢ ܩܘܕܫܐ *cum operitur sacrum.* Saadias: عِنْدَ تَغْطِيَةِ ٱلْقُدْسِ *cum tege-*

tui sanctum. Sed LXX כְּבַלַּע ἐξάπινα vertunt. Conjunxerunt videlicet אֶת־הַקֹּדֶשׁ cum verbo לִרְאוֹת remotiori, tanquam ipsum, per hyperbaton, regente; ἐξάπινα autem adverbasciens putarunt respondere verbo כְּבַלַּע, quasi hoc significet *nec opinato subitove*, ut cum deglutitur aliquid. Cf. Job. VII, 19., ubi עַד־בִּלְעִי רֻקִּי *donec glutiero salivam meam* brevissimum respirandi intervallum denotat. Vaterus pronus est ad credendum, כְּבַלַּע esse: *quasi devorando* oculis.

26. וְאֵת כָּל־אֲשֶׁר יֵעָשֶׂה לָהֶם וְעָבָדוּ *Adeoque omne quod faciendum est illis*, sive quicquid circa haec oportet *fieri, illi facient* ac ministrabunt.

27. עַל־פִּי אַהֲרֹן *Ad os*, ex mandato *Aaronis.* Nihil fiat injussu sacerdotum. וּפְקַדְתֶּם עֲלֵהֶם בְּמִשְׁמֶרֶת אֵת כָּל־מַשָּׂאָם *Recensebitis ad eos in observatione omne onus eorum*, i. e. recensebitis iis diligenter omnia eorum onera. Sensus est, antequam veniant Gersonitae, omnia debere parata et involuta esse, et singulis praecipiendum esse, quo pacto suum munus in portandis vasis tabernaculi exequi debeant.

28. בְּיַד אִיתָמָר *Sub potestate*, cura, directione, *Ithamaris*, qui Gersonitis praefectus erat.

31. מִשְׁמֶרֶת מַשָּׂאָם *Observatio oneris ipsorum*, id est, onus eorum curae commissum.

32. בְּשֵׁמוֹת *Nominatim*, sigillatim. Videntur singulae partes sua peculiaria nomina habuisse, uti postea in templo Salomonis Jachin et Boas columnarum nomina erant, cf. 1 Reg. VII, 21.

47. לַעֲבֹד עֲבֹדַת עֲבֹדָה וַעֲבֹדַת מַשָּׂא *Ad operandum opus operis et opus oneris*, i. e. ut faciant, quae sunt facienda, et bajulent, quae sunt bajulanda, prout a sacerdotibus jubebuntur.

49. אֲשֶׁר *Prout*, pro כַּאֲשֶׁר, ut etiam habet Cod. Samaritanus.

CAP. V.

Qui immundi castris arcendi sint. De delictis in proximum admissis, eorumque satisfactione et expiatione. De nonnullis Sacerdotum juribus et proventibus. Lex de adultera, ritusque, quo mulier in suspicionem adulterii vocata vel se purgabat, vel flagitio obnoxia deprehendebatur.

2. וִישַׁלְּחוּ מִן־הַמַּחֲנֶה *Ut emittant e castris.* Judaeorum magistri, quos et Christiani interpretes sequuti sunt, volunt, castra in tres partes divisa fuisse, in *castra Dei*, seu atrium tabernaculi, in *castra Levitarum* et in *castra populi;* leprosum ab omnibus fuisse exclusum, gonorrhoea laborantem a primis duobus, pollutum propter cadaveris contactum solum a tabernaculo. Sed quum in ipso Mose nullus locus extet, ex quo hoc probari possit, procul dubio ista sunt mera Rabbinorum figmenta, quibus legem istam valde incommodam, leviorem facere voluerunt.

6. כִּי יַעֲשׂוּ מִכָּל־חַטֹּאת הָאָדָם *Si peccaverit contra hominem*, videlicet furto et rapina, ut ex Versu seq. apparet. לִמְעֹל מַעַל בַּיהוָה Simulque *praevaricando peccaverit* in Deum, falso jurando. Cf. Levit. V, 21. וְאָשְׁמָה הַנֶּפֶשׁ הַהִוא *Et* hoc modo *homo ille culpam contraxerit.*

7. Est hic novum caput legis, quam habuimus Levit. V, 4. seqq., et quod ab ea differt, quod hic statuat Deus, quid fieri oporteat, si laesus obierit, neque ullum reliquerit, qui jus ejus sibi vindicare possit (cf. Vs. 8.). וְהִתְוַדּוּ *Confitebuntur*, tenebuntur fateri. וְהֵשִׁיב אֶת־אֲשָׁמוֹ *Restituet culpam suam*, i. e. rem propter quam ablatam reus factus est. בְּרֹאשׁוֹ *In capite suo,* i. e. summa capitali, illam ipsam rem, qua alium defraudavit. לַאֲשֶׁר אָשַׁם לוֹ *Illi in quem deliquit.*

8. גֹּאֵל *Propinquus, haeres,* qui rem sibi vindicat. הָאָשָׁם הַמּוּשָׁב לַיהוָה לַכֹּהֵן *Damnum restitutum sit Jehovae,* id vero est, *sacerdotis.* מִלְּבַד אֵיל הַכִּפֻּרִים *Praeter arietem expiationis,* Levit. V, 25. 26.

9. וְאִישׁ אֶת־קֳדָשָׁיו — יִהְיֶה *Vir quivis* (si obtulerit) *sancta sua, illius erunt; vir* (quisque) *quod dabit sacerdoti hujus erit.* In potestate offerentis erit, oblationem dare, cui sacerdoti voluerit, cujus deinde manebunt.

11. Commentarium satis largum in eas, quae dehinc sequuntur, leges de uxore, in adulterii suspicionem vocata, dedit Andr. Acoluthus in *Philologemate de Aquis amaris maledictionem inferentibus, vulgo dictis Zelotypiae etc.* Lips. 1682. in quatern.

12. אִישׁ אִישׁ כִּי־תִשְׂטֶה אִשְׁתּוֹ *Si alicujus uxor deflexerit,* scil. a marito suo; qua loquutione honesta adulterium exprimitur. Alii supplent אֶל־טֻמְאָה *ad immunditiem* coll. v. 19. וּמָעֲלָה בוֹ מָעַל *Et deliquerit in eum,* conjugalem fidem fallendo.

13. וְנֶעְלַם מֵעֵינֵי אִישָׁהּ *Et absconditum fuerit ab oculis mariti sui,* idque latuerit maritum, sive, idque inscio marito. וְנִסְתְּרָה *Et occultaverit se,* et si clam stuprata est. וְעֵד אֵין בָּהּ *Et nullus adfuerit testis,* si enim testibus res probari poterat, morte poenas luebat adultera. וְהִיא לֹא נִתְפָּשָׂה *Et ipsa non deprehensa fuerit,* scil, in concumbendi actu, flagranti adhuc crimine.

14. Sensus hujus Versus est hic: si maritus pudicitiam uxoris suae suspectam habuerit, sive suspicione vera, sive falsa. — Ex jure Hebraico maritus et uxor non fruebantur aequali jure. Uxor a marito emta hujus peculium erat, nec ei licebat, viro quamvis πολυγάμῳ fidem datam fallere. Hinc non ipsa marito, sed maritus uxori jurejurandum purgatorium deferre poterat. Praescribebat autem legislator tales illius ceremonias, quae prorsus eo spectabant, ut ream a perjurii crimine avocarent ac deterrerent. Pluribus hac de re egit Michaelis *Jur. Mosa.* P. T. §. 263.

15. קֶמַח שְׂעֹרִים *Farina hordacea*, non triticea, ut Levit. V, 11. etc., sed vilior, quod offerentes non Dei gratiam, sed vindictam sceleris invocarent. מִנְחַת זִכָּרוֹן מַזְכֶּרֶת עָוֹן *Donarium memoriae in memoriam revocans culpam*, scil. Deo ultori, est oblatio ultionem sceleris a Deo expetens. Dathius: fertum ad crimen commissum redarguendum.

16. וְהִקְרִיב אֹתָהּ *Et appropinquare faciat*, adducat *eam* scil. mulierem. Aben-Esra suffixum femineum refert ad מִנְחָה, Versu 15. memoratam, ut vertendum sit: *offerat eam*, oblationem. Sed quum suffixum in וְהֶעֱמִדָהּ *et sistat eam* aperte ad mulierem pertineat, ad eandem et prius suffixum referre convenit. לִפְנֵי יְהוָֹה *Coram Jova*, in locum sanctum, in tabernaculi conventus atrium.

17. מַיִם קְדֹשִׁים *Aquas sacras* sumet e labro aeneo, Exod. XXX, 18. et fundat eas in vas testaceum (בִּכְלִי חָרֶשׂ) Porro jubetur sacerdos מִן־הֶעָפָר אֲשֶׁר יִהְיֶה בְּקַרְקַע הַמִּשְׁכָּן *e pulvere qui erit in solio tabernaculi* sumere eumque aquae illi indere, ut adulterii suspecta sacro quodam horrore proculsa accederet.

18. וּפָרַע אֶת־רֹאשׁ הָאִשָּׁה *Nudabit caput mulieris*, detracto velo, quo caput tegere solebant mulieres, vid. not. ad Genes. XXIV, 65. Sic Josephus *Antiqq.* Lib. III. Cap. 11. τῆς κεφαλῆς τὸ ἱμάτιον ἀφελὼν, *sublato capitis velamine.* מֵי הַמָּרִים הַמְאָרְרִים *Aquae amaritudinum diras inferentes.* De vocis מָרִים significatione dissentiunt interpretes. E veteribus Alexandrini reddunt τὸ ὕδωρ τοῦ ἐλεγμοῦ *aquam argutionis*, quae nempe arguebat adulteram. Hinc conjectat Hubigantius, illos legisse vel הברים vel חקרים, hoc a חָקַר *investigare*, illud a בָּרָה = בָּרַר significatione *probandi.* Clericus conjicit, Graecum interpretem מורים *docentium* legisse, quod aquae illae docere deberent, an casta esset mulier. E recentioribus nonnulli putarunt, aquas illas *amaras* vocari vel quod res amarae aquae illi injectae fuissent, quod tamen si faciendum fuisset vix credibile est a Mose non praecipi;

vel quod maritus illas uxori propinasset animo *amaro*, i. e. irato. Alii vero ab effectu illas *amaras* dici existimant, quod acerbos dolores per eas in rea excitatos esse infra dicitur. Quae sententia probabilior videtur, inprimis propter Vss. 24. et 27., quibus dicitur, aquam illam ab uxore bibendam esse לְמָרִים, quod commode verti potest, *ad acerbos dolores excitandos.* J. D. Michaelis in *Supplemm.* p. 1559. מָרִים *diras* significare putat, quemadmodum ab Arabibus verbum لعن, quod primo *amaritudinis* notionem habuisse, colligitur ex Hebraico לַעֲנָה, *absinthium*, vulgo *maledicendi* significatione usurpatur. Hunc sensum expressit Dathius: *aqua perniciosa imprecationum.* Vocem מְאָרֲרִים *diras*, i. e. poenas *inferentes.* Syrus interpres vertit ܒܨܘܝܬܐ *exploratrices*, scil. aquas, atque Samaritanus דמבארים *declarantes.*

19. וְהִשְׁבִּיעַ אֹתָהּ הַכֹּהֵן *Adjurabit eam sacerdos*, jurejurando interposito jubebit verum fateri; q. d. dic coram Jova, an nullus alius vir etc. תַּחַת אִישֵׁךְ pro מִתַּחַת, *de sub*, ut Hos. IV, 12. וַיִּזְנוּ מִתַּחַת אֱלֹהֵיהֶם *scortati sunt de sub Deo suo*, i. e. excusso Dei sui jugo. Indicatur hic actio mulieris se viri imperio et consuetudini subtrahentis. הִנָּקִי מִמֵּי *Innocens ab aqua*, i. e. immunis esto ab eo malo, quod afferre possunt aquae istae amarae.

21. יִתֵּן יְהוָה אוֹתָךְ לְאָלָה *Det te Jova in exsecrationem*, statuat in te exemplum dirarum. וְלִשְׁבֻעָה *Et in jusjurandum*, pro לִשְׁבוּעַת הַשֶּׁקֶר *jurejurando mendacii*, i. e. perjurio, statuat te in exemplum perjurii. בְּתֵת יְהוָה יְרֵכֵךְ נֹפֶלֶת וְאֶת־בִּטְנֵךְ צָבָה *Faciendo ut femur tibi decidat et venter intumescat.* Indicatur, ut Michaelis observat, is feminarum morbus, qui *hydrops ovarii* hodie appellari solet, sed tamen rarissime invenitur. Josephus *Antiqq.* Lib. III. Cap. 11. §. 6. de hoc morbo haec dicit: *μετ᾽ αἰσχύνης καταστρέφει* (adultera) *τὸν βίον, τοῦ τε σκέλους ἐκπεσόντος αὐτῇ καὶ τὴν κοιλίαν ὑδέρου καταλαβόντος. Mortem obit ignominiosam, crure illi decidente et aqua intercute ventrem occupante.*

22. אָמֵן אָמֵן *Fiat! Fiat!* Ratae sint preces tuae; ita fiat, sic mihi contingat, ut dicis, si peccaverim in maritum meum.

23. סֵפֶר hic *schedam* denotat, ut *βιβλίον* et *libellus* apud Graecos et Latinos. וּמָחָה אֶל־מֵי הַמָּרִים *Et deleat* (scripturam) *cum aqua amara*, ut mulier biberet quasi exsecrationes cum aquis amaris mistas. אֶל hic notat *cum*, ut Jos. XI, 19. Jud. VII, 6. Hos. XII, 5. Ita hanc particulam etiam h. l. exprimit Syrus et Saadias.

24. וְהִשְׁקָה אֶת־הָאִשָּׁה אֶת־מֵי הַמָּרִים הַמְאָרְרִים *Deinde bibendam tradat mulieri aquam perniciosam imprecationum.* Sponte quisque intelligit, symbolicum hunc fuisse ritum, cui quidem nulla vis inerat, sed qui tamen mulierem adulterii ream a perjurio deterrere potuit. Aquae talis, et ad talem aliquatenus usum applicatae, meminit Philostratus *de vita Apollonii Thyanaei* L. I. Cap. 4. *Τοῦτο μὲν εὐόρκοις ἵλαον τε καὶ ἡδὺ ὕδωρ ἐπιορκίοις ταραχώδης ἡ δίκη. Ἀπεσκήπτει γὰρ κ' ἐς ὀφθαλμοὺς, κ' ἐς χεῖρας κ. τ. λ. Hanc puris et jurisjurandi fidem praestantibus adspectu placidam, et gustu dulcem esse perhibent; perjuris vero et infidis palam adversatur. Epota enim oculos, manus et pedes pejerantis invadit pustulis ac vomicis totum corpus inquinans.* Similes modos uxoris, quae in adulterii suspicionem venit, innocentiam explorandi Indis aliisque populis hodienum usitatos attulimus in *dem alten u. neuen Morgenl.* P. II. p. 226. seqq.

27. וּבָאוּ בָהּ הַמַּיִם הַמְאָרְרִים לְמָרִים *Tum* (si rea fuerit) *aqua illa dirarum acerbissimos dolores ei excitabit.*

28. וְנִקְּתָה *Et munda declarabitur*, tunc absolvetur eritque immunis ab omni noxia, quam inferre solent illae aquae. וְנִזְרְעָה זָרַע *Et seminabitur semine*, i. e. concipiet atque liberos pariet.

31. וְנִקָּה הָאִישׁ מֵעָוֹן *Immunis erit vir a culpa*, quamvis innocentem uxorem accusasset, conf. not. ad Vs. 14.

CAP. VI.

Nasiraeorum consecratio et ritus. Solennis Sacerdotum bene precandi ritus, et verborum formula, quibus populo bene precabantur.

1. אִישׁ אוֹ־אִשָּׁה כִּי־יַפְלִא לִנְדֹּר נֶדֶר נָזִיר לְהַזִּיר לַיהוָֹה *Vir aut femina si separaverit vovendo votum Nasiraei, ut separetur Jovae*, si quis vir aut femina voto Nasiraei nuncupato sese Jovae consecravit. De formula יַפְלִיא נֶדֶר vid. not. ad Levit. XXVII, 2. Ita vero de hoc voti genere loquitur Moses, ut jam ante ipsum ejusmodi vota in usu fuisse credibile sit; quibus qui se obstringebant sanctius aliis vivere solebant. נָזִיר est *separatus*, quia qui hoc voto se obstringebant, seorsim ab aliis ob peculiarem abstinentiam vivere cogebantur. Verisimile est, morem hunc fuisse Aegyptiacum, apud quos iis ex sacerdotibus, qui sanctius quam reliqui Numini sese consecrare voluerunt, simili modo ac Nasiraei apud Israelitas a multis abstinuerunt, vid. *Chaeremonis Stoici* fragmentum apud *Porphyrium de abstinentia* Lib. IV. Cap. 7. Israelitarum legislator non abrogare quidem voluit voti genus, cui populus esset adsuetus; sed tales ejus leges praescribit, quae illud valde molestum efficerent, et ita institutae essent, ut homines per eas potius ab illo deterrerentur, quam ad id invitarentur. Observatu digna est Lessu in Progr. *Super lege Mosaica de Nasiraeatu Num. VI., prima eaque antiquissima vitae monasticae improbatione*, Goett. 1789. proposita sententia, Nasiraeatum antiquissimum vitae monasticae esse genus, legem autem Mosis hoc Capite de illo datam, simul illius vitae primam et antiquissimam improbationem esse. Vox נָזִיר ex ejus sententia prorsus respondet Graeco vocabulo *μοναχὸς* et *μονάζον*. Hinc Nasiraeos vocatos esse putat פְּרוּשִׁים *Pharisaeos*, i. e. separatos. Addit, non tantum

Nasiraeatum, sed etiam vitam monasticam Aegyptiacae originis esse. A Mose istam rem improbatam esse, satis apparere ex praeceptis, iis, qui illo voto sese obstringere voluerunt, sane valde molestis. Jam primis hujus Capitis verbis aliquid improbationis inesse Lessio videtur, verba enim "כִּי אִישׁ יַפְלִא לִנְדֹּר וגו sic vertit: *si quis conspicuum se reddere cupiat nuncupando votum Nasiraeatus, wenn sich Jemand auszeichnen will,* superbia quadam, qua Pharisaeorum more sanctior aliis haberi vult. Eam tamen interpretationem formulae illius usum non admittere, patet ex iis, quae ad Levit. XXVII, 2. notavimus. Epitomen Lessianae commentationis dedit Michaelis in *Biblioth. Orient. Nov.* P. VI. p. 235—242.

3. De שֵׁכָר vid. not. ad Levit. X, 9. יַיִן וְשֵׁכָר Onkelos reddidit חֲמַר חֲדַת וְעַתִּיק *vinum recens et vetus.* A vino et sacerdotes Aegyptios se abstinuisse, docet Porphyrius *de abstinent.* L. III. §. 6. מִשְׁרַת עֲנָבִים LXX. reddunt ὅσα κατεργάζεται ἐκ σταφυλῆς, Hieronymus: *quidquid exprimitur.* מִשְׁרַת conferendum est cum Chald. et Syr. חֲרָה *in liquido dissolvit, maceravit,* hinc illae voces proprie significant *macerationem, dissolutionem,* id vero est, *succum uvarum.* Bene Syrus pro מִשְׁרַת posuit ܠܦܫܢܐ *succum ex uvis passis expressum.* עֲנָבִים לַחִים *uvae recentes.*

4. חַרְצַנִּים Chaldaeus et Saadias vertunt פֻּרְצְנִין et فُرْصُن, quae vox apud Talmudicos *acinos* denotat, ex quibus oleum aliquod parari solet. Syrus reddit ܟܘܒ̈ܫܐ *calcatas jam et expressas uvas,* et in eandem sententiam Alexandrini οἶνον ἀπὸ στεμφύλων, *vinum ex uvarum expressarum retrimentis factum;* collato Arabico حرص, proprie *fidit, fregit, tundendo laceravit,* quod etiam de *pressione et calcatione uvarum in torculari* usurpatum esse videtur. Gesenio in *Lexico* est idem quod Arabicum حِصْرِم *fructus acerbus* vitis, aliusve ar-

boris, *omphaces.* זָג Alexandrini *γίγαρτον*, *granum acini*, Vulgatus *acinos* interpretantur. Onkelos עֻצוּרִין reddit, *uvarum expressarum reliquias.* Michaelis in *Supplemm.* p. 588. suspicatur, חַרְצַנִּים esse quod post primam calcationem, זָג, quod post secundam calcationem de uvis superest; quamquam non possit definiri, quid edule ex uvis calcatis paratum fuerit. Verum non de cibi, sed de potionis genere quodam hic agi videtur. Hebraeorum magistri docent, חַרְצַנִּים esse *granula* uvarum *interiora*, quae seminari solent, זָג autem *corticem exteriorem*, i. e. folliculos; quibuscum consentit Gesenius, qui a זָגַג s. זוג, quod Chaldaeis *lucere*, *lucidum esse*, זָג denotare censet *uvarum folliculum*, sive *cutem earum exteriorem pellucidam*.

5. כָּל־יְמֵי נֶדֶר נִזְרוֹ. *Cunctis diebus voti separationis suae*, quamdiu durat votum Nasiraeatus sui. תַּעַר לֹא־יַעֲבֹר עַל־רֹאשׁוֹ *Novacula non ascendat in caput suum*, id non tondendum curabit. עַד־מְלֹאת הַיָּמִם *Donec expleti sunt dies*, quamdiu. גַּדֵּל פֶּרַע שְׂעַר ראשׁוֹ *Dum crescere sinit caesariem crinium sui capitis.* Caesaries crinium capitis significat simpliter *caesariem.*

6. עַל־נֶפֶשׁ מֵת לֹא יָבֹא *Ad animam mortui non veniet.* נֶפֶשׁ מֵת Hebraei vocant cadaver, sive corpus mortuum; sensus est: non aderit funeri, non curabit cadaver mortui alicujus.

7. כִּי נֵזֶר אֱלֹהָיו עַל־רֹאשׁוֹ *Quia separatio Dei sui*, i. e. Deo suo consecrata caesaries, est *super capite suo.* Minus recte נֵזֶר hic alii vertunt *coronam*, ut Exod. XXXIX, 31. atque intelligunt caesariem. Ita Syrus, qui ܟܠܝܠܐ *coronam* posuit. Comam in Numinis alicujus honorem nutrire, Aegyptiorum et plurium gentium antiquarum mos fuit; qua de re exemplorum copiam attulit Spencerus *de Legib. Hebraeor. Ritual.* Lib. III. Dissertat. I. Cap. VI. Sect. 1. p. 694. seqq. edit. Tubing.

9. עָלָיו *Prope eum*, in praesentia ejus. בְּפֶתַע פִּתְאֹם *Repente improviso.* Est pleonasmus, ut Jesaj. XXIX, 5. XXX, 13., nisi forte sit aliqua in hac repetitione emphasis. בְּיוֹם טָהֳרָתוֹ *Die purificationis suae.* Pollutus enim cadaveris conspectu purgari debuit more solito septem post diebus; vid. Num. XIX, 11. 12.

11. וְעָשָׂה *Et faciet*, sacrificabit. אֶחָד *Alteram columbam.* לְחַטָּאת *In victimam pro peccato*, quia homo Deo consecratus immunditiem sibi contraxerat, ut statim explicatur. מֵאֲשֶׁר *Propterea quod.* עַל־הַנָּפֶשׁ *Super animam*, i. e. circa cadaver; impuritatem contrahendo eo, quod in loco fuerit, ubi aliquod cadaver fuerit. נֶפֶשׁ pro נֶפֶשׁ מֵת, ut supra Vs. 6. וְקִדַּשׁ *Et consecrabit* subint. de novo, iterum.

12. וְהִזִּיר לַיהוָה אֶת־יְמֵי נִזְרוֹ *Separabit Jovae dies separationis suae*, ab illo die octavo incipiet rursus numerare tempus, quo voverat se fore Nasiraeum. וְהַיָּמִים הָרִאשֹׁנִים יִפְּלוּ *Et dies priores cadent*, i. e. erunt irriti, non numerabuntur dies praecedentes pollutionem: tempus anteactum quo fuerat Nasiraeus, reputabitur pro nihilo. Est metaphorice dictum de calculis, qui intercidunt.

13. בְּיוֹם מְלֹאת יְמֵי נִזְרוֹ *In die complere s. complementi dies separationis suae*, ultimo Nasiraeatus die. יָבִיא אֹתוֹ *Adducet eum*, i. e. se ipsum, conferat sese. Ita et Alexandrini: προσοίσει αὐτὸς, scil. ἑαυτόν. Alii אֹתוֹ volunt *agnum*, ex superioribus repetendum, subintelligi. Sic Vulgatus, qui habet *adducet eum.*

14. לְחַטָּאת *In victimam pro peccato.* Si fortasse nescius sese Nasiraeatus tempore polluisset.

15. וּמִנְחָתָם וְנִסְכֵּיהֶם *Et fertum et libamina eorum*, sc. trium victimarum, de quibus antea dicebatur.

17. עַל־סַל הַמַּצּוֹת *Praeter canistrum placentarum.* Una ex singulis placentarum generibus agitabatur ad altare ut in consecratione sacerdotum, vid. Levit. VIII, 26. seqq. Reliquiae comedebantur a Nasiraeo et amicis ad

convivium sacrum vocatis, una cum carnibus victimae salutaris.

18. וְלָקַח — הַשְּׁלָמִים *Et abjiciat caesariem capitis sui consecratam in ignem sacrificii eucharistici.* Et aliae gentes comam in honorem Numinis alicujus nutritam atque post aliquod tempus tonsam in sacrificio Numini illi consecrare solebant, vid. Spencerum l. l., et Dougtaei *Analecta SS.* p. 97.

19. אֶת־הַזְּרֹעַ בְּשֵׁלָה *Armum elixatum*, conf. Levit. VIII, 25. 26. 27.

20. לַכֹּהֵן *Pro sacerdote.* עַל חֲזֵה הַתְּנוּפָה וְעַל שׁוֹק הַתְּרוּמָה *Praeter pectus agitationis et armum elevationis.* Cf. Levit. VII, 34.

21. מִלְּבַד אֲשֶׁר תַּשִּׂיג יָדוֹ *Praeter id quod assequi poterit manus ejus*, i. e. praeter ea, quae pro facultate sua sponte offerre potest. Hinc intelligere licet, votum Nasiraeatus non fuisse hominis pauperis. Attamen ex Actor. XXI, 23—27. apparet, divites nonnumquam pro pauperibus dona, quae praeter sacrificia erant offerenda, dedisse. כְּפִי נִדְרוֹ אֲשֶׁר יִדֹּר *Secundum votum suum quod vovit*, pro voto suo quod nuncupavit.

24. יְבָרֶכְךָ יְהוָה *Benedicat*, i. e. benefaciat tibi *Deus.* וְיִשְׁמְרֶךָ *Custodiat te*, i. e. malum a te arceat. Cf. Jo. Conr. Hottingeri Dissert. *de benedictione sacerdotali* in *Thes. novo theol. philolog.* T. I. p. 493. seqq.

25. יָאֵר יְהוָה פָּנָיו אֵלֶיךָ *Faciat lucere Jova faciem suam*, i. e. hilari vultu te adspiciat, tibi propitius sit.

26. יִשָּׂא יְהוָה פָּנָיו אֵלֶיךָ *Adtollat Jova ad te faciem.* convertat ad te faciem; faveat tibi, benevolum et benignum se tibi praestet. Quando aliquem spernimus, coram eo oculos in terram defixos habemus; sed erecto vultu eos adspicimus, quos amamus, quibus favemus. Conf. Ps. IV, 7. שָׁלוֹם *Pax* hic *omnis generis felicitatem* denotat, ut saepe.

27. וְשָׂמוּ אֶת־שְׁמִי עַל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל *Ponent nomen meum super Israelitas;* cum benedicent iis, adjungent nomen meum; nomine meo prolato bene precabuntur Israelitis. Intelligitur nomen proprium יְהוָה, quod ideo adhibebatur, ut populo in memoriam revocarentur promissa Dei, quae ut praestaret, Deus orabatur.

CAP. VII.

Tabernaculo sacro erecto, quid quaeque tribus, tribuumque Principes obtulerint. Moses in Sanctuarium ingressus Jovam audit sibi de Propitiatorio loquentem.

1. בְּיוֹם כַּלּוֹת מֹשֶׁה *Die quo absolvit Moses*, quum absolvisset. יוֹם hic notat in universum *tempus*, uti saepius. וַיִּמְשָׁחֵם *Et unxit ea*, vasa sacra, vid. Exod. XL, 9. Altare consecratum est primo anni secundi mense post exitum ex Aegypto, conf. Exod. XL. 2. Moses igitur hic non observat temporis ordinem, uti saepius.

2. הָעֹמְדִים עַל־הַפְּקֻדִים *Qui stabant super numeratos*, i. e. qui praeerant numeratis. Alii putant, intelligi eos, qui Mosi et Aaroni adstarent, quum populus numeraretur.

3. שֵׁשׁ־עֶגְלֹת צָב varie vertitur. Alexandrini, ἓξ ἁμάξας λαμπηνικάς. *Λαμπήνη* extat apud *Pollucem*, Lib. X. Cap. 12. in sensu *τῶν ὀχημάτων*, *vehiculorum*. Hesychius docet, *λαμπήνην* esse illustrium virorum vel feminarum vehiculum, desuperque opertum fuisse. Aquila, *σκεπαστὰς tecta*. Sic etiam Onkelos, qui vertit מְחַפְּיָן. Consentit Vulgatus, qui *plaustra tecta* reddidit. Quae interpretatio procul dubio vera est; nam ضَبَّ in Conjug. II. significat *clusit, operuit;* unde et Saadias مُضَبَّبَةً posuit. Plaustra autem tecta erant, ut utensilia et vesti-

menta sancta in iis mundius veherentur. Alii צָב decurtatum esse putant ex צָבָא *exercitus, militia,* sicut כֵּס Exod. XVII, 16. dictum volunt pro כִּסֵּא *solium, thronus,* hoc sensu, *sex plaustra militaria;* ita versio Samaritana, in qua est שת עגלן חיל. Paraphrasis Chaldaica Hierosol. habet עֶגְלָן מְזַוְּגָן *plaustra bijuga,* quod unicuique plaustro erat par boum trahens illud. Syrus vertit ܥܓ̈ܠܬܐ ܡܛܟܣ̈ܬܐ *plaustra instructa.* עֲגָלָה עַל־שְׁנֵי הַנְּשִׂאִים *Unum plaustrum pro duobus principibus.* וְשׁוֹר לְאֶחָד *Singuli boves singulis.*

5. וְהָיוּ לַעֲבֹד אֶת־עֲבֹדַת אֹהֶל מוֹעֵד *Et erunt ad serviendum ministerio tabernaculi conventus,* omnia illa, quae principes obtulerint, erunt usui ministerio tabernaculi. אִישׁ כְּפִי עֲבֹדָתוֹ *Cuique pro ministerio suo;* h. e. iis, qui plura sacra suppellectilia et graviora debebant vehere, plaustra dedit plura quam aliis, ut apparet ex iis, quae sequuntur.

8. בְּיַד אִיתָמָר *In manu Ithamaris,* sub praefectura, directione Ithamaris.

9. כִּי־עֲבֹדַת הַקֹּדֶשׁ עֲלֵהֶם בַּכָּתֵף יִשָּׂאוּ *Quia ministerium sanctitatis super eos, in humero bajulabunt,* i. e. munus, quod iis circa sacrarium incumbit, est humeris bajulare.

10. חֲנֻכַּת הַמִּזְבֵּחַ *Dedicationem altaris,* i. e. victimas, quarum mactatione altare consecrabatur.

11. נָשִׂיא אֶחָד — הַמִּזְבֵּחַ Singuli principes singulis diebus munera ad consecrationem altaris offerant.

13. קַעֲרַת כֶּסֶף *Scutella argentea,* conf. de hac voce et iis quae sequuntur not. ad Exod. XXV, 29. XXVII, 3.

19. לְדַבֵּר אִתּוֹ *Ad loquendum cum eo,* ut consuleret eum, scil. Jovam, quem intelligi verba quae sequuntur, et ipsae textus περιστάσεις non sinunt dubitare. Loca plura alia, quibus Pronomina affixa respiciunt ad no-

men diserte non expressum, sed e contexto sermone facile intelligendum, attulit Glassius *Philol. S.* p. 158. edit. Dath. Cf. infra XXV, 4. Hubigantius: „*Ut loqueretur cum eo*, nempe cum Deo qui Vs. 11. cum Mose loquebatur. Nam res gestae in hoc Versu continuantur cum Versu 11. Et ea quae intercesserunt, de recensione donorum, ex Tribuum tabulis huc fuerunt in medias res allata, ut Commentarii pars separata, et tanquam scheda ad locum sibi in Historia Sacra proprium annexa." Est vero hic Versus simul εἰσαγωγικὸς ad ea quae sequuntur. Nihil igitur necesse est, ut cum Vatero hunc Versum majoris pericopes laciniam statuamus, quae inter supplementa plura alia, nullo rerum ordinis respectu habito, hic inserta fuerit. מֵעַל *E supra*, h. e. e loco, qui erat supra operculum. „Audiebat vocem, sed nullum videbat simulacrum, ex cujus ore exiret. Ethnici etiam, quum infra divinam majestatem esse videretur, passim hominibus conspiciendum praeberi, voce tantum suam praesentiam significasse interdum volunt. Euripides in *Hyppolyto* ita eum Dianam alloquentem inducit Vs. 85.

> Μόνῳ γάρ ἐστι τοῦτ' ἐμοὶ γέρας βροτῶν·
> Σοὶ καὶ ξύνειμι, καὶ λόγοις ἀμείβομαι,
> Κλύων μὲν αὐδῆς, ὄμμα δ' οὐχ ὁρῶν τὸ σόν.

Soli enim mihi hic honos ex mortalibus, et tecum versor, et responsa tua accipio, audiens quidem vocem, speciem vero tuam non videns." Cleric.

CAP. VIII.

Candelabri et lucernarum locus, situs, materia, forma. Praescribitur ritus consecrationis Levitarum, reque ipsa peracta eorum consecratione, aetas, qua ministraturi sunt, definitur.

2. בְּהַעֲלֹתְךָ אֶת־הַנֵּרֹת *Cum tu facies ascendere lucernas*, i. e. quando accendes lucernas. Videtur significari actio sacerdotis ellychnium in oleo depressum attollentis. אֶל־מוּל פְּנֵי הַמְּנוֹרָה *E regione faciei candelabri*, eam partem versus, quae respondet fronti candelabri, i. e. orientem versus.

4. De candelabro conf. Exod. XXV, 31. seqq.

7. מֵי חַטָּאת *Aquae peccatorum*, i. e. purificationis a peccatis, aquae lustrationis, quemadmodum verbum חָטָא, *peccavit*, in Piel et Hithpael est *purificavit*. Ceterum de hac aqua fusius loquitur Moses infra Cap. XIX. וְהֶעֱבִירוּ תַעַר עַל־כָּל־בְּשָׂרָם *Transire faciant novaculam super omnem carnem suam*, i. e. totum corpus curent radendum. Ad exemplum sacerdotum Aegyptiorum, de quibus Herodotus, Lib. II. Cap. 37. *Οἱ δὲ ἱρέες ξυρεῦνται πᾶν τὸ σῶμα διὰ τρίτης ἡμέρας, ἵνα μήτε φθεὶρ, μήτε τι ἄλλο μυσαρὸν μηδὲν ἐγγίνεταί σφι θεραπεύουσι τοὺς θεούς. Sacerdotes tertio quoque die totum corpus eradunt, ne quis pediculus, aut alia sordes Deos colentibus adhaereat.*

8. וְלָקְחוּ *Tum sument*, scil. לְעֹלָה *in holocaustum*. פַּר בֶּן־בָּקָר *Juvencum filium bovis*, i. e. bove natum. פַּר *juvencus*, mediae aetatis inter vitulum (עֵגֶל) et bovem (שׁוֹר). וּמִנְחָתוֹ *Ejusque fertum*, cujus mensura traditur infra Cap. XXVIII, 12.

10. וְסָמְכוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל אֶת־יְדֵיהֶם עַל־הַלְוִיִּם *Imponent Israelitae*, i. e. aliqui ex iis, nomine omnium, *manus*

suas Levitis, eos Deo, loco primogenitorum suorum, offerentes, et in eos munus, quod primogenitis (quippe Deo sacris) alioquin incubuisset, transferentes. Hanc ejus ritus significationem fuisse, apparet ex iis, quae sequuntur.

11. וְהֵנִיף אַהֲרֹן אֶת־הַלְוִיִּם *Agitabit Aaron Levitas*, i. e. eos altare circumire jubebit. וְהָיוּ לַעֲבֹד *Erunt*, scil. parati *ad ministrandum etc.* Omissio vocabuli עָתִיד *paratus* post הָיָה frequens est, veluti Genes. XV, 12. 2 Sam. XVIII, 3. Ezech. XXX, 16.

12. Hoc sacrificio Levitae consecrabantur, i. e. ab omni immunditie puri reddebantur, quia omne, quod ad tabernaculum conventus pertinebat, *sanctum*, i. e. ab immunditie Levitica purum esse debuit, vid. etiam Excurs. II. ad Leviticum.

14. וְהִבְדַּלְתָּ *Sic secernes.*

15. וְטִהַרְתָּ אֹתָם וְהֵנַפְתָּ אֹתָם *Postquam* a te fuerint purificati et mihi oblati.

16. נְתֻנִים נְתֻנִים הֵמָּה לִי *Dati dati mihi sunt*, i. e. prorsus mihi addicti. תַּחַת פִּטְרַת כָּל־רֶחֶם *Loco apertionis omnis vulvae*, i. e. loco omnium primogenitorum, uti ipse statim sese exponit.

19. וָאֶתְּנָה אֶת־הַלְוִיִּם נְתֻנִים לְאַהֲרֹן וּלְבָנָיו *Trado Levitas donatos Aaroni ejusque filiis*, vid. not. ad Cap. III, 9. לַעֲבֹד אֶת־עֲבֹדַת בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל בְּאֹהֶל מוֹעֵד *Ad faciendum opus filiorum Israelis in Tabernaculo conventus*, ut reliquorum Israelitarum loco tentorium curent. וּלְכַפֵּר עַל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל *Et ad tegendum super Israelitas*, i. e. ut impediant, quominus Deus Israelitas temere ad sacra accessuros plectat, ita enim haec phrasis explicatur in verbis, quae statim sequuntur, *ne accedentibus ad Sacrarium plaga injungatur.* Si enim Israelitae ipsi ad sanctuarium accessissent, facile in re aliqua delinquere culpamque contrahere potuissent. Levitae igitur, qui loco eorum ad sanctuarium accedebant, impediebant, ne Israelitae clade afficerentur. Sic infra XXV, 13. *Pinchasus* dicitur *ob-*

texisse (כַּפֵּר) *Israelitas*, quod impediisset, quominus plaga divinitus injuncta plures occideret.

21. וַיִּתְחַטְּאוּ *Expiaverunt*, purgarunt *se* ab immunditie Levitica.

22. לִפְנֵי אַהֲרֹן וְלִפְנֵי בָנָיו *Coram Aarone et coram filiis ejus*, qui ipsis praefecti erant, et quorum jussis obsequi debebant.

24. זֹאת אֲשֶׁר לַלְוִיִּם *Hoc quod Levitis*, hoc pertinet ad Levitas, hoc spectat munus, quod iis imponitur.

25. וּמִבֶּן חֲמִשִּׁים שָׁנָה יָשׁוּב מִצְּבָא הָעֲבֹדָה *Sed a filio quinquaginta annorum redibit*, scil. domum *ab agmine operis*, ab anno qinquagesimo cessent a munere, scil. bajulantium, quia ea res indigebat hominibus, quibus integrae essent vires.

26. וְשֵׁרֵת *Ministrabit* is, qui quinquagesimum annum superavit, scil. in rebus facilioribus. אֶת־אֶחָיו *Una cum fratribus suis.* לִשְׁמֹר מִשְׁמֶרֶת *Ad custodiendum custodiam.* Per מִשְׁמֶרֶת *custodiam* indicantur excubiae agendae et res concreditae custodiendae, curandae, parandae, resarciendae; quibus rebus sufficiebat aetas infirmior; per עֲבֹדָה vero, quod sequitur, designatur ministerium operosius, ut erat comportatio victimae majoris, vasorum Tabernaculi et lignorum, ceteraeque ministerii partes actuosae, quibus immunes sunt, non a quibus arcentur, qui annum quinquagesimum attigerunt. כָּכָה תַּעֲשֶׂה לַלְוִיִּם בְּמִשְׁמְרֹתָם *Sic facies Levitis in observationibus eorum*, sic Levitis munera sua assignabis.

CAP. IX.

Qui vel immunditia vel causa itineris praepeditus Paschalem victimam offerre cum ceteris non potuerant, quo tempore eam offerre possint. Additur de nube, quae Tabernaculum operiebat, qua Tabernaculum deserente, ad iter se Israelitae accingebant, eadem autem consistente, stationem figebant.

1. בַּשָּׁנָה הַשֵּׁנִית לְצֵאתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם בַּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן *Anno secundo exitus eorum ex Aegypto mense primo.* Moses, qui in historia sua jam ad secundum mensem progressus erat, regreditur ad primum, ut lex de iis, qui pascha stato tempore celebrare non poterant, una cum occasione legis recenseatur. Itaque haec gesta sunt ante censum, de quo Num. I, 2. seqq., qui secundo mense institutus fuit.

2. וְיַעֲשׂוּ *Facient*, i. e. celebrabunt. בְּמוֹעֲדוֹ Stato suo tempore. De Paschate vid. XII, 1. seqq. Levit. XXIII, 5. seqq.

5. בָּרִאשׁוֹן Primo scil. *mense*, positum pro בַּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן.

6. וַיְהִי אֲנָשִׁים *Fueruntque homines.* Nomen plurale conjungitur cum Verbo singulari, ut alias haud raro, cum praemittitur Nomen, veluti 1 Sam. I, 2. וַיְהִי לִפְנִנָּה יְלָדִים *Peninnae erant nati;* vid. et 2 Sam. XXV, 6. Jesaj. XIII, 22., et cf. Gesenii *Lehrgeb.* p. 713. Sine causa igitur Cappellus et Hubigantus pro ויהי cum Samaritanis ויהיו scribendum putarunt. Nec, quod Masorethae hunc locum accensent iis, quibus pro ויהי legendum videri possit ויהיו, seu τοῖς סבירין *conjecturis*, mendum in textu esse innuerunt, sed cautionem potius apponere voluerunt pro lectore, ne opinetur, scribi hic ויהי per errorem. Vid. Buxtorfii *Tiberias*, L. I. Cap. 13. No. V. et L. II.

Cap. 10., illiusque Filii *Anticrit.* p. 961., et Ravii *Exercitatt.* p. 80. לְנֶפֶשׁ אָדָם *Propter cadaver hominis;* quod hominis mortui exsequiis interfuissent.

7. לָמָּה נִגָּרַע *Quare diminuemur*, sive *detrahemur*, scil. a numero eorum, qui celebrant pascha. לְבִלְתִּי הַקְרִיב אֶת־קָרְבַּן יְהוָֹה *Ne offeramus oblationem Jovae.* Ita vocant hi homines agnum paschalem, quod is esset vera victima, cujus sanguis Deo offerebatur, vid. Exod. XII, 6.

8. עִמְדוּ *Subsistite*, exspectate, manete.

10. כִּי־יִהְיֶה טָמֵא לָנֶפֶשׁ אוֹ בְדֶרֶךְ רְחֹקָה Si *vel* impurus fuerit propter funus, *vel* sit in itinere longinquo. לָכֶם אוֹ לְדֹרֹתֵיכֶם *Inter vos aut inter posteros vestros.* וְעָשָׂה פֶסַח לַיהוָֹה *Celebrabit* quidem *Jovae pascha*, sed mense secundo, ut Vs. proximo sequitur.

11. עַל *Cum*, cf. Exod. XII, 8. Levit. XIX, 26.

13. קָרְבַּן יְהוָֹה לֹא הִקְרִיב *Oblationem Jovae non obtulit*, non immolavit agnum Paschalem. וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהִוא מֵעַמֶּיהָ *Is homo exscindetur e populo suo.* Quod fieri potuit aut morte aut exilio (cf. not. ad Genes. XVII, 14.). Hoc loco procul dubio est intelligenda excisio per mortem. Nam in eos, qui scientes et prudentes aliquod praeceptum ad cultum sacrum pertinens transgressi erant, constitutum erat capitis supplicium.

14. וְכִי־יָגוּר אִתְּכֶם גֵּר וְעָשָׂה פֶסַח לַיהוָֹה *Si peregrinus inter vos Pascha Jovae celebrare voluerit.* Intelligitur autem peregrinus, qui circumcisus erat, conf. Exod. XII, 48.

15. וּבְיוֹם הָקִים אֶת־הַמִּשְׁכָּן *Die quo* primum *erectum fuit tabernaculum.* Quod fiebat die primo anni secundi; vid. Exod. XL, 17. Samaritae pro Hiphil habent Hophal, הוקם, quod praeferendum duxit Hubigantus. Sine ratione idonea. Nam quum הָקִים Infinitivus Hiphil, significet τὸ *erigere*, Hebraica sonant id quod Hubigantus voluit: *in die erectionis*, i. e. quo erigeretur *tabernaculum.*

Q 2

Sic Jerem. XLI, 4. בְּיוֹם לְהָמִית אֶת־גְּדַלְיָהוּ *in die interfectionis Gedalia*, nil aliud sibi vult, quam, *die quo interfectus est.* — אֶת־הַמִּשְׁכָּן לְאֹהֶל הָעֵדֻת כִּסָּה הֶעָנָן *Tegebat nubes tabernaculum ad tentorium legis;* i. e. nubes illa erat super tabernaculum, sed praecipue super eam partem, in qua erat arca legum. יִהְיֶה Futurum pro Praeterito hic vertendum est per Imperfectum, ut etiam Versu sequ.

16. הֶעָנָן יְכַסֶּנּוּ *Nubes illud contexit*, scil. יוֹמָם *interdiu.* Id enim supplendum esse, docet oppositum לָיְלָה et locus parallelus Exod. XL, 38. *Interdiu* et addunt Alexandrini, Syrus, Vulgatus et Saadias. Codex vero Samaritanus, Onkelos et Arabs Erpenii consentiunt cum recepta lectione. Neque necesse est יוֹמָם textui inserere, uti Clericus et Hubigantius voluerunt, quum illud e בְּיוֹם, quod Vs. 15. expressum erat facile subaudiri possit. Cf. Ps. XCI, 7. *Cadent a latere tuo*, scil. sinistro *mille, et a dextra tua, decies mille.*

17. וּלְפִי הֵעָלוֹת הֶעָנָן *Et secundum elevari nubes*, i. e. prout efferens se nubes illa supra tentorium proficiscebatur. יַחֲנוּ *Castra metabantur*, i. e. castra ponere solebant, manebant.

18. כָּל־יְמֵי אֲשֶׁר יִשְׁכֹּן הֶעָנָן *Omnibus diebus quibus quiesceret nubes.* Status constructus יְמֵי ante Pronomen relativum, ut Jerem. XXII, 12. בִּמְקוֹם אֲשֶׁר־הִגְלוּ אֹתוֹ *In loco quo eum captivum duxerunt.* Alia exempla vid. in Gesenii *Lehrgeb.* p. 679. *b*).

19. וּבְהַאֲרִיךְ הֶעָנָן עַל־הַמִּשְׁכָּן יָמִים רַבִּים *Cum prolongabat nubes super tabernaculo multos dies*, i. e. si evenisset, ut nubes per dies plures super tabernaculo maneret. וְשָׁמְרוּ אֶת־מִשְׁמֶרֶת יְהוָה *Tunc observabant observationem Jovae*, i. e. praecepta, ritus et ceremonias, quas jusserat Moses circa cultum sacrum observari. Phrasis enim שָׁמַר מִשְׁמֶרֶת omnem cultus Levitici observationem indicat, conf. not. ad Levit. XVIII, 30. Sensus igitur hu-

jus loci est hic (utor Dathii verbis): Israelitas tum demum tabernaculum sacrum erexisse et ritus sacros observasse, si per complures dies in uno loco commorabantur, si ad breve modo tempus, tabernaculum non esse erectum.

20. יָמִים מִסְפָּר *Dies, numerationem*, i. e. dies numerabiles (substantivo posito pro adjectivo), qui facile numerari possint, *pauci*. Praecedit etiam ἀντίθετον יָמִים רַבִּים. Significatu paucitatis מִסְפָּר et occurrit Genes. XXXIV, 30. Deut. XXXIII, 6. Job. XVI, 22.

22. יָמִים *Dies*, i. e. per annum, ut Levit. XXV, 29. Genes. IV, 3., ubi cf. not. Nisi hic *tempus longius* et *incertum* sit intelligendum.

CAP. X.

Tubarum argentearum fabricatio earumque usus. Israelitarum a monte Sinai recessio, et proficiscentium ordo. Chobabum, cognatum suum, reditum in Midian meditantem, rogat Moses, ne se suosque deserat. Denique quae Moses praeloqueretur, quum vel elevanda vel deponenda esset arca.

2. חֲצֹצְרֹת כֶּסֶף *Tubae argenteae*. Josephus eas ex usu aevi sui ita describit *Antiqq. Judaic.* L. III. C. 12. Μῆκος μὲν ἔχει πηχυαῖον ὀλίγῳ λεῖπον· στενὴ δ᾽ ἐστὶ σύριγξ αὐλοῦ βραχὺ παχυτέρα, παρέχουσα εὖρος ἀρκοῦν ἐπὶ τῷ στόματι πρὸς ὑποδοχὴν πνεύματος, εἰς κώδωνα ταῖς σάλπιγξι παραπλησίως τελοῦν. ἀσωσρὰ καλεῖται κατὰ τὴν Ἑβραίων γλῶτταν. *Longitudinem habet cubitali paullo minorem, arcta est syrinx, tibia paullo crassior praebens latitudinem ori ad excipiendum spiritum, desinensque in campanulam, quemadmodum tubae. Hebraica lingua vocatur Asosra.* De voce מִקְשָׁה vid. not. ad Exod. XXV, 18. לְמַסַּע *Ad profectionem*, ad signum castrorum movendorum dandum.

3. וְתָקְעוּ בָּהֵן *Et clangent iis*, cum clangent iis, ambabus, scil. sacerdotes. כָּל־הָעֵדָה וְנוֹעֲדוּ אֵלֶיךָ *Tunc congregent sese ad te omnis populus*, i. e. omnes populi legati vid. not. ad Levit. VIII, 3. Et apud Romanos *Buccina cogebat priscos ad verba Quirites*, uti docet Propertius L. IV. Eleg. 1. Similiter et A. Gellius *Noctt.* L. XV. Cap. 27. ex Labeone observat, *comitia centuriata per cornicinem esse convocata.* Cf. Dougtaei *Analecta SS.* p. 99.

4. בְּאַחַת *Unâ* scil. חֲצֹצְרָה *tuba.* Cf. Vs. 3. הַנְּשִׂיאִים רָאשֵׁי אַלְפֵי יִשְׂרָאֵל *Principes, duces Chiliadum Israelitarum.* Videntur intelligi duodecim dumtaxat principes tribuum, qui erant ipsis Chiliarchis praefecti, de quibus Exod. XVIII, 21.

5. תְּרוּעָה *Sonus fractus*, tremulus; a verbo רוע collato Arabico ريع, quod proprie denotat *frangere, frangendo rumpere*, et hinc speciatim dicitur de *sono*, quando *non procedit aequali tenore*, sed *fractus est* et *identidem abruptus.* Bene Vulgatus: *si prolixior atque concisus clangor increpuerit.* Sic et Virgilius dixit *fractos sonitus tubarum.* וְנָסְעוּ הַמַּחֲנוֹת הַחֹנִים קֵדְמָה *Tunc proficiscantur castra eorum qui castra metantur orientem versus*, i. e. tribus Juda, Issaschar et Sebulon, supra Cap. II, 3.

6. תֵּימָנָה *Ad meridiem*, i. e. castra meridionalia, Ruben, Simeon et Gad; supra II, 10. תְּרוּעָה יִתְקְעוּ לְמַסְעֵיהֶם Sonus ille tremulus signum sit castrorum movendorum.

7. תִּתְקְעוּ וְלֹא תָרִיעוּ Aequabili sono clangetis, non fracto.

9. וְנִזְכַּרְתֶּם לִפְנֵי יְהוָֹה אֱלֹהֵיכֶם *Ut memoria vestrum Jovae redeat.* Sistitur Deus, quasi is eo sonitu excitaretur, ut auxilio Israelitis veniret. Simile quid vidimus Exod. XXVIII, 29. Itaque tubarum clangor erat veluti divini auxilii invocatio; hac autem re Israelitis animum

in pugnando accensum fuisse, quisque intelligit. וְנוֹשַׁעְתֶּם מֵאֹיְבֵיכֶם *Et ab hostibus vestris liberemini.* Animo nempe per Dei invocationem accenso, acrius pugnabant.

10. וּבְיוֹם שִׂמְחַתְכֶם *Diebus gaudii vestri,* in quibus gaudebant, epulas et convivia celebrantes. Id fiebat diebus festis, calendis, et publicis solemnitatibus, veluti, quando templum conditum fuit et dedicatum a Salomone 2 Paral. V, 12. 13., quando instauratum Esr. III, 10. 11. etc. וּבְמוֹעֲדֵיכֶם *Statis festis,* quae recensentur Levit. XXIII. בְּרָאשֵׁי חָדְשֵׁכֶם *Initio mensium;* in Neomeniis enim fiebant sacra Num. XXVIII, 11. et seqq. Docet etiam Psaltes Ps. LXXXI, 4. tubae sonum eo tempore auditum fuisse. עַל עֹלֹתֵיכֶם וְעַל זִבְחֵי שַׁלְמֵיכֶם *Ad holocausta et sacrificia eucharistica vestra,* scil. publica et solennia. וְהָיוּ לָכֶם לְזִכָּרוֹן לִפְנֵי אֱלֹהֵיכֶם *Erunt illae vobis ad memoriam vestri coram Deo revocandam.* Sonitu enim tubarum populus excitabatur ad Deum celebrandum; per eam autem celebrationem Deo Israelitas in memoriam revocari, loquutio anthropopathica est. Ceterum post hunc Versum Samaritani addunt Vers. 7. et 8. Cap. I. Deuteron.

11. בְּעֶשְׂרִים *Vigesimo,* scil. יוֹם *die,* ut Genes. VIII, 2. 3. 1 Sam. XXX, 13.

12. לְמַסְעֵיהֶם *Secundum profectiones suas,* i. e. justis itineribus, *in gewöhnlichen Tagereisen.* Alii: *per turmas suas,* suo ordine, servato ordine procedendi. בְּמִדְבַּר פָּארָן De deserto *Pharan* vid. ad Genes. XIV, 6. Sed non unis castris illuc pervenerunt; primum enim castra posuerunt in *Kibroththaava,* unde iverunt *Chatserothas,* vid. infra XI, 34. 35. Hinc moverunt in Pharaniticum desertum, vid. XII, 16.

13. בָּרִאשֹׁנָה *Prima vice.* Significatur, primam castrorum motionem factam esse. Spectatque ad universum populum, non ad unam tantum tribum, quae primo castra moverit; uti alii vertunt cum Vulgato, qui habet: *moveruntque castra primi* etc.

14. עַל־צְבָאוֹ *Ante* agmen suum; huic agmini praefuit etc.

21. הַמִּקְדָּשׁ i. e. כְּלֵי הַמִּקְדָּשׁ *suppellectilia sacrarii,* Arca, candelabrum, mensa aurea, altare aureum etc., vid. supra IV, 5. seqq. וְהֵקִימוּ אֶת־הַמִּשְׁכָּן עַד־בֹּאָם *Erexeruntque* Gersonitae et Meraritae *tabernaculum usque venirent ipsi,* Caathitae. Sensus est, Gersonitas et Meraritas erexisse tabernaculum, dum advenirent Caathitae, qui res sanctuarii in illud inferrent. Igitur verba Hebraea continent rationem, cur Gersonitae et Meraritae non cum Caathitis incederent, sed hos praeirent; caussa fuit, ut, dum Caathitae advenirent, illis suppeteret tempus erigendi tabernaculum. Aliter illa verba intelligit Michaelis. Is enim הֵקִימוּ vertit *subsistere jusserunt,* scil. Gersonitae et Meraritae tabernaculum (*die Wohnung hatte man stehen lassen, bis sie kamen*). Ex hac interpretatione sensus erit, Gersonitas atque Meraritas parietem ex tabulis factam et aulaeam interius super vasis sacris reliquisse, ne ea sine tecto et in nudo solo jacerent, usque venirent Caathitae, qui illa auferrent.

29. חֹתֵן hic non est *sponsus,* ut Exod. IV, 24. Ps. XIX, 6. et alias, sed *affinis,* seu, ut Vulgatus bene vertit, *cognatus,* collato Arabico خَتَنٌ *proximus mulieris sive uxoris.* Alter Mosis socer, Jethro, qui primo itineris anno apud eum erat, in patriam, Midian, redierat, Exod. XVIII, 26. Ab altero autem suo affine, Chobabo, et ipso in patriam redire cupiente (Vs. 30.), Moses precibus impetrabat, ut is ducem itineris sese praeberet. Posteri ejus vitam Nomadicam in Palaestina ducebant, Judic. IV, 11. — כִּי יְהוָה דִּבֶּר־טוֹב עַל־יִשְׂרָאֵל *Nam Jova locutus est bonum super Israel;* sensus: eris particeps eorum, quae Deus nobis daturus est; nam bona multa pollicitus est nobis. Quum Hebraei careant verbo, quod proprie respondet verbo *polliceri,* coguntur uti verbo דִּבֶּר.

31. כִּי עַל־יָדַעְתָּ חֲנֹתֵנוּ בַּמִּדְבָּר *Quia nosti castra ponere nostrum in deserto,* i. e. ubi loca sunt apta castris

ponendis. In Arabia enim, ubi aquarum penuria et rapacium catervarum insidiae facile magnum damnum inferre possunt, plurimum interest scire, ubi castra poni recte possint. וְהָיִיתָ לָּנוּ לְעֵינָיִם *Erisque nobis oculorum instar,* i. e. dux nobis itineris; hic enim est sensus hujus phraseos, conf. Job. XXIX, 15. Chobabo, homini Madianitae, per ea deserta cum gregibus saepe vagato, notissima erant omnia loca, in quibus erant pascua et fontes, quos Arabes summo studio obtegere solent, conf. not. ad Genes. XVI, 7. Haec igitur loca, optimumque ac cuivis regioni aptissimum castra metandi modum Chobabus ostendere, atque ita varia ac multiplici ratione Israelitis prospicere ac consulere poterat. Licet enim Israelitae nube duce uterentur, haec tamen duntaxat tractum situmque regionis, ad quam vel proficiscendum vel subsistendum erat, monstrabat, multa vero simul humanae prudentiae relicta erant.

33. הַר יְהוָֹה *Mons Jovae* est Sinai, conf. not. ad Exod. III, 1.

34. בְּנָסְעָם מִן־הַמַּחֲנֶה *In profectione sua e castris,* i. e. cum proficiscebantur e loco, ubi tentoria fixerant.

35. קוּמָה יְהוָֹה *Exsurge Jova!* Alluditur procul dubio ad morem militarem, ubi audita tuba ad arma exsurgere solet miles impiger et strenuus, conf. Ps. XXXV, 2. וְיָפֻצוּ אֹיְבֶיךָ *Et dissipentur hostes tui.* Verbum פוץ collato Arabico فاض propric dicitur *de aqua, quae extra ripas exundat;* hinc ea radix apud Arabes in Conjug. IV. valet, *cum impetu latus est et effudit se in cursum;* sic in Corani Sur. II. 193. verbum illud usurpatur de hominibus, *qui fluminis instar ruunt curruntque ex Arafat.* Haec significatio radicis פוץ h. l. est adhibenda, sed in sensu malo eam sumendam esse, apparet ex orationis nexu. Significat igitur hic *dilabi, divagari* extra sedes suas, habetque notionem noxae, erroris, interitus conjunctam. Verba igitur יָפוּצוּ אֹיְבֶיךָ vertenda erunt: *dilabantur,* late hinc illinc dissipentur *inimici tui,* i. e.

inimici populi tui. Vid. Schultens *Origg. Hebr.* p. 56. 57.

36. Ante רִבְבֹת subaudiendum est אֶל, *ad*, quod saepius omittitur, ut Exod. IV, 19. Hos. VII, 11. 16. Sed quum alias semper רִבְבוֹת scribi soleat (e. c. Deut. XXXIII, 17. Mich. VI, 7. al.), hic vero רִבֲבוֹת extet; in hac scriptionis anomalia Gaab in *Symbolis ad Interpretat. Geneseos, Exodi, et Numerorum*, vernaculo sermone editis Tubing. 1796., duplicis, quae olim in eo voce extiterit, lectionis indicium deprehendere sibi visus est; quarum una רֹב, altera רְבוֹת fuerit. Atque priori illa adhibita, Arabum رَبَّ, *praefuit, rexit*, collato, sensum esse: *Revertere, Jova, Israelitarum millibus praeesse;* altera vero, ex Arabico رَبَا, *curavit*, in Conjug. II.: *revertere, Israelitarum millia curare.* Neutra tamen harum significationum Hebraeis videtur in usu fuisse.

CAP. XI.

Queritantem populum ignis coelitus immissus absumit et Mose deprecante extinguitur. Carnem flagitat populus, Mosesque muneris excusationem petit a Jova, qui septuaginta viros eum sibi adsciscere jubet, carnemque Israelitis pollicetur et mittit, sed improbas eorum querimonias plectit.

1. וַיְהִי הָעָם כְּמִתְאֹנְנִים רַע בְּאָזְנֵי יְהוָֹה *Et fuit populus quasi conquerentes malum in auribus Jovae* (ab אָנַן, Arabice أَنَّ *gemuit*, in Hithpoel *prae dolore lugere, querulari et murmurare*, conf. Thren. III, 39.), i. e. populus impie queritabat contra Jovam. כְּמִתְאֹנְנִים *sicut ingemiscentes*, similes se gerebant iis, qui amisso ingenti bono luctu gravissimo dejectos se sentiunt, ac gestu et

voce ad exprimendum animi dolorem sese componunt. Ex hac igitur interpretatione non est opus, ut כְּ positum putemus pro כַּאֲשֶׁר הָיוּ *quum essent*, scil. ingemiscentes, sive quum ingemiscerent, ut alii voluerunt. Alexandrini *γογγύζων πονηρὰ murmurans mala*, Vulgat. *ortum est murmur.* Rabbinorum nonnulli verbum Hebraicum interpretantur בַּקֵּשׁ עֲלִילָה *occasionem quaerere*, quasi deducatur hoc verbum ab אָנָה *causam praebuit*, hinc תֹּאֲנָה *occasio et caussa.* Sic jam Onkelos, qui ponit כַּד־מִסְתַּקְּפִין בִּישׁ *quum caussam quaererent malam* contra Jovam. וַתִּבְעַר בָּם אֵשׁ־יְהוָה *Exarsit in eos ignis Jovae*, ita vocatur *fulmen*, conf. Job. I, 16. 2 Reg. I, 10. 12. Significatur, castra fulminis ictu tacta esse. Drusius vero intelligit *iram ardentem*, atque confert Ps. LXXVIII, 21. Tunc totus hic locus ageret de morbo pestifero, qui multos consumsit (קְצֵה הַמַּחֲנֶה). Quem morbum Israelitae, more omnium gentium nondum satis excultarum, poenam querelarum iis a Deo immissam putabant. Id quod tamen et valet, si ignem a fulminis ictu excitatum intelligimus. Clericus, et post eum Faber in nota 21. ad Harmeri *Observatt. super Orient.* P. II. p. 357. sub *igne Jovae* ventum urentem, سموم *Samum*, i. e. venenatum vocatum, intelligit. Attamen prior illa interpretatio, ex qua *fulmen* intelligitur, videtur praeferenda. וַתֹּאכַל בִּקְצֵה הַמַּחֲנֶה *Et consumsit extremitatem castrorum.* Jarchi intelligit מוקצין שבהם לשפלות אלו ערב רב *extremos* s. ultimo loco positos, *qui inter eos*, Israelitas, erant, ita dictos *propter vilitatem*, fuisse enim *illos vulgus illud mixtum*, de quo Vs. 4. Sed videtur simplex esse sensus, ignem coepisse in extremis castris, nimirum aliis in terrorem. Videtur autem fulmen dumeta et fruticeta in illis desertis frequentia, inter quae Israelitae castra posuerunt, incendisse; qui ignis non facile extinguendus, et cito huc illuc currens brevi multa tentoria consumere potuit.

2. וַתִּשְׁקַע הָאֵשׁ *Et resedit ignis.* Verbum שָׁקַע proprie dicitur de *fluvio desidente*, cum aqua ejus imminuta

residet, vid. Amos IX, 5. VIII, 8. Ezech. XXXII, 14. Hinc nostro loco usurpatur de *igne subsidente*, i. e. extincto. Alexandrini: *ἐκόπασε τὸ πῦρ*, *cessavit ignis.*

4. Particulam ו, qua hic Versus incipit, apte Dathius reddit: *Non ita longe post.* אֲסַפְסֻף recte Vulgatus reddidit *vulgus promiscuum* (*Gesindel*); quod sese cum Israelitis Aegyptum relinquentibus conjunxerat, vid. Exod. XII, 38., ubi vocatur עֵרֶב רַב *turba miscella.* הִתְאַוּוּ תַּאֲוָה *Desiderarunt desiderium*, i. e. ardenter concupierunt, flagrarunt desiderio, scil. aliorum ciborum, uti intelligitur ex iis, quae sequuntur. וַיָּשֻׁבוּ וַיִּבְכּוּ *Redibant et flebant*, i. e. iterum flebant, iterum queritabant. Hebraei enim verbo שׁוּב utuntur, si alicujus rei iterationem exprimere volunt. Sic Genes. XXV, 18. *et rediit et fodit*, h. e. iterum fodit, vid. etiam Genes. XXX, 31. Pro וַיָּשֻׁבוּ Alexandrini legerunt וַיֵּשְׁבוּ, habent enim *καθίσαντες ἔκλαιον.* Sic et Vulgatus: *sedens et flens.* מִי יַאֲכִלֵנוּ בָּשָׂר *Quis nobis carnem comedendam dabit*, i. e. utinam nobis daretur caro! At Israelitae ingentem pecoris et armenti copiam ex Aegypto secum duxisse dicuntur, XII, 38., quomodo igitur carnes flagitare potuerunt? Respondent nonnulli, vocem בָּשָׂר h. l. de *piscium* carne intelligendam esse, ut Levit. XI, 11., praesertim cum statim Versu sequ. de piscibus sermo sit. Sed nil impedit, quo minus בָּשָׂר etiam de carne bovilla, ovilla et caprina intelligamus. Vetantur enim Israelitae harum carnium esu, dum in itinere essent, nisi in epulis sacrificalibus, Levit. XVII, 1—7., ad quem locum vid. not.

5. זָכַרְנוּ אֶת־הַדָּגָה אֲשֶׁר־נֹאכַל בְּמִצְרַיִם חִנָּם *Recordamur piscium quos in Aegypto gratis comedebamus.* Propter ingentem eorum in ea terra copiam, quam et antiquiores et recentiores laudant. Sic Diodorus Sic. L. I. narrat, *δευτέραν ἔχειν διαγωγὴν τοὺς Αἰγυπτίους τὴν τῶν ἰχθύων βρῶσιν, πολλὴν δαψιλείαν παρεχομένου τοῦ ποταμοῦ καὶ μάλισθ᾽ ὅτε, μετὰ τὴν ἀνάβασιν, ταπεινούμενος ἀναξηραίνοιτο*, *secundum* (post herbas et ra-

dices) *habuisse victum Aegyptios piscium esum, magnam eorum copiam praebente fluvio, praesertim cum post auctum minutus exsiccatur.* Et alio loco libri ejusdem: *χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων θηρίων, ὁ Νεῖλος ἔχει παντοῖα γένη ἰχθύων, καὶ κατὰ τὸ πλῆθος ἄπιστα.* Strabo Lib. XVII. p. 823. edit. Casaub. *Ἰχθύες δ' ἐν τῷ Νείλῳ πολλοὶ μὲν καὶ ἄλλοι, χαρακτῆρα ἴδιον ἔχοντες καὶ ἐπιχώριον.* Conf. etiam Athenaeum in *Deipnosophistis*, Lib. VI. p. 311. 312. 356. Herodotum Lib. II. C. 93. nec non Geographum quem dicunt Nubiensem, i. e. Scherifum Edrisium P. I. Clim. 1. p. 9. Confirmant hanc rem recentiores, ut Maillet *Descript. d'Egypt.* Epist. IX. Sicard *Mémoires de Missions.* Tom. VI. p. 233. Paul Lucas *Voyages* Tom. I. p. 242. Pocockius *Descript. Orient.* P. I. p. 300. multa piscium genera in Nilo frequentia describit. Vid. etiam Oedmanns *Sammlungen aus der Naturkunde*, Fasc. I. p. 135. 136. Michaelis tamen in notis ad h. l. putat, Israelitas intellexisse non tam pisces e Nilo, quam potius pisces e lacu *Tennis* (تنيس) seu *Menzale* (de quo vide notas Michaelis ad Abulfedae *Aegyptum*, p. 122. 123.), cujus littora pars Gosenitidis erant (vid. *Supplemm.* p. 376.). Hic lacus, teste Granger (Itiner. Aegypti, p. 207.), magna abundat copia piscium, qui sale conditi in multas alias regiones, inprimis Syriam et Aegyptum occidentalem mittuntur. קִשֻּׁאִים est nomen *cucumerum*, ut Arabibus قثّاء, Syris ܩܛܘܐ, quas voces et hic ponunt interpretes Syrus et Arabs uterque. Alexandrini vertunt *σίκυας* et Onkelos בּוֹצִינַיָּא, quae ambo vocabula *cucumeres* denotant. De cucumere, quem *Chate* adhuc appellant Aegyptii, hoc modo loquitur Prosper Alpinus *de Plantis Aegypti*, Cap. XXXVIII. p. 54.: *In usu habent Aegyptii genus quoddam cucumerorum Chate vocatum; quae planta a communi cucumere alia quidem re non differt, nisi magnitudine, colore et mollitie, quando cucumis Aegyptia folia habeat minora, albiora, molliora atque rotundiora, fructusque producit admodum a no-*

stratibus differentes; quando his longiores, et viridiores sint, a cortice plano, molli, aequali spectentur, gustuique sint dulciores atque concoctu faciliores. Quodsi credimus Wolkamero, cucumeres, قثاء dictos, in Aegypto sponte nasci, vere dicere potuerunt Israëlitae, se cucumeres in Aegypto gratis edisse. Cf. Celsii *Hierobotan.* P. II. p. 247—251. Egit etiam de hac planta Hasselquist p. 530. אֲבַטִּחִים Alexandrini et Vulgatus vertunt *πέπονας*, scil. *σίκυας*. *Πέπων* enim denotat *mollis*, *mitis*, hinc *σίκυαι πέπονες* apud Aristotelem *Probl.* 32. et Athenaeum L. II. dicitur cucumerum genus illud, quod mollius est et dulcius. Deinde omisso *σικύος* absolute dicitur *πέπων*. Plinius *Hist. Natur.* Lib. XIX. Cap. 5. scribit, cucumeres quum magnitudine excessere, *pepones* vocari. Significatur procul dubio illud plantarum cucurbitacearum genus, quod Aegyptii etiamnum voce Hebraica بَطِيخ *Battich*, vocant, vid. Forskål *Descriptt. Plantt.* p. 767. num. 43. (*Citrullus Battich*, Hebraeorum אֲבַטִּחִים). Prolixe de hac planta egit Hasselquist p. 528. seqq., ubi inter alia dicit, hunc citrullum Aegyptiis potum et cibum praebere, imprimis pauperibus, quorum cibus fere unicus mense Julio hi citrulli sint, quod iis terra abundaret. Cf. Celsii *Hierobot.* P. I. p. 356. seqq. et *das alte u. neue Morgenl.* P. II. p. 241. Nomen חָצִיר Jobo Ludolfo quidem (*Addend. ad Histor. Aethiop.* p. 27.) *lactucas* denotat vel *olera*, quae in Aegypto dantur praestantissima; sed nullis argumentis probare potuit hanc sententiam. Nos sequimur veteres interpretes, qui omnes *porrum* vertunt; id enim significat Alexandrinorum et Aquilae *πράσα*, Onkelosi כְּרָתֵי, Syri ܟܪ̈ܬܐ, Saadiae كُرّاث. Nomen חָצִיר, quod proprie *gramen* denotat, *porro* inditum videtur ob ejus cum gramine similitudinem. Porrum in Aegypto frequens fuisse, apparet ex multis veterum scriptorum locis, veluti ex Juvenalis *Satyr. XV, 9.* Prudentii *Hymn.* X. Vs. 261. 267. Porrum autem inter cibos priscorum hominum fuisse, testatur Athenaeus, *Deipnosophist.* L. IV.

Cap. 6. ubi *τοὺς Ἀθηναίους*, inquit, *ὅταν τοῖς Διοσκούροις ἐν πρυτανείῳ ἄριστον προτιθῶται, ἐπὶ τῶν τραπεζῶν τιθέναι τυρὸν* (caseum), *καὶ φύστην* (mazam ex farina et vino), *δρυπετεῖς τ' ἐλάας* (olivas caducas), *καὶ πράσα, ὑπόμνησιν ποιουμένους τῆς ἀρχαίας ἀγωγῆς.* Ceterum dignus est qui conferatur de hac planta Celsius in *Hierobotan.* P. II. p. 263—296. בְּצָלִים Chaldaeis, Syris, Arabibus et Aethiopibus sunt *cepae.* Itaque nostro loco Onkelos, Syrus et Arabs illam vocem retinuerunt. Alexandrini habent *κρόμυα*, quae vox eandem illam plantam significat. Cepis autem non solum Aegyptum abundasse, sed etiam eas cibum fuisse hominum operariorum, quales Israelitae in Aegypto erant, apparet ex Herodoti loco hoc, *Euterp.* p. 156. edit. Steph.: *Σεσήμανται δὲ διὰ γραμμάτων Αἰγυπτίων ἐν τῇ πυραμίδι, ὅσα ἔς τε συρμαίην καὶ κρόμυα καὶ σκόροδα ἀναισιμώθη τοῖσι ἐργαζομένοισι. Καὶ, ὡς ἐμὲ εὖ μεμνῆσθαι τὰ ὁ ἑρμηνεύς μοι, ἐπιλεγόμενος τὰ γράμματα, ἔφη, ἑξακόσια καὶ χίλια τάλαντα ἀργυρίου τετελέσθαι. In ipsa pyramide litterae Aegyptiacae scriptae indicant, quantum sit erogatum in operarios pro raphano, cepis et alliis: quod interpres earum litterarum, ut probe reminiscor, ajebat in summa mille et sexcenta talenta pecuniae esse.* Quod repetit Plinius *Hist. Nat.* L. XXXII, 12. Magnitudine et bonitate cepas Aegyptiacas excellere, refert le Brun *Itin. Orient.* p. 133., nec non Scherif Edrisi p. 9. اهل المدن منها يزرعون البصل والقرع والبطيخ ويعظم عندهم كثيرا, *Ii qui degunt in urbibus* (circa Nilum) *serunt cepas, cucurbitas et pepones, quae miram in magnitudinem crescunt apud illos.* Cepis etiamnum Orientales delectari multi narrant, qui illas regiones adierunt. Sic Villamontius *Itin.* p. 484. de Turcorum liberis: *Quand ils sont plus grands, qu'ils peuvent marcher, on leur donne des viandes plus fortes et solides, et sur tout ils nourrissent d'oignons à l'Egyptienne du temps de Moyse, et à la mode de nos*

Gascons, qui se remplissent jeunes et vieux de telle viande. Ceterum confer Celsium *Hierobotan.* P. II. p. 83. seqq. שׁוּמִים *Allia* recte verti, dubium non est, quum in hodiernum usque diem per magnam Orientis partem eodem nomine appellentur, in quo etiam Interpretes Orientales in Polyglottis h. l. consentiunt. Alliorum magnam copiam Aegyptum olim aluisse, docet Herodoti locus supra allatus. Ex recentioribus autem Forskal allia numerat inter plantas, quae in Aegypto sponte nascuntur.

6. נַפְשֵׁנוּ יְבֵשָׁה *Anima nostra sicca est*, i. e. esurimus. נֶפֶשׁ hic notat *adpetentiam*, ut enim animalia halitum frequentem et vividum emittunt in id, quod cupiunt; ita factum, ut נֶפֶשׁ saepe sumatur pro *cupidine, adpetitu*, veluti Jesaj. XXIX, 8. XXXII, 6. Sic et Ps. LXXVIII, 18. de Israelitis, *tentaverunt Deum petendo cibum* לְנַפְשָׁם *animae suae*, i. e. qui adpetentiae suae satisfaceret. אֵין כֹּל בִּלְתִּי אֶל־הַמָּן עֵינֵינוּ *Nihil quidquam praeterquam ad mannam oculi nostri*, nihil nisi mannam videmus. Ideo eam fastidimus.

7. וְהַמָּן כִּזְרַע גַּד הוּא *Manna autem instar seminis coriandri erat.* גַּד esse Coriandrum ostendit Celsius *Hierobot.* P. II. p. 78. seqq. Vertunt ita veteres omnes. Est semen notissimum, etiam in Aegypto frequens, cui solum quoad magnitudinem manna confertur. Adde et Büschingii *Wöchentl. Nachricht.* 1775. p. 42. haec de manna excerpentis: *Cotwyk meldet p. 412. (vom persischen Manna) es sey dem Coriandersaamen sehr ähnlich, aber etwas grösser. —* Rauwolf *saget ferner, das Manna sey etwas grösser als Coriandersaamen.* Conf. et not. ad Exod. XVI, 15. Iis, quae illic attulimus, hic addimus, referre J. L. Burckhardt, qui vere anni 1816 peninsulam montis Sinai peragravit, in suorum itinerum commentariis (*Travels in Syria and the Holy Land*, Lond. 1822.) p. 600., in ea deserti parte, quae Sinai monti ad occidentem est, mannam Junio mense defluere ab illa tamarisci specie, quae Arabibus طَرْفَا *Tarfa* dicitur, et frequens

illis in locis nascitur. Guttas deciduas in grana coagulatas e subjectis istis arboribus plantis, ramisque Arabes ante solis ortum colligunt et in utribus in annum proximum servant, et mellis loco pani illinunt. Nec tamen quovis anno, nec magna copia colligitur. וְעֵינוֹ כְּעֵין הַבְּדֹלַח *Adspectus ejus ut adspectus bdellii*, i. e. colore erat similis bdellio, quod habet alborem subflavum, ut veteres docent. Ita Dioscorides Lib. I. Cap. 80. ubi de bdellio loquitur: *δάκρυόν ἐστι δένδρου Σαρακηνικοῦ. δόκιμον δέ ἐστιν αὐτοῦ τὸ τῇ γεύσει πικρὸν, διαυγὲς, ταυροκολλῶδες. Lacryma est arboris Saracenicae. Quod probatum est, quod gustu est amarum; pellucidum et taurino glutini simile.* Taurinum autem gluten est, ut idem docet, alba et pellucida. Plinius L. XII. Cap. 9. *Hist. Nat. Esse autem debet* (bdellium) *lucidum, simile cerae.* Isidorus *Origg.* L. XVII. Cap. 8. *Bdella Indiae et Arabiae arbor, cujus lacryma melior Arabica. Est enim lucida, subalbida.* Haec omnia conveniunt cum colore Mannae, vid. not. ad Exodi locum laudat. De bdellio confer Celsium *Hierobot.* P. I. p. 324. seqq.

8. וְטָחֲנוּ בָרֵחַיִם *Moluerunt in molis.* רֵחַיִם collato Arabico رَحَوَانِ sive رَحَيَانِ est *mola*, a رَحَا, *contorsit se in spiram.* וְעָשׂוּ אֹתוֹ עֻגוֹת *Sive ex ea faciebant placentas subcineritias.* De עֻגוֹת vid. not. ad Genes XVIII, 6. Etiamnum in Persia placentarum genus ex manna confici solet, referente Ottero, vid. not. ad Exod. XVI, 15. Verba וְהָיָה טַעְמוֹ כְּטַעַם לְשַׁד הַשָּׁמֶן vulgo sic reddunt: *sapor ejus erat sicut sapor liquoris olei.* Quod autem non reddit sensum aptum. Quid enim est *liquor* olei, quum oleum ipsum jam sit liquor? Pro לְשַׁד veteres legisse לְשׁ *depsum aliquid*, a לוּשׁ *depsere*, quidam inde collegerunt, quod Onkelos et Syrus לִישׁ בִּמְשַׁחָא, ܠܫܐ ܒܡܫܚܐ *massam cum oleo* reddiderunt. Similiter Alexandrini, *ἐγκρὶς ἐξ ἐλαίου*, Vulgat. *panis oleatus*, Arabs Erpenii

إِسْفَنْجَةُ الْعَسَل *spongiosa placenta mellis.* Pro הַשָּׁמֶן autem legisse דְּבַשׁ, *mel*, non tantum Arabem Erpenii volunt; verum et paraphrasten Hierosolymitanum, qui בְּשַׁשְׁיָן בִּדְבַשׁ *cocta in melle;* et Symmachum, qui tamen utramque lectionem conjungit, ponens *μαστοῦν εἰς λίπος ἐκ μέλιτος pingue* vel *molle quid coctum ex melle.* Michaelis *Bibl. Orient. Nov.* P. III. p. 225. suspicatur a Mose scriptum fuisse לש רהש מן דבש *placenta mollis ex melle confecta*, (coll. Arab. رهش *molle fuit*), nam si voces una serie scriptas nobis cogitemus, לשרהשמנדבש, facile intelligi posse originem non solum lectionis Masorethicae, sed etiam varietatis lectionis in versionibus antiquis. Hinc Michaelis etiam in versione bibliorum germanica vertit *Honigkuchen.* Mihi tamen lectio Masorethica sensum non ineptum dare videtur, si לְשַׁד intrepretamur *buccellas minutas*, sive *parvas placentas*, cujus significationis vestigium adhuc in Arabica dialecto deprehendere mihi videor, لَشَكَ enim significat: *congestâ offâ, sive maceratis panis frustis per partes et ordines implevit aequavitque patinam;* vid. Castelli *Heptagl.* p. 1973. לְשַׁד הַשָּׁמֶן igitur fuerint *buccellae in oleo maceratae.* Cum iis autem saporem mannae comparari neminem offendet, qui cogitat, oleum in illis regionibus jucundissimi esse saporis, atque placentas in oleo maceratas ab Orientalibus inter optimos haberi cibos. Grati et aromatici saporis mannam deprehendit et Burckhardt (loco supra ad Vs. 7. laud.), nec tamen ita firmam ut contundi possit. Cf. not. ad Exod. XVI, 15. p. 318.

9. עָלָיו *Super castra*, vel *cum eo*, scil. rore, עַל enim saepe denotat *cum*, veluti Exod. XXXV, 22.

10. לְמִשְׁפְּחֹתָיו אִישׁ *Secundum familias suas vir*, i. e. unusquisque. וּבְעֵינֵי מֹשֶׁה רָע *Et in oculis Mosis malum*, i. e. ipsi etiam Mosi displicuerunt populi querelae.

11. לָשׂוּם אֶת־מַשָּׂא כָּל־הָעָם הַזֶּה עָלָי *Imponendo mihi onus totius hujus populi*, cur non exaudisti preces meas,

cur tam infelicem me fecisti, ut tantum onus mihi imponeres? Respicit ad hoc, quod antea deprecatus erat suam vocationem, Exod. III, 11.

12. שָׂאֵהוּ בְחֵיקֶךָ כַּאֲשֶׁר יִשָּׂא הָאֹמֵן אֶת־הַיֹּנֵק *Fer eum* (populum) *in sinu tuo, quemadmodum fert nutritius puerum lactentem;* h. e. maximam ejus curam gerito, eumque molestias tibi creantem haud aliter ferto, ac gerulus pueruli lactentis, quem sinu gestat, clamores et lacrymas perfert. אֹמֵן (coll. Arab. أمن in Conjug. IV., vel مَانَ *curavit, prospexit alicui*), *securum tutumque reddidit, protexit*, si de infantibus est sermo, denotat eum, qui eorum curam gerit, *τιθηνὸν*, uti Alexandrini habent. Jonathan et interpres Hierosolymitanus פַּרְנוֹסָא *paedagogum*. Romani quoque *Gerulos* atque *Nutritios* habuerunt. אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לַאֲבֹתָיו *Quam* (terram) *jurejurando pollicitus es te daturum majoribus ejus.*

13. יִבְכּוּ עָלַי *Flent coram me*, postulant flentes a me. וְנֹאכֵלָה *Et comedemus*, i. e. ut comedamus, comedendam.

14. לֹא־אוּכַל אָנֹכִי לְבַדִּי לָשֵׂאת אֶת־כָּל־הָעָם הַזֶּה *Non possum ego solus amplius ferre hunc populum*, non possum amplius resistere huic populo, in me solum ruenti et flagitanti quae dare nequeo. כִּי כָבֵד מִמֶּנִּי *Gravior enim est me*, i. e. gravior et major est provincia illa, quam ut illam viribus meis sustinere possim.

15. וְאַל־אֶרְאֶה בְּרָעָתִי *Ne videam malum meum.* Videt *bonum*, qui eo fruitur, *videt malum*, qui id patitur. Hinc verba Mosis denotabunt, ne cogar tanta mala pati, experiri, a populo rebellante. Alexandrini, *τὴν κάκωσίν μου*, *vexationem* aut *afflictionem meam.* Interpres Hierosolymitanus: *ne videam malum eorum*, Israelitarum, qui sunt populus curae meae creditus. Pro בְּרָעָתִי legit hic interpres בְּרָעָתָם, quam lectionem in textu Hebraeo olim exstitisse, perhibent Judaei. Annumerarunt ideo hunc locum *τῷ Tikkun Sopherim*, i. e. correctioni scribarum,

qua de re vide Cappellum in *Crit. Sacr.* P. I. p. 444. et 448. edit. Halens. Eichhornium in *Einleit. in das alte Testament*, P. I. §. 116., Buxtorfium in *Lex. Chald.* p. 2630. Sed quid de istis correctionibus sentiendum sit, diximus ad Habac. I, 12., et nulla h. l. correctione opus esse, recte notavit Aben-Esra.

16. אֶסְפָה־לִּי — עַמֶּךָ *Congrega mihi septuaginta viros e senibus populi Israelitici, quos senes et praefectos populi nosti; eos ducito ad tentorium conventus, ut tibi adstent.* Multi fuerunt, qui Judaeorum magistros sequuti, putarent, hanc fuisse originem Synedrii Magni. Sed hoc falsum esse, facile intelligimus, si amborum Senatuum rationem atque consilium animadvertimus. Septuaginta senes, de quibus nostro loco est sermo, ipso Mose testante, ideo eligebantur, *ut populum ferrent* (Versu sequ. וְנָשְׂאוּ אִתְּךָ בְּמַשָּׂא הָעָם). Satis quidem liquet hanc translationem petitam esse ab iis, qui onere premuntur, et cum onere aptissime posse conferri administrationem Reipublicae, confer Exod. XVIII, 18. Deut. I, 9. Verum hoc in loco facile intelligitur, Mosen non loqui de difficultate aut multitudine negotiorum, sed de indole populi ad fremitus et seditiones proclivis, cui Moses solus resistere non poterat. Ad negotia civilia quod adtinet et capitalia judicia, Moses parte oneris, quod initio sibi totum incumbebat, sese jam exoneraverat, eamque in judices transtulerat, vid. Exod. XVIII, 24. Nec ad talia negotia septuaginta senes vocantur, quae ipse jam, uti videtur, administrabant; erant enim *e senibus et praefectis populi*, uti diserte h. Vs. dicitur. Indigebat Moses hominibus, qui tanta auctoritate essent apud populum, ut eum res novas molientem et tumultuantem reverentia sui possent coercere atque ad officium revocare. Post Mosis obitum autem nulla hujus senatus in sacris litteris mentio amplius occurrit. Post exilium demum Babylonicum constitutum erat Synedrium magnum, et quidem, uti apparet ex 2 Paral. XIX, 8. ad *judicia ferenda*, non, sicuti hic Mosis senatus, ad populum coercendum. Vid. de hac re

CLERICUM *in Dissertat. de Synedrio LXXII. Virorum,* Commentario ejus in Libros V. T. Historicos adnexa, et MICHAELIS *Jus Mosaic.* P. I. §. 50.

17. Vid. not. ad Vs. 25.

18. הִתְקַדְּשׁוּ *Sanctificamini,* date operam, ut puri sitis et incontaminati, praeparate vos. בְּכִיתֶם *Flevistis,* i. e. conquesti estis. בְּאָזְנֵי יְהוָה *In auribus Jovae,* audiente Deo.

20. עַד חֹדֶשׁ יָמִים *Usque ad mensem dierum,* i. e. integrum. עַד אֲשֶׁר־יֵצֵא מֵאַפְּכֶם *Donec vobis ex naso exeat* foetor, nempe, carnium, quas edistis. Significatur, Israelitas carnes comesturos esse ad summam usque nauseam. וְהָיָה לָכֶם לְזָרָא *Erit vobis fastidio.* Alexandrini εἰς χολέραν, quae vox, docente Hesychio, denotat ventris perturbationem immodicam, per quam bilis per vomitum et secessum excernitur. Symmachus, εἰς ἀπεψίαν. Ἀπεψία autem morbus est, quo qui laborat, cibum concoquere non potest. Siquidem πέψις *concoctio.* Theodoretus hunc locum sic explicat: ἡ γὰρ ἀδηφαγία τὴν νόσον ἐπήγαγε, καὶ πολλοῖς τὸν θανατὸν ἡ θεήλατος πληγή. יַעַן כִּי־מְאַסְתֶּם אֶת־יְהוָה *Quia sprevistis Jovam,* quoniam de Deo conquesti estis.

22. וּמָצָא לָהֶם *Ut inveniat,* sufficiat, *iis.* Phrasis *invenire alicui* hic, ut nonnumquam alias, significat, quod ei satis esse queat nancisci, vel uti Jos. XVII, 16. Judic. XXI, 14. Vult Moses: fieri non potest, ut oves et boves mactari possint in tanta abundantia, ut sufficiant tantae multitudini.

23. הֲיַד יְהוָה תִּקְצָר *Num manus Jovae brevior fieri potest?* יָד, *manus,* hic significat *robur, potentiam.* Robur enim hominis consistit potissimum in manibus. Sic et Hebraeis *manus breves* habere dicitur, qui parum valet. Vid. Jesaj. L, 2. LIX, 1. קָצַר *brevius fieri* et *minui.* Sensus igitur: num Dei potentiam minutam putas?

25. וַיָּאצֶל מִן־הָרוּחַ אֲשֶׁר עָלָיו וַיִּתֵּן עַל־שִׁבְעִים אִישׁ

הַזְּקֵנִים *Detraxit de spiritu, quo erat Moses praeditus, immisitque septuaginta viris senioribus.* רוּחַ hic notat *mentem, animum,* ut Num. V, 14. Ps. XXXIV, 19. LI, 19. Ecclesiast. VIII, 8. *Animus* autem *Mosis* (רוּחַ אֲשֶׁר עָלָיו) in tota hac narratione opponitur *animo* seditioso et murmuranti *ceterorum Israelitarum.* Itaque cum dicitur, *Jovam seposuisse nonnihil ex spiritu Mosis et impertiisse id septuaginta illis senibus,* significatur procul dubio hoc: singulari Dei providentia factum esse, ut septuaginta illi viri, Mosis adhortatione permoti, subito animum seditiosum mutassent, ad Mosem transiissent, eumque adjuvassent. Quae interpretatio confirmatur iis, quae sequuntur. Subita illa animi mutatio in lingua et egena, ab hominibus exculta, qui nihil fere nisi corporea cogitare solent, non facile aliter exprimi potuisse videtur, quam per metaphoricam locutionem, quae h. l. legitur. וַיְהִי כְּנוֹחַ עֲלֵיהֶם הָרוּחַ *Et factum est, cum quievisset super eos hic spiritus,* i. e. tali animo adfecti. כְּ ante נוֹחַ hic vertendum est *quum,* ut Jos. III, 13. Nehem. IX, 28. וַיִּתְנַבְּאוּ plerique interpretes vertunt, *et vaticinati sunt.* At in tota hac narratione nihil de praedictione rerum futurarum occurrit, nec intelligitur, quid vaticinari debuissent; quare illa interpretatio contextui plane non est apta. Verbum נִבָּא si passive adhibetur, omnem videtur significare mentis agitationem extraordinariam, quam legimus nonnumquam homines in se sensisse et ea impulsos locutos esse, ut Jerem. XX, 1. Ezech. XIII, 16. 17., unde illud verbum et de prophetarum orationibus adhibetur. Hoc loco, ubi sermo est de subita animi mutatione in septuaginta senibus, verbum הִתְנַבֵּא indicare videtur, viros illos praeter omnem exspectationem seditionis sedandae caussa populum hortatos esse, ut officii erga Deum et Mosen memor esset. Quae interpretatio potissimum confirmatur eo quod Versu 29 legimus; ubi Moses, cum Josua ei nuntiat, eos etiam viros ex septuaginta sensibus, qui in castris remansissent, προφητεύειν, in haec verba erumpit: *num mea causa invides? utinam totus populus ita loqueretur ut*

viri illi! (מִי יִתֵּן — עֲלֵיהֶם) Ex quibus verbis satis intelligitur, viros illos populum seditiosum ad meliora hortatos esse. — Verba וְלֹא יָסָפוּ ab antiquis et recentioribus interpretibus varie vertuntur. Alii: *et non addiderunt*, h. e. tantum hoc die prophetati sunt. Sic Alexandrini et Syrus. Alii: *non cessarunt*, quasi יָסֻפוּ enuntiassent, a סוּף, ut sensus sit, illos inde ab hoc die numquam desiisse prophetari. Codex Samaritanus legit יאספו *congregati sunt* vel *fuerunt*. Quod Hubigantius et Dathius praeferendum et ad Versum sequentem referendum arbitrati sunt, ut hic prodeat sensus: *non congregati autem fuerant, sed in castris manebant ambo viri.* Conf. Vs. 24. ubi legitur וַיֶּאֱסֹף שִׁבְעִים אִישׁ *congregavit septuaginta viros.* Sed multo concinniorem sensum reddunt verba prouti ea in codicibus Judaicis leguntur, si eo, quem supra primo loco indicavimus sensu accipimus. Bene Grotius: Hebraeum cum Graeco hic convenit: οὐκ ἔτι προσέθεντο. Post id tempus non habuere spiritum propheticum, quem semel tantum iis Deus dederat, ut auctoritatem novae potestati necessariam ipsis adderet. Vide simile 1 Sam. X, 10."

26. וְהֵמָּה בַּכְּתֻבִים *Et illi inter scriptos*, i. e. qui etiam erant inter conscriptos, scil. septuaginta viros, qui ad Mosem transgressi eum adjuvarent. וַיִּתְנַבְּאוּ *Et vaticinati sunt.* Quamquam in castris remanserunt, tamen non minus ac illi, qui ad tentorium sacrum congregati erant, populo meliora suaserunt.

28. מִבְּחֻרָיו Alexandrinus reddidit, ὁ ἐκλεκτὸς αὐτοῦ, Vulgat. *electus e pluribus.* בַּחוּרִים *delecti* interdum dicuntur; quomodo si hic interpreteris, intelligen[illegible] essent satellites Mosis, qui eum tuebantur, et ejus imperia exsequebantur. Ita illam vocem etiam intelligit Michaelis. Sed quum nusquam alias de Mosis satellitibus mentio fiat, ita ut perquam incertum sit, an ille satellibus stipatus fuerit, sequi mallem Onkelosum et Syrum, qui vertunt מֵעוּלֵמוּהִי *a juventute sua*, qui minister fuerat Mosis ab

eo tempore, quo adhuc juvenis erat. כְּלָאֵם *Cohibe eos.* Josua procul dubio putabat, illis viris, quoniam non ad senatum convenissent, non licere populum monere, ut licebat reliquis senatoribus ad tabernaculum conventus congregatis.

31. וְרוּחַ נָסַע מֵאֵת יְהוָה *Ventus exivit a Jova*, i. e. Deo ita moderante ventus est ortus; et quidem euronotus, uti apparet ex Ps. LXXVIII, 26. וַיָּגָז שַׂלְוִים מִן־הַיָּם *Et transtulit coturnices a mari.* וַיָּגָז vulgo vertunt *avulsit, amovit* conturnices a mari, quasi radix sit גָּזַז. Sed aptius refertur ad radicem גוז coll. Arab. جوز *transire, trajicere, transferre.* שַׂלְוִים esse *coturnices*, ostendimus ad Exod. XVI, 13. מִן־הַיָּם autem non est vertendum *e mare*, sed *trans mare.* Eadem phrasi utitur Damir in Bocharti *Hieroz.* P. II. L. I. Cap. XV. T. II. p. 660. ed. Lips., qui, de coturnicibus loquens, dicit, a nonnullis asseri, coturnices advolare *trans mare*, من البحر, quod plane idem cum Mosaico מִן־הַיָּם. וַיִּטֹּשׁ עַל־הַמַּחֲנֶה *Easque sparsit super castra*, per castra. Gaabius in *Hiphil* וַיָּטֶשׁ, pronunciare mallet, a טוש, quod confert cum Arab. طاس *multus et numerosus fuit, magno numero fuit res;* ut verba ita sint vertenda: *accumulavit eas circa castra.* כְּדֶרֶךְ — הַמַּחֲנֶה *Secundum iter diei hinc et secundum iter diei illinc in circuitibus castrorum*, i. e. circa castra tanto spatio, quantum uno die confici potest; ab utraque castrorum parte unius diei itineris spatio. Neminem offendat, coturnices tanta copia delapsas circa castra jacuisse, exspectantes quasi, usque Israelitae egrederentur, ipsas collecturi. Monebat enim Forskalius Michaelem in litteris Constantinopoli ad eum datis, notum ibi et quotidianum esse, coturnices mare volando superantes ita fatigari, quia residere nusquam atque quiescendo recreari possunt, ut littus nactae statim concidant. וּכְאַמָּתַיִם עַל־פְּנֵי הָאָרֶץ *Duorum cubitorum altitudine in superficie terrae.* Hoc alii intelligunt ita, coturnices in toto illo spatio ita fuisse coacervatas, ut ubique ad duos cubitos eminuerint; quod vix creditu videtur. Alii pu-

tant, verbis illis significari, coturnices ita se demisisse, ut a terra non abfuerint plus quam duobus cubitis; quasi captantium manibus ultro offerrent. Ita Vulgatus haec verba intellexit, vertit enim: *volabantque in aëre duobus cubitis altitudine super terram.* Hanc sententiam autem verbi נָטַשׁ significatio non videtur admittere. Puto potius verbis Hebraicis indicari, bicubitales acervos hinc illinc fuisse dispersos, ut vacua subinde spatia remanserint, per quae populus, coturnices collecturus, ire potuerit.

32. Nomine חֳמָרִים h. l. *Chomeri*, mensurae genus, decem Ephas aequans, plane intelligi nequeunt. Coturnices enim quis modio metiatur? *Numerum definitum avium, eidem filo innexarum* (Germanice, *ein Bund Vögel*), intelligendum esse voluit J. D. Michaelis in *Supplemm.* p. 833. a חָבַר *conjunxit*, quod haud diversum putat ab Arabico احمر (permutatis labialibus ב et מ). Sed חֳמָרִים non dubium est significare *acervos*, vid. Exod. VIII, 10., et cf. Bocharti *Hieroz.* P. II. L. I. Cap. 15. T. II. p. 670. edit. Lips. Vertunt ita et hoc loco Onkelos, qui דְגוֹרִין Saadias, qui انابير, et Arabs Erpenii, qui اجداس posuit, quae voces omnes *acervos* denotant. וַיִּשְׁטְחוּ לָהֶם שָׁטוֹחַ *Expanderunt* Israelitae coturnices, ut siccarentur, quemadmodum Aegyptii, referente Mailleto (*Lettres sur l'Egypte* X. p. 21. *XI.* p. 110.), hodienum pisces et carnes solis aestu siccare solent.

33. הַבָּשָׂר עוֹדֶנּוּ בֵּין שִׁנֵּיהֶם טֶרֶם יִכָּרֵת *Caro ipsis erat adhuc inter dentes, necdum concissa*, i. e. inter ipsam adhuc coturnicum epulationem. וְאַף — מְאֹד *Et Dei ira exarsit in populum atque clade perquam magna eum affecit.* Qua phrasi videtur *repentina mors multorum hominum* indicari. Quare hoc Versu hoc dicetur, inter ipsam coturnicum epulationem multos homines repentina morte esse sublatos; id quod prisci isti homines poenam murmurationis contra Deum existimarunt. Caussa vero subitae illius mortis procul dubio naturalis erat.

Scilicet jam veteres observarunt, coturnices elleboro et aliis herbis venenatis vesci solere; qua de re plura attulit Bochartus l. l. p. 657. Sic Plinius *Hist. Nat.* L. X. Cap. 23. *Coturnicibus veneni semen gratissimus cibus; quam ob caussam eas damnavere mensis.* Didymus in *Geoponicis* Lib. XIV. *Οἱ ὄρτυγες, ἐλλέβορον ἐπινεμόμενοι, τοὺς ἐσθίοντας εἰς κίνδυνον ἐμβάλλουσι, κατεινομένους καὶ ἰλιγγιῶντας. Coturnices, quae ellobora pascuntur, eos, a quibus comestae fuerint, in tantum discrimen agunt, ut distendantur convellanturque, ceu correpti vertigine.* Id quod confirmat Avicenna apud Bochartum l. c. Talibus coturnicibus qui vescebantur Israelitae, esu carnium harum insalubrium perierunt. Michaelis (in notis ad h. l.) existimat, foetorem ex tanta copia coturnicum mortuarum ortum caussam fuisse morbi contagiosi multos abripientis.

34. קִבְרוֹת הַתַּאֲוָה *Sepulcra concupiscentiae*, abstractum pro concreto, *concupiscentium*, i. e. populi carnes avide concupiscentis.

35. וַיִּהְיוּ בַּחֲצֵרוֹת *Erant Chazerothis*, ibi substiterunt, ibi commorati sunt. Puteum حضرة *Hhadrah* dictum in isto tractu offendit Burckhardt, *Travels in Syria etc.* p. 495., quem conjicit eundem locum esse, qui hic חֲצֵרוֹת dicitur.

CAP. XII.

Maria et Aaron contra Mosen murmurant, qui cum Mose a Jova ad tabernaculum evocati reprehenduntur. Maria lepra percutitur, et e castris ejicitur.

1. וַתְּדַבֵּר — אֲשֶׁר לָקָח *Rixati autem sunt Miriam atque Aaron cum Mose, quod Cuschitam uxorem duxisset.* Cohaeret hoc cum Capitis praecedentis Versu ultimo,

hoc sensu: quo cum pervenisset populus, rixati sunt etc. Verbum דִּבֵּר si cum ב construitur, haud raro significat, *contra* aliquem loqui, *objurgare aliquem*, ut infra XXI, 5. Ezech. XXXIII, 30. Uxor, de qua hic sermo est, non est Zippora, uti plerique interpretes voluerunt. Quis enim credat Aaronem et Miriamam cum Mose rixatos esse propter uxorem, quam ante quadraginta annos duxerat? Adde quod Zippora non Aethiopissa erat, sed Midianitis. Bochartus quidem (*Phaleg.* L. IV. Cap. 2.), et post eum plures interpretes, contenderunt, Cuschaeos atque Midianitas unum eundemque populum fuisse; sed hoc falsum esse, satis ex eo apparet, quod (Genes. X, 6.) Cuschaei Chamo progeniti dicuntur, Midianitae Abrahamo, Genes. XXV, 2. Credibile potius est, Mosen mortua Zippora aliam uxorem duxisse et quidem Cuschitam, i. e. Aethiopissam, vid. not. ad Genes. X, 6. Quum autem duplex Aethiopia esset, Africana, quam nos quoque hodie *Aethiopiam* vocamus, et Asiatica, quae pars erat Arabiae felicis (vid. Michaelis *Spicileg. Geogr. Hebr. ext.* P. I. p. 153. seqq.), satis est verisimile, Mosis uxorem ex hac posteriore Aethiopia fuisse. Ex priore enim Aethiopia, quae longe ultra hostilem Israelitis Aegyptum sita erat, uxorem a Mose, et vero nigram, expetitam esse non facile creditu est. Indignabantur Aaron et Miriama Mosi procul dubio ideo, quod is uxorem alienigenam duxerat. Quod tamen Israelitis non illicitum erat; hoc tantum iis vetitum erat, cum Cananaeis uxoribus matrimonia inire. Bene R. Aben-Melech ad *Michlal Jophi* ad h. l.: דברו רע על משה שלקח אשה ממדינים והוא משתרר עליהם ואם משתרר על הנבואה הלא גם בנו דבר *Loquuti sunt male contra Mosen, quod sumsisset uxorem ex Midianitis, et tamen vellet super ipsos dominari. Si* (inquiunt) *propter prophetiam dominium sibi sumit, nonne etiam per nos loquitur* Deus?

2. הֲרַק אַךְ־בְּמֹשֶׁה דִּבֶּר יְהוָֹה הֲלֹא גַּם־בָּנוּ דִבֵּר *An duntaxat per Mosem loquitur Deus, nonne etiam per nos?* Volebant igitur videri, se has nuptias non sua auctoritate,

sed divino consilio improbare, quod ipsi aeque ac Moses cognitum haberent revelationibus divinis. וַיִּשְׁמַע יְהוָה *Deus audivit* hoc cum indignatione; id improbavit et punivit, uti apparet ex iis, quae sequuntur.

3. וְהָאִישׁ — הָאֲדָמָה *Moses autem vir erat omnium hominum mansuetissimus.* Ipse tacuit, patienter id tulit. Causa redditur, cur Deus injuriam Mosis ulciscendam decreverit, quia ipse in suis injuriis ferendis erat lenissimus. Malim tamen cum Eichhornio (*Einleit. in das alte Testament*, P. II. §. 440.) hunc Versum glossema habere, ab alio insertum. Nexus integer manet, si etiam hunc Versum demas, imo potius eo demto sensus facilior efficitur. Accedit, quod הָאִישׁ מֹשֶׁה in libris Mosis plane novum est atque inusitatum; nusquam Moses ante nomen suum ponit vocem הָאִישׁ.

6. אִם־יִהְיֶה — בּוֹ *Si quis vestrum est propheta Jovae, ego ei per visionem innotescere, per somnum eum alloqui soleo.* Haec verba clare docent, *primum*, Aaronem et Miriamam non debere omnes cogitationes suas et judicia sua pro revelationibus divinis habere; *deinde* magnum esse discrimen inter eas revelationes, quae Aaroni et Miriamae, atque eas, quae Mosis obtingerent. נְבִיאֲכֶם pro נָבִיא לָכֶם *propheta vobis,* i. e. inter vos, Pronomen affixum pro separato; cf. not. ad Ps. CXV, 7. בַּמַּרְאָה *Per visionem,* aut diurnam aut nocturnam, qua homo in ἔκστασιν rapitur.

7. בְּכָל־בֵּיתִי נֶאֱמָן הוּא *Fidelis est in tota mea domo,* ei, quasi servo omnium fidelissimo commisi omnem meam domum, i. e. populum meum, ejusque reipublicae universam administrationem.

8. פֶּה אֶל־פֶּה אֲדַבֶּר־בּוֹ *Ore ad os loquor cum illo,* q. d. absque intermedio, nulla interposita persona, ut solent qui familiares inter se sunt; est mihi familiarissimus. וּמַרְאֶה *Et adspectu.* Hanc vocem hoc loco non in eadem significatione esse accipiendam qua Versu 6., fa-

cile intelligitur; quum hic Versus oppositus Versui sexto. Antea, quum מַרְאָה oppositum haberet חֲלוֹם *somnium*, significabat species eas, quae prophetarum vigilantium oculis objiciebantur, nec diu apparebant, quomodo et nocturna visa; nunc מַרְאֶה, ut *aenigmati*, חִידָה opposita, declarat rerum ipsarum, ut erant, aut ut futurae erant, formam praesentem, eamque satis diuturnam, tamdiu videlicet praesentem, quamdiu erat satis, ut Moses res sibi monstratas libere contemplaretur, et penitus intelligeret. Ambiguitas verbi tollitur ex oppositis, ut accidere solet ceteris in linguis. בְּחִידוֹת *Per aenigmata.* חִידָה, collato Arabico حيل *inflectere, obliquare*, est proprie *res inflexa*, non *recta* et *perspicua.* Hinc בְּחִידוֹת significabit *modo non satis claro et aperto*, i. e. obscure. וּתְמֻנַת יְהוָֹה יַבִּיט *Figuram Dei conspicit.* Cf. Ps. XVII, 15., ubi idem est quod פְּנֵי יְהוָֹה. Omnia autem tribus hisce Versibus dicta, huc redeunt, *Mosem Deo familiarissimum esse, hinc injuriam amico Dei illatam, ab eo non inultam relictum iri.* Conf. Vs. 10.

10. וְהִנֵּה מִרְיָם מְצֹרַעַת כַּשָּׁלֶג *Miriama leprosa fiebat instar nivis.* Vid. not. ad Exod. IV, 6. וַיִּפֶן אַהֲרֹן אֶל־מִרְיָם וְהִנֵּה מְצֹרָעַת *Inspexit eam Aaron*, et vidit *eam leprosam esse.* Si primum lepra erumpit, saepe fieri solet ut is, qui hoc malo afficitur, ipse id nesciat. Testantur artis medicae periti, tumorum leprosum nonnumquam inter colloquendum repente exoriri. Videtur autem lepra aliquod tempus in Miriama latuisse, et per duram illam adlocutionem ad eruptionem pervenisse. Saepe enim repentina aliqua animi commotio, inprimis terror, efficit, ut lepra jam dudum in corpore latens, erumpat. Vid. quae Michaelis hac de re collegit in *Jure Mosaico.* P. IV. §. 208. p. 233.

11. אַל־נָא תָשֵׁת עָלֵינוּ חַטָּאת *Ne nunc ponas supra nos hoc peccatum*, ne imputes nobis hoc peccatum, ejusque poenas repetas.

12. בְּשָׂרוֹ — אַל־נָא *Ne fiat, quaeso, soror, instar mortui* foetus, *cujus, cum egreditur utero matris suae, dimidia pars carnis absumta est*, ne similis fiat fructui abortivo, qui dimidio corpore absumto ex utero materno prodit. His verbis bene depingitur terribilis iste leprae morbus. Integra membra primum sentiendi facultate privantur, tum torpescunt, denique plane decidunt.

13. Pro אֵל נָא *O Deus! quaeso!* Michaelis legendum putat אַל־נָא uti Versu 11. *ne quaeso!* scil. ita cum ea agas. Sine necessitate.

14. וְאָבִיהָ — תֵּאָסֵף *Si pater ei in vultum exspuisset, nonne per septem dies eam puderet? Includatur igitur extra castra in septiduum, et postea recipiatur.* Sensus horum verborum videtur hic esse: si patrem filia ita irritasset, ut is ei in vultum exspuisset indignabundus (nam hoc irae et contemtus indicium, cf. Job. XXX, 10. Jesai. L, 6.), nonne eam per septem dies puderet? Quum igitur Deus indignationem suam et iram adversus Miriamam manifesto leprae indicio prodiderit, nonne ea per septem dies inclusa esset extra castra? Cf. Levit. XIII, 4. תֵּאָסֵף *Colligetur*, i. e. recipietur in coetum. Sic אָסַף significat *recipere eum qui derelictus fuerat* vel *neglectus*, Ps. XXVII, 10., ubi cf. not.

16. De deserto *Paran* vid. not. ad Genes. XIV, 6. Venerunt autem in illud desertum per stationes descriptas infra XXXIII, 18—36., nam eo Versu ponitur statio in deserto *Zin*, unde mittuntur exploratores Cap. sequ. Vs. 21. Desertum *Zin* haud diversum esse a deserto *Paran*, aut ejus partem fuisse, apparet inde, quod *Cadesch*, infra Vs. 26. in deserto *Paran*, et XX, 1. XXXIII, 36. in deserto *Zin* situm dicitur.

CAP. XIII.

Mittuntur exploratores, qui Palaestinam lustrent et speculentur; qua considerata et lustrata, botroque in eximiae fertilitatis argumentum abscisso et in castra deportato, quae viderint, referunt; sed ceteris populum exanimantibus, et a regionis ingressu deterrentibus, soli Caleb et Josua populum animare, et in spem potiundae regionis erigere student.

1. שְׁלַח־לְךָ *Mitte tibi*, i. e. mitte; לְךָ pleonastice additum uti saepe alias, cf. GESENII *Lehrgeb.* p. 736. וְיָתֻרוּ אֶת־אֶרֶץ כְּנַעַן *Et circumeant terram Canaan.* תּוּר proprie est *circuire, circumverti oculis circumquaque conversis*, hinc *explorare*, ut hic. אִישׁ אֶחָד אִישׁ אֶחָד לְמַטֵּה אֲבֹתָיו *Virum unum virum unum tribui patrum eorum*, i. e. singulos viros ex singulis tribubus. Pro תִּשְׁלָחוּ Samaritani legunt תשלח *mittes*, ut ad solum Mosem referatur. כֹּל נָשִׂיא בָהֶם *Omnem principes inter eos*, i. e. eosdemque omnes viros principes. Ceterum quum hic dicatur, Mosen Dei jussu exploratores misisse, ex ea narratione quae Deut. I, 20. habetur id consilium a populo, non a Deo, profectum est. Haec ita conciliantur, ut populus primum a Mose petierit, ut mitteret exploratores, deinde ut Mosi sic visum fuerit, quem Deus eodem in consilio postea confirmarit, jubens, ut populo ea in re obsequeretur. Ita non erit necesse, cum VATERO ad h. l. statuere, quam in Deuteronomio legimus narrationem ab alio quopiam literis consignatam esse. In textu Samaritano huic Versui praemittuntur quae Deut. I, 20. 21. 22. et priori Versus 23. hemistichio habentur, nisi quod quae illic leguntur Vs. 22. Verba secundae personae, ותקרבון et ותאמרו, in tertiam personam, ויקרבו et ויאמרו, et Vs. 23. verba וַיִּיטַב בְּעֵינַי הַדָּבָר in וייטב הדבר בעיני משה: sint mutata. Id vero additamentum, quod nullus veterum

interpretum agnoscit, deberi criticorum Samaritanorum studio, loca parallela plane inter se consentanea reddendi, vix est quod moneamus.

12. לְמַטֵּה יוֹסֵף לְמַטֵּה מְנַשֶּׁה *Ex tribu Josephi per tribu Manassis.* „Mirum hoc addi, quum Manasse tribui non magis conveniat nomen tribus Josephi, quam tribui Ephraimi, qui Josephi filius etiam fuit, et quidem primogeniti jure donatus, Genes. XLVIII, 19. Videtur tamen hoc in loco ratio habita esse nascendi ordinis, et *Josephi* nomen posteris primogeniti tributum, quamvis Ephraimi posteri alias etiam *Josephi* nomine describantur, vid. Ezech. XXXVII, 16. 19. Sic quamvis in Judae tribum translata esset primogeniti dignitas; tamen in recensione tribuum saepe *Rubenitae* primi appellantur. Vid. supra I, 5. 20., et hujus Cap. Vs. 4.“ Cleric.

16. וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְהוֹשֵׁעַ בִּן־נוּן יְהוֹשֻׁעַ *Hoseam autem, filium Nunis, vocaverat Moses Josuam.* הוֹשֵׁעַ significat *adjuvit* scil. Deus, יְהוֹשֻׁעַ autem *Jovae salus*, i. e. salus a Jova praestita. Ceterum haec verba in parenthesin sunt includenda. Videtur Moses, quoties ad certa negotia certos viros elegit, tabulas genealogicas populi Israelitici ante oculos habuisse, atque ex iis nomina virorum electorum exscripsisse. Saltem si hoc accipimus, facillime caussa potest reddi, cur verba illa Hebraica hic adjecta sint. Ex eo inde tempore, quo Josua minister Mosis factus erat, genuinum ejus nomen, *Hosea*, immutabatur in *Josua*, quo nomine semper in narrationibus antecedentibus appellatur, ut Exod. XVII, 9., supra XI, 28. Hoc nostro loco autem, ubi exploratores recensentur, vir ille nomine *Hoseae* a patre accepto vocatur, quod hoc dumtaxat nomen in tabulis genealogicis, ex quibus Moses nomina virorum ad explorationem Palaestinae electorum exscripsit, consignatum esse potuit. Jam ut lectores scirent, *Josuae* et *Hoseae* nominibus unum eundemque virum appellatum fuisse; Moses verbis וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְהוֹשֵׁעַ בִּן־נוּן יְהוֹשֻׁעַ illos de hac re monendos putavit. Vid. Eich-

Hornii *Einleitung in das alte Testament.* P. II. p. 350. edit. nov.

17. עֲלוּ זֶה בַּנֶּגֶב *Ascendite hac via in meridie*, i. e. per meridianam plagam, non ratione castrorum, quorum septentrionale latus ad Palaestinam erat conversum, sed ipsius Palaestinae, cujus pars australis solebat vocari נֶגֶב seu *meridies*, vid. Genes. XIII, 1. et ad eum loc. not. זֶה positum pro בַּדֶּרֶךְ הַזֶּה *via hac*, seu per viam hanc. Vid. Glassii *Philol. S.* p. 171. ed. Dathii.

19. אֲשֶׁר־הוּא יֹשֵׁב בָּהּ *In qua sit habitator*, i. e. quae inhabitatur. הַבְּמַחֲנִים *An in castris*, qualia erant Arabum Scenitarum et eo tempore Hebraeorum. אִם בְּמִבְצָרִים *An in locis munitis*, scil. habitent. LXX. ordine inverso: *εἰ ἐν τειχήρεσιν, ἢ ἐν ἀτειχίστοις.* Onkelos: הֲבִפְצִחִין אִם בִּכְרַכִּין *an in pagis aut in urbibus.* Pro הבמחנים codices Samaritani alii legunt המכחנים *an turritae sint*, alii המחבנים *an infirmae sint*, ex radice Syriaca eademque Samaritica, vid. Castelli *Heptagl.* p. 1106. Quod placet Hubigantio, quod *infirmae* apte opponantur מבצרים *munitis.* „Jam," inquit, „quomodo Vs. 18. postquam dictum est, *fortis* an *imbellis*, subjungitur an *paucus*, an *multus*; sic hoc Versu 19. bene convenit, ut, postquam dictum esset, terra an *bona* an *mala*, subjungeretur, an *infirmae* nubes, an *munitae*." Interpres Samaritanus posuit הכבישן *num* sint *cinctae* moenibus. Neque tamen certa est istius vocabuli significatio, de qua pluribus disputavit Castellus in *Animadverss. Samaritanis* in h. l.

20. הַשְּׁמֵנָה הִוא אִם־רָזָה *Num terra sit pinguis an macra?* Terra *pinguis*, i. q. dives, quae multos fructus profert; terra *macra*, i. q. languida, pauper, quae non multos fructus profert, nec ad fructus ferendos idonea. הֲיֵשׁ־בָּהּ עֵץ אִם־אַיִן *Utrum in ea sit arbor nec ne? Arbor* collective pro *arboribus*, ut Genes. III, 8. Exod. X, 15. וְהִתְחַזַּקְתֶּם *Corroborate vos*, estote animo forti. וְהַיָּמִים יְמֵי בִּכּוּרֵי עֲנָבִים *Tunc erant dies primitiarum uvarum*,

i. e. tunc erat tempus, quo uvae incipiebant maturescere; id vero erat ineunte aut medio Septembri.

21. מִמִּדְבַּר־צִן *Inde a derserto Zin;* quae pars fuit deserti Pharan, cf. not. supra ad XII, 16. רְחֹב *Rehob* urbs fuit non procul Sidone, adeoque ita ad septemtrionem Cananaeae, ut simul ad ejus Occidentem esset. Haec urbs sorte obtigit Asariticae tribui Jos. XIX, 28. Jud. I, 31. De urbe חֲמָת vid. not. ad Genes. X, 18.

22. Pro וַיָּבֹא *et venit* legendum esse in plurali וַיָּבֹאוּ non solum suadet contextus, in quo semper de pluribus exploratoribus est sermo, sed etiam Codex Samaritanus cum versionibus antiquis praeter Onkelosum. Arabs ipse Mauritanus Erpenii, ut notat Hubigantius, alias soloecismorum hebraeorum imitator, habet *et venerunt.* וַיָּבֹאוּ etiam legerunt Cod. Kennicott. 1. et 96., ו postremum autem in iis erasum est. Lectionem tamen Masorethicam post Raschium plures defenderunt Judaei. Dicunt enim, Calebum solum Hebronem adiisse, ut super sepulchris Patriarcharum oraret; atque ut hanc fabulam ex ipsis libris sacris confirment, provocant ad Deut. I, 36. coll. Jud. I, 20. (Vide Raschii sive Jarchii *Commentarios in Pentateuch.* p. 1121. 1122. vers. Breithauptii). E Christianis lectionem, quae nunc in Bibliis nostris legitur, defendit Lilienthalius in *Comment. Critic. Codic. Regiom.* p. 110., quod probabile esset, exploratores non omnes conjunctim singulas provincias Cananaeae peragrasse, hoc enim nimis periculosum fuisset; sed ita ut quilibet eorum certas regiones perlustraverit, donec in reditu convenissent. Venisse ergo, putat Lilienthalius, unum eorum Chebronem, nimirum Calebum, Jos. XIV, 9. 13. Frequentem praeterea esse verbi וַיָּבֹא enallagen, ita explicandam: *venit aliquis eorum.* אֲחִימַן שֵׁשַׁי וְתַלְמַי יְלִידֵי הָעֲנָק] Quum apud Hebraeos *filii* aut *nati* vocentur non ii dumtaxat, qui ita proprie dicuntur, sed eo nomine etiam saepe comprehendantur *omnes posteri*, alii Interpretes יְלִידֵי verterunt *filios*, alii intellexerunt remotiorem stirpem Enaki.

Alexandrini posterius sequuti sunt, quum habeant γενεαὶ Ἐνὰχ, prius Vulgatus, qui vertit *filii Enac.* Cui interpretationi quidem obstare putant, quod nomina propria personarum ה articuli non admittant, quod nomen עֲנָק ubique praefixum habet. Attamen et nominibus propriis haud raro Articulum praemitti, si eorum appellativa, quam dicunt, significatio Hebraeis vivente lingua cognita esset, pluribus exemplis probavit GESENIUS *Lehrgeb.* p. 656. עֲנָק autem *longam et proceram staturam*, et hinc בְּנֵי הָעֲנָק *gigantes* significasse, suadet Arabum عَنَقٌ *longitudo colli,* et عُنُقٌ *proceres hominum,* nec non مُعْنِقٌ *prominentior et elatius terrae tractus.* Quum Arabibus عَنَقَ inter alia sit *intrare latibula subterranea,* J. D. Michaelis existimavit, filios Anac, natos Anac, esse in specubus natos, *Troglodytas;* quorum tribus hic memorentur. Incoluisse quidem eas Hebronem, sed si hostis ingrueret, vicinum specus tutum iis praebuisse refugium, quum in Hebronis vicinia magnae speluncae sint subterraneae, quarum unam, ut sepulcri loco esset, Abrahamus emisse legitur Genes. XXIII. Davides etiam in specubus partis meridionalis tribus Judae sese cum sexcentis viris abscondidit. Vid. MICHAELIS *Commentationem de Troglodytis Seiritis et Themudaeis* §. 4., et ejus *Spicileg. Geogr. Hebraeor. ext.* P. II. p. 10—12. Verum inde, quod Arabicum عَنَقَ *latibulum, s. speluncam intrare* significat, minime sequitur, עֲנָק *speluncam* denotare, nec obtinent eum significatum cognata aut derivata nomina Hebraica et Arabica. Hebroni, ubi tres isti hic nominati Enakitae habitarunt, erat et nomen קִרְיַת־אַרְבַּע, vid. Jos. XV, 13. 54. Vocatur vero *Arba* Jos. XV, 13. *pater Anaxi.* Unde BOCHARTUS *Geograph. S.* P. II. s. *Canaan* L. I. Cap. 1. p. 363. conjecit, אַרְבַּע per aphaeresin esse pro אֲבִיאַרְבַּע, ὁ πατὴρ τῶν τεσσάρων, qua ratione infra XXVI, 30. אִיעֶזֶר legitur pro אֲבִיעֶזֶר Jos. XVII, 2. „Nempe inter *Arbae* po-

steros quatuor Scriptura [hoc ipso, in quo versamur, loco] memorat, qui virtute et robore reliquis praecelluerunt. Hi fuerunt *Anak* filius, et nepotes, *Achiman*, *Sesac*, et *Thelmai.* עֲנָק, quasi *Torquatum* dicas, qualis fuit ille Gallus, quem devicit Manlius ad Anienem, familiae nomen fecit. אֲחִימָן, ad verbum, *quis frater meus?* ipso nomine significabat, sibi neminem esse comparem. Talmudici אֲחִימָן tanquam voce deducta ex אָח et יָמִין exponunt מיומן שבאחיו *τῶν ἀδελφῶν ὑπερδέξιον*, *dextra seu manu superiorem.* * Fratrem שֵׁשַׁי, quasi *Sextium*, nuncupatum verisimile est a statura sex cubitorum, qualis fuit Goliath, ut et תַּלְמַי a תֶּלֶם *sulco*, quod proceritate corporis sulci longitudinem exaequare videretur." Sic poetae, quod addere Bochartus potuisset, gigantum proceritatem *jugeribus* metiri solent, unde Homerus *Odyss.* XI, 575. Tityum, terrae filium, in solo jacientem describit: *ὁ δ' ἐπ' ἐννέα κεῖτο πέλεθρα*, *is vero per novem jacebat jugera.* Quod imitatus Virgilius *Aen.* VI. 596.: *per tota novem cui jugera corpus Porrigitur.* — וְחֶבְרוֹן שֶׁבַע שָׁנִים נִבְנְתָה לִפְנֵי צֹעַן מִצְרָיִם *Hebron autem condita est septem annos ante Zoan Aegypti.* צֹעַן est Graecorum Latinorumque *Tanis*, Aegyptiorum hodiernorum منصورة *Mansura.* Vid. Pocockii *Descriptionem Orient.* P. I. p. 32. Niebuhrii *Reisebeschr.* P. I. p. 78. Cf. not. ad Ezech. XXIX, 3. Jesaj. XIX, 11. Iis, quos ad utrumque hunc locum laudavimus, adde Et. Quatremère *Memoires sur l'Egypte* T. I. p. 284. seqq. Arabs uterque hic vertit مَنْبَر مِصْر *locum elatum*, i. e. primarium, metropolin *Aegypti.* Terra Gosen confinis erat Nomo Tanitico, ideoque de hac urbe Israelitis nota et apud eos celebri Mosem illud observare, mirum non est.

23. עַד־נַחַל אֶשְׁכֹּל *Usque ad vallem Eschkol*, sive botri. Ita dicitur per anticipationem, ad vallem, quae postea dicta est vallis botri. Cf. Vs. 24. נַחַל Vulgatus

vertit *torrentem*, i. e. *vallem*, et quidem *angustam*, *alveum habens*, *quo pluviae tempore raptim torrens defertur;* unde et ipsum *torrentem* notat; plane igitur respondet Arabico وادي quod ipsum vocabulum Saadias hic ponit. וַיִּכְרְתוּ מִשָּׁם זְמוֹרָה *Secuerunt illic palmitem.* De זְמוֹרָה cf. not. ad Ezech. XV, 2. LXX. hic bene *κλῆμα* reddiderunt. וְאֶשְׁכּוֹל עֲנָבִים אֶחָד *Et botrum uvarum unum*, quem inter alios eximium elegerunt. וַיִּשָּׂאֻהוּ בַמּוֹט בִּשְׁנָיִם *Eumque duo vecte tulerunt;* ne forte cum unus eum gestaret, comprimeretur, e vecte suspenderunt duorum humeris sustinendum. Tanta magnitudinis botri etiamnum nascuntur in Palaestina. Sic Schulzius (*Leitungen des Höchsten* P. V. p. 285.) testatur se vidisse uvas duodecim librararum pondere. Anno 1780. dux Portlandensis, aliquem donavit botro Syriaco, qui decem libras et viginti semuncias (*Loth*) pendebat. Relandus etiam *Palaest.* p. 351. refert, narratum esse sibi a mercatore, qui aliquot annos Ramae in Palaestina moratus erat, inveniri ibi botros decem librarum pondere. Neizschizius affirmat, se sub finem mensis Augusti in Palaestina vidisse botros dimidiae ulnae longitudine, baccas autem duos digiti articulos aequasse. P. Ignatius a Rheinfelden anno 1656. in Syria vidit uvas, quae integrae ulnae longitudinem habuerunt. Plura vid. in Mich. Beckhii Dissert. *de uva magna Cananaea,* Jenae, 1679., repetita in *Thesauro theol. philolog.* T. I. p. 356. seqq., et in *dem alten u. neuen Morgenl.* P. II. p. 251.

26. קָדֵשָׁה *Ad Kadesum*, i. e. non procul a Kadeso, cf. Deut. I, 19. Haec urbs fuit in Idumaeorum finibus, ut docet Moses infra Cap. XX, 16. וַיָּשִׁיבוּ אֹתָם דָּבָר *Fecerunt redire iis verbum*, i. e. retulerunt iis responsum, ut infra XXII, 8. Jos. XIV, 7. Hic אֹתָם pro לָהֶם positum. Retulerunt illis nuntium de iis rebus, ad quas explorandas missi fuerunt.

27. אֲשֶׁר שְׁלַחְתָּנוּ positum pro אֲשֶׁר שְׁלַחְתָּנוּ אֵלֶיהָ *ad quam misisti nos.* Sicuti Ezech. XXI, 35. בִּמְקוֹם נִבְרֵאת

אֲשֶׁר positum est pro אֲשֶׁר נִבְרֵאת בּוֹ *in quo creata es.* לוֹ *Illi*, Mosi, uti ostendunt, quae sequuntur. גַּם hic commode verti potest *revera, certe, profecto*, ut Gen. XXVII, 33. זָבַת חָלָב וּדְבַשׁ *Fluit lacte et melle*, vid. not. ad Exod. III, 8.

28. אֶפֶס כִּי *Nisi quod*, proprie: *defectus* est *quod*, ut Jud. IV, 9. וְהֶעָרִים בְּצֻרוֹת גְּדֹלוֹת מְאֹד *Et urbes munitae* et *maximae sunt.* Ita videbantur exploratoribus, qui non in urbibus, sed tuguriis habitare consueverant. Revera enim perquam exiguae erant, quum viginti duo millia Levitarum quadraginta octo ejusmodi urbes habitarent. Si igitur Levitarum numerus ob mulieres non numeratas duplicetur, singulae urbes vix ac ne vix quidem mille incolas habebant. Videntur tamen dolose etiam egisse exploratores et urbes istas permagnas eo quoque consilio dixisse, ut populares suos ab iis capiendis deterrerent. Michaelis observat, posse inde, quod omnes hi exploratores salvi et incolumes rediere, suspicio oriri, Cananaeis innotuisse exploratorum horum consilium; eosque illis omnem populi terraeque robur cognoscendi occasionem dedisse et largitionibus id effecisse, ut corrupti exploratores talia ad populum Israeliticum referrent eumqae ita deterrerent. At non est opus, ut hoc conjiciamus. Sola enim ignavia exploratorum efficere poterat, ut ipsi tam male de Palaestina retulerint. Potius si illi a Cananaeis largitionibus corrupti erant, verisimile est, eos hac de re usus esse, ut popularibus suis animum adderent. De יְלִדֵי הָעֲנָק *Filiis Anac*, vid. not. ad Vers. 22.

29. *Amalekitae* erant ii ex Phoeniciis sive Cananaeis, qui Arabiam habitabant. Cf. not. ad Genes. XIV, 7. Exod. XVII, 8. אֶרֶץ הַנֶּגֶב *Terra meridiei*, est pars meridionalis tribus Judae, sat magnam Arabiae partem comprehendens, de qua Jos. XV, 22—32. הַחִתִּי *Chittaei* regionem circa Hebronem videntur habitasse. Abrahamus enim Genes. XXIII, coll. XXV, 8—10. a Chittaeis speluncam Machpela emisse dicitur. Cf. not. ad Gen. X, 15. הַיְבוּסִי *Jebusitae*

erant incolae Hierosolymae, olim יְבוּס *Jebus*, dictae, Jud. XIX, 10. 11. Cf. not. ad Gen. X, 16. הָאֱמֹרִי *Emoraei.* Hic ii ex Amoraeis intelliguntur, qui cis Jordanem in montano tractu Judaeae, ut circa Chazazon Thamar, sive Engedi Genes. XIV, 7., et circa Hebronem Genes. XIV, 13. habitabant. Nonnullas Amoraeorum tribus ultra Jordanem habitasse, apparet infra ex Cap. XXI, 13. 21—32. Deut. I, 4. II, 24—37. III, 8. Jos. IX, 10. הַכְּנַעֲנִי *Cananaei* κατ᾽ ἐξοχὴν ita dicti (cf. not. ad Gen. XIII, 7.), qui ad mare mediterraneum, עַל־הַיָּם, habitabant.

30. וַיַּהַס כָּלֵב אֶת־הָעָם *Silere fecit*, i. e. compescuit *Calebus populum*, exploratorum narratione audita murmurantem. Vid. Deut. I, 26. Sed lectionis varietatem olim in hac voce fuisse, suspicari licet inde, quod littera postrema, ס, in quibusdam codicibus majori reliquis forma scripta reperitur. Neque improbabilis est Gaabii sententia, fuisse וַיַּהַ, ablata Samech, a verbo נָהָה, collato Arabico نهى in IV. Conj. *venire fecit*, quemadmodum וַיֵּט deducitur a נָטָה. Tunc vertendum esset: *adduxit Calebus populum ad Mosem.* Verum si receptam legendi et interpretandi rationem retineas, verba אֶל־מֹשֶׁה vertenda erunt: *coram Mose*, i. e. populum, qui *coram Mose*, vel *contra* eum, murmurabat: utraque enim notione particulam אֶל verti posse, notum est. Cf. not. ad Genes. XII, 15. יָכוֹל נוּכַל לָהּ *Praevalendo praevalebimus illi*, non tantus est, ut eum expugnare non possimus.

31. לֹא נוּכַל לַעֲלוֹת אֶל־הָעָם *Non possumus adscendere in eum populum*, bellum ei illaturi felici eventu, ut sedibus suis eum deturbemus. חָזָק הוּא מִמֶּנּוּ *Potentior nobis est.* Hoc non de numero pugnantium est intelligendum; sexcentorum enim hominum millium exercitum, qualis erat Hebraeorum, certe non habuerunt Cananaei. Sed Israelitae in servitute mollitieque Aegyptiaca educati, imbelles erant et timidi.

32. וַיֹּצִיאוּ דִּבַּת הָאָרֶץ אֲשֶׁר תָּרוּ אֹתָהּ *Et exire fecerunt*, scil. in vulgus *infamiam terrae, quam exploraverunt*, i. e. infamarunt eam, detraxerunt terrae. Genes. XXXVII, 2. est הֵבִיא דִּבָּה, quod Salomon Ben-Melech ab הוֹצִיא דִּבָּה ita differre ait, ut illud denotet; rumorem sinistrum, sed veritati consentaneum, spargere, illud vero, infamiam per mendacium alicui inurere. Quod discrimen tamen dubito linguae usu probari posse, et videtur tantummodo inde excogitatum, quod phrasis הֵבִיא דִּבָּה Geneseos loco laudato de Josepho usurpatur, quem falso fratres apud patrem detulisse non crederent. אֶרֶץ אֹכֶלֶת יוֹשְׁבֶיהָ *Terra comedit incolas suos;* quibus verbis plures arbitrantur aeris insalubritatem indicari. Clericus tamen vult, exploratores significare, Cananaeam quidem esse terram fertilem, sed incolas ad eam servandam semper oportere esse armatos contra injurias finitimorum, qui saepe eorum agros popularentur. Ejusmodi erant Syri, Arabes, Aegyptii, Philistaei, Idumaei etc., qui sequentibus seculis irruptionibus cladibusque vexarunt populum Hebraeum. Tempore Mosis jam similia Cananaeae veteribus colonis contigerant, uti liquet ex Deut. II, 20. et seqq. Hunc sensum phrasi Hebraicae inesse, probari posse Clericus putat ex simili locutione Ezech. XXXVI, 13. Confer etiam Levit. XXVI, 38. Addo, huic Clerici explicationi favere Vers. 9. Cap. sequ. לַחְמֵנוּ הֵם *panis instar eos comedemus.* אַנְשֵׁי מִדּוֹת *Viri mensurarum.* Sicuti אַנְשֵׁי לֵבָב *viri cordis* sunt *viri cordati et magnanimi*, אִישׁ לָשׁוֹן *vir linguae*, vir linguosus seu maledicus, אִישׁ חָמָס *vir violentiae*, vir violentus etc., ita אַנְשֵׁי מִדּוֹת *viri mensurarum* erunt homines procerae admodum staturae. Cf. Jesaj. XLV, 14. Jerem. XXII, 14. Alexandrini h. l. *ὑπερμήκεις, praelongi*, reddiderunt.

33. De נְפִילִים et נְפִלִים vid. not. ad Genes. VI, 4. וַנְּהִי בְעֵינֵינוּ *Fuimus in oculis nostris*, i. e. nobis visi sumus. כַּחֲגָבִים *Locustarum instar*, cum illis collati. Hinc autem non sequitur, eos fuisse Gigantes. Erant

dumtaxat proceriores quam vulgo Israelitae. Narratio exploratorum data opèra ita erat comparata, ut timidus Israelitarum animus magis adhuc frangeretur.

CAP. XIV.

Exorto populi murmure, turbaque in seditionem versa, Moses et Aaron ad orationem confugiunt. Caleb et Josua multitudinis animos frustra lenire student. Exacerbatus Jova exitium et internecionem totius populi meditatur, sed exoratus a Mose et aliquantulum placatus, jurat fore ut nemo bellatorum Cananaeam ingrediatur, Calebo et Josua exceptis, solosque parvulos eorum post quadraginta annos vagae peregrinationis per desertum introducendos. Exploratores, hujus seditionis incentores a Jova perimuntur. Jussi ceteri in desertum recedere, sed divino imperio contempto, ad pugnam egressi, ab hostibus caeduntur.

1. וַתִּשָּׂא כָּל־הָעֵדָה וַיִּתְּנוּ אֶת־קוֹלָם *Et elevavit omnis populus*, scil. vocem, ut sequitur (cf. Jesaj. XLII, 2. 11.), *dederuntque vocem suam*, h. e. populus elevata et sonora voce flevit et ploravit. Nomine עֵדָה intelligendi videntur legati duntaxat singularum tribuum, de quibus vid. not. ad Levit. VIII, 2. Nam totus populus non poterat audire exploratorum narrationem. Legati autem illi, quo ipsi narratione exploratorum erant percussi timorem, mox propagabant in universum populum.

3. לִנְפֹּל בַּחֶרֶב *Ut caderemus*, periremus, *gladio*, ab hostibus interfecti.

4. נִתְּנָה רֹאשׁ *Demus*, ponamus, *caput*, ducem nobis constituamus. Cf. Nehem. IX, 17. Alexandrini *ἀρχηγὸν* reddunt.

5. וַיִּפֹּל מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן עַל־פְּנֵיהֶם *Prociditque Moses et Aaron proni in faciem suam*, cf. infra XVI, 4. et ibi not.

6. קָרְעוּ בִּגְדֵיהֶם *Lacerarunt vestes suas.* Vestium lacerationem fuisse doloris et indignationis signum, notum est. Vid. Gen. XXXVII, 29. 34. Levit. X, 6.

7. טוֹבָה הָאָרֶץ מְאֹד מְאֹד *Terra est longe optima.* Vocula מְאֹד adjectivo addita exprimit superlativum; cum autem ea iteratur, emphasin adauget, ut Genes. VII, 19. Ezech. XXXVII, 10. Loquuntur autem hic Josua et Caleb cum impetu animi.

8. אִם־חָפֵץ בָּנוּ יְהוָה *Si propitius sit nobis Jova*, ut 2 Sam. XV, 26. וְהֵבִיא אֹתָנוּ אֶל־הָאָרֶץ הַזֹּאת *Ducet nos in hanc terram.* ו ante הֵבִיא indicat *ἀπόδοσιν*.

9. אַךְ־בַּיהוָה אַל־תִּמְרֹדוּ *Modo contra Deum ne rebelletis.* LXX. *μὴ ἀποστάται γίνεσθε.* Cf. Hebr. III, 12. לַחְמֵנוּ הֵם *Panis noster erunt*, adagialis formula, qua indicare volunt: Cananaei a nobis perdentur et consumentur, ut panis consumitur ab homine, qui eum comedit. Cf. infra XXIV, 8. Deut. VII, 16. Ps. XIV, 4. Sic et Graeci *ὤμους καταφαγεῖν πολεμίους*, *crudos comedere hostes* dicunt, pro, *eos caedere;* quae phasis extat apud Homerum et Xenophontem. Sic Iliad. *Δ.* Vs. 35. *Ὠμὸν βεβρώθοις. Πρίαμον Πριάμοιό τε παῖδας*, *crudum comedisses Priamum Priamique liberos.* סָר צִלָּם מֵעֲלֵיהֶם *Umbra eorum ab iis recessit.* Quemadmodum umbra solem arcet; ita qui auxilio est, vim hostilem propulsat. Hinc צֵל apud Hebraeos saepe significat *auxilium*, ut Ps. XCI, 1. CXXI, 5. Esaj. XXX, 2. Sub *auxilio* Cananaeorum autem intelligitur Deus, qui nunc ab iis recessisse sistitur.

11. בְּכֹל הָאֹתוֹת *In omnibus signis*, cum tot signa fecerim ipso vidente?

13. וְאוֹרִשֶׁנּוּ *Et exhaereditabo*, i. e. exterminabo, exstinguam *eum.* Cf. infra Vs. 24. Genes. XLV, 11. Jud. I, 27. וְשָׁמְעוּ *Id vero audient.* Gaabius verbum שָׁמַע, collato Arabum شمع, *ridendi* notione hoc et Versu sequenti accipere, atque ut a שָׁמַע, *audire*, discerneretur, שָׁמַע

scribere mallet, ut vertendum sit: *tunc ridebunt Aegyptii,* quod tanto potentiae impendio populum ex Aegypto eduxisti. Sed in eodem contextu paullo infra consuetam verbi שָׁמַע significationem retinendam esse, Gaabius ipse agnoscit. Neque necesse videtur, illam hoc et sequente Versu deserere. כִּי־הֶעֱלִיתָ בְכֹחֲךָ אֶת־הָעָם הַזֶּה מִקִּרְבּוֹ *E quibus tu hunc populum tuum virtute tua eduxisti.*

14. הָאָרֶץ הַזֹּאת *Hujus terrae*, intelligit Arabiam, ubi tum erant Israelitae. שָׁמְעוּ — אָמְרוּ *Dicent — se audivisse.* Formula loquendi non insolens, omissum est ante שָׁמְעוּ particula כִּי; qua de re vide Noldium sub ea particula. Vel sunt verba inde a שָׁמְעוּ usque ad finem Versus in parenthesi legenda, praemisso כִּי (cf. Thren. I, 10.): *nam audiverunt* et quae sequuntur. כִּי־אַתָּה יְהוָה בְּקֶרֶב הָעָם הַזֶּה *Te, Jovam, esse in medio hujus populi*, te hujus populi singularem curam gessisse. אֲשֶׁר עַיִן בְּעַיִן נִרְאָה *Te esse illum, qui oculo ad oculum conspectus fuerit*, scil. a populo illo. עַיִן בְּעַיִן *Oculo ad oculum*, proverbiale, ut *ore ad os*, *facie ad faciem.* Cf. Deut. V, 4. Jesaj. LII, 8. Sensus est, non eminus, sed cominus: non obscure, sed aperte. נִרְאָה alii positum putant pro Participio Praesentis sive Benoni, alii pro secunda persona, ita ut vertendum esset, *hujus* (populi) *oculis conspicuum te factum esse.* Alii subintelligunt כְּבֹדְךָ *gloria tua.* Sed nihilo horum est opus, si ante אֲשֶׁר ex antecedentibus repetamus כִּי־אַתָּה, ita ut verba construenda sint כִּי־אַתָּה אֲשֶׁר נִרְאָה *te esse illum, qui conspectus est.* Onkelos: דִּי בְעֵינֵיהוֹן חֲזוֹ שְׁכִינַת יְקָרָא דַיָי *qui oculis suis viderunt Schechinam gloriae Jovae.* Ita et Jonathan, qui addit: *super monte Sinai, et acceperunt legem.* וַעֲנָנְךָ עֹמֵד עֲלֵהֶם *Nubem tuam eis incumbere.* Cf. supra IX, 18. XII, 5.

15. וְהֵמַתָּה *Si igitur occideris.* כְּאִישׁ אֶחָד *Sicut virum unum*, i. e. simul, una, ad unum omnes; ut Jud. VI, 16. וְאָמְרוּ *Dicent*, inquam Vs. 14. Cf. Deut. IX, 28.

אֶת־שִׁמְעֲךָ *Famam tuam*, rei a te gestae; ut Deut. II, 25. Habac. III, 2.

16. מִבִּלְתִּי יְכֹלֶת יְהוָה *Ex defectu potentiae*, quod non valeat *Jova*. Accommodate ad idololatrarum captum et sentiendi modum haec dicuntur. Ii enim Numinibus potentiam nequaquam infinitam tribuerunt. וַיִּשְׁחָטֵם בַּמִּדְבָּר *Ideo jugulavit*, sive violenta morte trucidavit *eos*, veluti pecudes. Nam verbum שָׁחַט proprium est verbum ad pecudum mactationem significandam; vid. Levit. IX, 8. 15. De trucidandis hominibus dicitur et 1 Reg. VIII, 40. LXX. *κατέστρωσεν αὐτούς*.

17. וְעַתָּה *Nunc ergo.* יִגְדַּל־נָא כֹּחַ אֲדֹנָי *Magna sit vis* tua, *Domine*. Hoc nonnulli, uti Drusius, intelligunt de patientia et longanimitate, quod robur hominis maxime consistat in eo, cum affectus suos domat. Sed rectius horum verborum sensus ad antecedentia refertur. Nam cum in iis dictum esset, populos vicinos Jovae potentiam parvam existimaturos esse, si populum, cui antea ita favisset, nunc plane desereret, eumque in terram ei promissam non perduceret; commode nunc Moses exorat Deum, ut populis illis ostendat, potentiam suam non esse minutam. כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ *Sicut dixisti*, subaudi: כֵּן תַּעֲשֶׂה *ita facias.*

18. אֶרֶךְ אַפַּיִם *Longus ira*, i. e. tardus ad iram, longanimis. נֹשֵׂא עָוֺן וָפֶשַׁע *Tollit*, i. e. ignoscit *culpam*. וְנַקֵּה לֹא יְנַקֶּה *Non tamen plane impunitum dimittit* reum; de hac phrasi vid. not. ad Exod. XXXIV, 7. Hieronymus addit, *in die judicii.*

20. סָלַחְתִּי *Condonabo*, ut totam gentem non prorsus deleam, uti minatus sum, Vs. 12. 15.

21. וְאוּלָם חַי־אָנִי *Veruntamen ut ego vivo*, sed per vitam meam juro. וְיִמָּלֵא כְבוֹד יְהוָה אֶת־כָּל־הָאָרֶץ *Et gloria Jovae omnem terram implebit*, i. e. et fama rerum a me gestarum ubique celebrabitur.

22. כְּבֹדִי *Gloriam meam*, res per me gestas. וַיְנַסּוּ אֹתִי זֶה עֶשֶׂר פְּעָמִים *Tentarunt me jam his decem vicibus.*

Deum *tentare* est, de ejus divina providentia dubitare, negare, quidpiam a Deo fieri posse, donec id effectum conspiciatur; Deo non credere, nisi postquam ejus potentia explorata sit. Hinc peccarunt Israelitae dubitando de Dei potentia. Ceterum dubitant Interpretes, an *decem* proprie hic debeat accipi, an positus sit numerus certus pro incerto, ita ut multiplex dumtaxat rebellio populi Hebraei significetur. Nobis prius illud videtur ob pronomen demonstrativum זֶה. Et revera *decies* murmurasse Israelitas in itinere docet historia: 1) In littore maris Idumaei, Exod. XIV, 11. 12. — 2) In Mara, ibid. XV, 23. 24. 3) In Sinico deserto, ibid. XVI, 4. 4 et 5) Circa Mannam, ibid. XVI, 26. 27. 28. 6) In Rephidimis, Exod. XVII, 1. 2. 3. 7) Ad Chorebum circa vitulum aureum, ibid. XXXII. 8) Taberae, Num. XI, 1. 9) Kibroththaavae, ibid Vs. 4. et seqq. 10) Kadesbarneae, de qua seditione hoc nostro Capite est sermo.

23. אִם־יִרְאוּ *Si viderint*, i. e. non videbunt, jurandi formula, de qua vid. not. ad Genes. XLII, 15. Hieronymus et Jonathan h. l. verterunt: *juravi, quod non videbunt.*

24. עֵקֶב הָיְתָה רוּחַ אַחֶרֶת עִמּוֹ *In compensationem ejus quod* (pro עֵקֶב אֲשֶׁר), i. e. *propterea quod alius spiritus fuit cum illo;* רוּחַ hic ut saepe alias est *animus, animi adfectus;* sensus igitur, quia is non dubitavit de mea potentia, non murmuravit uti reliquus populus. Vid. supra Vs. 6. seqq. et Jos. XIV, 6. seqq. Inter verba, quae sequuntur, וַיְמַלֵּא אַחֲרָי subaudiendum est לָלֶכֶת *ire;* ut vertendum sit, *et implevit ire post me.* Phrasis autem לָלֶכֶת אַחַר פְּלוֹנִי *ire post aliquem,* significat, *alicujus jussa sequi*, ut 2 Chron. XXXIV, 31. Quare יְמַלֵּא לָלֶכֶת אַחֲרָי *perfecit ire post me* est *plene sequutus est me*, perfectam obedientiam mihi praestitit; יְמַלֵּא igitur adverbialiter hic sumitur. Saepe enim verbum finitum cum Infinitivo junctum adverbialiter exponendum et Infinitivus in tempus et personam finiti conjuncti convertendus est; veluti Ge-

nes. VIII, 10. 12. Ps. LXXVIII, 17. Gen. VIII, 10. וַיֹּסֶף שַׁלַּח *adjecit emittere*, iterum emisit. Et ibid. Vs. 21. ־אֹסִף לְקַלֵּל *non addam maledicere*, non amplius maledicam. Plura exempla vide apud Glassium in *Philologia S.* p. 270. seqq. edit. Dathii. וְזַרְעוֹ יוֹרִשֶׁנָּה *Et posteri ejus possidebunt* jure haereditario *eam*, terram.

25. וְהָעֲמָלֵקִי וְהַכְּנַעֲנִי יוֹשֵׁב בָּעֵמֶק *Amalekitae et Canantiae sedent*, i. e. castra sua posuerunt *in valle*, i. e. in vallibus, iis montibus, quos Hebraei cernebant, subjectis, unde juga occuparunt, antequam ea capere possent Israelitae, uti narratur infra Vs. 45. מָחָר *Cras* igitur, ne vos adgrediantur. הַמִּדְבָּר *In desertum*, scil. idem unde venerant et in cujus finibus septentrionalibus erant.

27. In verbis עַד־מָתַי לָעֵדָה הָרָעָה הַזֹּאת aliquid esse supplendum, quisque intelligit. Sed varia supplent varii. Vulgatus et Syrus vertunt: *usque quo murmurabunt?* quasi statim post עַד־מָתַי sequeretur מַלִּינִים; tum vero non לָעֵדָה sed in nominativo עֵדָה scriptum esse debuisset. Saadias supplet أُبْقِي *conservabo* vel *superstitem faciam.* Clericus אֶסְלַח *condonabo.* Nos mallemus אֶשָּׂא, eodem *condonandi* significatu, ut antea Vs. 19. legitur נָשָׂאתָה לָעָם הַזֶּה *condonasti populo huic.* Gaabius רֵעָה pro nomine substantivo habet, atque collato Arabico رُوعٌ et Syr. ܪܥܝܢܐ *mens, animus*, hanc formulam hoc modo vertit: *usquequo populo mens ista erit?* Contra usum hebraici רֵעָה.

28. חַי־אָנִי *Vivam ego*, i. e. per vitam meam juro, ni vobis fecero, i. e. certe eveniet, id quod me audiente dixistis; cum negastis vos posse bellum inferre Cananaeis sedibusque avitis eos expellere.

30. אֲשֶׁר נָשָׂאתִי אֶת־יָדִי *De qua sustuli manum meam*, gestu jurantium. Vid. Gen. XIV, 22. et ibi not.

32. פִּגְרֵיכֶם אַתֶּם *Vestra ipsorum corpora.* Pronomen אַתֶּם additum est ex pleonasmo; apud Orientales,

inprimis Arabes, satis frequenti. Exempla Hebraica vide Genes. XXIV, 27. XLIX, 8. Deut. XVIII, 14. Zach. IX, 11. Plura alia dabit Glassius in *Philolog. S.* p. 148. edit. novae, et Dathius ad eum Glassii Canonem. Storr in *Observatt. ad Analog. et Syntax. Hebraic.* p. 431. 432., et Gesenius *Lehrgeb.* p. 727. Consentientes Arabicas dicendi formas collegit A. Schultens in *Animadverss. Philolog.* ad Job. VI, 13. Genes. XLIX, 8. Ps. IX, 7. Zach. VII, 5. Igitur non est opus, ut cum Michaele *Biblioth. Orient. Nov.* P. III. p. 228. pro אַתֶּם legamus אִתָּם *apud eos*, h. e. spectantibus illis. Accedit, quod Moses, si hoc dicere voluisset, scripsisset לִפְנֵיהֶם.

33. יִהְיוּ רֹעִים בַּמִּדְבָּר *Erunt pascentes in deserto*, Nomadum more in desertis (Arabiae). Alii cum Vulgato vertunt *vagi erunt.* Sed *errandi* significatum verbum רָעָה nusquam obtinet. Et ipsa Israelitarum tunc vivendi ratio flagitat, ut propriam illius verbi notionem, quae est in *pascendo pecudes* et quidem *Nomadum more*, h. l. retineamus. וְנָשְׂאוּ אֶת־זְנוּתֵיכֶם *Ferent scortationes vestras. Scortatio* hoc loco ut saepe est praecipue idolorum cultus, vid. not. ad Exod. XXXIV, 15. *Peccatum aliquod ferre*, est, ejus poenam luere, uti ex Levitico notum est. Populum Israeliticum autem in itinere idololatriam exercuisse, apparet ex Levit. XVII, 7. et Amos V, 25. Videtur tamen h. l. sub זְנוּת non solum idolorum cultus intelligendus, verum etiam *seditiones*, quia hae tanquam defectiones a supremo populi Israelitici rege, Jova, considerabantur.

34. יוֹם לַשָּׁנָה יוֹם לַשָּׁנָה *Dies in annum, dies in annum*, i. e. pro singulis diebus totidem anni. וִידַעְתֶּם אֶת־תְּנוּאָתִי. Vocem תְּנוּאָתִי, quod semel tantum, Job. XXXIII, 10. recurrit, varie reddunt interpretes. Alii eam referunt ad radicem نوى, quod verbum in Conjug. III. significat, *surrexit in aliquem, opposuit se ei;* atque nomen תְּנוּאָה intelligunt de *murmuratione* Israelitarum. Ita Onkelos, qui vertit: יַת־דְּאִתְרַעַמְתּוּן עֲלַי *quod murmurastis*

contra me; et Syrus, ܕܢܟܠ ܕܢܬܚܫܠܘܢ ܩܘܒܠܝ, quod idem ac Chaldaicum denotat. Alii autem, atque, uti videtur, rectius, vocem Hebraeam ad illud ipsum quidem verbum referunt, sed intelligunt תְּנוּאָה de *ira Dei* atque de *poena* qua Israelitas afficit; sic Alexandrini, qui habent: τὸν θυμὸν τῆς ὀργῆς μου, et Vulgatus, qui vertit, *ultionem meam.* Ita sensus erit commodus, *ut experiamini quid hoc sit, cum ego in aliquem surgo;* quae verba aptissime respiciunt ad illud, quod Israelitae in Deum surrexerunt, sive contra eum murmurarunt. Ut vero nonnullas alias interpretationes commemoremus, Clericus confert Arab. ناه *male haberi,* et vertit *ultionem.* Quae interpretatio eodem redit, quo ea, quam proxime antea dedimus. *Ira* enim, *poena* et *ultio* Hebraeis synonyma sunt. J. D. Michaelis vocem Hebraicam, de qua sermo est, referendam putat ad הֵנִיא (infra Cap. XXX, 6. occurrens) quod, uti Arabicum نوى in Conjug. IV. significat, *inclinare, discedere fecit, avertit.* Hinc ille vertit: *Ihr sollt erfahren, was das heisse, wenn ich eine Sache rückgängig mache.* Alii vertunt: *experiemini discessionem meam* (*ihr sollt erfahren, was das heisse, wenn ich mich von euch entferne, meine Hand von euch abziehe*). Conferunt Arabicum تَنَاءَوْا, *longe invicem remoti fuerunt.*

35. הַנּוֹעָדִים עָלָי *Qui convenerant contra me,* seditionem excitaverant, ut infra XVI, 11.

36. וְהָאֲנָשִׁים *Quod vero attinet ad viros,* decem reliquos exploratores. De phrasi לְהוֹצִיא דִבָּה vid. not. supra ad XIII, 32.

37. וַיָּמֻתוּ בַּמַּגֵּפָה לִפְנֵי יְהוָה *Mortui sunt percussione coram Jova,* i. e. ante tabernaculum conventus. Videntur seditiosi illi homines Mosis jussu illo in loco interfecti esse.

40. הִנֶּנּוּ וְעָלִינוּ *Ecce nos et ascendemus,* i. e. en parati sumus ascendere. כִּי חָטָאנוּ *Nam peccavimus;*

agnoscimus nos peccavisse, cum noluimus ascendere, sed reditum in Aegyptum cogitavimus.

41. אַתֶּם עֹבְרִים אֶת־פִּי יְהוָֹה *Transitis os*, i. e. mandatum *Jovae.* Intelligit mandatum convertendi agminis ad Erythraeum mare, aut interdictum, ne nunc Cananaeae fines ingrederentur, Vs. 25. וְהִוא לֹא תִצְלָח *Hoc vobis bene non cedet*, ut Dan. XI, 27. LXX. *οὐκ εὔοδα ἔσται ὑμῖν.*

43. עַל־כֵּן שַׁבְתֶּם מֵאַחֲרֵי יְהוָֹה *Propterea quod redistis a post Jovam*, i. e. Jovae morem non gessistis. מֵאַחֲרֵי est positum pro מִלֶּכֶת־אַחֲרֵי *ab eundo post*, h. e., ejus legibus amplius non paruistis, vid. de hac phrasi supra ad Vs. 24.

44. Verba וַיַּעְפִּלוּ לַעֲלוֹת אֶל־רֹאשׁ הָהָר varie reddunt.: Alii *conati sunt ascendere*; alii: *corroboraverunt* (*cor suum*) *ad ascendendum*, uterque sine ulla auctoritate. Clericus, sequutus Junium et Tremellium: *contenderunt in altum, ut ascenderent*, a nomine עֹפֶל, quod *clivum* significare creditur. Sed melior sensus prodit, si cum Ludovico de Dieu conferamus Arabicum غفل, quod proprie significat *mentem a re aliqua aut persona avertere, subducere et subtrahere*, hinc *negligere, parvi facere, contemnere.* Nomen inde deductum غَفْلَة in Corano (XIX, 40. XXI, 1. 97.) dicitur de iis, qui Muhammedis legem contemnunt. Qua illius verbi significatione adscita verba Hebraica ita erunt vertenda: *at neglexerunt*, scil. monitum Mosis, *ascendendo*, i. e. *atque tamen ascenderunt in montem*, idem prorsus est quod Deut. I, 41. וַתָּהִינוּ לַעֲלוֹת הָהָרָה. Sed Gaabius, alia verbi illius Arabici notione adhibita: *inconsiderate egit*, וַיַּעְפִּלוּ enuntiandum atque sic vertendum censet: *inconsiderate egerunt montem ascendendo,* (*sie stiegen in der Unbesonnenheit auf den Berg hinauf.*) Vulgatus vertit: *contenebrati sunt ascendendo.* Cepit וַיַּעְפִּלוּ pro וַיַּאֲפִילוּ.

45. וַיֵּרֶד *Et descendit*, i. e. descenderunt, scil. ex altioribus jugis, quae occuparunt. וַיַּכּוּם וַיַּכְּתוּם *Atque caeciderunt et contuderunt eos*, scil. Amalekitae Israelitas. Gaabius dubitat, inesse conjugationi Hiphil verbi כָּתַת significationem huic loco aptam; quare vel enuntiare mallet יַכְּתוּ, quod erit *Cal* verbi כָּתַת, collato Arabico كتّ *male fecit ei*; vel יַכְּתוּ a נָכַת, coll. Arab. نكت, *percussit.* עַד־הַחָרְמָה *Usque ad Chormam*, i. e. usque ad illum locum, qui postea *Chorma*, h. e. extirpatio, dictus est infra Cap. XXI, 3. In Codice Samaritano hoc additum est: וישובו אל המחנה; quod etiam Alexandrini habent, *καὶ ἀπεστράφησαν εἰς τὴν παρεμβολήν*, *in castra conversi sunt.* Sed quisque in hoc additamento manum glossatoris videbit.

CAP. XV.

Quae libamina holocaustis et hostiis eucharisticis adjungenda sint. Lex de separandis primitiis. De peccatis a populo vel quolibet homine privato per ignorantiam admissis, eorumque expiatione. Delictis publicis et ex certa scientia legisque contemtu admissis mors decernitur. Lapidatur numinis jussu, qui Sabbato ligna collegerat. Additur denique de fimbriis et vittis hyacinthinis.

2. כִּי תָבֹאוּ אֶל־אֶרֶץ מוֹשְׁבֹתֵיכֶם אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לָכֶם *Quando perveneritis in terram, quam vobis habitandam daturus sum.* Leges igitur, quae sequuntur, in Palaestina demum observari debuerunt, quod in deserto eam victimarum, farinae, vini et olei copiam, quae ad Sacra necessaria erat, habere non poterant.

3. לְפַלֵּא־נֶדֶר *Ut separetis votum. Separare votum* autem ponitur pro *solvere* sive *adimplere*; quod pecudes

et alia animalia, quae quis vovisset in sacrificium, a communi ac profano usu tunc separentur, cum adimplendum erat votum. Cf. not. ad Levit. XXVII, 2. et supra VI, 2. אוֹ בִנְדָבָה אוֹ בְּמֹעֲדֵיכֶם *Sive sponte* vestra, *sive statis festis* (de quibus vid. praecepta Levit. XXIII, 2.) a vobis celebrandis.

4. De sacrificio מִנְחָה dicto vid. Levit. II, 1. VI, 7. — עִשָּׂרוֹן *Decimam* Ephae *partem*, vid. infra XXVIII, 5. De הִין, mensura liquidorum, vid. not. ad Exod. XXIX, 40.

5. לַנֶּסֶךְ *Pro Libamine.* Cf. infra XXVIII, 7.

8. שְׁלָמִים *Salutes*, i. e. victimam salutarem, de qua vid. Levit. III, 1. seqq.

12. כַּמִּסְפָּר *Secundum numerum*, scil. victimarum. Hunc Versum alii intelligunt ita: haec observentur a vobis per singula pro ratione eorum, ex quibus fiunt munera ac libamina; i. e. erit proportio sacrificiorum atque munerum et libaminum. Alii vertunt: *qualem numerum in his feceris, talem quoque numerum facies in illis*, q. d. tot ferta et libamina afferetis, quot pecora sacrificabitis; ita ut nullum sacrificium fiat sine ferto et libamine.

13. יַעֲשֶׂה־כָּכָה אֶת־אֵלֶּה *Faciet ita haec*, observabit illa more descripto.

14. אוֹ אֲשֶׁר־בְּתוֹכְכֶם *Aut qui in loco vestro*, quicunque erit inter vos alius gentis. לְדֹרֹתֵיכֶם *Pro aetatibus vestris*, quocunque tempore contigerit vobis vivere.

15. הַקָּהָל חֻקָּה אַחַת לָכֶם *Quoad coetum* totum, *statutum unum* sit *vobis*. הַקָּהָל est Nominativus absolutus. Alii putant ה esse interrogativum, atque vertunt *o congregatio!* Sunt, qui הַקָּהָל ad Versum antecedentem referant, ut sit: כֵּן יַעֲשֶׂה הַקָּהָל. Ita distinguunt Codex Samaritanus et Alexandrini; nam hi habent *οὕτως ποιήσει ἡ συναγωγή*. Sed vere monet Ravius in *Exercitt.* p. 181., vix intelligi, quid sibi velint haec: *quemadmodum facietis, sic faciet coetus.* Quare si הַקָּהָל omnino in fine

Vs. 14. collocandum sit cum Samaritanis, Ravius addendum censet הַזֶּה *hic*, quod legitur in codice 232, quem laudavit Kennicottus, ut sensus hic sit: *quemadmodum facietis, ita faciet coetus hic*, nempe peregrinorum aut incolarum. Sed הַקָּהָל in hisce legibus constanter dicitur de *coetu Israelitarum*. Vulgatus et Syrus vocem הַקָּהָל plane omittunt. Michaelis, qui retinet distinctionem masorethicam, sic vertit: *Ihr, die ihr beysammen seyd, habt einerley Gesetz, ihr selbst und der Fremde, der unter euch ist.*

16. תּוֹרָה — אִתְּכֶם *Una lex idemque jus sit vobis et peregrino, qui inter vos commoratur.* Hoc videtur tam saepe repeti, ut intelligerent Hebraei nec sibi nec peregrinis intra fines Israeliticos licere Sacra facere alio ritu praeter eum, qui a Mose institutus fuerat, ne peregrini exemplo suo Hebraeos a Mosaicis ritibus avocarent.

19. לֶחֶם הָאָרֶץ *Panis terrae*, ita vocantur proventus terrae. תָּרִימוּ *Extolletis*, i. e. seponetis, quia quae seponuntur ex aliorum vicinia tolluntur atque alio auferuntur. תְּרוּמָה *Oblationem;* vid. not. ad Exod. XXV, 2. לַיהוָה *Jovae*, i. e. sacerdoti dandam in Jovae honorem. Conf. infra XVIII, 8. seqq.

20. רֵאשִׁית עֲרִסֹתֵכֶם *Primitiae massarum vestrarum*, Alexandrini, ἀπαρχὴν τοῦ φυράματος ὑμῖν, farinae aqua in massam subditae. כִּתְרוּמַת גֹּרֶן *Ut oblationem areae.* Ex segetibus solvendae erant primitiae, antequam essent mola comminutae; deinde ex massa farinae etiam placenta erat danda. Cf. infra XVIII, 26.

22. וְכִי תִשְׁגּוּ *Quodsi erraveritis*, Levit. IV, 2. 13.

24. אִם מֵעֵינֵי הָעֵדָה *Si ab oculis congregationis*, si quis non animadvertente multitudine admiserit peccatum aliquod. Subauditur h. l. נֶעְלָם, vid. Levit. IV, 13., ubi extat phrasis integra.

25. וְנִסְלַח לָהֶם *Et condonetur iis* subaudiendum est עָוֹן, ut Levit. V, 10.

26. Ad verba כִּי לְכָל־הָעָם בִּשְׁגָגָה subaudi הָיָה, quia toti populo *accidit* peccare per errorem.

29. הָאֶזְרָח *Quod adtinet ad indigenam;* videtur positum pro לָאֶזְרָח, uti statim וְלַגֵּר, *et peregrino*, sit idem statutum.

30. בְּיָד רָמָה *Per manum excelsam*, i. e. sciens, volens, *per superbiam*, uti Vulgatus, et בְּרֵישׁ גְּלֵי *capite aperto*, impudenter, uti Onkelos vertit. Proprie בְּיָד רָמָה significat *vi adhibita*, sic occurrit Exod. XIV, 8. Num. XXXIII, 3. Peccat autem omni *vi adhibita* is, qui legem volens et sciens perfringit, ac monitus etiam spernit admonitiones, legemque se flocci facere aperte dicit. Verba אֶת־יְהוָה הוּא מְגַדֵּף vulgo vertunt: *Jovam contumelia afficiet;* sed mallem collato Aethiopico *gadafa, rejecit*, vertere: *si quis volens atque temere peccans Jovam*, i. e. legem Jovae *rejecerit*, i. e. *spreverit.* Arabibus جَدَّفَ in Conjug. II. denotat *ingratus fuit pro beneficiis Dei parvique ea aestimavit, et iis gaudens se infidelem gessit.* וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהִוא מִקֶּרֶב עַמָּהּ *Exscindetur is homo e populo suo*, vid. not. ad Genes. XVII, 14. Exod. XII, 15. 19. Levit. XII, 20.

31. וְאֶת־מִצְוָתוֹ הֵפַר *Et praecepta ejus fregit, irrita fecit*, violavit. עֲוֹנָהּ בָהּ *Iniquitas ejus in eo est*, poenam peccati sui luet. עָוֹן *peccatum* pro *poena* peccati, ut saepe; caussa pro effectu.

32. וַיִּהְיוּ בְנֵי־יִשְׂרָאֵל בַּמִּדְבָּר *Quum essent Israelitae in deserto;* q. d. accidit aliquando, quod, cum Israelitae adhuc in deserto essent, quidam Sabbatho ligna colligeret etc. Additur exemplum legis Vs. 30. 31. traditae ab aliquo contumaciter transgressae. Nonnulli putant, sub deserto intelligi illud ipsum desertum, in quo lex illa data fuerit; quod tamen non est necesse. מְקֹשֵׁשׁ עֵצִים *Colligentem ligna.* Verbum קָשַׁשׁ proprie de *paleis colligendis* dicitur, vid. Exod. V, 7.

34. כִּי לֹא פֹרַשׁ מַה־יֵּעָשֶׂה לוֹ *Non enim expressum,* i. e. lege definitum *erat, quid illi fieri deberet.* Sabbathi ferias labore quopiam violantem morti quidem damnarat Moses in deserto Sinaitico Exod. XXXI, 14. XXXV, 2.; sed de *genere* mortis dubitabat.

35. רָגוֹם אֹתוֹ *Lapidando,* scil. יִרְגְּמוּ *lapidabit eum* totus populus. מִחוּץ לַמַּחֲנֶה *Extra castra.* Sic solebat fieri in capitis supplicio, vid. Levit. XXIV, 23. Tam grave autem supplicium in violationem Sabbathi exercebatur, quod multi ejus exemplum sequi, ac tandem Sabbathum, creationis memoriam, plane negligere poterant.

38. Nomen צִיצִת proprie adhibetur de *capillorum cincinno;* ita Ezech. VIII, 3. Sed de vestibus usurpatum denotat *peniculamentum, filamentorum fasciculum* (*eine Quaste*), quae ab una extremitate compacta, ab altera vero libera, floccorum forma *floris* expansionem imitentur; nam radix צִיץ *florere* significat. Sed N. G. Schroeder in *Observatt. ad origg. Hebrr.* Cap. VII. §. XL. p. 158. quum collato Arabico صيص radicem צִיץ proprie *micare, agili motu vibrari* significare statuat, peniculamentis illis, κρασπέδοις (Matth. IX, 20. XXIII, 5.), nomen צִיצִת inditum censet hinc, quod illa a vestium oris dependentia *cum tremulo motu promicarent,* eodem fere modo quo *antiae* de capite *propendulae.* „Erant fila longiorum fimbriarum in quatuor vestis angulis pleno, et funiculo hyacinthini coloris, ut lex praecepit, colliganda. Quare גְּדִלִים *fila contorta* vocantur. Deut. XXII, 12. Latine *cirros* posses appellare, qui proprie sunt crines nodo collectae, propter quandam similitudinem, fimbriae vestium in nodum coactae, et ad modum crinium dependentes. Unde *vestes cirratae,* de quibus Salmasius *Exercitt. Plin.* p. 536." עַל־כַּנְפֵי בִגְדֵיהֶם *Ad alas vestimentorum,* i. e. ut recte Hieronymus, *ad angulos palliorum;* nam sub כְּנָפַיִם hic intelligi *quatuor angulos* vestimentorum, apparet ex Deut. XXII, 12. Moris fuit Aegyptiaci, ferre ejusmodi vestes fimbriatas, uti docet Hero-

νοτυs Lib. II. Cap. 81. *Ἐνδεδύκασι κιθῶνας λινέους, περὶ τὰ σκέλεα θυσανωτούς, τοὺς καλέουσι καλασίρις. Induti sunt tunicis lineis circa crura fimbriatis, quas vocant Calasiris.* לְדֹרֹתָם *Per generationes suas*, i. e. in perpetuum. וְנָתְנוּ עַל־צִיצִת הַכָּנָף פְּתִיל תְּכֵלֶת *Ponantque super fimbriam extremitatis filum hyacinthinum*, i. e. peniculamenta illa angulis vestium adplicentur filis hyacinthinis. Non improbabilis est conjectura Clerici, fila hyacinthina spectasse ad tunicam hyacinthinam Pontificis Maximi, atque eo colore monitos esse Hebraeos, se esse *populum sacerdotalem*, adeoque omnes Deo sacros, conf. Exod. XIX, 6. et Vers. sequ. Judaeorum seriorum de hisce peniculamentis retulit Jo. P. Schwartze in Dissert. quam inscripsit: הִלְכוֹת צִיצִית *sive de peniculamentis Judaeorum*, Gotting. 1737. in quat.

39. Additur, quem in finem illa peniculamenta vestibus sint attenenda. Verba וְהָיָה לָכֶם לְצִיצִת verti solent: *et erit vobis in peniculamentum*, vel, ut alii malunt, *in fimbriam.* Sed, ut vere Schroederus monet, loco ad Vs. superiorem laudato, inepte admodum. „Quis enim hanc ferret *ταυτολογίαν*, *peniculamentum erit vobis in peniculamentum?* Quare nonnulli sic instituerunt: *et erit*, scil. פְּתִיל תְּכֵלֶת *funiculus hyacinthinus vobis ad peniculamentum.* Sed hoc nihil aliud est, quam quod modo dictum erat Vs. 38.: *ponant ad peniculamentum orae vestis funiculum hyacinthinum.* Omnino requiritur, ut צִיצִת, quod proprie *adjectivum* est, et, per *Substantivi* ellipsin, varias notiones recipere potest, hic aliud quid significet, quam in proxime praecedentibus; nempe *signum promicans*, quod cum *tremulo motu* ita *prominet*, ut sua sponte in hominum oculos incurrat, eorumque animum afficiat. Ita sane Moses ipse explicat, subjungens: וּרְאִיתֶם אֹתוֹ *et videbitis illud* peniculamentum, *et recordabimini omnium praeceptorum Jovae, et facietis ea.*" Addit Schroederus, nomen צִיץ Jerem. XLVIII, 9. Alexandrinos per *σημεῖον* exponere. Malim tamen cum A. Pfeiffero in *Dubiis vexatt.* ad h. l. לְצִיצִת hic ver-

tere: *ad adspectum, s. ad adspiciendum.* Verbum ציץ et *prospiciendi* significatum obtinuisse, patet e Cant. II, 9. Confer cognata Arabica verba يَصَّصَ et يَضَّضَ *oculos aperuit, iisque micuit*, et وَصْوَصَ *prospexit per foramen operimenti faciei.* Quae sequuntur, וְלֹא־תָתוּרוּ אַחֲרֵי לְבַבְכֶם וְאַחֲרֵי עֵינֵיכֶם, plures sic vertunt: *ne exploretis post cor vestrum et oculos vestros*, sensu plane nullo. Observanda est propria verbi תור significatio, quae cognoscitur ex Arabico ثَارَ *in gyrum circumactus fuit*, hinc *vagatus, conversus est hinc illinc.* Unde hic locus sic vertendus erit: *et ne circumagamini, convertamini,* aut *vagemini post;* i. e. sequendo *cor vestrum et oculos vestros;* i. e. ne indulgeatis animis vestris, ne effrenatis cordis vestris desideriis affectuumque libidine abripiamini. Bene LXX. *καὶ οὐ διαστραφήσεσθε ὀπίσω τῶν διανοιῶν ὑμῶν.* Et Onkelos: וְלָא תְטְעוֹן בָּתַר־הִרְהוּר לִבְּכוֹן *nec erretis post cogitationem cordis vestri.* Cf. de hoc loco A. Driessen *Observatt. Philolog. Crit. ad quaedam Vet. Test. loca, p. 1077. 1078. Sylloge Dissertatt. sub praesid. Schultens. et Schroederi defensar.* אֲשֶׁר־אַתֶּם זֹנִים אַחֲרֵיהֶם *Post quos scortamini*, i. e. quorum desideria sequimini. Cf. Exod. XXXIV, 15. et ad eum loc. not.

CAP. XVI.

A Coracho, Dathan, et Abiram concitata seditio, quos terra vivos sorbet et devorat cum tota suppellectili: at ducenti quinquaginta viri factionis Corachi, qui incensum offerebant, igne interficiuntur et occisorum thuribula divino jussu in laminas producta, altari affiguntur. Orto deinde ob interfectos populi murmure, rursum 14700 incendio a Jova perimuntur, quod ne ulterius grassaretur, oblato incenso avertit Aaron.

1. וַיִּקַּח קֹרַח *Et sumsit Corachus.* Sed quid sumsit? Id ad hunc locum supplere, mire sese exercuerunt interpretes. Alii enim cum Salomone Ben-Melech in Michlal-Jophi subaudiunt: *socios* sceleris, collato Judic. XIV, 11. וַיִּקְחוּ שְׁלֹשִׁים מֵרֵעִים *ceperunt triginta e sociis.* Similiter Aben-Esra: *et accepit* sive *assumsit Corachus* אֲנָשִׁים *viros*, i. e. aliquot homines secum, consortes nempe 250 viros illos, quos traxit in suam sententiam, quemadmodum facere solent, qui volunt a Principe aliquo deficere. Alii Hebraeorum, ut Jarchi: לקח את עצמו לצד אחר *sumsit, tulit se ipsum ad unumlatus* s. *ad unam partem* castrorum, ut surgeret et discederet a Mose, h. e. divisus est a toto coetu Israel; quia seditionem excitare parabat. Ita Syrus et Onkelos, qui habent אִתְפְּלַג *divisionem* sive *separationem fecit*, cum quibus consentit Arabs Erpenii, qui vertit اختلف *dissensit.* Sed verbum לָקַח in prima conjugatione nusquam habet significationem reciprocam, ut taceam modum loquendi plane inusitatum. Hubigantius יִקַּח derivavit a radice קְנָא, quod verbum Syris denotare ait *rixatus est;* tunc autem ex ק excidere debet Dagesch. Nec certa est illa verbi Syriaci significatio. Dathius יִקַּח hic obvium maluit referre ad verbum קָחַח, quod ex Syrorum quadrilitero ܐܬܩܦܩܦ,

murmuravit, strepuit, explicat. Consentit J. D. Michaelis in *Supplemm.* p. 2180., qui et observat, mediam radicalem Chaldaeorum more in prima per Dages compensatam esse. Sed Gaabius, qui dubitat, inesse illam notionem simplici صفق, referendum censet ad יָקַח, quod comparat cum Arabum وقح, *perfrictae frontis, pauci pudoris fuit:* Unde sive וַיִּקַּח, sive וַיֵּקַח (ut וַיִּרָא pro וַיִּירָא occurrit 1 Sam. XVIII, 12.) pronunciat, vertitque: *accidit aliquando, ut Cora et Dathan insolenter se gererent.* Verum quum יִקַּח ceteris omnibus, quibus in V. T. occurrit locis, sane quam plurimis, ad verbum לָקַח sit referendum, ab eadem radice et h. l. derivari credibile est. Nec dubitamus nostram facere interpretationem R. Moseh Ben-Nachmanis (Ramban, רמב"ן), qui monuit, לָקַח hic *consilium capere, instituere* significare, ut 2 Sam. XVIII, 18. וְאַבְשָׁלֹם לָקַח וַיַּצֶּב־לוֹ בְחַיָּו אֶת־מַצֶּבֶת *Absalom instituerat statuam sibi dum viveret erigere;* additque ille: והוא לשון התעוררות אל המעשה ההוא *et obtinet significationem excitandi se ad hoc facinus.* Eodem sensu legi in Commentario quodam allegorico (מדרש): לא לקח כלום אלא לבו כטלו *nil suscipit, nisi ad quod eum fert animus.* Hoc vero Numerorum loco esse prima Vs. 1. verba cum Vs. secundi initio conjungenda, hoc modo: וַיִּקַּח קֹרַח וְדָתָן וַאֲבִירָם וַיָּקֻמוּ *et suscepit Corach et Dathan et Abiram, et insurrexerunt* rel. Nec obstare huic constructioni, quod verbum וַיִּקַּח in Singulari ponitur; nam quum Verbum praecedat Nomen agentis, non necesse esse, ut cum eo respectu Numeri conveniat (cf. Gesenii *Lehrgeb.* p. 713. *b.*), verbum autem quod sequitur, וַיָּקֻמוּ, recte in Plurali poni. Cum hac Nachmanis fil. interpretatione consentit Saadias, qui וַיִּקַּח vertit وتقدّم *et aggressus est.* Ceterum Corachi pater, *Jizhar*, frater erat *Amrami*, patris Mosis et Aaronis, vid. Exod. VI, 18. 21. 24. Alteri invidit summam auctoritatem in populo, alteri sacerdotium: forsan etiam aegre tulit, quod Caha-

titarum princeps non ipse, sed *Elizaphan* constitutus esset, cf. supea III, 30. *Dathan* et *Abiram* vero, Rubenitae, aegre tulisse videntur primogeniti jura in alias tribus collata; cf. Genes. XLIX, 4. In posteriore hujus Versus parte filiis Rubenis adnumeratur אוֹן בֶּן־פֶּלֶת, qui tamen neque Genes. XLVI, 9., neque Exod. VI, 14., neque infra XXVI, 5—9., quibus locis Rubenis filii recensentur, inter eos comparet. Quum autem tribus illis locis inter Rubenis filios פַּלּוּא memoretur, id nomen et h. l. pro פֶּלֶת ponendum conjicit J. B. Koehler in *Repertor. für bibl. und morgenl. Litterat.* ab Eichhornio edito, T. II. p. 251., און vero expungendum esse, quippe quod librarii alicujus errore illatum sit. Sed nil obstat, quo minus פֶּלֶת, qui hic commemoratur, Rubenis e Chezrone aut Carmi nepos fuerit.

2. וַיָּקֻמוּ לִפְנֵי מֹשֶׁה *Surrexerunt coram Mose*, i. e. ausi sunt ei in faciem resistere. נְשִׂיאֵי עֵדָה *Principes populi*, ut Exod. XVI, 22., ἀρχηγοὶ, ut LXX. hic habent. Cf. רָאשֵׁי בְנֵי־יִשְׂרָאֵל supra XIII, 3. קְרִאֵי מוֹעֵד *Vocati conventus*, qui vocabantur ad conciones, conventus, et comitia Senatorum, ut supra I, 16.; de his legatis vid. not. ad Levit. VIII, 3. Et hodie Judaei *comitia* vocant יום המועד. Alii intelligunt *convocatos ad hanc conspirationem*, coll. Vs. 11., ubi הַנֹּעָדִים *conjurati* dicuntur. Sed priorem interpretationem commendat usus loquendi. Minus probandi, quibus מוֹעֵד h. l. est *tabernaculum sacrum*, quia ad id conveniebatur, ut קְרִיאֵי מוֹעֵד sint *qui vocari solebant ad tabernaculum conventus.* Recte Vulgatus: *qui tempore concilii vocabantur.* Alexandrini σύγκλητοι βουλῆς. Lexic. vetus: *σύγκλητος senator.* Michaelis: *Beysitzer der Rathsversammlung,* אַנְשֵׁי־שֵׁם *Viri nominis*, i. e. clari, celebres, ut Genes. VI, 4.

3. רַב־לָכֶם *Multum est vobis.* Haec verba alii accipiunt eo sensu, quo ea occurrunt Genes. XLV, 28. Deut. I, 6. *satis sit vobis*, sive sufficiat vobis, quod vos soli hactenus sacerdoti dignitatem usurpastis, imperium in to-

tum populum tenuistis; date et aliis locum, qui aeque atque vos illa praestare possunt. Ita Arabs Erpenii: يَكْفِيكُمْ *sufficiat vobis.* Alii: multum est vobis quod vos soli adscribitis vobis et usurpastis honorem sacerdotii, nimium vobis arrogatis: qui sensus aptissimus videtur ob id quod sequitur, *quum tamen nos omnes sancti simus Deique populus*, et nos igitur idem jus habemus quod vos. In hunc sensum Saadias: مَا حَسْبُكُمَا رِيَاسَةً *quanta est aestimatio*, arrogantia *vestra quoad principatum!* Jarchi: הרבה יותר מדאי לקחתם לעצמכם *multum et plus, quam satis est, dignitatis sumsistis vobis.* Clericus verba רַב־לָכֶם ita connectit cum sequentibus, ut dicant, satis debere esse Mosi et Aaroni, si habeantur ex eo populo, qui universus erat sacer Deo, nec supra alios eminere eos oportere.

4. וַיִּפֹּל עַל־פָּנָיו *In vultum concidit;* ut eo ritu seditiosos placaret; nam hic honor regibus tantum exhiberi solebat. Idem fecit Moses in alia seditione, supra XIV, 5. Sed Hebraei volunt, precatum esse Jovam, ut sibi patefaceret, quid conjuratis respondeat. Ita Saadias, qui addidit: يَلْتَمِسُ الوَحْيَ *petiit revelationem.* Sane qui divina oracula exspectabant tanquam extra se raptos pronos in faciem se prostravisse, saepius legimus, ut infra XXIV, 4. de Bileamo, 1 Sam. XIX, 25., de Saulo inter prophetas versante, de Ezechiele I, 22. III, 23., de Daniele VIII, 17. 18., de Joanne, Apoc. I, 17.

5. בֹּקֶר *Mane*, scil. crastinae diei, conf. Vs. 7. et 16. Matutinum tempus exspectate et declarabit etc. וְיֹדַע *Tunc notum facit.* Alexandrinos pro בקר legisse פָּקַר, Cappellus inde conjecit, quod *ἐπέσκεπται* posuerunt. Sed vix dubium, legisse illos easdem quas nunc codices exhibent consonantes, eas autem בַּקֵּר *inquiret* etulisse, quod verbum illi interpretes et alias, ut Levit. XIII, 36. Ezech.

XXXIV, 11. Ps. XXVII, 4. ἐπισκέπτων reddunt. אֶת־אֲשֶׁר־לוֹ *Eum qui sit ei,* i. e., ut Onkelos et Jonathan verterunt, יַת דְּכָשַׁר לֵיהּ *eum qui rectus*, probatus sit *ipsi*. וְאֶת־הַקָּדוֹשׁ *Et quemnam sibi sacrum* ad sacerdotis munere fungendum; conf. Exod. XXVIII, 36. וְהִקְרִיב אֵלָיו *Et quem propius sibi adesse velit;* ita describi solent sacerdotes veluti Levit. X, 3. וְאֵת אֲשֶׁר יִבְחַר־בּוֹ יַקְרִיב אֵלָיו *Quem autem elegerit, eum ad se accedere jubebit,* i. e. eum sacerdotio fungi jubebit, is ab eo sacerdos constitutus esse intelligetur.

7. קָדוֹשׁ hoc in loco sacerdotii sanctimoniam significat. רַב לָכֶם *Multum vobis arrogatis,* vid. not. ad Vers. 3.; q. d. vos me accusatis, quasi ego mihi nimium tribuam, imo vos istud facitis.

9. הַמְעַט מִכֶּם *An parum* indicatur *a vobis?* מ saepius notat *a*, veluti Num. XXXII, 22. Ezech. XXXIV, 18. Job. IV, 17. Alii vertunt: *an minus prae vobis*, i. e. an videtur vobis hoc minus quam vos deceat? לְהַקְרִיב — יְהוָֹה Ut ad ministerium tabernaculi obeundum ad eum accedere possitis? לְשָׁרְתָם *Ut ministraretis eis* sive *ei*, scil. populo, i. e. ut ejus loco supellectilia sacra curetis. Cf. supra III, 8.

10. וַיַּקְרֵב אֹתְךָ *Appropinquare fecit te,* scil. Corachum. Sensus hujus Versus: habetis jam munera in tabernaculo, et nunc praeterea sacerdotium adfectatis?

11. הַנֹּעָדִים עַל־יְהוָֹה *Qui contra Jovam conspirastis;* Vs. 2. XIV, 35. וְאַהֲרֹן מַה־הוּא *Et Aaron quid ipse*, scil. fecit, ut contra eum murmuretis? Eadem phrasis Exod. XVI, 7.

12. לֹא נַעֲלֶה *Non adscendemus*, veniemus ad judicium sive conventum. Qui ad judicem sive judicium veniunt, ii Hebraeis dicuntur ad illud *ascendere*, vid. Deut. XXV, 7., et cf. C. B. Michaelis Dissertat. *de notionibus Superi et Inferi* rel. (in *Commentatt. theologg.* a Velthusenio et Kuinoelio editt. T. V.) §. XXXII. p. 446.

13. כִּי תִשְׂתָּרֵר עָלֵינוּ גַּם־הִשְׂתָּרֵר *Quod principem te facis super nos etiam principem te faciendo?* ut principatum etiam in nos adfectes?

14. אַף לֹא *Imo non s. sed.* Particulam אַף enim hic minus apte verti *etiam*, ut aliis in locis, apparet ex Versu praecedente. Valet h. l. *imo s. sed*, ut Ps. XLIV, 10. LVIII, 3. Onkelos vertit בְּרַם *sed.* הַעֵינֵי הָאֲנָשִׁים הָהֵם תְּנַקֵּר *An oculos his viris effodies*, visne nos non videre id quod videmus, nempe, te promissis nequaquam stare?

15. וַיִּחַר לְמֹשֶׁה *Quare exarsit Mosi*, scil. אַף *ira*, ut Genes. IV, 5. 6. XVIII, 30. 32. XXXI, 35. 36. Diserte nomen אַף adjicitur Genes. XXX, 2. Job. XXXII, 2. 2 Chron. XXV, 15. Potest et exponi: *doluit ipsi vehementer*, aegerrime id tulit, ut 1 Sam. XV, 11. 2 Sam. VI, 8. אַל־תֵּפֶן אֶל־מִנְחָתָם *Ne respicias ad oblationes eorum*, ne sint tibi gratae; ne eas suscipias cum voluntate; ut Gen. IV, 4. לֹא חֲמוֹר אֶחָד מֵהֶם נָשָׂאתִי *Ne asinum unum quidem ab iis accepi.* Pro חמור Alexandrini legerunt חמוד *rem cupitam*, habent enim *ἐπιθύμημα*; sic et Codex Samaritanus legit. Ita sensus hic erit: nihil desiderabile ab illis accepi; nihil concupivi, neque accepi ab illis quidquam, quod esset concupiscibile. Fuerunt qui hanc lectionem Masorethicae praeferrent, ut Cappellus et Hubigantius. Sed nihil mutandum. Primum enim ceteri veteres interpretes cum nostra lectione consentiunt. Deinde eadem phrasis occurrit et 1 Sam. XII, 3. וַחֲמוֹר מִי לָקַחְתִּי *aut cujus asinum accepi?* „Hic locus," inquit Buxtorfius in *Anticrit.* p. 540., „est unus ex iis tredecim, quos Hebraei veteres scripserunt studio a LXX interpretibus esse mutatos; ne videlicet gentes ex hac phrasi causam cavillandi arriperent, quasi aequivocatione lusisset, dicentes: *asinum forte nullius accepit, sed aliquid aliud.*" Sed hoc potius dicit Moses, se non gessisse se Regis instar, qui tributa a populo exegisset, se rexisse Hebraeos gratis

16. לִפְנֵי יְהוָה *Coram Jova*, i. e. ante tabernaculum conventus; conf. Vs. 18. 19., ubi pro לִפְנֵי יְהוָה ponitur וַיַּעַמְדוּ פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד.

17. וּנְתַתֶּם עֲלֵיהֶם קְטֹרֶת *Et imponatis iis*, thuribulis, *suffitum*. Suffixum plurale vocis עֲלֵיהֶם respicit ad אִישׁ מַחְתָּתוֹ distributive capiendum. Sed minus accurate Suffixum masculinum ponitur pro feminino הֶן, uti et alias haud raro; vid. Gesenii *Lehrgeb.* p. 731. 2. not. *a*).

18. Post verba פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד ante *ostium tentorii conventus* Jonathan addit מִסִּטְרָא חַד *a latere uno*, et post מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן addit מִסִּטְרָא חַד *a latere altero*.

19. אֶת־כָּל־הָעֵדָה *Omnem coetum*. Haec verba intelligenda sunt de iis, quibus illi 250 viri, qui cum Coracho se conjunxerant, praefecti erant. Vid. supra Vs. 2. LXX πᾶσαν αὐτοῦ συναγωγήν.

21. וַאֲכַלֶּה אֹתָם *Et conficiem eos*, quod seditiosis non contradicerent, sed tacite potius consentirent. כְּרָגַע *Quasi momento*, i. e. subito. LXX. εἰσάπαξ.

22. אֱלֹהֵי הָרוּחֹת לְכָל־בָּשָׂר *Deus spirituum*, qui insunt *omni carni*, o Deus creator et conservator vitae omnium hominum. רוּחַ hic denotat *vitam*, et כָּל־בָּשָׂר omne *humanum genus*, ut saepe alias. Conf. Job. XII, 10. Jonathan: *qui posuit spiritum spiraculi in corporibus hominum, et a quo datus est spiritus omni carni.* אִישׁ אֶחָד *Vir unus*, Corachus, tanquam auctor consilii. Cf. Genes. XVIII, 25.

24. הֵעָלוּ מִסָּבִיב לְמִשְׁכַּן־קֹרַח *Submovete vos e circuitu tentorii Corachi*, idem quod Versu sequ. סוּרוּ מֵעַל אָהֳלֵי וגו׳ *recedite a tentoriis*.

26. פֶּן־תִּסָּפוּ בְּכָל־חַטֹּאתָם *Ne consumamini in omnibus peccatis eorum*. חַטָּאת hic est *poena peccati*, ut saepe in Levitico. Sensus igitur horum verborum: ne eodem quo illi judicio auferamini.

27. טַף hic significat *impuberes sexus feminei*; puellulas, qua significatione haec vox manifeste occurrit infra XXXI, 18. Et Syrus h. l. et infra habet ܛܠܝܬܐ, quod inprimis de infantibus generis feminei dicitur. Vid. Michaelis ad *Castelli Lex. Syr.* sub h. v., et ejus annotat. ad 1 Maccab. V, 13. Clericus tamen בְּנֵיהֶם וְטַפָּם interpretatur *tam puberes quam impuberes;* quae interpretatio non plane est repudianda; בָּנִים enim nonnumquam utriusque sexus liberos significare est notum,

28. בְּזֹאת *In hoc*, hac ratione, hoc signo. אֵת כָּל־הַמַּעֲשִׂים הָאֵלֶּה *Omnia haec facta.* Intelliguntur eae res, de quibus contendebatur, scilicet de privilegio Aaronis, de sacerdotio et de Levitarum ministerio. כִּי־לֹא מִלִּבִּי *Quod non e corde meo*, scil. *feci*, non animo meo me ad id impellente. Recte Alexandrini *οὐκ ἀπ' ἐμαυτοῦ*, scil. *ταῦτα ἐποίησα*.

29. וּפְקֻדַּת כָּל־הָאָדָם יִפָּקֵד עֲלֵיהֶם *Et* (si) *visitatione omnis hominis visitabitur super eos.* פָּקַד hic sensu malo sumendum esse docet orationis nexus, tunc autem significat *punire*, vid. Exod. XX, 5. Jesaj. X, 3. Sicut autem מוֹת כָּל־הָאָדָם, *mors qua quisque homo moritur*, significat *mortem solitam, vulgarem*, ita *poena cujusvis hominis* erit poena vulgaris. לֹא יְהוָה שְׁלָחָנִי *Non Jova me misit.* לֹא quod alias proxime ante verbum ponitur, h. l. nomini praeponitur, emphaseos causa.

30. וְאִם־בְּרִיאָה יִבְרָא יְהוָה *Si Jova creaverit creationem*, i. e. si omnipotentiae suae opus, rem prorsus novam fecerit. Similis phrasis Exod. XXXIV, 10. *Faciam miranda*, אֲשֶׁר לֹא־נִבְרְאוּ *quae non producta sunt in tota terra et in omnibus populis.* Cf. et Jesaj. XLVIII, 7. Sed Gaabius בְּרִיאָה collato Arabico بَرِيء, *innocens*, proprie *innocentiam* significare, et quum Hebraei abstractis haud raro pro concretis uti soleant, h. l. *innocentem* verti posse existimat. Verbum vero יִבְרָא in *Piel* enuntian-

dum, eademque, qua برأ notione, *liberavit, absolvit, gratiam debiti fecit*, sumendum censet, ut integrum comma ita sit vertendum: *si Jova innocuis* (illis, qui aliorum incitatione ad rebellionis crimen inducti sunt, הָעֵדָה, Vs. 19.) *poenam remiserit, noxios vero terrae devorandos dederit, ut vivi ad inferos descendant;* tum *cognoscetis in eo, homines istos contemsisse Jovam*, i. e. iram ejus excitasse. Verum non est opus, ut verbum בָּרָא h. l. nova significatione capiamus, cujus nusquam alias in V. T. vestigium deprehendimus. Alexandrini vertunt εἰ ἐν φάσμασι δείξει Κύριος. Videntur בְּרִיאָה ad רָאָה *videre* retulisse, et de *portentis, monstris* intellexisse. Verbum autem vertunt δείξει, ut Jesaj. XL, 26. XLI, 20., ubi κατέδειξε ponunt. Nec tamen necesse est eos pro יברא legisse יבדא per Daleth, *rem novam creabit*, a בָּדָא coll. Arab. بَدَأَ *incepit, novum quid excogitavit.* Vulgatus: *sin autem rem novam fecerit Dominus.* Eum legisse בדיאה יבדא putat Michaelis in *Supplemm.* p. 149. et in *Bibl. Orient. Nov.* P. III. 229. 230., sine ratione idonea, quum ille sensum verbi בָּרָא et inde deducti nominis בְּרִיאָה expresserit. Kennicotti Codex 153. (anno p. C. n. 1211 exaratus) habet בריאה חדשה יברא *creationem novam creaverit.* Vox חדשה Michaeli scholion videtur, quod, ut lectionem בדיאה explicaret, primum margini adscriptum fuerit, deinde autem in ipsum textum irrepserit. Conjectura prorsus supervacanea. שְׁאֹלָה *In infernum.* Vox שְׁאֹל proprie denotat locum infra terrae superficiem, ut apparet ex Deut. XXXII, 22., ubi ἐκ παραλλήλου adponitur *fundamentis montium.* Hinc nomen *locum mortuorum*, infra terram, orcum, denotare constat, quomodo et hic capiendum. כִּי נִאֲצוּ הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה אֶת־יְהוָֹה *Hos viros aspernatos esse Jovam*, i. e. rem a Jova constitutam, non a me.

32. וְאֵת כָּל־הָאָדָם אֲשֶׁר לְקֹרַח *Omnes qui ad Corachum pertinuerunt;* exceptis liberis, qui patrem videntur deseruisse, nec cum eo perierunt, ut diserte docet Moses

infra XXVI, 11. Corachitas superstites mansisse arguunt et tituli Psalmorum XLIV. et sequentium. Cf. not. ad Ps. XLII, 1.

33. וַיֵּרְדוּ הֵם — הַקָּהָל *Sic isti cum suis omnibus vivi ad inferos descenderunt; terra eos operuit e medio coetu sublatos.* Michaelis putat, hoc factum esse labe terrae, quam Moses praedicere potuisset, quum legatus esset ab eo, sub cujus moderamine tota natura est. Fuerunt tamen, qui ea, quae hic narrantur, ita explicare vellent, ut nil in iis esset, quod consuetae rerum seriei non conveniret. Inter quos sane male rem suam egerunt, qui existimarent, Mosem curasse, ut locus, ubi tentoria Dathanis, Corachi et Abirami fuissent, clam suffoderetur; quo facto mirum non fuisse, homines illos cum tentoriis desedisse, idque a Mose praedictum esse. Hi non expenderunt, quomodo tale quidquam in tanta hominum frequentia, qualis in Israelitarum castris erat, *clam* fieri potuisset, et quidem unius diei spatio, cf. Vs. 15. 16. Accedit, quod Moses tres istos viros ad tentorium sacrum convenire jussit, ut ibi delicti poenas luerent. Alium igitur hanc historiam explicandi modum instituit Eichhornius in *der allgemeinen Bibliothek der biblischen Litteratur*, P. I. Fasc. V. p. 911. 912. Ex eo, quod Israelitae (Cap. sequ. Vs. 6.) clamant, a Mose et Aarone Dei populum esse perditum, colligit Vir ille Doctissimus, poenam, qua rebellium duces affecti essent, a Mose et Aarone esse decretam. Existimat, tres viros istos seditiosos a nonnullis eorum, qui Mosem custodiendi caussa stiparent, arreptos, et ab aliis Mosis stipatoribus vivos esse defossos, una cum eorum tentoriis et facultatibus, tanquam rebus ad homines devotos pertinentibus. Quae Vs. 31. 32. leguntur, Eichhornius huic explicationi non adversari putat, si ea ex priscorum hominum loquendi et sentiendi modo interpretemur. Versibus 29. 30. hunc sensum inesse existimat: „quoniam in me, Jovae legatum, tam grave delictum commisistis, supplicio plane novo et inaudito afficiendi estis;“ qua sententia pronunciata, Mosem jussisse

ut homines isti jam in custodia retenti, vivi defoderentur. Reliquos autem 250 seditiosos Mosis jussu trucidatos et deinde combustos esse. Quum autem congrue videretur, ut homines qui *contra Jovam* peccassent, etiam *per Jovam* prorsus extinguerentur, ignem quo illi comburebantur, desumtum esse ex igne sacro. Id exprimi Versu 35. ita: *ignis exiit ex Jova et rebelles consumsit.*

34. לְקֹלָם *Ad illorum clamores.*

35. וְאֵשׁ יָצְאָה מֵאֵת יְהוָֹה Vid. Levit. X, 2.

CAP. XVII.

Virgis duodecim a duodecim tribuum Principibus acceptis, repositisque a Mose cum virga Aaronis in sacro Tabernaculo, sola Aaronis virga germinat, floret, fructus profert, quam deinde jubetur Moses asservandam in tabernaculum reportare.

2. מִבֵּין הַשְּׂרֵפָה *Ex medio ambustionis*, i. e. abstracto posito pro concreto, e medio virorum combustorum. Ita LXX. *ἐκ μέσου τῶν κατακεκαυμένων.* וְאֶת־הָאֵשׁ זְרֵה הָלְאָה *Et ignem sparge ultra*, scilicet altare, huc illuc spargendo ignem projicias ultra altare, extra atrium, quod ignis profanus esset. Hinc LXX. *τὸ πῦρ τὸ ἀλλότριον τοῦτο σπεῖρε ἐκεῖ.* כִּי קָדֵשׁוּ *Nam sunt sanctificatae*, scil. acerrae, i. e. Deo consecratae, quasi anathema factae sunt, nec ad profanum usum rursus possunt adhiberi. Cf. Levit. XXVII, 28.

3. הַחַטָּאִים הָאֵלֶּה בְּנַפְשֹׁתָם *Peccatorum istorum in animas ipsorum*, i. e. qui perdiderunt se ipsos propter peccata sua. Similem phrasin vid. Prov. XX, 2. 1 Reg. II, 23. Alii נֶפֶשׁ hic vertunt *cadaver*, quam significationem haec vox haud raro habet, veluti Levit. XIX, 28., ut vertendum sit: *inter cadavera eorum.* רִקֻּעֵי פַחִים *Ex-*

tensiones laminarum vel *dilatationes*, i. e. ductae malleo laminae; verbum רָקַע enim proprie adhibetur de diductione metallorum per malleum. Cf. not. ad Genes. I, 6. Ita Exod. XXXIX, 3. וַיְרַקְּעוּ אֶת־פַּחֵי הַזָּהָב *Expanderunt laminas auri.* צִפּוּי לַמִּזְבֵּחַ *Obductum altari*, quibus tegatur altare. וְיִהְיוּ לְאוֹת לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל *Sintque in signum filiis Israel.* לְאוֹת hic idem significat quod mox Vers. 5. לְזִכָּרוֹן *in memoriam;* ut quoties viderint Israelitae altare opertum laminis, recordentur poenae, qua seditiosi isti homines plectebantur.

5. זִכָּרוֹן *Monimentum*, quo, revocata peccati et poenae memoria, cautiores fiant Israelitae, et admonerentur, ne quis peregrinus, qui non esset de Aaronis familia, conaretur Jovae suffitum adferre, uti statim additur. וְלֹא יִהְיֶה כְקֹרַח וְכַעֲדָתוֹ *Ut non sit sicut Corachus et sicut caterva ejus*, ne idem ei eveniat quod Coracho et sociis ejus. Ceterum notandum est, hos quinque priores hujus Capitis Versus in nonnullis Bibliorum editionibus referri ad Caput praecedens, et id quidem haud male, cum ea, quae in iis narrantur, arctissime cohaereant cum Capitis antecedentis historia.

6. אַתֶּם הֲמִתֶּם אֶת־עַם יְהוָה *Vos occidistis Dei populum*, vos occasionem fuistis tantae stragis in populo factae. Qui enim suo aliquo facto occasionem praebuit eventui, eidem eventus ipse interdum assignatur; veluti Exod. V, 22., ubi *affligere populum Israeliticum* valet, imperare liberationem ejus, unde Pharaoni ansa data fuerit ad eum gravius affligendum. Vid. et 1 Reg. XVIII, 9. Jud. XVIII, 25. Genes. XLII, 38.

7. בְּהִקָּהֵל הָעֵדָה *Cum congregaret se populus* ad seditionem. וַיִּפְנוּ *Et conversi sunt*, fugerunt, fugere coeperunt, scil. Moses et Aaron. Alii ad populum referunt, ut sit: converterunt se ad eos occidendos, ut Jonathan addit.

10. הֵרֹמּוּ *Tollite vos*, semovemini, ut Ezech. X, 15.

17. וַיִּפְּלוּ עַל־פְּנֵיהֶם *Et ceciderunt*, Moses et Aaron *in faciem suam*, ut supra XVI, 4., ad quem loc. cf. not.

11. וְהוֹלֵךְ *Et ire fac*, i. e. defer. Ita Alexandrini, Onkelos, Syrus et Saadias. Recte; est enim Imperativus Hiphil verbi יָלַךְ. Sine idonea ratione Michaelis lectioni masorethicae praefert eam, quae in Samaritanis et octo Hebraeis codd. invenitur, וַהֲלֹךְ *i cito!* Forte ita legit Vulgatus, qui habet *pergens cito*, quod tamen non certo dici potest; potuit enim et is הוֹלֵךְ legere idque pro Participio Cal verbi הָלַךְ habere. כִּי־יָצָא הַקֶּצֶף מִלִּפְנֵי יְהוָה *Nam ira egressa est e facie Jovae*, anthropopathica loquendi formula, significans, Deum jam coepisse supplicium sumere de rebellibus Hebraeis. Confer illud Homeri (*Iliad.* τ. 91.): *Πρέσβα Διὸς θυγάτηρ, Ἄτη, ἣ πάντας ἀᾶται.* הֵחֵל הַנָּגֶף *Incepit plaga*, subitae mortis; inintelligitur pestis.

14. עַל־דְּבַר־קֹרַח *Super verbum Corachi*, i. e. ejus causa, ob seditionem Corachi.

15. Particula ו ante הַמַּגֵּפָה vertenda est *postquam*, ut Genes. XVIII, 13. Exod. XII, 44.

16. Cum hoc demum Versu Cap. XVII. inchoant codices Alexandrinae versionis et Bombergii codicis Hebraei exempla.

17. קַח מֵאִתָּם מַטֶּה מַטֶּה *Sume ab iis virgam virgam*, i. e. singulas virgas, cf. infra Vs. 21. supra XIII, 2. De לְבֵית אָב *pro domo patris*, vid. not. supra ad I, 4. — שְׁנֵים עָשָׂר מַטּוֹת *Duodecim virgas*, Ephraimo et Manasse sub uno nomine Josephi numeratis, ut Deut. XXVII, 12. Alii duodecim virgas positas existimant, praeter virgam Aaronis, infra Vs. 21. — אִישׁ אֶת־שְׁמוֹ תִּכְתֹּב עַל־מַטֵּהוּ *Vir nomen ejus*, viri autem cujusque nomen *scribes super baculum ipsius.*

18. כִּי מַטֶּה אֶחָד לְרֹאשׁ בֵּית אֲבוֹתָם *Nam una virga pro capite domus patrum suorum*, i. e. sigulae virgae singulis principibus familiarum avitarum erunt; singuli principes singulas virgas dabunt.

19. לִפְנֵי הָעֵדוּת *Ante legem*, i. e. ante arcam in qua leges asseruantur. De עֵדוּת vid. not. ad Exod. XVI, 34. אֲשֶׁר אִוָּעֵד לָכֶם שָׁמָּה *Ubi vos convenire soleo.* Pro לָכֶם quatuor codices hebraei, codex Samaritanus, Alexandrini, Vulgatus et Arabs habent לְךָ. Quam lectionem Dathius praeferendam putat, quod solo cum Mose loquebatur Deus ex illo loco. Attamen Pluralis לָכֶם cum verbo אִוָּעֵד junctus ponitur et Exod. XXIX, 42., et Vs. 43. לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל.

20. וַהֲשִׁכֹּתִי — עֲלֵיכֶם *Faciam cessare a contra me fremitus Israelitarum, quibus fremunt contra vos*, fremitibus Israelitarum contra vos, quos ita interpretor, quasi contra me sint, finem imponam. Michaelis *Biblioth. Orient. Nov.* P. III. p. 232. pro וַהֲשִׁכֹּתִי pronunciari vult וְהִשְׁכַּתִּי *conticescere faciam*, coll. Arab. سكت *tacuit, siluit.*

23. וַיִּגְמֹל שְׁקֵדִים *Et maturas reddiderat amygdalas.* Notionem *maturescendi* verbum גָּמַל, quod proprie *ablactavit* significat, etiam obtinet Jesaj. XVIII, 5.

24. מִלִּפְנֵי יְהוָה *E conspectu Jovae*, i. e. tabernaculo conventus.

25. בְּנֵי מֶרִי *Filii rebellionis* ex noto Hebraismo sunt homines rebelles. וּתְכַל תְּלוּנֹּתָם מֵעָלַי וְלֹא יָמֻתוּ *Ut finem imponas fremitibus contra me, neve illi pereant.*

Miram, quae inde a Versu 17. narratur, rem Eichhorn in *der allgemeinen Bibliothek der biblischen Litteratur.* P. I. Fasc. I. p. 86. 87. hoc fere modo contigisse conjecit. Instituerat Moses populi conventum, ut, ex quanam familia in posterum sacerdotes sumendi essent, in eo constitueretur. Duodecim tribuum principes eo fine sortiebantur per baculos, quod genus sortitionis etiamnum apud Arabes in usu est. Jus sacerdotii sorte obtigit familiae Aaronis, ad cujus rei signum ipsius baculus gemmis, floribus et fructibus ornabatur. Hic baculus ad diem sequentem in tentorio conventus asservabatur; eo autem

die, illo baculo prolato, declarabatur populo, Jovam (ex antiquo loquendi modo) sorte elegisse Aaronis familiam, ut penes eam sacerdotii jus esset; seu, posito signo rei pro significata, baculum Aaronis a Jova gemmis, floribus et fructibus ornatum esse. Baculus ipse ad hujus rei memoriam atque ut Moses, quo in similibus populi seditionibus defendere sese possit, haberet, in loco sacro reponebatur. — Cf. quae attulimus in *dem alten u. neuen Morgenl.* P. II. p. 254.

27. הֵן גָּוַעְנוּ אָבַדְנוּ כֻּלָּנוּ אָבָדְנוּ *En exspiramus, interiimus, omnes periimus!* Incertum est, utrum haec et Versu sequenti scripta a populo dicta sint animo malo et indignante ob illas poenas divinas rebellibus illatas, an perterrito et timido, ne forte ira Dei saevire pergeret, et sibi contingeret, quod sociis Corachi contigerat. Hujus ambiguitatis caussa est in silentio Mosis populo non respondentis.

CAP. XVIII.

Onera et ministeria et sacerdotum et Levitarum cum eorundem vicissim juribus, proventibus, vitaeque subsidiis.

1. תִּשְׂאוּ אֶת־עֲוֹן הַמִּקְדָּשׁ *Feretis delictum sanctuarii,* i. e. curam geretis Sanctuarii, sed dabitis poenas, si quid vestra negligentia in illud peccatum fuerit. Alii haec verba sic interpretantur: vos custodes eritis Sanctuarii, et neminem, qui non sit de tribu vestra permittetis in illo ministrare, alioqui vos portabitis perpetratum malum.

2. וְיִלָּווּ עָלֶיךָ *Ut adjungantur tibi,* videtur alludi ad nomen *Levi*, conf. Genes. XXIX, 34. לִפְנֵי אֹהֶל הָעֵדֻת *Ante tentorium legum*, scil. fungemini sacerdotio. לִפְנֵי hic indicat *partem anteriorem*, ubi erat altare holocaumatorum et ostium tentorii. Significatur rerum sacrarum

administratio et custodia sacerdotibus, eo in loco plurimum versantibus, commissa.

3. וְשָׁמְרוּ מִשְׁמַרְתְּךָ *Observabuntque observationem tuam*, i. e. servabunt praecepta tua, vel diligentissime observabunt et facient quod illis praeceperis. אַךְ אֶל־כְּלֵי הַקֹּדֶשׁ וְאֶל־הַמִּזְבֵּחַ לֹא יִקְרָבוּ *Nec ad vasa sacra nec ad altare accedant*, ut nempe vasa retecta tractent aut oblationes offerant, vel victimarum sanguinem effundant. Levitae, qui non ex Aaronis familia essent, officia minus sancta in tabernaculo sacro curare debebant; vid. Cap. IV. וְלֹא־יָמֻתוּ גַם־הֵם גַּם־אַתֶּם *Ne illi et vos moriamini*, i. e. id enim et illis et vobis mortem contraheret, conf. supra IV, 15. 18.

4. וְנִלְווּ עָלֶיךָ *Adjuncti sint tibi*, modo ministri tui sint; conf. Vs. 2.

5. וְלֹא־יִהְיֶה עוֹד קֶצֶף עַל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל *Ne amplius ira mea in Israelitas excandescat*, conf. supra XVII, 11.

7. תִּשְׁמְרוּ אֶת־כְּהֻנַּתְכֶם *Fungemini sacerdotio vestro*, vobis iterum collato et confirmato, conf. supra III, 20. לְכָל־דְּבַר הַמִּזְבֵּחַ *Quod attinet omnem rem altaris.* Bene Syrus: ܘܟܠܗܘܢ ܬܫܡܫܬܗܘܢ ܕܡܕܒܚܐ *omnes ritus altaris.* וּלְמִבֵּית לַפָּרֹכֶת *Quae intra siparium* sunt peragenda. Cf. Exod. XXVI, 33. וַעֲבַדְתֶּם *Atque observare debetis*, ea quae observanda sunt. עֲבֹדַת מַתָּנָה אֶתֵּן אֶת־כְּהֻנַּתְכֶם *Ministerium s. opus doni* singularis *dedi sacerdotium vestrum*, i. e. ex singulari gratia vos munere sacerdotii donavi. Bene Saadias: قَدْ جَعَلْتُ إِمَامَاتَكُمْ خِدْمَةً مَوْهُوبَةً *jam enim constitui sacerdotium vestrum ministerio dono datum.* Clericus, neglecta disdinctione Atnachi sub וַעֲבַדְתֶּם, vertit: *facietis opus doni, dedi sacerdotium vestrum*, i. e. curabitis negotia muneris, quo vos donavi. Mavult tamen ipse pro עֲבֹדַת מַתָּנָה ex conjectura legere עֲבַדְתֶּם חִנָּה, ut totius loci sensus hic sit: *fungemini sacerdotio vestro, quoad omnia quae ad altare perti-*

nent atque intra velum, et curabitis negotia eorum. Dando dedi vobis sacerdotium etc. Est Clerico חֻבָּרִה Infinitivus cum *He* paragogico, uti Ps. VIII, 2. מ vero huic voci praefixum ad vocem praecedentem referendum existimat. Conjectura supervacanea. Hubigantius sequitur, uti solet, codicem Samaritanum, in quo ita legitur et distinguitur: ועבדתם עבדה ומתנה אתן *et ministretis officium; nam dono dedi vobis* (sacerdotium vestrum); ut deinde apposite veniat (refero Hubigantii sententiam), וְהַזָּר הַקָּרֵב יוּמָת *et extraneus qui accedat, morte afficietur;* quasi dicat, jus sacerdotii, quod dedi vobis, ita erit vobis proprium, ut quicunque usurpare id voluerit, quod fecit Corah, morte sit plectendus. Sunt tamen plures codices Samaritani, qui עבדת מתנה exhibent, uti codices Judaici. Alexandrini sic vertunt: *λειτουργήσετε τὰς λειτουργίας δόμα τῆς ἱερατείας ὑμῶν.* Omiserunt igitur אֶתֵּן.

8. נָתַתִּי לְךָ אֶת־מִשְׁמֶרֶת תְּרוּמֹתָי *Dedi tibi servationem oblationum mearum*, i. e. quod servatur, nec adoletur de eo, quod Deo est consecratum. Conf. supra V, 9. Intelliguntur primitiae, primogenita et decimae, quae Jovae offerebantur. לְכָל־קָדְשֵׁי בְנֵי־יִשְׂרָאֵל *Omnes sanctitates Israelitarum*, i. e. omnia, quae Israelitae consecrant. Intelliguntur, quae non adolebantur in altari, seu pars earum servaretur, postquam altera flammis fuerat data, seu nihil in ignem conjiceretur, ut si domus aut ager devoveretur; conf. Vs. 9. לְמָשְׁחָה *In portionem*, de hac voce vid. not. ad Levit. VII, 35. Hebraei fere exponunt *propter unctionem*, i. e., ut R. Salomo Ben-Melech in *Michlal-Jophi* ait, בעבור שאתה משוח וכהן *propterea quod es unctus et sacerdos.*

9. מִקֹּדֶשׁ הַקֳּדָשִׁים *Ex sanctitate sanctitatum*, i. e. ex rebus sacrosanctis, ut Levit. II, 10. מִן־הָאֵשׁ *Ex igne.* Quum pars tantum aliqua oblationis in altari combureretur, reliqua autem in sacerdotis portionem cederet; dicebatur, sacerdotem suam portionem *ex igne* accipere, quod ea quasi igni eximebatur. Bene Onkelos: מוֹתַר מִן־אֶשָּׁתָא *quod ex igne reliquum est.* אֲשֶׁר יָשִׁיבוּ לִי *Quod mihi red-*

dunt. Sermo est de eo, qui, cum meminerit, se primitias et decimas non recte solvisse, ea, quae solvenda erant, offert, insuper addita parte quinta cum sacrificio pro delicto, vid. Levit. V, 14. 15. 16.

10. בְּקֹדֶשׁ הַקֳּדָשִׁים תֹּאכְלֶנּוּ *In sancto sanctorum comedetis illud.* Non intelligitur pars Sanctuarii sacratior, quae est intra velum interius, sed pars illa Sanctuarii sacerdotum officiis dicata, ut externâ parte Sanctuarii sanctior.

11. וְזֶה־לְּךָ תְּרוּמַת מַתָּנָם לְכָל־תְּנוּפֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל *Haec porro erit tibi sublatio doni eorum quoad omnes agitationes Israelitarum,* i. e. oblationes eas, quae offerebantur Deo agitando eas in omnes partes. Cf. not. ad Exod. XXIX, 24.

12. חֵלֶב *Adeps, pinguedo,* hic pro optimo rei alicujus accipitur, ut alias, veluti Genes. XLV, 18. Deut. XXXII, 14. Ps. LXXXI, ult. Graeci quoque dicere solent, *στέαρ πυροῦ, pinguedo frumenti aut tritici,* quod Suidas interpretatur *κάλλιστον σῖτον, pulcherrimum aut optimum frumentum.*

13. Inter רֵאשִׁית Versu anteced. et בִּכּוּרִים hoc discrimen videtur esse, ut *illud* significet primitias annuas, quae ante omnia ex proventu annuo separabantur; *hoc,* frugum initium, id quod in arbore, agro, horto primo anno nascitur.

14. חֵרֶם *Res devota,* vid. Levit. XXVII, 21. 28.

15. כָּל־פֶּטֶר רֶחֶם *Omne primogenitum uteri.* Vid. Exod. XIII, 2. Levit. XXVII, 26. et suprà III, 13.

16. וּפְדוּיָו *Redemti,* i. e. redimendos *autem ejus.* Alii substantive: *pretium redemtionum.* LXX. *καὶ ἡ λύτρωσις αὐτοῦ.* בְּעֶרְכְּךָ *Pro aestimatione tua;* vid. Levit. V, 15. Michaelis conjicit in tribus hisce Versibus (15. 16. 17.) pro תִּפְדֶּה legendum esse in Hiphil תַּפְדֶּה *tu* (sacerdos) *redimenda cures,* scil. primogenita, *redemtionem primogenitorum postules,* orationem enim in his Versibus non converti ad Israelitam, sed ad sacerdotem. Hinc ver-

tit Hieronymus *redimi facias.* Sed recte Aben-Esra תִּפְדֶּה exponit: תקח פדיונו מיד ישראל הפודה אתו *accipies redemtionis pretium ejus e manu Israelitae illum redimentis.* De גֵּרָה vid. not. ad Exod. XXX, 13.

17. קֹדֶשׁ הֵם *Sanctum illa,* i. e. unumquodque Deo sacrum est, nascendi ordine; cf. Levit. XXVII, 26.

18. כַּחֲזֵה הַתְּנוּפָה *Sicut pectus agitatae oblationis,* vid. supra VI, 20. De שׁוֹק הַיָּמִין vid. Levit. VII, 34.

19. בְּרִית מֶלַח *Foedus salis,* stabile et numquam cessaturum, quod ipsum expressit Saadias suo عَهْدُ ثَبَاتٍ. Phrasis inde desumta, quod in foedere solenni ritu contrahendo sal adponi solebat (vid. not. ad Levit. II, 13.), quo diuturnitas foederis significabatur. Sal enim non modo non corrumpitur, verum et alias res a corruptione servat, ut notat Hebraei. J. D. Michaelis (in *Supplemm.* p. 232. et *Bibl. Orient. Nov.* P. III. p. 233.) vult, מֶלַח hic significare *salarium,* ut Esr. IV, 14. Unde בְּרִית מֶלַח vertit *foedus salarii,* i. e. salarium foedere firmatum, stipulatum salarium (*versprochener Sold*). Verum ut taceamus, id si Moses voluisset, potius מֶלַח בְּרִית ipsum scripturum fuisse, adversatur interpretationi a Michaele propositae et illud, quod 2 Chron. XIII, 5. Deus dicitur Davidi ejusque posteris regiam dignitatem dedisse בְּרִית מֶלַח *foedere salis,* i. e. solenni et firmo. Quo loco *salarii* notio nullo pacto locum habet.

20. לֹא תִנְחָל *Non possidendum accipies,* h. e. sortitione nullam partem Cananaeae accipies, neque agros, quibus te sustentes, habebis; ut Deut. X, 9. XVIII, 2. Nam sunt quidem urbes sacerdotibus et Levitis adtributae, sed cum exiguo agri suburbani modo; conf. infra Cap. XXXV. אֲנִי חֶלְקְךָ וְנַחֲלָתְךָ *Ego pars tua et praedium tuum ero,* h. e. quae mihi debentur, ea erunt tua, a me accipies, quod satis superque sit.

21. חֵלֶף עֲבֹדָתָם *In compensationem operae s. ministerii eorum.* Samaritanus אגר, *mercedem* vertit. Quum

Aramaeis חֲלֵף et ܚܠܦ Particula sit, *pro* denotans; Michaelis mavult more Syrorum חֲלִיף punctare, ut vertendum sit *pro ministerio eorum.* Quae conjectura quam sit supervacanea, unusquisque intelligit ipse. Magni certe erant reditus Levitarum. Tribus enim, quae non plures quam 22,000 mares, adeoque non facile supra 12,000 viros adultos habebat, decimas a 600,000 Israelitis accipiebat: quisque igitur Levita tantum habuit, quantum quinque Israelitae metebant. Praeter decimas autem ad sacerdotes etiam pertinebant primitiae, conf. supra Vs. 12. 13. 15. 28. Deut. XVIII, 4., pars aliqua lege constituta cujusque sacrificii, cujus sanguis non in Sanctum Sanctorum inferebatur, conf. Levit. VI, 9—12. VII, 6—10. 31., ex quavis pecude ad usus quotidianos mactata, armus, maxillae et venter, Deut. XVIII, 3., et plura alia quae diligenter exposuit Clericus ad h. l. Quae quum ita essent, fuerunt, qui cum Morgano hic rempublicam viderent, in qua sacerdotes sibi regias opes arrogassent, quum ipsi tamen reipublicae vel parum vel nihil profuissent. Sane omni jure hoc sacerdotibus exprobrari posset, si nulla alia eorum munera fuissent, quam ut sacrificia offerrent. Verum si perpendas, quod et ex ipso Mose et ex reliquis Veteris Testamenti libris demonstrari potest, sacerdotes Hebraeorum more Aegyptiaco (vid. Jablonsky *Pantheon Aegypt. Prolegom.* §. 29. 41. 43.) ordinem eruditorum constituisse, ita ut ipsi simul etiam fuerint medici, judices, mathematici publici et scribae, qui tabulas genealogicas Israelitarum curabant; non tam iniquum videbitur, quod illi tantos reditus habuerunt ut satis commode vivere possent. Hinc etiam intelligitur, quare sacerdotibus nulli agri iique uno tractu continui dati fuerint. Nam si sacerdotes agros habuissent ut alii, iis colendis occupati, suorum munerum curam neglexissent. Vide quae de hac re prolixe disputavit Michaelis in *Jure Mosaico.* P. I. §. 52.

22. וְלֹא־יִקְרְבוּ עוֹד וגו' *Et ne deinceps Israelitae accedant ad tentorium conventus,* ut temere factum erat a

Coracho et conjuratis, supra Cap. XVI. לָשֵׂאת חֵטְא לָמוּת *Ad ferendum peccatum, ad moriendum*, i. e. ne peccati poenam contrahant et mortis rei fiant. ל hic est ἐκβατικὸν, uti loquuntur Grammatici Graeci, ut ἵνα saepe est apud Graecos, neque enim eo animo Hebraei ibant ad sacrarium, ut ibi morerentur; sed irreverenter accedentes, eaque tangentes, quae tangi non oportebat, nisi a sacerdotibus, contingere potuisset, ut graves poenas darent.

23. וְהֵם יִשְׂאוּ עֲוֹנָם *Et ferent delictum suum*, poenas neglectius aut irreverenter habiti sacrarii. Cf. Levit. V, 1. 17. XX, 19.

26. מֵאִתָּם *Ab ipsis*, i. e. ex eorum fructibus solvendam. וַהֲרֵמֹתֶם מִמֶּנּוּ *Tum offeretis de illa* decima parte.

27. וְנֶחְשַׁב לָכֶם תְּרוּמַתְכֶם *Quod reputabitur vobis pro oblatione vestra*, quasi eos fructus ex praediis vestris collegissetis. כַּדָּגָן מִן־הַגֹּרֶן *Sicut* reliquorum *frumentum de area*, conf. supra XV, 20. וְכַמְלֵאָה מִן־הַיָּקֶב *Et sicut plenitudo e torculari*, i. e. sicut maturum vinum; nam uvae, ut ait Salomo Ben-Melech, non calcantur prius in torculari, quam fuerint maturae et plene excoctae. De מְלֵאָה vid. not. ad Exod. XXII, 29.

29. מִכֹּל מַתְּנֹתֵיכֶם *Ex omnibus donis vestris*, i. e. quae vobis donata sunt. מִכָּל־חֶלְבּוֹ *Ex omni pinguedine ejus*, de quovis opimo seu praestantissimo sui generis, ut supra Vs. 12., et mox Vs. 31. 32. — אֶת־מִקְדְּשׁוֹ *Et consecrationem ejus*, quod inde consecrandum est.

30. בַּהֲרִימְכֶם — יָקֶב *Quod si mihi separaveritis optimum ex quoque* frumenti genere, *eodem loco vobis sint* reliqua, *quo proventus ex area aut torculari.* Hoc repetitur ob ea, quae sequuntur, ut intelligerent Levitae, se posse frui suis decimis, si optima ex iis Deo obtulissent, haud aliter ac alii Israelitae suo proventu, solutis decimis et primitiis, utebantur.

32. וְלֹא־תִשְׂאוּ עָלָיו חֵטְא *Sic nullam peccati poenam feretis*, i. e. tum (cum ea, quae Deo debent, sepo-

sueritis) sine ullo peccato iis decimis et primitiis fruemini, quomodocunque videbitur; quod in rebus Sacrosanctis non licebat, quas a solis sacerdotibus et quidem in atrio absumi oportebat, cf. Levit. Cap. VI. VII.

CAP. XIX.

Ritus traditur conficiendi aquam expiationis ex cinere vaccae rufae combustae in aquam conjecto, qua expiandi erant, qui ex attactu cadaveris curatoque funere immundi erant; item omnes ii, totaque supellex, quae erat in eo domo, vel tentorio, in quo quis moriebatur.

2. זאת חֻקַּת הַתּוֹרָה *Haec est definitio*, constitutio *legis*, pro simplici, haec est lex, hanc legem do. וְיִקְחוּ אֵלֶיךָ *Ut capiant* et adducant *ad te*; si enim post verbum לָקַח sequitur particula אֶל *ad*, illud significationem *adducendi* includit, exemplum vide Genes. XXVII, 9. 13. coll. Vs. 14. פָּרָה non tam est *vacca*, quam *juvenca*, aetatis inter vitulam et vaccam mediae, quae annum tertium nondum supergressa est, δάμαλις, uti recte Alexandrini, cui jugum nondum impositum fuit, uti mox dicitur. אֲדֻמָּה *Subrubra*, flavida, ut Genes. XXV, 29. תְּמִימָה *Integram*, cui nullum insit vitium. Cf. Levit. XXII, 19. seqq. Alii vertunt *aetatis integrae*, alii post Talmudicos *perfectam* scil. rubedine, s. perfecte rufam, cui non sit שׁוּמָא מִשֵּׂעָר חִוָּרָן *macula de pilo albo*, uti Jonathan vertit. Quam interpretationem Spencerus *de Legg. Hebraeor. rituall.* L. II. Cap. XXVI. Sect. 1. p. 484. ed. Tubing., praeferendam censet potissimum ideo, quod seriores Hebraei summam ἀκρίβειαν adhibuerunt in exploranda rubedinis integritate (vid. Tractat. Talmud. פרה *de vacca rufa* Cap. 2. §. 5.), quemadmodum Aegyptii solliciti erant, ne in bovibus rufis, quos Typhoni immolarunt,

minima pili albi vel nigri macula deprehenderetur. Verum ut taceamus, Accentus vetare, אֲדֻמָּה תְּמִימָה *perfecte rufam* vertere, hanc interpretationem non admittit usus loquendi Mosi observatus, qui תָּמִים semper usurpat de ea victima, cujus membra integra, non mutila sunt, vid. not. ad Levit. I, 3. Et ut h. l. additur אֲשֶׁר אֵין־בָּהּ מוּם, ita Levit. XXII, 21. legitur: בָּקָר תָּמִים יִהְיֶה כָּל־מוּם לֹא יִהְיֶה־בּוֹ *bos integer esto sine ullo vitio.* Quaerunt interpretes, cur, quum in plerisque aliis sacrificiis de maribus tantum offerendis leges tam disertae sint datae, hoc loco ad populi totius immunditias expiandas bos femina adhiberi praecipiatur? Cujus praecepti varii varias comminiscuntur rationes, quas retulerunt Spencer l. l. p. 485., A. C. Zeller in Dissertat. subjuncta *Maimonidis Tractatui* a se Hebraice et Latine edito (Amstelod. 1711. in octon.) Cap. 6. p. 251. seqq., et alii a J. Chr. Wolfio ad Lundium p. 767. laudati. Quae pluribus sese probavit Spenceri sententia, voluisse Mosen legem cultumque superstitioni Aegyptiorum, qui vaccam semper impensius observarunt, advorsam instituere, nobis quidem parum verisimilis videtur, quum alia, haud pauca in Hebraeorum Sacris cum Aegyptiacis convenire, aut iis similia esse constet. Vix autem fieri poterit, ut omnium et singulorum rituum remotissimae antiquitatis causas eruamus, quum illi certis quibusdam vetustissimorum hominum opinionibus nitantur, quas nunc ignoramus. Unde nec ratio reddi poterit, cur vacca, e cujus cinere aqua lustratis paranda esset, *rufi* coloris esse debuerit? Neque enim quam Spencerus l. l. p. 489. affert ratio satis facit. Repetit eam inde, quod Aegyptii malo suo genio, Typhoni, quem colore rufo esse crederent, boum non nisi rufos immolarent, uti testatur Plutarchus *de Isid.* p. 362. Eo enim bovis rufi sacrificio malignum illud numen delinire ejusque gratiam inire voluerunt. *Vacca* vero rufa Hebraeis in eum finem mactari et comburi praecipiebatur, ut ejus cinerem ad purgandam immunditiem e mortui contactu haustam adhiberent; vid. infra Vs. 11. 12.

Haud plane repudianda videtur Abarbenelis conjectura, femellam immolandam fuisse, ut imaginem totius populi (שהפרה היתה משל, צבור), quum Hebraei civitates et populos feminis comparare ament. אֲשֶׁר לֹא עָלָה עָלֶיהָ עֹל *Cui jugum nondum impositum fuerit.* Haec sacrificii lex una est ex iis, quae pluribus antiquis populis, ut Aegyptiis, Graecis et Romanis communes erant. Aegyptii enim, ut docet Chaeremon apud Porphyrium *de Abstinentia,* Lib. IV. §. 7. negabant sacris apta esse animalia *δεδαμασμένα, ὡς ἤδη καθωσιωμένα τοῖς πόνοις, domita, ut jam consecrata laboribus.* Apud Homerum Diomedes (Iliad. K. 727.) Palladi immolat juvencam *ἀδμήτην, ἣν οὔπω ὑπὸ ζυγὸν ἤγαγεν ἀνήρ, indomitam, quam nondum sub jugum quisquam duxit.* Ovidius Lib. III. Fastor. — *caesa prius illa juvenca; quae dederat nulli colla premenda jugo.* Plura loca collegit Bochartus *Hieroz.* P. I. L. II. Cap. 33. T. I. p. 328. edit. Lips. Hujus consuetudinis procul dubio haec caussa fuit, quod purior videbatur victima, quae nondum vulgaribus usibus inservierat, ideoque Deo dignior.

3. וּנְתַתֶּם *Dabitis,* scil. vos Moses et Aaron. וְשָׁחַט אֹתָהּ לְפָנָיו *Et mactabit eam coram eo,* scil. שׁוֹחֵט *mactans,* i. e. mactabitur, impersonalis loquendi formula, ut שָׂרַף quod mox Vs. 5. sequitur, de quo loquendi genere vid. Storrii *Observatt.* p. 412. sequ. Hic vero intelligendus alius sacerdos praeter Eleazarem, quod patet ex addito לְפָנָיו, *coram eo,* scil. Eleazare. Clericus Kal pro Hiphil dictum putat: *curet mactandam,* cujus Conjugationum mutationis exempla affert Genes. II, 21. XXXVII, 3.

4. וְהִזָּה אֶל־נֹכַח פְּנֵי אֹהֶל מוֹעֵד *Spargat* sanguinem *e regione anterioris partis tabernaculi conventus.* In aliis sacrificiis victimarum sanguis inferebatur in Sacrarium (Levit. III, 5. 6. 16. 17.). Sed in hoc sacrificio, quod pollutus esset sacerdos (infra Vs. 8.), sanguis spargebatur ex loco, qui ad orientem Sacrarii erat, versus illud.

5. עַל־פִּרְשָׁהּ *Super fimum ejus*, i. e. cum fimo ejus, ut victimae pro peccato populi, Levit. IV, 11.

6. עֵץ אֶרֶז וְאֵזוֹב וּשְׁנִי תוֹלַעַת Vid. Levit. XIV, 4. et ad eum locum not.

7. הַכֹּהֵן *Sacerdos* is, qui invencam mactavit. De ritu se ipsum et vestes suas lavando, cf. not. ad Levit. XVI, 26. seqq.

9. לְמִשְׁמֶרֶת לְמֵי נִדָּה *In asservationem pro aquis impuritatis*, i. e. diligentissime servabitur cinis ille ad conficiendam aquam lustratoriam, qua expiabuntur ii, qui propter impuritatem a commercio aliorum separabuntur. מֵי נִדָּה *Aqua impuritatis* dicitur ea, quae impuros vel immmundos purgabat. Sed LXX ὕδωρ ῥαντισμοῦ vertunt, ut Onkelos, מֵי אַדָּיוּתָא *aqua adspersionis*, a significatione radicis Chaldaicae נְדָה *adspersus est*, in Aphel *adspersit*. Nec aliter Jonathan, Syrus et Saadias vertunt. Verum quum נִדָּה ceteris omnibus V. T. locis *immunditiei* significatum obtineat; vix dubium est, phrasin מֵי נִדָּה ita capiendam esse, uti nos supra explicavimus. Eadem ejus est ratio ac ejus, quae statim subjicitur, חַטָּאת הִוא *victima* est *pro peccato*. Nam ea significatione saepe vox חַטָּאת in Levitico occurrit, si de pecudibus in sacrificiis mactatis est sermo, Alexandrini verterunt ἅγνισμά ἐστι, *est purificatio*, quam significationem vox illa habet Cap. VIII, 7., ubi notata vide. Cf. Zach. XIII, 1. et ibi not., et Hebr. IX, 13. Ceterum memoratu est dignum, Ovidium *Fast.* IV, 733. inter piacula et combustorum vitulorum mentionem facere:

Sanguis equi suffimen erit vitulique favilla.

Et Vs. 639.:

Igne cremat vitulos, —
— — purget ut ille cinis.

Paucis etiam interjectis inquit Vs. 725.:

Certe ego de vitulo cinerem, stipulasque fabales
Saepe tuli plena, februa, casta manu.

Persae in suis lustrationibus nihil sacratius habent aqua

lustrali ea, quae ex *bovis* aut *vaccae urina* paratur. Ubi quis rem quamcunque immundam attigit, illa aqua purificari eum necesse est. Ritus, quibus id fieri solet, descriptos vide in *dem Zend-Avesta* a Kleukero lingua vernacula edito T. III. p. 211. 219.

10. וְטָמֵא עַד הָעָרֶב *Immundus usque ad vesperam erit.* Mirum videri possit, quod cineres ejusdem juvencae polluerunt simul et purificarent. Sed animadvertendum est, piacularis victimae membra polluisse, ut Moses docet Levit. XVI, 26., hinc igitur ejus cineres polluebant. „Quod ideo creditum videtur, quia victima polluta censebatur peccatis, quorum poenas in ejus caput recidere precatus erat sacerdos. Illius victimae cineres mundabant immundos, quod pollutionem eorum suscipere viderentur; iidem autem mundos polluebant, quod nulla ab iis pollutio in aquam transire videri possit.“ Cleric.

11. הַנֹּגֵעַ בְּמֵת לְכָל־נֶפֶשׁ אָדָם *Qui attigerit mortuum quoad omnem animam hominis*, i. e. cadaver humanum. וְטָמֵא שִׁבְעַת יָמִים *Ille immundus esto septem dies.* Diutius ergo impuros fecit cadaver humanum, quam bruti, Levit. XI, 24. Haec lex, qua ii immundi fiebant, qui hominis cadaver attingerent, simul cadaverum tollendorum necessitatem inferebat, ne immundities ad plures transiret. Sapienter igitur hae leges Leviticae cavebant, ne cadavera insepulta manerent aëremque inficerent.

12. יִתְחַטָּא־בוֹ *Expiabit se illo* cinere, Vs. 13. 20.

15. וְכֹל כְּלִי פָתוּחַ *Et omne vas apertum*, scil. in tentorio, ubi cadaver humanum est. אֲשֶׁר אֵין־צָמִיד פָּתִיל עָלָיו *Super quo non est operculum junctum.* צָמִיד, quod alias, ut infra XXXI, 50. Gen. XXIV, 22., *armillam* denotat, a צָמַד conferendo cum Arabico ضَمَدَ *alligavit taeniam fasciamve*, hoc loco *operculum* designat a radice צָמַד, quatenus cum Arabico صَمَدَ *operuit, stipavit os s. caput ampullae* convenit, unde صِمَام est *corium, quo*

operitur os ampullae. פָּתִיל, quod proprie *intortum* significat, Jarchi h. l. recte מחובר *junctum* explicat, quasi intortum arctissime. Ceterum et hoc, quod vas apertum in tentorio positum, ubi cadaver humanum est, immundum declaratur, sapienter erat institutum; ita enim odor morbidus et noxius, quem cadaver exhalat, in vasa cibo potuve repleta tam facile transire non poterat.

16. עַל־פְּנֵי הַשָּׂדֶה *In agro*, extra urbem. אוֹ בְמֵת *Aut mortuum*, i. e. aut cadaver hominis per se mortui.

17. מֵעֲפַר שְׂרֵפַת הַחַטָּאת *De pulvere combustionis victimae pro peccato*, de cinere juvencae combustae. Cf. not. ad Vs. 9. מַיִם חַיִּים *Aquam vivam*, i. e. fontis vel fluminis. Cf. ad Levit. XIV, 15.

19. בַּמָּיִם *Aqua*, aquam lustratoriam intelligit, de qua Vs. 9.

22. וְהַנֶּפֶשׁ הַנֹּגַעַת *Anima quae tetigerit*, i. e. homo, qui tetigerit quod tactum fuit ab impuro.

CAP. XX.

Mariae, sororis Mosis, mors. Murmuranti populo aqua e petra a Mose educitur, qua in re tamen cum aliquid ab Aarone et Mose peccatum esset, ea punitio in ipsos a Jova decernitur, fore, ut ipsi non ingrediantur nec Israelitas introducant in Cananaeam. Negato Israelitis a Rege Idumaeo per suos fines transitu, veniunt ipsi ad montem Hor, ubi Eleazaro, patri in Sacerdotium suffecto, Aaron moritur.

1. מִדְבַּר־צִן Vid. supra XIII, 21. בַּחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן *Mense primo* anni quadragesimi, ex quo Israelitae ex Aegypto profecti erant, uti apparet, si Verss. 22—29. hujus Capitis conferamus cum Cap. XXXIII, 37. 38. Jonathan: *decimo die mensis Nisan.* Michaelis (*Bibl. Orient. Nov. P. III. p.* 234.) conjicit, hoc loco olim lectum fuisse

בִּשְׁנַת הָאַרְבָּעִים, uti infra XXXIII, 38., quod non verisimile sit, vel mediocrem scriptorem cum in proxime antecedentibus semper de anno secundo loqutus esset, subito ad annum quadragesimum transilire, et lectores ne verbo quidem de ea re admonere. Omnem igitur historiam septem et triginta annorum itineris et commorationis in deserto Moses silentio praeterit, sive quod eam a consilio suo alienam judicavit, sive quod in hoc temporis spatio nihil accidit, quod Mosi memoratu dignum videbatur. בְּקָדֵשׁ *Ad Kadesch*, quae in illo deserto, vid. infra Vs. 16. 22., et not. supra ad XIII, 26.

3. לוּ גָוַעְנוּ *Utinam exspirassemus!* לוּ apud Hebraeos exprimit Optativum, conf. Esaj. LXIV, 1. Genes. XVII, 18. Ps. LXXXI, 14. — בִּגְוַע אַחֵינוּ *In exspirando*, i. e. eo modo quo *perierunt fratres nostri* in hac ipsa desertae Arabiae parte ante triginta octo annos, conf. supra XI, 33. XVII, 14.

5. רָע *Malum*, i. e. infoecundum, sitientem, ut mox declaratur. לֹא מְקוֹם זֶרַע *Non locum sementis*, i. e. qui sementem recipere non potest.

8. קַח אֶת־הַמַּטֶּה *Sume baculum*, quo miracula illa in Aegypto patrasti. Sic et Exod. XVII, 5. Moses jubetur baculum capere, quo Nilum percusserit. Grotius, Clericus et alii intelligunt Aaronis baculum, qui una nocte floruerat et amygdala protulerat. Colligunt id ex eo, quod Versu sequ. narratur, Mosen sumsisse baculum *e loco sacro*, in quo ille fuerat depositus, conf. supra XVII, 25. Sed mallem cum Dathio priorem illum baculum intelligere, quoniam Moses hoc Versu simpliciter jubetur sumere baculum, et Vs. 11. narratur, eum percussisse *suo baculo* petram. Potest tamen e Versu sequenti colligi, hunc baculum aeque ac virgam Aaronis in loco sacro fuisse depositum.

10. הֲמִן־הַסֶּלַע הַזֶּה נוֹצִיא לָכֶם מָיִם] Storr in *Observatt. ad Analog. et Syntax. Hebr.* p. 347. τὸ הֲ ante מִן positum putat pro הִנֵּה *ecce*, ut infra XXXI, 15. Ezech. XX, 30. Esaj. XIX, 6. 1 Sam. II, 27. Ita verba sic vertenda erunt: *ecce! ex hac petra eliciemus vobis aquam.*

Alii autem interpretes illud הֲ interrogativum existimant atque vertunt, *num ex hac petra aquam vobis eliciemus?* quae verba sunt dubitantis; conf. Genes. XVIII, 13. Et eo sensu et ego ea accipere mallem, partim ob Vs. 12., partim ob Ps. CVI, 33., ubi dicitur, Mosem populi contumacia ad peccandum inductum esse, quod temere effutisset verba, quae dubitationem de divina potentia indicarent.

12. יַעַן לֹא־הֶאֱמַנְתֶּם בִּי *Quia non credidistis in me.* De peccato Mosis variae sunt interpretum opiniones. Nonnulli putant, Mosem peccasse in eo, quod petram baculo ferierit, cum jussus esset, alloqui eam. Verum si verbo educenda erat aqua, cur jussus est, virgam adsumere? Nam ea non opus erat, si sermone res transigi debebat. Alii existimant, peccatum consistere in eo, quod Moses petram bis feriit, cum ea semel percussa aquam illico non emisisset, hanc iterationem autem indicasse animum morae impatientem atque dubitantem. Sed nobis verisimile est, Mosem peccasse in eo, quod verba dubitationis dixit, quum populum potius admonere debuisset, ut fiduciam in potentiam Dei poneret, qui jam in simili aquae inopia (Exod. XVII.) iis auxiliatus esset. לְהַקְדִּישֵׁנִי *Ut me sanctificaretis*, ut me sanctum adeoque veracem a vobis haberi, coram toto populo significaretis. Ceterum tam ex hoc Versu, quam ex Vs. 24. apparet, Aaronem etiam murmurasse, et de divina potentia dubitasse; quamquam Moses non diserte hoc dicat.

13. מֵי מְרִיבָה *Aquae rixae.* Simile nomen impositum aquis Chorebi, Exod. XVII, 7. Ambiguitas autem tollitur additione loci vicini, ut *Meriba Cadesi*, Deut. XXXII, 51. Quod hic narratur Vaterus in *Commentar.* P. III. p. 97. haud diversum credit ab eo, quod Exod. XVII, 6. refertur, sed diversis ejusdem rei gestae narrationibus, quae hominum ore propagatae fuerint, et quarum altera hic, altera in Exodo servata sit, idem factum fuisse duobus locis assignatum. וַיִּקָּדֵשׁ בָּם *Et sanctificatus est in illis*, i. e. apparuit Israelitis gloriosus et omnipotens; superavit diffidentiam eorum et verax ab iis habebatur. In

Codice Samaritano post hunc Versum sequitur id, quod legimus Deut. II, 1. et seqq. III, 24. et seqq. ut suppleantur circumstantiae, quae hoc in loco videntur deesse.

14. כֹּה אָמַר *Sic dicit*, haec tibi significat. אָחִיךָ *Frater tuus*, i. e. populus ortus ex fratre conditoris gentis Idumaeae, ut Deut. XXIII, 8. Obad. Vs. 12. כָּל־הַתְּלָאָה אֲשֶׁר מְצָאָתְנוּ *Omnis molestia, quae nos deprehendit*, omnes labores et fatigationes, quas hactenus sustinuimus.

16. מַלְאָךְ *Angelum.* Eo quidam designari existimant Mosen. Sed intelligendum est procul dubio illud divinae praesentiae symbolum, quod Exod. XXIII, 2. מַלְאַךְ יְהוָה appellatur. עִיר קְצֵה גְבוּלֶךָ *Urbs extremitatis termini tui*, in extremis tuis finibus sita.

17. נַעְבְּרָה־נָּא *Transibimus, quaeso*, liceat nobis transire. בְּשָׂדֶה *Per agrum*, scil. cultum, ut infra XXII, 23. וְלֹא נִשְׁתֶּה מֵי בְאֵר *Nec bibemus cisternarum aquam* gratis, aut invito domino, conf. Vs. 19. et Deut. II, 6. דֶּרֶךְ הַמֶּלֶךְ *Via regis* non est via, quam rex Idumaeorum Israelitis praescripturus erat, ut cum Aben-Esra nonnulli voluerunt, sed via publica, quam et *militarem* vocant, *die Heerstrasse*. Solent enim reges, maxime cum stipati suis incedunt, non per diverticula, semitas et obscuras vias ambulare, sed per tritissimas et latissimas. Opponitur τῷ שָׂדֶה et כֶּרֶם quod praecedit. Versu 19. haec via vocatur *aggesta, exaltata*, uti nos, *die hohe Strasse*. Hebraei a Cananaeis prohibiti, abjecta spe, ab ea parte, quae Gazam inter et lacum mortuum Palaestinae contermina est, in eam terram irrumpendi, ad orientem se convertebant, eo animo, ut circuitu facto ab austro et oriente in Palaestinam pervenirent. Sed ab ea parte difficilior adhuc aditus: nam inde a sinu Aelanitico usque ad lacum mortuum continua serie porriguntur montana Seiritica s. Edomitica (hodie *Dschebal*, *Schera*), per quae ab oriente occidentem versus nonnisi per paucas angustias est iter. Quas inter vias ea, quae est per vallem, quae hodie *Ghoeir* dicitur, sola numeroso exercitui faciliorem et expeditiorem transitum admittit. Hanc viam eam esse, quae hoc Versu

via regia, et Vs. 19. *via strata* appellatur, conjicit G. M. Leake in Praefat. Burckhardti Itinerario Syriaco a se edito praemissa p. XIV. sequ. De valle *Ghoeir*, الغُوَيْر, diminut. τοῦ غَوْر, vid. Burckhardti Itiner. p. 409.

18. בִּי *Per me*, per meam ditionem. פֶּן־בַּחֶרֶב אֵצֵא לִקְרָאתֶךָ *Ne tibi gladio armatus occurram;* nisi vis Idumaeos tibi armatos occurrere, ne transeas. Iisdem fere verbis nostra aetate catervam iter per istum tractum facientium, inter quos Legh, Anglus, transitu per suam ditionem prohibuit tribus cujusdam Arabicae princeps; vid. *das alte u. neue Morgenl.* P. VI. inter Additamm. p. 263.

19. מְסִלָּה significat *viam aggestam*, *une chaussée*, ut commode Vatablus illam vocem interpretatur, a סָלַל *exaltavit*, *elevavit*, quod lapidibus aggestis assurgat in altitudinem; quemadmodum solent esse viae publicae per loca paludosa aut inaequalia. מִכְרָם *Pretium earum*, aquarum venditarum. Verba רַק אֵין־דָּבָר בְּרַגְלַי אֶעֱבֹרָה varie redduntur. Alexandrini: *ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα οὐδέν ἐστι, παρὰ τὸ ὄρος παρελευσόμεθα.* Vulgatus: *nulla in pretio erit difficultas, tantum velociter transeamus*, q. d. dabimus tibi justum pretium, modo nihil sit impedimento, transibimus pedibus, nec morabimur. Onkelos: לְחוֹד לֵית מִדַּעַם דְּבִישׁ בְּרַגְלַי אֶעֱבַר *tantummodo nihil erit mali, pedibus meis transibo*, q. d. modo ne quid impediat transitum, sine ullo tuo detrimento transibimus. Arabs Erpenii: لكن ليس امر ردي برجلي اجوز *sed nulla res mala*, scil. a nobis intenditur, solum *pedibus meis transibo.* Alii, quoniam רֶגֶל aliquando *peditem exercitum* significat, ita verba capiunt, quasi dicant Israelitae, se nihil aliud petere, quam ut liceat ipsis cum suo exercitu pedestri recta transire. Clericus post רַק אֵין־דָּבָר supplet תַּעֲשֶׂה־לָּנוּ, *facias nobis*, eodem sensu quo Onkelos. Conferre jubet similem phrasin Genes. XIX, 8. רַק לָאֲנָשִׁים הָאֵל אַל־תַּעֲשׂוּ דָבָר *at viris illis ne faciatis quidquam*, scil. molestiae. בְּרַגְלַי, autem vertit: quantum pedibus pro-

perans potero, velociter. Simplicissimum erit, verba hebraica, quae ad litteram ita vertenda sunt: *tantummodo, quod nihil rei est, pedibus meis transibo*, hoc sensu capere: non erit res ulla, quae tibi nocere possit, tantum recta transibo. Ita Saadias: لَيْسَ أَمْرٌ إِلَّا أَنْ نَجُوزَ فَقَطْ *nulla est res nisi ut transeamus.* In eundem sensum Dathius transtulit: *nulla re se molestos futuros, pedibus tantum transituros,* Michaelem sequutus, qui sic vertit: *sie verlangten nichts, als nur für ihre Füsse den Platz zum Durchgang.* Duas alias interpretandi rationes proposuit Gaabius. Unam, ut pro רַק legamus רָק, referendum ad verbum רוק, Arab. راق, *superaddere*, illud רָק vero positum sumamus pro תִּהְיֶה רָק, atque hoc pro חָרוּק. Quibus admissis vertendum erit: *nihil superaddas*, nihil a te superaddi petimus, *tantummodo cum exercitu transibo.* Alteram, ut רַק tanquam Imperativum verbi רָקַק, Arab. رقّ *misericors fuit*, interpretemur (*misericordiae* significatione Hebraeum רַק et Ps. XXXII, 6. quidam capiunt), unde haec prodit versio: *misericordem te praebeas, res est non magni momenti, quam a te petimus, etc.* Sed nil opus est רַק hic aliter capere, quam ceteris V. T. locis usurpatur. בְּעַם כָּבֵד *Cum populo gravi*, i. e. numeroso, ingenti, cf. not. ad Exod. VIII, 20.

20. וַיֹּאמֶר *Et dixit*, scil. rex Edomitarum. Ubi manifestum est, quis loquatur, interdum omittitur loquentis nomen; ut Genes. XXVII, 12.

21. וַיֵּט יִשְׂרָאֵל מֵעָלָיו *Deflexerunt igitur Israelitae ab eo*, scil. Edomo, i. e. Idumaea. Idumaea australibus Palaestinae partibus et sinui Arabico contermina, habebat etiam regiones intermedias desertas et incultas, quas Edomitae sibi non vindicabant. Ad has igitur Moses ab Edomitis deflectere et per ambages iter suum prosequi poterat. Vid. Michaelis *Jus Mosaic.* P. I. §. 22. p. 72. et not. ad h. l. Jonathan et paraphrastes Hierosolymitanus

haec addunt: *quia jussi•erant a Deo, ne aciem instruerent contra illos, eo quod nondum venisset tempus, ut vindicta fieret in Idumaeis per manus ipsorum.* Cf. infra XXI, 4.

22. וַיִּסְעוּ מִקָּדֵשׁ *Castra moverunt e Cadesch*, vid. supra Vs. 1. et infra XXXIII, 37. — וַיָּבֹאוּ הֹר הָהָר *Et venerunt ad montem Hor.* Duo montes, qui nomen *Hor* ferunt, sunt distinguendi. Alter borealis ac limitaneus Palaestinae cisiordanensis, de quo infra Cap. XXXIV, 7. 8., alter, ab Austro Palaestinae, proxima a Cadesch statione ad ipsos Idumaeae fines, עַל־גְּבוּל אֶרֶץ־אֱדוֹם, uti Versu sequ. dicitur. De hoc monte sermo est h. l. Cap. sequ. Vs. 4. et infra XXXIII, 37. 38. Quum Hebraei irent ortum versus, ut Moabitidem petere viderentur, oportet hunc montem fuisse ad ortum Cadeschae. De hoc ita Hieronymus in *Locis Hebrr.* ex Eusebio: *Or, mons, in quo mortuus est Aaron, juxta civitatem Petram, ubi ad praesentem diem ostenditur rupes, qua percussa Moyses aquas populo dedit.* Manifesto errore eodem in monte Aaronem mortuum, et aquas ex rupe erupisse putabant. Sed Aaronis sepulchrum haud procul a ruinis Petrae, celeberrimae olim Arabiae Petraeae urbis primariae, hodienum ostenditur in monte quodam, ad cujus pedes Arabes in honorem Aaronis victimas mactare solent, uti refert Burckhardt *Travels in Syria etc.* p. 430. Jonathan hunc montem vocat אוּמָנוֹס. Ac sane circa haec loca *Omanos* populos collocat Plinius *Hist. Nat.* L. VI. Cap. 28.

24. יֵאָסֵף אַהֲרֹן אֶל־עַמָּיו *Adjungetur Aaron popularibus suis*, i. e. moriatur; phrasis inde repetenda, quod is, qui moritur, quasi ad totam stirpem suosque majores proficiscatur et cum eis commoretur. Cf. not. ad Genes. XV, 15. — עַל אֲשֶׁר־מְרִיתֶם אֶת־פִּי *Propterea quod rebelles fuistis ori*, i. e. mandato meo; cf. not. supra ad Vs. 10. 12. — לְמֵי מְרִיבָה *Ad aquas Meribae*, Vs. 12.

26. וְהַפְשֵׁט אֶת־אַהֲרֹן אֶת־בְּגָדָיו *Tum Aaronem exue vestibus suis*, scil. sacerdotalibus; nam si fuisset vulgari-

bus vestibus indutus, nihil opus erat, Eleazarem eas patri detractas induere, ut statim additur; sed ei in Sacerdotium successurus sacerdotales vestes ab eo accipere debuit. Hinc Jonathan: *exue Aaronem vestibus suis,* יְקַר כְּהֻנְּתָא *decore Sacerdotii.* Cf. Exod. XXVIII, 2.

29. וַיִּרְאוּ כָּל־הָעֵדָה כִּי גָוַע אַהֲרֹן *Totus populus intelligebat Aaronem esse mortuum.* Quia non redibat cum Mose et Eleazaro. Fortasse Moses etiam habebat caput pulvere oppletum, quod signum erat lugentium, unde certe colligere poterant, Aaronem diem suum obiisse. וַיִּבְכּוּ — יִשְׂרָאֵל *Et luxerunt eum omnes Israelitae per triginta dies.* Primum sepultus est, uti legimus Deut. X, 6., tum cohonestatus est luctu publico, qui durabat triginta dies, uti potest colligi ex Deut. XXXIV, 8.; nam ibi dicitur populus propter Mosis mortem totidem dies in luctu fuisse.

CAP. XXI.

Vincitur ab Israelitis Aradi Rex. Murmuranti populo immittuntur a Jova serpentes; illisque rebellionis culpam deprecantibus, divino jussu serpens aeneus a Mose erigitur, cujus adspectu, qui a serpentibus admorsi erant, sanabantur. Post aliquot in deserto mansiones, transito Arnone, Sihon, Rex Amoraeorum, qui Israelitis transitum negarat, proelio commisso superatur, ac deinde Og, Basanis rex, eorumque ditio Israelitis in possessionem cedit.

1. וַיִּשְׁמַע *Interea audivit.* הַכְּנַעֲנִי *Cananaeus,* lata significatione, qua etiam Amoraei vocantur Cananaei. מֶלֶךְ־עֲרָד *Rex Aradi.* Haec erat urbs tractus meridiani, de qua Jos. XII, 14. Hieronymus in locis Hebr. ex Eusebio: „*Arad*, civitas Amoraeorum vicina deserto Kades; et usque nunc ostenditur villa ab oppido Malatis, in quarto

lapide, a Chebron vicesimo in tribu Judae.“ הַנֶּגֶב *Meridiem versus*, i. e. australem Palaestinae regiònem. Intelligitur praecipue ea tribus Judae pars, quae Arabiae Petraeae confinis erat. In verborum דֶּרֶךְ הָאֲתָרִים interpretatione dissentiunt interpretes. Onkelos, Syrus et Vulgatus vertunt *in via exploratorum;* quasi Regi Cananaeorum nuntiatum esset, Israelitas ingredi velle Cananaeam eadem via, qua olim eam ingressi erant exploratores ab eodem populo missi. Sed huic interpretationi obstat primum, quod exploratores dicuntur תָּרִים, a verbo תּוּר, unde esse deberet הַתָּרִים. Deinde Cap. antec. Vss. 21. 22. 23. dicitur, Israelitas, cum rex Edomitarum illis transitum negasset, circuisse regionem illius; igitur illa interpretatio locum non habet. Alexandrini אֲתָרִים ceperunt ut nomen proprium loci: ὁδὸν Ἀθαρείμ, ita et Saadias. Quibus nos calculum addimus. Michaelis confert אֲתַר, quae vox apud Syros, Chaldaeos, Samaritanos *locum* significat. Dathius quidem opposuit constructionem cum דֶּרֶךְ, *via regionum;* sed Michaelis in *Supplemm.* p. 145. monet, hoc dubium solutum videri, modo ad He nomini praefixum adtendas. Vertit igitur, *audivit* Rex Edomitarum *venire Israelitas in via ad haec loca.* שֶׁבִי *Captivitatem*, i. e. captivos, ut Deut. XXI, 10. Ps. LXVIII, 19.

2. וְהַחֲרַמְתִּי אֶת־עָרֵיהֶם *Internecioni devotas delebo urbes eorum.* Id enim comprehendit verbum הַחֲרִים, conf. not. ad Levit. XXVII, 29. Ejusmodi devotionis exemplum habemus in urbe Jericho, Jos. VI, 17. seqq.

3. וַיַּחֲרֵם אֶתְהֶם וְאֶת־עָרֵיהֶם *Devoverunt eos urbesque eorum*, i. e. everterunt Israelitae eorum urbes, quas nempe eo tempore capere poterant, non omnes. Nam Josua demum Aradi regem cepit Jos. XII, 14., aliique reliquas tractus meridiani urbes expugnarunt et deleverunt, vid. Jud. I, 16. 17. Si enim omnes meridiani tractus urbes occupare potuissent Israelitae, statim essent Cananaeam ingressi. Sed tunc temporis pauculas tantum urbes

easque solitudinibus vicinas invaserunt, nec ultra penetrarunt. Nomen חָרְמָה *anathema* significat, eversionem illatam funditus. Sic quoque vocabatur urbs, quae antea צְפַת dicebatur in eodem tractu, vid. Jud. I, 17.

4. וַיִּסְעוּ מֵהֹר הָהָר דֶּרֶךְ יַם־סוּף *Proficiscebantur e monte Hor viam maris algosi,** i. e. meridiem versus, ne fines Idumaeorum ingrederentur, ut postea iter ad Orientem et Septentrionem flecterent. וַתִּקְצַר נֶפֶשׁ־הָעָם *Et abbreviata est anima populi,* impatiens factus est animus populi, a longanimitate recessit, i. e. longo itinere fessus coepit destitui animo, non potuit amplius ferre laborem tot itinerum. Solet anima brevis fieri laborantibus et iis, qui spirare vix possunt. Alexandrini ὠλιγοψύχησεν *pusillanimus fuit.* Conf. Jud. XVI, 16. Zach. XI, 8.

5. לָמָה הֶעֱלִיתֻנוּ *Quare nos eduxisti?* Samaritanus codex habet הוציתנו, quod idem significat. וְנַפְשֵׁנוּ קָצָה בַּלֶּחֶם הַקְּלֹקֵל *Fastidimus levem hunc cibum*, ita contemtim Israelitae loquuntur de Manna, quae levis erat concoctionis, nec eorum adpetentiae satisfaciebat. נֶפֶשׁ hic est *adpetitus*, vid. not. supra ad XI, 6.

6. הַנְּחָשִׁים הַשְּׂרָפִים Onkelos, Saadias et Vulgatus vertunt *serpentes urentes*, quibus Bochartus, *Hieroz.* P. II. L. III. Cap. 23. Tom. III. p. 211. edit. Lips. intelligit *hydros*, vel *chersydros*, qui ariditatem cutis et summum ardorem creant iis, quos morsu adpetunt. Onkelos חִיוָן קָלָן *serpentes urentes* reddidit. Alexandrini verterunt ὄφεις τοὺς θανατοῦντας. Michaeli verisimile est, intelligi *Cerasten*, qui ita dicitur a tentaculis (*κεράαι*), quibus caput ejus instructum est. Alio nomine dicitur *basiliscus*, regulus, quod et significare possit שָׂרָף, collato Arabico شرف *nobilitate clarus*, *nobilis fuit.* Hoc reguli nomen ille serpens adeptus videtur ob tentaculorum ejus cum diademate regio similitudinem. Confer quae de hoc serpente dicta sunt ad Genes. XLIX, 17. Tractum istum ser-

pentibus infestari, testatur qui in illius vicinia versatus est, Burckhardt *Travels* p. 499.

7. וְיָסֵר מֵעָלֵינוּ אֶת־הַנָּחָשׁ *Ut auferat a nobis serpentem istum*, i. e. serpentes istos, Singularis sensu collectivo positus, ut Exod. VIII, 2. (al. 6.) צְפַרְדֵּעַ *rana* pro ranis. Vid. et Deut. VIII, 15.

8. עֲשֵׂה לְךָ שָׂרָף *Fac tibi serpentem*, scil. ex metallo, vid. Vers. sequ. שָׂרָף positum per ellipsin pro נְחַשׁ שָׂרָף. Quare LXX recte ὄφιν verterunt. וְשִׂים אֹתוֹ עַל־נֵס *Et pone eum super signum*, i. e. pertica. Alexandrini ἐπὶ σημείου, Vulgatus *pro signo*. Ac sane נֵס significat signum, quod adtollitur, ut concurrat ad id populus, ut Jes. V, 26. XLIX, 22. Verum adtollebantur eo fine perticae, ut ex iis aliquid suspenderetur. Recte Jonathan et paraphrastes Hierosolymitanus verterunt: וְשַׁוִּיהּ יָתֵיהּ עַל אֲתַר תְּלֵי *et pone eum super locum suspensum*, i. e. excelsum, conspicuum, quae enim suspenduntur in altum suspendi solent. וְהָיָה כָּל־הַנָּשׁוּךְ וְרָאָה אֹתוֹ וָחָי *Et fiet, ut omnis* qui *morsus fuerit et adspexerit eum*, is *vivat*, i. e. convalescat, non moriatur. Jonathan explicationis causa addit: אִין מְכַוֵּן לִבֵּיהּ לְשׁוּם מֵימְרָא דַיְיָ *si direxerit cor suum ad nomen verbi Jovae.* Similiter paraphrastes Hierosolymitanus: *si faciem suam in oratione elevaverit ad patrem suum, qui est in coelis.* Saadias: *omnis morsus qui* يَلْتَفِتُ إِلَيْهِ تَائِبًا *se converterit ad eum poenitens.*

Libri Sapientiae auctor XVI, 7. serpentem aeneum vocat σύμβολον σωτηρίας, et rationem addit hanc: ὁ γὰρ ἐπιστραφεὶς οὐ διὰ τὸ θεωρούμενον ἐσώζετο, ἀλλὰ διὰ σὲ τὸν πάντων σωτῆρα. Hinc quemadmodum Israelitae sanationem a serpentum morsibus intuitu serpentis aenei cum animo fidei pleno obtinebant, ita tali adspectu Servatoris in crucem sublati homines servatum iri ipse asserit Servator Joa. III, 14., ad quem loc. cf. quae disseruit Kuinoel in *Commentar.* Plura vid. in Deylingii *Observatt. SS.* T. II. p. 207., et in G. C. Kernii Commentat.

de Serpente aeneo in *dem Archiv für die Theologie* a Bengelio, Theologo Tubingensi, edito Vol. V. (s. *Neues Archiv* Vol. I.) Partic. 1. p. 77. seqq. Part. 2. p. 360. seqq., et Part. 3. p. 598. seqq. Haud praetereundum, Aesculapii et Salutis simulacris *draconem*, i. e. serpentem subjunctum fuisse; rationem exponit Macrobius *Saturnall.* L. I. Cap. 20.

9. וַיַּעַשׂ מֹשֶׁה נְחַשׁ נְחשֶׁת *Fecit igitur Moses serpentem aeris*, aeneam. Quaerunt Hebraei, cur Moses, quum ei Deus serpentem urentem (שָׂרָף) facere mandasset, illum ex aere fecerit. Cujus rei varii varias comminiscuntur rationes, partim frivolas. Veram reddidisse puto auctorem Commentarii *Chaskuni* dicti (R. Chiskia), quia, inquit, aes fulgidum est et splendidum, ut dicitur Ezech. I, 7. וְנֹצְצִים כְּעֵין נְחשֶׁת קָלָל *et scintillantes instar aeris politi.* „Hinc quamvis castra Israelitarum undiquaque haberent tria milliaria, omnes tamen morsi, ubicunque fuerint, eum videre poterant.“ Ceterum serpentem aeneum a Mose confectum usque ad Hiskiae regis aetatem servatum esse, inde patet, quod rex ille serpentem, propterea quod Hebraei ei cultum superstitiosum praestarent, conterere jussit, vid. 2 Reg. XVIII, 4.

10. בְּאֹבֹת *Obothis* castra posuerunt. Vox Hebraica significat *utres;* fortasse ibi utres aqua impleverunt. Ceterum haec mansio non proxima erat post mansionem in monte Hor, sed duae aliae mansiones intercesserunt in Zalmona et in Phunon, vid. infra XXXIII, 41. seqq.

11. וַיַּחֲנוּ בְּעִיֵּי הָעֲבָרִים *Tentoria fixere in Ije-haabarim*, quod quidam *cumulos vadorum s. terminorum*, scil. Moabiticorum interpretantur; fuit enim haec statio proxima post eam, quae fuerat in Oboth in finibus Moabitarum, ut diserte mox Vs. 13. et infra XXXIII, 44. dicitur.

12. בְּנַחַל זָרֶד plerique interpretes vertunt *ad torrentem Zared.* Sed nulla mentio fit transitus supra torrentem infra XXXIII, 44—46., ubi totum iter Israelitarum diligenter enarratur. Igitur בְּנַחַל h. l. procul dubio

vertendum est *in valle*, ut supra XIII, 23. ad quem loc. confer, quae de voce נַחַל dicta sunt.

13. מֵעֵבֶר אַרְנוֹן *Trans Arnonem*, ratione euntium. אֲשֶׁר בַּמִּדְבָּר *Qui est in deserto*, scil Arabiae. De hoc fluvio Josephus *Antiqq. Judd.* L. IV. Cap. 5. §. 1. *ἐκ τῶν τῆς Ἀραβίας ὀρῶν ὁρμώμενος, καὶ διὰ πάσης ἐρήμου ῥέων, εἰς τὴν Ἀσφαλτῖτιν λίμνην ἐκδίδωσιν, ὁρίζων τὴν τε Μωαβῖτιν καὶ Ἀμωρῖτιν.* Cf. Relandi *Palaest.* p. 282. Hodie fluvius ille appellatur *Wadi Mudscheb*, وادى موجب, permeatque vallem praecipitem et confragosam, referente Seezenio in *der monatl. Correspondenz* a Zachio edito, Vol. XVIII. (a. 1808.) p. 430. Cf. Burckhardti *Travels in Syria* p. 371. Recte Hebraicum nomen אַרְנוֹן illo Arabico reddidit codicis Hebraeo-Samaritani interpres Arabicus, Abu-Said, cujus versionis Specimina quaedam, inter quae et noster locus, edidit van Vloten Lugd. Batav. 1803. 4. p. 51.

14. Ut probetur, Arnonem tangere Moabitarum fines, vel, quae aliorum est sententia, ut Israelitas ad Arnonem usque victricia arma protulisse, testimonio fide digno confirmetur, *e libro bellorum Jovae* locus quidam affertur, sed e medio contextu desumtus, filoque orationis abrupto, quare totus hic locus (Vs. 14. 15.) non potest non perquam obscurus esse. עַל־כֵּן יֵאָמַר בְּסֵפֶר מִלְחֲמֹת יְהוָֹה *Hinc dicitur in libro bellorum Jovae.* Nullis nititur rationibus sententia eorum, qui hoc libro vel cum Aben-Esra *Judicum librum* indicari existimant, quod in eo varia bella contra Amoraeos referantur, vel cum Cajetano librum Psalmorum. Nam in neutro eorum quae sequuntur scripta reperies. Alii interpretes vocem סֵפֶר h. l. non *librum* vertendum existimant, sed *recensionem, narrationem*, ut Gen. V, 1. Qui hanc significationem adsciscunt, in varias abeunt partes. Nonnulli enim illorum, verbum יֵאָמֵר in Futuro vertentes, haec vocabula intelligunt ita: *cum bella Jovae commemorabuntur, haec quae sequuntur, praecipue recensebuntur.* Sic Fagius et Vatablus. Clericus vero,

verbum יֵאָמַר in Praesenti capiens, hanc exhibet versionem: *ideoque memorantur in narratione bellorum Jovae Vahebi in Supha etc.* Sunt etiam, qui cum Ainswortho existiment, per *librum bellorum Jovae* indicari scriptum Amoritarum continens epinicia propter Sihonis victorias, ex quo Moses quae sequuntur laudaret; quae fere quoque est Hezelii sententia. Librum ab Amoraeo conscriptum intelligendum esse, et Michaelis contendit hoc potissimum argumento motus, quod quum Moses contra Moabitas probare voluerit, fines eorum non ultra Arnonem extendi; huic consilio non consentaneum fuisset, si verba excitasset e scriptore Israelitico, cujus nulla apud Cananaeos auctoritas fuisset. Quum vero non credibile sit, librum a scriptore exotico confectum, in quo bella Amoraeos inter et Moabitas enarrata essent, *liber bellorum Jovae* inscriberetur; conjicit in *Biblioth. Orient. Nova* P. III, p. 234., יהוה hic esse Verbum; nam pro היה a Cananaeis, uti adhuc a Syris, pronuntiatum fuisse הוה; posset itaque legi יְהֹוֶה. Vel in libro Amoraeo forsan scriptum fuisse והוה, hoc autem a librariis oscitantibus in יהוה tanquam magis notum immutatum fuisse. Sed nihil est opus hac conjectura, quum omnis illa sententia de Amoraeo libri hic laudati scriptore, atque de consilio, quo locus ex illo libro hic adducitur, nulla ratione nitatur, et nihil habeat probabilitatis. Alexandrinus verba Hebraea alia, qua Masorethae, ratione interstinxit, vertit enim ita: *διὰ τοῦτο λέγεται ἐν βίβλῳ· πόλεμος Κυρίου κ. τ. λ.*, quod intelligi potest vel ita: *in libro, qui inscriptus est bellum Domini;* vel: *in libro* (aliquo) *narratur, bellum Domini consumsisse etc.* מִלְחֲמֹת יְהוָֹה *Bella Jovae* vix dubium esse, quae Israelitae, Jovae populus, gesserunt. Talis liber vero, in quo facta fuisset mentio eorum, quae ad Arnonem ab Israelitis, Mose duce, gerebantur, ejus aetate nondum exstare potuit. Quare duos hosce Versus a seriore manu insertos esse necesse est. Pro וָהֵב Alexandrini legerunt זהב; verterunt enim *τὴν Ζωὸβ ἐφλόγισε.* Nonnulli Kennicottiani Codices אֶת־וָהֵב conjunctim legunt,

tanquam unicum vocabulum (אחוהב), quod jam Kimchius in libris veteribus se invenisse testatur. Hoc autem ex dialecto Aramaea esset forma Ethpaal verbi יְהַב وهب, *dedit.* Placuit id Geddesio, qui in Notis ad versionem V. T. Anglicam a se Londin. 1792. edit., nomen יְהוָֹה a מִלְחֲמֹת divellens, verba יְהוָֹה אֶחוָהֵב בְּסוּפָה ita reddit: *Jova dedit*, i. e. manifestavit *se in turbiae.* Quod ab usu sermonis Hebraei prorsus alienum est. Sed in longe plurimis iisque emendatissimis codicibus duae voces divisim scriptae אֶת־וָהֵב leguntur. Vocis וָהֵב vero variae sunt explicationes. Nonnulli putant nomen regis Moabitarum, quem Sichon, Amoraeorum rex, devicerit, et ex lubitu hunc locum ita supplent: *Vahebum vicit Sichon.* Alii אֶת vertunt *contra*, qua significatione haec particula occurrit Jerem. XV, 11., atque cum יְהוָֹה conjungunt hoc sensu: *Jova contra Vahebum*, scil. pugnavit. Non multum diversus est Vir quidam doctus, qui in *Biblioth. Orient. Nova* a J. D. Michaele edita P. VII. p. 111., Alexandrini interpretis interpungendi rationem sequutus, hunc Versum sic vertit: *quare legitur in libro* (quo fortassis veterum canticorum syntagma aliquod designetur): *Jovae bella contra Vaheb in Sufa, atque in valles ad Arnonem.* Clericus וָהֵב nomen proprium loci alicujus existimat, et quidem ejusdem, qui infra Vs. 18. מַתָּן vocatur, ubi not. confer. Alii וָהֵב capiunt pro יְהַב (وهب) *dedit*, vel *fecit, gessit*, scil. Jova miracula, res mirandas. Ita Onkelos, qui hunc locum ita interpretatus est: עַל כֵּן יִתְאֲמַר בְּסֵפֶר קְרָבִין יַת דִּי עֲבַד יְיָ עַל־יַמָּא־דְסוּף *propterea dicitur in libro bellorum, quae fecit Jova ad mare algae.* Grotius conjicit pro וָהֵב olim scriptum fuisse מוֹאָב, et vertit, *contra Moabum*, supple: feliciter bellatum est. Michaelis (l. c.) litteras אחוהב ita dispescenda putat, אִתּוֹ הַב *cum ipso ventus* coll. Arab. هَبَّ *flavit* et هَبَابٌ *ventus fortior.* Sed satis est conjecturarum. Dubium vix est, ut סוּפָה et אַרְנוֹן, ita et וָהֵב esse nomen loci aut torrentis,

praepositum אֶת vero esse Accusativi notam, ut ante הַנְּחָלִים. Sensum perfectum et absolutum hisce verbis non inesse, non est quod mireris, quum illa e medio contextu sint deprompta. בְּסוּפָה sunt, qui post Onkelosum vertant *in mari rubro*. Verum ut taceamus, haud intelligi, quid *maris rubri* mentio h. l. sibi velit, illud et semper יַם־סוּף appellatur. Alexandrini verterunt ἐφλόγισε, accepisse videntur בְּסוּפָה pro Gerundio verbi סוּף, *in consumendo*. Sed recte Clericus סוּפָה nomen esse ait ejusdem loci, cujus mentio fit Deut. I, 1. ut loci vicini iis campis, in quibus Deuteronomium edidit, hoc solo discrimine, quod quum h. l. nomen cum terminatione feminina ponatur, Deut. I, 1. סוּף appelletur. Michaelis בְּסוּפָה vertit *in procella* sive *turbine*, ut verborum וָהֵב אֶת וָהֵב בְּסוּפָה prouti illa distinguenda et pronuncianda statuit, sensus sit hic, *cum eo* (Sihone) *erat procella in turbine*, i. e. victoriae Sihonis erant procellis similes, *hae autem procellae* (ut statim conjungamus, quae sequuntur) *erant ad rivos Arnon.* וְאֶת־הַנְּחָלִים אַרְנוֹן *Et torrentes Arnon.* Plurali utitur, quod Arnon varios rivos in se recipit; vid. Burckhardt *Travels in Syria* p. 373. sequ. Qui וָהֵב vertunt *dedit, fecit*, particulam אֶת interpretantur *ad*, hoc sensu: *ut Jova in mari rubro res mirandas edidit, ita etiam fecit ad rivos Arnonis.*

15. אֶשֶׁד הַנְּחָלִים *Effusio* s. *defluxus torrentium* designat humiliores planities, in quas torrentes e montibus feruntur, quales erant montibus Moabiticis subjectae circa Arnonem. Haec enim ipsa loca vocantur Deut. III, 17. IV, 49. אַשְׁדּוֹת הַפִּסְגָּה, *defluxus Pisgae*, i. e. radices montis, ad quas largi rivi effunduntur. Pro אשד Alexandrini et Syrus videntur אשר *direxit* legisse. Illi enim habent: καὶ τοὺς χειμάῤῥους κατέστησε, hic ܘܰܐܩܺܝܡ ܢܰܚܠܶܐ *constituit rivos.* אֲשֶׁר נָטָה לְשֶׁבֶת עָר *Qui sese vertit*, sive, qui torrentes sese vertunt *ad habitationem Aris.* Ar erat urbs Moabitica, ad Arnonem sita, vid. infra Vs. 28. וְנִשְׁעַן לִגְבוּל מוֹאָב *Et nititur finibus Moabiticis*, i. e. fines

Moabiticos tangit, eos praeterlabitur. Ex sententia Viri illius docti in Biblioth. Orient. Nov., cujus supra ad Vs. praeced. mentionem fecimus, hic Versus continent verba a Mose addita, ita vertenda: *valliumque illarum declivitas Arem versus deflectit, finesque tangit Moabiticos* (*Der Abhang dieser Thäler ist es, der sich gegen Ar hinzieht, und an die Gränze der Moabiter anstösst*).

16. בְּאֵרָה *Ad puteum*, scil. venerunt, i. e. ad locum, ubi foderunt puteum, aut puteos. Moses Israelitis videtur promisisse, se in hac regione fontem antea ignotum inventuros esse; quae promissio revera implebatur. Sane fontes invenire in terra tam siticulosa et arida, qualis Arabia est, ubi fontes etiam alte sub terra latent, res magni momenti est. Nonnumquam in locis superne aridis lacus subterranei reperiuntur; cujus rei exemplum eximium Shawius narrat *Itinerar.* p. 62. vers. german. Vid. *das alte u. neue Morgenl.* P. II. No. 372. p. 264. Niebuhrius *Descript. Arab.* p. 402. refert, in nonnullis Arabiae locis, veluti *Faranae* et in valle *Girondel*, aquam 1½ vel 2 pedum profunditate inveniri. Eo loco tamen, ubi Israelitae fontem repererunt, aqua videtur alte sub terrae superficie latuisse.

17. עֲלִי בְאֵר *Ascende putee.* Jubetur *ascendere puteus*, h. e. fons e terra scaturire, ut populo potum praebeat. עֱנוּ־לָהּ *Accinite ei.* Hoc alii intelligunt de carmine responsorio; sed verbum עָנָה etiam latius usurpatur de quavis cantione, ut Exod. XXXII, 18. Hos. II, 15. Ps. CXLVII, 7. *Singet ihm entgegen!*

18. בְּאֵר חֲפָרוּהָ שָׂרִים *Puteus est, quem foderunt principes.* בִּמְחֹקֵק *Cum legislatore*, i. e. Mose. ב hic significat *cum*, ut infra XX, 20. Alii vertunt: *cum sceptro ducis*, i. e. Mosis, coll. Genes. XLIX, 10., ubi τῷ שֵׁבֶט ex parallelismo respondet. Sed potest et ibi, ut Deut. XXXIII, 21. Jesaj. XXXIII, 22. Ps. LX, 9. *legislatorem*, ducem, designare. Jarchi בִּמְחֹקֵק haud male interpretatur על פי מחוקק *per mandatum legislatoris*, quomodo Moses

et Deut. XXXIII, 21. appellatur. בְּמִשְׁעֲנֹתָם *Cum scipionibus suis*, quos populi primores honoris causa gestabant. Sensus videtur hic esse, principes auctoritate sua et imperio, quo populum ad fodiendum impulerunt, puteum fodisse. Michaeli autem, qui verba illa proprie intelligit, absurda sententia videtur, principes cum baculis fontem effodisse. Hinc מְחֹקֵק vertere vult *portionem distributam* (vid. *Supplemm.* p. 898.), aquam enim novi fontis per portiones bibentibus in utres suos distribuendam fuisse. מִשְׁעֲנוֹת vertit *utres*, collato Arabico سَعْن *uter dimidiatus, media parte truncatus, uter parvus, cui vinum inditur*, vel *in quo pensum mulier ponit, quove hauritur aqua.* Castelli *Heptagl.* p. 2583. Verum sine ratione Michaelis vocibus מְחֹקֵק et מִשְׁעֶנֶת, quae locis ceteris omnibus *legislatoris* et *scipionis* significationibus leguntur, novos significatus affingit. Antiqui interpretes in vocum בִּמְחֹקֵק בְּמִשְׁעֲנוֹתָם versione admodum variant, praecipue in prioris vocis interpretatione. Alexandrini vertunt ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτῶν, Vulgatus *in datore legis*, sine sensu. Onkelos סָפְרַיָּא *scribae cum baculis suis;* hic igitur ante מְחֹקֵק nullum Beth legisse videtur. Syrus: ܘܚܘܝܘ ܒܫܒܛܝܗܘܢ *et indicarunt cum baculis suis;* cum quo Saadias consentit, ita tamen ut verba textus aliter nectat: *nobiliores populi signarunt cum baculis suis.* Ita etiam vertit Dathius, additque in notis ad h. l., se conjicere ab illis interpretibus lectum fuisse vel וְחָקְקָה vel חָקְקָה. — וּמִמִּדְבָּר מַתָּנָה *Ex deserto Matthanem*, scil. profecti sunt. Sed Dathio vox וּמִמִּדְבָּר suspecta videtur, quod in antecedentibus non dicitur, populum venisse in desertum. Sed Versu 16. cum quo haec verba cohaerent, dicitur populum venisse בְּאֵרָה. Quare pro וּמִמִּדְבָּר legendum וּמִבְּאֵרָה censet, quomodo et Alexandrinus legerit, qui καὶ ἀπὸ φρέατος, *et ex puteo* reddidit. Sed quum in voce בְּאֵרָה Vs. 16. ה sit locale, hoc loco מִבְּאֵר legendum esset. Verum sine causa sollicitatur, quod in codi-

cibus omnibus scriptum reperitur, et ab interpretibus veteribus ceteris exprimitur, וּמִמִּדְבָּר. Intelligendum est desertum, in quo puteus ille effossus est. Continuatur itaque nunc descriptio stationum populi Israelitici. *Matthanem* Clericus existimat eundem locum esse, qui Vs. 14. vocatur וָהֵב, eam vocem enim idem significare Arabice quod מַתָּן Hebraice, *donum*. Recte monuit Clericus, breve hoc canticum constare *ὁμοιοτελεύτοις* ita dispescendis:

עֲלִי בְאֵר עֱנוּ־לָהּ
בְּאֵר חֲפָרוּהָ
שָׂרִים כָּרוּהָ
נְדִיבֵי הָעָם
בִּמְחֹקֵק בְּמִשְׁעֲנֹתָם

20. וּמִבָּמוֹת — הַיְשִׁימֹן *E Bamothis venerunt in vallem, quae est in agro Moabitico, caput Pisgae, prospiciens super solitudinem.* Mirum sensum efficere videntur verba, *vallis quae est in agro Moabitico, caput Pisgae.* Hinc Clericus ante רֹאשׁ הַפִּסְגָּה subaudit תַּחַת, ut sensus sit, *sub vertice Pisgae*, vallem enim non posse esse nisi sub monte. Tamen non opus est ut illud vocabulum suppleamus: potest enim intelligi planities in descensu montis, summo ejus jugo subjecta, sed editior campis, per quos late prospicit vertex planus humilioris promontorii. Duo codices litteris transpositis legunt הגאי quod a radicem גָּאָה *altus fuit* referendum esset. Vid. Michaelis *Supplemm.* p. 300. פִּסְגָּה est nomen proprium jugi Moabitici montis, uti liquet infra ex Cap. XXIII, 14. pluribusque Deuteronomii locis. Cf. et not. ad Deut. XXXIV, 1. יְשִׁימֹן nonnulli interpretes nomen proprium loci alicujus existimant. Mallem tamen sequi veteres interpretes, qui omnes illam vocem *desertum*, *solitudinem* verterunt.

24. וַיַּכֵּהוּ יִשְׂרָאֵל לְפִי חָרֶב *Et percussit Israel eum* (hostem) *ore gladii. Os gladii* ejus acies dicitur, quae ad eum modum consumit et devorat homines, quo os cibum, conf. Exod. XVII, 13. Apte Clericus cum hac phrasi

confert similem Gallicam: *la fit passer par le fil de l'épée.* De torrente יַבֹּק *Jabbok* vid. not. ad Genes. XXXII, 23. Conf. et Deut. II, 37. Jud. XI, 13. Hodie illum torrentem زرقا *Zerka*, i. e. coeruleum dici, observat Burckhardt *Travels in Syria* p. 347. כִּי עַז גְּבוּל בְּנֵי עַמּוֹן *Quia terminus terrae Ammonitarum firmus erat.* Terra Ammonitarum a natura munita erat montibus, quos Israelitae haud facile superare potuerunt.

25. אֵת כָּל־הֶעָרִים הָאֵלֶּה *Omnes has urbes*, inter Arnonem et Jabbokum torrentem sitas. De חֶשְׁבּוֹן *Eusebius et Hieronymus in locis Hebraicis*: Hesebon nunc vocatur *Esbus, quae urbs Arabiae est in montibus contra Jericho.* Hinc *Esbonitae* Arabes apud Plinium Lib. V. Cap. 11. Abulfedae temporibus haec urbs fuit metropolis provinciae *Balka* (conf. not. infra ad XXII, 1.). Vocat eam حسبان *Chosban*; *est*, inquit, *hoc oppidum parvum situm in valle, obsitum arboribus et malis, hortisque et arvis* (Tab. Syr. p. 11. ed. Koehler.). Conf. Büsching *Geograph.* P. V. p. 389. et 515. 516. Ruinas urbis illius visit Burckhardt *Travels* p. 365. וּבְכָל־בְּנֹתֶיהָ *Et in omnibus filiabus ejus.* Clericus et Dathius intelligunt sub *filiabus* colonias. Sed mallem cum aliis interpretibus, inter quos et Michaelis, intelligere urbes minores illius ditionis. Chesbon erat metropolis, et castella, vici et oppida minora circa illam vocantur ejus *filiae.* Sic Jos. XIII, 17. dicitur *Chesbon et urbes ejus.* Et Ezech. XVI, 44. etc. villae vocantur *urbium filiae.* Recte igitur Onkelos בִּבְנָתָהּ hic vertit בִּכְפְרָנָהָא *pagos ejus.*

26. כִּי חֶשְׁבּוֹן — אַרְנֹן *Chesbon enim fuit urbs Sihonis, regis Amoraeorum, isque antea bellum gesserat cum rege Moabitarum, et omnem terram ejus ad Arnonem usque ei eripuerat.* Occurrit Moses objectioni, cur Hebraei occupaverint Chesbonem, urbem Moabitarum, contra divinam prohibitionem (Deut. II, 9.)? Respondet, Chesbonem non amplius fuisse *Moabitarum* sed *Amoraeo-*

rum, captam bello. הָרִאשׁוֹן variae interpretantur. Alexandrini τὸ πρότερον, antea. Chaldaeus, Syrus, Arabs, primum, quod significaret, Sihonem, nulla injuria lacessitum, bellum Moabitis intulisse. Alii, uti Michaelis, connectunt מֶלֶךְ מוֹאָב הָרִאשׁוֹן regem Moabitarum priorem, i. e. qui regnaverat ante Balacum tum regnantem, Cap. sequ. Vs. 1. Sed videtur הָרִאשׁוֹן prior potius significare: antequam Israelitae regi Amoraeorum bellum inferebant.

27. עַל־כֵּן יֹאמְרוּ הַמֹּשְׁלִים Hine dicunt, canunt poëtae. מֹשְׁלִים non sunt parabolistae, uti vertunt Fagius et Vatablus, aut historiarum scriptores, ut vult Masius in Praefat. ad Commentar. in Jos.; sed Poëtae; nam מְשָׁלִים omnia in universum carmina vocantur, prophetica, epinicia, lugubria, invectiva (conf. infra Cap. XXIII, XXIV. Ps. XLIX, 5. Jesaj. XIV, 4. Habac. II, 6.), ob figuratum dicendi genus, a מָשַׁל assimilavit. Apud Arabes adhuc أَمْثَوْل sunt versus; vid. Castelli Heptagl. p. 2170. 71. Cf. Lowth de S. Hebraeor. poësi p. 48. not. et J. D. Michaelis Not. p. 449. edit. Lips. Quod sequitur interpretum plures habent pro fragmento Epinicii Cananaei, quo fides afferatur ei quod supra Vs. 26. dictum erat, totum illum terrae tractum, in quo Chesbon sita erat, esse Moabitis ab Amoraeis ereptum. Verum contextui magis congruum videtur, hos Versus pro Epinicio Hebraeorum in victoriam de Amoraeis parta capere. Cf. quae de hoc loco disseruit Fr. Bleek in dem bibl. exeget. Repertor. a nobis edito P. I. p. 4. seqq. בֹּאוּ חֶשְׁבּוֹן Venite Chesbonem. Verba Hebraeorum adhortantium se ad firmandam et restaurandam urbem, bello dirutam. תִּבָּנֶה Struatur, i. e. restauretur; videtur primo impetu capta ab Hebraeis incensa esse, uti fieri solet, si hostes urbem antea diu obsessam capiunt. Apud Syros etiam verbum ܒܢܐ non solum significat urbem exstruere, sed etiam eam munire et restaurare. וְתִכּוֹנֵן Et firmetur, muniatur. עִיר סִיחוֹן Urbs Sihonis, regia ejus.

28. אַרְנֹן — כִּי־אֵשׁ *Nam egressus est ignis Chesbone, et flamma ex urbe Sihonis, quae absumsit Arem Moabi et eos, qui loca excelsa ad Arnonem incolebant.* Idem ille hostilis ignis, qui Chesbonem conflagraverat, Ari illatus, hanc in cineres redegerat. Poëta significat, Chesbonem primo, deinde Arem ab Hebraeis, vel, ut alii volunt, ab Amoraeis esse captam. Videtur tamen haec urbs postea rursus a Moabitis recuperata, uti colligi potest ex Jesaj. XV, 1., ad quem loc. cf. not. בַּעֲלֵי *Qui habent*, tenent, i. e. incolae, habitatores, ut Jos. XXIV, 11. Jud. IX, 2. seqq. — בָּמוֹת אַרְנֹן *Excelsa Arnonis*, cf. not. supra ad Vs. 13. Ceterum duos hosce Versus Jerem. XLVIII, 45. 46. offert.

29. סִיחוֹן — אוֹי לְךָ *Vae tibi, Moabe! periisti! popule Cemoschi! filios suos qui evaserant et filias suas dedit in captivitatem regi Amoraeorum, Sihoni.* עַם־כְּמוֹשׁ *Populus Cemoschi* vocantur Moabitae, quorum idolum erat *Cemosch*, conf. 1 Reg. XI, 7. Jerem. XLVIII, 46. Coluisse illud et Ammonitas patet ex Jud. XI, 24. Nonnulli interpretes eundem deum putant, qui Graecis κῶμος, comessationum, compotationum et omnis lasciviae et proterviae Deus. Hyde *de relig. vet. Persar.* Cap. V. p. 129. edit. sec conjicit כְּמוֹשׁ idem esse ac Arabicum خموش quod *culices* significat, fuisseque imaginem culicis, astrologica arte confectam ad averruncandos culices. Sic Accaronitae בַּעַל זְבוּב *dominum muscarum* coluerunt. Clericus putat nomine כְּמוֹשׁ significari *solem*, coll. Arab. كمش *celerem esse, properare*, quod sol summa celeritate utrumque hemisphaerium peragrare videatur. Alias minus probabiles conjecturas retulit dijudicavitque Dithm. Hackmann Dissert. *de Cemoscho Moabitarum idolo*, Brem. 1730., repetit. in Oelrichsii *Collect. Opusculor. histor. philolog. theologicor.* T. I. P. I. p. 19. seqq. Ipse Hackmannus a verbo كمش, quod non solum summam celeritatem ac promtitudinem, verum et omnem strenuitatem et fortitudinem exprimere ait, nomine כְּמוֹשׁ numen

belligum, sive strenuum belli praesidem, Martem, significari existimat. Quum porro Hebraei tradant, Cemoschum fuisse nigrum lapidem, quem pro idolo colerent Moabitae, Hackmannus illum haud diversum censet a lapide illo nigro in angulo templi Meccani, *Caaba* (كعبة) dicti, quem prisci Arabes adorabant. Equidem malim כְּמוֹשׁ ex Arabico كَمُوس *tetricus, austerus* pro nomine aliquo saevo, terribili habere. נָתַן בָּנָיו פְּלֵיטִם *Dedit*, reddidit *filios suos evasores*, profugos. Cemoschus eo redigi cultores suos sivit, ut quaerendus eis esset modus et ratio evadendi, nisi gladio perire vellent. Uti Hebraei *filii Dei*, ita Moabitae hic vocantur filii Cemoschi. Ad וּבְנֹתָיו בַּשְּׁבִית repetendum est נָתַן *filias suas in captivitatem dedit*, i. e. abducendas permisit.

30. וַנִּירָם — מֵידְבָא *Jaculis confecimus eos. Periit Chesbon usque ad Dibonem; desolavimus omnia usque ad Nofach, quod usque ad Medba* extenditur. וַנִּירָם Kimchi recte primam Pluralis Futuri verbi יָרָה *jaculatus est* praefixo Vav conversivo statuit, pro וַנִּירֶה אוֹתָם, sive וַנִּירָם, uti et alias Suffixum masculini pluralis praemisso *Camez* loco τοῦ *Segol* adjicitur, vid. Gesenii *Lehrgeb.* p. 206. Aben-Esra quoque vocem illam ad יָרָה refert, et sic exponit: כַּאֲשֶׁר יָרִינוּ אוֹתָם *posteaquam jaculis confecimus eos*, periit Chesbon, et quae sequuntur. In alia omnia discesserunt veteres interpretes, qui וַנִּירָם pro nomine ceperunt, quamvis in ejus interpretatione in diversas partes abeunt. Alexandrini habent: *τὸ σπέρμα αὐτῶν ἀπολεῖται*, quasi legissent נִינָם *soboles eorum*. Onkelos sic vertit: פְּסַקַת מַלְכוּ מֵחֶשְׁבּוֹן *cessavit regnum Chesboni*. Videtur נִיר cepisse pro nomine, *lucernam*, hinc metaphorice *regni et posterorum gloriam* significante, ut 1 Reg. XI, 36. XV, 4. Ita et Arabs Erpenii: سلطنتهم انتلفت مع حشبون *dominium eorum periit una cum Chesbone*. Saadias: زال سيماءهم من حشبون *abla-*

tum est vestigium eorum e Chesbone. Vulgatus: *jugum ipsorum* (coll. Arab. نِيرٌ et Syr. ܢܺܝܪܳܐ *jugum*) *disperiit ab Hesebon usque Dibon*, ut sensus esset, totam illam ditionem inter Chesbonem et Dibonem, quae antea Moabitis subdita esset, eorum imperio ac dominationi avulsam fuisse, sic ut intra terminos longe angustiores Moabitae concluderentur; *jugum* enim saepe *dominium* significat, conf. Jerem. XXVII, 8. 11. XXVIII, 2. 14. Syrus: ܘܚܩ̈ܠܬܐ ܕܚܫܒܘܢ ܐܒܕ *et agri Chesbonis perierunt.* Similiter nos olim verba וַנִּירָם אָבַד interpretati sumus *agri eorum virentes perierunt.* Etenim a primaria verbi נור, *splendendi, lucendi*, notione, nomen نِيرٌ Arabibus praeter alia etiam significat *tractus lucidos viae, sulcosve nitentes* (ما يتضح من الطريق والخدود واضح من الطريق *Dsjeuhario* inquiente, quem Schultensius affert ad Proverb. XXI, 4. p. 249.), unde Hebraei agrum, qui aut a spinis et sylvis, aut ab herbis, quae quiescenti increverant, liberatur ad novam sementem accipiendam, נִיר solent appellare, quasi *sulcum lucidum agri novalis.* Qua significatione legitur Jerem. IV, 3. Hos. X, 12. Prov. XIII, 23. Hinc verti possit *ager virens.* Sed quo minus נִירָם pro nomine cum Suffixo habeamus, prohibet primo *Vav* conversivum, quod nusquam nominibus praefigitur, sed tantum verbis. Nec, quod aliqui sumunt, וַנִּירָם contracte positum esse pro וְהַנִּירָם, locum habere potest, quum nominibus, quae pronomina suffixa adjecta habent, Articulus praemitti non soleat, nisi pauca quaedam loca excipias; vid. Gesenii *Lehrgeb.* p. 658. Deinde vero אָבַד cum וַנִּירָם jungere vetant Accentus, qui אָבַד חֶשְׁבּוֹן nectere jubent. Denique τῷ וַנִּירָם manifeste parallelum est וַנַּשִּׁים *desolavimus*, altero Versus hemistichio. אָבַד חֶשְׁבּוֹן עַד־דִּיבֹן *Periit Chesbon usque ad Dibon*, depopulati sumus totum illum tractum Cheshonem inter et Dibonem,

quae erat urbs agri Moabitici, vid. Jes, XV, 2. Jerem. XLVIII, 18, 22. Hieronymus in locis Hebraicis: „*Dibon*, villa pergrandis, juxta Arnonem, quae, cum primum fuisset filiorum Moab, et post eam Sihon, rex Amoraeorum, belli jure tenuisset, a filiis Israel capta atque possessa, in partem venit tribus Gad.“ Urbis ذيبان *Diban* ruinas in planitie Arnoni ad septentrionem sitas vidit Burckhardt *Travels in Syria* p. 372. Quae sequuntur, וַנַּשִּׁים עַד־נֹפַח, Alexandrini reddunt: *καὶ αἱ γυναῖκες αὐτῶν ἔτι προσεξέκαυσαν πῦρ*, quia נָשִׁים significat *mulieres*, et נָפַח *flavit*. Vulgatus: *lassi pervenerunt in Nophe*, quasi נשים esset a נָשַׁם Chald. et Syr. *spiravit*, *anhelavit*, spirantes, i. e. lassi. Sed non dubium est, vertendum esse *vastavimus*, est enim וַנַּשִּׁים prima pluralis Futuri Hiphil verbi שָׁמֵם. Forma est chaldaizans, Dagesch inserto primo radicali; vid. Gesenii *Lehrgeb.* p. 360. *Vastavimus* interpretantur Onkelos, Syrus, et Saadias. Verba אֲשֶׁר עַד־מֵידְבָא vulgo sic intelligunt: *quod*, scil. extenditur *usque ad Medbam* vastavimus. Sed אֲשֶׁר a Masorethis ut suspectum est notatum puncto extraordinario literae ר imposito, quo videntur indicare voluisse, eam in aliis codicibus deesse. Ac sane in codice Samaritano legitur אש, et Alexandrini habent *πῦρ*. Qua adscita lectione vertendum erit: *ignis* belli *usque ad Medbam*, scil. saeviit. אש legendum putat etiam Gaabius, sed enunciat אִשׁ, quod interpretatur ex Arabico أَيِسَ, *desperavit*. Praeterea עַד in hoc Versu semper *multitudinem* vertit, collato Arabum عَدّ; נשים vero (quod נָשִׁים effert) ad verbum سام, *persequutus est*, refert, et primum hujus versiculi vocabulum וַנִּירָם ad יָרָה, *jaculis confecit* (cf. supra), unde haec hujus commatis translatio prodit: *Sagittis illos confecimus*, *ruit Chesbon*, *multitudo Dibonis* (periit, quod repetendum); *persequuti illos sumus*, *multitudine Nophachi desperante*, *desperante Medbae multitudine*. In qua interpretatione displicet,

quod vocibus Hebraicis frequentissime obviis novae significationes obtruduntur. Hillerus *de arcano Kethibh et Keri* p. 156. puncto extraordinario literae ר imposito aliam vocum distinctionem, quae in codicibus nonnullis obtinuerit, indicari existimat, videlicet hanc: עַר־נֹפְחָא שֶׁעַר־מֵידְבָא desolavimus *usque ad Nophcham, quae Medebam usque* pertingit. נֹפְחָא, inquit, „idem quod נֹפַח, ut eodem sensu manente permutantur שֹׂבַע et שָׂבְעָה *saturitas*, רֹגֶז et רָגְזָה *commotio*, אֹמֶץ et אָמְצָה *robur*. Aleph enim venit pro He femineo, ut in גִּבְעָא civitatis nomine 1 Chron. II, 49. pro גִּבְעָה; in עֻזָּא 2 Sam. VI, 3. pro עֻזָּה 2 Sam. VI, 7. 8., et in aliis.“ Quae quidem Hilleri sententia longe est praeferenda J. D. Michaelis conjecturae, pro אֲשֶׁר legendum esse אָשֶׁר, *rudera*, collato Arabico أَثَرٌ, quod proprie *vestigia*, hinc apud Geographos *rudera vastatarum urbium* denotat. Ceterum de Medeba Hieronymus in locis Hebraicis habet haec: „*Medaba usque hodie urbs Arabiae, antiquum nomen retinens, juxta Esebon.*“ Urbis مادبا *Madba* rudera describit Burckhardt l. c. p. 366. Cf. Relandi *Palaest.* p. 593.

31. וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ הָאֱמֹרִי *Consedit ergo*, castra posuit, *Israel in terra Amoraeorum.* Hoc jam dictum est Vs. 25., sed repetitur post insertum illud carminis fragmentum.

32. לְרַגֵּל *Ad explorandum*, ut Genes. XLII, 9. De יַעְזֵר Hieronymus in *locis Hebraicis* ex Eusebio: „*Jaezer* civitas Amoraeorum in decimo lapide Philadelphiae, ad solis occasum trans Jordanem, quae fuit terminus tribus Gad, extenditurque usque Aroer, quae ipsa respicit usque Rabbam. Fuit autem separata a Levitis et distat ab Esebon quindecim millibus, e qua magnum flumen erumpens a Jordane suscipitur.“ אֶת־בְּנֹתֶיהָ *Filias ejus*, i. e. urbes illius ditionis; conf. not. ad Vs. 25. וַיִּירַשׁ (hisce enim Vocalibus legendum est, quod in textu exstat, sive τὸ כְּתִיב) *Et possedit*, occupavit scil. Israel. Sed in margine

legi praecipitur in Hiphil, וַיּוֹרֶשׁ *et expulit* Amoraeos. Ita et codex Samaritanus et Alexandrini, qui ἐξέβαλον reddiderunt.

33. וַיַּעֲלוּ דֶּרֶךְ הַבָּשָׁן *Ascenderunt viam Basanis.* Basan, Syris et Arabibus ܒܬܢܝܢ, بثنية, Graecis *Βαταναία* vel *Βατανaία*, regio erat trans Jordanem inter Jabbocum et Arnonem pascuis felicissima, unde et nomen est nacta. Nam بثنية significat *solum planum et ferax*, uti ex Arabum Lexicographo Firuzabadio ostendit Bochartus *Hieroz.* P. I. Lib. II. Cap. XXXI. p. 305. 306. Cf. Relandi *Palaest.* p. 200. Hodie veteris Bataneae pars septentrionalis vocatur حَوْرَان *Hauran* (חַוְרָן Ezech. XLVII, 16.); reliquam ejus partem ii tractus, qui nunc بلاد اربد *Belad Erbad*, بلاد بنى عبيد *Belad Beni Obeid* et جولان *Dscholan* vocantur, occupant; vid. Burckhardt l. l. p. 286. 287. sequ. לַמִּלְחָמָה *Ad bellum*, i. e. ut praelium committeret. אֶדְרֶעִי *Ad Edrei.* Hieronymus l. c.: „*Edrai*, ubi interfectus est Og, rex Basan. — Nunc autem est Adara insignis civitas Arabiae in vicesimo quarto lapide a Bostra.“ Abulfeda p. 50. 51. (edit. Koehler.) *Syriae Descript.* eam scribit اذرعات, et inter alia dicit eam abesse a Damasco 24 milliaria Arabica, i. e. circiter $6\frac{2}{5}$ Germanica. Ex qua situs descriptione manifestum esse monet Michaelis in *Supplemm.* p. 29. multo magis ad boream deflexisse Mosem, quam vulgo putatur. Rudera hujus urbis, hodie درعة *Dra*, conspexit Burckhardt, vid. l. l. p. 241. Illas visit et O. F. de Richter anno 1816.; vid. Ejus *Wallfahrten im Morgenl.* (Berl. 1822.) p. 172.

35. עַד־בִּלְתִּי הִשְׁאִיר־לוֹ שָׂרִיד *Usque adeo ut non relinqueret ei residuum*, superstitem. Nam Amoraei erant e septem populis, quos ad internecionem delere jussi sunt Hebraei.

CAP. XXII.

Balacus, Moabitarum Rex, Bileamum ariolum, ut male precaretur populo Israëlitico, evocat: cujus adventu aegre post secundam legationem impetrato, in iter se dat Bileamus, ob cujus pravum animum angelus illi se in itinere opponit, prostrataque ejus asina, et inusitato prodigio herum alloquente, tandem etiam ei se videndum Angelus praebet, eumque reprehendit, a quo tamen abire ad Balacum Bileamus permittitur.

1. בְּעַרְבוֹת מוֹאָב *In campestribus Moabiticis*, quae scil. olim Amoraei Moabitis eripuerant; nam Moabitae tenebant montana, ut apparet ex iis, quae sequuntur. Moabitarum ditio erat ea in regione quae in Novo Testamento dicitur *Περαία* (i. e. *πέραν τοῦ Ἰορδάνου, trans Jordanem*), hodie بَلْقَاء *Balka*. Vid. Abulfedae Tab. Syr. p. 11. Cf. BURCKHARDT *Travels in Syria* p. 368. *Campestria* vero *Moabitica* eum illius regionis tractum esse, qui hodie *el Kora* (الغَوْرُ *solum depressum*, a غَوَرَ *profundus fuit*), nomine, ut addit, in Syria planitiebus proprio, dicitur, observat idem ille peregrinator perspicacissimus. Solum illius planitiei esse ait arenosum et sterile. מֵעֵבֶר לְיַרְדֵּן *Trans Jordanem*. Ita vocatur omnis regio ad ortum Jordanis sita. Conf. not. ad Deut. I, 1.

4. אֶל־זִקְנֵי מִדְיָן *Senibus*, i. e. primoribus *Madian*. Moabitae ad Midianitas iverunt, ut communi consilio quid factu opus esset, dispicerent. Quae hic memoratur Midian, non eadem est, cujus Genes. XXV, 1. et Exod. III, 1. mentio fit; haec enim sita erat in orientali maris Erythraei littore, in ipso Arabiae felicis ingressu; quae autem hic memoratur, vicina erat Moabitarum terrae. Hieronymus, postquam de priore illo loquutus esset, de nostra Midian haec dicit: *Haec alia civitas ὁμώνυμος ejus, juxta Arnonem et Areopolin, cujus nunc ruinae tantum-*

modo demonstrantur. Nostrae Midianis mentio fit Genes. XXXVI, 35., quo ex loco apparet, Moabitas et Midianitas inimicas olim gentes fuisse; sed nunc ex metu Israelitarum pacem ineunt. יְלַחֲכוּ — הַשָּׂדֶה *Depascet nunc hic populus quidquid circa nos est, ut bos pascui gramen depascit.* Haec imago ex vita Nomadica desumta rem ipsam bene adumbrat, licet nostris moribus aliena videatur.

5. וַיִּשְׁלַח *Et misit* Balakus consilio inito cum Midianitis finitimis. אֶל־בִּלְעָם בֶּן־בְּעוֹר *Ad Bileamum filium Beoris.* Bileamum impostorem fuisse et hominem pessimum, satis apparet ex eo, quod non solum artibus magicis, incantationibus et auguriis captandis publicum quaestum faciebat (conf. Vs. 7.), verum etiam Jovae et Baal-Peori simul sacrificia offerebat, et populum Israeliticum ad turpissimum idololatriae genus inducebat. Talem hominem, qui verum Dei prophetam et apparitionibus divinis dignatum esse putant, ii ne dignitati patefactionum divinarum plane contrarium aliquid contendant et hominibus malevolis ansam praebeant, contra omnes patefactiones divinas suspicionem movendi, valde veremur. פְּתוֹרָה nonnulli interpretes cum Vulgato et Syro vertunt *hariolum,* quia פָּתַר est *interpretari* et *aenigmata solvere.* Sed nomen proprium loci alicujus esse, apparet et ex ה huic voci adnexo, quod h. l. est locale, *in, ad,* et ex Deut. XXIII, 4., ubi Praepositio מִן plane id postulat. Hieronymus: „*Fathura* urbs Mesopotamiae, unde fuit Balaham ariolus.“ Cf. infra XXIII, 7. Deut. XXIII, 5. אֲשֶׁר עַל־הַנָּהָר אֶרֶץ בְּנֵי־עַמּוֹ *Quae est* (urbs) *ad fluvium patriae suae.* הַנָּהָר *Fluvius κατ᾽ ἐξοχὴν* dicitur Euphrates, ut Genes. XV, 18. Jos. XXIV, 2. 15. Cf. et not. ad Genes. II, 14. אֶרֶץ בְּנֵי־עַמּוֹ *Terra filiorum populi sui,* sive popularium suorum, est *patria* Bileami. Sed pro עַמּוֹ legunt עַמּוֹן quatuordecim Codices Kennicottiani et duo Rossiani cum textu Samaritano et versione Vulgata et Syriaca. Conf. Kennicotti *Dissertat. General.* p. 369. edit. Brunsii, Hubigantium ad h. l. qui, ut solet, hanc lectionem

vulgari praefert, et DE Rossii *Varr. Lectt.* P. II. p. 15. Sed quod in codicibus Judaeo Hebraicis longe plerisque scriptum reperitur, עמו, recte se habere, docet locorum situs. Constat enim, Ammonitas Euphrati neutiquam confines fuisse, quod nimis notum est, quam ut id h. l. monere opus sit. Accedit quod Cap. sequ. Vs. 7. diserte dicitur, Bileamum arcessitum esse ex *Mesopotamia*. כסה את־עין הארץ *Tegit oculum terrae*, i. e. ejus superficiem, ut Exod. X, 5. 15. והוא ישב ממלי *Et consedit e regione mei*, contra me, mihi et regno meo imminet.

6. ארה־לי את־העם הזה *Male precator mihi*, i. e. in mei gratiam, *huic populo.* Vatum imprecationibus magnam vim adscribebant plures antiqui populi. Existimabant enim, eos Numini gratiores esse quam alii homines, ita ut ab eo, quod peterent, facile impetrare possent. Sic et Romani credebant, se posse carmine quodam urbes, exercitusque hostiles perdere, qua de re exemplum adfert Clericus ad h. l. ex MACROBII *Saturnal.* Lib. III. Cap. 9. et ex Plutarchi vita Crassi. Eadem superstitio tenuit et Indos ac Mexicanos; vid. *das alte u. neue Morgenl.* P. II. No. 373. p. 266. E nostro loco discimus, Orientales quoque populos credidisse, Numen precibus eo posse adduci, ut iisdem adfectibus ac ipsi laboraret, iisque male faceret, quibus ipsi male vellent.

7. קסמים *Incantamenta*, i. e. merces incantamentorum. Sic בשרה *faustum nuncium* 2 Sam. IV, 10. significat *praemium* ejus *nuntii.* Legati pecuniam secum ferebant, ut, si Bileamus ante operam praestitam mercedem vellet, ea statim solvi posset, ne quid ejus iter moraretur.

8. Credibile est, Bileamum ex legatis cognovisse, Israelitas multitudine longe superare Moabitarum et Midianitarum exercitus; et fortasse jam ante legatorum adventum rerum ab Israelitis gestarum fama ad aures ipsius percrebuit. Facile igitur conjicere poterat, Moabitas Israelitis succubituros esse. Simul vero homo versutus bene intelligebat, si populo Israelitico male precaretur, et is

nihilominus victoriam super Moabitis reportaret, id sibi et arti suae incantatoriae magno detrimento fore. Nec tamen propterea, quod legati ab eo postularent, plane denegare voluit, partim quod hoc malam de arte sua suspicionem movere potuisset, partim quod ita lucrum non contemnendum amisisset. Quae quum ita essent, ita sese gerere decrevit, ut, si etiam Israelitis non male precaretur, nihilominus tamen non desineret a Moabitis et gentibus finitimis amplius pro Dei familiari haberi. Eo fine finxit consultationes, quas cum Deo habuerit, et responsiones, quas ab eo acceperit.

11. קָבָה־לִּי *Maledic mihi*, in mei gratiam, ut supra Vs. 6., et quemadmodum ibi אָרָה Imperativus Cal verbi אָרַר erat, ita hic קָבָה est Imperativus verbi קָבַב addito He paragogico.

12. בָּרוּךְ *Benedictus* a Deo, felix, cui omnia ex voto cedunt.

15. וַיֹּסֶף עוֹד שְׁלֹחַ *Addidit mittere*, i. e. denuo misit. נִכְבָּדִים מֵאֵלֶּה: *Graviores*, honoratiores *illis*; ut Genes. XXXIV, 19.

16. אַל־נָא תִמָּנַע מֵהֲלֹךְ אֵלָי *Noli, quaeso, prohibere te ipsum ne venias ad me*, i. e. ne causeris quidquam quo minus venias. Alii: ne sinas te prohiberi, scil. interdicto Dei.

17. כַּבֵּד אֲכַבֶּדְךָ מְאֹד *Honorando honorabo te valde*, i. e. maximis te cumulabo muneribus. De donis hoc esse intelligendum, patet e Versu proximo et ex XXIV, 13. Eodem sensu Graecum τιμᾷν usurpatur Act. XXVIII, 10., 1 Timoth. V, 17., et ab exteris scriptoribus.

18. אִם־יִתֶּן־לִי בָלָק מְלֹא בֵיתוֹ כֶּסֶף וְזָהָב *Si Balacus mihi dederit plenitudinem domus suae argentum et aurum*, i. e. domum suam argento et auro plenam. לֹא אוּכַל — גְדוֹלָה: *Non potero transgredi os Jovae, ut faciam parvum aut magnum quid*, i. e. nihil quidquam a

me contra Dei jussa impetrabit, quodcunque offerat pretium. Phrasis *nec parvum nec magnum* apud Hebraeos significat *nihil quidquam*, vid. v. g. 1 Sam. XX, 2. Simulat Bileamus, se hominem esse integerrimum et ab omni lucri cupiditate alienissimum; id quod legatis Balaci eo majorem de illo opinionem injicere debebat.

19. וְעַתָּה *Et nunc.* Sed haec particula h. l. habet significationem adversativam, *attamen*, *interea*, uti Deut. V, 22. Ruth. III, 12.

22. וַיִּחַר־אַף אֱלֹהִים כִּי־הוֹלֵךְ הוּא *Sed iratus est Deus ei, quod iter adgrederetur.* Qui vere hoc factum putant, ii difficultate inexplicabili impediuntur, quomodo Deus irasci potuerit, quod Bileamus proficisceretur, quum tamen ipsi proficisci permiserit, Vs. 20. Hujus difficultatis varii varias explicationes excogitarunt, quarum tamen nulla nodum solvit. Sunt, qui dicant, Deum Bileamo ideo esse iratum, quod iverit animo nocendi et maledicendi. Clericus verba illa Versus 19. censet hoc significasse, *permitto tibi proficisci cum legatis, si modo nihil abs te petant, quod sit praeceptis meis contrarium;* Bileamum autem ita intellexisse, quasi Deus potestatem ei faceret abeundi cum Moabitis, si modo in posterum nihil faceret, quod contrarium esset Dei praeceptis. Quae omnia artificiose excogitata atque e longinquo petita videntur. Magis credibile est, scriptorem his verbis suam ipsius de eo, quem dehinc narrat, miro eventu, sententiam praemisisse.

23. Si vera sunt, quae supra ad Vers. 8. diximus, sponte intelligitur, totam hanc, quae nunc sequitur, narrationem de asina, a Bileamo fictam esse hoc fine, ne ab ejus auctoritate detraheretur, si Israelitis bene precaturus esset. Insunt enim huic historiae tam multa inter se contraria, ut qui eam sine praeconcepta opinione legat, primo statim intuitu videat eam esse viri versuti figmentum, quod homines duntaxat inculti et superstitione occoecati credere potuerunt. Qui alias hujus narrationis explica-

tiones scire cupit, videat ad h. l. Excursum. — בַּשָּׂדֶה *In agrum*, scil. consitum, aut cultum, ut Cap. XX, 17. לְהַטֹּתָהּ הַדָּרֶךְ *Ut declinare eam faceret ad viam*, i. e. ut eam in viam reduceret. Vel, *ob declinare facere etc.* i. e. eo quod ipsum divertere fecerat e via.

24. בְּמִשְׁעוֹל הַכְּרָמִים *In semita vinearum*, i. e. in angusta calle, inter vineas maceriis (גָּדֵר מִזֶּה וְגָדֵר מִזֶּה) cinctas. מִשְׁעוֹל h. l. tantum obvium collato שֹׁעַל *pugillus* (Jesaj. XL, 12.) videtur proprie esse spatiolum, quod in pugno seu contracta manu cernitur.

25. וַתִּלָּחֵץ אֶל־הַקִּיר וַתִּלְחַץ אֶת־רֶגֶל בִּלְעָם אֶל־הַקִּיר *Pressit sese ad murum, ita ut simul Bileami pedem comprimeret.*

28. וַיִּפְתַּח יְהוָה אֶת־פִּי הָאָתוֹן *Aperuitque Jova os asinae.* Ita Homerus *Il.* T. 407. de Xantho, Achillis equo: *Αὐδήεντα δ' ἔθηκε θεὰ λευκώλενος Ἥρη*, *vocalem*, loquentem *reddidit dea ulnas-candida Juno.* Si vere id accidit, quod hoc Versu narratur, admodum mirandum est, Bileamum, tanto prodigio territum, non prorsus obmutuisse, sed ita respondisse bruto animanti, quasi non tum primum cum eo esset colloquutus. Vere Clericus dicit: „aut (Bileamus) insaniebat, aut nescio quid de brutis sentiebat."

30. מֵעוֹדְךָ עַד־הַיּוֹם הַזֶּה *Ab eo tempore quo es, usque ad diem hodiernum*, i. e. tam longum tempus. Similem phrasin vide Genes. XLVIII, 15. הַהַסְכֵּן הִסְכַּנְתִּי לַעֲשׂוֹת לְךָ כֹּה *Num tentando tentavi facere tibi ita?* i. e. num te jam antea ita tentavi?

32. In verborum כִּי־יָרַט הַדֶּרֶךְ לְנֶגְדִּי interpretatione et veteres et recentiores ob verbum יָרַט praeter hunc locum semel duntaxat, Job. XVI, 11. obvium admodum variant. Illorum conjecturas aut somnia si quis scire cupit, adeat Michaelis *Supplemm.* p. 1164. Illustrandum est verbum illud ex Arabico ورط, *praeceps ruit, exitialis,*

periculosus fuit, ut verba ita sint vertenda: *praeceps*, i. e. *periculosa est via coram me*, video tibi ingens periculum imminere, ut tutius tibi sit in via non pergere. Ita et Saadias vertit: تورّطت الطريق, *praeceps, periculosa est via.* In codice Samaritano legitur, כי הרע דרכך *quoniam mala est via tua.* Sed ea videtur esse Critici Samaritae emendatio, quales plurimae in codice Samaritano occurrunt. Affixum tamen secundae personae addendum esse τῷ הַדֶּרֶךְ e lectione Samaritana, Dathius existimat cum Clerico.

33. נָטָה לְפָנַי *Et declinavit coram me*, declinavit a vita trita me spectans. אוּלַי — הֶחֱיֵיתִי *Nisi declinasset, profecto te, illa conservata, occidissem.* Quis hic non videt inconcinnum hominis figmentum?

36. וַיֵּצֵא לִקְרָאתוֹ *Exivitque ei obviam*, honoris causa, ut Exod. XVIII, 7. — עַל־גְּבוּל אַרְנוֹן אֲשֶׁר בִּקְצֵה הַגְּבוּל *Ad terminum Arnonis, qui* est *in extremo finis*, i. e. ad Arnonem, qui alluit fines Moabitarum. Hoc observatur, ut lector intelligat, Bileamum summo honore a rege Moabitarum fuisse exceptum.

37. לָמָּה לֹא הָלַכְתָּ אֵלָי *Quare non venisti ad me?* quum prima vice ad te miserim. הַאֻמְנָם לֹא אוּכַל כַּבְּדֶךָ *An vero nullo possum te honorario donare?* De כַּבֵּד vid. not. supra ad Vs. 17.

38. הֲיָכֹל אוּכַל דַּבֵּר מְאוּמָה *An quidquam possum eloqui?* i. e. nec pro meo nec pro tuo arbitrio quidquam hac in re dicere possum, quum a Deo plane pendeam.

39. קִרְיַת חֻצוֹת, quod proprie *urbem platearum* significat, procul dubio est nomen proprium urbis alicujus Moabiticae. Alii vertunt *in civitatem divisionum*, sive *separationum*, a חָצָה, quod urbs illa fines Moabitarum ab externorum finibus quasi separaverit. Ita vocem illam intellexit Vulgatus, qui reddidit *in urbem quae in extremis regni ejus finibus erat.* Alexandrini: εἰς πόλεις

ἐπαύλεων, quasi pro חצות legissent חצרות, quam quidem vocem per *ἐπαύλεις* reddunt Genes. XXV, 16. Jos XIII, 23. Nehem. XII, 29.

41. בָּמוֹת בָּעַל *Excelsa Baalis;* intelliguntur loci eminentes et nemorosi Moabiticorum montium, in quibus more Orientalium Baali sacra fieri solebant. Vid. not. ad Levit. XXVI, 30. Ceterum בַּעַל, quae vox proprie significat *dominum*, commune Diis Phoeniciis nomen videtur fuisse. Conf. SELDENUM *de diis Syris* Syntagm. II. Cap. I. p. 194—196. edit. Lips.

CAP. XXIII.

Bileamus populo Israelitico bene precatur.

1. בְּנֵה־לִי — אֵילִים *Aedifica mihi hic septem altaria, septemque juvencos et septem arietes mihi parato.* Cur Bileamus numerum septenarium elegerit, varii varias reddunt caussas. Clericus putat, Bileamum id fecisse in honorem Jovae, cui sacer erat hic numerus, quod intra septiduum coelum et terram creavit, ut his sacrificiis eum sibi conciliaret. Dathio autem Bileamus videtur plures Deos coluisse, et in his quoque Jovam, Deum Israelitarum, atque sperasse interventu alius cujusdam Dei voti sui particeps fieri. Sed videtur Bileamus numerum septenarium ideo elegisse, quod ille ab omnibus fere gentibus antiquis sacer haberetur et quadam superstitione quasi coleretur. Hinc ad auguria captanda ab incantatore perquam apte eligebatur. Ita Sibylla Cumana, Deiphobe, Phoebi Triviaeque sacerdos, apud VIRGILIUM *Aen.* VI, 38. 39.

Nunc grege de intacto septem mactare juvencos
Praestiterit, totidem lectas de more bidentes.

2. וַיַּעַל *Et ascendere fecit*, scil. in altare, obtulit, sive, obtulerunt Bileamus et Balakus, scil. לְעוֹלָה *in ho-*

locaustam. בַּמִּזְבֵּחַ *In altari*, scil. unoquoque. Sic quoque vertit Onkelos, עַל־כָּל־מַדְבְּחָא.

3. אוּלַי יִקָּרֵה יְהוָה לִקְרָאתִי *Fortasse Jova obviam mihi veniet*, ut mihi quid faciam revelet. In verbis וַיֵּלֶךְ שֶׁפִי exponendis interpretes admodum dissentiunt. Alii cum Onkeloso: אֲזַל יְחִידִי *abiit solus* (ita et Arabs Erpenii); alii cum Vulgato שֶׁפִי vertunt *velociter;* alii cum Ludov. de Dieu; *abiit in planitiem*, sive *vallem.* Ex Chaldaico שְׁפָה *contrivit*, *attrivit*, nonnulli ex Judaeis vocem illam interpretati sunt de animo Bileami quasi attrito, h. e. sollicito et anxio. Ita et Dathius. Equidem sequi mallem interpretationem Alexandrinorum, qui habent, *ἐπορεύθη εὐθεῖαν*, scil. *εἰς χώραν*, *abiit in regionem planam*, subint. montis ubi sacra fiebant. שְׁפִי enim collato Syriaco ܫܦܝܐ significat *locum complanatum*, hinc h. l. ubi sermo est de monte, significari videtur *locus planus in monte, in quo liber detur prospectus quoquo versum*, sive ut utamur Michaelis verbis germanicis: *Eine freie mit keiner Waldung bewachsene Höhe des Berges.* Durior quidem Dathio videtur ellipsis praepositionis אֶל in וַיֵּלֶךְ שֶׁפִי. Sed observandum est, Hebraeos interrogantibus *quorsum?* respondere Accusativo usurpando, sive nomen *urbis* commemorandum sit, ut 1 Reg. XIV, 2. 2 Paral. XX, 36., sive nomen *regionis* aut *loci* appellativum, ut Ps. CIV, 8. 2 Sam. XV, 27. Num. XIV, 26. Plura exempla vide apud Storrium in *Observatt. ad Analog. et Syntax. Hebr.* p. 272. 273. et in Gesenii *Lehrg.* p. 685. Accommodate igitur ad Hebraeorum loquendi modum h. l. וַיֵּלֶךְ שֶׁפִי positum est pro וַיֵּלֶךְ אֶל־שֶׁפִי *discessit in locum, ex quo prospectum haberet minus impeditum.*

5. וַיָּשֶׂם יְהוָה דָּבָר בְּפִי בִלְעָם *Et posuit Jova verbum in os Bileami*, i. e. mandatis eum instruxit, suggessit ei, quae responderet.

7. מְשָׁלוֹ *Figuratam suam orationem*, carmen suum fatidicum, conf. not. supra ad XXI, 27. מִן־אֲרָם *Ex*

Aram, subaudi נַהֲרַיִם *duorum fluviorum*, quod Mesopotamiam designat, vid. Deut. XXIII, 5. Hinc Alexandrini ἐκ Μεσοποταμίας. מֵהַרְרֵי־קֶדֶם *Ex montibus orientis*, nam Mesopotamia est ad orientem regionis Moabitarum, Intelliguntur loca montana ad Euphratem, ubi Phetora, Bileami patria, sita erat. — Ceterum quae nunc sequuntur Bileami oracula, neutiquam probant, quod multi voluerunt, eum fuisse verum prophetam. Partim enim illa satis lata et obscura sunt, partim Bileamus, si mediocrem dumtaxat cognitionem de Israelitarum et ceterorum populorum statu sibi paravit, facile praevidere potuit, Israelitas, qui jam ut Nomades et potentes et a vicinis metuendi fuissent, multo terribiliores fore, si quando sede fixa potirentur. וְזֹעֲמָה יִשְׂרָאֵל *Exsecrare Israelem*, eodem significatu verbum זָעַם et mox Vs. 8. et Prov. XXIV, 24. obvium est.

9. מֵרֹאשׁ צֻרִים *E vertice petrarum.* אֶרְאֶנּוּ *Video eum*, scil populum. Futurum pro Praesenti. לְבָדָד יִשְׁכֹּן *Solus*, seorsim *habitabit*, peregrinos non admittet in ditionem suam. Alii putant, indicari hac phrasi securitatem, quod qui securus est, nec timet solitudinem nec necesse habet accersere quo in tuto sit. Securitatem imago illa significare videtur quoque Deut. XXXIII, 28. Ps. IV, 9. Jerem. XLIX, 31. et Mich. VII, 14., ad quem locum cf. not. — וּבַגּוֹיִם לֹא יִתְחַשָּׁב *Cum ceteris gentibus non numerabitur*, non miscebitur cum aliis gentibus, sed ab omnibus separatus et singularis erit.

10. מִי מָנָה עֲפַר יַעֲקֹב *Quis numerat*, i. e. יכול לְמִמְנֵי *potest numerare*, ut Onkelos reddidit, *pulverem Jacob?* i. e. posteros Jacobi pulverem multitudine aequantes. *Pulvis* enim indicat ingentem multitudinem, conf. Genes. XIII, 16. XXVIII, 14. Onkelos: דַעְדְקַיָּא דְבֵית־יַעֲקֹב דַּאֲמִיר עֲלֵיהוֹן יִסְגּוּן כְּעַפְרָא דְאַרְעָא *parvulos domus Jacobi, de quibus dictum est: multiplicabuntur instar pulveris terrae.* Verba וּמִסְפָּר אֶת־רֹבַע יִשְׂרָאֵל plures sic reddunt: *et numerum quartae partis populi Israelitici.* Particulam אֶת volunt esse Genitivi notam, ut supra X, 2. מַסַּע אֶת־

הַמַּחֲנוֹת *profectio castrorum*, et Jesaj. XI, 9. Deut. XI, 22. Habac. III, 13. Sed hisce locis Nomina posita sunt pro Infinitivis, quae Casus Verborum suorum regunt. Venema in Commentar. ad Malach. I, 13. pro מספר h. l. divisim legi vult מִי סָפַר, ut respondeat τῷ מִי מָנָה in membro antecedenti. Verum etsi huic conjecturae faveant tres codices Samaritani et LXX, qui sic vertunt: *καὶ τίς ἐξαριθμήσεται δήμους Ἰσραήλ;* tamen vix credibile, scripturam illam, sensum faciliorem reddentem, si unquam in codicibus Judaicis exstitisset, ex iis ita evanuisse, ut ne in uno quidem illorum servato sit. Quod in codicibus nonnullis את omissum reperitur, vel casu factum est, vel librario alicui adscribendum, qui voculae illius molestae omissione sensum planiorem reddi existimavit, ut verba וּמִסְפַּר רֹבַע in statu regiminis sint conjungenda. Sed nihil difficultatis verbis וּמִסְפָּר אֶת־רֹבַע יִשְׂרָאֵל inerit, si nomen מִסְפָּר pro Verbo unde est derivatum positum capiamus, quod in poetico stylo haud raro fieri observat Gesenius *Lehrgeb.* p. 726., veluti Genes. XLIX, 4. פַּחַז pro פָּחַזְתָּ, Jesaj. VIII, 5. מְשׂוֹשׂ pro שׂוּשׂ, vid. et Jud. V, 8. Job. XXXVI, 18. Erunt igitur verba illa sic reddenda: *et* quis *numerabit* vel *quartam partem Israelis?* רֹבַע procul dubio est quatuor illarum castrorum Israeliticorum partium, in quas duodecim tribus erant divisae (Num. II.), una, quam fortasse Bileamus eminus prospectabat. Ita Onkelos: אוֹ חֲדָא מֵאַרְבַּע מַשִּׁרְיָתָא דְיִשְׂרָאֵל *aut* quis numerabit *unum e quatuor castris Israelis?* Jarchi a *coëundi, rem habendi* significatu, quem Chaldaicum רְבַע obtinet, רֹבַע explicat רביעותיהן זרע היוצא מן התשמיש שלהם *coitum eorum*, i. e. *semen*, sobolem, *quod e concubitu eorum prodit.* Idem sequutus Saadias: وَمَنْ يُحْصَى ذُرِّيَّةَ إِسْرَائِلَ *et quis numeret sobolem Israelis?* Verum quum רֹבַע et 1 Reg. VI, 25. *quartam partem* denotet, et ea significatio et hic sensum idoneum fundat, eam retinendam arbitramur. תָּמוֹת נַפְשִׁי מוֹת יְשָׁרִים

Moriatur anima mea, i. e. utinam moriar *mortem justorum*, i. e. Israelitarum, uti ex serie orationis liquet, allusione ad litteras ישר facta, a quibus Israelitarum nomen incipit. Michaelis putat, Bileamum his verbis innuere spem beatae immortalitatis, quam divina doctrina Israelitis morientibus ostenderit (Vide ejus Commentat., cui titulus est: *Argumenta immortalitatis animorum humanorum et futuri Seculi ex Mose collecta*, §. XIII. p. 107. P. I. Syntagm. Commentatt.). Sed haec sententia huic loco minus apta videtur. Videtur potius illorum verborum sensus esse hic: Israelitae tanta fruentur felicitate, qualem ipse mihi usque ad mortem opto; q. d. utinam mihi contingat aeque fortunatum mori. וּתְהִי אַחֲרִיתִי כָּמֹהוּ *Sitque ultimum meum sicut illius!* אַחֲרִית aliis non est *finis dierum* sive *vitae*, sed *tempus futurum*, ut Genes. XLIX, 1. Doederlinio in *Biblioth. Theolog.* P. I. p. 299. אַחֲרִית *est felix rerum in hac vita successus posteritatisque prosperitas.* Innuit Bileamus, totum populum Israeliticum per omnia futura tempora felicissimum fore, neque ullum malum esse experturum. Vogel ad Grotium in h. l. putat, Bileamum respicere his verbis ad consilium Balaci, quem forte iisdem quoque edocere voluerit, omnia ejus consilia frustranea esse, nec posse illum populum infelicem reddi. Ceterum quisque sponte intelligit, Bileamum non de singulis Israelitis, sed de toto populo simul sumto haec verba protulisse, sibique ejusdem fata esse adprecatum.

13. לְךָ־נָּא — לֹא תִרְאֶה *Veni mecum ad locum alium, unde eum* (populum) *videbis, sed extremitatem ejus tantum cernes, totum non videbis.* Totus populus non potuit prospectari propter ingentem castrorum ejus amplitudinem, quae cum ad radices montium essent, partim occultabantur montibus aut collibus. וְקָבְנוֹ־לִי *Exsecrare eum mihi*, mea causa. *Nun* est epentheticum; vid. Gesenii *Lehrgeb.* p. 206.

14. וַיִּקָּחֵהוּ שְׂדֵה צֹפִים אֶל־רֹאשׁ הַפִּסְגָּה *Igitur secum eum duxit per campos speculatorum in fastigium Pisgae.*

Campus speculatorum videtur planities fuisse in summo monte, in qua speculatores collocari solebant. In iis enim regionibus, perpetuis paene latrociniis infestis, erant in altis jugis homines, qui voce aut signo adventum latronum significarent, vid. Jesaj. XXI, 11. LII, 8.

18. הַאֲזִינָה עָדַי *Audi me.* הֶאֱזִין sequente עַד occurrit et Job. XXXII, 11. Hinc non est opus, ut cum Michaele pro עָדַי *ad me*, legamus עֵדִי *testis meus* (vertit: *sey aufmerksam und sey mein Zeuge*), praeeuntibus Alexandrinis: *ἐνώτισαι μάρτυς* (עֵד) *υἱὸς Σεπφώρ.* Syrus et interpres Samaritanus: *audi testimonium meum.* בְּנוֹ צִפֹּר *Fili Zipporis!* ו ad בֵּן est paragogicum, vid. not. ad Ps. L, 10.

19. לֹא אִישׁ אֵל וִיכַזֵּב *Deus non homo est ut*, i. e. qui *mentiatur.* Quod semel dixit, non revocat ut homines, hinc quum semel promiserit, se Hebraeis benefacturum, promissa implebit, et neutiquam sacrificiis vatisque precibus ab eo impetrabitur, ut illis male faciat.

20. בָּרֵךְ לָקָחְתִּי *Benedicere accepi*, scil. a Deo, i. e. benedicere jussus sum. Infinitivus apud Hebraeos aeque ac Graecos frequens. וּבֵרֵךְ וְלֹא אֲשִׁיבֶנָּה *Benedixit enim* Israelitis Deus, *et ego non revocabo eam* benedictionem, ego eam non possum prohibere aut irritam facere.

21. Prius hujus Versus hemistichium, לֹא הִבִּיט אָוֶן בְּיַעֲקֹב וְלֹא־רָאָה עָמָל בְּיִשְׂרָאֵל LXX sic reddiderunt: *Οὐκ ἔσται μόχθος ἐν Ἰακὼβ, οὐδὲ ὀφθήσεται πόνος ἐν Ἰσραὴλ.* Videlicet אָוֶן subinde est *dolor*, ut Gen. XXXV, 18. Deut. XXVI, 14., et עָמָל *labor* item *molestiam aerumnam* denotat, veluti Ps. LXXIII, 5. Job. VII, 3. XI, 16. Verba activa הִבִּיט et רָאָה vero Graecus interpres impersonaliter cepit et pro Futuris. Quum autem nomina אָוֶן et עָמָל et *vanitatem*, *iniquitatem* significent, alii sic vertunt: *nullum peccatum in Jacobo animadvertit*, scil. Deus, i. e. Deus condonat ei peccata; vide similem locutionem Jerem. L, 20. Sed huic interpretationi non fa-

vent, quae sequuntur. Alii אָוֶן et עָמָל intelligunt de *cultu idolorum*, ut 1 Sam. XV, 23. Ita Onkelos: אִסְתַּכָּלִית לֵית פָּלְחֵי גִילוּלִין בִּדְבֵית יַעֲקֹב וְלָא עָבְדֵי לֵיאוּת שְׁקַר בְּיִשְׂרָאֵל *Video non esse colentes idola in domo Jacobi, nec servos molestiae vanitatis in Israele.* Consentit Vulgatus: *Non est idolum in Jacob, nec videtur simulachrum in Israel.* Sed omnibus hisce interpretationibus praeferenda videtur illa, quam Gatackerus dedit in *Adversarr. Miscellann.* L. II. Cap. 4. *Opp. Critt.* p. 289., quae talis est: *Non intuetur* Jova, i. e. non sustinet intueri, *iniquitatem in Jacobum*, i. e. injuriam Jacobo illatam, *nec videt*, videre sustinet *molestiam*, afflictionem, vexationem, *adversus Israelem.* ב nominibus יַעֲקֹב et יִשְׂרָאֵל praepositum valet *adversus, contra*, ut Exod. XIV, 25. *Deus pugnat* בְּמִצְרָיִם *contra Aegyptios*, XX, 16. בְּרֵעֲךָ *contra socium tuum*, supra XII, 1. בְּמֹשֶׁה *contra Mosen.* Huic sententiae: non permittit Jova Israelem suum injuste gravari, vel affligi, egregie quadrat quod sequitur: יְהוָה אֱלֹהָיו עִמּוֹ *Jova Deus suus cum eo est*, ei adest, averruncator omnium malorum quae Israelitis imminent, conf. Genes. XXXIX, 2. וּתְרוּעַת מֶלֶךְ בּוֹ *Et clamor regis in eo.* Quod varie interpretantur. Alii: jubilatio similis est clangori regis victoris, ut sensus sit, vincet hic populus inimicos suos. Alii: *vociferatio, clamor regis*, i. e. regius, magnificus, fausta et hilaris acclamatio, qua animi summam laetitiam testantur. Sed videntur potius intelligi laetae vociferationes, quae circa tentorium sacrum quod Deus, *rex* Israelitarum habitare credebatur, a gratias agentibus et post salutaria sacra convivantibus mittebantur. Recte igitur Coccejus: Israelitae acclamant Jovae ut regi suo, et in eo gloriantur. LXX *τὰ δὲ ἔνδοξα ἀρχόντων ἐν αὐτῷ.* Onkelos: שְׁכִינַת מַלְכְּהוֹן בֵּינֵיהוֹן *habitatio regis eorum est inter eos.* Retulit nomen תְּרוּעָה ad verbum רָעָה, quod in Piel *socium eligere*, et in Hithpael *socium se praebuit* denotat. Hinc et Saadias

reddidit: وَصُحْبَةُ ٱلْمَلِكِ لَهُمْ *et societas, amicitia regis eis* est.

22. כְּתוֹעֲפֹת רְאֵם לוֹ *Quasi celsitudines orygis illi* sunt. רְאֵם idem esse *caprearum* genus, quod Arabes رِئْم vocant, probavit Bochartus *Hieroz.* P. I. Lib. III. Cap. XXVII. T. II. p. 335. seqq. edit. Lips. Cf. not. ad Ps. XXII, 22. et *das alte u. neue Morgenl.* P. II. No. 377. p. 269. seqq., ubi et de *monocerote*, quod animal hic pro רְאֵם LXX. posuerunt, egimus. תוֹעֲפֹת variae vertunt. Alexandrini habent δόξαν, Vulgatus, Onkelos, Syrus, Arabs Erpenii *fortitudinem.* Sed neutrum harum significationum nomen illud in dialectis cognatis obtinet. Michaelis in *Supplemm.* p. 1129. huic loco *celeritatis* notionem aptissimam arbitratur, et hunc Versum ita vertit: *Deus eduxit eum ex Aegypto, celeritas est illi ut gazellarum.* Quae imago minus apta videtur. Existimaverim, תוֹעֲפֹת רְאֵם idem esse quod Arabum أَيْفَاع ٱلرِّئْم *elatio caprearum*, qua phrasi Arabes indicant, capreas capite sursum elato arrectisque auribus adstare, id quod haec animalia prae alacritate solent facere. Vid. Bochart. l. c. p. 353. Sic pulchra imagine sistetur populus Israeliticus antea jacens et sub Aegyptiorum servitute oppressus, nunc vero in libertatem assertus et in feliciorem statum evectus. Unde hunc Versum ita vertere mallem (sensum magis quam propriam verborum vim exprimens): *Deus hunc populum eduxit ex Aegypto, alacritas ei est ut gazellis (Aus Aegyptens Sklaverey führte Gott dies Volk; fröhlich schaut es nun, gleich Gazellen, umher!).* Ceterum monendum est, ex hac interpretatione vocem תוֹעֲפֹת non esse referendam ad radicem יָעַף sed, admissa metathesi litterarum, ad Arab. يَفَعَ *ascendit, procerus, altus fuit.* Cf. not. ad Job. XXII, 25.

23. כִּי לֹא־נַחַשׁ בְּיַעֲקֹב וְלֹא־קֶסֶם בְּיִשְׂרָאֵל *Nullum enim augurium in* (i. e. contra, ut supra XII, 1. et saepe

alias) *Jacobum, et nihil incantamentorum in Israelem,* scil. valet, i. e. nihil artes magicae adversus Jacobum, nihil praestigiae contra Israelem efficiunt. Verum alii: *nullum augurium in Jacobo, nulla incantatio in Israele,* i. e. Israelitae non sunt dediti auguriis et divinationibus, nec opus iis habent, כָּעֵת יֵאָמֵר לְיַעֲקֹב וּלְיִשְׂרָאֵל מַה־פָּעַל אֵל *Sicut hoc tempore, s. juxta hoc tempus*, ita et in posterum *dicetur Jacobo et de Israele: quanta fecit Deus!* Quasi dicat: non haec tantum, sed adhuc multo plura faciet Deus admiranda Israelitarum in gratiam. Alii כָּעֵת vertunt *proximo anno circa hoc tempus,* ut Genes. XVIII, 10., ut hic sit sensus: proximo anno, cum Jordanem transiverint, dicetur: quanta pro iis Deus fecit! Alii: *secundum, post hoc tempus,* i. e. in posterum, aliquando. Dathius: *tempus instat, quo de Jacobo et Israele dicetur, quanta Deus iis praestitit!*

24. הֶן־עָם כְּלָבִיא יָקוּם וְכַאֲרִי יִתְנַשָּׂא *Ecce hic populus quasi leaena surget, et instar leonis se eriget!* De hac comparatione vide ad Genes. XLIX, 9.

27. אוּלַי יִישַׁר בְּעֵינֵי הָאֱלֹהִים *Fortasse rectum videbitur in oculis Dei*, i. e. fortasse hoc loco Deus permittet, ut populo male preceris. Putabat procul dubio Balacus, quod non esset impetratum sacrificiis prioribus, id fortasse posse victima nunc immolanda, impetrari. Hanc aliorum quoque populorum opinionem fuisse, ostendit Clericus ad h. l. pluribus locis ex Graecis Romanisque scriptoribus.

28. וַיִּקַּח בָּלָק אֶת־בִּלְעָם ראש הַפְּעוֹר *Et Balacus Bileamum secum duxit in verticem Pehoris.* Fortasse eo loco Baal-Peor colebatur, de quo infra XXV, 2. Erat quoque in hac vicinia *Bethpheor*, urbs, quam Israelitae Sihoni eripuerant, et quae Rubenitis cessit, Deut. III, 29. Jos. XIII, 15. 20. — הַנִּשְׁקָף עַל־פְּנֵי הַיְשִׁימֹן Cf. supra XXI, 20.

CAP. XXIV.

Bileamus denuo Israelitico populo bene precatur, et prospera de illo praenuntiat, additis de Moabitarum gentiumque finitimarum excidio oraculis.

1. בְּפַעַם־בְּפַעַם *Hac vice ut prima vice*, inverso ordine verborum, i. e. uti antea solebat. לֹא־הָלַךְ לִקְרַאת נְחָשִׁים *Non ivit in occursum incantationum,* non discessit ad auguria captanda, uti antea fecit, conf. supra XXIII, 3. 15., ubi praetendit se Deum velle consulere; sed statim incipit carmen suum fatidicum.

2. וַיַּרְא אֶת־יִשְׂרָאֵל שֹׁכֵן לִשְׁבָטָיו *Prospexit ad Israelitas secundum tribus suas habitantem*, i. e. tentoria tendentem. Hanc enim significationem verbum שָׁכַן habet h. l. sicuti Ps. LXXVIII, 60. וַתְּהִי עָלָיו רוּחַ אֱלֹהִים *Fuitque super eo spiritus Dei.* Afflatu quodam tanquam divino correptus, quum ingentem illam multitudinem Israelitarum prospiceret, in ea quae nunc sequuntur verba, seu potius carmen, erumpit. Id quod ex antiquo loquendi modo ita exprimitur, spiritum Dei super Bileamum venisse.

3. נְאֻם בִּלְעָם *Dictum*, oraculum *Bileami;* cf. Gen. XXII, 16. 2 Sam. XXIII, 1. שְׁתֻם הָעָיִן post Vulgatum plures vertunt *clausis* sive *obturatus oculis*, quasi שְׁתֻם referendum esse ad radicem שָׁתַם sive סָתַם *clausit*, existimantque Bileamum ita vocari, quod in itinere angelum ante asinam non viderit, vid. supra XXII, 23. 31. Sed recte jam Drusius monuit, שְׁתַם Chaldaeis significare *perforare*, hincque *aperire.* שְׁתֻם הָעָיִן igitur erit *cui apertus est oculus* mentis, ut futura intelligat. Cf. infra Vs. 4. גְּלוּי עֵינָיִם. Sic quoque ex antiquis interpretibus Alexandrini: ὁ ἀληθινῶς ὁρῶν. Nisi forsan שֶׁתַּם legerint, *qui est integer oculo.* Onkelos: וּדְשַׁפִּיר חָזֵא *qui pulcre*

videt; et Syrus: ܓܒܪܐ ܕܓܠܝܢ ܥܝܢܘܗܝ *vir, cujus retectus est oculus.*

4. נֹפֵל. *Procidens* in terram, quo plures alludi putant ad id, quod sibi in itinere contigerat, supra XXII, 31. Sed vix dubium, Bileamum indicare, se, ut prophetam, in terram pronum se prostravisse ut perciperet, quae Numen sibi patefacere vellet; vid. not. supra ad XVI, 4. Bene Syrus: ܡܢ ܕܢܦܠ ܡܬܦܬܚܢ ܥܝܢܘܗܝ qui *quum prosternit aperiuntur oculi sui.*

6. כִּנְחָלִים נִטָּיוּ *Instar torrentium exporrecta sunt,* scilicet tentoria longo ordine, quae late se diffundunt. *Exporrigendi sese* significatu Niphal verbi נָטָה legitur et Zachar. I, 16. כְּגַנֹּת עֲלֵי נָהָר *Instar hortorum ad flumen,* qui semper virent et florent. Horti ad fluviorum ripas siti in magnam longitudinem porriguntur, dum propter aquam cultores hortorum fluminis ripas sequuntur. Atque hoc praesertim fit in locis calidioribus, ut quae sunt circa Euphratem, unde Bileamus venerat. In iis regionibus ubicunque est aquae copia, omnia felicissime proveniunt, nec quidquam potest esse locis irriguis et umbrosis amoenius. Cf. Ps. I, 3. Jerem. XVII, 8. כַּאֲהָלִים נָטַע יְהוָה *Ut xylaloe* quas *plantavit Jova*, non hominum opera. אֲהָלִים esse *xylaloem*, quamquam non ad certum perduxerunt, tamen satis verisimile effecerunt Celsius *Hierobot.* P. I. p. 135. seqq. et Michaelis in *Supplemm.* p. 32. seqq. Haec arbor, quae et *agallochum* vocatur, perquam magna et umbrosa est, ligna autem ejus perquam odorata. Ingens earum aestimatio est apud Muhammedanos omnes, illos imprimis, qui barbam promittunt, Turcas videlicet et Arabes, qui cum se mutuo invisunt nihil antiquius habent, quam ut frustulo ligni aliquantulum madefacto et in acerram conjecto, odorem excitent fragrantissimum, quo barbas illi suffumigant. Nascitur Agallochum in India Orientali, inprimis in regno Tunquinensi. Optimum in Chambas, vicina regno Chinae regione, et in Cochin-China. In Arabia non provenit. Nihilo-

minus haec arbor nota esse poterat Bileamo Euphratis accolae per mercatores. Optima hujus ligni species apud nos *Calambac* nomine est nota. Qui pleniorem illius arboris descriptionem cupit, adeat Rumphium *Herbarii Amboinensis* T. I. L. II. Cap. XI. XII. XIII. p. 29. seqq. Fabula Orientis, docente Celsio, hanc arborem tribuit Paradiso, unde etiam Belgi eam vocare solent *Paradys-Hoot, arborem Paradisi.* Hanc opinionem respexisse Bileamum, quum diceret, *ut xylaloe quam plantavit Jova,* verisimile est Michaeli; putat enim arborem hanc Indicam et fabulam non ignotam fuisse Bileamo, Euphratis accolae, quod per sinum Persicum et Euphratem Indica Phoenices commercia exercerent, ipsumque, uti solent poëtae, a re extera, cui longinquitas plus admirationis addat, similitudinem desumsisse. Mihi tamen verisimilior videtur sententia eorum, qui verbis *quas plantavit Jova* existimant indicari arbores, quae non sint hominum opera plantatae atque excultae, quod fit interdum in locis natura parum aptis, ad alendas ejusmodi arbores; sed quae proveniant in terra, cujus natura iis aptissima sit, nam ejusmodi arbores pulcherrimae sunt. Sic Ps. CIV, 16. dicitur *Deus plantasse cedros Libani,* ubi sine opera humana et procerissimae provenerunt. Possunt tamen illa phrasi et tales arbores indicari, quarum tanta est praestantia, ut non humana manu satae, sed divinitus datae dicendae sint. Ceterum pro אֲהָלִים Michaelis efferre mavult כְּאֹהָלִים ut sensus esset, *sicuti tentoria quae fixit Deus.* Ita habent Alexandrini, Vulgatus, Syrus, Saadias, Samaritanus, amboque Chaldaei recentiores. Ipse tamen Michaelis fatetur, huic lectioni non favere parallelismum membrorum. Cf. Ravii. *Exercitatt.* p. 91. seq.

7. יִזַּל־מַיִם מִדָּלְיָו *Fluet aqua ex ejus situla;* erit foecundus, multos procreabit liberos; sicut situla plena copiosam dat aquam, ita prosapia Israelitarum erit foecunda. Hunc esse sensum, patet ex hemistichio sequenti. Propagatio liberorum saepe per aquas significatur, veluti Ps. LXVIII, 27. Jesaj. XLVII, 1. Nah. II, 9. Alii: *fluet*

aqua ex ejus ramis, quam significationem femininum דָּלִיּוֹת habet Jerem. XI, 16. Ezech. XVII, 6. 23., ut h. l. significetur arbor, quae non modo aqua fluviatili, sed etiam coelesti rorum et pluviarum irrigatur. Utraque haec irrigatio etiam conjungitur Genes. XLIX, 25. Attamen prior illa interpretatio ob parallelismum membrorum praeferenda videtur. וְזַרְעוֹ בְּמַיִם רַבִּים *Et semen ejus in multas aquas*, scil. se diffundet, i. e. hic populus mirum in modum multiplicabitur, magnum capiet incrementum. Haud infrequens comparatio, conf. Ps. CXLIV, 7. Jerem. XLVII, 2. וְיָרֹם מֵאֲגַג מַלְכּוֹ *Et sublimior erit Agago rex ejus.* Agag regis Amalekitarum Sauli tempore regnantis nomen fuisse, patet ex 1 Sam. XV, 8. Oportet autem eo tempore Amalekitarum res floruisse, conf. Vs 20. Agagi regis mentionem arguere, totum hoc oraculum Sauli tempore, qui Amalekitas devicit, huic libro insertum esse, conjecit F. Bleek in *dem bibl. exeget. Repertor.* a nobis edito P. I. p. 36. Sed malim adstipulari vulgo receptae sententiae, אֲגַג nomen appellativum regibus Amalekitarum commune fuisse. Simonis in *Onomast.* p. 105. collato Arabico et Persico أوج *altitudo, celsitudo*, אֲגַג *sublimem, celsum* significare putat. *Haman*, Persa ad gentem nomine אֲגַג refertur Esth. III, 1. Michaelis vero in *Spicileg. Geograph. Hebraeor. exterae*, Tom. II. p. 16. 17. et in *Supplemm.* p. 12. 13. putat, *Agag* nomen esse regis multo antiquioris ac majoris, Mosi aut coaevi, aut cujus memoria Mosis tempore recens fuisset, Ogygis puta, ejus qui Phoenicum coloniam in Boeotiam deduxit, primusque Thebis regnavit. Nec huic Ogygi chronologicas rationes obstare, quin potuerit a Bileamo nominari, ostendit Michaelis Spicilegii loco laudato. Existimat etiam, ex alia lectione, cujus vestigia in Samaritano textu supersint, nomen plene scriptum אגוג (i. e. אֱגוּג, seu, ut Syrus extulerit, *Ogug*) magis etiam ad sonum, *Ogyges*, accedere. Nempe pro מאגג in textu Samaritano legitur מגוג, consentientibus Alexandrinis, qui habent *Γώγ*. Sed quum

nec illud, quod Ogyges gente Phoenix fuerit, nec hoc, quod fama ejus usque ad Bileamum percrebuerit, certo possit dici; praetulerim priorem illam sententiam.

8. אֵל מוֹצִיאוֹ מִמִּצְרַיִם *Deus eduxit eum* populum *ex Aegypto.* De תּוֹעֲפֹת רְאֵם vid. not. ad supra XXIII, 22. וְחִצָּיו יִמְחָץ *Et tela ejus,* unum quodque telorum ejus *transfiget,* scil. eos, hostes, subaudito Suffixo ex עַצְמֹתֵיהֶם, quod praecedit. Vel: *tela ejus,* hostis, *conquassabit* populus Israeliticus. Sensu haud multum alludit, quod Hos. I, 6. *arcus confringi* dicitur. Sine causa J. D. Michaelis in *Supplemm.* p. 892. pro חִצָּיו legi vult חֲצָיו, et collato Syriaco ܚܨܐ *lumbi, dorsum,* verba וַחֲצָיו יִמְחָץ ita vertere: *et dorsum ejus,* hostis, *percutiet* s. *franget.*

9. כָּרַע שָׁכַב כַּאֲרִי וּכְלָבִיא מִי יְקִימֶנּוּ *Procumbit et recubat instar leonis ac leaenae, quis eum excitabit?* Haec desumta fere putant ex Genes. XLIX, 9., et addita vel ab eo, qui hanc historiam literis consignavit, vel postea ab alio quopiam. Sed videtur haec similitudo, quae et supra XXIII, 24. aderat, ista aetate usu vulgata, in modum adagii, fuisse.

10. וַיִּסְפֹּק כַּפָּיו *Et complosit manus suas,* حَرَدًا *prae indignatione,* ut addidit Saadias.

14. אִיעָצְךָ — הַיָּמִים *Praedicam tibi, quid hic populus populo tuo post multas aetates facturus sit.* Verbum יָעַץ hic habet notionem *praedicendi,* quasi *monendi* de rebus futuris, non vero *consilium dandi,* uti non pauci interpretes voluerunt, qui de consilio Bileami infra XXXI, 16. memorato (populum Israeliticum ad scortationem cultumque Baali-Peoris sollicitandi) cogitarunt.

15. De שְׁתֻם הָעָיִן vid. not. supra ad Vs. 3.

17. אֶרְאֶנּוּ וְלֹא עַתָּה *Video illud sed non nunc,* i. e. praevideo rem multa post secula futuram, non brevi; rem, quam, inter futuros eventus veluti remotam, intueor. Alii Suffixum ad אֶרְאֶנּוּ vertunt *eum,* scilicet *regem,*

ex Israele prodituram, de quo statim. Sed neutraliter cepit et Saadias, qui vertit: أرى أمرا *video rem.* דָּרַךְ כּוֹכָב מִיַּעֲקֹב וְקָם שֵׁבֶט מִיִּשְׂרָאֵל *Procedet stella ex Jacobo, surgetque sceptrum ex Israele. Stellâ* Clericus existimat intelligi *cometen*, quo rex significetur, quod Orientales et plures antiqui populi existimarent, per eas magnos reges, aut regnorum ortum vel mutationem indicari. Cujus opinionis vestigium sibi deprehendere videtur Matth. II, 2. in verbis Magorum. „Ubi est," inquiunt, „qui natus est rex Judaeorum? Vidimus enim ejus *stellam* in Oriente." Quod tamen nihil h. l. attinet. *Stella* significat praeclarum regem per eandem metaphoram, qua Ovidius *Epist. ex Ponto* L. III. ep. 3. Vs. 2. Fabium Maximum *suae gentis sidus* vocat, et Jesaj. XIV, 12. regem Babylonis *luciferum.* שֵׁבֶט *Sceptrum* ad regis descriptionem pertinere vix est quod moneamus. וּמָחַץ פַּאֲתֵי מוֹאָב *Contundet angulos Moabi*, i. e. fines, terras ejus. Ita Saadias: ويوهن جهات مآب *et debilitabit regiones Moabi.* Alii *angulis* per metaphoram putant duces, rectores populi significari, qui illum continent et sustinent. Ita Alexandrini, qui ἀρχηγοὺς verterunt, Vulgatus, qui *duces*, Onkelos, qui רַבְרְבֵי *principes*, et Syrus, qui ܚܣܝܢܐ *fortes* reddidit. Jeremias, qui XLVIII, 45. hunc locum imitatus est, posuit: וַתֹּאכַל פְּאַת מוֹאָב *devorabit*, consumet, *angulum Moabi.* In verborum וְקַרְקַר כָּל־בְּנֵי־שֵׁת versione magnopere dissentiunt interpretes. Et ante omnia quidem notari meretur, codicem Samaritanum pro קרקר legeres קדקד, *vertex*, quod referri deberet ad verbum מָחַץ, ita ut sensus esset, *contundet* principes Moabi et *verticem filiorum Seth.* Fortasse hunc locum ita legit olim Jeremias, qui huc manifeste adludit XLVIII, 45., ubi calamitates Moabitarum describit: *ignis exiit Chesbone, et flamma e Sichone* (conf. supra XXI, 28.), *et absumsit angulum Moabi, verticemque* (קָדְקֹד)

filiorum sonitus (שָׁאוֹן), i. e. tumultus, belli, bellicosos. *Vertex* autem *Moabitarum* esset Rex ejus Gentis. Sed potuit etiam fieri, ut Jeremias קַרְקַר data opera mutarit in קָדְקֹד, sicuti pro שֵׁת posuit שָׁאוֹן. Lectionem tamen Masorethicam referunt omnes interpretes antiqui, quamquam in illius interpretatione in diversas abeunt partes. Alexandrini קַרְקַר verterunt *προνομεύσει*, quod Hesychio est, *ἁρπάζει, κατασύρει, αἰχμαλωτεύει*, Suidae *ληΐζει* et *αἰχμαλωτίζει*. Symmachus *ἐρευνήσει*, quomodo hoc verbum Hebraicum etiam reddunt Syrus et Chaldaeus Jesaj. XXII, 5. Onkelos קַרְקַר vertit יִשְׁלוֹט *dominabitur*, quem sequitur Arabs Erpenii, qui habet يتسلط, ipsum verbum Chaldaicum. Vulgatus: *vastabit.* Syrus: ܘܢܫܥܒܕ *et subjiciet, subjugabit.* Saadias: ويزلزل *et tremefaciet.* E recentioribus Castellus in Heptaglotto verbo קַרְקַר notionem *dominandi* tribuit, quam praeter interpretes antiquos etiam confirmari dici usu Arabum, quibus قرقر *regionem patentem* significat, et hinc etiam Armenis *Kirak, karuk*, sit *potens*. Sane significatio *dominandi* huic loco bene conveniret, modo eo probari possit argumentis solidioribus quam Castellus attulit. Verschuir in *Dissertatt. Philol. Exeget.* (Leovard. 1773.) p. 16. קַרְקַר derivat a قار med و, quod est *secare, incidere*, hinc, ut alia similia, *exscindere, delere.* Adstipulatur ei Dathius ad h. l. Sed verbum illud Arabicum denotat *orbiculatim*, s. *e medio exscindere.* A. Schultensius in *Animadverss. philolog.* ad h. l. קַרְקַר a קִיר *muro* reddit *struet, fundabit*, et totius loci hanc dat explicationem: *et fundabit, vel aedificabit omnes filios Sethi, i. e. ecclesiam suam opposite ad conquassationem et confractionem* (מָחַץ) *Moabitarum seu hostium Ecclesiae.* Sed vix dubium est, קַרְקַר esse verbum *privativum* a קִיר *murus* derivatum, et significare *diruere, destruere*, quo significatu verbum קַרְקַר Talmudicis usurpatur, uti iisdem קַרְקוּרָא est *vastatio, destru-*

ctio; vid. Buxtorfii *Lexic. Chald.* p. 2152. Eodem *destruendi* significatu Participium hujus verbi occurrit Jesaj. XXII, 5., ad quem loc. cf. not. De בְּנֵי־שֵׁת similis est interpretum dissensus. Plures *filiis Sethi* indicari putant omnes homines, quod nos omnes Sethi, filii Adami (Gen. IV, 25.), posteri sumus. Ita Onkelos, qui כָּל־בְּנֵי־אֱנָשָׁא *omnes homines* reddidit. Sed praeterquam quod hoc duriuscule dictum esse videtur, nec est credibile, vatem hoc dicere voluisse, omnes populos ab Israelitis vastatum iri. Quodsi שֵׁת h. l. nomen proprium sit, magis probabile fuerit, *Sethitis* indicari populum aliquem Moabitis et Amalekitis vicinum, cujus notitia interiit. Qui שֵׁת pro nomine appellativo habent, in diversas abeunt partes. Nonnulli, illud ad verbum שִׁית *ponere* referentes, vertunt *filios fundamenti* sive *sedis*, intelliguntque populos, qui sedem firmam et tranquillam habeant; quod de Moabitis dicitur Jerem. XLVIII, 11. Alii interpretantur *filios natis* sive *ani* (quo significatu שֵׁת legitur 2 Sam. X, 4. Jesaj. XX, 4.), qua appellatione intelligi existimant vel populos incestuoso cultui Baal-Peoris deditos, quales erant Moabitae. Eodem illo nominis שֵׁת significatu adscito Junius et Tremellius vertunt: *omnes filios sedis*, sive *eos, qui pone sunt*, et intelligunt Ammonitas, Midianitas et Orientales ceteros ad Euphratem usque pertingentes. Hos autem a Bileamo ita vocatos esse ratione situs sui; dixisse enim illum haec verba in Moabitide, quae Israelitis orientalis fuerit, Jud. XI, 18., vultuque ad Israelitas converso, ideoque pone eum fuissent Orientales populi. Sunt etiam, qui בְּנֵי־שֵׁת vertant *filios obsidionis*, i. e. hostes, per quos Israelitae quasi perpetua obsidione pressi essent, ducto nomine a verbo, quod Ps. III, 7. significat *opponere castra*. J. D. Michaelis efferri vult בְּנֵי־שֵׁת et vertere: *omnium aedificantium fundamenta*, i. e. bene fundatas, munitas urbes. Hezelius sub בְּנֵי־שֵׁת intelligit *populos antiquos*, ut sensus sit, eos ipsos populos, qui jam per multa secula contra omnium hostium impetus sese defendissent, tamen ab Israelitis subactum iri. Con-

fert procul dubio Vir doctissimus Syriacum ܫܬܝܘܬܐ *antiquitas*. Sed hisce conjecturis verisimilior est sententia Verschuiri (l. c.), cui adstipulatur Dathius, שֵׁת positum esse contracte pro שְׁאֵת sive שְׂאֵת a שָׁאָה, quod dicitur de strepitu et tumultu, v. c. undarum, et deinde de strepitu et tumultu militari Jes. XIII, 4. Jerem. LI, 55. Am. II, 1., quibus locis forma substantiva שָׁאוֹן legitur. Extat vero שְׁאֵת cum א radicali Thren. III, 47., ubi jungitur τῷ שֶׁבֶר quod de eversione rerum et calamitate gravissima dicitur. Quae explicatio Dathio eo magis probatur, quod Jerem. XLVIII, 45., qui in nostro loco vocantur בְּנֵי־שֵׁת, ibi dicuntur בְּנֵי שָׁאוֹן, vocabulo prorsus synonymico. Per *filios strepitus* sive *tumultus bellicosi* Viri illi doctissimi intelligendos putant populos Israelitis vicinos, Moabitas, Ammonitas, Edomitas, eis semper infestos, sive, ut verbis Prophetae utamur, belli strepitus excitantes. Audacior est conjectura Michaelis in *Bibl. Orient.* P. VI. p. 42. legendum esse בְּנֵי־חֲרֶשֶׁת *filios Chareseth*, urbis nobilissimae Moabitarum, 2 Reg. III, 25. et Jesaj. XVI, 7. memoratae. Occasionem conjiciendi Michaeli dedit locus Jesaj. XVI, 7., ubi per errorem librariorum pro τοῖς κατοικοῦσι Δέσεϑ scriptum est τοῖς κατοικοῦσι δὲ Σέϑ.

18. וְהָיָה אֱדוֹם יְרֵשָׁה וְהָיָה יְרֵשָׁה שֵׂעִיר אֹיְבָיו *Eritque Idumaea possessio, eritque Seir possessio hostium suorum*, i. e. Israelitarum; hos enim esse intelligendos, totum vaticinii argumentum docet. יְרֵשָׁה Aben-Esra monet esse nomen adjectivum formae טְמֵאָה Levit. XV, 33. et שְׂבֵעָה Prov. XXVII, 7., hic vero pro substantivo יְרֻשָּׁה usurpari, additque Naphtali Herz Wessely in Commentario, Mosis Mendelii fil. versioni teutonicae adjecto, poeticam h. l. dictionem, esse planiore stylo verba hoc modo exprimi: וְהָיָה אֱדֹם יְרֻשַּׁת אֹיְבָיו וְהָיָה שֵׂעִיר יְרֻשַּׁת אֹיְבָיו. *Seir* fuit nomen montium Idumaeorum, quos hujus terrae aborigines habitaverant, qui nominantur Genes. XXXVI, 20 — 30., et postea cum Esavi posteris in unam gentem coaluerunt. Hic autem *Seir* ex parallelismo membrorum

positum est pro Idumaea. Minime est necesse, cum Gaabio יִרְשָׁה legere, quod explicat ex Arab. رشا, in III. Conjug. *superior fuit* significans, atque שְׂעִיר pro שֵׂעִיר, collato Arabico ثغرة, *arx, castra*, ut vertendum sit: *et fiet* (וְהָיָה, coll. Schroederi Synt. Reg. 49. a. β.) *superabit*, expugnabit *hostium suorum arces*. Verba וְיִשְׂרָאֵל עֹשֶׂה חָיִל plures vertunt: *Israel opes*, s. *divitias comparabit*, quod חַיִל nonnullis in locis hanc significationem habet. Sed phrasis עָשׂוֹת חַיִל potius significat *agere strenue et feliciter*, veluti 1 Sam. XIV, 48. Ps. LX, 14. CVIII, 14. CXVIII, 15. 16.

29. וְיֵרְדְּ מִיַּעֲקֹב *Et dominabitur* ei, Edomo, *e Jacobo* oriundus rex. וְהֶאֱבִיד שָׂרִיד מֵעִיר *Et perdet residuos ex* quaque *urbe*. עִיר collective denotat reliquas Edomitarum urbes. Hezelius מֵעִיר collato Arabico مغاير vertere vult, *perdet reliquias speluncarum*, i. e. eos qui salutem in speluncis petierunt. Vocibus aliter divisis Gaabius legendum censet וְיִרְדֵּם יַעֲקֹב, et hunc Versum ita vertit: *Jacob in illos dominabitur, perdetque omnes, qui ex urbibus fugerunt* (שָׂרִיד collato cum Arabico شارد *fugiens*), i. e. qui Israelitarum potestati fugam capessendo se subtrahere volunt. Oraculo, quod tribus hisce Vss. (17. 18. 19.) continetur, victorias, quibus Saulus et Davides Amalekitas, Moabitas et Idumaeos subjugerunt (1 Sam. XV. 2 Sam. VIII, 2. 14.), innui persuasum sibi habet de Wette (*Kritik der Israelit. Gesch.* p. 363. seqq.), nec dubium ei est, confictum esse hoc oraculum in populi Hebraei laudem et gloriam (p. 367.). Bleek vero in *dem bibl. exeget. Repertor.* P. I. p. 38. statim post debellatos a Saulo Amalekitas (1 Sam. XV, 7. 8.) hanc pericopam concinnatam existimat. Cur vero nec devictorum a Saulo Ammonitarum, Zobaeorum, et Philisthaeorum (1 Sam. XIV, 47.), h. l. fit mentio? Nobis quidem, cur hanc pericopam seriori Mose tempori tribuamus, causa justa non esse videtur. Nam quod impedit, quo minus statuamus, percrebuisse jam Bileami aetate inter suos po-

pulares gentesque eis finitimas opinionem illam Orientem longe lateque inde a remotissimis seculis pervadentem, de magno aliquo rege futuro, qui populos sit debellaturus, et quo regnante maximae rerum conversiones sint eventurae? Istum igitur regem Bileamus, qui causâ nobis ignotâ populo Israelitico fausta quaeque praenuntiare animum induxerat, inter *Hebraeos* oriundum esse praesagit. Neque vero ad rerum gestarum veritatem, quae tribus hisce Versibus (17. 18. 19.) et iis, qui proxime sequuntur (Vss. 20—24.), praedicit Bileamus, examinanda arbitramur.

20. וַיַּרְא אֶת־עֲמָלֵק. *Vidit quoque Amalekitas.* Ne quis miretur, quomodo Bileamus ex monte tam multos populos prospicere potuerit, reminiscendum est, populos illos tanquam Nomades cum pecoribus in illis regionibus vagatos esse. רֵאשִׁית גּוֹיִם *Principium gentium.* Ita vocantur Amalekitae, quod hic populus illo tempore antiquissimus inter populos Cananaeos erat, uti apparet ex Genes. XIV, 7. et Michaelis ostendit in *Spicilegio Geograph. Hebr. exterae* P. I. p. 171. seqq. Nec minor Amalekitarum antiquitatis apud Arabas gloria, ut non Ismaelitae solum, sed et ipsi Joctanitae recentes illis videantur. Vid. Pocockii *Specim. Hist. Arab.* p. 39. edit. vet., p. 50. et 179. edit. nov. Oxon. 1806., et *Appendic.* s. *Excerpta ex Abulfeda* a Silv. de Sacy editt. et Latine versis p. 464., ubi عمليق *Semi nepos* dicitur, بن لاوذ بن سام. וְאַחֲרִיתוֹ עֲדֵי אֹבֵד *Postrema ejus tempora ad perniciem*, i. e. ipsi quoque tandem peribunt. Codex Samaritanus pro עדי אבד distinguit עַד־יֹאבֵד, ita et Syrus ܘܚܪܬܗ ܬܐܒܕ ܠܥܠܡܝܢ *et posteritas ejus peribit in aeternum.* Hanc lectionem praeferendam quoque putat Michaelis in *Bibl. Orient. Nov.* P. V. p. 216. Eandem probat Gaabius, sed עַד collato Arabico عدو *hostem* vertit, atque ante אַחֲרִיתוֹ particulam ב subaudit, ut hic prodeat sensus: *licet antiquissimus sit Amalekitarum populus, tamen aliquando hostis ipsum perdet.*

Verum hoc si vates voluisset, addidisset haud dubie verbo יֹאבֵד suffixum tertiae personae.

21. וַיַּרְא אֶת־הַקֵּינִי *Viditque Kinaeos.* Memorantur inter alios Cananaeos populos Genes. XV, 19., et Jud. I, 16. קֵינִי vocatur חֹתֵן מֹשֶׁה *socer s. affinis Mosis*, quem tamen eundem cum *Jethrone* fuisse, falso quidam statuunt, quum Jud. IV, 11. Kinaei diserte a *Kaino*, filio *Chobabi Mosis affinis*, qui et Num. X, 29. commemoratur, oriundi dicantur. Eos regionem Moabitis et Amalekitis conterminam tenuisse, et in montium cacuminibus inter rupes petrasque habitasse, ex hoc ipso, in quo versamur, loco patet. Sauli tempore Kinaei inter Amalekitas habitarunt, vid. 1 Sam. XV, 6. Cf. Andr. Murray *Commentat. de Kinaeis*, Hamburg. 1718. in octon. Onkelos ceterique Chaldaei interpretes pro קֵינִי constanter שַׁלְמָאָה ponunt, quo nomine Le Moyne in Notis ad *Varia Sacra* p. 285. Kinaeos appellatos existimat a סֻלָּם *scala*, quasi *Scalarios*, quos asperos montes, variisque anfractibus interdistinctos, in quibus sedem fixerant, tanquam scalas conscendebant. Murray vero l. l. p. 11. a שָׁלוֹם *pace* arbitratur Chaldaeos vocasse Kinaeos שַׁלְמָאֵי *pacificos*, quod non solum illi prae ceteris populis amassent, aliisque arma apprehendentibus pacis conditiones meditati essent, verum etiam reliquis inquietatis secure habitassent in rupium antris. Arabiae populum *Salmanorum* nomine commemorat Plinius *Hist. Nat.* L. VI. Cap. 26., et Stephanus Byzantinus in libro *de Urbibus* voce *Σαλμηνοί*.

22. כִּי אִם־יִהְיֶה לְבָעֵר קָיִן עַד־מָה אַשּׁוּר תִּשְׁבֶּךָּ *Tamen submovebitur Kain. Quousque? Assur te captivum abducet.* יִהְיֶה לְבָעֵר *Erit ad abolendum s. summovendum*, i. e. summovebitur. Ita Infinitivus cum praemisso ל post verbum הָיָה et alias est *passive* capiendus, ut Jos. II, 5. וַיְהִי הַשַּׁעַר לִסְגּוֹר *erat porta ad claudendum*, i. e. instabat tempus, quo claudi debuit porta, Deut. XXXI, 17. הָיָה לֶאֱכֹל *consumebitur.* Cf. Gesenii *Lehrgeb.* p. 787. Quod Bileamus hic praenunciat, eos haud longe, uti vi-

detur, post tempore ab Assyriis captivos abductum iri, ita evenisse, non est proditum. Veteres in hoc Versu nonnulla aliter ac nos legisse videntur. Ut ab antiquissimis ordiamur, in codice Samaritano pro עד מה אשור חושבך ita legitur: עד מאשור חושבך *donec ex Assyria inquilinus*, incola, *tuus redeat:* חושבך exhibet quoque unus codex ex illis, quos Rossius inspexit. Alexandrinus vero sic vertit: *καὶ ἐὰν γένηται τῷ Βαιὼρ νοσσιὰ πανουργίας, Ἀσσύριοι αἰχμαλωτεύσουσί σε, et si factus fuerit Beor nidus astutiae, Assyrii te capient*, ac si in codice suo ita scriptum reperisset: וְאִם־יִהְיֶה לְבְעֹר קֵן עָרְמָה. *Beor* autem pro nomine proprio, forsan Ducis alicujus Kinaeorum vel Moabitarum, videtur accepisse. Itaque juxta illam legendi rationem sensus hic erit: si posueris in petra nidum tuum, illaque rupes Kinaeorum duci *nidus* sit *astutiae*, hoc est, habitatio et quasi nidus, in quo astute latitet; tamen Assyrii te captivum abducent. עָרְמָה Hubigantius quoque cum Alexandrino legere mallet, ita tamen ut hoc cum אַשּׁוּר jungat, hoc sensu: confidis in saxorum munitionibus, in quibus te credis inexpugnabilem; sed quoniam viribus vinci non potes, astutia viceris Assyriorum, qui captivum te abducent. Sane non plane repudianda videtur haec interpretatio, si modo pro עָרְמָה plures exstarent testes. Vulgatus hoc modo vertit: *sed si in petra posueris nidum tuum, et fueris electus de stirpe Cin, quamdiu poteris permanere? Assur enim capiet te;* quasi ita Hebraea legisset: כי אם תשים בסלע קנך והיית לבחור קין, hoc sensu: sed etiamsi ad rupes tuas confugeris, et ibi habitationem tuam in loco adhuc munitiore constitueris, imo quantumvis extiteris juvenis electus et robustus; non tamen poteris diu consistere; Assyrii enim te depopulabuntur et captivum abducent. Quod attinet ad codices hodiernos, in codice Rossiano 16. omissum est מה in עד מה. Totum autem עד מה omittunt varii codices Targumici, ex Rossianis 5, 12, 16. ac quatuor editi, Constantinopolitani ab annis 1502. 1522. 1546, Thessalon. 1516. Ex quibus omnibus hoc saltem

potest intelligi, hunc Versum ad ea pertinere loca, quae critici vocant adfecta.

23. אוֹי מִי יִחְיֶה *Heu! quis vivet?* quis tamdiu viveret, ut posset coram intueri, quae porro vaticinor? מִשֻּׂמוֹ אֵל *A ponendo eum istud*, vel *ista*, i. e. cum Deus id fecerit. Sunt, qui אֵל hic pro *Dei* nomine habeant, hoc sensu: quis vivet, quum fecerit illud Deus? Sed malumus אֵל h. l. pro Pronomine, quod alias אֵלֶּה est, habere; ut Genes. XIX, 8. 25. XXVI, 3. 4. Levit. XVIII, 27. 1 Paral. XX, 8. Illustratur haec constructio ex Jesaj. XLIV, 7., ubi post מִשּׂוּם cum Suffixo sequitur *casus accusativus* (מִשּׂוּמִי עַם-עוֹלָם). Vid. et Ezech. XV, 7. בְּשׂוּמִי אֶת-פָּנַי בָּהֶם *cum posuero faciem meam in eos.* Recte Onkelos hujus loci sensum expressit ita: וַי לְחַיָּבַיָּא דְּיֵחוּן כַּד-יַעֲבֵד אֱלָהָא יַת אִלֵּין *vae peccatoribus qui vivent, cum fecerit Deus ista.* מִשֻּׂמוֹ nonnulli, inter quos Clericus, post interpretem Samaritanum referendum putant ad radicem שָׁמַם, *desolari, vastari.* Nec obstare putant puncti diacritici diversitatem (nam in שׂום punctum τοῦ *Schin* diacriticum sinistro, in שָׁמַם vero dextro lateri impositum est), quum constet ש olim una ratione pronuntiatum fuisse, nempe ut Syriacum ܫ. Tunc erit sic vertendum: *quis vivet, cum Deus eum vastarit*, i. e. perdiderit. Sic Michaelis quoque haec verba videtur intelligere; nam in notis ad versionem vernaculam h. l. dicit, proprium eorum sensum esse: *wer kann leben, wenn Gott ihn unglücklich macht?* מִשֻּׂמוֹ אֵל in codice Erfurtensi *primo* in *unam* vocem משמואל conjungi, ut lusus aliquis captetur in nomine שמואל collato 1 Sam. XV, 6—8. (cf. not. supra ad Vs. 1.), notat J. H. Michaelis in *Nott. critt.* ad Biblia Halensia a se edita. Conjunctam hanc utriusque vocis scriptionem (quae et in pluribus Kennicotti et de-Rossii codicibus exstat) in codicibus nonnullis a se repertam esse, refert quoque R. Salomon Norzi in Commentario critico, quem מִנְחַת שַׁי inscripsit (Mantuae, 1742.), sed rejicit illam, ut quae vetustorum

et bonae notae codicum auctoritate nequaquam confirmetur.

24. וְצִים מִיַּד כִּתִּים *Et naves ex manu*, i. e. *a parte Cittaeorum*, scil. advenient. צִים significare *naves*, de quo dubitat J. D. Michaelis in *Supplemm.* p. 2085., patet ex Jesaj. XXXIII, 21., ubi צִי tanquam synonymum τοῦ אֳנִי ponitur. Scribitur Pluralis hic defective, pro צִיִּים, cf. not. ad Ezech. XXX, 9. Michaelis צִים olim *oppressionem*, ex Arabico ضَيْم verterat, sed in Supplemm. l. c. ipse hoc improbat, quum Arabicum verbum non tam de vi bellica manifesta dicatur, quam de *injuria*, saepe et *fraude*. Sed pro וְצִים olim videtur vocabulum lectum fuisse ad radicem יָצָא *egredi* referendum. Nam 1) Alexandrini legerunt וְיֹצְאִים, vertunt enim: *καὶ ἐξελεύσονται ἐκ χειρῶν Κητιαίων*. 2) Textus Samaritanus exhibet ויציאם et interpres ejus; *exire eos fecit* (liberavit) *de manu Cuthaei*, cod. Samarit. 61. vero habet מוציאם, et 62. cum Alexandrinis ויוצאים. 3) Unus codex Kennicottianus, sed recentioris aetatis ex Seculo XV, Hebraeo-Latinus (No. 69.), cum Jod legit ויצם, et alius, vetustus, cum rasura יוצים, legebatur sine dubio olim ויוצים. Codex de Rossianus secundus יצים, et decimus primo ויצים. Vulgatus habet: *venient in triremibus de Italia.* Onkelos: וְסִיעָן יִצְטַרְּדָן מִכִּתָּאֵי *coetus emittentur ex Cittaeis*, Syrus: ܘܠܓܝܘܢ̈ܐ ܢܦܩܘܢ ܡܢ ܐܪܥܐ ܕܟܬܝܐ *et legiones egredientur e terra Cittaeorum.* Attamen hos quoque interpretes cum Alexandrinis pro וצים legisse ויצאים, certe dici nequit, quoniam substantiva illa, *triremes* Vulgati, *coetus* Onkelosi, et *legiones* Syri respondent nomini וצים, ad quod necessario verbum ei aptum supplendum fuit. Michaelis in notis ad vers. germ. et in *Bibl. Orient. Nova.* P. V. p. 216—218. nec non Dathius lectionem Alexandrinorum praeferunt masorethicae. Ille enim vertit: *von der Seite her kommen Macedonier*, hic: *exeunt ex Chittim qui etc.* *Chittim* esse *Latium*, post Bochar-

TUM in *Geograph. S.* Lib. III. Cap. V. opinio erat multorum, etiam J. D. MICHAELIS in *Spicil. Geogr. Hebraeor. ext.* Tom. I. p. 103. seqq., qui tamen in *Supplemm.* p. 1377. ipse se corrigit: „Ex 1 Maccab. I, 1.", inquit, „ubi Alexander egressus dicitur *ἐκ τῆς γῆς Χεττιεὶμ*, satis manifestum, eo tempore, quo Judaeis Macedonia optime fuit nota, quippe qui regibus Syromacedonicis suberant, aut contra illis bella gerebant, כִּתִּים nomen fuisse *Macedoniae.* Nullus, ne antiquior quidem, auctor certior et indubitabilior videri possit hoc sub Macedonum imperio vivente. Eodem in libro C. VIII, 1. et Perseus mutata paululum scriptione, *Κιτιαίων βασιλεὺς* dicitur. Unum hic forsan quaeri possit, cur non ad analogiam Grammaticam *Χεθθιεὶμ* scribatur; sed facile respondebit grammaticae Graecae peritus, duas syllabas consequentes ab aspirata ordiri vetitum. Nominis antiqui *Macedonum* nostro nomine consonantia fragmenta servavit Drusius ad hunc locum, ut, secundum Hesychium, *Μακεττία, Macedonia*, et *Μακετὸς Macedo*, quibus addo ex Suida T. II. p. 484. *Μακεδόνιος, τὸ δὲ θηλικὸν, Μάκετις*, et ex Herodoto L. I. Cap. 56. Pindi nomen, *Μακεδνός.*" Verum etsi seriore aetate Maccabaica Hebraeos כִּתִּים *Macedoniam* appellasse, ex his quae Michaelis attulit dubium esse vix nequeat, tamen proprie כִּתִּים fuisse priscum Cypri insulae nomen, persuasum est GESENIO in *Commentar. ad Jesaj.* XXIII, 1., auctoritate potissimum JOSEPHI, qui *Antiqq.* L. I. Cap. 6. §. 1. Caput X. Geneseos illustrans haec scribit: *Χέθιμος δὲ Χεθιμὰ, τὴν νῆσον, ἔσχεν· Κύπρος αὕτη νῦν καλεῖται, καὶ ἀπ' αὐτῆς νῆσοί τε πᾶσαι, καὶ τὰ πλεῖα τῶν παρὰ θάλασσαν Χεθὶμ ὑπὸ Ἑβραίων ὀνομάζεται. Μάρτυς δέ μου τοῦ λόγου μία τῶν ἐκ Κύπρου πόλεων, ἰσχύσασα τὴν προσαγορίαν φυλάξαι. Κίτιος γὰρ ὑπὸ τῶν ἐξελληνιασάντων αὐτὴν καλεῖται, μὴ δ' οὕτως διαφυγοῦσα τοῦ Χεθίμου τὸ ὄνομα. Chethimus insula Chethim occupavit, quae nunc Cyprus vocatur, unde Hebraei translato nomine omnes insulas et maritima pleraque Chethim dixerunt. Indicium meae*

explicationis in una Cypri urbe superat, quae sola nomen servavit. Citium enim ab his, qui ad Graecismum nomen detorserunt, vocatur, ne sic quidem multum a Chethimo abludens. Saadias quoque h. l. sic reddidit: الدارميين من فرضة قبرس, quae verba interpres Latinus in Polyglottis ita vertit: *et qui se surripient e portu Cypri.* Vocem primam habuit pro Participio verbi درم, quod non *se surripuit* significat, sed *propinquis brevibusque passibus incessit, lente ac prorependo incessit.* In Saadiae versione Constantinopoli edita et in codice Ms. Pocockiano legitur درامين. Puto vocem corruptam e Latino *triremes.* Additur: וְעִנּוּ אַשּׁוּר וְעִנּוּ עֵבֶר *Et affligent Assurem et affligent Heberum,* „nomine γεννεάρχου vocantur, pro more Scripturae, posteri Heberi, hoc est, Phelegi et Joctanis soboles, Hebraei et Arabes, qui paruerunt Alexandro ejusque successoribus; aut *Heber* dicuntur *Trans-Euphratenses,* qui et בְּנֵי עֵבֶר vocantur Genes. X, 21. At posterior quidem sensus magis placet, quod Bileamus vaticinatur Assyriorum clades in superioribus verbis, quibus nullos aptius potuit conjungere, quam reliquos populos, qui trans Euphratem in vicina degebant, quos omnes Alexander, ejusque successore, subegerunt." Cleric. Verum ad Alexandrum Macedonem haec sine ratione idonea referuntur; cf. not. supra ad Vs. 19. Nomine עֵבֶר et Hyde in *Histor. Relig. Vett. Persar.* Cap. 2. p. 51. seqq. edit. sec., ubi pluribus de hoc loco disputat, regionem *Trans-Euphrateam,* seu potius *Trans-Tigritanam* significari autumat, ut sit exegeticum τοῦ אַשּׁוּר, hoc sensu: *affligent Assyriam et totam transfluvialem regionem.* וְגַם־הוּא עֲדֵי אֹבֵד *Et tandem et hic peribit,* quod num de *Hebero,* an vero de illo, qui ipsum sit oppressurus, intelligendum sit, dubium est.

25. וַיָּקָם בִּלְעָם וַיֵּלֶךְ וַיָּשָׁב לִמְקֹמוֹ *Surrexitque Bileamus et abivit, rediitque ad locum suum.* Sed quum in-

fra XXXI, 8. Bileamus inter Midianitas versatus occisus dicatur, statuendum est, vel illum domum quidem rediisse, sed mox ad Midianitas abiisse; vel, abiisse animo revertendi in patriam, sed a Midianitis detentum fuisse. Constat enim, haud raro *fieri*, dici, quae quis facere apud se constituit. Cf. Genes. XXXVII, 21. Exod. VIII, 14. et ibi not. „Ante abitum autem dedit consilium, cujus exsequutio in sequ. Cap. est. Id habetur ex traditione, quam probat Petrus in Epist. secunda II, 15., Judas Vs. 11. Joannes Apoc. II, 14." Grotius.

CAP. XXV.

Israelitae a Moabitidibus et Midianitidibus mulieribus ad incestum deastrorum cultum pellecti, jubentur occidi; principes quidem suspendio, gladio ceteri. Phineas, zelo succensus, publico scortatore cum suo scorto confosso, promissionem a Jova accipit pro se et posteris sacerdotii perpetui.

1. וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בַּשִּׁטִּים *Quum Israelitae commorarentur in Schittim.* Haec est quadragesima secunda et ultima mansio in deserto, ubi gesta sunt, quae narrantur usque ad finem Deuteronomii; conf. infra XXXIII, 49., ubi tamen hic locus vocatur *Abel-Sittim*, q. d. *luctus Schittim* ob acceptam ibi cladem, de qua hoc Capite. Hebraei enim saepe solent partem priorem nominum compositorum omittere; veluti *Hermon*, pro *Baal-Hermon*, Jud. III, 3. *Tholad*, 1 Paral. IV, 29. pro *Eltholad*, Jos. XIX, 4. *Nimrim*, Jesaj. XV, 6. pro *Beth-Nimrim*, Num. XXXII, 36. Ceterum Schittim fuit pars planitiei magnae Moabiticae, uti apparet quoque infra ex Cap. XXXIII, 49. Nomen fortasse accepit a frequentia arborum *Schittim*, i. e. acaciorum, de quibus vide ad Exod. XXV, 5. Plura de hoc loco vid. in Relandi *Palaestina* p. 520. וַיָּחֶל

הָעָם לִזְנוֹת אֶל־בְּנוֹת מוֹאָב *Coepit populus ad Moabitides scortatum ire;* sive si cum Alexandrinis, quos et sequitur Michaelis, pro וַיָּחֶל legas וַיֵּחַל, *profanatus est populus scortando cum Moabitidibus,* ἐβεβηλώθη ὁ λαὸς ἐκπορνεῦσαι εἰς τὰς θυγατέρας Μωάβ, *contaminavit se populus scortatione cum filiabus Moab*, uti Alexandrini habent. Sermo vero hic est de scortatione quae cum idololatria conjuncta erat. Mos enim erat apud quosdam populos orientales, ut virgines, antequam nuberent, vel certe mulieres quaecunque semel in honorem Dei Deaeve cujusdam pro pecunia sacerdotibus sacra vitiarentur. Vide Herodotum L. I. Cap. 199. et Epistolam Jeremiae apocrypham Vss. 42. 43. Hoc erat factum ex consilio Bileami (uti apparet ex Cap. XXXI, 15. 16.), qui cum nosset, felicitatem populi Hebraei totam pendere ab observatione Legum divinarum, eam aliter infringi non posse intelligebat, quam si Israelitae a legum illarum observatione aliquo astu avocarentur. Hoc commodissime effici posse putavit per meretrices, quae copiam sui facientes, Hebraeos facile ad peregrina sacra pellicere poterant.

2. וַתִּקְרֶאןָ לָעָם לְזִבְחֵי אֱלֹהֵיהֶן *Invitaverunt autem* (filiae Moabitarum) *populum* (Israeliticum) *ad sacra Deorum suorum.* Sacra haec videntur fuisse anniversaria in honorem Baal-Peoris more supra dicto celebrari solita. לְזִבְחֵי *ad sacrificia*, ut convivio, quod post sacrificium celebrabatur, adessent. וַיֹּאכַל הָעָם *Comeditque populus* cum iis in conviviis sacris, id quod diserte vetitum erat Exod. XXXIV, 14. 15.

3. וַיִּצָּמֶד יִשְׂרָאֵל לְבַעַל פְּעוֹר *Et adjunxit,* adhaesit *Israel Baal-Peori*, qua phrasi significatur summum studium, quo Israelitae hujus idoli cultum prosequuti sunt. Michaelis in *Supplemm.* p. 2099. collato Arabico ضمد *taenia* sive *fascia caput religavit*, hunc locum ita vertere mallet: *in honorem Baal-Peoris fascias gestarunt. Baal-Peorem*, i. e. dominum Peoris, nomen habuisse a monte Peor, supra XXIII, 28. memorato, ubi hoc idolum

delubro et sacris honorabatur, satis probabiliter statuit SELDENUS *de Dis Syris* Synt. I. Cap. 5. p. 163. postquam alias minus verisimiles de hoc idolo sententias retulisset et refutasset.

4. קַח — הַשָּׁמֶשׁ *Comprehende omnes principes populi eosque suspende Jovae coram sole.* כָּל־רָאשֵׁי הָעָם *Omnes principes* sive primores *populi,* וְהוֹקַע אוֹתָם *et suspende eos*, non principes, sed eos ex populo qui peccarunt, aut cum peccantibus consenserunt. Patet hoc e Vs. sequ., ubi divini mandati exsequutio describitur: *Dixit Moses* אֶל־שֹׁפְטֵי יִשְׂרָאֵל *ad judices Israelis: occidite quisque* rel., ubi quos antea *principes* nunc *judices* vocat, qui a Mose convocantur, ut judicium divinum exsequantur in peccatoribus. Pertinet igitur Pronomen suffixum in אוֹתָם ad nomen diserte non expressum, sed ex contexto sermone intelligendum, ut alias haud raro, vid. not. ad Ps. CXIV, 2. et GLASSII *Philol. S.* ed. Dath. p. 158. Hinc recte Onkelos παραφράζει hunc in modum: *duc principes populi, judica, et occide eum, qui reus erit mortis.* לַיהוָה *Jovae,* i. e. ut poenas dent Jovae, quem libidinoso idoli cultu spreverunt. נֶגֶד הַשָּׁמֶשׁ *Coram sole,* i. e. usque ad solis occasum; non enim licebat quemquam in patibulo noctu relinquere, ex lege Deuter. XXI, 22. 23. Ceterum homines non vivi suspendebantur, sed postquam gladio occisi essent, conf. not. ad Genes. XL, 19.

5. הִרְגוּ אִישׁ אֲנָשָׁיו *Occidite quisque viros suos,* i. e. quibus praefecti estis: conf. Exod. XVIII, 25.

6. וַיַּקְרֵב אֶל־אֶחָיו אֶת־הַמִּדְיָנִית *Adduxit ad fratres suos Midianitidem.* Ne cui mirum videatur, Midianitidum hic fieri mentionem, quum in antecedentibus semper de solis Moabitis, Israelitas ad Baal-Peoris cultum pellicentibus sermo sit, tenendum est, Moabitas tum cum aliquot Midianiticis tribubus conjunctos fuisse, uti apparet ex XXII, 4. 7. וְהֵמָּה בֹכִים פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד *Et flebant ante tentorium conventus*, ut veniam delicti obtinerent,

et impetrarent a Deo revocationem edicti per Mosen promulgati. Ceterum observandum est, hoc factum esse palam, coram Mose universoque populo, id vero est, contemtis legibus et magistratibus. Moabitae igitur consequuti sunt id quod volebant; non tantum pellexerunt magnam populi Israelitici partem ad idololatriam, sed effecerunt quoque, ut iidem Israelitae magistratibus nullum amplius obsequium praestarent, atque seditionem commoverent, quae omnem legum vim frangeret. Omni igitur jure Midianitis ob factum, quod hic narratur, bellum inferri potuit, infra Vs. 16—18.

8. וַיָּבֹא אַחַר אִישׁ יִשְׂרָאֵל אֶל־הַקֻּבָּה *Et insecutus est Israelitam in interiorem tentorii partem.* קֻבָּה, quod interpretes varie reddunt, est idem quod Arabibus قُبَّةٌ *kubbah* vel *kobbah*, et cum Articulo أَلْقُبَّةُ, *alkobbah*, nempe *conclave camerati operis, quo lectus circumdatur*, a radice قَبَّبَ in Conjug. II. *concamerare* aut *cameratum opus struere.* Hispanis *alcoba* dicitur et *alcova*, quae vox apud nos quoque habet vicinam significationem. Intelligitur *posterior* sive *interior* tentorii *pars*, in qua cubiculum erat. Eodem modo etiamnum tentoria Arabum Nomadum distincta sunt, vide notam nostram *vigesimam primam* ad versionem libri Arvieusiani, *die Sitten der Beduinen-Araber*, p. 187. אֶל־קֳבָתָהּ recte Alexandrini vertunt *διὰ τῆς μήτρας αὐτῆς*, et Vulgatus *in locis genitalibus.* Dathius, *per vulvam ejus.* Conferendum Arabicum قَبٌّ *quod inter duas coxas duas nates est*, et قُبٌّ *coccyx, extremitas prominentiaque inter duas nates.* הַמַּגֵּפָה *Plaga* divinitus inflicta, pestis, ut ex sequentibus apparet.

9. וַיִּהְיוּ — אָלֶף *Peste autem illa viginti quatuor hominum millia interierunt.* At Paulus 1 Cor. X, 8. dun-

taxat viginti tria millia ponit. Plerique respondent, viginti tria millia a Deo, mille a Pinehaso ejusque sodalibus et judicibus caesa esse, Paullum vero intelligere tantum illa viginti tria millia. Nimis artificiosa est, quam Michaelis Mosem et Paullum conciliandi inivit, ratio, et longior quam ut breviter hic recenseri possit. Jure Buxtorfius *Anticrit.* p. 447. Ludov. Cappellum castigat, qui Apostolum in suo codice Hebraeo שְׁלֹשָׁה pro אַרְבָּעָה legisse statuit. „Apostolus,“ inquit, „non ipsa verba Mosis hic allegavit, sed sensum; nec propositum ei fuit accurate illam historiam describere, sed tantum Corinthios monere, quae ob peccatum illud poena sit a Deo immissa, multa millia ob id occubuisse. *Viginti tria millia* dixit, quia proximus illi est numero, qui habetur in Mose et certior. Nam etsi 24000 illic commemorentur, tamen fortassis non praecise tot fuerunt, sed 23000 et aliquot centeni. Rotundus antea et completus numerus exprimitur pro incompleto et imperfecto. Ita in hujusmodi locis videtur esse ellipsis τοῦ כ, et velle dici: *circiter* 24000.“

11. הֵשִׁיב אֶת־חֲמָתִי *Redire fecit*, averruncavit *iram meam* (ut Prov. XXIV, 18.), effecit, ut ceteris pepercerim. בְּקַנְאוֹ אֶת־קִנְאָתִי *Cum zelaret zelotypiam meam*, i. e. vindicaret honorem meum; qui ostendit, se non magis sustinere posse populum Hebraeum cum aliis contra leges misceri, quam vir pati potest, uxorem suam se aliis prostituere. Hoc sensu Deus ipse *zelotypus* vocatur secundo Decalogi mandato, Exod. XX, 5., ad quem loc. cf. not. Hinc postea fervor pius, quo Dei timentes ostendebant, se aegre ferre quod Leges violarentur, dictus est *zelus* Dei, i. e. pro divinis legibus.

12. הִנְנִי נֹתֵן [illegible] אֶת־בְּרִיתִי שָׁלוֹם *Do ei foedus meum pacis*, i. e. promitto ei omnis generis felicitatem. *Pax* enim saepe, uti notum est, res omnes secundas complectitur; *foedus* vero *promissum*, ut Genes. IX, 9. Michaelis nulla necessitate pro שָׁלוֹם legendum conjicit שִׁלּוּם *retributio*, *Vergeltung*.

13. וְהָיְתָה לּוֹ וּלְזַרְעוֹ אַחֲרָיו בְּרִית כְּהֻנַּת עוֹלָם *Eritque ei ejusque posteris foedus sacerdotii perpetuum;* foedus sacerdotii est promissio de sacerdotio inter ejus posteros perpetuum futuro. Fuit quidem aliquamdiu illa dignitas in familia Ithamari, e qua *Eli* primus eam nactus est (Josephi *Antiqq.* L. V. Cap. 11. §. 5.), sed Zadoco (1 Paral. V, 34.), ex posteris Pinehasi, restituta est, 1 Reg. II, 26. 27. 35. coll. 1 Sam. II, 30. seqq., et apud hos permansit usque ad finem Levitici sacerdotii. Conf. 1 Par. V, 30. seqq. וַיְכַפֵּר עַל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל *Expiavit Israelitas*, id fecit, quo iis placatus est Deus.

14. De בֵּית־אָב cf. not. supra ad I, 2.

15. רֹאשׁ אֻמּוֹת בֵּית־אָב בְּמִדְיָן הוּא *Is erat caput tribus inter Midianitas.* Filia Midianitae nobilis hominem inter Hebraeos nobilem corruperat; unde apparet, Moabitas et Midianitas non perfunctorie paruisse Bileami consilio, cum viri principes filias suas prostituerint. Fortasse sperabant, fore, ut iis connubiis non modo iram Dei in eos, qui alienigenas ducturi essent, concitarent, sed et aliquam partem Hebraeorum ad se pertraherent. רֹאשׁ אֻמּוֹת בֵּית־אָב *Caput familiarum domus patris*, est caput tribus alicujus in gente sua. Idem Versu 18. vocatur נְשִׂיא מִדְיָן *princeps Midianita*, et infra XXXI, 8. numeratur inter מַלְכֵי מִדְיָן *reges Midianiticos.*

16. צָרוֹר אֶת־הַמִּדְיָנִים *Hostiliter invade Midianitas*, quia eorum praecipua culpa erat, conf. not. ad Vers. 6. et Vs. 18.

CAP. XXVI.

Censu facto rursum pugnatorum in singulis tribubus numerus initur, et tribus singulae in varias familias distribuuntur, antequam Palaestinam ingrediantur.

2. שְׂאוּ אֶת־רֹאשׁ *Summam subducite.* Vide de hac phrasi not. supra ad I, 2., ubi quoque לְבֵית אֲבֹתָם explicatum est. Fuit hic census *tertius*, postquam priores perierant. Cf. supra XIV, 23. 29.

3. עַל־יַרְדֵּן יְרֵחוֹ *Contra Jordanem Jericho*, i. e. qua parte Jordanes haud procul distat a Jerichunte.

4. Ad hujus Versus initium aliquid deesse, quivis qui verba textus vel negligenter inspexerit, intelliget. Desinit Versus tertius in לֵאמֹר, et quartus incipit cum verbis מִבֶּן עֶשְׂרִים שָׁנָה וגו׳. Clericus quidem hoc ex modo narrandi Hebraeorum saepe parum accurato explicare vult, sed integrae formulae omissio post לֵאמֹר prorsus inusitata est. Quodsi librariorum culpa quidquam omissum fuerit, hunc errorem valde antiquum esse, apparet ex eo, quod codex Samaritanus et versio Alexandrini cum textu Hebraeo consentiunt. Nec potest ex reliquis veteribus interpretibus vera lectio constitui, quoniam omnes variant et nexum verborum faciunt, qui eis facillimus videretur. Michaelis (*Bibl. Orient. Nov.* P. V. p. 219.) supplendum censet וַיִּסְפֹּר, ut habet Syrus: ܘܡܢܳܐ ܐܶܢܽܘܢ *et numeravit eos.* Nos quidem cum Hubigantio ad initium Versus subaudimus שְׂאוּ אֶת רֹאשׁ *tollite summam*, ut eadem verba iterentur, quae leguntur Vs. 2. Ita fere quoque Dathius, nisi quod is לֵאמֹר sub finem Versus 3. omittere et ad initium Vs. 4. e Vs. 2. ponere voluerit: וַיִּשְׂאוּ אֶת־רֹאשׁ *numerum inierunt eorum qui etc.* — Sed alia adhuc difficultas est in hoc Versu. Nam quae sequuntur verba, כַּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָֹה אֶת־מֹשֶׁה *quemadmodum*

praecepit Jova Mosi, non possunt esse verbo Mosis ad populum loquentis. Numquam enim de se in tertia persona loquitur, si ad populum verba facit. Hubigantius igitur ante כַּאֲשֶׁר supplet וַיַּעֲשׂוּ, ut sensus sit, *et fecerunt Israelitae sicut praeceperat Jova Mosi.* Quae vero sequuntur, וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל connectit cum Versu sequenti, hoc sensu: *illi autem sunt filii Israel, qui Aegypto egressi sunt: Ruben primogenitus Israel etc.* Dathius vero aliter verba connectit; vertit enim: atque numerum inierunt eorum, qui annum vicesimum excesserant, quemadmodum Jova praeceperat Mosi et Israelitis, cum ex Aegypto essent egressi. Attamen idem ille Dathius in nota ad h. l. dubitat, annon tunc fortasse ex genio linguae repetenda esset nota Casus: וְאֶת־בְּנֵי. Contra Hubigantii autem connectendi modum obvertit, sensum, quem ille reddit, alias a Mose hac exprimi solere formula וְאֵלֶּה בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. Quidquid statuas, hoc saltem est certum, locum hunc esse adfectum, qui opem criticam adhuc exspectat. — Ceterum qui nunc refertur census, eo consilio institutus est, ut familiis agri in subigenda mox Cananaea dividerentur, id quod liquet ex iis quae sequuntur.

5. רְאוּבֵן בְּכוֹר Nempe *Ruben primogenitus* erat, Genes. XXIX, 32.

7. וַיִּהְיוּ — וּשְׁלֹשִׁים *Fueruntque eorum censi quadraginta millia septingenti triginta.* In priore censu Num. I, 21. idem tribus habuit 46500. Imminuta igitur erat haec tribus trigesimo octavo anno post 2770 viris; cum quod in solitudinibus Arabicis multi viriis casibus perirent, tum etiam quod peccato nonnullorum tribus suae principum consensissent.

10. בְּמוֹת הָעֵדָה *Cum moreretur coetus ille,* cum nempe combureret ignis, vid. supra XVI, 35. וַיִּהְיוּ לְנֵס *Fuere in signum,* i. e. exemplum. נֵס proprie est signum erectum, vexillum, ad quod populi concurrent, vide ad XXI, 8. Verum hic *signum* significat documentum, quo admoneantur ceteri, ne peccent, i. q. אוֹת supra XVII,

4. (al. XVI, 38.), et זִכְרוֹן supra XVII, 5. (al. XVI, 40.).

11. וּבְנֵי־קֹרַח לֹא־מֵתוּ *Filii Corachi autem non perierunt*, addit paraphrastes Hierosolymitanus: *eo quod non fuerunt in consilio patris sui non sunt mortui.* Cf. not. supra ad XVI, 32.

12. ־ל ante נְמוּאֵל hic redundat seu explet Nominativum, ut saepe, veluti 1 Paral. III, 2. 2 Reg. VII, 2. Jos. X, 21. Deut. XXIV, 5. *Plura exempla vide apud Noldium sub particula ־ל §. 44., cf. Storrii *Observatt. ad Analog. Syntax. Hebr.* p. 289. et Gesenii *Lehrgeb.* p. 681. Qui hoc vocatur *Nemuel*, idem Genes. XLVI, 10. Exod. VI, 15. dicitur *Jemuel.* Hanc nominis diversitatem non tribuerim librariorum oscitantiae, uti nonnulli fecerunt. Nomina hominum propria in omnibus fere linguis diverso modo pronuntiari et scribi solent; hinc quoque horum nominum diversitas originem traxisse videtur. Sic etiam is, qui Vs. 15. צְפוֹן nominatur, Genes. XLVI, 16. levi mutatione צִפְיוֹן appellatur, itemque Vs. 42. שׁוּחָם, Genes. XLVI, 23. חֻשִׁים litteris transpositis.

13. זֶרַח Ita quoque hujus viri nomen scriptum est 1 Paral. IV, 24., ut Genes. XLVI, 10. Exod. VI, 15. vocatur idem vir צֹחַר, cf. not. ad laudat. Exodi locum. Multi Hebraei duo habuerunt nomina, quo de more plura vide ad Genes. XXVI, 34.

14. שְׁנַיִם וְעֶשְׂרִים אֶלֶף וּמָאתָיִם *Viginti duo millia ducenti.* In priore censu erant 593000. Multi fortasse perierunt peste et occisi sunt judicum manu, quod Zimrin tribulem suum imitati essent.

16. אָזְנִי Genes. XLVI, 16. vocatur אֶצְבּוֹן.

18. אַרְבָּעִים אֶלֶף וַחֲמֵשׁ מֵאוֹת *Quadraginta millia quingenti.* In censu priore fuerant 45650. Haec igitur tribus 5150 imminuta erat.

22. שִׁשָּׁה וְשִׁבְעִים אֶלֶף וַחֲמֵשׁ מֵאוֹת *Septuaginta sex millia quingenti.* Haec tribus aucta fuerat 1900 viris,

nam in priore censu numerati dumtaxat erant 74600. At id augmentum in tanta hominum multitudine paene est nullum.

24. De יָשׁוּב vide not. ad Genes. XLVI, 13.

25. אַרְבָּעָה וְשִׁשִּׁים אֶלֶף וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת *Sexaginta quatuor millia trecenti.* Haec tribus aucta erat 9900 capitibus, nam Num. I, 29. recensentur tantum 54400. Itaque magnopere erant aucti, si cum aliis conferuntur.

27. שִׁשִּׁים אֶלֶף וַחֲמֵשׁ מֵאוֹת *Sexaginta millia quingenti.* Hi quoque erant aucti, nempe 5100 capitibus; numerati enim priore censu fuerant dumtaxat 54400, supra I, 31.

30. Pro אִיעֶזֶר Alexandrini et unus codex Kennicottianus habent אחי עזר. Venema in Commentario ad Psalmos Tom. 1. p. 211. legi vult אבי אזר.

34. שְׁנַיִם וַחֲמִשִּׁים אֶלֶף וּשְׁבַע מֵאוֹת *Quinquaginta duo millia septingenti.* Fuerant antea censi 32200, supra I, 35. Igitur haec tribus aucta fuit 20500 capitibus. Magnum sane augmentum intra spatium quadraginta annorum.

37. שְׁנַיִם וּשְׁלֹשִׁים אֶלֶף וַחֲמֵשׁ מֵאוֹת *Triginta duo millia quingenti.* Anno secundo ab exitu censi fuerant 405000, vid. supra I, 33. Itaque haec tribus imminuta erat 8000 capitibus, id vero est quinta fere parte.

38. Si tres, qui nunc sequuntur Versus (38. 39. 40.), in quibus Benjamini posteri nominantur, conferamus cum Genes. XLVI, 21., ubi iidem recensentur, adeo magnam inter utraque loca diversitatem invenimus, ut librariorum culpae non pauca adscribenda videantur. בֶּלַע et legitur laudato Geneseos loco. Sed qui ibi sequitur, בֶּכֶר, nostro loco omissus est. Conjici tamen potest, Becheri et nonnullorum aliorum Benjamini filiorum, qui hoc loco non leguntur, posteros, Mosis tempore nondum ita multiplicatos fuisse, ut inter majores tribuum familias recenseri potuerint; omni igitur jure nostro loco, ubi de majoribus

familiis est sermo, omitterentur. אַשְׁבֵּל legitur quoque in Genesi, sed qui ibi sequitur, גֵּרָה, hic non legitur, fortasse ob caussam modo allatam. אֲחִירָם in Gen. XXVI, 21. vocatur אֵחִי, fortasse contractum ex illo nomine, et 1 Paral. VIII, 1. אַחְרַח. Sed qui in Genesi legitur, ראשׁ, nostro loco omissus est.

39. שְׁפוּפָם apud Samaritanos שופם, quos sequuntur Alexandrini, Σωφὰν pro Σωφὰμ, quod Graecis μ in fine vocis male sonat, Genes. XLVI, 21. idem vir dicitur מֻפִּים, at 1 Paral. VII, 12. שֻׁפִּים. Qui hic vocatur חוּפָם in Genesi dicitur חֻפִּים levi mutatione.

40. וַיִּהְיוּ בְנֵי־בֶלַע אַרְדְּ וְנַעֲמָן ***Filii Belae erant Ardus et Naaman.*** **Id quod plane contradicit Geneseos loco, XLVI, 21., ubi Naaman est quintus, Ardus vero decimus Benjamini filius. Sed Alexandrini in Genesi consentiunt cum nostro loco, nisi quod illi Benjamino plures adscribunt nepotes; habent enim:** *Ἐγένοντο δὲ υἱοὶ Βαλὰ, Γηρὰ καὶ Νοεμὰν, καὶ Ἀγχεὶς* (אחי), *καὶ Ῥὼς, καὶ Μαμφεὶμ, καὶ Ὀφιμὶν*, et nunc addunt pronepotem: *Γηρὰ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀράδ.* Sed Benjaminum, Jacobi filium natu minimum, jam nepotes adeoque pronepotes habuisse, quum familia Jacobi in Aegyptum migrasset; id veri est dissimillimum. Tamen ex hac diversitate saltem apparet hoc, Benjamini genealogiam in antiquissimis libris jam corruptam esse. Codex Samaritanus verba, quae hoc loco difficultatem pariunt, ויהיו בני בלע ארד ונעמן, prorsus omittit; sed hoc sapit correctricem Critici alicujus Samaritani manum, et nullius est auctoritatis. Michaelis in *Bibl. Orient. Nov.* P. V. p. 223. conjicit legendum esse וַיִּהְיוּ בִּבְנֵי בֶלַע אַרְדְּ וְנַעֲמָן *in filiis Belae erant Ardus et Naaman*, i. e. hi, quod eorum familiae minores erant referebantur ad Belae filios, non effecerunt majores tribus Benjamini familias.

41. Notat Lud. Cappellus in *Crit. S.* L. IV. Cap. 17. §. 7. p. 736. edit. Hal., ante voces מִשְׁפַּחַת אַרְדְּ omissum esse לְאַרְדְּ, sic enim toto reliquo Capite singulis fa-

miliis praeponitur nomen viri, a quo sunt denominatae singulae familiae. Itaque et hic inserendum esse, legisse etiam Alexandrinos, qui habent: *τῷ Ἀδὲρ δῆμος ὁ Ἀδερί.* Habet et textus Samaritanus. Verum recte Cappello reposuit Buxtorfius in *Anticrit.* p. 587.: „At cur ideo in textu omissa est illa vox, quum innumerae hujusmodi varietates et imperfectae loquutiones occurrant? Si in textu scripta fuisset, aeque ac in ceteris familiis, sine dubio et a scribis aeque adscripta fuisset: si unus vel alter per errorem et lapsum vocem illam omisisset, alii tamen id non fecissent; ut saltem varietas lectionis codicum Hebraicorum illum errorem proderet; si scribae omisissent, correctores saltem et lectores animadvertissent. Notum enim est, qua accuratione semper usi sint Hebraei in libro Legis describendo. Chaldaei etiam interpretes vocem illam in suis paraphrasibus codici Hebraico conformiter omiserunt. Cur Moses omiserit, nostrûm nil interest scire, ac proinde non vellicare. Ex circumstantiis facile liquet, in sensu vocem illam esse supplendam. Quod autem in textu omnia [scribarum culpà] omissa dici debeant, quae ad sensus perfectionem desiderantur, vel etiam quae ab interpretibus ad eum supplendum adduntur, nemo sanus dixerit. LXX igitur *sensum respicientes* vocem illam de suo inseruerunt. Pagninus item et alii quidam recentiores interpretes vocem illam in suis versionibus expresserunt; non quod in suo codice eam invenerint, non etiam ex LXX, sed de suo. Eadem ratione id fecerunt LXX.“ חֲמִשָּׁה וְאַרְבָּעִים אֶלֶף וְשֵׁשׁ מֵאוֹת *Quadraginta quinque millia, sexcenti.* Antea fuerant censi 35400, supra I, 37. Igitur haec tribus aucta fuit 10200 capitibus.

42. Pro שׁוּחָם in Genesi XLVI, 23. legitur חֻשִׁים transpositione litterarum.

43. אַרְבָּעָה וְשִׁשִּׁים אֶלֶף וְאַרְבַּע מֵאוֹת *Sexaginta quatuor millia, quadringenti.* Haec tribus aucta erat dumtaxat 1700 viris. Nam antea fuerant numerati 62700, supra I, 39.

46. וְשֵׁם בַּת־אָשֵׁר שָׂרַח *Et nomen filiae Ascheri* erat *Serach.* Quare haec speciatim commemoretur, varia comminiscuntur Hebraei, Abarbenel eam, ut Mirjamam, insignem feminam fuisse existimat. Jarchi cum aliis eam tum adhuc in vivis superfuisse censet. Quod vix credibile; ita enim ad minimum 265 annos vixisset. Magis verisimilis quam alii afferunt causa, quod non filia fuerit Ascheris, sed privigna ex priore uxoris marito, cujus haeres illa postea exstiterit, ut filiae Zelophchadis, infra XXVII, 7. seqq.

47. שְׁלֹשָׁה וַחֲמִשִּׁים אֶלֶף וְאַרְבַּע מֵאוֹת *Quinquaginta tria millia, quadringenti.* In censu priore fuerant 41500, supra I, 41. Igitur tribus Ascher aucta fuit 11900 capitibus.

50. חֲמִשָּׁה וְאַרְבָּעִים אֶלֶף וְאַרְבַּע מֵאוֹת *Quadraginta quinque millia quadringenti.* Antea censi fuerant 53400, supra I, 43. Itaque haec tribus aucta fuit 8000 viris.

51. אֵלֶּה — וּשְׁלֹשִׁים *Censi ergo sunt ex Israelitis sexcenta millia, mille, septingenti, triginta.* Ante annos triginta novem fuerant 603550, cf. supra I, 46., itaque minutus fuerat populus capitibus 1820. Nam praeterquam quod multis morbis contagiosis multi perierunt; alii innumeri casus, qui errantibus per invias solitudines acciderunt, plurimos absumsere. Tamen in tanto populo hoc decrementum sane exiguum, et manifesto indicio est, matrimoniorum fecunditatem et natorum numerum perquam magnum fuisse; quum in secundo censu post tot tantasque strages Israelitarum ex Aegypto egressorum duo tantum viri superessent ex censu primo. Ratio igitur inter natos et mortuos omnibus probe ponderatis bene convenit calculis recentioribus, Süsmilchianis inprimis.

53. בְּמִסְפַּר שֵׁמוֹת *Pro numero nominum*, i. e. singulorum capitum.

54. לָרַב תַּרְבֶּה נַחֲלָתוֹ *Numeroso majorem dabis possessionem.* לָרַב *Multo*, i. e. familiae aut tribui viris potentiori. Cf. Jos. XVII, 14.

55. אַךְ־בְּגוֹרָל יֵחָלֵק אֶת־הָאָרֶץ *Sed sorte tamen dividetur terra.* אֶת hic Nominativo praefigitur, ut alias saepe, veluti Exod. X, 8. ad quem loc. vid. not. Quum numerosioribus tribubus amplior, tenuioribus minor agri modus dandus esset, quaeri possit, quare praeterea sorte agri dividendi fuerint? Bechai, Hebraeus, qui exeunte seculo XIII. Commentarium in Pentateuchum scripsit, sortitionem factam esse ait propter portiones melioris deterioris que conditionis commodius distribuendas, ne rixae et concupiscentiae pravae locus esset. Alii existimant, sortem spectasse tantum plagam coeli et viciniam, non extensionem agrorum. Sic Simeonitis contigit sors, qua collocati sunt partim ad austrum partim ad occasum Judae tribus, vid. Jos. Cap. XVIII. Ceterum scite monet Clericus, hoc sapienter factum esse, ne quis queri posset, Josuam, agris dividendis praefectum, non satis aequum omnibus tribubus egisse. „Potuisset etiam fieri, ut qui sibi injuriam factam existimassent, a querelis ad arma devenissent et bellum civile concitassent. At in sortis judicio acquiescebant Hebraei, quod Deum ei praeesse existimabant. Vide Proverb. XVI, 33. XVIII, 18. Sic et aliae gentes antiquae fecisse videntur, cum agros aut vacuos aut vi captos dividebant, ne inter novos colonos rixae orirentur; unde et Graecis *κλῆροι* dicebantur prisca praedia, olim primis colonis divisa, dein quaevis haereditates. Sic, referente Aristotele *Politicor.* L. II. Cap. 7. apud Locros lex jussit *τοὺς παλαιοὺς κλήρους διασώζειν, patrimonia antiqua, quae sortitione obvenerunt, servare.* Apud Latinos quoque *sors* dicebatur haereditas, quae loquutio eandem originem habuisse videtur. Sic apud Pausaniam L. IV. agros in Peloponneso dividunt Heraclidae, et apud Virgilium *Aeneid.* L.V. 755. Aeneas;

— urbem designat aratro,
Sortiturque domos.“

56. עַל־פִּי הַגּוֹרָל *Secundum os sortis*, i. e. secundum sortem, pro sorte, quomodo עַל־פִּי et Levit. XXVII,

8. Deut. XVII, 11. capiendum. בֵּין רַב לִמְעָט *Inter numerosum et tenuem*, cf. Vs. 54.

58. אֵלֶּה מִשְׁפְּחֹת לֵוִי *Hae sunt familiae Levi.* Non recenset hic omnes Levitarum familias (nam singuli Levi filii plures alios, qui hic non nominantur, habuerunt liberos), sed pauculas duntaxat et confuse, quasi diceret: habuerunt hae primariae familiae, Gerson, Cahath et Merari, plures alias familias, in quas ulterius divisae, cujusmodi erant familia *Lobni*, *Hebroni*, rel. Sed singulas hasce minores ad suas majores non refert. Haec ita esse constat: neque enim omnes hae familiae, hic recensitae, fuerunt alicujus unius e tribus filiis Levi; nam Lobni erat filius Gersonis, Hebron filius Caathi, Exod. VI, 17. 18., Mocholi et Musi filii Merari, Exod. VI, 19. et supra III, 20. 33., rel.

59. בַּת־לֵוִי *Filia Levi.* Incertum est, an Jochebed *filia*, quae ita dicitur, *Levi* fuerit, an per hanc locutionem tantum indicari debuerit, eam e gente Levitica fuisse; id quod veri similius videtur; nam si prius illud accipiamus, sequeretur, Jochebedam a Levi genitam esse, quum is jam 135 annos natus esset, uti pluribus ostendit Michaelis in Tractatu germanice scripto de legibus Mosis, qui matrimonia spectant §. 36. Aeque incertum est, utrum Amramus Kehathi filius, an tantum unus ex posteri ejus fuerit. אֲשֶׁר יָלְדָה אֹתָהּ לְלֵוִי בְּמִצְרָיִם *Quam ei in Aegypto peperit*, scil. אִשְׁתּוֹ *uxor ejus*, uti recte subaudit Jarchi. Ita et Aben-Esra, qui ad h. l. haec notat: *Meminit Jochabedae propter honorem filiorum ejus; non meminit autem ejus, quae illam peperit* (matris ejus, uxoris Levi), דרך קצרה *brevitatis studio*, sicut 1 Chron. VII, 14. אַשְׂרִיאֵל אֲשֶׁר יָלָדָה *Aschriel, quem peperit*, scil. mater ejus, uxor Menassis. Similis locus est 1 Reg. I, 6. וְאֹתוֹ יָלְדָה אַחֲרֵי אַבְשָׁלוֹם *et pepererat eum post Absolonem*, scil. mater ejus, Chaggitha. LXX. hunc locum sic reddiderunt: ἣ ἔτεκε τούτους τῷ Λευὶ ἐν Αἰγύπτῳ, quasi pro אֹתָהּ legissent אֹתָם, quod Cappellus *Crit. S.* L. IV. Cap.

5. p. 612. melius et convenientius judicat. Verum recte jam Augustinus Steuchus ad h. l. notavit, Graecam illam interpretationem falsum quid dicere. Jochabed enim, uxor Amrami, peperit Mosen et Aaronem non τῷ Levi, sed Amramo, quemadmodum dicuntur apud Hebraeos uxores viris suis filios gignere. Quod ergo textus Hebraeus dicit de nascente Jochebed, LXX de ea pariente transtulerunt.

60. וַיִּוָּלֵד לְאַהֲרֹן וגו׳ Cf. Exod. VI, 23.

61. וַיָּמָת נָדָב וַאֲבִיהוּא Cf. supra III, 4. Levit. X, 2.

62. שְׁלֹשָׁה וְעֶשְׂרִים אֶלֶף *Viginti tria millia.* Mille ergo viris creverant, nam in priore censu fuerant numerati 22000, vid. supra III, 39.

63. עַל יַרְדֵּן יְרֵחוֹ Vid. not. supra ad Vs. 3.

65. כִּי אָמַר יְהוָֹה לָהֶם *Dixerat enim Jova de iis;* vid. supra XIV, 28. 29.

CAP. XXVII.

Filiae Zelophchadi haereditatem vice patris accipiunt, lexque ea perpetua statuitur, ut defuncto patre sine haeredibus masculis filiae relictae patri succedant. Moses paulo post moriturus jubetur Josuam sibi in populi principatu successorem dicere, et palam inaugurare, quod et facit.

1. וַתִּקְרַבְנָה *Accesserunt autem*, scil. ad Mosen, sive, ut Jonathan addit, לְבֵי דִינָא *ad locum judicii*, i. e. ad ostium tentorii sacri, uti dicitur Vs. 2. Eadem ellipsis est infra XXXVI, 1. — בְּנוֹת צְלָפְחָד Vid. supra XXVI, 33. Viderunt enim, sine praedio se futuras esse, quod nulla sui in censu habita fuisset ratio.

3. וְהוּא לֹא הָיָה בְּתוֹךְ הָעֵדָה הַנּוֹעָדִים עַל־יְהוָֹה *Et ipse non fuit in coetu illo* rebellium illorum, *qui conspiraverant contra Jovam*, supra XVI, 11. בְּי־בְחֶטְאוֹ מֵת

Nam in peccato suo mortuus est, i. e. in proprio peccato, quo nulli praeterquam sibi nocuit. Jonathan addit: *nec peccare fecit alios.* Male quidam verba כִּי־בְחֶטְאוֹ מֵת ad Corachum, subjectum proxime antecedens, referunt, ut sensus sit: pater noster mortuus est in deserto, filiis non relictis, neque tamen fuit inter eos, qui contra Jovam rebellarunt cum Coracho, qui ob peccatum suum mortuus est.

4. לָמָּה יִגָּרַע שֵׁם־אָבִינוּ מִתּוֹךְ מִשְׁפַּחְתּוֹ *Quare detrahetur*, tolletur *nomen patris nostri ex familia sua?* יִגָּרַע alii vertunt *radet*, collato Syriaco ܓܪܥ *rasit, totondit.* Extincta nempe alicujus familia, nomen ejus non amplius scribebatur in genealogicis et censualibus libris. Sic in censu superioris Capitis non exstat Ohadi nomen, qui filius fuit Simeonis, Genes. XLVI, 10. Exod. VI, 15., quod exstincta ejus familia esset. Id vero ab Israelitis pro magno infortunio habebatur. Hoc igitur deprecantur pro suo parente Zelophehadi filiae, sibique praedium ejus, quod filio ejus, si filium habuisset, dandum erat, addi postulant. Ceterum ex hoc loco apparet, illis temporibus apud Israelitas filias nullas possessiones haereditarias accepisse. Ditiores tamen subinde exceptionem a more consueto videntur fecisse, ut colligi potest ex Jobi Cap. XLII, 15. 2 Sam. XIX, 35—41. coll. cum Nehem. VII, 63. Ne autem filiae innuptae patre mortuo omni ope essent destitutae, occasione h. l. memorata ea lex est sancita, ut, si pater filium non haberet, jura possessionis haereditariae in filiam filiasve transferenda sint. Filia tamen ejusmodi viro cuidam e tribu paterna nubere debebat, ne possessio ejus alteri alicui tribui accresceret. Similiter ex jure Attico filiae nullum accipiebant praedium haereditarium, si fratres habuerunt; his autem deficientibus haereditas pertinebat ad filias, quae tamen etiam uti apud Hebraeos proximo cognato nubere debebant. Vide Jac. Perizonii *Dissertationem de lege Voconia* (quae dissertatio secunda est septem ejus Dissertatt. junctim editt.), p. 137. et seqq. et Michaelis *Jus Mosaicum.* P. II. §. 78.

7. Suffixa feminina ad לָהֶם et אֲבִיהֶם ad filias Zelophchadi respiciunt, pro populari et minus correcte loquendi modo, et alias haud raro obvia, ut Exod. I, 21. ad quem loc. vid. not. In codice Samaritano et in paucis quibusdam Judaicis leguntur Suffixa feminina, quae vix dubium est intempestivo emendandi studio deberi, neque igitur cum Kennicotto in Dissertat. I. *super ratione textus Hebraici V. T.* p. 396. textui sunt intrudenda.

11. וְאִם־אֵין אַחִים — אֹתָהּ *Si neque patris fratres supersunt, cedat haereditas in reliquos de propinquitate ejus familia.* לִשְׁאֵרוֹ הַקָּרֹב אֵלָיו *Carni ejus quae proxima est ei*, i. e. proxima agnatione ei conjunctis, vid. Levit. XVIII, 6. Itaque deficientibus liberis utriusque sexus ad fratres haereditas pertinebat; his quoque deficientibus, ad patruos; qui si nulli essent, proxima agnatione conjuncti haereditatem adibant. Maternae consanguinitatis hic nulla habebatur ratio, ne haereditas in aliam Tribum, ex qua mater esse poterat, transferretur, conf. infra Cap. XXXVI.

12. עֲלֵה אֶל־הַר הָעֲבָרִים הַזֶּה *Ascende in hunc montem Abarim. Abarim* mons erat, vel montium plurium continuatio, in confinibus Amoraeorum et Moabitarum. Jugum, in quod ascendit Moses, fuit Nebo ejusque vertex Phisga; vid. infra XXXIII, 47. 48. Deut. XXXIII, 38. et XXXIV, 1.

13. וְרָאִיתָה אֹתָהּ *Cum enim videris eam*, וְנֶאֱסַפְתָּ אֶל־עַמֶּיךָ גַּם־אָתָּה *congregaberis ad tuos et tu*, cf. supra XX, 24. et not. ad Genes. XV, 15.

14. מְרִיתֶם פִּי *Rebellastis contra os*, i. e. mandatum *meum*, mihi non morem gessistis, conf. supra XX, 22. Ante פִּי supplendum est אֶת, quod supra loco laudato expressum est. לְהַקְדִּישֵׁנִי *Ad sanctificandum me*, i. e. ut me sanctum, adeoque veracem, a vobis haberi, coram toto populo significaretis. Hoc referendum est ad initium Versus, *imperio meo rebelles fuistis sanctificare*

me, i. e. qua occasione honorem mihi tribuere debebatis coram toto populo; ubi ostendere debebatis vos meae omnipotentiae fidere. Alexandrini, Vulgatus, Syrus et Saadias sensum expresserunt ita vertendo: *non sanctificastis me.*

16. אֱלֹהֵי הָרוּחֹת לְכָל־בָּשָׂר *Deus spirituum*, qui *omni carni* insunt, i. e. qui omnibus dat vitam, conf. supra XVI, 22.

17. אֲשֶׁר — יְבִיאֵם *Qui ante eos egrediatur et ingrediatur, qui eos educat et inducat*, i. e. qui eorum sit dux. Cf. Deut. XXXI, 2. 1 Sam. XVIII, 16. Metaphora ducta videtur a pastoribus greges ducentibus.

18. אִישׁ אֲשֶׁר־רוּחַ בּוֹ *Vir in quo spiritus*, vir sapiens atque prudens, multa intelligentia praeditus. וְסָמַכְתָּ אֶת־יָדְךָ עָלָיו *Et impone ipsi manus*, ritus inaugurationis ad novum officium; cf. supra VIII, 10. Deut. XXXIV, 9.

19. וְצִוִּיתָה אֹתוֹ *Et manda ei*, i. e. instrue ipsum, officiaque ejus edoce eum.

20. וְנָתַתָּה מֵהוֹדְךָ עָלָיו *Et dabis de honore tuo super eum*, honoris, qui tibi jam a populo exhibetur, fac eum participem, dum tu adhuc dux populi eris. Similem loquutionem vide 1 Paral. XXIX, 25.

21. לוֹ *Ei*, in ejus gratiam. וְשָׁאַל לוֹ בְּמִשְׁפַּט הָאוּרִים *Et interroget*, consulat *eum*, scilicet Josua Eleazarem, *per judicium τοῦ Urim*, de quo vid. not. ad Exod. XXVIII, 30. Verbum שָׁאַל nomini personae, quam quis interrogat, jungitur per לְ, ut 2 Reg. VIII, 6. Sed potest et sic verti: *interroget*, scil. sacerdos *pro eo*, Josua, in ejus gratiam, (ut supra XXII, 11. 17.) *judicium τοῦ Urim*, eadem constructione, quae 1 Sam. XXII, 15. הַיּוֹם הַחִלֹּתִי לִשְׁאָל־לוֹ בֵאלֹהִים *Num hodie incepi interrogare pro eo Deum?* Ita שָׁאַל nomini personae interrogatae jungitur et 1 Sam. XXII, 15. XXIII, 2. 4. עַל־פִּיו *Secundum os suum*, jussa sua. יֵצְאוּ יָבֹאוּ *Exibunt et egredientur.* Hae

phrasi cum expeditiones tum cetera omnia publica populi negotia significantur, conf. Deut. XXVIII, 6., ubi dicitur: *felices eritis exeuntes et ingredientes*, i. e. in omnibus vestris negotiis.

CAP. XXVIII.

Praescribuntur quotidiana Sacrificia, diei Sabbati, Neomeniarum, Paschatis, Pentecostes.

2. לַחְמִי *Panis Dei* hic vocantur carnes et victimae in sacrificiis oblatae, conf. Levit. III, 11. XXI, 6. Repetuntur hae leges in Moabiticis campis, quod cum Israelitae pecore devictorum populorum aucti essent et brevi Jordanem trajecturi, possent ab hoc tempore solemnia Sacra facere; quod non potuerant in deserto, rerum necessariarum copia destituti. אֶת־קָרְבָּנִי — בְּמוֹעֲדוֹ Oblationes mihi sacras, quae sicut dapes meae igne sacro mihi immolantur, diligenter curate suis quasque temporibus.

3. עֹלָה תָּמִיד *Holocaustum perpetuum*, i. e. quotidie mane et vespere offerendum, de quo vid. Exod. XXIX, 38.

4. בַּבֹּקֶר *Mane.* LXX τοπρωΐ, Jonathan addit: לְמִכַּפְּרָא עַל חוֹבֵי לֵילְיָא *ad expiandum pro peccatis noctis.* בֵּין הָעַרְבָּיִם *Inter duas vesperas*, de quo temporis articulo vid. not. ad Exod. XII, 6. LXX πρὸς ἑσπέραν. Jonathan addit: לְמִכַּפְּרָא עַל חוֹבֵי יְמָמָא *ad expiandum pro peccatis diei.*

5. וַעֲשִׂירִית הָאֵיפָה *Et decima pars Ephae*, vid. not. ad Exod. XVI, 36. De מִנְחָה vid. not. ad Levit. II, 1., cf. supra XV, 4. — בְּשֶׁמֶן כָּתִית *Cum oleo tuso*, s. *tusione expresso*, vid. not. ad Exod. XXVII, 20.

6. הָעֲשֻׂיָה בְּהַר סִינַי *Factum in monte Sinai*, scil. primum. Jonathan: *quemadmodum oblatum fuit in monte Sinai.*

7. וְנִסְכּוֹ *Et libamen ejus* erit, vid. supra XV, 5. — בַּקֹּדֶשׁ *In sanctuario*, περὶ τὸν βωμὸν, ut ait JOSEPHUS *Antiqq.* L. III. Cap. 10. Sed Jonathan: בְּמָאנֵי יְקוּדְשָׁא *In vasis Sanctuarii.* הַסֵּךְ *Libato, effundito*, Jerem. VII, 18. De שֵׁכָר vid. not. ad Levit. X, 9. Onkelos vertit: דַּחֲמַר עַתִּיק *Vini veteris*, quocum Syrus et Saadias consentiunt.

8. בֵּין הָעַרְבָּיִם vid. supra Vs. 4.

9. וּבְיוֹם הַשַּׁבָּת *Die vero Sabbathi*, cf. infra XXIX, 38. et Matth. XII, 5.

10. עֹלַת שַׁבַּת בְּשַׁבַּתּוֹ Hoc sit *holocaustum Sabbathi in Sabbatho suo*, i. e. singulis Sabbathis proprium, עַל־ עֹלַת הַתָּמִיד *super*, i. e. *praeter holocaustum jugis*, quotidianum (supra Vs. 3.) offerendum. Ita infra Vs. 14. עֹלַת חֹדֶשׁ בְּחָדְשׁוֹ.

11. וּבְרָאשֵׁי חָדְשֵׁיכֶם *At initiis mensium vestrorum*, i. e. noviluniis. Neomenias vero celebrarunt sacrificiis et tubarum cantu (vid. supra X, 10.), et conviviis, 1 Sam. XX, 5. 6., et claudendo tabernas, Amos VIII, 5., et sacris coetibus, cf. 2 Reg. IV, 23.

12. וּשְׁלֹשָׁה עֶשְׂרֹנִים *Tres autem decimae partes* Ephae; vid. supra XV, 9., ubi haec jam definita fuerunt.

13. עִשָּׂרוֹן עִשָּׂרוֹן Denique *decima decima* erit, i. e. singulae decimae, ut supra XIII, 2. אִישׁ אֶחָד אִישׁ אֶחָד notat *singulos viros*.

14. חֲצִי הַהִין *Dimidium Hinis*, vid. supra XV, 4. — Quod in verbis וּרְבִיעִת הַהִין לַכֶּבֶשׂ יָיִן *et quarta pars Hinis vini pro agno* יָיִן ad calcem est positum, rationem satis probabilem Clericus affert hanc, quod ad tria Versus membra ex aequo refertur. Non est igitur, cur illud cum Vatero pro glossemate habeamus. זֹאת עֹלַת חֹדֶשׁ בְּחָדְשׁוֹ *Hoc est holocaustum novilunii in novilunio suo*, cf. supra ad Vs. 10. Jonathan: *offeretur initio singulorum mensium.* חֹדֶשׁ et *mensem* et *neomenium* significat, quod

menses a renovatione lunae inciperent. לְחָדְשֵׁי הַשָּׁנָה *Per menses anni*, quod Onkelos recte ita dedit: כֵּן לְכָל־ רֵישֵׁי יַרְחֵי שַׁתָּא *sic fiet per omnia initia mensium anni.*

15. עַל est hic iterum *praeter*, ut supra Vs. 10.

16. De Paschate cf. praecepta Exod. XII, 6. seqq. Levit. XXIII, 5 seqq.

18. מִקְרָא־קֹדֶשׁ *Convocatio sacra*, ut Vs. 25. 26. Vid. Levit. XXIII, 7. — כָּל־מְלֶאכֶת עֲבֹדָה *Omne opus laboris*, vel *servitutis*, servile, quod ad Deum non pertinet, sed ad homines. Saadias: كُلَّ صِنَاعَةٍ مُكْسِبٍ *omne opus lucri.* Vid. Levit. XXIII, 7.

21. עִשָּׂרוֹן עִשָּׂרוֹן תַּעֲשֶׂה *Decimam decimam facies*, i. e. singulis agnis singulas decimas tribuetis; vid. Vs. 13.

22. חַטָּאת hic est *oblatio pro peccato*, ut supra Vs. 15. infra XXIX, 5. Alexandrinus vertit: περὶ ἁμαρτίας, quod et Hebr. X, 6.

23. מִלְּבַד עֹלַת הַבֹּקֶר *Praeter holocaustum matutinum*, quod perpetuum, s. quotidianum erit, vid. supra Vs. 3.

24. כָּאֵלֶּה *Secundum haec*, i. e., uti recte Jonathan, *secundum has oblationes diei primi.* לֶחֶם אִשֵּׁה *Panem igniti*, i. e. cibum igne absumendae oblationis, vid. supra Vs. 2. עַל־עוֹלַת הַתָּמִיד יֵעָשֶׂה וְנִסְכּוֹ *Praeter holocaustum perpetuum ejusque libamen haec quoque mactabuntur.* עָשָׂה saepe significat, ubi de sacrificiis est sermo, *mactare victimas.* Sic quoque apud veteres Graecos ῥέζειν et θύειν, et apud Latinos *facere* et *mactare* idem erant. De Graecis hoc observat Athenaeus *Deipnosoph.* L. XIV. p. 660. edit. Casaub. *Ὅμηρος τὸ ῥέζειν ἐπὶ τοῦ θύειν τάσσει· τὸ δὲ θύειν ἐπὶ τοῦ ψαιστὰ μεταδόρπια θυμιᾶν· οἱ δὲ παλαιοὶ θύειν δρᾶν ὠνόμαζον. Homerus usurpat ῥέζειν facere pro θύειν mactare, θύειν vero*

pro adolere placentas post coenam. Veteres etiam θύειν *vocabant* δρᾶν.

26. בְּיוֹם הַבִּכּוּרִים *Die Primitiarum,* festo Pentecostes, vid. Levit. XXIII, 17. 20. — חֲדָשָׁה *Novum,* i. e. ut recte Jonathan, מִן עֲלַלְתָּא חַדְתָּא *de proventu novo.* בְּשָׁבֻעֹתֵיכֶם *In hebdomadibus vestris,* i. e., ut Jonathan explicat, בַּעֲצַרְתֵּיכוֹן כַּד יִתְמַלְּיָן שִׁבְעָתָא שָׁבוּעַיָּא *in festo vestro* (Pentecostes) *cum completae erunt septem hebdomades* (post Pascha); vid. Levit. XXIII, 15. 16.

CAP. XXIX.

Sacrificia, quae offerenda mense septimo, et inprimis die primo, Tubarum festo, deinde die decimo, Expiationis festo, die decimo quinto, Scenopegiae festo, et septem insequentibus diebus.

1. בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי *Mense septimo,* anni ecclesiastici, de quo Exod. XII, 2. mense vero primo anni civilis. יוֹם תְּרוּעָה יִהְיֶה לָכֶם *Dies clangoris tubae sit vobis,* vid. Levit. XXIII, 24., et supra Cap. X, 5.

2. וַעֲשִׂיתֶם עֹלָה *Offeretis holocaustum.* Hoc sacrificium erat praeter quotidianum et praeter sacrificium Neomeniae, de quibus Capite anteced. Vs. 11. seqq. Conf. infra Vs. 6.

3. שְׁלֹשָׁה עֶשְׂרֹנִים vid. supra XXVIII, 12.

5. חַטָּאת hic est *sacrificium pro peccato,* ut supra XXVIII, 22.

6. בְּמִשְׁפָּטָם *Juxta suum jus,* i. e. juxta consuetudines jure pontificio definitas, rite.

7. וּבֶעָשׂוֹר לַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי *Decimo die mensis septimi.* Vide Levit. XVI, 29. XXIII, 27. — וְעִנִּיתֶם אֶת־נַפְשֹׁתֵיכֶם *Et adfligetis animas vestras,* jejunio et abstinentia, cf. Levit. XVI, 29.

12. וּבַחֲמִשָּׁה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי *Die decimo quinto mensis septimi*, scil. anni ecclesiastici, vid. Vs. 1. Vide Levit. XXIII, 34. 41. וְחַגֹּתֶם חַג *Et agitabitis festum*, scil. tabernaculorum, uti et Jonathan addidit. Cf. Exod. XII, 14.

13. פָּרִים בְּנֵי־בָקָר *Juveneos filios armenti*, matribus adhuc adhaerentes, ut Zach. IX, 9. עַיִר בֶּן־אֲתֹנוֹת *pullus filius asinarum* est adhuc affectans matrum gregem, atque nondum insessus.

14. וּמִנְחָתָם סֹלֶת *Donarium vero eorum farreum*, vid. Levit. II, 1.

17. Quum die primo festi tabernaculorum tredecim juvenci in sacrificium pro peccato mactandi essent (Vs. 13.), die secundo duodecim offerri praecipiuntur, et ita ad septimum usque diem eadem sacra, detracto tamen quotidie uno juvenco facta sunt.

33. De עֲצֶרֶת vid. not. ad Levit. XXIII, 36., et cf. Deut. XVI, 8.

39. אֵלֶּה תַּעֲשׂוּ *Haec* scil. sacra publica *facietis*. בְּמוֹעֲדֵיכֶם *In statis festis vestris*, vid. Levit. XXIII, 2. — לְבַד מִנִּדְרֵיכֶם *Seorsim a votivis vestris*, i. e. praeter vestras votivas oblationes, quomodo לְבַד et Exod. XII, 37. Jos. XVII, 5. usurpatur. וְנִדְבֹתֵיכֶם *Et* praeter *spontaneas vestras oblationes*, vid. Levit. VII, 16. LXX τὰ ἑκούσια ὑμῶν. וּלְשַׁלְמֵיכֶם *Et salutaria vestra sacrificia*, Exod. XX, 21. Levit. III, 1., quae privatus quisque offert. Sacrificia ordinaria non excludent extraordinaria.

CAP. XXX.

Virorum vota a nullo irrita reddi possunt; puellarum et uxorum vota a patre et marito irrita reddi possunt, confirmantur tamen patris et mariti assensu vel expresso vel tacito. Viduarum et repudiatarum vota firma sunt, nec a quopiam irrita reddi possunt.

3. אִישׁ כִּי־יִדֹּר נֶדֶר *Vir si voverit votum*, scil. de rebus licitis, et ad quas lege non tenebatur; cf. Levit. XXVII, 2. Deut. XXIII, 22. seqq. — אוֹ־הִשָּׁבַע שְׁבֻעָה *Aut juraverit jusjurandum.* Infinitivus positus pro Verbo finito נִשְׁבַּע, ut saepius, vid. Gesenii *Lehrgeb.* p. 782. לֶאְסֹר אִסָּר עַל־נַפְשׁוֹ *Ad ligandum ligamen super animam suam, i. e ut jurejurando se obstringat*, ut mox Vs. 4. et seqq. Falsus est Coccejus (quem sequitur J. D. Michaelis), qui hac phrasi significari putat votum, quo quis se interdicit re aliqua, seu promittit ab aliqua re, veluti vino, se abstinere. Tale votum vocatur אִסַּר לְעַנּוֹת נָפֶשׁ infra Vs. 14. לֹא יַחֵל דְּבָרוֹ *Non profanabit verbum suum*, i. e. illud non quasi rem profanam negliget, sed praestabit, quod sancte est promissum. Similis loquutio est Ps. LV, 21. de foedifrago חִלֵּל בְּרִיתוֹ *profanavit foedus suum.* Recte igitur Onkelos, לָא יְבַטֵּיל, et Vulgatus, *non irritum faciet.* כְּכָל־הַיֹּצֵא מִפִּיו יַעֲשֶׂה *Secundum omne quod ore suo exierit, faciet.* Vota non censebantur obligare nisi verbis prolata, conf. Deut. XXIII, 23.

5. וֶאֱסָרָהּ *Et vinculum*, obligationem *ejus*, ut infra Vs. 6. 8. 15. וְהֶחֱרִישׁ לָהּ אָבִיהָ *Et si pater illi tacuerit*, i. e. tacendo consenserit. Silentium pro consensu sumebatur. וְקָמוּ *Tum stabunt*, i. e. rata erunt; pater ex suo ea solvere obligatus erit.

6. וְאִם־הֵנִיא אָבִיהָ אֹתָהּ *Et si averterit*, revocaverit, irritum fecerit, *pater ejus illi*, scil votum. Femi-

nae enim in perpetuum a parente aut marito pendere debebant.

7. וְאִם־הָיוֹ תִהְיֶה לְאִישׁ *Ac si* nupta jam *fuerit viro*, ut Levit. XXII, 12. Luth. I, 12. 13. וּנְדָרֶיהָ עָלֶיהָ *Et si vota ejus super ea*, i. e. si votis obstricta sit. Quae debemus, ea Hebraice *super nos esse* (עָלֵינוּ) dicuntur. Conf. 1 Reg. IV, 7. Ps. LVI, 13., et ad eum loc. not. מִבְטָא שְׂפָתֶיהָ *Temere prolatum labiorum suorum*, vid. verbum בִּטֵּא Levit. V, 4.

8. בְּיוֹם שָׁמְעוֹ *In die τοῦ audire ejus.* Saadias bene sic reddit: فِي أَيِّ يَوْمٍ سَمِعَ ذَلِكَ *quocunque demum die audierit illud.*

10. יָקוּם עָלֶיהָ *Stabit*, ratum erit *super ea*, i. e. ut illud praestare debeat, cf. not. ad Vs. 7.

11. וְאִם־בֵּית אִישָׁהּ נָדָרָה *Si vero in domo mariti sui voverit.* בֵּית pro בְּבֵית, omissa Praepositione בְּ, ut saepe. Quod quum non animadverteret Lutherus, בֵּית אִישׁ de *familia* intellexit, vertitque: *Wenn jemands Gesinde gelobet.*

12. יָקוּם *Ratum erit* votum ejus. Quamvis paullo post vidua facta sit aut repudiata. Versus enim inde a decimo usque ad decimum tertium (inclus.) intelligendi sunt de tempore viduitatis aut repudii post votum conceptum.

13. לִנְדָרֶיהָ וּלְאִסַּר נַפְשָׁהּ *Quod votum aut vinculum ejus*, vid. Vs. 3. seqq.

14. לְעַנֹּת נָפֶשׁ Quo se adstrinxerit *ad affligendam animam* suam, jejunio, aut abstinentia a loco. Cf. Levit. XVI, 29.

16. אַחֲרֵי שָׁמְעוֹ *Aliquamdiu postquam audiverit.* Si illico quo audiverit votum uxoris suae id tacendo comprobaverit, postea autem illud rursus irritum pronuntia-

verit. וְנָשָׂא אֶת־עֲוֹנָהּ *Tunc feret delictum ejus* (uxoris), i. e. voti ab uxore non soluti poenas dabit, quasi ipse vovisset, nec tamen votum solvere voluisset.

CAP. XXXI.

Jovae jussu de Midianitis vindicta repetitur. Masculi omnes caeduntur, et mulieres non virgines, virginesque reservantur. Lustratur et expiatur exercitus a proelio reversus, cunctaque supellex e praeda a Madianitis reportata. Spolia inter eos, qui pugnarant, et reliquam multitudinem ex aequo dividuntur; horum primitiae Sacerdotibus et Levitis exhibentur, donaria ab exercitus ducibus Jovae offeruntur.

2. נְקֹם נִקְמַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל *Ulciscere ultionem filiorum Israelis*, i. e. ulciscere Israelitas, ut recte Vulgatus vertit. Cf. Levit. XXVI, 25. מֵאֵת הַמִּדְיָנִים *De Midianitis*, ob duplicem injuriam; primum, quod cum Moabitis conati essent, Israelitas per Bileamum diris devovere (Cap. XXII, 6. 7.); deinde, quod a Jovae cultu eos per meretrices avocassent, supra XXV, 16. seqq. Rationem, cur de solis Midianitis, nec etiam de Moabitis Israelitae vindictam sumere jubeantur, Jarchi reddit hanc, quod Moabitae bellum contra Israelitas metu suscepissent, et hi ab illis spolia abduxissent, Midianitae vero haud lacessiti sese hostiliter adversus Israelitas gessissent. אַחַר תֵּאָסֵף אֶל־עַמֶּיךָ *Deinde congregaberis ad populum tuum*, i. e. morieris, conf. supra XXVII, 13.

3. Verba הֵחָלְצוּ מֵאִתְּכֶם אֲנָשִׁים לַצָּבָא nonnulli vertunt: *eligentur ex vobis viri ad exercitum*, quasi חָלַץ, collato Arabico خلص, proprie sit *extrahere*. *Extrahere* autem *ad exercitum* esse *deligere ad exercitum*; conf. infra XXXII, 17. 21. 27. 29. 30. 31. Verum melius et hisce locis, et ei, in quo versamur, loco quadrabit, si a

חֲלֻצִים *lumbi*, verbum חָלַץ interpretamur *lumbos accingere*, scil. ad bellum, *se armare*. Cf. Syriacum ܡܚܙܩ *accinctus ad opus*, et not. ad Exod. XIII, 18. p. 247. Hinc verterunt Alexandrini, ἐξοπλίσατε, Vulgatus, *armate*, Syrus ܙܪܙܘ, Onkelos זְרִיזוּ quod idem. וְיִהְיוּ עַל־מִדְיָן *Qui sint contra Midianitas*, i. e. ut recte Saadias vertit: يَغْزُونَ الي مَدْيَن *pugnent contra Midianitas*. עַל hic denotat *contra*, ut Genes. XIV, 15. XXXIV, 30. Exod. XIV, 3. XV, 24. et saepe alias. לָתֵת נִקְמַת־יְהוָֹה בְּמִדְיָן *Ut dent ultionem Jovae in Midianitas*, i. e. *vel*, ut Jovam a Midianitis laesum, ulciscerentur, *vel*, ut vindictam sumerent a Midianitis, ut Jova eam sumi vellet. Cf. Ezech. XXV, 14. 17. Quoniam supra Vs. 2. dicitur: *ulciscere Israelitas*, hic vero dicitur: *ad exercendam ultionem Jovae*, hinc Jarchi ad h. l. notat: „nam qui contra Israelitas stat, perinde habetur, ac si contra ipsum staret Deum."

4. אֶלֶף לַמַּטֶּה אֶלֶף לַמַּטֶּה *Mille in tribum mille in tribum*, i. e. millenos de singulis tribubus, conf. supra XIII, 2. לְכֹל מַטּוֹת *Ex omnibus tribubus*, exceptis Levitis, conf. Vs. 30. et supra I, 47.

5. וַיִּמָּסְרוּ LXX reddiderunt ἐξηρίθμησαν. Sed Onkelos vertit אִתְבְּחַרוּ *delecti sunt*, Syrus ܐܬܓܒܝܘ, quod idem, et similiter Saadias فانتخبوا *segregati sunt*, quae interpretatio et rei, de qua hic agitur, convenit, et confirmatur Arabico مسر, quod proprie est *extrahere*, teste Golio in *Append. ad Lexic.* p. 2913., unde מָסַר, si de exercitu est sermo, erit: *ad militiam eligere*. Recentiores Hebraei fere capiunt significatione *tradendi*, quam Verbum apud Chaldaeos obtinet. Ita et Arabs Erpenii: وتسلموا *et traditi sunt*. מֵאַלְפֵי יִשְׂרָאֵל *Et millibus Israelis*, cf. supra I, 16. Deut. XXXIII, 17. et not. ad

Mich. V, 1. שְׁנֵים עָשָׂר אֶלֶף חֲלוּצֵי צָבָא *Duodecim mille expediti ad militiam.* Sane non magnus exercitus! Enimvero non debellandus erat totus Midianiticus populus, sed supplicium tantum sumi debebat a quinque tribubus Midianiticis, quae Israelitarum castris vicinae erant, et festum Baal-Peori sacrum celebrantes, Israelitas contra Mosem sollicitare studuerunt, conf. supra XXV, 16. et not. ad illius Capitis Vers. 6. Istas vero tribus non fuisse magnas, colligi potest ex numero captivorum infra Vs. 40.

6. וְאֶת־פִּינְחָס בֶּן־אֶלְעָזָר הַכֹּהֵן *Et Pinehasum, filium Eleazaris, sacerdotem,* non ut esset dux exercitus, uti nonnulli voluerunt, sed ut Levitis, qui exercitum comitabantur, res sacras et tubas deferentes praeesset. Is vero ad eam rem procul dubio quoque eligebatur, ut exercitum ad acriter pugnandum contra tales hostes excitaret, quum zelum suum hac in re jam ostendisset interfectione Simri et Casbi supra XXV, 7. et seqq. וּכְלֵי הַקֹּדֶשׁ *Et vasa sacra,* res sacras; non dici potest quasnam? Quidam, ut Spencerus *de Legibus Ritualibus Hebraeor.* Lib. III. p. 334. intelligi putant Urim et Thummim, ut consuleretur Deus per id de rebus in bello gerendis. Alii indicari existimant *arcam legum*, coll. supra XIV, 35. 1 Sam. IV, 5. Clerico כְּלֵי הַקֹּדֶשׁ idem est quod sequens חֲצֹצְרוֹת, vertit enim, *instrumenta sacra, id est, tubas*, quod ו saepe significet *id est*, veluti Genes. XIII, 15. Zach. IX, 9. Equidem intelligere mallem tum arcam legum tum Urim et Thummim.

7. וַיַּהַרְגוּ כָּל־זָכָר *Atque omnes mares interfecerunt,* ex jure belli omnium populorum antiquorum, conf. Deut. XX, 13. et Michaelis in *Jure Mos.* P. I. §. 64. Sic quoque discimus ex Euripidis Hecuba et Troadibus aliisque ejus Tragoediis, omnes Trojanorum masculos, qui in manus Graecorum inciderunt, occisos esse, mulieres vero in captivitatem abductas.

8. מַלְכֵי מִדְיָן *Reges Midianis.* Qui hic dicuntur מְלָכִים, iidem Jos. XIII, 21. נְסִיכֵי סִיחוֹן *principes Siho-*

nis. Videntur post Sihonis mortem pro regibus se gessisse, quemadmodum, mortuo Alexandro, Satrapae diadema et regium nomen sumserunt. עַל־חֲלָלֵיהֶם *Super occisis eorum,* scil. subditis suis. Significatur, prius aliorum magnam stragem editam fuisse, tum et reges ipsos necatos super interfectos corruisse. Quare minime necesse est, cum Gabio, collato Arabum خليل, vertere: *cum amicis eorum.* וְאֶת־צוּר Conf. supra XXV, 15. 18. וְאֵת בִּלְעָם בֶּן־בְּעוֹר הָרְגוּ בֶּחָרֶב *Et Bileamum, Beoris filium, gladio occiderunt.* Hinc liquet eum interfuisse proelio. Sunt qui opinentur, cum domum redire vellet, occisum esse in itinere. Sed huic sententiae obstat, quod supra XXIV, 25. diserte dicitur, eum in patriam rediisse. Credibilius igitur est, eum, quum jam in patriam rediisset, rursus accersitum esse a Midianitis ut Israelitis male precaretur.

9. חֵילָם *Opes eorum.* חַיִל, quod proprie *robur,* vires corporis significat, deinde haud raro designat *opes, facultates,* ut h. l. et Ruth. II, 1.

10. בְּמוֹשְׁבֹתָם *Per habitationes eorum,* i. e. quae erant in locis, ubi habitare solebant. טִירֹתָם *Castella eorum.* טִירָה, quod proprie *caulas ovium* designat (ut Genes. XXV, 16., ubi vid. not. Ps. LXIX, 26.); hic, ubi proximo antea de *urbium* incendiis sermo erat, videtur notare *vicos, castella,* ut Cant. XIII, 9.

12. עַל־יַרְדֵּן יְרֵחוֹ *Ad Jordanem Jerichuntis,* i. e. qua parte Jordanes non procul abest a Jerichunte.

14. פְּקוּדֵי הֶחָיִל *Praefecti roboris,* duces exercitus. הַבָּאִים מִצְּבָא הַמִּלְחָמָה *Qui veniebant ex militia belli,* i. e. qui de exercitu militari redibant; ut Jesaj. XIII, 4. 1 Paral. VII, 4.

15. הַחִיִּיתֶם *An vivas servastis?* Conf. infra Vers. 18. Exod. I, 17. Deut. XX, 16. Sed Gaabius ה Verbo praefixum pro הִנֵּה, הֵן positum existimat, ut alias haud raro. Exempla collegit Storrius in *Observatt.* p. 347.

16. הֵן הֵנָּה הָיוּ לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל *En! istae fuerunt filiis Israelis*, scil causa peccandi. Jonathan et Syrus addunt תקלא, ܬܘܩܠܬܐ *offendiculum*, Saadias مُطْغِيَاتٌ *seductrices*. בִּדְבַר בִּלְעָם *Pro verbo Bileami*, i. e. prout dixerat Bileamus; auctore Bileamo. Onkelos et Jonathan: בְּעֵצַת בִלְעָם *pro consilio Bileami*. Verba לִמְסָר־מַעַל בַּיהוָה connectanda sunt cum initio hujus Versus הֵן הֵנָּה הָיוּ לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל, sed discrepant interpretes de significatione verbi מָסַר. Atque ex Hebraeis quidem philologi, quum derivatum מַסֹּרֶת domesticum ipsis esset et perfamiliare ad *Traditionem* Masorethicam designandam, iidemque in Paraphrasi Chaldaica frequentari cernerent verbum מְסַר pro נָתַן, *dare*, *tradere*, eandem notionem et hoc loco putarunt adhibendam; ut hoc modo sit vertendum: *illae fuerunt Israelitis ad dandum praevaricationem in Jovam*, i. e. perduxerant Israelitas ad praevaricandum in Jovam. Verum quam parum concinne illud dictum sit, et vix simili loquendi formula probandum, quisque intelliget ipse. Quare A. Schultensius in libro de *Defectibus Linguae Hebraeae*, §. LXXXIV. XCII. verbum Hebraeum ope Arabici مشر explicare conatus est, cui significationem *turgendi* inesse autumat, atque quum Arabibus phrasis مشر النكاح in usu sit, formula nostra Hebraea מְסֹר מַעַל significari censet: *turgere praevaricationem*, atque *libidinosam defectionem* et *violationem* castissimi cum Deo foederis. Verum etsi in phrasi illa Arabica مشر Latine *turgere* exprimi liceat, tamen generatim verbum illud *turgere* notare, nequaquam probari potest. Aliam interpretandi rationem tentavit Gaabius: מְסֹר existimat nomen esse substantivum a סָרַר, شر, *malum fuit*, derivatum (ut מ sit *formale*), *infortunium* significans. מַעַל vero, quod ut *Infinitivum*, מְעֹל, enunciat, ex Arabico معل ب *obtrectavit* explicat, ut sit verborum nostrorum hic sensus: *erat Israelitis in perniciem, obtrectando Jo-*

vae, i. e. eo quod de auctoritate ejus apud Israelitas detraherent, quo ipso illi ad id flagitii adducebantur, ut Baal-Peori sacra facerent, hinc vero in poenam incurrerent. Ego adhibito Syriaco ܡܪܚ, *opus aggressus est, ausus est*, verterim: *illae* Midianitides *Israelitis fuerunt* auctrices, *ut auderent praevaricationem in Jovam.* עַל־דְּבַר־פְּעוֹר *Super verbo*, i. e. in negotio *Peoris*, vid. supra XVII, 14. XXV, 18., in festo Peori sacro. וַתְּהִי הַמַּגֵּפָה בַּעֲדַת יְהוָה Conf. supra XXV, 1. seqq. XXVII, 17.

17. הִרְגוּ כָל־זָכָר בַּטָּף *Occidite omnes masculos inter impuberes.* Dicit Moses *inter* impuberes, quia in captivis etiam erant puellae impuberes. Rationem verisimilem, cur Israelitae interfecerint impuberes masculos, reddit Clericus ad h. l. „Ingens, inquit, copia seruorum, qui scirent, se natos esse liberos, et ideo seruire, quod patres sui olim ab heris ad internecionem essent deleti, ejusmodi, inquam, servorum ingens copia degentibus Hebraeis inter infensissimas gentes, reipublicae summopere timenda fuisset.“

18. הַחֲיוּ לָכֶם *Vivificate vobis*, i. e. servate, vivere permittite.

19. חֲנוּ מִחוּץ לַמַּחֲנֶה שִׁבְעַת יָמִים *Residete*, manete, *extra castra septem dies*, cf. supra XIX, 11. 16. Levit. XV, 13. כֹּל הֹרֵג נֶפֶשׁ *Quicunque occidit hominem*, cf. supra VI, 16. XV, 27. תִּתְחַטְּאוּ *Expiate vos*, ex lege supra XIX, 12. 19. data. Conf. etiam not. infra ad Vs. 24.

20. כְּלִי־עוֹר *Vasa pellicea*, pellibus obducta (Levit. XIII, 49.), qualia etiamnum in usu sunt apud Arabes Nomadicos; vide Arvieux *die Sitten der Beduinen-Araber*, p. 178. vers. nostrae. כָּל־מַעֲשֵׂה עִזִּים *Omne opus caprarum*, omnia quae ex pilis caprarum confecta sunt.

21. הַבָּאִים לַמִּלְחָמָה *Venientibus ad bellum*, i. e. qui ad bellum gerendum iverant, הָלַךְ et בּוֹא haud raro miscentur.

23. כָּל־דָּבָר אֲשֶׁר־יָבֹא בָאֵשׁ *Omnis*, inquam, *res quae venit in ignem*, i. e. ignem sustinet, per ignem solet mitti. בְּמֵי נִדָּה *Aquis immunditiei*, i. e. aqua lustrali, vid. supra XIX, 9. et Levit. XII, 2.

24. וְכִבַּסְתֶּם בִּגְדֵיכֶם בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי וּטְהַרְתֶּם *Lavate vestes vestras die septimo et purgate vos.* Hujusmodi ablutionem et per aquam fluentem expiationem post reditum ex bello apud barbaras quoque gentes invenimus. Sic Aeneid. II, 718. *Tu, genitor, cape sacra manu, patriosque Penates. Me, bello e tanto egressum et caede recenti Adtrectare nefas; donec me flumine vivo abluero.* Scholiastes Sophoclis in *Ajace Magistophoro*: *Ἔθος ἦν τοῖς παλαιοῖς, ὅτε ἢ φόνον ἀνθρώπου ἢ ἄλλας σφάγας ἐποίουν, ὕδατι ὑπονίπτειν τὰς χεῖρας εἰς καθάρσιν μιάσματος.*

26. שָׂא אֵת רֹאשׁ *Summam subduc*, ut supra I, 2., et infra Vs. 49. V, 7. מַלְקוֹחַ הַשְּׁבִי *Praedae captivitatis*, i. e. captorum. רָאשֵׁי אֲבוֹת הָעֵדָה *Capita patrum concionis*, s. *coetus*. Intelliguntur principes tribuum, quorum quisque vocari solebat רֹאשׁ בֵּית אָבוֹת, vid. supra I, 4.

27. תֹּפְשֵׂי הַמִּלְחָמָה *Tractantes bellum*, qui bello hocce decertarunt. His conferendam esse dimidiam praedae partem Moses hoc Vs. constituit. Igitur pugnantes, quorum tantum 12000 erant, longe plus acceperunt quam singulis e populo obtigit; idque hoc merito, quum illi pugnae aleam sustinuissent.

28. מֶכֶס vulgo interpretantur *partem, portionem*, a rad. כָּסַס *numerare.* Sed mallem vertere *tributum*, collato Arabico مَكْس, *tributum, decimas aut vectigal collegit.* Sic et Alexandrini verterunt *τέλος.*

29. תְּרוּמַת יְהוָה *Partem oblatam Jovae*, quae in usum sacerdotibus cedebat, cf. infra Vs. 41. et supra XVIII, 19.

30. מַחֲצִת בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל *Dimidia Israelitarum*, i. e. dimidia praedae pars, quae iis ex Israelitis, qui in castris

remanserunt, cessit. אֶחָז *Apprehensum.* Transeuntibus pecudibus aut puellis coram Mose quingentesima aut quinquagesima adprehendebatur. Sic et infra Vs. 47. De שֹׁמְרֵי מִשְׁמֶרֶת מִשְׁכַּן יְהוָה vid. supra ad I, 53.

32. יֶתֶר הַבָּז *Residuum praedae,* quod pars ejus ad alimentum exercitus consumta erat in itinere.

33. וּבָקָר שְׁנַיִם וְשִׁבְעִים אָלֶף *Boum septuaginta duo millia,* et ovium sexcenta millia septuaginta quinque millia (Versu praeced.). Videntur igitur hae tribus Midianiticae maxime in re oviaria et in agricultura operam suam impendisse. Equorum mentio non injicitur, qui a tum eorum usus in Arabia nondum fuit.

35. נֶפֶשׁ אָדָם מִן־הַנָּשִׁים *Animae hominum ex mulieribus,* i. e. homines sexus muliebris.

41. כַּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֶת־מֹשֶׁה Vid. supra Vs. 29. Conf. XVIII, 29.

42. וּמִמַּחֲצִית — הַצֹּבְאִים *De dimidia praedae parte, quam Israelitae a militibus acceperunt.* Alterum orationis membrum est Versu 47. Quatuor Versus intermedii parenthesi sunt includendi.

47. וַיִּקַּח מֹשֶׁה מִמַּחֲצִת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל *De illa,* inquam, *praedae parte, quae Israelitis cessit, sumsit Moses etc.* אֶת־הָאָחֻז vid. ad Vs. 30.

48. Hoc Versu tria ducum genera recensentur: 1) הַפְּקֻדִים אֲשֶׁר לְאַלְפֵי הַצָּבָא, qui pluribus Chiliadibus praeerant, ut imperator apud Romanos, et illius legati; 2) שָׂרֵי הָאֲלָפִים, Chiliarchi, qui ita dicuntur; 3) שָׂרֵי הַמֵּאוֹת, Centuriones.

49. נָשְׂאוּ אֶת־רֹאשׁ Vid. supra Vs. 26. אֲשֶׁר בְּיָדֵנוּ *Qui sub manu,* i. e. sub potestate *nostra* sunt, quibus praefecti sumus; cf. supra IV, 28. 33. וְלֹא נִפְקַד מִמֶּנּוּ אִישׁ *Et ne unus quidem ex nostris desideratur.* Id multis non facile creditu visum est. Sed similia exempla occurrunt in historia extera. Sic apud Tacitum *Anna-*

lium, Lib. XIII. Cap. 39. Corbulo, Romanus, Castellum quoddam Parthicum cepisse narratur *nullo milite amisso*, trucidatis vero omnibus, qui illud defenderent. Et apud Strabonem Lib. XVI. p. 1128. describitur praelium, in quo mille Arabes et duo dumtaxat Romani occisi sunt. Accedebat fortasse, quod Midianitae non bellicosi erant et ex insidiis oppressi.

50. אֶצְעָדָה *Armilla*, ut apparet ex 2 Sam. I, 10. Cf. N. G. Schroeder *de Vestitu mulier. Hebraear.* p. 117. 120. Hinc recte Alexandrini verterunt *χλιδῶνα.* Suidas: *χλιδόναι κοσμοὶ περὶ τοὺς βραχιόνας, καλοῦνται δὲ βραχιάλια.* צָמִיד *Armilla* virginis, vid. Genes. XXIV, 22., a ضمد *alligavit*, vid. Schroederum l. l. p. 60. טַבַּעַת Alexandrini ubique vertunt *δακτύλιον.* Fuisse manus ornamentum, patet ex Genes. XLI, 42. Esther. III, 10. עָגִיל *Inauris* rotundus, vid. Ezech. XVI, 12., et cf. Schroederum l. l. p. 53. De כּוּמָז vid. not. ad Exod. XXXV, 22. לְכַפֵּר עַל־נַפְשֹׁתֵינוּ לִפְנֵי יְהוָה *Ut expientur animae nostrae coram Deo*; ut hac oblatione propitium nobis reddamus Deum. Feminis pepercerant, quas occidi oportuit.

52. שִׁשָּׁה עָשָׂר אֶלֶף שְׁבַע־מֵאוֹת וַחֲמִשִּׁים שָׁקֶל 16750 sicli aurei ex ratione vulgari circiter 68000, ex Michaelis vero computatione vero circiter 24550 ducatos efficiunt.

53. אַנְשֵׁי הַצָּבָא בָּזְזוּ אִישׁ לוֹ *Viri exercitus vero*, i. e. milites, scil. gregarii (opponuntur enim praefectis, de quibus Versibus antecedentibus sermo erat) *praedati sunt quisque sibi.* Sensus est, milites gregarios praedam non tradidisse praefectis, sed sibi eam retinuisse. Ita et Scholion Graecum: *ἐκτήσατο, οὐκ ἐκοινοποίησε.* Alii connectunt hoc cum iis, quae praecedunt, hoc sensu: *quos*, scil. siclos (Vs. 52.) *milites quisque sibi praedati erant.*

54. זִכָּרוֹן לִבְנֵי־יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי יְהוָה Ut esset *monimentum*, i. e., ut Jonathan vertit, דוּכְרָנָא טָבָא *in memoriam bonam Israelitis coram Jova.*

CAP. XXXII.

Rubenitis et Gaditis et dimidiae tribui Manasse possessio assignatur in trans-Jordanica regione, ea tamen conditione, ut ceteros Israelitas armis juvent in reliqua terrae Cananaeae possessione adeunda, ceterisque Cananaeis hostibus debellandis.

1. מִקְנֶה רַב *Multum pecus*, praecipue *oves*, ut apparet ex iis, quae sequuntur, ubi saepe mentio fit *caularum ovium*. Ceterum confer Deut. III, 19., Capitis superioris Vs. 31. et Exod. XII, 38. De אֶרֶץ יַעְזֵר vide supra XXI, 32., et ad eum locum notata. אֶרֶץ גִּלְעָד Haec regio, nomen nacta a monte Gilead (Genes. XXXI, 21. 47.), libera pascua usque ad Euphratem complexa est, exceptis angustis et fertilibus vallibus, quae alicubi non ultra vicesimam milliarii germanici partem patentes, Euphratem a deserto dirimunt, aratro parentes. Confer Michaelis *Jus Mosaic.* P. I. §. 23., et quae idem de hac regione excerpsit ex Ivesii itinerario in *Bibl. Orient.* P. VIII. p. 119. מְקוֹם מִקְנֶה *Locus pecoris*, i. e. regio pascendis pecoribus aptissima.

2. וַיָּבֹאוּ בְנֵי־גָד וּבְנֵי רְאוּבֵן *Et venerunt filii Gad et filii Ruben*, et dimidia tribus Manassis, uti patet e Versu 33.

3. Quae nunc recensentur urbes erant regnorum Ogis et Sihonis, conf. Vers. 33. 34. — Quae hic nominatur urbs *Atharoth*, distinguenda est ab alia urbe ejusdem nominis in tribu Ephraim ad occasum Jordanis, de qua Jos. XVI, 2. 5. 7. דִּיבֹן Conf. supra XXI, 30. Jos. XIII, 17. נִמְרָה plenius בֵּית נִמְרָה, quod non *habitaculum pardi*, ut nonnulli voluerunt, sed, uti recte Simonis in *Onomast. V. T.* p. 175. observat, *locum aquae limpidae et copiosae* significat, collato Arabico نَمِرٌ, *aqua*

limpida et salubris. cf. infra Vs. 36. Fortasse eadem urbs, quae Jesaj. XV, 6. vocatur נִמְרִים, et cujus ager a Propheta laudatur tanquam pascuis abundans. Hieronymus in locis Hebraicis duo haec loca distinguit, et Nemram ait fuisse suis temporibus *vicum grandem.* חֶשְׁבּוֹן De hac urbe vide supra ad XXI, 26. אֶלְעָלֵה Hieronymus de ea: *Eleale, civitas Amorrhaeorum in Galaad, quae cecidit in sortem tribus Ruben. Meminit hujus et Jesajas in visione contra Moab* [XV, 14.] *et Jeremias* [XLVIII, 34.]: *sed et usque hodie villa grandis ostenditur, in primo ab Esbus milliario.* Eandem villam, quae vetus nomen *Eleale* retinuit, vidit Seetzen (anno 1806.) vid. *Monatl. Correspondenz* a Zachio edit. P. XVIII. p. 430., et Burckhardt, qui nomen العل scribit, *Travels in Syria*, p. 365. שְׂבָם infra Versu 38. vocatur שִׂבְמָה. Ejus ager vinetis erat celebris, ut liquet ex Jesaj. XVI, 8. 9. נְבוֹ Hieronymus l. c. *Nabo, civitas filiorum Ruben in regione Galaad, cujus meminit Esajas in visione contra Moab — sed et usque hodie ostenditur locus desertus Naba, distans a civitate Esbus millibus octo contra meridianam plagam. Ibn Aabd el Chacki* in Lexico suo Geographico hanc urbem vocat كفر نبوا *vicum Nabu; locus est,* inquit, *cujus mentio fit in Thorah* (Pentateucho). *Nabu nomen est idoli, quod ibi cultum fuit. Situs vero est locus ille prope Chalebum* (Aleppo); *supersunt ibi rudera templi ingentis, quod traditur fuisse templum idoli.* Vid. Koehleri Additam. ad p. 135. No. 267. Abulfed. Syr. Descript. בְּעֹן Hoc oppidum mutato nomine dictum est בַּעַל מְעוֹן, ut est infra Vs. 38. Sed Jos. XIII, 17. vocatur בֵּית בַּעַל מְעוֹן, Jerem. XLVIII, 23. בֵּית מְעוֹן. Rudera hujus urbis (*Maein*) conspexit Seetzen l. l. p. 431., et Burckhardt, qui nomen ميعون *Mayun* scribit.

4. אֲשֶׁר הִכָּה יְהוָה *Quam percussit Jova*, i. e. cujus incolas Dei auxilio vicimus et ad internecionem delevimus.

7. וְלָמָּה תְנִיאוּן אֶת־לֵב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל *Quare Israelitas absterretis?* Verbum הֵנִיא supra XXX, 6., ubi sermo est de voventibus, significat, *revocare, irritum facere.* Hic, conjunctum voci לֵב, videtur sonare *animum frangere,* hoc est, animum ab agendo quod constituerat, revocare, adeoque consilium irritum facere. Nisi malis cum Gaabio significationem verbi Arabici نأى, *longe abfuit, remotus fuit,* adhibere: *quare removistis,* avocastis *Israelitarum animos ab abeundo in terram.* Cethib est h. l. תְנוּאוּן in Cal.

8. Quae hic respicit Moses vid. supra XIII, 3.

9. לְבִלְתִּי־בֹא *Ut nollent ingredi.*

11. אִם־יִרְאוּ *Non videbunt.* Vid. supra XIV, 23. seqq. כִּי לֹא־מִלְאוּ אַחֲרָי *Quia non compleverunt post me,* scil. לָלֶכֶת *ire,* cf. not. supra ad XIV, 24.

12. הַקְּנִזִּי *Kenizaeus,* ex posteris Kenazi de tribu Judae, Jos. XV, 17. Jud. I, 13. 1 Paral. IV, 13.

13. וַיְנִעֵם *Vagari fecit,* circumegit *eos.* עַד־תֹּם *Donec absumta est,* cf. XVII, 28.

14. תַּרְבּוּת אֲנָשִׁים חַטָּאִים *Educatio,* i. e. progenies, *hominum improborum,* uti et nos, *eine Zucht gottloser Leute.* Verba לִסְפּוֹת עוֹד עַל־חֲרוֹן אַף־יְהוָה אֶל־יִשְׂרָאֵל LXX ita reddunt: *προσθεῖναι ἔτι ἐπὶ τὸν θυμὸν τῆς ὀργῆς Κυρίου ἐπὶ Ἰσραήλ,* tribuerunt verbo סָפָה significatum verbi יָסַף *addidit,* ut interpretes reliqui omnes. Sed Gussetius in *Commentarr. L. H.* rad. סָפָה lit. B. huic radici *addendi* significationem prorsus abjudicat, eamque nonnisi *consumere, auferre* denotare ait, ut Deut. XXIX, 18. Jesaj. XIII, 15. XXX, 1. Unde hunc locum sic interpretatur: *ad pereundum s. ut pereatis adhuc propter iram Jovae in Israelem.*

15. כִּי תְשׁוּבֻן מֵאַחֲרָיו *Si avertetis vos a post eum,* ab obsequio ejus, si Jovae recusetis obsequium. וְיָסַף עוֹד לְהַנִּיחוֹ בַּמִּדְבָּר *Et addet adhuc quiescere facere eum in deserto,* ulterius populum in deserto detinebit.

16. וַיִּגְּשׁוּ אֵלָיו *Et accesserunt ad eum*, altera vice, aliquod tempus post. גִּדְרֹת צֹאן *muri ovium*, Alexandrini, ἐπαύλεις προβάτων. Videtur indicari locus in deserto muro circumdatus, intra quem Nomades gregem noctu cogunt, ut securus sit a lupis aliisque feris, i. q. Graeci vocant *μάνδρα*, qua voce et interpres Graecus Zephan. II, 6. utitur. Explicat illam Dorotheus ad Deut. XXIII. *μάνδρα λέγεται τόπος περιπεφραγμένος· ἔνθα συνάγει ὁ ποιμὴν τὰ πρόβατα καὶ φυλάσσει, ἵνα μὴ διαρπασθῶσιν ὑπὸ τῶν λύκων.* Apud Arabes quoque جَدِيرَةٌ *mandra* seu *sepimentum pecorum ex saxis factum* significat. וְעָרִים לְטַפֵּנוּ *Et urbes parvulis nostris*, scil. נִבְנֶה, *aedificabimus*, quod ex iis, quae praecedunt, subaudiendum. Observa, verbum בָּנָה h. l. et in toto hoc Capite, ubi de urbibus est sermo, non solum designare *aedificare*, sed, ut Syriacum ܒܢܳܐ, et *instaurare*, *munimentis cingere*. Manifeste haec significatio confirmatur ex Vss. 34. 35. hujus Capitis, Jos. VI, 26. et 1 Reg. XVI, 34.

17. נֵחָלֵץ *Expediti erimus*, vid. not. ad Capitis praecedentis Vs. 2. Gaabius נַחֲלֹץ putat enuntiandum, quod *progrediemur* vertit, quam significationem adsciscendam dicit ex Arabum خلص. Verum hoc *liber et salvus evasit* denotat, minime *progreti*. חֻשִׁים vero, *properantes*, quod חָשִׁים effert, *alacres promtosque* interpretatur, ex Arabico حاس, quod *strenuum et audacem esse*, praeter alia, significat; unde أَحْوَسُ, *audax*, *imperterritus*, *fortis*. וְיָשַׁב — הָאָרֶץ *Et sedeant parvuli nostri in urbibus munitis propter incolas hujus terrae*, interea maneant parvuli nostri in oppidis munitis, ut tuti sint ab hujus terrae incolis.

22. וְנִכְבְּשָׁה הָאָרֶץ לִפְנֵי יְהוָֹה *Cumque subacta fuerit terra coram Jova*, i. e. eo auxiliante. — וִהְיִיתֶם נְקִיִּם מֵיהוָֹה וּמִיִּשְׂרָאֵל *Et eritis insontes coram Jova et Israe-*

litis, i. e. vos promissis vestris apud Jovam et Israelitas soluti eritis.

23. וּדְעוּ חַטַּאתְכֶם אֲשֶׁר תִּמְצָא אֶתְכֶם *Et scitote peccatum vestrum, quod vos apprehendet*, h. e. poenas ei peccato debitas non effugietis. Sed Gaabius mallet verbo יָדַע h. l. eam significationem tribuere, quam et alias haud raro obtinet: *experientia cognoscere, experiri*, et, ubi de poena est sermo, *luit poenas*, ut Hos. IX, 7. Job. XXI, 9. XXXV, 15.

25. וַיֹּאמֶר בְּנֵי־גָד וּבְנֵי רְאוּבֵן *Et dixit filii Gadi et filii Rubenis*, i. e. qui unus omnium Gaditarum et Rubenitarum nomine loquebatur. Sed quum supra Vs. 2. 5. 16. de filiis Gadi et Rubenis legatur וַיֹּאמְרוּ, in Plurali, et eundem et hic exhibeant haud pauci codices; Hubigantus et alii in textum recipiendum volunt. Verum recte monuit Ravius in *Exercitatt.* p. 74., non esse, cur וַיֹּאמֶר mutemus in וַיֹּאמְרוּ. „Usu enim," inquit, „invaluit apud sacros scriptores, ut sicubi eis de pluribus ita sermo est, ut vel unanimis plurium sententia describatur, vel aliquid dictum aut factum esse nomine omnium intelligi debeat, praedicatum adhibeant numero singulari. Sic Jud. VIII, 6. וַיֹּאמֶר שָׂרֵי סֻכּוֹת, non quidem; *dixerunt quilibet principum Succoth;* sed unus ex his principibus dixit, nomine omnium, vel, haec fuit communis omnium sententia." Vid. et 1 Sam. XVI, 4. XIX, 22. Cujusmodi plura loca dabit Buxtorfius *Anticrit.* p. 966. Cf. Gesenii *Lehrgeb.* p. 713.

28. לָהֶם *Iis*, hoc est, de iis, ad eos pertinentia.

30. וְנֹאחֲזוּ *Possessionem vel hereditatem sortientur* (cf. Vs. 29. Genes. XXXIV, 10. Jos. XXII, 19.), et quidem integrae illae tribus eandem cum reliquis sortem subibunt, sine privilegio speciali.

32. וְאִתָּנוּ אֲחֻזַּת נַחֲלָתֵנוּ *Et hic apud nos erit s. manebit possessio haereditatis nostrae.* מֵעֵבֶר לַיַּרְדֵּן *Cis Jordanem*, Vs. 19. infra XXXIV, 15.

34. עֲרֹעֵר Urbs ad Arnonem sita, vide Deut. II, 36.

35. עַטְרֹת שׁוֹפָן videtur haud diversa esse ab ea urbe, quae Jos. XIII, 27. עַטְרוֹת צָפוֹן vocatur.

36. בֵּית הָרָן Urbs in valle sita, Jos. XIII, 27. De גִּדְרוֹת צֹאן vid. supra ad Vs. 16.

37. קִרְיָתָיִם Jos. XIII, 19. Olim gigantum sedes, Genes. XIV, 5., a Moabitis recepta, Jerem. XLVIII, 1. 23. Hieronymus in locis Hebraicis de hac urbe: *Civitas, quam exstruxerunt filii Ruben. Nunc autem est vicus Christianis omnibus florens juxta Medebam, urbem Arabiae, et appellatur Coriajatha in decimo milliario supra dictae urbis, contra occidentalem plagam, vicinus ejus loci, qui adpellatur Bara.* Distabat a Palmyra duorum dierum iter.

38. De בַּעַל מְעוֹן vide supra ad Vs. 3. מוּסַבֹּת שֵׁם *Versas nomine*, i. e. mutatis nominibus. Mutarunt Rubenitae illarum urbium nomina, quod *Baal* et *Nebo* essent nomina idolorum. Nomina tamen ab Israelitis indita illis urbibus numquam in consuetudinem videntur venisse; nam apud seriores Veteris Testamenti scriptores semper legimus urbes istas nominibus pristinis appellatas; vid. Ezech. XXV, 9. Jesaj. XV, 2. Jerem. XLVIII, 1. 22. Vogel ad Grotium verba מוּסַבֹּת שֵׁם habet pro Glossa, quae olim margini propter ultima Versus verba *urbibusque, quas aedificarunt, nomina indiderunt*, adscripta fuisset, postea autem in textum ipsum irrepserit; supra enim Vs. 3. eandem urbem, quae hic בַּעַל מְעוֹן nominatur, בְּעֹן dici; contradicere igitur hoc nomen mutatum visum esse Glossatori verbis sequentibus, ideoque addidisse eum מוסבת שם. Ceterum Vogel haec verba non effert secundum hodiernam punctationem, sed cum Clerico in Singulari מוּסַבַּת שֵׁם. De שִׂבְמָה vid. supra ad Vs. 3. — וַיִּקְרְאוּ בְשֵׁמֹת אֶת־שְׁמוֹת הֶעָרִים אֲשֶׁר בָּנוּ *Et vocaverunt nominibus nomina urbium, quas aedificarunt.* Indiderunt urbibus, quas aedificarunt, sua ipsorum nomina; exemplum habemus infra Vs. 42. Ita Jonathan: וּבְחַר דִּבְנִיבִן

קְרוֹ לְהוֹן שְׁמָהָן כְּשׁוּם גּוּבְרַיָּא דִּבְנוֹנוּן *postquam aedificassent eas, nomina iis dederunt secundum nomina virorum, qui eas aedificarunt.* Sed Saadias: وَذَلِكَ إِنَّهُمْ سَمَّوْا الْقُرَى الَّتِي بَنَوْا بِمَا شَاؤُوا *atque id quidem, quia nominarunt urbes, quas aedificarant, prout voluerunt.*

39. מָכִיר בֶּן־מְנַשֶּׁה Genes. L, 23.

41. וְיָאִיר בֶּן־מְנַשֶּׁה *Et Jair Manassis filius*, i. e. abnepos, ex filia, quae nupsit Chezroni, de tribu Juda, et peperit Segubum, patrem Jairi, vid. 1 Paral. II, 21. 22. Contra morem igitur in tribu materna mansit, quod tamen non prorsus caret exemplo; vid. Esr. II, 61. וַיִּלְכֹּד אֶת־חַוֺּתֵיהֶם *Et cepit villas eorum.* חַוָּה est referendum ad Arabicum حوي *collegit, congregavit*, in quinta Conjug. *rotundus fuit*; inde حِوَاءٌ *tabernaculum ex lana et pilis caprinis*, quale Arabum campestrium esse solet, et أَحْوِيَةٌ *complures domus tales inter se propinquae*, id vero est Nomadum Arabum vicus, a rotunditate dictus; in orbem enim poni tuguria solent. Hinc חַוֺּת proprie erunt *pagi Nomadum ambulatorii ex tentoriis in orbem positis*, Tatarico nomine, sed in nostras linguas recepto, *Horde* diceres. Vide Michaelis *Supplemm.* p. 730. Sed חַוֺּת יָאִיר villas stabiles fixasque fuisse, patet inde, quod in eodem tractu positae memorantur et Deut. III, 14. Jos. XIII, 30. Jud. X, 4. 1 Reg. IV, 13.

42. וְאֶת־בְּנֹתֶיהָ *Filiasque ejus*, i. e. oppida ejus ditionis; vid. not. supra ad XXI, 25. Dicuntur *sexaginta urbes*, 1 Paral. II, 23. Quum Jud. X, 4. legamus, fuisse Jairo, Gileadensi, qui post Tholam reipublicae Hebraeorum praefuit, triginta filios, qui triginta oppida possiderent, ab iis חַוֺּת יָאִיר appellata; Vatero in Commentat. super Pentateucho ad calcem Commentarii Vol. III. p.

635., magis verisimile videtur, villas istas a Jairo Judice nomen nactas esse; hoc vero Numerorum loco denominationis illius originem a seriore quodam interpolatore ad Mosis aetatem esse relatam. Sed nihil obstat, quo minus Jairus ille junior Jud. X, 4. memoratus, qui quum Gileadensis vocetur, procul dubio e posteris prioris fuit, qui Mosis tempore Gileaditidem occupavit, villas a Jairo seniore captas, et deinde amissas iterum recuperarit, et nonnullas eis adjecerit, ut adeo nomen חַוֹּת יָאִיר *villae Jairi*, quod iisdem a Jairo seniore datum, a Jairo juniore renovatum sit. Nepotibus et abnepotibus haud raro avorum nomina reddita fuisse, moris fuisse non solum inter Hebraeos, verum etiam apud Graecos et Romanos, apposite monuit Simonis in *Onomast. V. T.* p. 17. Cf. quae in hunc locum disseruit Kanne in *den bibl. Untersuchungen* P. II. p. 109. seqq.

CAP. XXXIII.

Quadraginta duo mansiones Israelitarum per desertum recensentur. De Cananaeis omnibus perimendis deque dividunda terrae possessione praecepta dantur.

1. בְּיַד מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן *Mose et Aarone ducibus.* Milites dicuntur esse *in manu*, i. e. sub potestate ducum, conf. supra ad XXXI, 49.

2. מוֹצָאֵיהֶם לְמַסְעֵיהֶם *Exitus eorum secundum profectiones eorum*, i. e. stationes. Duae enim hae voces significant unum idemque, *castrorum ex locis, in quibus per aliquod dies substiterant translationes in alia, ubi aliquamdiu essent.* Nam non omnia, in quibus substiterunt aliquantum Israelitae, loca Moses hic notat, sed ea duntaxat, in quibus diutius castra habuerunt. Quantum temporis in qualibet statione transegerint, haud constat. In plerisque vero per aliquot annos permansisse, ex eo

colligitur, quod spatio XXXVII annorum septendecim duntaxat stationes enumeratae reperiuntur. Ea, qua apud Cades-Barnea, seu Rithmae (Vs. 18.) commorati sunt, omnium maxime diuturna fuisse videtur, vid. Deut. I, 46. Omnino vero tenendum est, populum Hebraeum non statis continuisque itineribus ex Aegypto in Palaestinam commigrasse, sed ex decreto divino supra XIV, 22. 23. 29. 30. promulgato tam diu populo in deserto commorandum fuisse, quam eorum, qui tum vivebant, omnes, qui viginti annis majores fuissent, obiissent. Longo illo XXXVIII annorum spatio videtur Moses novam progeniem legibus et institutis a se traditis assuefacere voluisse, ut non prius, quam stabilita et confirmata re publica Cananaeam expugnare aggrederentur. Quae quum ita sint, non est, ut cum Wolfg. Goethe in libro, cui titulum fecit *Westöstlicher Divan* p. 446. seqq., quatuordecim stationes hoc solo Capite Vss. 12. 13. 18. seqq., nec vero in Exodo et Deuteronomio commemoratas, spurias statuamus, quippe quae eo fine confictae et insertae essent, ut quadraginta annorum spatium, quo Hebraeos populus per desertum vagatus traditur, probabili stationum numero expleretur. Revera Hebraeos nonnisi octodecim plus minusve menses in itinere transegisse. Ficti vero illius quadraginta annorum spatii causam Vir ingeniosissimus repetit inde, quod sicut septenarius numerus in V. T. libris *agendo, creando, perficiendo*, ita quadragenarius *contemplando, exspectando*, et *separando*, sit proprius. Rectius tamen Divus Hieronymus in Commentario ad Ezechiel. XXIX, 11. videtur dicere, *quadraginta* semper *afflictionis* et *poenae* numerum esse. „Unde et Moyses," inquit, „et Elias, et ipse Salvator, quadraginta diebus jejunaverunt et noctibus, et per quadraginta annos populos erat in solitudine, ut postea circumcisus in Galgalis opprobrio, et ignominia Aegypti liberaretur. In cujus numeri sacramento et hic idem propheta pro tribu Juda quadraginta diebus dormit in dextro latere, et quadringentis annis populus serviturus in Aegypto nuntiatur, qui faciunt qua-

draginta decadas, sive quatuor *ἑκατοντάδας*. Pluviae quoque Diluvii quadraginta diebus inferunt orbi naufragium." *Tabulam synopticam stationum Israelitarum in itinere ex Aegypto in Palaestinam, nec non eventuum potiorum* exhibet Jo. Matth. Hase in *Regni Davidici et Salomonei Descript. geograph. et historica*, Norimberg. 1739. fol. p. 186. seqq.

3. De רַעְמְסֵס vid. not. ad Exod. XII, 37. בְּיָד רָמָה *Manu elata*, potenter vindicati, invitis Aegyptiis plagisque multis iis erepti. Conf. ad Exod. XIV, 8.

4. וּבֵאלֹהֵיהֶם עָשָׂה יְהוָה שְׁפָטִים *Et in eorum deos Jova judicia exercuerat*, etiam ab iis poenas sumsit, vid. ad Exod. XII, 12.

5. סֻכֹּת Vid. not. ad Exod. XII, 37.

6. אֵתָם Vid. ad Exod. XIII, 20.

7. פִּי הַחִירֹת Vid. ad Exod. XIV, 2.

8. וַיַּעַבְרוּ בְתוֹךְ־הַיָּם הַמִּדְבָּרָה *Et transierunt per medium maris*, i. e. sinus Arabici, *desertum versus*, vid. Exod. XIV, 12. מָרָה Vid. ad Exod. XV, 23.

9. אֵילִמָה Exod. XV, 27. Iis, quae ad illum locum notavimus, adde, quae disseruit G. M. Leake, qui Burckhardti Itinerarium Syriacum edidit, in Praefatione ad illud p. XIII. sive p. 19. vers. teuton.

11. בְּמִדְבַּר־סִין Vide ad Exod. XVI, 1.

14. רְפִידִם Vid. ad Exod. XVII, 1. Hic Israelitae leges plerasque ex monte et ex tabernaculo acceperunt. Cum eo venissent initio tertii mensis anni primi ab exitu, illinc abierunt vigesimo die mensis secundi anni secundi, vid. supra X, 11. 12.

16. קִבְרֹת הַתַּאֲוָה Vid. supra XI, 34. Ut a monte Sinai huc venirent, Israelitae tres dies absumserunt, vid. supra X, 33. Hinc confirmatur, quod supra ad Vers. 2. notatum est, loca hoc Capite memorata non esse statio-

nes, quales in aliis itinerum descriptionibus memorantur, in quibus quotidie ad *stationem* veniunt iter facientes.

17. חֲצֵרֹת Vid. supra ad XI, 35.

18. רִתְמָה Hic locus non procul fuit a Kadeso in Pharanicae solitudinis partibus septentrionalibus, conf. supra XII, 16. Hujus autem loci, et eorum, quae sequuntur, uti supra Vs. 12. 13. Dopheae et Aluschae, in Exodo nulla fit mentio, quod, observante Clerico ad Vs. 10., Moses ibi non tam scriberet historiam itinerum populi Hebraei per Arabicas solitudines, quam miraculorum in iis editorum, legumque divinarum. Non necesse ergo erat, memorari loca, in quibus nihil ad illud institutum pertinens contigerat.

31. בְּנֵי יַעֲקָן *Jaakan* 1 Paral. I, 42., sive ut Genes. XXXVI, 27. vocatur, עֲקָן, nepos fuit Seiri Horaei. Ceterum conf. not. ad Deut. X, 6.

35. עֶצְיֹן גֶּבֶר portus maris erythraei, sive Idumaei, vid. 1 Reg. IX, 26., cf. Deut. II, 8.

36. De קָדֵשׁ vid. supra XIII, 26. XX, 1. Deut. I, 19.

38. Cf. supra XX, 24. seqq.

42. De פּוּנֹן Hieronymus in locis Hebraeis ex Eusebio: *Fenon, castra filiorum Israelis in deserto, fuit autem quondam civitas principum Edom, nunc viculus in deserto, ubi aeris metalla damnatorum suppliciis effodiuntur inter civitatem Petram et Zoaram.*

43. אֹבֹת vid. supra XXI, 20.

44. עִיֵּי הָעֲבָרִים vid. supra XXI, 11.

45. דִּיבֹן גָּד vid. supra XXI, 30.

46. בְּעַלְמֹן דִּבְלָתָיְמָה *In Almone Diblathaim versus.* Diblathaim fuit urbs Moabitarum, quae Jerem. XLVIII, 22. memoratur, nec diversa, uti videtur, a Dibla, Ezech. VI, 14.

47. בְּהָרֵי הָעֲבָרִים *In montibus Abarim*, vid. supra XXVII, 12.

48. De עַרְבֹת מוֹאָב *campestribus Moab*, vid. supra ad XXII, 1.

49. De בֵּית הַיְשִׁמֹת vid. not. ad Ezech. XXV, 9. De אָבֵל הַשִּׁטִּים vid. not. supra ad XXV, 1.

52. De מַשְׂכִּיּוֹת vid. not. ad Levit. XXVI, 1., et de בָּמוֹת not. ad Capitis ejusdem Vs. 30.

54. Conf. not. supra ad XXVI, 55.

55. וְאִם־לֹא תוֹרִישׁוּ — בְּעֵינֵיכֶם *Nisi e conspectu vestro hujus terrae incolas expuleritis, erunt ii, quos reliqueritis, instar spinarum in oculis vestris.* Locutio proverbialis, qua significatur res molestissima. Nihil enim potest esse molestius spina in oculo, conf. Jos. XXIII, 13. Ezech. XXVIII, 24. צָרְרוּ אֶתְכֶם *Hostili in vos erunt animo.* Non poterunt enim aequo animo videre alienigenas sua praedia possidentes, nec ullam occasionem Hebraeis nocendi praetermittent.

CAP. XXXIV.

Terrae Israeliticae cis Jordanem fines et termini quavis ex parte et mundi plaga describuntur. Qui illius terrae divisioni praesidere debeant, nominatim exprimuntur.

3. פְּאַת־נֶגֶב *Angulus s. extremum austri*, terminus extremus meridionalis. מִמִּדְבַּר־צִן Conf. supra XXXIII, 36. Jos. XV, 1. עַל־יְדֵי אֱדוֹם *Ad manus*, i. e. juxta Idumaeam, ut Jud. XI, 26. Sensus est, fines terrae Israelitarum ad meridiem fore Idumaeam et solitudines, quae inter Aegyptum et Palaestinam jacent. מִקְצֵה יָם־הַמֶּלַח *Ab extremo maris salsi*, i. e. mortui sive Asphaltitidis, vid. Genes. XIV, 3. et ad eum locum not. Pars ejus maxime australis intelligitur, ut apparet ex Jos. XV, 2. קֵדְמָה

Ad vel *in Orientem*, h. e. ubi latus orientale concurrere debet cum meridionali et angulum communem efficere.

4. וְנָסַב לָכֶם הַגְּבוּל *Circumibit* (Niphal verbi סָבַב) *vobis terminus*, i. e. vergant porro termini. לְמַעֲלֵה עַקְרַבִּים *In adscensum scorpionum.* Hic tractus Idumaeae vicinus vocatur quoque Ἀκραβατίνη 1 Macc. V, 3. Videtur nomen traxisse a copia scorpionum (hoc enim animal designatur voce עַקְרָב), conf. Deut. VIII, 15. Jos. XV, 3. Etiamnum in hac regione scorpiones esse frequentes, testatur Volney *Itinerar.* P. II. p. 256. vers. germ. Qui h. l. מַעֲלֵה עַקְרַבִּים vocatur locus eundem esse, qui hodie *Akabah* (عَقَبَة *jugum montis, locus ejus, quo difficilius ascenditur*) appellatur, ad extremum boreale sinus Aelanitici, qui nunc *sinus Akabah*, probabiliter conjicit Burckhardt *Travels in Syria* p. 509. צִנָה Conf. Jos. XV, 1. וְהָיוּ תּוֹצְאֹתָיו *Et sint exitus ejus*, scil. finis, i. e. extremi in eam coeli plagam fines. Pro וְהָיוּ, quomodo legendum esse ad marginem praecipitur (ut est in textu infra Vs. 5.), in textu est Singularis הָיָה *sit*, distributive capiendus, cf. Gesenii *Lehrgeb.* p. 713. וְיָצָא *Et exibit*, limes, finis. חֲצַר־אַדָּר *Ad Chazar* s. *Chezron* prope *Addar*, vid. Jos. XV, 3. 4. Alexandrini vertunt: εἰς ἔπαυλιν Ἄδαρ, Vulgatus *in villam nomine Adar*, propriam vocis חָצֵר significationem respicientes, de qua vide not. ad Genes. XXV, 16.

5. De נַחַל מִצְרַיִם *torrente Aegypti*, vid. not. ad Genes. XV, 18. וְהָיוּ תוֹצְאֹתָיו הַיָּמָּה *Et sint exitus ejus mare versus*, i. e. fines terrae desinant in mari.

6. וּגְבוּל יָם *Ad terminum autem maris*, i. e. occidentalem, quod attinet. יָם h. l. est *occidens*, qui ita vocabatur a Cananaeis, quod mare mediterraneum ad occidentem habuerunt. הַיָּם הַגָּדוֹל *Mare magnum*, quod nos *mediterraneum* nuncupamus. Vocatur *magnum*, ut distinguatur a lacubus, veluti mortuo et Gennesarethico, qui ipsi quoque יַמִּים dicebantur. וּגְבוּל *Et terminus*,

i. e. hoc mare constituit finem ad plagam occidentalem; hac plaga nullum alium habetis terminum. Gesenius in *Commentat. de Pentat. Samarit.* p. 42. hunc Versum, quoad constructionem paulo impeditum, ita dicit construendum et vertendum esse: *et terminum australem* [non dubium, Virum Doctissimum *occidentalem* scribere voluisse], quod attinet, pro eo *erit vobis mare magnum, et hic terminus erit vobis terminus australis* [*occidentalis*]. „Qui textum,‘, addit, „accentibus instruxerunt, quibusque haec forsan justo copiosius dicta videbantur, interpunctionem majorem posuerunt post וּגְבוּל, ut vertendum sit: *pro termino.* Recensio autem Alexandrino-Samaritana textum ita conjectando disposuit: וגבול ימה יהיה לכם הים הגדול יגבל זה יהיה לכם גבול ימה *Καὶ τὰ ὅρια τῆς θαλάσσης ἔσται ὑμῖν, ἡ θάλασσα ἡ μεγάλη ὁριεῖ, τοῦτο ἔσται ὑμῖν τὰ ὅρια τῆς θαλάσσης.* Quam apte, facile videbit lector. Ceterum lectionem vulgatam abunde tuentur loca parallela Deut. III, 16. 17. Jos. XIII, 23. 27. XV, 47.“

7. תְּתָאוּ *Designabitis* fines, h. l. commode verti potest, lineam ducetis. הֹר הָהָר *Ad montem Hor.* Non intelligendus ille mons Hor in australibus Idumaeae finibus, in quo Aaron obiit, supra XXXIII, 38. XX, 22., sed alius quidam borealis ultra Libanum situs, ut ex hoc ipso et sequenti Versu apparet. Scilicet terminus borealis incipit a mari, ab hac linea ducitur ad montem Hor, inde Hamatham; manifestum ergo, medio inter mare mediterraneum et Hamatham montem Hor situm fuisse. Hamatham vero ultra Libanum jacere, tabula geographica ad manus sumta, quisque videt. Alexandrini et Vulgatus pro הֹר videntur legisse הַר. Illi enim vertunt *ὄρος τὸ ὄρος*, hic *mons altissimus.* Intellexerunt fortasse Libanum. Quum nusquam alias mentio fiat montis *Hor;* Relandus *Palaest.* p. 119. suspicatus est, הֹר non esse nomen proprium, sed Infinitivum verbi הָרַר, unde הַר *mons* deducitur. „Fateor,“ inquit, „ignotam esse significationem verbi הָרַר, quum in V. T. non legatur; sed haud

dubitandum videtur, quum הַר *mons* inde ducat originem, aliquid eo indicari, quod monti conveniat, uti *assurgere, eminere, attolli,* aut simile quid. Quapropter, quodcunque sit, illud הֹר הָהָר velim heic accipi pro τῷ *assurgere montis,* vel re simili. Nec est, quod quis dicat, montis nomen addi oportuisse. Certe quum Libanus heic fuerit, mons notissimus, facile colligitur, illum, non alium, hic indicari. Quamvis forsitan pars ipsius Libani nomine *Hor* dicta fuit." Quod ipsum et inde est verisimile, quod interpretes Orientales, Chaldaeus uterque, Syrus et Saadias, *Hor,* ut nomen proprium, retinuerunt.

8. תְּתָאוּ *Designabitis,* scil. fines, ut Vs. 7. — לְבֹא חֲמָת *Usque dum venitur Chamatham,* h. e. Epiphaniam ad fluvium Orontem sitam, conf. not. ad Genes. X, 18., h. l. universa regio, quae ad urbem istam pertinebat, videtur intelligenda esse. Ditionem enim Israeliticam usque ad urbem ipsam pertigisse, non est credibile. Vide Michaelis *Jus Mosaic.* P. I. §. 25. וְהָיוּ תּוֹצְאֹת הַגְּבֻל צְדָדָה *Erunt exitus termini in Zedad,* h. e. Zedad et Chatsar-Henan (Vs. sequ.) erunt ultima loca finium Hebraeorum ad septemtrionem.

10. וְהִתְאַוִּיתֶם *Hinc lineam ducetis vobis,* a radice תָּוָה s. תָּאָה, supra Vs. 7. 8. Pro שְׁפָם Jonathan et interpres Samaritanus ponunt *Apameam,* urbem Syriae ad Orontem.

11. וְיָרַד *Descendet* (finis) a septemtrione in meridiem. הָרִבְלָה *Ribla,* urbs Syriae in terra Hamath, in vallibus Antilibani sita. Conf. 2 Reg. XXIII, 33. XXV, 6. 20. מִקֶּדֶם לָעָיִן *Ab oriente Ain,* nomen quum *fontem* constet notare, fuere, qui fontem Jordanis, qui in tractu isto est, hic significari putarent. Sed vix dubium, עַיִן hic esse nomen proprium oppidi, ut Jos. XV, 32., quo tamen loco quod memoratur *Ain* diversum est a nostro; illud enim in australi parte tribus Judae situm erat. וּמָחָה עַל־כֶּתֶף יָם־כִּנֶּרֶת קֵדְמָה *Et feriet,* i. e. stringet, adtinget (ex usu Chaldaico verbi מָחָה) *ad humerum,* sive

latus *lacus Cinnereth ad orientem versus*, scil. terminus. Sensus est; amplectetur terras, quae sunt ad ripam orientalem lacus, qui nomen habet ab urbe Cinnereth in tribu Naphtali, Jos. XIX, 35. Idem ille intelligitur lacus, qui postea lacus Genesareth, Galilaeae aut Tiberiadis vocatus est. Conf. Jos. XI, 2. XII, 3.

13. אֲשֶׁר תִּתְנַחֲלוּ אֹתָהּ *Quam* terram *in hereditatem accipietis*, ut supra XXXII, 18.

14. כִּי לָקְחוּ מַטֵּה בְנֵי הָרְאוּבֵנִי Conf. supra XXXII, 29. 33. מֵעֵבֶר לְיַרְדֵּן *Cis Jordanem*, conf. XXXII, 19. XXXV, 14. יְרֵחוֹ E regione *Jerichuntis*. קֵדְמָה מִזְרָחָה *Ad anteriorem* mundi *partem ortum versus*, i. e. orientem versus. Similem loquutionem vide Exod. XXVII, 13.

17. אֲשֶׁר־יִנְחֲלוּ לָכֶם אֶת־הָאָרֶץ *Qui possidendam* sive *in hereditatem dabunt*, i. e. qui distribuent *vobis terram*. Alii: *qui vestro nomine partientur*, aut *possidendam accipient*, vid. Vs. 18. Jos. XIV, 1.

18. נָשִׂיא — תִּקְחוּ *Principem unum, principem unum e tribu*, i. e. ex singulis tribubus unum virum principem assumetis. לִנְחֹל *Ad possidendum*, ad distribuendam possessionem.

19. כָּלֵב בֶּן־יְפֻנֶּה Vid. supra XIV, 6. 24. 30. Nachschon et reliqui tribuum principes supra I, 5. seqq. constituti, erant mortui.

CAP. XXXV.

Urbes cum suburbanis Levitis jubentur assignari, quarum aliquae refugii urbes statuantur, ad asylum homicidis involuntariis. De homicidiis voluntariis et involuntariis leges dantur. Homicida testibus pluribus revincendus, ut condemnetur.

1. בְּעַרְבֹת מוֹאָב *In campestribus Moabiticis*, vid. supra XXXIII, 48.

2. מִנַּחֲלַת אֲחֻזָּתָם *De haereditate possessionis suae*, i. e. de possessionibus suis hereditariis. מִגְרָשׁ לֶעָרִים Alexandrini verterunt τὰ προάστεια τῶν πόλεων. Est enim מִגְרָשׁ spatium vacuum, quod civitatem ambit, solum suburbanum, a גָּרַשׁ, quod in V. T. quidem non nisi *expellendi, ejiciendi* significatu occurrit, verum et cognatam *evacuandi* notionem obtinuisse, inde credibile est, quod Syriacum ܓܪܝܕܐ *vacuum nudum* denotat. Erat enim מִגְרָשׁ, uti ait Jarchi, spatium vacuum segete, arboribus et aedificiis, in urbis circuitu. Onkelos vertit רְוַח *spatium amplum*, Ezech. XLV, 2. מִגְרָשׁ dicitur de pomoerio templi. Spatium illud extra urbes Levitis in hunc finem adtribuebatur, ut decimas pecudum armentorumque lege ipsis concessas in hoc agro subdiali usque ad diem mactationis pascere possent, conf. Vs. 3.

3. וְלִרְכֻשָׁם *Et facultatibus eorum.* רְכוּשׁ in genere *facultates* seu possessionem quamvis denotat, in specie vero, ut hic, pecus quodvis et jumentum, quibus potissimum divitiae veterum constabant. Conf. Genes. XIV, 11. 21. 1 Paral. XXVII, 31. Particula ל vocibus in posteriore Versus membro praefixa vertenda est *pro*.

4. וּמִגְרְשֵׁי הֶעָרִים *Et* quod attinet ad *suburbana.* מִקִּיר הָעִיר *A muro urbis.* Conf. Excurs. ad h. l.

5. אַלְפַּיִם בָּאַמָּה *Duo millia in cubito*, i. e. bis mille cubitorum, conf. Exod. XXVI, 8. זֶה scil. מַד *haec sit mensura.*

6. וְאֵת הֶעָרִים *Et cum urbibus*, i. e. inter eas urbes, quas dabitis Levitis, dabitis etiam sex urbes asyli. Nisi cum Gaabio אֵת prius *quod attinet* vertere malis, atque alterum אֵת, quod vocem שֵׁשׁ praecedit, pro nota *Nominativi*, vel potius pro verbo substantivo, ut Aramaeorum ܐܝܬ, accipere, quomodo subinde usurpari docet Storrius in *Observatt.* p. 264. seqq. Cf. Gesenii *Lehrgeb.* p. 682. עָרֵי הַמִּקְלָט sunt qui *urbes collectionis* sive *retentionis* vertant, quod is, qui propter homicidium commissum fugiebat ad urbes Levitarum, in illis se continere debuit usque ad mortem pontificis maximi, ut infra Vs. 25. dicitur. Sed praestat מִקְלָט a significatu *recipiendi, excipiendi*, quem verbum קְלַט apud Chaldaeos obtinet, *locum refugii*, quo quis se recipit, interpretari. הָרֹצֵחַ *Homicida.* Verbum רָצַח, quod apud Arabes (رضخ) proprie notat *lapidibus aliquem petere, lapidibus jactis aliquem occidere*, apud Hebraeos universe dicitur de *caede* sive *homicidio* quocunque. Hinc in nostro Capite modo dicitur generatim de *caede*, ut hoc Versu, modo speciatim de homicidio per imprudentiam facto et fortuito (Vs. 11. 25. 26. 28.), de homicidio per leges seu licito (Vs. 27.), aut praecepto (Vs. 30.), vel de homicidio doloso (Vs. 16. 17. 18. 19.). וַעֲלֵיהֶם *Et praeter illos.* עַל *praeter*, ut supra VI, 20. XXVIII, 10.

8. מֵאֵת הָרַב תַּרְבּוּ וּמֵאֵת הַמְעַט תַּמְעִיטוּ *A multo multiplicabitis, et a pauco diminuibitis*, i. e. plura oppida dabitis ab eo, qui habet plura, pauciora ab eo, qui habebit pauciora. Similes phrases vid. supra XXXIII, 54. XXVI, 54. Sensus hujus Versus: oppida, quae de possessionibus vestris dabitis Levitis, ita dispertiantur, ut quo majores vel minores illae sint, eo vel plura vel pauciora oppida hunc in usum conferantur.

11. וְהִקְרִיתֶם לָכֶם *Obviam facietis vobis*, i. e. opportunas seligatis, constituatis *urbes*. מַכֵּה נֶפֶשׁ *Percutiens animam*, occidens aliquem, vid. Genes. XXXVII, 21. בִּשְׁגָגָה *Per errorem*, imprudens, vid. Exod. XXI, 13. et ad eum locum not.

12. וְהָיוּ לָכֶם הֶעָרִים לְמִקְלָט מִגֹּאֵל *Sintque vobis haec oppida in asylum a vindice caedis.* Loca sancta, veluti templa, arae et apud alios antiquos populos jus asyli habere censebantur; vid. DOUGTAEI *Analecta SS.* Excurs. LIX. et *das alte und neue Morgenl.* P. II. No. 386. p. 286. Ea igitur asyli oppida, quae Moses constituit, sanctitatem habebant a sacerdotibus ea incolentibus. Vocis גֹּאֵל etymon quod attinet, J. D. MICHAELIS in *Jur. Mos.* P. II. §. 131. p. 386. not. et in *Supplemm.* p. 242. a *polluendi, contaminandi* significatu, quem verbum גָּאַל (pro גָּעַל) subinde obtinet, ut Job. III, 5. Mal. I, 7. 12., גֹּאֵל, sive, ut cum interprete Samaritano forma passiva, גָּאוּל pronunciare mallet, proprie *contaminatum* scil. sanguine significare putat, et vocari ita necessarium, qui mortem propinqui nondum ultus sit, maculam demum per caedem interfectoris deleturus. Ab hoc vocabuli usu potestatem *necessarii*, hinc *redimendi* fluxisse. STORR vero in *Observatt. ad Analog. et Syntax. Hebr.* p. 42. not. גָּאַל, collato Arabico جال, proprie valere arbitratur *obire, peragrare*, hinc, *de eadem nomadum caterva esse, una vivere*; hinc, *propinquitate conjunctum esse* (Num. V, 8. Ruth. II, 20.), *jure propinquitatis vindicare aliquid, redimere* (Levit. XXV, 15. seqq.); unde גָּאַל, cum voce דָּם conjunctum, significare *jure propinquitatis vindicare* mortem necessarii occisi. Sed vix dubium est, inde quod verbum גָּאַל praeterea quid *redimere*, et *jure propinquitatis sibi asserere* denotat, ut Levit. XXV, 25. 26., גֹּאֵל proprie esse *assertorem jure propinquitatis*, qui, si de bonis ageretur, cognati facultates jure suo sibi vindicabat, vel, si quis interemtus esset, consanguinitate proximus hoc sibi sanctissimum officium impositum esse ju-

dicabat, caedis auctorem propria manu interficiendi. Hinc infra Vs. 21. גֹּאֵל הַדָּם *vindex sanguinis* vocatur. Arabes eum nuncupant ثَائِر *vindictae cupidum et talione ulciscentem*, vid. *Excerpta ex Anthologia veter. poetar. Hamasa dicta*, quae A Schultens Grammaticae Erpenianae a se Lugd. Batav. 1748. editae adjecit p. 434. Neque tamen illa voce usi sunt interpretes Arabici hoc loco, sed Saadias وليّ الدّم *propinquus sanguinis*, et Arabs Erpenii فادي الدم *redemtor sanguinis*. Syrus: ܬܒܘܥܐ ܕܕܡܐ *exigens vindictam sanguinis*. Ceterum cf. not. ad Exod. XXI, 13. וְלֹא יָמוּת הָרֹצֵחַ *Neque morietur homicida* manu vindicis aut propinqui ejus, qui occisus est. עַד־עָמְדוֹ לִפְנֵי הָעֵדָה לַמִּשְׁפָּט *Donec steterit coram coetu ad judicium.* הָעֵדָה *coetus*, scil. judicum, vel populi illius loci, sic infra Vs. 24. 25. Hac re jus asylorum apud Hebraeos sapientius erat constitutum quam apud alias gentes, ubi invitum in jus trahere non licebat eum, qui in asylum confugerat. At apud Hebraeos asylum hoc tantum praestitit homicidae, ne indicta causa poenas lueret.

16. Eorum qui nunc sequuntur trium Versuum sensus est hic, *mortis esse poenam qualicunque telo* (ita Romanae leges vocant lapidem, ferrum, lignum, quo quis percussus mori possit) *quis hominem occiderit.* Ex telo praesumitur malum consilium, quamvis percussor id neget.

17. בְּאֶבֶן יָד *Lapide manus*, qui manu projicitur. Significat legislator lapidem data opera projectum, ut quispiam percutiatur, cujus ictu si contigerit, percussum mori, eum qui projecit lapidem, capite poenas luere vult, quia non potuit ignorare, ejusmodi lapidem, vi impactum, potuisse lethale vulnus adfligere. אֲשֶׁר־יָמוּת בָּהּ *Quo quis morietur*, sed Futurum hic ut saepius hanc habet vim, ut significet id quod fieri *potest* vel *solet;* hinc, *quo quis mori potest*, aut quo probabile est, aliquem interfici pos-

se: id quod vi oppositionis eo pertinet, ut si qui lapide vel fuste (Vs. sequ.) tam exiguo percussus sit, ut vix opinabile fuisset sit, eo lapide vel fuste interfici posse, percutiens capitis poena absolvendus sit.

19. גֹּאֵל הַדָּם Vide not. ad Vs. 12. יָמִית *Interficere poterit*, impune occidet adjutus etiam a magistratibus, Deut. XIX, 12. Hinc Onkelos addit: בַּר אִתְחַיַּב לֵיהּ מִן דִּינָא *quando damnatus fuerit a judicio.* בְּפִגְעוֹ־בוֹ *Cum illi occurret*, ut Vs. 21. Jonathan addit: מִבָּרָא לְקִרְוַיָּא הָאִלֵּין *extra civitates istas.*

20. וְאִם־בְּשִׂנְאָה יֶהְדֳּפֶנּוּ *Si quis alium per odium impulerit.* Ponuntur hic alii modi, quibus caedes voluntaria committi possit, videlicet per impulsum et deturbationem ex alto loco et praecipitationem in aquas, per dejectionem lapidis vel alterius rei in caput infra deambulantis; et de his, si mors insequuta fuerit, idem statuitur quod de superioribus caedibus.

22. בְּפֶתַע *In momento*, i. e. subito casu, ex improviso, ut supra VI, 9. בְּלֹא אֵיבָה *In non-inimicitia*, sine antecedente inimicitia.

23. בְּלֹא רְאוֹת *In non videndo*, dum eum non vidit. וְלֹא מְבַקֵּשׁ רָעָתוֹ *Neq quaerens malum ejus*, nec malum ei intenderit, ut 1 Sam. XXIV, 10.

24. וְשָׁפְטוּ הָעֵדָה *Judicent coetus* judicum urbis in cujus agro contigerit homicidium; cf. Vs. 12. „Hi homicidam ex asylo ad se tuto duci curabant, et eo reduci, si ab invito commissum appareret homicidium.“ Cleric. עַל הַמִּשְׁפָּטִים הָאֵלֶּה *Secundum haec jura*, ex his legibus, ut Exod. XXI, 1.

25. אֲשֶׁר מָשַׁח אֹתוֹ *Quem unxit*, scil. ungens, qui unctus est, impersonalis loquendi forma, quae etiam occurrit infra Vs. 30. et cujus plura exempla collegit Storr in *Observatt. ad Analog. et Syntax. Hebr.* p. 409. seqq., et Gesenius *Lehrgeb.* p. 797.

26. Quod si vero excedat homicida אֶל־גְּבוּל עִיר מִקְלָטוֹ *terminum urbis asyli sui*, i. e. ambitum octo millium cubitorum, quibus ager ejus urbis continebatur, vid. Vs. 5.

27. אֵין לוֹ דָּם *Non ei sanguis*, i. e. non erit caedis reus. Cf. not. ad Exod. XXII, 1.

28. יֵשֵׁב *Sedebit*, i. e. manere debebat.

29. Sensus: secundum has leges semper apud posteros vestros in omnibus oppidis debet judicari.

30. כָּל־מַכֵּה־נֶפֶשׁ לְפִי עֵדִים יִרְצַח אֶת־הָרֹצֵחַ *Omnis qui ociderit animam*, aliquem, *juxta os*, pro depositione sive verbis *testium* duorum aut plurium *occidet eum*, i. e. occidetur (conf. de hac loquendi forma not. ad Vs. 25.). Hinc non est opus ut pro יִרְצַח cum Clerico legamus in passivo יֵרָצַח. וְעֵד אֶחָד לֹא־יַעֲנֶה בְנֶפֶשׁ לָמוּת *Unus testis non respondeat* judicibus interrogantibus *in anima ad mortem*, i. e. unus tamen testis in causa capitali admittendus non est. Cf. Deut. XVII, 6. XIX, 15.

31. וְלֹא־תִקְחוּ כֹפֶר לְנֶפֶשׁ רֹצֵחַ אֲשֶׁר־הוּא רָשָׁע לָמוּת *Non accipiatis pretium pro vita homicidae, qui mortis est reus.* Apparet ex h. l. apud Israelitas jam ante Mosis tempora hanc consuetudinem viguisse argento vitam a Goele redimendi. Apud Arabes illam consuetudinem confirmavit et in jus vertit Muhammedis auctoritas, vid. Suram II, 173. 174. Moses vero hunc morem lege h. l. data abrogat. Et vero erat prudentiae legislatoris, turpem et abjectam consuetudinem prohiberi; interest enim non familiae solum, sed et reipublicae, ut in homicidas animadvertatur, nec judex dolori potius cognatorum servit, quam exemplum poenarum proponit, quo terreantur improbi, atque boni tuto degere possint. Et hodie apud ipsos Arabes Thehamanenses ignominiosum est a Goele vitam argento redimere, referente Niebuhrio, in *Descript. Arab.* p. 32. Cf. *das alte u. neue Morgenl.* T. II. No. 387. p. 293.

32. וְלֹא־תִקְחוּ — כֹפֶר *Ne accipiatis redemtionem*, i. e. mulctam aut pecuniam judici oblatam, *ut fugiat*, qui de industria caedem commisit, *ad sui asyli urbem*, *ut revertatur ad habitandum in terra ante mortem sacerdotis*. Sunt qui putent ante לָשׁוּב omissam esse particulam או *aut*, ut sensus sit, nulla mulctae persolutione, nulla mercede perduci te sines, ut *vel* is, qui ab urbe asyli sub praesidio publico ad judicium perductus est, si cognoscatur, deliberato fecisse homicidium, remittatur ad asyli urbem; *vel* ut ei, qui est in urbe asyli, permittatur alibi habitare ante mortem Pontificis maximi. Alii vero interpretes, uti Clericus, Michaelis, Dathe, hunc solum hujus legis sensum esse putant, qui in altero illius interpretationis membro propositus est; nempe, ne qui in asylum perfugisset, ulla pecunia ante obitum summi sacerdotis jus ad pristinam sedem revertendi sibi posset redimere. Quo sensus etiam redibit, si cum Gaabio praefixum ל *pro* interpreteris, ut vertendum esse censet Levit. XII, 6. Pro לָנוּס *ad fugiendum*, Vogel ad Grotium legendum putat לְנָס *a fugiente, ab eo qui fugit*. עַד h. l. est *antequam*, ut Exod. XXII, 25. Levit. XXV, 30. כֹּהֵן, scil. הַגָּדוֹל.

33. וְלֹא־תַחֲנִיפוּ אֶת־הָאָרֶץ *Ne profanetis terram*, i. e. ne polluite terram sanguine. Bene Alexandrini verterunt μὴ φονοκτονήσητε τὴν γῆν, quod verbum proprie significat *caede polluere*, *caedis maculam et foeditatem inurere*, quod non male terrae congruit. וְלָאָרֶץ לֹא יְכֻפַּר *Neque potest expiari terra*, purificari, munda haberi.

34. 35. Sensus duorum horum Versuum: nisi sanguis sanguine eluatur, profanam a Deo habitum iri Palaestinam, eamque terram, quam singulari cura atque indulgentia fovere decreverat, caedibus madentem ab eodem desertum iri.

CAP. XXXVI.

Ne possessiones tribuum et familiarum permisceantur, lex datur, ne filiae haeredes relictae nubant alteri, quam iis, qui sunt de eadem tribu et familia.

1. בְּנֵי־גִלְעָד Non intelliguntur ii ex Gileaditis, qui jam acceperant possessionem in terra Gilead (conf. supra XXXII.), sed qui trans Jordanem accepturi erant; et inter hos filias Tzelophchad haereditatem accepisse liquet ex Jos. XVII, 3.

2. אֶת־אֲדֹנִי צִוָּה יְהוָה *Dominum meum jussit Jova.* Unus loquitur nomine omnium, conf. supra XXXII, 25. 27.

3. וְהָיוּ לְאֶחָד מִבְּנֵי שִׁבְטֵי בְנֵי־יִשְׂרָאֵל לְנָשִׁים *Quodsi ergo fuerint cuipiam e filiis tribuum Israelitarum in uxores*, i. e. si nupserint. וְנִגְרְעָה *Tum detrahetur.* אֲשֶׁר תִּהְיֶינָה לָהֶם *Eorum quibus fuerint*, quibus nupserint. Haereditas enim transiisset ad illarum liberos. Quum autem hi in aliam tribum transituri fuissent, jam ea possessio in jus alterius tribus esset translata.

4. Sensus est: etiamsi futurus est annus Jubilaeus, nihilominus tamen manebit haereditas illarum penes alios. Etsi enim Manassitae fortasse ea praedia redimere voluissent, attamen ea anno Jubilaeo ad filias Tzelophchad sive earum haeredes rediissent ex lege Levit. XXV. 10. data. Hinc non est opus, ut sequamur conjecturam Michaelis, qui putat anno Jubilaeo novas tabulas esse confectas, quibus suus cuique ager assignatus esset. Quum vero de hac re nihil in legibus Mosaicis inveniatur, et Manassitae eam rem ut notam ponerent, viro doctissimo est verisimile, Aegyptum quoque annum Jubilaeum habuisse indeque rem illam Israelitis notam fuisse.

6. לַטּוֹב בְּעֵינֵיהֶם תִּהְיֶינָה לְנָשִׁים *Ei qui bonus est in oculis earum uxores erunt*, nubant, prout ipsis placebit, pro lubitu.

7. כִּי אִישׁ בְּנַחֲלַת מַטֵּה אֲבֹתָיו יִדְבְּקוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל *Quisque enim Israelitarum haereditati tribûs patrum suorum adhaerebit*, quisque in possessione tribus paternae maneat. Alii vero interpretes verbum דָּבַק non referunt ad haereditatem, sed ad juncta inter se connubia.

8. כָּל־בַּת יֹרֶשֶׁת נַחֲלָה *Omnis igitur filia haereditate praedium consequens*, ἐπίκληρος, uti talem filiam vocabant Attici, apud quos similis fuit lex: *Μὴ ἐξεῖναι ταῖς ἐπικλήροις ἔξω τῆς ἀγχιστείας γαμεῖν, ἀλλὰ προσῆκον εἶναι, αὐτὰς μετὰ τῶν χρημάτων τῷ ἐγγύτατα γένους συνοικεῖν*. Vide Petitum ad *Leges Atticas*, Lib. VI. Tit. 1. לְמַעַן יִירְשׁוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אִישׁ נַחֲלַת אֲבֹתָיו *Ut haereditatis jure possideant filii Israelis quisque haereditatem patrum suorum*. Sic quisque Israelita manebit in sua possessione. Ita et apud Athenienses, *ἐν τῷ γένει τοῦ τεθνηκότος δεῖν τὰ χρήματα καὶ τὸν οἶκον διαμένειν*.

12. מִמִּשְׁפְּחֹת בְּנֵי־מְנַשֶּׁה *Viris ex familiis Manassitarum*. וַתְּהִי *Atque fuit*, i. e. mansit in tribu, quomodo verbum הָיָה et capiendum Ruth. I, 2. Dan. I, 21.

EXCURSUS I.

Breviter enarrantur variae de Bileami historia sententiae.

Quae de Bileamo narrantur in hujus libri Capp. XXI. seqq. tantis impedita sunt difficultatibus, ut non mirandum sit, illius pericopae interpretes in partes diversissimas secedere. Nos quidem haud ingratum lectoribus facturos speramus, si potiores de hac historia sententias hic breviter enarraverimus.

Atque primo quidem in eo magnus est interpretum dissensus, num Bileamus, quum in ejus historia varia occurrant, quae eum pessimum et lucri cupidissimum hominem arguere possent, verus propheta, an impostor, fuerit? *Illud* contenderunt ex veteribus Josephus [1]), et Tertullianus [2]), e recentioribus Drusius [3]), Bonfrerius [4]), Deylingius [5]), Michaelis [6]), Donatus [7]), Herde-

1) Antiqq. Jud. Lib. IV. Cap. 6.

2) Advers. Marcion. Lib. IV, Cap. 28. p. 306. 307. P. I. Oper. ed. Semler.

3) Ad Johann. Cap. XIII, 32.

4) Ad h. l. p. 843.

5) *Observatt. sacrae*, P. III. Observ. X. p. 102.

6) In notis ad h. l. p. 52.

7) *Auszug aus Scheuchzers Physica Sacra*, Partis I. T. III. p. 317. not. 1410.

rus [8]), Lessius [9]), cui Bileamus non tam impius videtur, uti multi eum describunt. E ceteris autem Bonfrerius, Buddeus [10]), Deylingius et Michaelis concedunt, Bileamum fuisse hominem impium; id vero non impediisse, quo minus verus Propheta esse potuerit.

Bileamum fuisse *impostorem*, contenderunt Tindal [11]), Damm [12]) et Jerusalem [13]), qui omnem hanc narrationem a Mose desumtam existimat ex annalibus Moabiticis, quod multum valere illam putaret ad confirmandos Israelitarum animos.

---

8) *Briefe das Studium der Theologie betreffend*, P. I. p. 26. et seqq. *Vom Geist der ebräisch. Poesie*, P. II. p. 234. et seqq. Herderi sententiam ex parte etiam sequitur Dathius ad h. l.

9) *Vermischte Schriften*, P. I. p. 130 — 157. Praecipue huc pertinent verba, quae leguntur p. 156. *Ein Betrüger war er nicht, auch kein falscher Prophet. Aber eine seltsame Mischung von Handlungen der strengsten Redlichkeit, ja, eines heldenmüthigen Gehorsams gegen Gott, an der einen Seite; und von Niederträchtigkeiten, auch den gröbsten Frevelthaten an der andern, sehen wir bey diesem Manne.*

10) *Hist. Eccles V. T.* T. I. p. 753.

11) *Beweis, dass das Christenthum so alt als die Welt sey*, p. 437. vers. germ.

12) In notis ad Matth. XXIV, 29. et 2 Petr. II, 15. 16. Conferendus quoque liber ejus *vom historischen Glauben*. P. I. p. 192.

13) *Betrachtungen über die vornehmsten Wahrheiten der Religion*, Comment. IV. Sect. 1. p. 582. seqq.

Quod attinet ad narrationem de *asinae loquela*, aeque diversae sunt interpretum sententiae. E veteribus plerique existimarunt, asinam vere esse loquutam, seu voces humanas edidisse. Cui sententiae etiam adstipulati sunt Clericus, Deylingius, Herderus, Donatus; efficere enim, ut asina loqueretur, Dei omnipotentiae aeque facile esse ajunt, ac mundum hominesque creare. Alii vero, quibus non est verisimile, Deum ob rem haud magni momenti, tantum prodigium, cui numquam postea simile contigit, fecisse, existimant, Bileamo haec omnia in visione visa esse fieri. Ita post Maimonidem [14]) Michaelis et Dathius. Lessio tota haec de asinae loquela narratio nihil aliud videtur significare, quam hoc: asinam Deo ita moderante pavidam factam fuisse; hoc autem Bileamo occasionem dedisse, ut apud se ipsum cogitaret ea, quae Cap. XXII. vers. 28. usque ad finem narrantur. Id vero ex antiquo loquendi modo ita exprimi, *Deum aperuisse os asinae.* Quae etiam fere est sententia *Justi* [15]) et *Hezelii* [16]), nisi quod Viri hi Doctissimi existimant, hanc narrationem a Mose esse insertam ex carmine, in quo Bileamus ipse suum iter cecinisset. Hinc etiam factum esse, ut stylus hujus historiae plane poëticus sit. Itaque in illius interpretatione easdem leges esse observandas,

14) Moreh Nebochim, p. 310.

15) Vide ejus Dissertat. *de Bileami Asina loquente,* Marb. 1774.

16) Ad h. l.

quae in carminis interpretatione solent observari. Eo fine conferri jubet similem Homeri locum [17].

Singularis plane Ditmari est sententia [18]. Videtur ei tota haec narratio mythologica et allegorica esse; sicuti nos quoque narrationes de Amphione et Orpheo intelligimus, si legimus, illum lyrae suae sonu Thebarum muros aedificasse, hujus vero lyram boves et tigres esse sequutos. Ceterum putat ille, Bileamum tum ab Israelitis, tum a Balako donis fuisse corruptum; ab illis, ut ipsis bene precaretur (quod populi inculti incantatorum votis magnam vim adscribere solerent), a Balako autem, ut Israelitas ad scortationem cum puellis Moabiticis perduceret. Hac enim re Balakum sperasse, se effecturum esse, ut Israelitae a Jova (sub quo nomine hujus sententiae auctor summum senatum (*Staatsrath*) intelligit) abducerentur, et hoc modo inter se ipsos discordes facti, eo facilius vinci possent [19].

---

17) Iliad. Rhapsod. XIX. 405—417.

18) *Geschichte der Israeliten bis auf den Cyrus, zur Ehre und Vertheidigung der Bibel, und zur Berichtigung des Wolfenbüttelschen Fragmentisten* (Berol. 1788. in octon.), p. 60.

19) Scripta plura alia et nostrae et superioris aetatis, in quibus de Bileamo agitur, et varias de illo sententias vid. in Wineri *Bibl. Realwörterb.* p. 115. seqq. Cf. et quae de illo disseruit A. G. Hoffmann, Theologus Jenensis, in *der Allgem. Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*; ab Erschio et Grubero ed., Vol. X. p. 184. sequ.

EXCURSUS II.

De magnitudine suburbanorum urbium Leviticarum.

Cap. XXV, 4. 5. וּמִגְרְשֵׁי הֶעָרִים אֲשֶׁר תִּתְּנוּ לַלְוִיִּם מִקִּיר הָעִיר וָחוּצָה אֶלֶף אַמָּה סָבִיב׃ 5 וּמַדֹּתֶם מִחוּץ לָעִיר אֶת־פְּאַת־קֵדְמָה אַלְפַּיִם בָּאַמָּה וְאֶת־פְּאַת־נֶגֶב אַלְפַּיִם בָּאַמָּה וְאֶת־פְּאַת־יָם אַלְפַּיִם בָּאַמָּה וְאֶת־פְּאַת צָפוֹן אַלְפַּיִם בָּאַמָּה וְהָעִיר בַּתָּוֶךְ זֶה יִהְיֶה לָהֶם מִגְרְשֵׁי הֶעָרִים׃ *Quod adtinet ad pomoeria oppidorum, quae Levitis dare debetis, ea foras extra murum oppidi mille cubitos pateant. 5. Scilicet mensurabitis extra oppidum a latere orientali duo cubitorum millia, totidem a latere meridionali, occidentali et septentrionali. Ipsum autem oppidum sit in medio. Sic se habeant omnium oppidorum pomoeria.* Magnopere hic locus interpretes exercuit. Nam Versu quarto suburbanis magnitudo tribuitur mille cubitorum, at Versu quinto bis mille cubitorum eadem magnitudo dicitur. Talmudici, quos Jarchi sequutus est, duos hosce Versus ita conciliare solent, ut dicant, מִגְרָשִׁים esse loca urbibus proxima, quae inambulationi tantum, lotioni, hominumque recreationi inservirent, et haec cubitorum tantummodo 1000 fuisse. Sed praeter haec fuisse alia his contigua spatia, quae ab urbe remotiora, cubitos alios mille patuerint, et in his Levitas potuisse arare, serere vineasque plantare; ac idcirco ista superioribus juncta spatia

vere 2000 cubitorum in omnem terrae plagam fuisse. Sed hoc Rabbinorum commentum merito improbant plerique interpretes, quum sola Levitis data fuerint *pascua*. Alii existimant, Versu quarto intelligi cubitos sacros, de quibus 1 Reg. VI, 2. et VII, 15., Versu quinto autem communes, illis duplo minores. Sed ut haec sententia ab omnibus probaretur, ejus auctores simul etiam indicare debuissent, quo signo colligi posset, Mosem modo loqui de sacris, modo de communibus cubitis. Deinde sacri cubiti adhibebantur quidem ad structurarum et aedificiorum sacrorum dimensiones, non vero ad vacuas terrae areas emetiendas.

Paulus Burgensis in Annotatione ad hunc locum circa urbes quadratum describit, cujus latera singula sint 2000 cubitorum, ab urbium vero moenibus, tanquam a centro spatia sint 1000 cubitorum. Et de hisce 1000 ait Versum quartum agere, de laterum singulorum, quae in omnes plagas feruntur, cubitis 2000, Versum quintum. Placuit hoc quoque Bachienio [1]) et Baumgartenio [2]), et sane haec explicatio verbis textus aptissima esset, nisi ei hoc obstaret, quod urbes Leviticae majores videntur fuisse, quam ut quadrati circa eas descripti singula latera tantummodo 2000 cubitorum fuissent.

Lowmannus [3]) existimat, mille cubitorum spatium fuisse a muro urbis usque ad extrema sub-

---

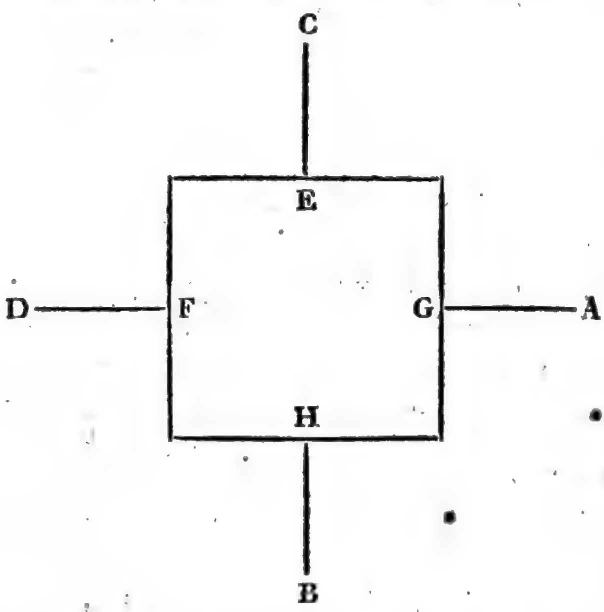
1) *Beschreibung von Palästina*, P. I. p. 400. 401.

2) *Allgemeine Welthistorie*, P. III. p. 94. not. 56.

3) *Von der bürgerlichen Verfassung der Israeliten*, p. 200 — 203. vers. germ.

urbana, bis mille autem cubitos fuisse ab extremo suburbanorum fine usque ad centrum urbis; illam dimensionem intelligi Versu quarto, hanc, quinto. Sed quomodo hoc ex verbis Hebraicis elici potuerit, haud facile intellectu, nisi cum Clerico nomini קִיר *centri* signficatum tribuamus, quod tamen linguae usus non admittit.

Serarius [4]) jubet ab urbis muro orientem aliasque plagas versus duci cubitorum mille lineas. Duae hujusmodi lineae oppositae sunt bis mille cubitorum; et ab unius extremo ad alterius extremum, praeterito, quod in eorum medio est, urbis spatio, sunt bis mille cubiti; ex hac fere delineatione:

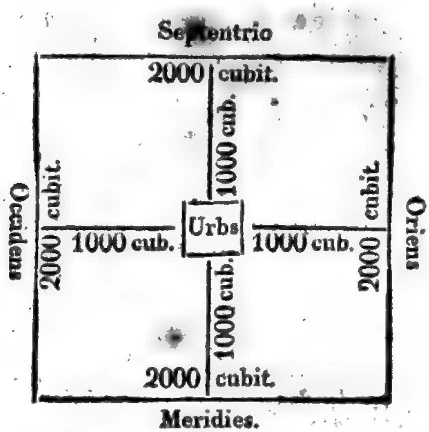
4) In *Commentario in Jos.* Cap. XXI. Quaest. 8. Hanc sententiam amplexus quoque est Hezel ad h. l.

Urbs est E F G H. — A muro urbis G orientem versus usque ad A sunt mille cubiti, similiter a muro ad ceteras coeli plagas (ab E ad C, ab H ad B, a F ad D). Hoc ex Serarii sententia intelligitur Versu quarto. Ab A vero ad oppositum D sunt 2000 cubiti, omisso urbis spatio G F. Sic a C ad B, omisso E H. Hoc modo numerantur in omnem plagam 2000 cubiti; id quod Serarius Versu quinto innui putat. Sed ita instituendam esse dimensionem, ne vestigium quidem in textu apparet; unde nec ea explicatio admitti potest.

Aug. Pfeifferus [5]) Versum quartum et quintum ita conciliari posse arbitratur, ut statuamus, mille cubitos fuisse longitudinis extra urbem usque ad peripheriam suburbiorum protensae, sed his mille fuisse latitudinis singulorum quadrantium murorum, seu peripheriae urbis interioris. Neque tamen de latitudine murorum urbis interioris quidquam verba hebraea dicunt, neque illorum mensuram definire necesse erat.

Simplicissima Versum quartum et quintum conciliandi ratio videtur haec esse, ut statuamus, definiri suburbiis a muris urbis longitudinem *mille* cubitorum, et *bis mille* in circuitu ab omni latere, i. e. in universum octo mille, ut haec ostendit figura:

5) In *Dubiis Vexatis* ad h. l.

Ubi apparet, unumquodque suburbiorum latus esse duplo longius, quam linea ex urbe extrinsecus producta, quae est *mille* cubitorum (Vs. 4.), adeoque singulis lateribus relinquuntur bis mille cubiti. Nihil itaque opus est, ut cum Alexandrino in Versu quarto pro אֶלֶף legamus אַלְפַּיִם, uti in Versu quinto habetur. Nam quod ille interpres Vs. 4. *δισχιλίους πήχεις* posuit, vix dubium esse potest, ab eo factum esse difficultatis tollendae causa, quam in diverso utriusque Versus cubitorum numero deprehendit. Ceterum vero interpretes veteres omnes, et textus Samaritanus cum nostro textu Hebraeo conspirant. Ei quidem adversari videtur Josephus, qui in *Antiqq.* Lib. IV. Cap. 4. §. 3. de urbibus Levitarum haec dicit: *ἐκέλευε (ὁ Θεὸς) καταναῖμαι τοῖς Λευίταις ὀκτὼ καὶ τεσσαράκοντα πόλεις ἀγαθὰς καὶ καλάς· τῆς τε πρὸ αὐτῶν γῆς περιγράψαντας εἰς δισχιλίους πήχεις ἀπὸ τῶν τειχῶν αὐτοῖς ἀνεῖναι.* *Mandavit Deus* (Hebraeis), *ut urbes octo et quadraginta praeclaras et eximias Levitis distribuerent, et agrum pro moeni-*

bus *ad cubitos bis mille in circuitu iis assignarent.* Similiter Philo in libro *de praemiis sacerdotum* sub finem (Tom. II. p. 236. edit. Mangey.) ait, Levitas quadraginta octo oppida accepisse, et καθ' ἑκάστην προάστεια εἰς δισχιλίους πήχεις ἐν κύκλῳ πρὸς νομὰς θρεμμάτων, καὶ τὰς ἄλλας ὧν δεῖ πόλεσιν ἀναγκαίας ὑπηρεσίας, *et in cujusque pomoerio duo millia cubitorum in circuitu, pascendis pecudibus, et in reliquos usus oppidis necessarios.* Sed Philonem ubique Graecam Alexandrinam versionem sequi constat, et Josephus hoc loco, ut in pluribus aliis [6]), eosdem illos interpretes duces sequutus est.

---

6) Quod exemplis haud paucis demonstravit J. D. Michaelis in *Biblioth. Orient.* (vet.) P. VII. p. 197. seqq.

SCHOLIA

IN

DEUTERONOMION.

Quintum Pentateuchi librum Hebraei a vocibus quibus incipit, אֵלֶּה הַדְּבָרִים, et מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה *repetitionem legis* e Cap. XVII, 18., vel simpliciter מִשְׁנֵה nuncupant. Similiter Alexandrini hunc librum inscripserunt Δευτερονόμιον, non quod δεύτερον νόμον, secundam et novam legem, contineat; sed quod δεύτερον, *denuo*, lex jam antea data hoc libro repetitur et explicatur.

Prima libri parte (I — IV, 40.) Moses in solenni populi concione, quae inde ab egressu ex Aegypto usque ad stativa in agro Moabitico facta et gesta essent, post relatas de rege Basanis, Amoraeis et Midianitis victorias, percurrit, et hortatur Israelitas ad leges divinas observandas. Parte *secunda* (IV, 45. — XXX, 20.) quae universo populo scitu necessaria essent praecepta, per tres superiores libros sparsa, exceptis iis, quae ad solos sacerdotes pertinerent, comprehenduntur, nonnullis quoque plane de novo additis, gravibus intermixtis adhortationibus, quibus pondus additum et promissionibus praemiorum, quae leges divinas observantibus proponuntur, et comminationibus poenarum, quae illas negligentes manent. Subjicitur Cap. XXXI Epilogus, quo exponit Moses, se CXX annorum aetate grandaevum, ferendo Reipublicae et exercitus oneri imparem esse, quare illud reputasse, ut a principatu sese abdicans Josuam sibi a Deo datum suc-

cessorem statueret; legumque codicem a se consignatum et in manu Levitarum Seniorumque populi depositum jussit singulis septenniis in Festo Tabernaculorum in solenni populi concione legi. Sequitur duplex Carmen, unum (Cap. XXXII.), quo, alte in mente Israelitarum insidente constans beneficiorum Dei, atque vicissim debiti in illum Hebraeorum officii monumentum restaret, alterum (Cap. XXXIII.), quo pro singulis tribubus vota fecit. Postremâ [illegible] pericopâ (Cap. XXXIV.) Mosis mors et sepultura describitur.

A Mose hunc librum saltem usque ad XXXII, 47. consignatum esse, diserte dicitur XXXI, 9. 19. 24., ubi ipse de se Moses testatur scriptis mandasse Carmen, quod libri partem constituit (XXXII.), additque insuper, scripto itidem redegisse omnes a se propositas leges quarum legum contextus adeo cum reliquis totius libri partibus conjungitur, ut aegre divelli possit. Testimonio de Mose scriptore libri fidem faciunt loca illius quamplurima, quae *nondum expugnatam*, sed *brevi occupandam* ab Hebraeis *terram Cananaeam* arguant. Ut VI, 1. *Haec sunt praecepta, instituta et jura, quae mihi in mandatis dedit Jova, ut vos ea docerem observanda in terra, in quam possidendam transibitis.* Vs. 10. *Cum intromiserit te Jova Deus tuus in terram, quam juravit majoribus tuis, se tibi daturum, cum urbibus magnis et opulentis, quas non condideris, aedibus plenis omnibus copiis, quas non impleveris, cisternis excisis, quas non cavaveris, vinetisque et olivetis, quae non plantaveris,* cet. Vs.

18. 19. *Facies quod rectum est et Jovae placet, ut tibi bene sit, adeasque possessionem bonae terrae, quam se tibi daturum majoribus tuis Jova juravit, et expellas e conspectu tuo omnes tuos hostes.* VI, 1 — 5. 16 — 26. et XX, 16. 17. Moses jubet Cananaeos, quorum agros occupaturi erant Hebraei, ad internecionem delere, XI, 10. 11. *Terra, quam possidendam a te ingrederis, non est ut Aegyptia terra, ex qua egressus es, et in quam semen tuum conjiciebas, irrigabasque tuo pede, ut hortum olerum; terra, in quam possidendam transis, est terra montium et vallium, ubi aquam bibes pluviae coelestis.* XII, 8. 9. 10. *Non facietis omnia quae hic hodie facimus, quisque quod sibi rectum videtur. Hactenus enim nondum ingressi estis locum quietis, seu possessionem, qua Jova, Deus vester, vos donavit. Sed quum trajeceritis Jordanem, et incoletis terram, quam Jova, Deus vester possidendam dat vobis; cum dederit vobis requiem ab omnibus hostibus vestris circumquaque, et securo eam habitabitis.* XXV, 19. *Cum Jova, Deus tuus quietem tibi concesserit ab omnibus hostibus tuis, qui erunt circa te in terra, qua te haereditaria possidenda donat, delebis memoriam Amaleki, neque hujus rei oblivisceris* [1]. Dicat aliquis, talia a seriore libri scriptore calli-

---

1) Alia plane similia loca vid. VIII, 1. 7. 12. IX, 1 — 6. XI, 23. 24. 25. 29. 30. 31. XII, 14. XVI, 6. XVII, 14. XVIII, 14. XIX, 1. XXI, 1. XXIII, 20. XXVI, 1. XXVII, 2. 3. XXX, 18. XXXI, 2. 3. 6.

de ita esse conficta, ut legentibus persuaderet, esse hunc librum a Mose literis mandatum. Verum si haec ratio valeat, quis demum liber fuerit, de cujus auctore et aetate ex argumentis internis judicium certum fieri possit? Praeterea quae II, 20—23., III, 8—10. legimus de priscis Cananaeae populis et ditionum eorum finibus, vix ulla alia, quam Mosis aetate tam accurate tradi potuerunt. Quodsi et haec conficta esse regeras, rogamus, quem in finem talia quis ementitus fuerit? Attamen ut a Mose scriptum esse Deuteronomion credamus, haud admittere diversum a prioribus libris et peculiare hujus libri ingenium, styli, narrationum et legum diversitatem, et plura in illo serioris, Mose, aetatis indicia, perhibent VATER [2]), DE WETTE [3]), GESENIUS [4]) et BLEEK [5]). Et dicendi quidem

---

2) In Commentat. de scriptore Pentateuchi ad calcem Commentarii Vol. III. p. 458. et 492. seqq.

3) In Dissertat. *Qua Deuteronomium a prioribus Pentateuchi libris diversum, alius cujusdam recentioris auctoris opus esse monstratur*, Jenae, 1805. in quatern.; cf. auctoris *Kritik der Israelitischen Geschichte*, p. 385. seqq. et *Lehrbuch der histor. krit. Einl. in das A. T.* p. 180.

4) *Geschichte der hebr. Sprache* p. 32.

5) In *dem Bibl. exeget. Repertor.* a nobis edito P. I. p. 18. et p. 53., ubi cum De Wettio *Einleit.* p. 184. Deuteronomium sub Josia demum haud diu ante expugnatum a Chaldaeis Hierosolymam scriptum arbitratur. Sed scriptorem ejus aetatis XXVIII, 68. Hebraeos divina praecepta negligentes in Babyloniam potius, quam *navibus in Aegyptum* abducendos comminatum esse credibile est.

genus quod attinet, quinti hujus libri eloquentiam ornatam, copiosam, garrulam, magnopere abhorrere dicunt a priorum librorum sermone brevi et conciso [6]). Sed quum quintus hic liber, tanquam epitome quaedam trium priorum librorum totius populi usibus, ut supra monuimus, destinata, septimo quoque anno publice praelegendus esset (XXXI, 10 — 13.); prudentis scriptoris erat, tali in opere copiosa et oratoria eloquutione uti, et per totum librum iterum iterumque gravi et pathetica oratione legentes et audientes admonere, ut propositas ipsis leges sanctissime observarent. Ex eo, quem indicavimus, libri usu et ratio repetenda videtur quarundam loquendi formularum et singularum vocum, quae huic tantum libro sunt propriae [7]),

6) Quod potissimum urget De Wette in *Dissertat.* p. 5. seqq. Ita quae Exod. XX, 19. in uno Versu expressa sunt, ea Deut. V, 19 — 24., in quinque Versus dilatata et exornata habentur. Simplicem Versum Exod. XXI, 1. legis Deut. V, 28, extensum, sensu minime amplificato. Quae Exod. XXXIV, 11 — 17. simpliciter expressa sunt, ea paullum immutata Deut. VII, 1 — 12. nimis exaggerata reperias. Cf. et Exod. XXIII, 20 — 32., cum Deuter. VII, 12 — 26. — Levit. XXVI, cum Deut. XXVIII.

7) Sic de criminum punitione semper usurpata est formula בִּעַרְתָּ הָרָע מִקִּרְבֶּךָ XIII, 6. et alias saepissime, quam in prioribus libris nusquam invenies, sed ejus loco solennem illam (in quinto plane exulantem): *ejus anima exstirpanda est e gente sua.* Occurrit etiam ubi de criminibus puniendis sermo est, frequenter haec formula: *quo audito populus timebit neque amplius peccabit*, XIII, 11. XVII, 13. XIX, 20. XXI, 21., quarum nihil simile habent priores li-

quod eae, ut credibile est, ad sensum et usum vulgarem popularemque adcommodatae essent. Magnam ceteroquin Deuteronomio cum prioribus styli totiusque dicendi generis similitudinem esse multaque loca ita cum illorum locis congruere, ut ab eodem auctore, memoriter ea retractante, quae prius jam scripserit, conscripta videantur, nec De Wette negare potest [8]; sed tanti consensus causam inde censet repetendam, quod Deuteronomii scriptor priores illos libros non solum novisse et legisse, sed in sinu quasi gestasse, memoriaque comprehendisse, et in hoc suo libro conscribendo tamquam exemplar sibi proposuisse videatur. Quod tamen non omnibus aeque verisimile videbitur. Ad ea loca quod attinet, quae vel in rerum gestarum narratione a libris prioribus aut vere discrepant, aut discrepare videntur [9], vel in quibus Viri Docti, quos

---

bri. In enotandis singulis vocibus huic libro peculiaribus, ut דָּבַק in phrasi *Jovae adhaerere*, X, 20. XI, 22. XIII, 5. et saepius, מִשְׁלַח יָדַיִם *negotium*, XII, 7. XV, 10. al., גֹּדֶל *magnitudo* de Deo pro כָּבוֹד in prioribus libris obvio, et aliis quibusdam, diligentiam adhibuit de Wette in Dissert. p. 9. De usu nominis חוֹרֵב, in hoc libro constanter observato pro סִינַי J. G. Herbst in *Observatt. de Pentateuchi quatuor librorum posterior. auctore et editore*, Tubing. 1817. p. 16. notavit haec: „Fieri potuit, ut celebris ille mons duobus insigniretur nominibus, et quidem nomine *Sinai* a populis, qui in Aegypto et regionibus degebant ad sinum Arabicum adjacentibus, *Horeb* autem ab illis, qui cacumen ejus in terra Canaan terrisque vicinis conspiciebant.“

8) Dissertat. p. 10.

9) Veluti I, 15. coll. cum Exod. XVIII. et Num. XI. —

laudavimus, serioris Mose aetatis vestigia deprehendere sibi visi sunt [10]), de iis videbimus in illorum interpretatione. Ceterum uti duo postrema libri Capita, ita et alia quaedam aut addita [11]), aut paulum immutata a serioribus manibus facile concedimus. Neque tamen eorum locorum tantus est numerus, qui totum librum Mosi abjudicare nos cogat.

Chronologia libri, ex Cap. I, 3. 4. et Jos. IV, 19. V, 10. petenda, ultimorum duorum mensium anni post exitum quadragesimi complectitur.

I, 20—23. coll. cum Num. XIII, 1. 2. — I, 44. coll. cum Num. XIV, 45. — II, 28. 29. coll. cum Num. XXI, 22. — X, 6. seqq. coll. cum Num. XXXIII, 30—38.

10) Talia De Wette inesse putat legibus nonnullis, huic libro proprias, quae ad hierarchiam augendam, ad templi Hierosolymitani et Levitarum auctoritatem spectare videatur, ut XII. XIV, 23. seqq. XV, 10. XXVI, 2.

11) Veluti III, 11. X, 6—9.

SCHOLIA

IN

DEUTERONOMION.

CAP. I.

Brevi narratione comprehenduntur, quae populo acciderant a Sinai monte usque ad Cades-Barnea, et inprimis de constitutis Judicibus, de speculatoribus missis, qui Cananaeam lustrarent, de seditione, horum occasione exorta, et quae deinde eodem loco consecuta.

1. אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל־כָּל־יִשְׂרָאֵל *Hi sunt sermones, quos Moses ad universum populum Israeliticum habuit.* Scite monet Dathius, non esse verisimile, hosce sermones a Mose habitos fuisse coram toto populo. Quomodo enim ille tam clara voce loqui potuisset, ut tot hominum millia eum audirent? Videtur potius Moses semper egisse per legatos populi (conf. not. ad Levit. VIII, 3.). Hi Mosis mandata referebant ad singulos. Coram hoc igitur senatu ex omnibus tribubus electo Moses hos sermones habuit. בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן *In transitu Jordanis,* in ora illius orientali, conf. Cap. III, 8. IV, 41. 47. עֵבֶר, quod proprie significat *transitum, trajectum*, deinde denotat omnem tractum, qui fluvio alluitur aut interfluente aqua dirimitur, sive tractus ille sit citerior, sive ulterior. Hic intelligitur orientalis Jordanis ripa, Moses enim hunc fluvium numquam transiit. Nominantur nunc singula loca, in quibus Moses sermones in hoc libro consignatos proloquutus fuerit. בָּעֲרָבָה *In planitie*, scil. Moabitica; nam

infra Versu 5. Moses ipse dicit, se velle explicare legem in terra Moab. Hieronymus in *Locis Hebraicis: Araboth Moab, ubi secundo numeratus est populus, quod Aquila interpretatur* humilia *sive* aequalia Moab, *hanc habens consuetudinem, ut eremum propter planitiem* ὁμάλην *interpretetur*, id est, *aequalem et planam.* Scholia Graeca editionis Romanae ad h. l. haec habent: *Ἀκύλας καὶ Σύμμαχος: ἐν τῇ ὁμαλῇ τῆς ἐρυθρᾶς θαλάσσης· οὕτως καλεῖται τὰ μεταξὺ πεδία τῶν τῆς Ἀραβίας καὶ Ἰουδαίας ὀρέων.* Et sane עֲרָבוֹת verti quoque potest *desertum;* nam in Oriente loca plana ob fontium et pluviarum defectum, sterilia sunt atque deserta. מוֹל סוּף *E regione Suph.* Quum hic de campestribus Moabiticis sermo sit, *Suph* videtur locus esse in illa regione situs, ita dictus fortasse quod in finibus regionis situs esset; nam סוּף *finire* et *finitionem, terminum* denotat. Haud diversus fuerit a סוּפָה, cujus Num. XXI, 14. mentio facta. Alexandrini, Onkelos et Hieronymus סוּף idem esse putarunt quod יַם־סוּף, *mare erythraeum.* Sed nusquam voce סוּף sola illud mare indicatur. פָּארָן vocabatur desertum Idumaeae finitimum, de quo vid. Genes. XIV, 6. Num. XII, 16. תֹּפֶל hoc tantum loco occurrit, nec dici potest ad quam coeli plagam hic locus situs fuerit. לָבָן videtur idem locus esse, qui alia pronuntiatione dici solebat לִבְנָה, decimus septimus Israelitarum stathmus, Num. XXXIII, 20. De חֲצֵרֹת conf. Num. XIII, 1. XXXIII, 17. דִּי זָהָב proprie significat *locum auro praeditum;* nam ذو vel ذي apud Arabes in compositione nominum propriorum idem est cum Hebraico בַּעַל. Hic non dubium est, esse nomen proprium loci in plaga orientali et australi mare mortuum inter et Sinum Aelaniticum siti. Memorat Burckhardt *Travels in Syria* p. 523. locum quendam nomine ذهب *Dahab,* quem ad montem Sinai iter faciens transivit in ipsa illa peninsula ad litus occidentale sinus Aelanitici; nec diversum existimat a דִּי זָהָב h. l. memorato. Sed illud Dahab multo longius ad austrum situm est, quam ut huc referri possit.

2. בַּרְנֵעַ — אַחַד *Undecim dierum iter est a monte Hor usque ad Kades-Barnea, via per montanam Seiri regionem facta.* יוֹם hic est mensurae nomen. Neque enim Moses indicat dies, quos Israelitae in hoc itinere faciendo transegerunt, et quorum plures quam undecim fuisse, constat ex Num. XXXIII.; sed generatim describit longitudinem viae a monte Hor ad Kades-Barnea per montanam Seiri regionem ducentis, quae plerumque undecim diebus confici soleat. Sed hoc temporis spatio iter illud a tanto populo cum mulieribus, infantibus et pecudibus non potuit confici. Saepe etiam per ambages eundum et ubi aquae facultas data, subsistendum erat. Ceterum hoc iter aliis quoque viis instituti posse, videntur indicare verba דֶּרֶךְ הַר־שֵׂעִיר. *Kades-Barnea* locus fuit ad septemtrionem Chorebi et meridiem Seiris, atque inde ad textram per Idumaeae fines juxta mare mortuum deflectendum fuit Moabitidem petentibus. Conf. Num. XX, 16.

4. אַחֲרֵי הַכֹּתוֹ אֵת סִיחוֹן *Postquam Sichonem profligaverat.* Conf. Num. XXI, 24. בְּאֶדְרֶעִי non est referendum ad participium יוֹשֵׁב, sed ad הַכֹּתוֹ sub Versus initium, ut apparet ex Num. XXI, 33. et infra III, 1.

5. הוֹאִיל *Incepit*, animum induxit, ut Gen. XVIII, 27. coll. Arab. أَوَّلَ *praecessit*, in Conjug. II. *instituit, direxit.* בֵּאֵר *Explanavit.* cum repetitionibus, tum additionibus variis, „in gratiam," ut ait Grotius, „eorum, qui tempore latae legis aut nondum nati, aut intelligendi incapaces fuerunt."

6. רַב־לָכֶם שֶׁבֶת *Multum vobis sedere*, satis diu commorati estis in hoc monte, ferme annum, conf. Exod. XIX, 1. coll. Num. X, 11. 12.

7. פְּנוּ *Convertite* agmen. וְאֶל־כָּל־שְׁכֵנָיו *Et ad omnia vicina ejus*, montis Amoraei, ad loca eis, montibus Amoriticis, finitima. בָּעֲרָבָה *In planitie.* Intelligitur planities illa, tria circiter milliaria Germanica lata, per

quam Jordanes a lacu Genesareth usque ad mare mortuum labitur. הַר *Mons*, pars montana, postea tribui Judae assignata. שְׁפֵלָה *Loca humilia*, ad mare mediterraneum sita in terra Philistaeorum; contigerunt postea tribui Judae. נֶגֶב *Auster*, terra meridionalis, scil. tribus Judae. חוף הַיָּם *Littus* (coll. Arab. حافّة) *maris*, proprium regionis Palaestinae littoralis inde a monte Carmelo nomen; ut apud Arabum Geographos ساحل, *littus*, proprium *Phoenices* est nomen. Cf. Michaelis *Suplemm.* p. 689. עַד־הַנָּהָר הַגָּדֹל נְהַר פְּרָת *Usque ad fluvium magnum Euphratem*, vid. not. ad Genes. XV, 18.

8. נָתַתִּי לִפְנֵיכֶם אֶת־הָאָרֶץ *Posui ante vos hanc terram*, vobis (invadendae terrae) potestatem facio, *ich habe es euch Preiss gegeben*.

9. Fecit Moses, quod hic narrat, suggerente Jethrone. Conf. Exod. XVIII, 10. seqq. — לֹא אוּכַל לְבַדִּי שְׂאֵת אֶתְכֶם *Non possum solus sustinere vos*, h. e. caussas vestras audire et tantae multitudinis litibus intendere.

10. וְהִנְּכֶם הַיּוֹם כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לָרֹב *Et en! vos estis hodie sicut stellae coeli multitudine.* Conf. Genes. XV, 5.

11. אֶלֶף פְּעָמִים *Mille vicibus*, millecuplo, ut 1 Chron. XXI, 3. מֵאָה פְּעָמִים *centies*, centuplo major.

12. טָרְחֲכֶם *Onus vestrum*, molestiam quam mihi creatis.

13. הָבוּ לָכֶם *Date* igitur *vobis*. וַאֲשִׂימֵם בְּרָאשֵׁיכֶם *Et ponam eos in capitibus*, quasi capita eos vobis praeficiam.

15. וָאֶקַּח *Sumsi*, constitui, quos populus elegerat. רָאשֵׁי שִׁבְטֵיכֶם *Capita tribuum vestrarum*, non intelliguntur dumtaxat duodecim Capita aut principes tribuum, sed etiam minores praefecti, ut quae sequuntur, docent. Ceterum Exod. XVIII, 25. Moses elegisse hos dicitur. Quae facta sunt a multis sub unius ductu, dicuntur fieri ab *illo* vel ab *illis*. De שֹׁטְרִים vid. ad Exod. V, 6.

16. שָׁמֹעַ *Audiendo*, scil. audite. Infinitivus pro Imperativo ut Exod. XX, 8. זָכוֹר *memor esto!* Vid. et Jerem. II, 2. III, 12. - בֵּין־אֲחֵיכֶם *Inter fratres vestros*, causam de qua inter populares vestros agitur. וּשְׁפַטְתֶּם צֶדֶק בֵּין־אִישׁ וּבֵין־אָחִיו וּבֵין גֵּרוֹ *Et judicate justitiam*, juste disceptate, *inter virum*, quemque, *et inter fratrem ejus*, h. e. inter ipsos Hebraeos, *et peregrinum ejus*, intelligendus גֵּר תּוֹשָׁב *peregrinus inquilinus*, nondum circumcisus. Nam circumcisorum eaedem erant leges, seu Hebraei, seu alienigenae essent.

17. לֹא תַכִּירוּ פָנִים בַּמִּשְׁפָּט *Non agnoscetis facies in judicio*, de iis judicabitis quasi de hominibus perinde ignotis, notos ignotis non praeferetis. כַּקָּטֹן כַּגָּדֹל תִּשְׁמָעוּן *Sicut parvum ita magnum*, tenuem aeque ac potentem *audiatis*. לֹא תָגוּרוּ מִפְּנֵי־אִישׁ *Ne timeatis a facie viri*, neminem timeatis, non minas potentium. כִּי־הַמִּשְׁפָּט לֵאלֹהִים הוּא *Nam judicium est Dei.* Judices apud Israelitas Dei loco sedere et jus dicere censebantur (conf. 2 Chron. XIX, 6.); ideoque etiam ipsi אֱלֹהִים, dicebantur (conf. Exod. XXI, 6.). Apud Arabes etiamnum judicum collegium *judicium Dei* appellari solet; uti testatur Arvieux, *die Sitten der Beduinen-Araber*, p. 56. Aegyptii quoque, Diodoro Siculo teste (Lib. I, Cap. 90.), reges divinae naturae participes arbitrabantur. Conf. Michaelis *Jus Mosaic.* P. I. §. 35. No. 2. הַדָּבָר אֲשֶׁר יִקְשֶׁה מִכֶּם תַּקְרִיבוּן אֵלָי *Res quae difficilior erit vobis, admovebitis mihi*, de causa autem, quae vobis nimis difficilis erit, ad me referte. Cf. Exod. XVIII, 26.

18. וָאֲצַוֶּה *Praecepi etiam;* sic particula ו sumenda est quoque Levit. VII, 16. Proverb. XXIV, 27.

19. וַנֵּלֶךְ אֵת כָּל־הַמִּדְבָּר *Et peragravimus totum illud desertum.* Eadem loquendi forma Job. XXIX, 3. אֵלֶךְ חֹשֶׁךְ *perambulabo tenebras.* דֶּרֶךְ הַר הָאֱמֹרִי *Per viam montis Amoraeorum*, pergendo recta Amoraeorum montana versus. Amoraei meridionalem Cananaeae tractum incolebant.

22. Conf. Num. XIII, 1. seqq. et ad eum locum notata. וַיַּחְפְּרוּ לָנוּ אֶת־הָאָרֶץ *Ut explorent nobis hanc terram.* Verbum חָפַר proprie *fodere*, *fodiendo quaerere*, hic est *explorare*, ut Jos. II, 2. 3. Job. XXXIX, 29. Textus Samaritanus exhibet ויחפרו, quod Gesenius *de Pentat. Samarit.* p. 57. illustrari posse existimat ex Syriaco ܚܦܛ, coll. Arab. حفظ *observavit*, *oculos intendit*, *exploravit.*

24. וַיִּפְנוּ וַיַּעֲלוּ *Et versi sunt et adscenderunt.* Verbum פָּנָה de abeuntibus solet usurpari, quod ii humeros convertunt. עַד־נַחַל אֶשְׁכֹּל Vid. not. ad Num. XIII, 24.

25. וַיִּקְחוּ בְיָדָם *Sumserunt in manus suas*, i. e. secum, ut Genes. XXIV, 10.

26. וַתַּמְרוּ אֶת־פִּי יְהוָה *Rebellastis contra os*, mandatum, *Jovae.* Verbum מָרָה passim cum Accusativo construitur, ut infra Vs. 43. IX, 23. Jos. I, 18.

27. וַתֵּרָגְנוּ בְאָהֳלֵיכֶם *Et murmurastis in tentoriis vestris*, quae ipsa verba de eodem facto, ex hoc loco haud dubie deprompta, usurpantur Ps. CVI, 25. בְּשִׂנְאַת יְהוָה אֹתָנוּ *Propter odium Jovae nos*, i. e. adversum nos. Infinitivus seu Nomen verbascens, ut Genes. XIX, 20. בְּאַהֲבָתוֹ אֹתָהּ *pro amore ejus*, *erga illam*, conf. etiam infra VII, 8.

28. אַחֵינוּ *Fratres*, i. e. populares *nostri*, הֵמַסּוּ אֶת־לְבָבֵנוּ *Liquefecerunt*, i. e. fregerunt, desperatum fecerunt animum nostrum. Eodem sensu verbum מוג *liquefieri* usurpatur Jos. II, 9. Jerem. XLIX, 23. בְּנֵי עֲנָקִים Conf. not. ad Num. XIII, 22. 23.

31. אֲשֶׁר נְשָׂאֲךָ *Quod tulerit*, gestaverit *te.* LXX. *ὡς ἐτροφοφόρησε σε*, quo ipso verbo, de eadem re loquutus, utitur Paulus, Apostolus, Act. XIII, 18. כַּאֲשֶׁר יִשָּׂא־אִישׁ אֶת־בְּנוֹ *Sicut bajulare solet vir filium suum.* Simili imagine ad significandam summam Dei curam, qua

Israelitas per Arabicas solitudines duxerat et sustentaverat, utitur Num. XI, 12. Vid. et Exod. XIX, 4.

32. וּבַדָּבָר הַזֶּה אֵינְכֶם מַאֲמִינִם בַּיהוָה אֱלֹהֵיכֶם *Et in hac re non creditis Jovae, Deo vestro.* Quod Jarchi sic interpretatur: in hac re, quam promisit vobis Deus, se vos introducturum esse in terram Cananaeam, ei fidem non habuistis. Verum sensus potius est hic: ne per hanc quidem mirificam vestri sustentationem in deserto permoti estis ad fidem Deo habendam.

33. הַהֹלֵךְ לִפְנֵיכֶם *Ibat ante vos,* Exod. XIII, 21. לָתוּר לָכֶם מָקוֹם לַחֲנֹתְכֶם *Ut exploraret locum stationibus vestris.* תור enim propter est *circuire* aliquid, deinde, circumspicere explorandi caussa. לַרְאֹתְכֶם Infinitivus Hiphil pro לְהַרְאֹתְכֶם (ut Exod. XIII, 21. לַנְחֹתָם) *ut videre vos faceret,* scil. luce sua.

35. אִם־יִרְאֶה *Non videbit.* Notum est, in jurandi formulis particulam אִם negare; nam negat gravissime, qui dixerit, puniat me Deus, *si* (אִם) hoc vel illud faciam. Cum vero Deus ipse jurat, ante hoc אִם supplendum videtur חָלִילָה לִי *profanum mihi* esto! Id quod exprimitur 2 Sam. XX, 20. Job. XXVII, 5. Quod ad rem cf. Num. XIV, 23. 28.

36. מִלֵּא אַחֲרֵי יְהוָה *Implevit* (et ivit) *post Jovam,* absolute, exquisite Jovam sequutus est; constanter pius fuit in Jovam. Verbum מִלֵּא h. l. habet vim adverbii ut saepe, veluti 1 Sam. XIII, 7. חָרְדוּ אַחֲרָיו *trepidarunt* (et iverunt) *post eum,* trepide sequuti sunt. 1 Sam. XVI, 4. וַיֶּחֶרְדוּ זִקְנֵי הָעִיר לִקְרָאתוֹ *properarunt seniores urbis* (et iverunt) *obviam ei,* propere obviam iverunt. Conf. Storr *Observationes,* p. 325. 426. et Gesenii *Lehrgeb.* p. 826.

37. גַּם־בִּי הִתְאַנַּף יְהוָה *Mihi quoque indignatus est Deus,* Num. XX, 10. 11.

38. הָעֹמֵד לְפָנֶיךָ *Qui coram te stat,* ut administer, qui tibi servit. אֹתוֹ חַזֵּק *Confirma eum,* jube eum esse animo forti. יַנְחִלֶנָּה *Possidendam tradet eam* terram

Israelitis, hic Israelitas inmittet in hujus terrae possessionem.

39. אֲשֶׁר לֹא־יָדְעוּ הַיּוֹם טוֹב וָרָע *Qui discrimen inter bonum et malum ignorant*, descriptio infantis omnium rerum ignari, conf. Jon. IV, 11. Aetas adultior dicitur, quae novit malum rejicere, bonum eligere, vid. Jesaj. VII, 14. XV, 6. Grotius ad h. l. laudavit locum Homeri ex Odyssea Y. Vs. 309. *Ἤδη γὰρ νοέω καὶ οἶδα ἕκαστα Ἐσθλά τε καὶ τὰ χέρεια, πάρος δ' ἔτι νήπιος ἦα, novi quae bona, quae mala sunt, fueram puer inscius ante.*

41. וַתַּחְגְּרוּ אִישׁ אֶת־כְּלֵי מִלְחַמְתּוֹ *Et accinxistis quique instrumenta belli sui*, i. e. arma vestra sumsistis. Pronomen suffixum apponitur posteriori nominum constructorum; cf. not. ad Jesaj. II, 20. et Glassium *Phil. Sacr.* Lib. I. Tract. 1. Can. 8. p. 120. edit. Dath. וַתָּהִינוּ non est vertendum cum Clerico, *parastis vos*, sed, *contemsistis*, neglexistis Dei monitum, et adscendistis montem contra hostes. Nam radix هان sive هون in Conjug. IV., quae respondet Hiphil Hebraeorum, significat *contemsit, vilipendit, despexit.* Magnopere confirmat hanc interpretationem locus parallelus Num. XIV, 44., ubi quod hic exstat verbum per עָפַל *negligere* exprimitur.

43. וַתָּזִדוּ *Petulanter et proterve vos gessistis*, mandatum meum neglexistis. Verbum זִיד proprie notat *tumescere*, atque usurpatur de olla bulliente, Genes. XXV, 29. nec non de aquis fluvii altius intumescentibus, Ps. CXXIV, 5. Idem est زيد apud Arabes, e. c. apud Abulpharagium *Histor. Dynast.* p. 64. زيادة النيل *intumescere Nilum.* Ab hac primaria significatione זִיד transferri solet non tantum ad fastum et superbiam, sed audaciam insolentem et contumaciam indomitam. Vid. Deut. XVII, 12. 13. XVIII, 20. Convenit הֵזִיד cum הֶעְפִּיל tam in propria quam in translata significatione.

44. וַיֵּצֵא הָאֱמֹרִי *Prodiitque Amoraeus.* Cf. Num. XIV, 45. כַּאֲשֶׁר תַּעֲשֶׂינָה הַדְּבֹרִים *Sicuti facere solent*

apes, quae mirum in modum solent eos, qui ipsas irritarunt, insectari, ut ultionem sumant. Hinc iis acerrimi hostes comparantur, vid. Jesaj. VII, 48. Ps. CXVIII, 12. Cf. Bocharti *Hieroz.* P. II. Lib. IV. Cap. 10. T. III. p. 360. edit. Lips. Syrus addit ܡܬܢܢܢ *fumigatae*, vel, *fumo irritatae.* Et interpres Arabicus manuscriptus, quem Bochartus in Suecia inspexit: *et expulerunt vos* كما يطرد النحل بالدخن *sicut expelluntur apes fumo.* Qui interpres, ut conjicit Bochartus, הֶעָשֵׁנָּה *fumigantur* videntur legisse; levi in literis mutatione, nec sensu incommodo. Notum enim est, eos qui castrant alvearia, apes prius fumo absterrere, qua de re pluribus egit, et similitudines inde desumptas e poetis exteris attulit Bochartus l. l. בְּשֵׂעִיר *In Seir*, i. e. ad Seiris montis radices, nam Seir montem, quem Idumaei incolebant, ingressi non sunt Israelitae.

46. בְקָדֵשׁ *In Cades*, i. e. in deserto, quod est ad austrum Cades; nam ad austrum converterat se agmen. כַּיָּמִים אֲשֶׁר יְשַׁבְתֶּם *Pro diebus, quibus* illic *mansistis*, ut ipsi nostis. Alii: *prout* antea, ante reditum exploratorum, *satis diu illic mansistis.*

CAP. II.

Breviter commemoratur iter Israelitarum per desertum in terminis Idumaeorum et Moabitarum, cum quibus vetiti sunt a Jova pugnare. Item Sihonis regis, totiusque regionis huic subditae expugnatio.

1. וַנָּסָב אֶת־הַר־שֵׂעִיר *Circumivimus montem Seir*, lentis nempe itineribus et varie errando, dum ad austrum redibamus. Conf. Num. XXI, 4. seqq. יָמִים רַבִּים *Dies multos*, quibus hic anni complures intelligendi. Iste enim circuitus coeptus ab anno secundo de Cades-Barnea con-

tinuatus est usque ad annum quadragesimum; nam etiam hoc anno circumibant terram Idumaeorum, ut liquet ex Num. XX. XXI.

3. רַב לָכֶם סֹב אֶת־הָהָר הַזֶּה *Multum*, sive *satis est vobis circumivisse*, sat diu vagati estis circa *hunc montem*. פְּנוּ לָכֶם צָפֹנָה *Convertite vos contra Aquilonem*; via scilicet, quae ad extremos Idumaeorum fines orientales et terram Moabitarum ducebat. Hoc praeceptum datum est sub initium anni quadragesimi, priusquam venirent Cadesam, conf. Num. XX.

4. אַתֶּם עֹבְרִים *Vos transeuntes*, scil. תִּהְיוּ *eritis*, mox transituri estis. Participium positum pro Futuro, ut Genes. VI, 17. 2 Reg. IV, 16.

5. אַל־תִּתְגָּרוּ בָם *Ne incitate eos ad bellum.* Hanc enim *lacessendi* significationem verbum גָּרָה cum ב personae constructum in lingua Chaldaica atque Syriaca habet. Convenit Arabicum غَرِيَ *valde iratus fuit*, in Conjug. II. et IV. *lacessivit ad inimicitiam.* Saadias recte: مِنْ أَنْ تَتَحَرَّشُوا بِهِمْ *ne eos provocetis.* עַד מִדְרַךְ כַּף־רָגֶל *Usque ad calcationem plantae pedis*, quod vel planta pedis calcari possit ne tantillum quidem, ne minimam quidem partem.

6. אֹכֶל תִּשְׁבְּרוּ מֵאִתָּם בַּכֶּסֶף *Cibum ab eis emetis pecunia.* ב ante כֶּסֶף indicat pretium. Conf. Num. XX, 19.

7. כִּי יְהוָה בֵּרַכְךָ בְּכֹל מַעֲשֵׂה יָדֶךָ *Nam fortunavit te in omnibus negotiis tuis*, ita, ut satis vobis sit ad emenda illa necessaria. Ex hoc loco apparet, Israelitas quadraginta illis peregrinationum suarum annis ab aliarum gentium consuetudine non separatos vixisse; sed commercia exercuisse cum gentibus, in quarum finibus degebant. Magna Israelitarum pars rei pecuariae operam dedit, ex qua satis lucrari potuerunt; nec deerant inter eos artifices, uti constat ex tabernaculi suppellectiliumque sacrorum opificio. Cf. not. ad Exod. XXXV, 22. יָדַע לֶכְתְּךָ

Novit ire, i. e. *iter tuum*, curam gessit itineris tui per desertum, iter tuum direxit, prosperum fecit et in eo te variis beneficiis affecit. Dicitur Deus *nosse* eos, quibus peculiariter bene vult et bene facit. Sic Ps. I, 6. יוֹדֵעַ יְהוָה דֶּרֶךְ צַדִּיקִים *novit Jova viam justorum*, i. e. iis favet, eorumque curam gerit. לֹא חָסַרְתָּ דָּבָר *Non eguisti ulla re;* verba copiae et inopiae construuntur cum sequente Accusativo, conf. Gen. XXVII, 45. Exod. I, 7.

8. וַנַּעֲבֹר מֵאֵת אַחֵינוּ *Transivimus vero a fratribus nostris*, deflexímus ab eorum finibus, quum ultiorem transitum negarent, conf. Num. XX, 20. מִדֶּרֶךְ הָעֲרָבָה *A via planitiei*, juxta Idumaeam, conf. supra I, 1. אֵילַת *Aelath* celeberrima ad maris rubri sinum orientalem extremum urbs, *Aelana* exteris dicta, a qua et ipse sinus nomen accepit Aelaniticus. Hodie haec urbs vocatur *Akaba*. Hieronymus in *Locis Hebraicis*: Ailath *in extremis finibus Palaestinae, juncta meridianae solitudini et mari rubro, unde ex Aegypto Indiam et inde Aegyptum navigatur*. Conf. Relandi *Palaest.* p. 554. et Cellarii *Orb. Antiq.* Tom. II. p. 686. 687. עֶצְיֹן גָּבֶר itidem portus Edomitarum ad sinum Arabicum, et Num. XXXIII, 35. commemoratus. וַנֵּפֶן *Deflexímus* a regionibus cultis terrae Edomiticae.

9. אַל־תָּצַר *Ne hostiliter invadas.* עָר *Ar* Mosis temporibus et diu postea fuit Moabitarum metropolis. Videtur ex ea tota regio appellata fuisse, conf. Num. XXI, 15. 28. *Abulfedae* (Tab. Syr. p. 90.) dicitur ماب *Mab*, et الربّة *ar-Rabbath*, quod nomen vicus, qui illius locum occupat, etiamnum gerit. Vid. Burckhardt *Travels in Syria* p. 377. et cf. Relandi *Palaest.* p. 577.

10. De אֵימִים *Emaeis* vid. ad Genes. XIV, 5. לְפָנִים *Antea*, olim, ut infra Vs. 12. 20. Jos. XIV, 15. De עֲנָקִים conf. not. ad Num. XIII, 22. — Ceterum quae in hoc Versu et duobus sequentibus, nec non infra Vs. 20—23., inserta sunt de origine et sedibus gentium quarundam antiquissimis, probabile est a Mose addita esse,

cum hos sermones ad legatos populi habitos, litteris mandaret. Alii tamen volunt, illa prorsus non esse a Moše, sed ab alia manu historiae illustrandae caussa addita.

11. De *Rephaeis* vid. not. ad Genes. XIV, 5.

12. חֹרִים *Choritae* habitabant ante Edomitas Seiritidem et quidem in specubus subterraneis, vid. Genes. XXXVI, 20—30. et ad eum loc. not. וַיַּשְׁמִידוּם מִפְּנֵיהֶם *Et exterminaverunt eos a conspectu suo.* כַּאֲשֶׁר עָשָׂה יִשְׂרָאֵל לְאֶרֶץ יְרֻשָּׁתוֹ *Quemadmodum facit*, i. e. in eo est, ut faciat *Israel terrae haereditatis suae.* Verba, quae actionem indicant, haud raro sunt capienda de re, quae in procinctu est, ut fiat. Exempla vide apud Glassium *Phil. S.* Lib. I. Tract. III. Can. 3. p. 188. et Can. 7. p. 201. edit. Dath. Non est igitur, cur haec verba post Mosen inserta arbitremur.

13. עַתָּה *Jam vero*, conjungendum hoc cum fine Vs. 8. De נַחַל זָרֶד cf. Num. XXI, 12.

14. עַד־תֹּם *Donec absumta esset.* אַנְשֵׁי הַמִּלְחָמָה *Virorum belli*, i. e. bello aptorum. Cf. Num. XXXI, 28.

15. יַד יְהוָה *Manus Dei*, plaga, morbi pestilentiales. לְהֻמָּם *Ut eos exturbaret*, quo significatu verbum הָמַם et Exod. XXIII, 27. Jerem. LI, 3. 4. occurrit.

19. וְקָרַבְתָּ מוּל בְּנֵי עַמּוֹן *Et propinquas e regione Ammonitarum*, accedes ad Ammonitas, victo Sihone, Num. XXI, 24. אַל־תְּצֻרֵם *Ne hostiliter invadas eos*, ut supra Vs. 9. וְאַל־תִּתְגָּר בָּם vid. supra Vs. 5.

20. זַמְזֻמִּים Michaelis *Supplemm.* p. 627. existimat ex Meccana Arabia advenas, quum زَمْزَم sit nomen fontis celebris prope Meccam. Alii זַמְזֻמִּים eosdem esse volunt ac זוּזִים Genes. XIV, 5. Saadias nomen videtur ad זָמַם *cogitavit, molitus est*, retulisse, vertit enim ذوي الهمم *homines qui magna moliuntnr.* Simonis in *Ono-*

mast. V. T. p. 135., vel *viros superbos*, ex Arabico شمخ *sursum sustulit caput, superbivit*, vel *gigantes*, collato Arabico صمصم *vir crassus, fortis, audax*, et ضمضم *corporis mole praeditus*, nomine זַמְזֻמִּים indicari arbitratur.

23. הָעַוִּים *Avvaei* oram Palaestinae maritimam ante Philistaeos incolebant, conf. Jos. XIII, 3. XVIII, 24. בַּחֲצֵרִים *In pagis*, vid. not. ad Genes. XXV, 16. De הַכַּפְתֹּרִים *Caphtoraeis*, vid. ad Genes. X, 14.

24. אֶת־נַחַל אַרְנֹן Conf. not. ad Num. XXI, 13.

25. Pro אָחֵל *incipiam*, Alexandrini legerunt הָחֵל *incipe*, ut Versu praeced. — תַּחַת כָּל־הַשָּׁמָיִם *Sub omni coelo*, ὑπερβολικῶς dictum, nam intelliguntur gentes Hebraeis vicinae. אֲשֶׁר יִשְׁמְעוּן שִׁמְעֲךָ *Qui cum audierint famam tuam.*

26. קְדֵמוֹת quod *anteriora* denotat, a *situ* orientem versus nomen videtur nactum esse. Hoc desertum cessit postea Rubenitis, vid. Jos. XIII, 18. דִּבְרֵי שָׁלוֹם לֵאמֹר *Verba pacis dicendo*, qui humanissime rogarent. Conf. Num. XXI, 21.

27. בַּדֶּרֶךְ בַּדֶּרֶךְ אֵלֵךְ *Continenter in via publica ibo*, non deflectendo de ea. Sic Hebraei solent rei alicujus continuationem indicare verbis dupliciter positis, veluti Genes. XXXIX, 10. *die die*, i. e. die ex die. Conf. infra XXVIII, 43.

28. Conf. Num. XX, 19. תַּשְׁבִּרֵנִי *Facies me frangere*, comparare (vid. Genes. XLVII, 14. XLI, 15.); concede me comparare, potestatem hujus rei praebe. Verba, quae actionem sive effectum notant, haud raro de promissione seu concessione ejus rei sunt intelligenda, ut 1 Sam. XIV, 36. לֹא־נַשְׁאֵר בָּהֶם אִישׁ *non reliquum faciemus ex eis* (Philistaeis) *quemquam*, h. e. superesse permittamus. Jerem. XV, 15. אַל־לְאֶרֶךְ אַפְּךָ תִּקָּחֵנִי *ne in longanimi-*

tate tua auferas me, ne ita longanimis sis erga persecutores meos, ut me consumant. Vide Glassii *Philol. S.* Lib. I. Tract. III. Can. 11. p. 207. edit. Dath.

29. בַּאֲשֶׁר עָשׂוּ־לִי בְּנֵי עֵשָׂו הַיֹּשְׁבִים בְּשֵׂעִיר *Sicut fecerunt filii Esavi, qui in Seire habitant.* Hoc videtur repugnare iis, quae legimus Num. XX, 14—21., ubi Edomitae Israelitis transitum per eorum ditionem negasse dicuntur. Ad horum locorum conciliationem alii alia tentarunt. Sunt, qui conjiciant, Israelitas compendioso in Cananaeam uti itinere cupientes, per mediam transire voluisse Idumaeam, quod quum obtinere non potuissent; impetrasse tantum hoc, ut libera pascua in deserto ad fines Idumaeae legerent, ibique in finibus transeuntes ab Idumaeis alimenta et aquas pretio acciperent. Alii existimant, Edomitas initio Israelitis transitum concessisse, quem postea iis denegarint. Sed non est opus hisce conjecturis. Nam de quibus Num. XX, 14—21., agitur *Idumaei* (אֱדוֹם), qui Hebraeis transitum negarant, diversi sunt ab iis, qui hic memorantur, *filiis Esavi, qui in Seire habitant.* Hi igitur Esavitae, qui montana in australibus Palaestinae finibus, hodie جبال dicta, tenebant Hebraeis transitum concesserunt. Interpres Samaritanus h. l. pro שֵׂעִיר posuit גבלה, intellexit procul dubio eam regionem, quae Ps. LXXXIII, 8. גְּבָל vocatur nomine eodem, quod hodienum tenet. Sita erat prope Ammonitas, Idumaeae proprie dictae ad orientem.

30. וְלֹא אָבָה סִיחֹן מֶלֶךְ חֶשְׁבּוֹן הַעֲבִרֵנוּ בּוֹ *Sichon vero, Chesbonis rex, noluit pati nos eum*, i. e. ejus terram *transire*; vid. Vs. 27. Onkelos: בִּתְחוּמֵיהּ *per terminum suum.* De formula הִקְשָׁה יְהוָה אֶת־רוּחוֹ cf. not. ad Exod. IV, 21. כַּיּוֹם הַזֶּה *Sicut die hoc*, scil. patet; quod etiam factum est, ut infra IV, 20. Genes. L, 20.

31. הַחִלֹּתִי תֵּת לְפָנֶיךָ *Coepi ponere coram te*, i. e. in potestatem tuam tradere, ut supra I, 8. הָחֵל רָשׁ *Incipe occupa*, i. e. occupare incipe; duo verba finita posi-

ta pro uno verbo finito cum Infinitivo; ut Genes. IX, 20. וַיָּחֶל נֹחַ אִישׁ הָאֲדָמָה וַיִּטַּע *coepit Noachus agricola et plantavit*, coepit plantare. Num. XXII, 6. אוּלַי אוּכַל נַכֶּה־בּוֹ *fortasse potero percutiemus*, fortasse possumus profligare eum. Plura exempla vide apud Storrium in *Observatt. ad Analog. et Syntax. Hebr.* p. 324. not. et Glassium in *Philolog. S.* Lib. I. Tract. III. Can. 28. p. 271. edit. Dath.

33. Pro וְאֶת־בְּנוֹ *et filium ejus*, quemadmodum in textu exstat, ad marginem legi praecipitur וְאֶת־בָּנָיו *et filios ejus*, quod interpretes veteres omnes exprimunt. Eadem varietas est infra XXXIII, 9.

35. וַנַּחֲרֵם *Devovimus eos* internecioni, vid. Num. XXI, 2. 3. — אֶת־כָּל־עִיר מְתִם *Omnem urbem virorum*, i. e. viros cujusque urbis; hypallage, qualis in vocibus in statu regiminis junctis haud infrequens, vid. Levit. XII, 4. XXII, 4., et cf. Glassii *Philol. S.* p. 127. ed. Dath. Syrus vertit: *et perdidimus omnes illas urbes* ܠܓܡܪ *plene*, funditus. Videtur מְתֹם legisse.

36. De עֲרֹעֵר vid. Num. XXXII, 34. עַל־שְׂפַת־נַחַל *Ad labium*, i. e. ripam *torrentis*. וְהָעִיר אֲשֶׁר בַּנַּחַל *Et urbs*, i. e. urbes aliae, *quae ad* illum *torrentem* sitae erant. אֲשֶׁר שָׂגְבָה מִמֶּנּוּ *Quae altior fuerit quam nos*, quae munitior fuerit, quam ut a nobis capi possit. Munitarum nempe urbium alta erant moenia.

37. לֹא קָרָבְתָּ *Non accessisti* ut eam invaderes; Vers. 19. כָּל־יַד נַחַל יַבֹּק *Omne spatium torrentis Jabboc*, omnem illum tractum ad Jabbocum. יַד נַחַל est *ripa fluvii* vel *rivi*, conf. Exod. II, 5. Num. II, 17. Jesaj. LVIII, 8. וְעָרֵי הָהָר *Et urbes regionis montanae*, Ammonitae fines suos etiam praesidiis firmaverant, ut dicitur Num. XXI. Verbum צִוָּה hic vertendum est *interdixit*, ut Cap. IV, 23. Gen. II, 16. III, 11.

CAP. III.

De expugnato Og, Rege Basanitico, ejusque et Sihonis terris, possessis ac distributis Rubenitis, Gaditis, Manassitis, brevis commemoratio. De negato transitu ultra Jordanem Mosi, Josuaque ad ceteros Cananaeos Reges debellandos corroborato.

1. Proelium, de quo hoc Versu est sermo, describitur Num. XXI, 33.

3. עַד־בִּלְתִּי *Donec non*, ut Jos. VIII, 22.

4. כָּל־חֶבֶל אַרְגֹּב *Totum tractum Argob*, cui et nomen חַוֹּת יָאִיר (Num. XXXII, 41.) fuit, cf. infra Vs. 14. et KANNE *biblische Untersuchungen*, P. II. p. 118. חֶבֶל *Funis*, hinc, tractus, regio. Nam, ut apparet ex Am. VII, 17. Mich. II, 5. Zach. II, 5., agri seu fundi extento fune metiri solebant, quod apud nos virga seu decempeda peragitur. Hinc חֶבֶל metonymice pro portione agri accipitur, quae alicui in dispertienda terra obtigit, ut Jos. XVII, 14. XIX, 9.

5. לְבַד מֵעָרֵי הַפְּרָזִי *Seorsim ab urbibus*, praeter urbes (cf. Num. XXIX, 39.) *planitiei* (coll. Arab. فَرْزٌ *planities*), i. e. campestres, i. e. oppida minora, quae nos quoque vocare solemus *Landstädte*; opponuntur urbibus majoribus, munitis.

8. חֶרְמוֹן *Hermon*, jugum Libani, sub quo oritur Jordanes, hodie ab Arabibus جبل الثلج *mons nivis*, dictum (vid. *Abulfedae* Syr. p. 164.), quod summum ejus promontorium per totum annum nivibus est tectum. Ceterum חֶרְמוֹן coll. Arab. خَرْمٌ proprie significat *prominentem montis verticem*.

9. Utrumque nomen, שִׂרְיֹן, quo Zidonii, et שְׂנִיר, quo Amoraei Chermonem montem appellarunt, idem significant, videlicet *loricam*, illud collato Syriaco ܫܪܝܢܐ, hoc collato Arabico سَنَوَّرٌ. „Apprime autem," inquit Simonis in *Onomast. V. T.* p. 71. not., „montibus altis id nominis convenit, quia naturali sua constructione praestant gentibus inexpugnanda munimina . . . . Sic *Θώραξ*, *lorica*, nomen montis est in Magnesia; et pars Alpium vocatur *Brennus*, *Bren* autem, vel *Bryn* veteribus Germanis *galeam* notavit, ut ex antiquis carminibus heroum constat." Abulfedae aetate l. l. سنير appellabatur septentrionalis Libani pars, ubi subsidens in progressu et humilior Damasco est borealior, Graecorum *Antilibanus*. Recenset Moses varia Libani nomina, quia intererat Israelitarum, quibus hic mons finis septentrionalis erat, varietate nominum non falli.

10. כָּל־הַגִּלְעָד *Universum Gilead*, quae scilicet sub ejus imperio erat; neque enim totam Gilead Og tenebat, sed mediam ejus tantummodo partem, ut indicatur paullo post Vs. 12. 13. — סַלְכָה eandem esse urbem, quam Burckhardt *Travels in Syria*, p. 99., s. p. 180. vers. germ. صلخت *Salkhat* vocat, Abulfeda vero minus accurate صرخد scribit (*Tab. Syr.* p. 105.), satis probabiliter conjecit Gesenius in Nott. ad Burckhardtiani Itinerarii vers. german. P. I. p. 507. Sita est urbs illa in extremis Hauranitidis finibus desertum versus. De אֶדְרֶעִי vid. not. ad Num. XXI, 33.

11. מִיֶּתֶר הָרְפָאִים *De reliquiis Gigantum*, de quibus supra II, 11. Genes. XIV, 6., conf. Jos. XIII, 12. הִנֵּה עַרְשׂוֹ עֶרֶשׂ בַּרְזֶל הֲלֹה הִוא בְּרַבַּת בְּנֵי עַמּוֹן *Ecce lectus ejus, lectus ferreus, nonne est in Rabbath* urbe *Ammonitarum?* Mirum, lectum hujus regis Rabbae, Ammonitarum metropoli, et non potius Astarothae, urbe ejus regia (vid. supra I, 4. Jos. XIII, 12.) extitisse. Sed vi-

dentur Ammonitae bello cum Ogo dimicantes lectum illum tanquam spolium, secum abstulisse. הלה J. D. Michaelis scriptum existimat pro הלו *num ei?* ut dubitanter a scriptore narretur, *num est ejus*, scil. *lectus?* (De ה pro ו suffixo mascul. vid. Michaelis *Collegium criticum in Ps. XVI.* p. 86. 87. 88.) *wenn es anders das seinige ist.* Sed Masorethae ad marginem praecipiunt הלא legere, quod ipsum et codex Samaritanus et undecim a Kennicotto inspecti codices exhibent. הלא vero idem est quod הנה, ut infra XI, 30. Cf. Gesenii *Lehrgeb.* p. 834. Favent huic interpretationi Alexandrini, qui habent ἴδου, consentientibus reliquis veteribus interpretibus. *Rabbath* metropolis erat et regia Ammonitarum, sita ad fluvium Jabbok; postea, debellata a Ptolemaeo Philadelpho, Philadelphia appellata est. Abulfeda in sua Syriae descriptione p. 91. edit. Koehler. hanc urbem vocat عَمَّان *Amman* (2 Sam. XII, 26. רַבַּת בְּנֵי עַמּוֹן). *Urbs*, inquit, *est antiqua, quae jam ante Islamismum destructa est. Saepe ejus mentio fit in Annalibus Israelitarum. Nunc vero est ingens area ruderibus obsita.* Graeci illam urbem vocarunt Ῥαββατάμμανα. LXX. vero h. l. verterunt ἐν τῇ ἄκρᾳ τῶν υἱῶν Ἀμμάν, *in arce*, in urbe regia et regni arce, *filiorum Amman.* Rudera urbis nostra aetate invisit et descripsit Burckhardt *Travels in Syria* p. 357. תֵּשַׁע אַמּוֹת אָרְכָּהּ *Longitudo* (lecti) *est novem cubitorum,* et quidem secundum mensuram cubiti virilis, ut statim additur (בְּאַמַּת אִישׁ). Sub hoc vero cubito intelligitur proprius et naturalis, *inferior* nempe *pars brachii a flexu ejus usque ad manum,* sive staturae humanae pars sexta, quam nos vocamus *pedem.* Ex hac igitur mensura Ogi lectus novem pedum longitudinem habuit; id quod non est incredibile. Longior enim procul dubio lectus homine. Gigas *Bernardus Gilli,* anno 1766. mense Martio in multis Germaniae locis visus, *quatuor cubitorum Goettingensium et sex digitorum* statura repertus est; hunc novem pedum lectus non dedecuisset. Vide Michaelis not.

ad h. l. — Ceterum scite monet Dathius, hanc pericopam a seriore manu insertam esse; minime enim necesse fuisse, ut Moses Israelitas doceret, Ogum fuisse gigantem, qui eum viderant, et proelio cum eo decertarant. Deinde quae de ejus lecto narrantur, Israelitis non potuerunt innotescere, antequam David hanc Ammonitarum metropolin expugnaret, 2 Sam. XII, 26., multo minus Mosi, qui non longe post illud proelium cum Ogo commissum e vita discessit.

12. וַחֲצִי הַר־הַגִּלְעָד *Et dimidium montis Gilead*, partem nempe ad meridiem Jabboki sitam, conf. Vs. 16. לָרְאוּבֵנִי וְלַגָּדִי Conf. Num. XXXII, 33. Jos. XII, 6.

13. De חֶבֶל vid. not. ad Vs. 4. יִקָּרֵא אֶרֶץ רְפָאִים *Vocari solebat terra gigantum.* Fama de gigantibus, qui olim hanc regionem incoluerint, etiamnum in Arabia superest, eosque gigantes sex-cubitales fuisse tradit, terramque, in qua habitarint, *Hadrach* (conf. Zach. IX, 1.) vocat. Haec Michaelis ab Arabe fide digno trans Jordanem tribus circiter milliaribus a Damasci urbe nato relata refert in notis ad versionem vernaculam h. l.

14. יָאִיר בֶּן מְנַשֶּׁה *Jair Manassis filius*, i. e. abnepos ex filia conf. Num. XXXII, 4. Hic Jair non est confundendus cum eo, qui fuit judex populi Hebraei post Tholam, de quo Jud. X. — עַד־גְּבוּל הַגְּשׁוּרִי *Usque ad terminum Geschuris.* Geschur erat populus ab Oriente Jordanis in Gileadititis vicinia, ut apparet partim ex hoc loco, partim ex Jos. XII, 5. XIII, 13. 1 Paral. II, 23., fortasse ad aliquem Jabboki aut alius fluvii pontem; vox enim Hebraica in omnibus dialectis cognatis *pontem* denotat. מַעֲכָה regio, quae 1 Chron. XIX, 6. אֲרַם מַעֲכָה *Syria Maachensis* vocatur, videtur in orientali Jordanis ripa infra Antilibanum sita fuisse. Memoratur et Jos. XII, 5. XIII, 11. 13. וַיִּקְרָא אֹתָם עַל־שְׁמוֹ אֶת הַבָּשָׁן חַוֹּת יָאִיר *Et vocavit eas nomine suo Basan villas Jairi*, i. e. terram Basan (Jairus) vocavit nomine suo Jairis villas. Cf. Num. XXXII, 41. אֹתָם non potest referri ad חֶבֶל, sed

in animo videtur Moses habuisse vocem חַוֺּת. Verba quae sequuntur, עַד הַיּוֹם הַזֶּה *usque ad hunc diem*, non esse a Mose, sed ab alia manu, res ipsa loquitur. Moses enim iis uti non potuit, quia inde ab occupatione istorum pagorum usque ad mortem ejus pauci menses praeteriere. Ista enim omnia ultimo vitae ejus anno evenerunt. Num. XXXII, 40., ubi id ipsum a Mose loco suo proprio narratur, non addita est illa formula, *usque ad hunc diem.*

16. וְעַד־נַחַל אַרְנֹן *Usque ad torrentem Arnon.* Incipit describere circumeundo, quibus terminis tota illa duarum tribuum terra contineatur. A meridie constituit torrentem Arnon, et quidem, ut statim additur (תּוֹךְ הַנַּחַל וּגְבֻל) mediam et extremam ejus partem, quae in mare mortuum fluit. De Arnone fluvio vid. not. ad Num. XXI, 13. Verba וּגְבֻל וְעַד־יַבֹּק הַנַּחַל, quae secundum Accentus ita sunt distinguenda, ut גְּבֻל referatur non ad וְעַד, sed ad nomen הַנַּחַל, quod praecedit, hac sententia: *et dedi Rubenitis et Gaditis* מִן־הַגִּלְעָד *a Gilead usque ad fluvium Arnon*, תּוֹךְ הַנַּחַל וּגְבֻל *medium fluvii et termini*, vel *terminum*, id est omne illud, quod est inter fluvium et hunc terminum, vel, ut Jarchi, fluvium et aliquid amplius pro termino, *et usque ad Jaboc fluvium, terminum filiorum Ammon;* illa igitur verba, וּגְבֻל וְעַד־יַבֹּק, Hubigantus ita conjungenda censet, ut cum Samaritano codice legatur וגבלו עד *et terminus ejus* est, vel pertinet *ad torrentem Jabboc.* Sed vere monuit Ravius in *Exercitatt.* p. 100., quum verbis *et usque ad Jabboc fluvium, terminum filiorum Ammon*, alius terminus describatur, ו ante עַד omitti non potuisse idque eo minus, quia istud וְעַד aeque relationem habet ad praecedens מִן, ac וְעַד antecedens, et Particula ו in sequentibus tam frequenter adhibetur, ut etiam abundare videatur. Argumento sunt verba Vs. sequ. וּגְבֻל מִכִּנֶּרֶת וְעַד יָם הָעֲרָבָה *et terminus est a Cinnereth usque ad mare planitiei.*

17. וְהָעֲרָבָה *Et planitiem* ad orientalem Jordanis ripam. De כִּנֶּרֶת lacu vid. not. ad Num. XXXIV, 11. — וְעַד יָם הָעֲרָבָה יָם הַמֶּלַח *Usque ad mare planitiei*, id est, *mare salis*, i. e. mortuum: quod tractum planitiei illius occupat, quam Jordanes permeat. *Mare planitiei* autem lacus ille vocatur. תַּחַת אַשְׁדֹּת הַפִּסְגָּה *Sub radicibus Pisgae.* Proprie אַשְׁדֹּת sunt *effusiones*, hinc, montium radices, quia ad eas largi rivi effunduntur. Ita et Arabibus a سَفَحَ *effudit* سَفْحٌ dicitur *pes montis circa quem effunditur aqua.* Cf. not. ad Num. XXI, 15.

18. וָאֲצַו אֶתְכֶם *Jussi vos*, scil. Rubenitas, Gaditas et dimidiam tribum Manasses. De חֲלוּצִם vid. not. ad Num. XXXI, 3. בְּנֵי חָיִל *Filii fortitudinis*, viri fortes, ut Jud. XVIII, 2. 1 Sam. XIV, 52.

19. יָדַעְתִּי כִּי־מִקְנֶה רַב לָכֶם *Novi vobis multos greges esse.* Haec verba in parenthesi sunt includenda.

20. בְּעֵבֶר *Trans* Jordanem, ad occasum hujus fluvii, vid. not. supra ad I, 1.

24. אֲשֶׁר *Nam*, quia, ut Genes. XXXI, 49.

25. אֶעְבְּרָה־נָּא *Transeam, quaeso*, i. e. transire mihi liceat. הָהָר הַטּוֹב הַזֶּה *Regionem montanam illam fertilissimam.* In Oriente enim loca plana plerumque ob fontium et pluviarum defectum sterilia sunt; regiones vero montanae, fontibus rivisque irriguae, admodum fertiles et amoenae. Hic vero intelligit Moses montana, quae ad Libanum porriguntur, Galilaeam, regionem fertilissimam.

29. וַנֵּשֶׁב בַּגָּיְא מוּל בֵּית־פְּעוֹר *Consedimusque in Gai, e regione Beth-Peoris.* גַּיְא quod proprie *vallem* denotat, ut גַּי, hic ut Num. XXI, 20. infra IV, 46. et XXXIV, 6., procul dubio est nomen proprium loci, cujus situs Num. XXI, 20. describitur. De בֵּית־פְּעוֹר vid. not. ad Num. XXIII, 28.

CAP. IV.

Hortatur Moses Israelitas ad divina praecepta servanda, seque in omnem partem versans, nunc eos laudando, nunc divina beneficia commemorando, nunc coelum terramque contestando, nunc interminando a divinae legis violatione, inprimisque deastrorum cultu dehortatur. Tres refugii civitates trans Jordanem a Mose separatae.

2. לִשְׁמֹר *Observando*, i. e. ita ut observetis, seu: sed observetis.

3. עֵינֵיכֶם הָרֹאֹת *Oculi vestri videntes*, scil. הָיוּ fuere, i. e. viderunt. Participium positum pro Praeterito perfecto, ut Exod. X, 11. כִּי אֹתָהּ אַתֶּם מְבַקְשִׁים, scil. הֱיִיתֶם *fuistis*, h. e. hoc enim quaesivistis. Exod. XIII, 21. יְהוָה הֹלֵךְ לִפְנֵיהֶם *Jova antecedens eos*, scil. הָיָה *fuit*, antecessit eos. Vide Glassii *Philol. Sacr.* Lib. I. Tract. IV. Can. 5. p. 349. בְּבַעַל פְּעוֹר *Propter Baal-Peoris* cultum, conf. Num. XXV, 3. seqq. Recte Onkelos: *in iis, qui colebant idolum Peor.*

6. כִּי הִוא חָכְמַתְכֶם וּבִינַתְכֶם לְעֵינֵי הָעַמִּים *Nam hoc sapientia vestra et prudentia vestra sit in oculis gentium*, scil. vicinarum, i. e. hoc (illarum legum observatio) sapientiae et prudentiae laudem vobis apud alias nationes conciliabit.

7. אֲשֶׁר־לוֹ אֱלֹהִים קְרֹבִים אֵלָיו *Cui adeo propinqui sint Dii sui*, tam parati auxilium ferre; nam quibus sumus propinqui, eos possumus adjuvare.

9. וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וְלִבְנֵי בָנֶיךָ *Cognoscere facias*, tradas ea quoque *filiis et nepotibus tuis.*

10. יוֹם pro אֶחָד־יוֹם *diem inprimis*, scil. הוֹדַעְתָּ לְבָנֶיךָ *doceas filios tuos*, Vs. praeced. Vel pendet ab אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ *quae viderunt oculi tui die* illo, quo stetisti coram

Jova, et quae porro sequuntur. Respicitur ad ea, quae Exod. XIX, 16. narrantur. לְיִרְאָה אֹתִי *Ad timendum me,* ut me timeant. Feminina Infinitivi verbi יָרֵא forma, quae fere sola in usu est.

11. עַד־לֵב הַשָּׁמַיִם *Usque ad cor coelorum*, i. e. usque ad medium coelum. *Cor* animalis, quia propemodum in medio pectoris et interius in corpore est, per metaphoram pro rei cujusque medio seu interiore parte accipitur. Sic 2 Sam. XVIII, 14. *in corde quercus*, in media quercu.

16. תַּבְנִית זָכָר אוֹ נְקֵבָה *Formam masculi vel feminae,* qualia erant Osiridis et Isidis, aliaque multa Aegyptiorum simulacra.

18. מִתַּחַת לָאָרֶץ *Sub terra*, infra terrae superficiem, quae aqua superior est, ut infra V, 8. Exod. XX, 4., ad quem loc. cf. not.

19. אֲשֶׁר חָלַק יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֹתָם לְכֹל הָעַמִּים תַּחַת כָּל־הַשָּׁמָיִם *Quae* (sidera) *Jova Deus tuus reliquis totius terrarum orbis gentibus divisit*, quae cultu divino prosequerentur, ut unus populus solem, alius lunam, rel., coleret. Menasse Ben-Israel in *Quaest. 2. in Deuteron.* hisce verbis indicari ait, ceteras quidem gentes planetarum viribus obnoxias, at Israelem in solius Dei tutela esse, hinc Versu proximo subjici: *at vos sumsit Jova.* Hieronymus hunc locum sic reddidit: *quae creavit Dominus Deus tuus in ministerium cunctis gentibus, quae sub coelo sunt. Creandi* significatum Hebraico חָלַק consonum verbum Arabicum خلق obtinet; vix tamen credo, de eo Hieronymum cogitasse, sed sensum liberius expressisse. Quod autem *in ministerium* inseruit, fecit procul dubio auctore magistro suo Hebraeo, qui vel לחשמישו *ad ministerium suum* supplevit, ut Chaskuni, vel לְהָאִיר *ad lucendum* (ex Genes. I, 15.), ut Jarchi. Et R. Bechai in Commentario ad h. l. haec notat: „Quia verbum חָלַק *divisit* posset incautiori ansam erroris dare, ideo visum est

LXX. Senioribus, in exemplari, quod Ptolemaeo regi pararunt, adjicere voces לְהָאִיר לָהֶם *ad lucendum illis;* nam חָלַק beneficii collationem indicat, non decretum: quodsi enim hoc esset, foret aliquando gentibus excusatio, quasi ex necessitate fuissent idololatrae." Sed agnoscendus est in hoc loco ille Hebraeis familiaris loquendi usus, ex quo hominum facta et consuetudines, instituta a Deo profecta solent appellare. Quod vero Bechai additamentum illud לְהָאִיר לָהֶם ait in Graeca Alexandrina versione expressum esse, in eo fallitur. Neque enim in ullo τῶν LXX codice, neque in versione ulla ex illis facta, additamenti illius vestigium comparet.

20. וַיּוֹצִא אֶתְכֶם מִכּוּר הַבַּרְזֶל מִמִּצְרָיִם *Duxitque vos e fornace ferri, ex Aegypto.* כּוּר הַבַּרְזֶל notat *fornacem ferri, fornacem* sive *officinam ferrariam* (Germanis, *hoher Eisenofen*). Rotunda solet esse forma (unde nomen Hebraicum ductum, radix כּוּר enim in dialecto Arabica denotat *rotundus fuit*), triginta fere aut plurium pedum altitudine, strata habens carbonum mineraeque ferri contusae, sibi invicem imposita, ita tamen ut summum stratum carbonum esse oporteat, ingenti folle ignem exsufflante, qui pulchrum oculis et terribile spectaculum praebet. In hac fornace ferrum ex minera excoquitur, flagrantissimo et acerrimo, quem ars metallurgorum efficere potest, igne. Ob hunc vero ignis ardorem non ferendum, et ob adspectum, quem noctu inprimis praebet, terribilem, talis fornax apte dicitur de servitute ista intoleranda, qua Israelitae in Aegypto pressi fuerunt, cujusque memoria iis terribilis esse debebat. נַחֲלָה *haereditaria possessio*, i. q. infra VII, 6. סְגֻלָּה *peculium, peculiaris possessio.*

21. עַל־דִּבְרֵיכֶם *Propter res vestras*, vestrum caussa. Redit ad id quod jam supra I, 37. III, 26. tetigerat. Cf. Num. XX, 12.

24. אֵשׁ אֹכְלָה *Ignis absumens*, sui contemtorum accrrimus ultor, ut infra IX, 3.

25. וְנוֹשַׁנְתֶּם בָּאָרֶץ *Et si inveteraveritis in terra illa,* diu in eo habitaveritis. LXX χρονίσητε.

26. הַעִידֹתִי בָכֶם הַיּוֹם אֶת־הַשָּׁמַיִם וְאֶת־הָאָרֶץ *Testes voco contra vos hodie coelum et terram*, totam rerum naturam, ut infra VIII, 19. XXX, 19. XXXII; 1. Jesaj. I, 2. In verbis quae sequuntur conjunge אֲשֶׁר שָׁמָּה *quo,* trajecto Jordane, ibitis, ad eam occupandam. לֹא־תַאֲרִיכֻן יָמִים עָלֶיהָ *Non prolongabitis dies super ea*, non manebitis diu in hac terra. Cf. infra Vs. 40. XXX, 18.

27. וְהֵפִיץ יְהוָֹה אֶתְכֶם בָּעַמִּים *Dispergetque vos Jova inter gentes*, ut infra XXVIII, 64. וְנִשְׁאַרְתֶּם מְתֵי מִסְפָּר *Pauci numero supereritis.* מְתֵי מִסְפָּר proprie *homines numeri*, i. e. pauci, cf. not. ad Genes. XXXIV, 30. Jesaj. X, 19.

28. מַעֲשֵׂה יְדֵי אָדָם *Opus manuum hominis*, Dii factitii, arte humana fabricati.

29. וּבִקַּשְׁתֶּם מִשָּׁם אֶת־יְהוָֹה אֱלֹהֶיךָ *Illinc autem quaeretis Jovam Deum vestrum*, cognita idolorum vanitate Deum verum iterum invocare incipietis. וּמָצָאתָ *Et invenies*, scil. eum tibi propitium, iterum sentietis vobis faventem. כִּי תִדְרְשֶׁנּוּ בְּכָל־לְבָבְךָ וּבְכָל־נַפְשֶׁךָ *Si quaeres eum cum toto corde tuo et cum toto animo tuo*, si modo toto animi affectu eum quaesiveritis, non verbis vel precibus.

30. בַּצַּר לְךָ pro בַּצַּר אֲשֶׁר לְךָ *in angustia* quae *tibi* erit, vel pro בִּהְיוֹת צַר לְךָ *cum angustia tibi fuerit.* Cf. Jud. XI, 7. בַּאֲשֶׁר צַר לָכֶם *cum angustia vobis* est.

32. כִּי שְׁאַל־נָא לְיָמִים רִאשֹׁנִים *Nam interroga quaeso dies priores*, praeteritorum seculorum historias evolvite. וּלְמִקְצֵה הַשָּׁמַיִם עַד קְצֵה הַשָּׁמָיִם *Ab una coeli extremitate usque ad alteram*, ab una coeli plaga usque ad alteram oppositam; totum genus humanum.

33. וַיֶּחִי *Et* tamen *vixit;* salva vita. Ex opinione vulgari illorum temporum, Deum ab homine salva vita

spectari non posse, conf. Genes. XVI, 3. XXXXII, 31. Exod. XX, 19. Jud. VI, 31.

34. בְּמַסֹּת *Tentationibus.* Intelliguntur plagae, quibus Deus tentasse sistitur Pharaonem ut Israelitas dimitteret. וּבְיָד חֲזָקָה וּבִזְרוֹעַ נְטוּיָה *Manu forti et brachio extenso*, per maxima divinae potentiae documenta, conf. Exod. XI, 6. וּבְמוֹרָאִים גְּדֹלִים *Et terroribus magnis*, i. e. factis terrorem incutientibus. Sed textus Samaritanus habet במראים *in visionibus* magnis, quod exprimunt LXX. *ἐν ὁράμασι*, Vulgatus, *per visiones*, nec non Chaldaei et Syrus.

37. וְתַחַת כִּי *Et pro eo quod*, ut infra XXI, 14. Apodosis sequitur Vs. 39. וַיִּבְחַר בְּזַרְעוֹ אַחֲרָיו *Et elegit semen ejus post eum.* Sed quum Pluralis אֲבֹתֶיךָ praecedat, scribendum fuerat בְּזַרְעָם אַחֲרֵיהֶם, quod legitur in textu Samaritano, et interpretes veteres exprimunt, si excipias Pseudo-Jonathanem, Arabem Erpenii, Persam, et Graecum Venetum. Verum non dubium est, quod codices Masorethici exhibent esse genuinum. In mente habuit Moses proavorum Hebraeorum unum praecipuum, Abrahamum vel Jacobum; unde constructione excidit. בְּפָנָיו *In facie sua*, i. e. ipsemet. LXX. non exprimunt. Vulgatus posuit *praecedens*; ita et Arabs Erpenii et Graecus Venetus. Onkelos בְּמֵימְרֵיהּ *in verbo suo.* Syrus et Saadias exprimunt Hebraicum.

38. כַּיּוֹם הַזֶּה *Sicut hodie*, scil. facit; conf. supra II, 30.

31. Quae hoc Versu et duobus, qui proxime sequuntur, afferuntur de urbibus refugii, loco alieno huc illata esse, vidit jam Calmetus in Commentario ad h. l. Difficile enim est credere, Mosen, cum sermonem ad populum a se habitum vel scriberet, vel scribi curaret, ea adjecisse, quae cum exhortationibus superioribus nihil plane commune habent. Num. XXXV, 14. constituerat Moses, esse tres urbes asyli ad orientem Jordanis de-

ligendas, sed quaenam eae esse deberent, tunc nondum decreverat. Illae quum postea designatae essent, earum nomina hic recensentur. Cur autem hoc potissimo loco, nec inter leges alias in hoc libro comprehensas esse caussam probabilem afferre non habeo.

42. בִּבְלִי־דַעַת *In defectu scientiae*, imprudens, ex ignorantia, ut infra XIX, 4. Jos. XX, 3., i. q. בִּשְׁגָגָה Num. XXXV, 11. מִתְּמֹל שִׁלְשֹׁם *Ab hesterna die et nudius tertius*, antea, ut Genes. XXXI, 2.

43. בֶּצֶר Urbs in tribu Ruben ad ortum Jerichuntis, conf. Jos. XX, 8. 1 Paral. VI, 63. Conf. Relandi *Palaest.* p. 661. Bachiene *Descript. Palaest.* P. I. §. 785. רָאמֹת Urbs tribus Gad, conf. Jos. XX, 8. Eusebii temporibus Ramoth vicus fuit quindecim milliaribus a Philadelphia occidentem versus. Ex eo, quod Syris Damascenis hanc urbem eripere tentarunt reges Samariae 1 Reg. IV, 22. colligi potest, eam inter Damascum et Samariam esse sitam. Vide plura in Relandi *Palaest.* p. 966. 967. Bachiene *Descript. Palaest.* P. II. §. 817. seqq. גּוֹלָן Urbs in Basan, ut statim additur, data dimidiae tribui Manasse, conf. Jos. XXI, 27. Eusebius suo tempore villam praegrandem in Batanea Gaulon dictam memorat. Ab urbe גּוֹלָן regio vicina, a Peraea juxta ripam Jordanis orientalem usque ad Libanum, dicebatur Gaulanitis. Conf. Relandi *Palaest.* p. 875., Bachiene *Descript. Palaest.* P. II. §. 838.

44. Pericopam inde ab hoc Versu usque ad Vs. 49. Vater ei quod inde a Capitis V. usque ad finem Cap. XXVIII. decurrit legum syntagmati indicis instar praemissam arbitratur. Nos contra pro adnotatione habemus adjecta sermoni primo a Mose in solenni legatorum populi conventu habito, I, 6. — IV, 40. Novam libri sectionem V, 1. incipere notatur in codicibus Hebraicis ad normam majoribus traditam exaratis spatio majori inter Vs. 49. et Vs. 1. Capitis V, cui nota ם inscripta, qua indicatur

פָּרָשָׁה פְתוּחָה *Sectio aperta*, ita vocata quod ab aperta linea incipit. Terminatur ea Vs. 3. Cap. VI.

45. עֵדֹת *Testificationes*, obtestationes, edicta, ut infra VI, 17. 20. — בְּצֵאתָם *Cum egressi essent*, Vs. 46. XXIII, 5.

46. בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן Cf. Vs. 41. מוּל בֵּית פְּעוֹר Cf. not. ad III, 29.

48. מֵעֲרֹעֵר Vid. supra II, 36. — שִׂיאֹן notat *elatum, altum*, pro נְשִׂיאוֹן a נָשָׂא *extulit*, unde et per aphaeresin שִׂיא *elatio*, sublimitas, Job. XX, 6. Hoc loco est nomen jugi montis Hermon; alius ejusdem montis jugis nomen duplex vid. supra III, 9.

49. De יָם הָעֲרָבָה vid. not. supra ad III, 17. תַּחַת אַשְׁדֹּת הַפִּסְגָּה Vid. ibid. et Num. XXI, 15.

CAP. V.

Decalogi praecepta repetuntur. Hinc commemorantur, quae ab exanimato metu populo ad montem Sinai dicta gestaque sunt, postquam audierant Jovam Decalogum e monte detonantem.

1. וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשֹׂתָם *Recordamini, ut ea observetis*, שָׁמַר h. l. id quod זָכַר, vid. Vs. 12. coll. Exod. XX, 8.

3. לֹא אֶת־אֲבֹתֵינוּ *Non* enim tantum *cum patribus nostris* Jova hoc foedus iniit, quasi mortuis illis nihil illud ad nos nunc pertinerent; כִּי אִתָּנוּ אֲנַחְנוּ אֵלֶּה פֹה הַיּוֹם כֻּלָּנוּ חַיִּים *sed* etiam *nobiscum, nobiscum* inquam *omnibus, qui hic* praesentes *sumus et vivimus.* Pronomen אֲנַחְנוּ in Casu recto τῷ אִתָּנוּ subjunctum emphasin infert; exempla plura vid. in Gesenii *Lehrgeb.* p. 727.

4. פָּנִים בְּפָנִים i. q. פָּנִים אֶל־פָּנִים Exod. XXXIII, 11., *facie ad faciem* versa, ut homines cum hominibus colloquentes solent; coram.

5. Hunc Versum (praeter לֵאמֹר in fine ejus) parenthesi includendum esse, res ipsa ostendit. Monet et Jarchi, לֵאמֹר jungendum esse verbis דִּבֶּר יְהוָה עִמָּכֶם Vs. praeced. Post decalogi promulgationem Moses interpres fuit inter Deum et populum, Exod. XX, 16. Neque solum propter timorem, sed etiam ex severa Dei lege populus montem non ascendit. Sed scriptores Hebraei in narrando non semper *ἀκρίβειαν* adhibere solent. Atque ipse Moses deinde Vs. 19. seqq. accuratius res eo ordine, quo gestae sunt, enarrat. אָנֹכִי עֹמֵד — אֶת־דְּבַר יְהוָה *Ego stabam inter Jovam et inter vos, ut vobis dicta Jovae renuntiarem*, h. e. eram vester *μεσίτης*, interpres, internuntius, Dei ad vos legatus.

6. In repetitione decalogi (Exod. XX, 2—14.) inde ab hoc Versu usque ad Vs. 18. quaedam immutata sunt subinde, uti nos quoque solemus, si aliorum dicta repetimus.

7. לֹא־יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים *Non sit tibi Deus alius.* Pluralis quem dicunt *excellentiae*, אֱלֹהִים, cum suo Adjectivo jungitur Verbo singulari, vid. Gesenii *Lehrgeb.* p. 710. Vel potest verti: *non sint tibi dii alii*, nomine plurali distributive accepto, cui Verbum singulare praemitti solet; vid. Gesenium l. l. p. 713. Ita LXX. *Οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι.* עַל־פָּנָי *In conspectu meo* Jarchi recte exponit ubicunque ego sum, i. e. ubique locorum, additque, alios exponere: omni tempore, quo ego subsisto.

8. לֹא־תַעֲשֶׂה־לְךָ פֶסֶל כָּל־תְּמוּנָה *Ne facias tibi sculptile ullius figurae.* LXX. *Οὐ ποιήσεις σεαυτῷ γλυπτὸν, οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα.* Cf. not. ad Exod. XX, 4. — מִתַּחַת לָאָרֶץ Cf. supra ad IV, 18.

10. וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתָו *Et iis, qui observant praecepta ejus.* Sed quum Deus in prima persona loquens inferatur, scribi debebat מִצְוֹתָי *praecepta mea*, quod ipsum Masorethae ad marginem legi jubent. Non tamen dubito, מִצְוֹתָו, quamvis minus correctum, esse genuinum; nam

et alias subinde scriptores Hebraei, sui obliti ejus persona, quem loquentem inducunt, excidunt, et ipsi loquuntur.

12. בַּאֲשֶׁר צִוְּךָ יְהוָֹה אֱלֹהֶיךָ *Quemadmodum praecepit tibi Jova, Deus tuus.* „Verba Mosis," inquit Grotius, „interposita. *Uti praecepit*, intellige in monte Sinai, verbis quae in Exodo [XX, 8—11.]. Et haec est causa, cur hic (infra Vs. 14. 15.) creationis [a qua sola Eod. XX, 11. Sabbathi celebrandi ratio repetitur] non meminerit Moses, auditores ad id quod perscriptum erat rejiciens. Causam autem alteram, tunc non expressam, sed quae ex verbis Dei intelligi aliquantenus poterat, nunc manifestius exprimendam duxit: *ut requiescat servus tuus et ancilla tua* (Vs. 14.)." Sed quam Grotius affert rationem, cur creatio h. l. non memoretur causa celebrandi Sabbathi, veram esse merito dubitamus. Nam formula בַּאֲשֶׁר צִוְּךָ אֱלֹהֶיךָ et infra Vs. 16. occurrit, ubi honorandorum parentum causa eadem plane, quae Exod. XX, 12., memoratur. Cur vero celebrandi Sabbathi causa h. l. alia, quam Exod. XII, 11. afferatur, dicere non habeo.

15. וְזָכַרְתָּ כִּי־עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם *Memineris te servum fuisse in Aegypto*, ut benignius servos habeas et libenter patiaris, eos septimo quoque die quiescere; memor esto Aegyptiacae servitutis, qua tibi nulla quies concedebatur, sed quotidianum a te pensum exigebatur. Vid. Exod. V, 6. seqq. — לַעֲשׂוֹת אֶת־יוֹם הַשַּׁבָּת *Facere*, i. e. celebrare (ut infra XVI, 10. Jos. V, 10.) *diem Sabbathi.*

16. לְמַעַן יַאֲרִיכֻן יָמֶיךָ *Ut producant se dies tui*, ut diu vivatis. Cf. Exod. XX, 12.

17. Pro עֵד שָׁוְא *testimonium falsitatis*, Exod. XX, 13. est עֵד שֶׁקֶר *testimonium mendacii*, mendax.

18. Etiam ex hoc Versu, si eum conferamus cum Exod. XX, 14. apparet, Mosen memoriter, non ex tabula recitasse haec praecepta. Nam in Exodo nomini אֵשֶׁת praemittitur בֵּית רֵעֶךָ *domus proximi tui*, quod hic in al-

tero Versus hemistichio sequitur, ubi praeterea additur שָׂדֵהוּ *agri ejus.* Tum pro תִתְאַוֶּה, quod hic, in Exodo repetitur תַחְמֹד. Post hunc Versum codex Samaritanus plura inserta habet e Cap. XXVII, 2—7. hujus libri, ita tamen, ut alia addita, alia mutata sint. Sed tota illa pericopa hic loco plane alieno intrusa est.

19. קוֹל גָּדוֹל וְלֹא יָסָף *Voce magna et non addidit,* scil. ultra loqui tam magna et terribili voce sicut illa erat, quod eam sustinere non poteratis, Exod. XX, 18. 19. Sive ut Jarchi exponit, *non addidit* amplius conspiciendum se praebere in illa pompa, qua in monte Sinai apparuit. Alii: non addidit alloqui totum populum, reliqua enim, quae Exod. XX, 21. sequuntur, ad Mosen solum dixit. Male Onkelos et Syrus acceperunt hic יָסָף significatu verbi סוּף *cessare.* Ille enim vertit פְּסַק, hic ܕܠܐ ܣܟܐ ܗܘܐ *cui non terminus esset.*

22. אִם־יֹסְפִים אֲנַחְנוּ לִשְׁמֹעַ *Si enim addentes fuerimus audire,* si porro audiverimus.

25. הֵיטִיבוּ כָּל־אֲשֶׁר דִּבֵּרוּ *Bene fecerunt omnia, quae locuti sunt,* recte haec omnia dixerunt, ut infra XVIII, 17. Cf. Jerem. I, 12. הֵיטַבְתָּ לִרְאוֹת *bene fecisti videre,* i. e. recte vidisti.

26. מִי־יִתֵּן וְהָיָה לְבָבָם זֶה לָהֶם לְיִרְאָה אֹתִי *Quis dabit, ut sit cor eorum hoc iis ad timendum me,* utinam semper ita essent affecti, ut me timerent! Per מִי־יִתֵּן Hebraei solent exprimere Optativum, ut Exod. XVI, 8. מִי־יִתֵּן מוּתֵנוּ *quis dabit mortem nostram,* h. e. utinam mortui essemus. Job. XI, 5. מִי־יִתֵּן אֱלוֹהַּ דַּבֵּר וְיִפְתַּח שְׂפָתָיו עִמָּךְ *quis dabit Deum loqui, ut aperiat labia sua contra te,* i. e. utinam Deus loquatur et aperiat labia sua! Conf. quoque Num. XI, 29. 2 Sam. XIX, 1. Vide plura de hoc loquendi more apud Glassium in *Philol. S.* L. I. Tract. III. Can. 42. p. 295. edit. Dath., Storrium in *Observatt. ad Analog. et Syntax. Hebr. pertinentibus*, p. 305., et apud Gesenium in *dem Lehrgeb.* p. 795.

CAP. VI.

Dei ex toto animo dilectio praecipitur, divinorum praeceptorum observatio inculcatur, et posteris inculcari jubetur.

2. לְמַעַן יַאֲרִכֻן יָמֶיךָ *Ut producant se dies tui.* Deum in praemium observationi legum suarum vitam producturum Israelitis, saepius inculcat Moses, conf. infra VIII, 1. XXX, 16. et Prov. III, 1. 2.

3. אֲשֶׁר *Ut,* ut supra IV, 40. כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְהוָֹה *Quemadmodum Deus loquutus est*, i. e. promisit, Num. X, 29. — אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ Vid. not. ad Exod. III, 8.

4. יְהוָֹה אֶחָד *Unus Jova*, h. e. nullum habemus Deum praeter unum Jovam. Occurrit ita Moses ei gentilium superstitioni, quae saepe unum eundemque Deum factitium, veluti Baalem, Jovem, sub diversis nominibus colebat, adeoque non solum plures Deos, sed etiam unum eundemque Deum diversis nominibus in plures alios longe diversos Deos quasi multiplicatum stulta religione venerabatur.

5. בְּכָל־מְאֹדֶךָ *Omni robore tuo*, omnibus viribus, quam maxime potes. מְאֹד h. l. nomen substantivum cujus significatio petenda ex Arabico آدٌ *robur, vis, potentia.*

6. עַל־לְבָבֶךָ *Ad cor tuum*, tibi cordi erunt, ut infra XI, 18. Jerem. XXXI, 33.

7. וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ *Acues ea*, i. e. inculcabis, infiges ea liberis tuis, quasi tela acuta.

8. וּקְשַׁרְתָּם — עֵינֶיךָ *Haec alligate tanquam insignia manibus vestris, haec sint frontalia inter oculos vestros.* Non legem sed admonitionem continent verba Mosis, ne Israelitae phylacteriis ad superstitionem ex

more populorum orientalium abutantur in terra, ubi phylacteria ejusmodi gestari soleant. Phylacteria gestari Moses non jubet, sed cavet, ne superstitiose gestentur, ut potius usibus piis et salutaribus Dei legumque divinarum admonitionibus inserviant. Cf. Michaelis *Jus Mosaic.* P. IV. §. 222. sub finem et in notis ad h. l. Ceterum vide not. ad Exod. XIII, 9.

9. Postibus, parietibus, oppidorum portis etiamnunc in Oriente inscribi solent sententiae, carmina vel Corani dicta.

10. טֹבֹת *Opulentae.*

11. טוּב *Omnis generis copiae.* בֹּרֹת חֲצוּבִים *Cisternae excisae* in rupibus, ut aqua exciperetur, quales etiamnunc multae in Oriente inveniuntur.

13. Post תַעֲבֹד decem codices Hebrai et quinque Chaldaici additum exhibent וּבוֹ תִדְבָּק ut Deut. X, 20., ubi totus hic Versus repetitur, consentientibus LXX, qui praeterea verba וְאֹתוֹ תַעֲבֹד reddunt καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις, quasi לְבַדּוֹ additum legissent. Versionem Graecam sequutus est Jesus Matth. IV, 10. Luc. IV, 8. וּבִשְׁמוֹ תִּשָּׁבֵעַ *Et in nomine ejus jurabis*, quando jurabis, per Dei Israelis nomen jurato.

14. אֲחֵרִים *Alios*, i. e. peregrinos.

16. לֹא תְנַסּוּ אֶת־יְהוָה *Non tentabitis Jovam*, non de Dei omnipotentia dubitare eamque temere experiri debetis. כַּאֲשֶׁר נִסִּיתֶם בַּמַּסָּה Vid. Exod. XVII, 2. 7. Num. XIV, 21.

20. מָחָר *Cras*, omne futurum tempus significat, vid. Genes. XXX, 33. מָה הָעֵדֹת *Quid praecepta illa?* Quid sibi volunt praecepta ista? quo jure data nobis et inculcata sunt?

24. לְחַיֹּתֵנוּ *Ut nos vivere faceret*, incolumes servaret. כְּהַיּוֹם הַזֶּה *Sicut hodie* facit, uti videtis eventum comprobare.

25. וּצְדָקָה תִּהְיֶה לָּנוּ *Justitia nobis erit*, justi habebimur, ut meritum nobis reputabitur.

CAP. VII.

Prohibetur omnis cum Cananaeis societas et conjugium. Arae, luci, deorum simulacra destruenda. Hortatur rursum ad Jovae praecepta observanda, commemoratis ipsius beneficiis, additaque promissione perpetuae prosperitatis et divini auxilii, si id fecerint.

1. De gentibus, quae hic memorantur, Cananaeis vid. not. ad Genes. XV, 19. 20. 21. „Eo Geneseos loco, ubi Deus Abrahamo agros harum gentium pollicetur, *decem* nomina proferuntur; verum illic nulla mentio Chivvaeorum, et praeter sex alia hic memorata leguntur Kenaei, Kenizaei, Kadmonaei et Rephaei. Sed videntur hac esse minores familiae, quae septem memoratis hoc in loco continentur, et quae ex tractibus, in quibus degebant, nomina duxerant diversa.“ Cleric. שִׁבְעָה גוֹיִם רַבִּים וַעֲצוּמִים מִמֶּךָּ *Septem gentes vobis majores et potentiores*, non singulae, sed conjunctis inter se viribus.

2. וּנְתָנָם לְפָנֶיךָ *Cum dederit tibi eos* populos. Vide de hac phrasi not. supra ad I, 8. הַחֲרֵם תַּחֲרִים אוֹתָם *Devovendo eos devovebis*, delebis eos internecioni devotos. Cf. Num. XXXIII, 52. Jos. XI, 11. לֹא תִכְרֹת לָהֶם בְּרִית *Non pangas foedus eis*, cum iis. כָּרַת בְּרִית Cum Dativo personae constructum h. l. significat, *aequis conditionibus pacem petenti concedere* (*einem eine Capitulation bewilligen*). Severissima lex belli adversus Cananaeos, sed ob idololatriae periculum ab iis metuendum et perfidiam eorum necessaria. Cf. not. ad Exod. XXIII, 33. et vide quae hac de re disputavit Michaelis in *Jure Mosaico*, P. I. §. 62. Septem illi populi Vs. 1. memorati excipiuntur et infra XX, 16. 17., ne inter eos habeantur,

quibus vita offerretur, si sese dederint. Neque tamen ab Hebraeis istos populos prorsus deletos esse, liquet inde, quod 1 Reg. IX, 20. 21. Salomo narratur vectigales fecisse omnes ex Amoraeis, Chittaeis, Pherizaeis, Chivvaeis, et Jebusaeis, quos Israelitae non potuissent ad internecionem delere.

3. וְלֹא תִתְחַתֵּן בָּם *Ne affinitatem cum iis contrahatis*, ut in unum cum iis populum coalescatis.

4. כִּי יָסִיר *Avertet enim.* Cf. 1 Sam. XII, 20.

5. De אֲשֵׁרִים *statuis Astartae*, deae Cananaeae, vid. not. ad Jesaj. XVII, 8.

6. קָדוֹשׁ *Sacer*, separatus. לְעַם סְגֻלָּה *In populum peculii*, peculiaris ipsi populus, Exod. XIX, 5.

7. לֹא מֵרֻבְּכֶם מִכָּל־הָעַמִּים *Non quia numerosiores eratis aliis populis.* חָשַׁק Proprie *adhaesit*, hinc hoc verbum denotat peculiarem amorem quo aliquem prosequimur, cf. infra X, 15. Genes. XXXIV, 8. כִּי אַתֶּם הַמְעַט מִכָּל־הָעַמִּים *Estis enim omnium populorum minimus.*

8. כִּי מֵאַהֲבַת יְהוָה אֶתְכֶם *Sed propter amorem Jovae erga vos.* וּמִשָּׁמְרוֹ אֶת הַשְּׁבֻעָה *Et propter custodiam jurisjurandi.* Custodire jusjurandum dicitur is, qui id non violat.

9. כִּי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ הוּא הָאֱלֹהִים *Nam Jova Deus tuus est Deus*, h. e. Jova solus Deus meretur dici. Alii aliarum gentium dii hoc nomine sunt indigni. Pronomen הוּא hic vim verbi substantivi obtinet, ut saepe alias. Quam loquendi formam explicavit et multa ejus exempla attulit Storr in *Observatt.* p. 365. not. Cf. Gesenii *Lehrgeb.* p. 738. ה ante אֵל הַנֶּאֱמָן videtur hic emphasin habere, Deus *ille* verax. לְאֶלֶף דּוֹר *Ad millesimam aetatem*, conf. not. ad Exod. XX, 6.

10. וּמְשַׁלֵּם לְשֹׂנְאָיו *Suis osoribus autem rependet.* Osores Dei hic potissimum videntur dici idololatrae. Verba אֶל־פָּנָיו varie vertuntur. Alii reddunt *palam*, ut Gro-

tius. Michaelis: *vor ihren Augen.* Dathio videtur פָּנִים dictum esse pro Pronomine reciproco, *ille, ipse*, ut Exod. XXXIII, 15. 2 Sam. XVII, 11., vertitque verba אֶל־פָּנָיו לְהַאֲבִידוֹ *praesentissima pernicie.* Hebraei, quos sequuntur Syrus et Arabs Erpenii, אֶל־פָּנָיו interpretantur *superstite adhuc, dum in vita est*, quasi idem sit quod עַל־פְּנֵי, quod illo sensu occurrit infra XXI, 16. Genes. XI, 28. Num. III, 4. Sed quum אֶל־פָּנָיו alias, ut Jos. V, 14. 2 Sam. XIV, 22. Ezech. XLIII, 3. significet *ad faciem* s. *in faciem*, praestat, et hic interpretari *in faciem cujusque eorum*, ut ipsi videant et sentiant, se a Deo plecti. לְהַאֲבִידוֹ *Perdendo eum.* לֹא יְאַחֵר *Non differt* poenam promeritam.

12. עֵקֶב proprie *calx*, hinc, *id quod sequitur, finis, praemium*, deinde, *propterea quod*, ut hic, et Cap. sequ. Vs. 20. Num. XIV, 24.

13. וּבֵרַךְ פְּרִי־בִטְנְךָ *Et benedicet fructui uteri tui.* Sensus: neque uxor tua neque servorum tuorum uxores erunt infecundae. יִצְהָר *Oleum recens*, mox ut calcatum est, collato Arabico صهر *liquavit rem, unxit caput liquamine, VII. liquefactus est;* id quod תִּירוֹשׁ *mustum*, ratione vini, unde haec duo saepe conjunguntur, veluti 2 Reg. XVIII, 32. Hos. II, 8. שְׁגַר־אֲלָפֶיךָ וְעַשְׁתְּרֹת צֹאנֶךָ *Foetus* (שְׁגַר collato cum شجر *emisit*) *boum tuorum et foemellos ovium tuarum*, boum et ovium greges erunt foecundissimi, cf. infra XXVIII, 4. 18. 51.

14. בָּרוּךְ *Benedictus*, cui omnia ex voto cedunt, qui omnibus copiis abundat.

15. כָּל־חֹלִי *Omnem infirmitatem*, omnes morbos. כָּל־מַדְוֵי מִצְרַיִם *Omnesque morbos Aegypti.* Intelliguntur morbi quidam Aegypto peculiares, cujusmodi erant variae cutis adfectiones (*Ausschläge*); veluti lichenes, nec non elephantiasis, pestis etc. Plinius *Hist. Nat.* Lib. XXVI. Cap. 1. *Aegyptum* dicit *talium vitiorum genetricem.* Ad hos morbos etiam referri posse videntur varia ulcerum

genera, quae ab irata Iside immitti dicebantur. Etiamnum in Aegypto varii sunt peculiares morbi, praecipue oculorum vitia, variolae (*Kinderpocken*), et pestis. Vide Thevenoti *Iter Oriental.* Lib. II. Cap. 80. Volney *Itinerar.* P. I. Sect. II. Cap. XVII. p. 185. vers. germ. לֹא יְשִׂימָם בָּךְ *Non imponet eos tibi*, non inmittet tibi hos morbos.

16. וְאָכַלְתָּ אֶת־כָּל־הָעַמִּים *Devorabis omnes populos*, i. e. gladio eos consumes et internecione delebis. Alexandrini haec verba de spoliis intelligunt, vertunt enim: *καὶ φαγῇ πάντα τὰ σκῦλα τῶν ἐθνῶν.* כִּי־מוֹקֵשׁ הוּא לָךְ *Nam laqueus*, i. e. perniciosum *hoc tibi esset.*

17. כִּי תֹאמַר בִּלְבָבְךָ *At fortasse animum tuum subit.* Fortasse existimatis, vos illis gentibus debellandis impares esse.

19. הַמַּסֹּת *Tentationes*, conf. supra IV. 34. Intelliguntur miracula in Aegypto patrata, quibus Deus periculum fecisse sistitur, utrum Aegyptii populum Israeliticum dimissuri essent nec ne.

20. De הַצִּרְעָה vid. not. ad Exod. XXIII, 28. וְהַנִּסְתָּרִים מִפָּנֶיךָ *Qui se abdiderunt a facie tua*, propter vos, qui metu vestri ex urbibus in sylvas aut montes aufugerunt.

22. וְנָשַׁל *Sic expelleti* מְעַט מְעָט *Paullatim*, Exod. XXIII, 30. conf. Jud. III, 1.

23. וּנְתָנָם יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְפָנֶיךָ Vide de hac loquutione not. supra ad I, 8. וְהָמָם מְהוּמָה גְדֹלָה *Magnum terrorem eis incussit*, sive fugavit, dispersit eos magno terrore ipsis immisso. הום idem quod הָמַם, quod collato Arabico هم proprie est *liquefecit*, deinde *fugavit, dispersit.* Vide quae de hoc verbo disputavit Schultens in *Origg. Hebraeis*, L. I. Cap. 5. et qui a Schultensio dicta in compendium redegit, Michaelem in *Supplemm.* p. 555. sequ. מְהוּמָה *terror*, uti apparet ex 1 Sam. V, 11. Jesaj. XXII, 5. Proverb. XV, 16.

24. וְהַאֲבַדְתָּ אֶת־שְׁמָם מִתַּחַת הַשָּׁמָיִם *Et perdes nomen eorum sub coelo*, universa eorum regna ita destrues, ut numquam amplius restitui queant; neque eorum, neque regni sui ulla memoria supersit. לֹא יִתְיַצֵּב — אֹתָם *Nemo tibi sese opponet, usque eos perdidisti*, quamdiu exterminandis his populis eris occupatus, semper felix eis; nec quisquam hostium tuorum tibi adversari conabitur.

25. לֹא־תַחְמֹד *Ne concupiscas*, concupiscens capias. כֶּסֶף וְזָהָב עֲלֵיהֶם *Aurum et argentum supra iis*, i. e. quo Deorum imagines ornatae sunt. פֶּן תִּוָּקֵשׁ בּוֹ *Ne illaqueris eo*, i. e. ne servatas statuas tandem incipiatis colere.

26. וְהָיִיתָ (לֹא scil.) חֵרֶם כָּמֹהוּ *Ne sis devotum ut illud* aurum et argentum statuarum.

CAP. VIII.

Iterum ad divina mandata servanda hortatur, deterretque Israelitas a deastrorum cultu, et divinorum beneficiorum oblivione, postquam terrae promissae deliciis et ubertate perfruiti fuerint.

2. לְמַעַן עַנֹּתְךָ לְנַסֹּתְךָ *Ut* Jova *affligeret te tentando te*, ut per mala inmissa te tentaret. לָדַעַת אֶת־אֲשֶׁר בִּלְבָבְךָ *Ad faciendum quod in corde tuo*, ut, quo essetis animo, exploraret.

3. וַיְעַנְּךָ וַיַּרְעִבֶךָ *Et afflixit te et esurire te sivit*, fame te afflixit. לְמַעַן הוֹדִיעֲךָ *Ut te doceret.* — כִּי לֹא הָאָדָם *Non pane tantum hominem vivere, sed omni eo quod egreditur ore Jovae.* לֶחֶם *panis*, hic denotat cibum solitum. מוֹצָא פִי־יְהוָה est *id quod Deus jubet.* Sensus est, non unam esse Deo viam alendorum hominum, cum possit eos alere sine cibis solitis, si velit

quidpiam aliud in eorum locum succedere. In hunc sensum haec verba citavit quoque Christus Matth. IV, 4.

4. שִׂמְלָתְךָ — שָׁנָה *Vestes vestrae non fuerunt detritae, nec pedes vobis intumuerunt per hos quadraginta annos.* Sensus est, tantam fuisse Israelitis in Arabicis solitudinibus vestium copiam, ut non opus esset eas laceratas e longo usu tritas geri, non defuisse iis ad amictum necessaria. Id quod etiam historia docet. Habuerunt enim Israelitae greges ovium, caprarum et boum copiosos (Num. XXXII, 1. Deut. III, 1.), unde satis magna lanae et corii copia. Adfuerunt in populo textores peritissimi, qui pro Aarone et tabernaculo sacro nitidissima texerent vela et vestimenta. Mulieres adeo Israeliticae peritae erant artis textoriae, Exod. XXXV, 25. Hinc non est opus, ut cum Judaeorum magistris accipiamus, miraculo esse factum, ut Israelitarum vestes non solum non usu adtritae essent, sed praeterea etiam cum corpore eorum crescerent. Bene hanc ineptam et ridiculam opinionem refutavit Hermannus von der Hardt, qui ipse et rectam illam a nobis allatam interpretationem proposuit in *Ephemeridibus Philolog.* Discurs. XII. p. 157. seqq., vindicavitque in *Epistolis annexis*, p. 340. et seqq. וְרַגְלְךָ לֹא בָצֵקָה *Pedes vestri non intumuerunt*, quoniam vobis non deerant calcei, neque eos nimis diu gestabatis, ut pauperes facere coguntur, unde fit, ut detritis soleis asperiore via laedantur pedes et intumescant.

5. וְיָדַעְתָּ עִם־לְבָבֶךָ *Et scis cum corde tuo*, conscius tibi es, persuasus esse potes. עִם־לְבָבֶךָ pro בִּלְבָבְךָ ut supra Vs. 2. מְיַסְּרֶךָּ — כִּי כַּאֲשֶׁר *Nam sicut erudit filium suum homo, ita Jova te erudivit*, paterno more te castigavit ad morum correctionem, non ad exitium, ut hostes punire solent.

7. אֶרֶץ נַחֲלֵי מָיִם *Terra quae habet torrentes et fluvios.* תְּהֹמֹת *lacus* coll. Arab. هام (pro هَمَّ) *fluctuavit.* יֹצְאִים *Egredientes*, i. e. erumpentes, scaturientes.

Moses Israelitis Palaestinam caram facturus, hanc terram comparat cum Aegypto, maximam partem plana et fontibus rivisque terram rigantibus fere carente; aqua enim, quae haud procul a Nilo effossa terra eruitur, huic fluvio originem debet. Palaestina quidem nostris terris comparata, non multis fluviis perennibus irrigua est; pluribus tamen quam Aegyptus gaudet, et ut maxima ex parte montuosa, ita torrentibus crebris per angustas valles post statas pluviarum tempestates praecipitantibus obnoxia. Multos quoque lacus habet Palaestina, veluti mare mortuum, lacum Genesareth, aquas Merom, multos Libani lacus, etc.

8. אֶרֶץ חִטָּה *Terra tritico abundans.* Palaestinam tritici fertilissimam fuisse, apparet jam ex eo, quod Salomon regi Tyriorum Hiramo quotannis cororum tritici viginti millia misisse legitur 1 Reg. V, 11. Hinc in nummis res Judaeorum exprimentibus vides messem eorum triticeam tribus spicis figurari. Vide Spanhemium *de usu et praestantia rei nummar.* p. 444. גֶּפֶן *Vino*, scil. abundans. Hac quoque in re Palaestina Aegypto praestat. Aegypto enim vel nulla vel valde mediocris est vini cultura, quum terrae conditio ei minime faveat. Collibus enim caret, quas vites amant; in planitie vero ad maturitatem uvae pervenire non possunt, quod eo ipso tempore terra Nilo inundatur. Palaestina vero, quamquam maximas passa devastationes a Turcis, vini osoribus, sub quorum dominio terra illa etiamnum est, multas tamen adhuc vineas habet. Vina ejus cum Italicis maxime comparari posse sapore dicuntur, et praecipue quae circa Hebronem nascuntur, summis praedicat laudibus Hasselquistus, comparans ea cum generosis Germaniae vinis, quae circa Rhenum crescunt. Ceterum conferri possunt, quae de Palaestinensi vino diximus ad Genes. XLIX, 12., vid. et *das alte u. neue Morgenl.* P. I. No. 171. p. 235. אֶרֶץ זֵית שֶׁמֶן *Terra olivae olei*, i. e. quae fert oleum, *ex cujus olivis faciunt oleum*, ut Onkelos et Jonathan vertunt. Dantur enim oleastri, qui fructum non ferunt. Conf.

not. ad Exod. XXIX, 2. וּדְבַשׁ *Et melle*, vid. not. ad Exod. III, 8.

9. לֹא תֶחְסַר כֹּל בָּהּ *Non carebis omni in ea*, i. e. nulla re in hac terra egebitis. אֲבָנֶיהָ בַרְזֶל *Lapides ejus sunt ferrum*, terra metallis refertissima. Ferrum et aes (cujus statim mentio fit), duo metalla maxime necessaria sunt; nec potuissent Hebraei seorsim ab aliis populis vivere, si iis caruissent.

12. פֶּן־תֹּאכַל *Non* dum *comedis etc.* Apodosis sequitur Versu 14. *ne efferat se cor tuum*, et Versu 17. *ac dicas.*

15. נָחָשׁ שָׂרָף Conf. Num. XXI, 6. צִמָּאוֹן *Loca siticulosa*, Jesaj. XXXV, 7. Ps. CVII, 33. Nomine חַלָּמִישׁ indicari *porphyritem* sive *graniten*, verisimile fecit MICHAELIS in *Supplemm.* p. 780—785., hoc maxime usus argumento, quod omnia circa Horebum et Sinaím saxa ex *granite rubescente* constent, teste POCOCKIO *Descript. Orient.* Tom. I. Lib. III. Cap. 1. 2. 3. et NIEBUHRIO *Descript. Arab.* p. 401. Michaelis vero hunc lapidem mavult *porphyritem* appellare. Est autem saxum ex jaspide, quarzo, spato scintillante rubente, aliisque heterogeneis a natura compositum, ex Walleri descriptione a Michaele adjecta.

16. לְהֵיטִבְךָ בְּאַחֲרִיתֶךָ *Ut tandem tibi benefaceret in sequenti vita tua.*

17. עָשָׂה *Paravit*, ut Genes. XII, 5. אֶת־הַחַיִל *Opes istas*, Ps. LXXII, 12.

19. הַעִדֹתִי בָכֶם הַיּוֹם כִּי אָבֹד תֹּאבֵדוּן *Vobis jam certo assevero, vos certo perituros esse.* הַעִדֹתִי *Contestor vos*, testes vos voco eorum, quae praedixi vobis, nempe vos perituros.

20. עֵקֶב *Propterea quod*, vid. not. supra ad VII, 12.

CAP. IX.

Jubentur non sibi suisque meritis, sed Jovae victorias suas adscribere, et, ne quando ita se efferant, commemorat, quam turpiter in deserto a Jova rebellione defecerint, quam ob rem parum abfuerit, quin omnes a numine deleti fuerint, nisi numinis iram placasset Moses.

1. אַתָּה עֹבֵר *Tu trajiciens*, scil. eris, brevi trajecturus. הַיּוֹם *Hodie*, non diu post, brevi, ut Jos. XXIII, 14. לָבֹא לָרֶשֶׁת גּוֹיִם *Ut eas ut possideas gentes*, earum agros. וּבְצֻרֹת בַּשָּׁמָיִם *Ad coelum usque munitas*, in altis montibus sitas. Similiter de arce quadam alto in monte sita dicit Abulfeda *Descript. Syr.* p. 27. edit. Koehler. هذه القلعة في السحاب *haec arx attingit nubes.*

3. אֵשׁ אֹכְלָה *Ignis consumens*, i. e. instar ignis devorantis, ut supra IV, 24. כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר *Sicut promisit.* Hac significatione דִּבֶּר etiam occurrit infra Vs. 28. et Num. X, 17.

4. בַּהֲדֹף *Cum eas expellet*, cf. supra VI, 19. Jos. XXIII, 5. בְּצִדְקָתִי *In mea justitia*, ob merita nostra.

5. בְיֹשֶׁר לְבָבְךָ *Ob rectitudinem cordis tui*, ob animum tuum rectum, ob animi tui probitatem.

6. קְשֵׁה עֹרֶף *Durae cervicis*, inflexibilis, qui sese voluntati alius non accommodat. Cf. not. Exod. XXXII, 9.

7. זְכֹר אַל־תִּשְׁכַּח *Memento neque obliviscaris.* Vehementior fit adfirmatio, quando simul contrarium negatur; cf. infra XXXIII, 6. הִקְצַפְתָּ *Ad iram concitasti*, ut infra Vs. 22. Ps. CVI, 32. מַמְרִים הֱיִיתֶם *Rebelles fuistis.* עִם *contra*, ut Exod. XVII, 8. Num. XX, 3. Esaj. III, 14.

9. בַּעֲלֹתִי הָהָרָה *Cum montem ascendissem.* וָאֵשֵׁב *Et commoratus sum.*

10. כְּכָל־הַדְּבָרִים *Sicut* sive secundum *omnia verba*, i. e. omnia verba. Ita saepe similitudinis particulis indicatur res ipsa, veluti Num. XI, 1. Nehem. VII, 2. Potest tamen hic similitudinis significatio retineri, cum *secundum ipsa verba*, prout prolata a Deo erant, scriptura in tabula expressa, atque illa hujus *πρωτότυπον*, haec illius *ἀπεικόνισμα* fuerit.

12. מַסֵּכָה *Idolum fusum*, Exod. XXXII, 4.

14. הֶרֶף מִמֶּנִּי *Desiste* itaque *a me*, sine me, Jud. XI, 37. 1 Sam. XI, 3. Onkelos: אֲנַח בָּעוּתָךְ מִן קֳדָמַי *intermitte precari coram me.* Contrario sensu haec verba cepit Saadias, qui una cum proximo וְאַשְׁמִידֵם *et perdam eos*, illa sic reddidit: وَإِنْ كَفَفْتَ عَنِ ٱلتَّشَفُّعِ فِيهِمْ أَفْنَيْتُهُمْ *si abstineres a precando pro iis, consumerem eos,*

18. Secundus hic in montem adscensus et quadraginta dierum noctiumque in eo commoratio, itemque Mosis pro populo oratio legitur Exod. XXXIV.

21. וְאֶת־חַטַּאתְכֶם אֲשֶׁר־עֲשִׂיתֶם אֶת־הָעֵגֶל *Peccatum vestrum quod fecisti*, id est *vitulum.* Vitulum vocat per metonymiam *peccatum*, quia ille materia et objectum peccati erat. Ceterum notandum hic est *ὕστερον πρότερον*, nam ista vituli combustio (Exod. XXXII.) antecessit secundum Mosis ascensum in montem.

22. Conf. Num. XI.

24. מִיּוֹם דַּעְתִּי אֶתְכֶם *Ex quo ego vos novi.*

25. Redit Moses ad id, de quo Vs. 18. loqui inceperat, ad peccatum aurei vituli cultı commissum.

28. פֶּן־יֹאמְרוּ הָאָרֶץ *Terra* hic ponitur pro *terrae incolis*, ut Genes. VI, 11. IX, 1. XI, 1. XLI, 30. et sae-

pe alias. Codex Samaritanus habet עם הארץ et omnes versiones antiquae *incolae terrae.* ומשׂנאתו אותם *Aut quia eos oderat.*

CAP. X.

Commemoratur, instauratas fuisse vice altera legum tabulas. De Aaronis morte, Levitis eorumque ministeriis paucula. Additur ad numinis reverentiam divinorumque praeceptorum observationem adhortatio.

1. וְעָשִׂיתָ לְּךָ אֲרוֹן עֵץ *Fac tibi arcam ligneam.* Hoc praeceptum Moses acceperat prius quam illud de secundis duabus tabulis lapideis, ut apparet ex collatione Exod. XXV, 10. cum Exod. XXXIV, 1. Sed quia arca ex parte hunc in usum fabricata erat, ut in ea tabulae legis reponerentur, factum est, ut Moses duo haec praecepta jungeret.

5. וַיִּהְיוּ שָׁם *Ibique erant.* Lutherus vero, quem sequitur Michaelis, legit וְיִהְיוּ שָׁם *ut sint ibi, wo sie bleiben sollen.*

6—9. Totus hic locus difficultatum plenus est, et primo quidem circa ea, quae hoc Versu et deinceps referuntur, haec occurrit difficultas, quid sibi velit haec interjecta narratio de nonnullis in deserto factis mansionibus, de Aaronis morte, de Eleazari in Pontificatum subrogatione, de Levitarum ad ministerium separatione, et quomodo haec cohaereant cum iis, quae proxime antea relata erant de secundis in monte conscriptis tabulis, de Arcae fabricatione, et tabulis in ea repositis, vel cum iis, quae sequuntur Vs. 10. et deinceps, ubi rursum ad suam quam fecerat in monte quadraginta dierum et noctium moram, ut pro populo Deum exoraret, Moses revertitur. Ad haec tamen responderi potest, haec occasione ejus, quod Versu praecedenti dictum erat, inseri; dictum vero erat,

has tabulas, quas tanti Israelitae faciebant, quasque tamquam divinum depositum studiosissime observari conveniebat, in Arca fuisse repositas, et in illum usque diem ibi asservari, jam his paucis Versibus, ut certo constare possit, eas etiam tum ibi fuisse, docet, quibus rei tantae commissa esset custodia, Aaroni videlicet inprimis, Sacrorum velut supremo Antistiti, quo mortuo in eam curam et custodiam, quemadmodum et in Pontificatum suffectus fuerat Eleazarus, ejus filius, qui tum etiam superstes erat; quocirca obiter Aaronis mors et Eleazari subrogatio refertur, et quibus in locis, seu deserti mansionibus ea facta sint. Deinde vero, quia non solus per se Pontifex huic custodiae praefuit, sed per Levitas inferiores ministros magnam partem eam executus est, qui noctes diesque excubabant, et observabant, ne qua rebus sacris injuria fieret, et Arcam, quando proficiscendum, humeris suis deferebant, idcirco post Aaronem et Eleazarum de Levitis ad sacrum hoc ministerium adscitis subjici videtur. Sed multo major est, quae in ipso hoc loco reperitur, duplex difficultas, quarum altera nascitur ex ordine mansionum, quae hic memorantur, si conferantur cum Num. XXXIII, 31. seqq., altera ex loco, in quo Aaron obiisse dicitur. Hic enim Hebraei eunt e puteis Bene-Jaacanis Moseram (ubi dicitur mortuus Aaron), e Mosera in Gudgodam, e Gudgoda in Jotbatham. Numerorum vero Cap. XXXIII, 31. seqq., eunt e Moserothis in Bene-Jaacanem, e Bene-Jaacane in Chor-gidgadum, e Chor-gidgado in Jotbatham, e Jotbatha in Habronam, ex Habrona in Hetsjongeberum, Hetsjongebero Kadesum, e Kadeso in Horem montem, ubi moritur Aaron. Quod aliqui, ut hanc difficultatem tollant, *Mosera* diversum a Moseroth, et *Puteos Bene-Jaacan* locum diversum ab eo, qui in Numerorum loco nominatur *Bene-Jaacan,* faciant, non placet, siquidem *Mosera* non aliter a *Moseroth* distinguitur, quam singularis a plurali, et iisdem plane literis utrumque in Hebraeo scribitur. *Puteos* vero *Jacanitos* quis credat locum esse diversum a *Jaacanis,* quum res eadem plane videatur

utroque indicari, licet unum altero brevius pronuntietur. Quid enim? an forsan alias fuerunt *Putei Jaacanorum,* alias *Jaacani?* annon ubi incolae, ibi eorum putei? Accedit, quod hic post praedictas mansiones duae aliae referantur, *Gadgad* et *Jothbatha,* quae prorsus eaedem sunt cum duabus illis, quae Numeror. XXXIII, 31. seqq. post *Moseroth* et *Benejaacan* referuntur. Quare alii nostrum locum cum altero illo ita conciliant, ut sumant, Israelitas bis ad eundem locum venisse, semel quidem ex *Moseroth* in *Benejaacan,* tum vero regrediendo ex *Benejaacan* in *Moseroth.* Altera autem difficultas est, quomodo nostro loco in Mosera mortuus ac sepultus dicatur Aaron, quum Num. XX. sub finem Cap. diserte referatur, eum in monte *Hor* mortuum esse, quod idem repetitur Num. XXXIII, 28. et Deut. XXXII, 50. Augetur difficultas, si enim idem locus Mosera et Moseroth, hinc confici videretur, mortuum esse Aaronem jampridem priusquam ad montem Hor pervenissent; praecedit enim mansio ea, quae in Moseroth fuit, sexque aliae mansiones inter illam, et eam, quae in monte Hor fuit, intercedunt. Accedit, quod si Aaron in mansione Moseroth mortuus sit, sequitur, eum mortuum esse priusquam peccatum illud committeret, ob quod morte multatus dicitur (Num. XX, 12. 13.); Id enim peccatum admissum est in Cades, ea nempe mansione, quae proxime antecedit illam, quae facta fuit in monte Hor. Cui dubitationi ita fere solent occurrere, ut montem Hor et Mosera eundem dicant locum fuisse, ad quem secundo redierint Israelitae, ita tamen, ut mons solus Hor dictus fuerit, in quo Aaron obiit, adjacens locus, in quo castra metata, dictus sit Mosera seu Moseroth, et posterior quidem mansio a monte nomen acceperit, Aarone ibi mortuo; prior vero Moseroth dicta sit, ab eventu forsan, quod ibi Jova quosdam Israelitas insigni aliqua castigatione affecerit. Jam vero nova difficultas oritur Vs. 7., ubi Israelitae Moserothis Gadgadam, atque inde Jothbatham profecti narrantur, quae duae mansiones Num. XXXIII. proxime sequutae dicuntur

Moseroth et Benejaacan in itu *ante* Aaronis mortem et peccatum in Cades commissum: qui igitur fieri potest, ut hae mansiones sequutae sint eam, quae habita est ad montem Hor, quo tempore Aaron obiit, maxime quum Num. XXXIII. sequentes mansiones alia nomina habeant, Salmona, Phunon? Regressos vero ad eadem loca, in quibus prius castra fixerant post Aaronis mortem, parum est verisimile, id enim fuisset a Cananaeae aditu longius recedere, quum tamen anno illo quadragesimo, quo Aaron mortuus est, recto itinere in Cananaeam proficiscerentur, prout illis a Jova fuit imperatum, ut habetur supra Cap. II, 3. Ex quibus tricis ita se expedire student, ut Praeterita Vs. 7. pro *Plusquamperfectis* accipiant, et hoc modo vertant: *unde* (Moserethis) *Gadgadam venerant, indeque profecti Jothbuthae castra metati fuerant*, jam ante scilicet, quum ex praecedentibus mansionibus istis prima vice recesserunt, ut itaque hic totius sententiae sit sensus: Israelitas ex Bene Jaacan Moserotham castra movisse, cum scilicet altera vice ad eum locum reditum fuit; quo in loco Aaron mortuus est atque sepultus, ex quo loco jam ante venerant Gadgadam, et inde Jothbatham, ut vel hinc colligi possit, *Beroth-Bene-Jaacan* et *Mosera* hic esse eadem loca cum *Bene-Jaacan et Moseroth* Num. XXXIII, 31., quum hic et ibi ad eadem loca venisse dicantur. Cf. Lilienthal *von der guten Sache der göttlichen Offenbarung*, P. VII. p. 650. atque Buxtorfii *Anticrit.* p. 933-935., ubi et alia utrumque locum conciliandi tentamina recensentur. Videntur tamen haec omnia nimis artificiosa, partim etiam sine idoneis argumentis sumta. Quare jam Ludov. Capellus in *Crit. S.* L. VI. Cap. VII. §. XI. p. 987. ed. Halens. totum hunc locum a seriore quadam manu, vel potius Librarii alicujus hallucinatione infultum credidit, cui sententiae et Dathius adstipulatur. Kennicotto vero in *Dissertatt. II. super ratione textus Hebr. Vet. Test.* p. 304. vers. lat. hic locus antequam conficeretur Versio Graeca Alexandrina, adeoque ante Christum natum, sic corruptus esse vi-

detur, ut multa omitterentur, quorum lacuna explenda sit e Codice Samaritano, qui hic cum Numerorum loco convenit, sed ex Critici, ut mihi videtur, alicujus Samaritani manu emendatrice. Nam interpretes veteres omnes non dissentiunt a lectione vulgata Codicis Hebraei.

8. בָּעֵת הַהוא *Illo tempore*, quo vitulus aureus in deserto colebatur, et Aaron culpam morte puniendam sibi contrahebat.

10. Conf. supra IX, 18. Redit ad id, quod coeperat dicere, se aegre veniam impetrasse pro populo Hebraeo.

11. לְמַסַּע לִפְנֵי הָעָם *Ad iter ante populum*, i. e. ut praeeas populo.

12. 13. Sensus horum duorum Versuum est hic: Deum ab Israelitis postulare nonnisi officia ea, quae et humanae naturae et saluti eorum sint convenientissima.

15. רַק *Attamen*, ut supra II, 37.

16. וּמַלְתֶּם אֵת עָרְלַת לְבַבְכֶם *Circumcidite praeputium cordis sui.* Hanc phrasin Symmachus Jerem. IV, 4. recte interpretatus est, ἀφελεῖσθαι τὰς πονηρίας τῆς καρδίας. Hoc autem loco ea potissimum πονηρία τῆς καρδίας intelligitur, quae externo quidem ritu et signo Deum Israelitarum ut verum Deum colit et observat, animo autem ad aliorum quoque Deorum cultum propensa est.

17. כִּי יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם הוּא אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים Solus Jova, Deus *vester*, inter eos, qui ab aliis dii habentur, hoc Dei nomine est dignus! אֲשֶׁר לֹא יִשָּׂא פָנִים *Qui non habet personarum respectum.* שֹׁחַד *Donarium*, quo quis corrumpitur.

18. עֹשֶׂה מִשְׁפַּט יָתוֹם וְאַלְמָנָה *Caussam agit viduae et pupilli. Pupilli* et *viduae* nominibus Hebraei omnes eos solent comprehendere, qui auxilio humano destituti sunt.

21. הוּא תְהִלָּתְךָ *Ille est laus tua*, i. e. quem laudibus illustrare debes. Verbum הָלַל coll. Arab. هَلَّ proprie videtur significare *splenduit*, hinc in Piel, *fulgentem, splendentem reddere*, h. e. laudibus celebrare. Hinc תְּהִלָּה *celebratio, laus*, et per metonymiam objectum laudis.

CAP. XI.

Diligens et studiosa legum divinarum observatio iterum commendatur, promissa omnium bonorum prosperitate iis, qui ea servaverint, contra interminata inopia et variis afflictionibus iis, qui ea neglexerint. Additur de bene et male precandi ritu in montibus Ebal et Garizim peragendo.

1. מִשְׁמַרְתּוֹ *Omnes dies*, quae vult observari. כָּל־הַיָּמִים *Custodiam* s. observationem *ejus*, i. e. scil. *vitae tuae*, confer infra XII, 1., ubi haec phrasis plene extat, כָּל־הַיָּמִים אֲשֶׁר אַתֶּם חַיִּים עַל־הָאֲדָמָה.

2. Verba כִּי לֹא — יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם in parenthesin sunt includenda, et post בְּנֵיכֶם subaudiendum, *alloquor*. Alloquitur enim majores natu, qui ex Aegypto exierant et miraculorum in hac terra et in deserto patratorum recordabantur. Hos igitur testes oculatos esse vult.

4. וַיְאַבְּדֵם יְהוָה עַד־הַיּוֹם הַזֶּה *Perdidit eos Jova usque hodie*, h. e. prorsus; nam qui in aquas delapsi sunt, neque post plures annos conspiciuntur, funditus periisse existimantur.

6. De Dathane et Abiramo vid. Num. XVI, 31. seqq. אֶת־בָּתֵּיהֶם *Domos*, i. e. familiares, domesticos eorum. Num. XVI, 32. כָּל־הַיְקוּם *Omnem substantiam*, omnes res, facultates eorum. בְּרַגְלֵיהֶם *Cum pedibus eorum*,

quas i. e. (facultates) secum habebant, τὴν (ὑπόστασιν) μετ᾽ αὐτῶν uti Alexandrini bene vertunt. Conf. Exod. XI, 8. Jud. IV, 10.

7. כִּי עֵינֵיכֶם הָרֹאֹת *Sed oculi vestri viderunt.* Particula כִּי hic habet vim adversativam, „*sed* vos ipsi vidistis"; oppositum enim hoc est iis, quae Vs. 2. dicuntur, „non filios vestros alloquor".

9. לְמַעַן תַּאֲרִיכוּ יָמִים Conf. supra V, 16. אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ Conf. supra VIII, 7. Exod. III, 8.

10. לֹא כְאֶרֶץ מִצְרַיִם *Non ut terra Aegyptus*, quae fluviis et fontibus fere destituitur, conf. not. supra ad VIII, 7. 8. אֲשֶׁר תִּזְרַע אֶת־זַרְעֲךָ וְהִשְׁקִיתָ בְרַגְלְךָ *Quam serere sementem tuam, et* i. e. quam a te consitam *pedibus irrigare debebas.* Intelligendum hoc est de machinis, quibus Aegyptii aquam Niloticam hauriunt atque ad loca altiora deducunt, quae a Nilo non irrigantur. Describit illas machinas Philo, qui in Aegypto vixit, in libro *de confusione linguarum* T. I. p. 410. ed. Mangey. his verbis: "Ὥσπερ ἡ ἕλιξ τὸ ὑδρηλὸν ὄργανον ἔχει· κατὰ γὰρ μέσον αὐτῆς γεγόνασι βαθμοί τινες, ὧν ὁ γεωπόνος, ὅταν ἐθελήσῃ ποτίσαι τὰς ἀρούρας, ἐπιβαίνει μὲν, περιολισθαίνει δ᾽ ἀναγκαίως. ὑπὲρ δὲ τοῦ μὴ πίπτειν, συνεχῶς πλησίον ἐχυροῦ τινος ταῖς χερσὶ περιδράττεται, οὗ ἐνειλημμένος τὸ ὅλον σῶμα ἀπῃώρηκεν αὐτοῦ. ἀντὶ μὲν γὰρ ποδῶν χερσὶν, ἀντὶ δὲ χειρῶν ποσὶ χρῆται, ἵσταται μὲν γὰρ ἐπὶ χειρῶν, δι᾽ ὧν εἰσιν αἱ πράξεις· πράττει δ᾽ ἐν ποσὶν, ἐφ᾽ ὧν εἰκὸς ἵστασθαι. *Sicut se habet helix, instrumentum aquaticum. Nam, ejus in medio, gradus quidam, quibus agricola, ubi terras vult irrigare, insistit: circumvolvitur autem necessario: at ne decidat, semper firmum aliquid, quod prope est, manibus amplectitur, quo sustentetur, totum corpus habens pendulum: nam pedibus manuum vice, manibus, pedum vice utitur; stat enim manibus, per quas agere solemus, agit autem pedibus, quibus nos solemus stare.* Similem machinam describit Niebuhr *Reisebeschreib.* P. I.

p. 149., qui et iconem adjecit, quam nos in titulo hujus libri repeti curavimus. Vocatur talis machina ساقية تدير بالرجل *Saki tdir beridschel*, i. e. machina rigatrix, quae in gyrum circumagitur pedibus, id quod plane respondet Mosaico הִשְׁקִיתָ בְרַגְלְךָ *irrigasti pede tuo.* כְּגַן הַיָּרָק *Sicut hortum olerum* irrigare debes. Niebuhr machinam modo descriptam Kahirae ad horti irrigationem adhibitam vidit.

11. לִמְטַר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתֶּה־מָּיִם *Pluviae coelestis aquam bibit*, scil. terra Cananaea. Ita Palaestinam etiam describit Abulfeda, Hamathae rex, in sua *Syriae descriptione*, p. 9. *Palaestina*, inquit, *utitur pluvia, arboresque ejus et sata rigantur tantum a coelo, solam Neapolin excipias, quae scatet rivis manantibus. Palaestina fertilissima Syriae provincia est.* Illud ipsum vero, quod Palaestinae agri pluvia irrigantur, facit ut haec terra frumentum producat multo pinguius, quam Aegyptus, cujus segetes Nili tantummodo aquis irrigantur. Niebuhrius *Descript. Arab.* p. 152. largissimas exoptatissimasque Palaestinae narrat messes: messis enim, inquit, agri, qui fluviatili inundatur aqua, multo minoris aestimatur, quam qui pluviali fecundatur aqua, unde secundum exactam supputationem viginti modios prioris hujus tritici aequare quindecim tantummodo posterioris, et farinam quoque multo meliorem esse invenies. Hinc Arabum Geographi regiones dividere solent in *salubres*, i. e. eas, quae pluviali irrigentur aqua, et in *insalubres*, quae fluviatili inundentur aqua.

12. אֶרֶץ אֲשֶׁר־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ דֹּרֵשׁ אֹתָהּ *Terra in quam inquirit Jova*, cujus gerit curam, ut Ps. IX, 13. Job. III, 4. Hos. IX, 13. עֵינֵי יְהוָה *Oculi Jovae*, cura singularis Dei.

14. יוֹרֶה *Pluvia autumnalis*, quae etiam dicitur πρώϊμος seu *prima*, quod annus Hebraeorum e septimo mense, Octobri circiter nostro, incipit, in quo illa prima est. Cadit illa pluvia post jactam sementem, sub finem

Octobris perque Novembrem et Decembrem; per totam enim aestatem non pluit ad Septembrem usque, quo per paucos aliquando dies aridum solum pluvia recreatur. Post Decembrem desinunt imbres usque ad mensis Martii finem; quo vero tempore descendit rursus pluvia, messem antecedens, eam promovens, et segetem in stipulis suis implens. Haec pluvia dicitur מַלְקוֹשׁ (coll. Syriaco ܠܩܫ *tardavit, serotinus fuit*), a Graecis ὄψιμος, a Latinis *serotina*. Tempore messis nullus aut rarissimus tamen cadit imber, quod summo etiam jure maximas inter Palaestinae praerogativas est ponendum, quum in aliis regionibus messis tempore multae saepius et largae praecipitentur aquae. Ceterum dignus est, qui hac de re legatur Russel *Natural History of Aleppo*, p. 14. edit. primae, s. P. I. p. 90. vers. german. edit. secundae. Cf. Geo. Frid. Walchii et Joh. Gottl. Buhlii *Calendaria Palaestinae oeconomica*, sub memoratis mensibus, et *das alte u. neue Morgenl.* P. VI. No. 438. p. 192.

15. וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ *Comedes et saturaberis;* maxima erit omnium fructuum terrae copia.

16. פֶּן־יִפְתֶּה *Ne pelliciatur* ad errorem, Job. XXXI, 27. Hos. VII, 11.

18—20. Conf. not. supra ad VI, 8. 9.

21. כִּימֵי הַשָּׁמַיִם עַל־הָאָרֶץ *Sicut dies coeli super terram*, seu *secundum tempus coeli super terram.* Quae phrasis idem valet, quod aliis in locis vox עוֹלָם, h. e. *quam diutissime, perpetuo.*

23. וִירִשְׁתֶּם *Ut*, deletis potentioribus illis gentibus, agros et facultates earum *possideatis*, conf. supra I, 12. XII, 29.

24. כָּל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר תִּדְרֹךְ כַּף־רַגְלְכֶם בּוֹ *Omnis locus, quem calcaverit planta pedis vestri*, h. e. quocunque arma circumtuleritis inter hos fines, ejicietis atque expelletis veteres colonos. מִמִּדְבָּר *A deserto*, scil. Zin sive Paran, i. e. a parte australi. הַלְּבָנוֹן positum pro עַד־הַלְּבָנוֹן

usque ad Libanon. Opponuntur enim hic ditionis Israeliticae fines septentrionales et meridionales extremi, ut in verbis sequentibus occidentales et orientales. יָם הָאַחֲרוֹן *Mare occidentale*, i. e. mediterraneum, quod est Palaestinae ab occidente. Quemadmodum קֶדֶם, *pars antica*, mundi oriens est, Num II, 2., ita אָחוֹר *postica*, est occidens.

25. לֹא־יִתְיַצֵּב אִישׁ בִּפְנֵיכֶם *Non sistet se vir contra faciem vestram*, nemo vobis resistet. פַּחְדְּכֶם וּמוֹרַאֲכֶם יִתֵּן יְהוָה *Terrorem et tremorem vestri dabit*, injiciet *Jova*, conf. Genes. XXXV, 5. Exod. XXIII, 3.

26. רְאֵה *Vide*, Singularis pro Plurali *videte*, videat unusquisque vestrum. אָנֹכִי נֹתֵן לִפְנֵיכֶם *Propono vobis*. בְּרָכָה וּקְלָלָה *Benedictionem et exsecrationem*, felicitatem et infelicitatem, ut eligatis, infra XXX, 15. 19.

27. אֲשֶׁר תִּשְׁמְעוּ *Si audieritis*, i. e. obedieritis. אֲשֶׁר hic valet idem quod אִם *si*, confer 1 Reg. VIII, 31.

29. וְנָתַתָּה אֶת־הַבְּרָכָה *Tum dabis* sive *pones*, i. e. pronunciabis, pronunciandam curabis *benedictionem*. Montes *Garizim* et *Ebal* in ea terrae Canaan regione siti erant, quae postea obtigit tribui Ephraim. Urbs Sichem, quae hodie dicitur نابلس *Nablos*, inter eos montes media erat, et ita quidem ut Garizim ad austrum, Ebal ad septemtrionem illius urbis esset. Γαριζαίου μὲν τοῦ ἐκ δεξιῶν κειμένου, τοῦ δὲ ἐκ λαιῶν Γίβαλον (עֵיבָל) προσαγορευομένου, dicit Josephus *Antiqq.* Lib. IV. Cap. 8. §. 45., et Lib. V. Cap. 7. §. 2. montem Garizim imminere urbi Sichem testatur his verbis: Τὸ ὄρος τὸ Γαριζεὶμ ὑπέρκειται δὲ τῆς Σικίμων πόλεως. Ceterum mons גְּרִזִים nomen videtur accepisse a جرز *abscindere*, quod verbum usurpatur de qualibet resectione vel amputatione, uti arborum, tritici etc. quo significatu hoc verbum ponit Saadias Genes. XXXVII, 7. Hinc גְּרִזִים notabit *scissores*, qui amputandi munere funguntur, *messores*, qui frumentum resecant. Mons ille itaque dictus erit

mons messorum ob fertilitatem, a qua hic mons erat commendatus, opposite ad Ebal, qui sterilis erat. Alii a populo גִּרְזִי, cujus mentio fit 1 Sam. XXVII, 8., montem illum nomen nactum esse existimant. Quod autem adtinet ad עֵיבָל, hoc nomen conferendum videtur cum Arabico عبل *foliis nudare arborem*, sive cum derivato أعبل *saxa albicantia*, et *mons* ipse, *in quo tales lapides inveniuntur*, quae suadere videntur, vel a sterilitate vel a saxis montem illum fuisse appellatum. Testatur quoque MAUNDRELL in sua itineris ab Aleppo Hierosolymam facti descriptione p. 8. vers. germ. montem Ebal sterilem esse et saxosum, Garizim autem fontibus, hortis, vineis et olivetis amoenissimis instructum. Sic ipsa utriusque montis facies bene et male precandi ritum in eo peragendum luculenter exprimebat. Conf. quae de his montibus disputavit RELANDUS in *Dissertationibus Miscellaneis*, P. I. p. 121. seqq. et in *Palaestina*, p. 503., nec non BACHIENE in *Palaest. Descript.* P. I. Vol. I. §. 97—100.

30. הֲלֹא h. l. quod הִנֵּה vid. not. supra ad II, 11. אַחֲרֵי דֶּרֶךְ מְבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ *Post viam*, i. e. in latere viae regiae, quae pergit *ad occasum solis.* בְּאֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי הַיֹּשֵׁב בָּעֲרָבָה *In terra Cananaeorum, qui habitant in campestribus.* Regio enim a mari mediterraneo usque ad Sichem, quae regio igitur ad occasum montis Garizim est, plana existit atque campestris, ad orientem versus montana et saxosa; sic ut ipsi illi montes quasi in confinio regionis montosae et campestris siti sint. Vid. VOLNEY *Itiner.* P. II. p. 243. vers. germ. מוּל הַגִּלְגָּל *E regione Gilgal.* Non est intelligendum illud *Gilgal* prope Jerichuntem, quod post mortem demum Mosis a Josua id nomen accepit, Jos. V, 8., sed regio vel urbs quaedam Galilaeae, cujus mentio fit Jos. XII, 23. Vide RELANDI *Dissertatt.* P. I. p. 129—132. אֵצֶל אֵלוֹנֵי מֹרֶה Conf. Genes. XII, 7. et not. ad eum loc.

32. אָנֹכִי נֹתֵן לִפְנֵיכֶם Vid. supra ad IV, 8.

CAP. XII.

Deastrorum cultus exterminatio denuo inculcatur. Offerri jubentur Sacrificia in eo loco, quem ad eum finem Jova electurus est, eodemque in loco occisis pacificis victimis stato tempore sacras solemnesque epulas jubentur Hebraei instituere. Extra statos festosque dies istos posse ubique occidi pecora et carnes edi, abstinendum tamen sanguinis esti.

2. וְתַחַת כָּל־עֵץ רַעֲנָן *Sub omni arbore virente*, quascunque aediculas aut aras sub lucorum umbra invenietis. Quovis modo cavet Moses, ne qua idololatriae occasio supersit. Conf. supra Cap. VII.

3. וַאֲשֵׁרֵיהֶם Vid. supra VII, 5. וְאִבַּדְתֶּם אֶת־שְׁמָם מִן־הַמָּקוֹם הַהוּא *Et perdetis nomen eorum ex hoc loco.* Ut nulla amplius mentio Deorum fiat, fanis solo aequatis.

4. לֹא־תַעֲשׂוּן כֵּן לַיהוָה אֱלֹהֵיכֶם *Non ita Jovam Deum vestrum coletis.*

5. לָשׂוּם אֶת־שְׁמוֹ שָׁם *Ad ponendum nomen suum ibi.* Idem est quod infra Vs. 11. לְשַׁכֵּן שְׁמוֹ שָׁם, *ad residere faciendum nomen ejus ibi*, ut ei sacra ibi fiant. *Nomen* hic significat invocationem et cultum Dei. לְשִׁכְנוֹ תִדְרְשׁוּ *Habitaculum ejus quaeretis.* לְשִׁכְנוֹ cum Syro est vertendum ut nomen, ut Dathius quoque fecit. Pro בָּאתָ *venies* codex Samaritanus exhibet באתם, quod Verbum plurale et Suffixa pluralia praecesserunt. Sensus: ad hoc ejus domicilium convenietis, ut eum consulatis, scil. per Urim et Thummim. Quod hic Jova unico tantum loco ritu solenniori colendus praecipitur, in quo ipso loco et decimas ac primitias offerri (infra XIV, 23. seqq. XV, 20. XXVI, 2.), ibique festum paschatos (XVI, 5. seqq.), festum pentecostes (ib. Vs. 11.) et festum tabernaculorum (ib. Vs. 16. seqq.) celebrari, ibi denique de causis con-

troversis sacerdotes consuli oportebat (XVII, 8. seqq.), de Wette in *Dissertat.* in Prooemio ad hunc librum supra p. 458. not. 3. a nobis laud. ad templi Hierosolymitani et Levitarum auctoritatem sanciendam spectare arbitratur, et inter argumenta serioris, qua hic liber scriptus sit, aetatis habet. Exstare enim Exod. XX, 21. legem, qua de *uno*, quo sacra secunda sint, loco nihil omnino cautum, imo pluribus locis sacrificia offerri permissum, certe non prohibitum est. Sed quis non videt, pertinere hanc legem ad illud tempus, quo tabernaculum nondum exstructum esset? Quod ipsum sibi responsum iri, ipse praevidit Vir Doctissimus (l. l. p. 13. not.), sed nihil apud se valere ait, quippe cui persuasum sit, Pentateuchum posteriore aetate ortum esse et e pluribus libellis compositum. Nos vero et alii, quibus ista de Pentateuchi aetate et origine sententia inconcussis argumentis nequaquam evicta videtur, haud dubitamus in ea quam supra dedimus legis Exod. XX, 21. explicatione acquiescere.

6. וְזִבְחֵיכֶם *Salutares vestrae,* i. e. eucharisticae victimae, de quibus Levit. III. וְאֵת מַעְשְׂרֹתֵיכֶם וְאֵת תְּרוּמַת יֶדְכֶם *Decimas et oblationes manuum vestrarum*, i. e. laborum vestrorum; de quibus itemque de votis, spontaneis donariis ac primogenitis, vid. Num. XVIII., de votis etiam et primogenitis Levit. Cap. ult.

7. וַאֲכַלְתֶּם־שָׁם לִפְנֵי יְהוָֹה אֱלֹהֵיכֶם *Et comedetis, ibi in conspectu Jovae, Dei vestri.* Solebant Israelitae iis solemnitatibus, quibus ad locum tabernaculi conveniebant (ter autem in anno hoc fiebat), agitare convivia et epulas illo loco, et hoc erat, *comedere, epulari, laetari in conspectu Dei.* Ad has epulas praeter domesticos et amicos invitabat is, qui epulas instituebat, Levitas, viduas, pupillos, advenas. De Levitis infra habes Vs. 12. 18. 19., et infra XIV, 27. 29. De ceteris satis expressum est XVI, 11. 14. Constabant autem hae epulae praecipue secundariis quibusdam decimis annuis, quae post decimas Leviticas separabantur; praecipit Moses de iis quoque infra

XIV, 22. Eae vel ipsae vel in pecuniam redactae ad tabernaculi locum conferebantur, et ex iis deinde pacificae victimae ceteraque, quae ad epulas necessaria erant, comparabantur. De his et aliis generibus decimarum, vid. Levit. XIX. Accedebant ad harum epularum impensas etiam alia, quorum infra Vs. 17. mentio fit. Hinc intelligitur, cur Moses dicat אֲכַלְתֶּם וּשְׂמַחְתֶּם בְּכֹל מִשְׁלַח יֶדְכֶם *comedetis et laetabimini in cunctis ad quae miseritis manum;* hae enim decimae colligebantur et separabantur ex proventu annuo, qui manuum labore provenerat. אֲשֶׁר *Nam, quia,* ut Gen. XXXIV, 27. 1 Reg. VIII, 33.

8. Sensus: tum non ea omnia vobis licebunt, quae hic vobis licent, ubi pro arbitrio nostro vivimus. Moses non exigebat accuratam omnium legem suarum observationem dum Israelitae erant in deserto, multis rebus ad sacra necessariis destituti, et nondum satis adsueti novarum legum jugo.

9. אֶל־הַמְּנוּחָה *Ad requiem,* ad locum, ubi requies ab hostibus erit.

10. Hic Versus est prothesis; *quum trajecto Jordane habitaveritis etc.* (וְהֵנִיחַ *et requiem dederit*); sequitur Versu.

11. Apodosis: tum ad locum, quem ille ad domicilium suum elegerit, afferre debetis etc. תְּרוּמַת est nomen satis late patens; hic significat *oblationes voluntarias,* non votivas, nam de his sequitur. מִבְחַר נִדְרֵיכֶם *Electionem votorum vestrorum,* quod vota de melioribus rebus erant solvenda, vid. Levit. XXII, 20. seqq.

12. וּשְׂמַחְתֶּם *Laetamini;* significantur hilaria convivia, quae agitare licebat solventibus vota, aut decimas illis absumentibus. Sapientissimum autem hoc fuit institutum, ne a religione abalienarentur plebis animi; praesertim cum is mos esset omnium, quas Israelitae viderant, gentium, ut festos conventus cum hilaritate celebrarent.

13. עֹלֹתֶיךָ *Holocausta tua,* videntur sub his intelligi cetera quoque genera hostiarum.

14. Abrogatur h. l. lex de carne non comedenda nisi in epulis sacrificalibus, conf. not. ad Levit. XVII, 3.

15. רַק בְּכָל־אַוַּת נַפְשְׁךָ *Verumtamen in omni desiderio animae tuae*, i. e. pro lubitu vestro. תִּזְבַּח *Mactare* poteatis; mactare licet. כְּבִרְכַּת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר נָתַן־לָךְ *Juxta benedictionem, quam dedit tibi Deus*, pro ratione facultatum, quas dederit tibi Jova. בְּכָל־שְׁעָרֶיךָ *In omnibus portis*, i. e. urbibus *tuis*; cf. not. ad Exod. XX, 10. כַּצְּבִי וְכָאַיָּל *Sicut gazellam et cervum*, i. e. ut cibum vulgarem. Illa enim animalia munda quidem erant ad privatos usus, sed in sacrificiis ea offerre non licebat.

16. רַק הַדָּם לֹא תֹאכֵלוּ Conf. Levit. III, 17. et infra XV, 23. כַּמָּיִם *Sicut aquam*, i. e. quasi rem profanam et nullo ritu sacro.

17. לֹא תוּכַל *Non potes*, scil. licite, non licebit tibi, ut לֹא נוּכַל Genes. XXXIV, 14. מַעְשַׂר דְּגָנְךָ וְתִירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ Conf. infra Cap. XIV, 22. seqq. Levit. XXVII, 30. וּבְכֹרֹת בְּקָרְךָ וְצֹאנֶךָ *Et primogenita bovilli tui et ovilli pecoris*. Primogenita comedenda non erant in cujusque domo sed in loco seu urbe, ubi tabernaculum sacrum erat, Vs. sequ. At primogenita integra cedebant sacerdotibus, ex Num. XVIII, 17. Sed videtur sicut decimarum, ita quoque primogenitorum duplex fuisse genus. De decimis vid. not. supra ad Vs. 7. Sic in animalibus quoque id, quod post primogenitum Deo sacrum primo natum esset ad epulas sacras adhiberi debebat. Hoc proprie quidem fuit secundo genitum, sed potuit tamen primogenitum vocari respectu domini animal possidentis, cui primum illud partu obveniebat. Clericus quidem ad h. l. existimat בְּכוֹר hic denotare *optimum* seu *pinguissimum* ex usu hujus vocis satis noto, quo nonnumquam pro praestantissimo in suo genere dicitur. Sed huic sententiae obstat locus infra XV, 19., ubi eadem lex repetita extat, ibique dicitur *omnis*, כָּל־הַבְּכוֹר. Sed durissima lex fuisset, ut scite Dathius monet, si omnia armenta pinguia epulis sacrificalibus debuissent insumi. Melius placet sententia Bon-

frerii, putantis, primogenita generis masculini offerenda fuisse Deo, sexus vero feminei in loco tabernaculi sacri comedenda. De his igitur hic esset sermo. וּתְרוּמַת יָדְךָ *Oblationem elatam manus tuae*, i. e. labore vestro acquisitam. Intelliguntur enim primitiae fructuum quarto anno in loco tentorii sacri in epulis sacrificalibus absumendae, ex praecepto Levit. XIX, 23. 24. dato.

19. הִשָּׁמֶר־לְךָ פֶּן תַּעֲזֹב אֶת־הַלֵּוִי *Cavete, ne negligatis Levitas.* כָּל־יָמֶיךָ עַל־אַדְמָתֶךָ *Omnes dies tuos super terram tuam*, i. e. numquam.

23. רַק חֲזַק *Tantum fortis esto*, persta in eo, ut 1 Paral. XXVIII, 7., constanter abstine ab esu sanguinis. כִּי הַדָּם הוּא הַנָּפֶשׁ Conf. not. ad Genes. IX, 4. Levit. XVII, 11. 14.

26. רַק קָדָשֶׁיךָ *Tantum sanctitates tuas*, i. e. quae a te consecrata erunt, Levit. XXII, 16. Hoc pertinet ad superiora, docetque Moses, nequaquam opus esse, ut ad altare ducerent pecudes omnes, quibus vesci vellent, sed eas tantummodo, quae victimarum loco haberentur aut ex voto essent solvendae.

27. וְעָשִׂיתָ עֹלֹתֶיךָ *Facies*, i. e. offeres *holocaumata tua.* Vid. de his Levit. I, 3. seqq.

29. כִּי־יַכְרִית *Si exsciderit.* לָרֶשֶׁת אֹתָם *Ad haereditandum*, i. e. possidendum *eos.* Conf. Cap. XI, 23.

30. פֶּן־תִּנָּקֵשׁ אַחֲרֵיהֶם *Ne in laqueum incidas post eos*, scil. eundo, eos imitando. — אֵיכָה יַעַבְדוּ *Quomodo colunt?* Non eo consilio de cultu idolorum inquirere debetis, ut eum imitemini.

CAP. XIII.

Jubentur falsi Prophetae occidi, qui populum a Jovae cultu conati fuerint ad deastrorum cultum avertere. Idem praecipitur de quolibet alio, quantumvis amicus vel sanguine propinquus extiterit. Urbes autem, quae a nonnullis civibus et contribulibus suis passae sibi fuerint aliorum deorum cultum persuaderi, exterminari et anathemate perdi jubentur.

1. Hic Versus pertinet ad Caput praecedens, et prohibet, ne quid Israelitae in ritibus cultus divini praeceptis immutarent, accommodando se ad Cananaeorum mores abominabiles; id enim indicat loquutio וְלֹא תֹסֵף עָלָיו וְלֹא תִגְרַע מִמֶּנּוּ *nec addas ei nec detrahas quidquam.*

2. חֹלֵם חֲלוֹם *Somnians somnium*, qui arrogat sibi somnum propheticum; qui dicit se somnia *θεοπεμπτὰ* habere eaque promulgat quasi monita divina. וְנָתַן *Et dederit*, i. e. verbis pronuntiaverit, ut 1 Reg. XIII, 3. 5. Voces אוֹת et מוֹפֵת indicant *res miras, insuetas, prodigiosas, quas aliquis praedicit et quae implentur.* Ejusmodi res plebi ignotas peritus rerum naturalium impostor nosse iisque ad decipiendam plebem abuti potest. Conf. Michaelis *Jus Mosaic.* P. V. §. 245.

6. יוּמָת כִּי דִבֶּר־סָרָה עַל־יְהוָה Talis vates aut somniator *morte afficiatur, quia suasit defectionem a Jova. Moriatur* lapidatione (conf. Vs. 11.), quia primariam civitatis Israeliticae legem de uno Deo creatore colendo evertere et plurium Deorum cultum inducere studuit. Ceterum conferendus est Michaelis in *Jure Mosaico*, P. V, §. 252. 253. לְהַדִּיחֲךָ *Ad depellendum* vel avertendum *te*, Vs. 11. 14. מִן־הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוְּךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ *A via quam tibi praecepit Jova, Deus tuus*, a cultu divino legibus

divinis sancito. וּבִעַרְתָּ הָרָע *Tolles itaque talem hominem malitiosum.*

7. כִּי יְסִיתְךָ אָחִיךָ *Cum incitaverit te* vel *frater tuus.* אֵשֶׁת חֵיקֶךָ *Uxor sinus tui,* quae in sinu tuo cubat, i. e. tibi carissima. Conf. infra XXVIII, 54. 56. Mich. VII, 5. אוֹ רֵעֲךָ אֲשֶׁר כְּנַפְשְׁךָ *Sive proximus tuus qui instar animae tuae,* quem sicut te ipsum amas, amicus tuus dilectissimus.

9. לֹא־תֹאבֶה לוֹ *Non adsentieris illi,* cf. infra XXXIII, 9. לֹא תָחוֹס עֵינְךָ עָלָיו *Ne parcat oculus tuus ei,* non debes ei parcere. Eandem phrasin vide supra VIII, 16., et cf. not. ad Ezech. V, 11.

10. כִּי הָרֹג תַּהַרְגֶנּוּ *Sed occides eum,* non privata auctoritate, ita enim haec lex innumeris caedibus occasionem praebuisset, si cuilibet homicidae satis fuisset praetexere, sese ab altero ad idololatriam pellectum. Sed jam ex iis, quae hic adduntur, satis liquet, exspectandam fuisse sententiam judicis et auctoritatem publicam, cum sententiae executio coram toto populo fieri deberet. Hinc Alexandrini habent, ἀναγγέλλων ἀναγγελεῖς περὶ αὐτοῦ, *annuntiabis de eo.* יָדְךָ תִּהְיֶה־בּוֹ בָרִאשׁוֹנָה לַהֲמִיתוֹ *Manus tua sit in eo primum ad occidendum eum,* i. e. ad supplicium, quo talis erit adficiendus, tu primum admovebis manus; tu delator vel testis primus lapidationem incipies. Id in omni lapidatione fieri solebat, cf. infra XVII, 7. Joh. VIII, 5. 7.

14. Vocem בְּלִיַּעַל Michaelis in *Supplemm.* p. 1149. ab *ascendendi* significatu, quem Verbo יָעַל tribuit, proprie denotare putat *minime altum,* et morali significatione sumtum, *abjectum ad omnia scelera et dedecora* (*niederträchtig, weggeworfen*). Sed Verbi יָעַל forma Cal quae non occurrit in V. T. haud diversae significationis ab Hiphil, הוֹעִיל *profuit,* fuerit, ut בְּלִי יָעַל propric sit *qui nil prodest,* unde אֲנָשִׁים בְּנֵי בְלִיַּעַל *nullius frugi homines* erunt. Plura de hac voce disseruimus ad Ps. XVIII, 5. Vol. I. p. 473. seqq. edit. sec.

15. וְדָרַשְׁתָּ *Tum inquires* in eam rem. הֵיטֵב *Bene faciendo*, quam optime potes, diligentissime, ut supra IX, 21. וְהִנֵּה *Si*, ut Levit. XIII, 5. נָכוֹן הַדָּבָר *Certum*, ut Genes. XLI, 32.

16. הַחֲרֵם אֹתָהּ *Internecioni devovendo eam*, Levit. XXVII, 29. Num. XXI, 2. Similem legem vide Exod. XXII, 19.

17. וְאֶת־כָּל־שְׁלָלָהּ כָּלִיל *Et totam ejus* (urbis) *praedam in totum*. Sapienter hoc fuit institutum, ne ob divitias vicinis invidiosas et avide diripiendas talis urbs deleretur.

CAP. XIV.

Ritus quidam Gentium funebres prohibentur. Servandum discrimen animalium mundorum et immundorum. Nonnullae aliae leges de decimis, ubi et quibus in rebus eae consumendae sit, feruntur.

1. לֹא תִתְגֹּדְדוּ *Non incidetis* scil. carnem vestram cultro aut unguibus, conf. Levit. XIX, 28. וְלֹא־תָשִׂימוּ קָרְחָה בֵּין עֵינֵיכֶם *Neque ponatis calvitiem inter oculos vestros*, in fronte resectis crinibus, qui imminent oculorum interstitio. Non tondebitis capitis partem, quae respondet parti illi, quae est inter oculos. לָמֵת *Propter mortuum.*

2. Ex Michaelis sententia Moses in hoc Versu populo Israelitico spem immortalitatis animi et vitae post mortem ostendit. Equidem vero fateor, me hoc videre non posse in Mosis verbis. Videtur potius ille lugendi mos apud gentes Cananaeas idololatricas usitatus fuisse, et fortasse cum aliqua superstitione conjunctus. Vult igitur Moses h. l. talem ritum non esse imitandum a populo, quem sibi elegerat Jova.

4. Cum iis, quae nunc sequuntur, conferendum est Levit. XI, 2. seqq.

5. צְבִי *Gazellae* species, Antilope Dorcas. De hoc animali ejusque usu ad esum fusius egimus in adpendice ad librum Arviosianum, qui de moribus Arabum Nomadum agit, p. 225. seqq. Cf. Bocharti *Hieroz.* P. I. L. III. Cap. 25. T. II. p. 311. edit. Lips. יַחְמוּר haud dubie idem est animal quod Arabes etiamnum vocant يحمور, et de quo multa ex Arabicis scriptoribus excerpsit Bochartus *Hieroz.* P. I. Lib. III. Cap. 22. T. II. p. 284. edit. Lips. Est animal circa Euphratem frequens ex gazellarum genere, rufum, cervo simile et serratis cornibus. Nomine אַקּוֹ plerique veterum interpretum, tres Chaldaei, duo Arabes, Syrus ac plerique Judaei intelligunt *ibicem.* Alexandrini et Vulgatus vocabulum אַקּוֹ in versione omiserunt. Nil liquet de hujus nominis significatu, cf. Bochartum l. l. Cap. 19. et nos ad eum T. II. p. 267. De דִּישֹׁן copiose disputavit Bochartus l. l. Cap. 20. Sequitur is Alexandrinos, qui vertunt *πύγαργον*, quo nomine hodie historiae naturalis scriptores insigniunt gazellam quandam maculas in clunibus albas cinereasve habentem. Veterum versiones diligenter contulit Michaelis in *Supplmm.* p. 433. et in *Quaestt. Arabicc.* Qu. 85. Cf. annotationes nostras ad Bochartum T. II. p. 269. תְּאוֹ Bochartus l. l. Cap. 28., probare studuit indicare *orygem*, speciem quandam gazellarum in Aegypto et Africa frequentem. Sed Shaw in *Itinerario* p. 359. vers. germ. non *orygem*, sed *bubalum* esse contendit. Cf. nott. nostras ad Bochartum T. II. p. 369. זֶמֶר Alexandrini, Vulgatus et Arabs uterque intellexerunt *camelopardalum*, nobis quoque (nomine Arab. زرافة) *Girafe* dictum. Sed de hoc animali nostro loco non est cogitandum, quod intimae tantum Aethiopiae est indigenum; neque verisimile, Mosem Israelitis in Palaestina degentibus vetuisse esum animalis Aethiopici. Bocharto l. l. Cap. 21. זֶמֶר est *rupicapra*, sed ex etymologicis solum argumentis. Plura

vide in Michaelis *Supplemm.* p. 627. seqq. et nott. nostras ad Bochart. T. II. p. 279.

6—12. Confer cum his versibus Levit. XI. et ibi nott.

13. Vox הַדַּיָּה non extat in Levitico, ex omissione, ut suspicatur Bochartus l. l. Cap. 9. T. II. p. 782. librariorum, qui propter ὁμοιόπτωτον duarum vocum הָאַיָּה et הַדַּיָּה posteriorem omiserint. Attamen h. l. illud vocabulum omittitur quoque ab Alexandrinis et Samaritanis. Ceterum הַדַּיָּה Bocharto est *vultur*, aliis *milvus*. Sed neutra interpretatio certis argumentis nititur.

21. לֹא תְבַשֵּׁל גְּדִי בַּחֲלֵב אִמּוֹ Conf. not. ad Exod. XXIII, 19.

22. עַשֵּׂר תְּעַשֵּׂר *Decimando decimabis.* Sermo est de decimis secundinis, de quibus oonfer not. ad XII, 6. הַיֹּצֵא הַשָּׂדֶה *Exeuntis agri* sive *in agro*, i. e. quod nascitur in agro. Cum ב quidem hoc modo construitur יָצָא 1 Reg. V, 13.

23. לְמַעַן תִּלְמַד לְיִרְאָה *Ut discas timere*, h. e. ut solius Dei colendi consuetudinem contrahas. Nam לָמַד hoc interdum significat, ut Jerem. XII, 23. Nec saue quidquam plebem magis adficit et sacris addictiorem reddit quam πανηγύρεις et convivia sacris mista. Conf. quoque not. ad Exod. XXXIII, 14.

24. וְכִי־יִרְבֶּה מִמְּךָ הַדֶּרֶךְ *Et si multa fuerit prae te via*, quodsi via fuerit longior, quam ut decimam eo ferre possis. כִּי יְבָרֶכְךָ יְהוָה *Nam benedicet tibi Jova*, locupletabit te proventibus annuis.

25. וְנָתַתָּה בַּכָּסֶף *Tum dabis illam* decimam *in pecunia*, tum eas pecunia permutare licet. וְצַרְתָּ *Et ligabis*, in crumenam recondes, conf. 2 Reg. V, 23.

26. כֹּל אֲשֶׁר תִּשְׁאָלְךָ נַפְשְׁךָ *Omne quod petierit a te anima tua*, quod concupiscas. Similis phrasis Coll. II, 10.

28. מִקְצֵה שָׁלֹשׁ שָׁנִים *A fine trium annorum*, tertio quoque anno, cf. infra XV, 1. Jerem. XXXIV, 14. — וְהִנַּחְתָּ *Et depones* eam, XXVI, 10.

CAP. XV.

De debitis septimo quoque anno non exigendis, de servorum manumissione et primogenitis secundariis praecipitur.

1. מִקֵּץ שֶׁבַע־שָׁנִים *Ad fine septem annorum*, septimo quoque anno, cf. supra XIV, 28. infra XXXI, 10. שְׁמִטָּה *Remissionem* debitorum et servorum dimissionem.

2. וְזֶה דְּבַר הַשְּׁמִטָּה *Haec* vero est *res*, i. e. ratio *remissionis*. Ita דָּבָר vertendum quoque est infra XIX, 4. 1 Reg. IX, 15. שָׁמוֹט *Remittendo* scil. remittat. Ad quod statim est referendum יָדוֹ, debitor jubetur שָׁמוֹט יָדוֹ *manum suam remittere*, scil. a debitore, h. e. debitum ab eo non exigere. בַּעַל מַשֵּׁה *Dominus crediti*, i. e. creditor, sicuti Genes. XXXVII, 19. בַּעַל הַחֲלֹמוֹת *dominus somniorum* est *somniator*; et Proverb. XVIII, 9. בַּעַל מַשְׁחִית *destructor*. Ceterum observat Dathius, vocem מַשֵּׁה non esse punctandam per Tsere, ut sit in statu constructo cum sequenti יָדוֹ, sed per Segol. אֲשֶׁר יַשֶּׁה בְּרֵעֵהוּ *Quod mutuo dedit* et exacturus esset a proximo suo, Cap. XIV, 10. לֹא יִגֹּשׂ אֶת־רֵעֵהוּ *Non urgeat proximum suum*, non exigat ab eo. Exod. V, 6. 2 Reg. XXIII, 35. Alexandrini, οὐκ ἀπαιτήσεις. כִּי־קָרָא *Cum proclamaverit*, scil. proclamans, i. e. cum indicta, proclamata fuerit. Levit. XXIII, 4. XXV, 10. קָרָא hic subaudito Participio ejusdem Verbi sumendum est passive sive impersonaliter, ut Genes. XI, 9. שְׁמִטָּה לַיהוָה *Remissio Jovae*, annus morae in honorem Jovae. — Ceterum facile quisque intelligit, Mosem hic non jubere, ut septimo quo-

que anno creditores debitoribus suis nomina contracta prorsus remittant, neque umquam ea ab his exigant. Sed legislator tantum praecipit, ne septimo quoque anno, qui erat sabbathicus, debita exigantur a pauperibus, qui eo anno, quo nullos ex agris proventus percipiebant, non erant solvendo; moram igitur his esse hoc anno concedendam. Sequenti autem, quo ad agrorum suorum culturam iterum redire poterant, utique licitum fuit, debita exigere. Vide Michaelis *Jus Mosaic.* P. III. §. 157. p. 106. seqq.

3. אֶת־הַנָּכְרִי תִּגֹּשׂ *Alienigenam urgebis*, ab alienigena exigere licet debitum septimo etiam quoque anno. — וַאֲשֶׁר — יָדֶךָ *Sed quod fuerit tibi apud fratrem, id remittet manus tua*, i. e. popularibus vestris in eo quod vobis debent, moram date. אָח h. l. est popularis, civis Hebraeus.

4. אֶפֶס כִּי לֹא יִהְיֶה־בְּךָ אֶבְיוֹן *Attamen non erit inter te pauper.* Sensus est: quamvis damnum videamini pati, dum remittitis debita in anno remissionis, tamen non eritis pauperes, quia Deus vos ditabit, uti sequitur. Paulo aliter hunc Versum interpretatur Aben-Esra, hoc videlicet modo: non est, quod metuatis hanc legem vobis fraudi futuram. Nam si obtemperaveritis meis praeceptis, adeo multiplicabo ea, quibus opus habetis, ut nullus inter vos pauper futurus sit, cui mutuo quicquam dandum sit. Minus recte nonnulli, ut Michaelis, אֶפֶס כִּי vertunt *praeterquam quod*, *excepto quod*. Quasi sensus esset hic: remittat debitum, nisi si non fuerit inter te egens, aut qui opus habeat. At hunc semper futurum esse, innuitur infra Vs. 7. 11. Et si non; praecepto hoc non fuisset opus. Neque enim dubium esse potest, remissionem debiti non spectasse nisi ad pauperes, et divites hoc privilegio non esse comprehensos. Ita *promissio* hic quidem est, utut non *absoluta*, quasi nulli futuri pauperes, sed *restricta*, quod ideo non futuri tales, quia anno remissionis benignos se gererent erga egenos.

6. וְהַעֲבַטְתָּ גּוֹיִם רַבִּים *Ita ut mutuo dare possitis multis gentibus.* וּמָשַׁלְתָּ בְּגוֹיִם רַבִּים וּבְךָ לֹא יִמְשֹׁלוּ *Imperabitis multis gentibus, vobis vero illae non imperabunt.* Debitor, qui non par erat solvendo, creditoris servus fieri debebat. Israelitis igitur h. l. immunitas ab hujusmodi servitute et dominium in peregrinos debitores solvendo impares promittitur.

7. לֹא תְאַמֵּץ אֶת־לְבָבְךָ *Non obfirmabis cor tuum,* ne sis immisericors.

8. דֵּי מַחְסֹרוֹ אֲשֶׁר יֶחְסַר לוֹ *Sufficientiam defectus ejus, qui deficit ei,* i. e. quantum satis est ad ejus inopiae subveniendum, conf. Levit. XXV, 26. 28.

9. הִשָּׁמֶר — בְלִיַּעַל *Caveas ne sit verbum cum corde tuo nequam* (de בְלִיַּעַל vid. supra ad XIII, 14), i. e. caveas, ne oboriatur tibi cogitatio scelesta, nequam. וְרָעָה עֵינְךָ בְּאָחִיךָ *Et ne sit malignus oculus tuus in fratrem tuum.* Sicut *oculos bonus* indicat animum beneficum, benevolum (ut Preverb. XXII, 9.), ita *oculus malus* dicitur de animo *malevolo, inhumano,* ut Proverb. XXIII, 6. וְקָרָא עָלֶיךָ אֶל־יְהוָה *Conqueretur de te apud Jovam.*

12. כִּי יִמָּכֵר לְךָ אָחִיךָ *Quum venditus fuerit,* s. *se vendiderit, tibi frater,* popularis, *tuus,* vid. Exod. XXI, 2. Levit. XXV, 39.

13. לֹא תְשַׁלְּחֶנּוּ רֵיקָם *Non dimittes eum vacuum,* ne nimia paupertate iterum operam suam in sexennium addicere cogatur.

14. הַעֲנֵיק תַּעֲנִיק לוֹ *Donabis eum.* Verbum עָנַק proprie est *collari ornare,* ut Arab. عنق, hinc, *ornare donis.* מִצֹּאנְךָ *Ex pecore minore,* veluti ovem unam duasve, quae anno sabbathico ubique inveniebant liberum pascuum. וּמִגָּרְנְךָ *Ex area tua,* ex frumento. מִיִּקְבֶךָ *Ex torculari tuo,* i. e. ex vino, oleoque. Haec lex non extat Exod. XXI. Forsasse tamen id, quod hic praecipitur, jam ante Mosem heri mites erga servos fideles facere solebant.

16. Conf. Exod. XXI, 5. 6. ibique not.

17. וְאַף לַאֲמָתְךָ תַּעֲשֶׂה־כֵּן *Ancillae tuae quoque faciet ita*, i. e. ancillam quoque non dimittere debes vacuam; nam auris perforatio in ancillis non habuit locum.

18. כִּי מִשְׁנֶה שְׂכַר שָׂכִיר עֲבָדְךָ שֵׁשׁ שָׁנִים *Nam duplicem mercedem mercenarii servivit tibi sex annis;* h. e. eandem operam tibi navavit per sexennium, quam duo mercenarii navassent, et quod fecit, ad id praestandum duobus mercenariis opus fuisset. Ac revera durior est conditio servi quam mercenarii, et major ab eo labor exigitur. Saadias: فَإِنَّهُ يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ خِدْمَتُكَ ضِعْفَ مَا يُسَاوِي إِجْرَ ٱلْأَجِيرِ *fieri enim potest, ut tibi praestiterit servitutem dupliciter aequipollentem mercedi mercenarii.*

19. In hoc Versu sermo est de iis primogenitis, de quibus supra XII, 17., ubi vid. not. Apparet hoc ex Versu sequenti. לֹא תַעֲבֹד בִּבְכֹר שׁוֹרֶךָ *Non uteris bove primogenito ad laborem.*

20. שָׁנָה בְשָׁנָה *Quotannis*, pro מִדֵּי שָׁנָה בְשָׁנָה ut 1 Sam. VII, 16. Zach. XIV, 16. Cf. Jesaj. LXVI, 23. מִדֵּי־חֹדֶשׁ בְּחָדְשׁוֹ *a mense ad mensem.*

21. כֹּל רַע מוּם *Omne grave vitium.* לֹא תִזְבָּחֶנּוּ *Non mactabis illud.* Verbum זָבַח hic non significat mactationem ad sacrificium, sed ad esum, ut supra XII, 21.

22. הַטָּמֵא — וְכָאַיָּל Conf. not. supra ad XII, 15. 21.

23. רַק — כַּמָּיִם Conf. not. ad supra XII, 16.

CAP. XVI.

De tribus Festis per annum praecipuis, Paschate, Pentecoste, Scenopegia, rite celebrandis. Judices in omnibus urbibus constituendi; ab his aequitas in judiciis servanda, vitanda munera et partium studium. Deastrorum cultus irritamenta declinanda.

1. שָׁמוֹר *Observando*, scil. observes; observate. חֹדֶשׁ הָאָבִיב *Mensis spicarum* respondet maximam partem nostro Aprili, quo maturescere in Palaestina spicae incipiunt; conf. not. ad Exod. XII, 2. לָיְלָה *Noctu* Israelitae ad exitum ex Aegypto sese praepararunt. Potest tamen quoque referri ad עָשִׂיתָ פֶּסַח, ut significetur, noctu mactandum esse agnum paschatis.

2. וּבָקָר *Et boves.* Hinc apparet non solum esse sermonem de agno paschali, sed etiam de reliquis victimis quae sequentibus feriis paschalibus offerendae essent ex lege Num XXVIII, 16. 19. seqq. לְשַׁכֵּן שְׁמוֹ שָׁם Conf. not. supra ad XII, 5.

3. עָלָיו *Super* i. e. cum *eo*, sacrificio paschali. לֶחֶם עֹנִי *Panis miseriae*, i. e. panis, quo memoria vexationis et miseriae Aegyptiacae renovatur. Alii putant, panem infermentatum panem miseriae dictum fuisse, quod insipidus et insuavis esset.

4. וְלֹא־יֵרָאֶה לְךָ שְׂאֹר *Non ergo cernetur apud te fermentum*, conf. Exod. XII, 15. 19. וְלֹא־יָלִין *Et nihil pernoctabit*, Exod. XXXIV, 25.

5. לֹא תוּכַל לִזְבֹּחַ *Non potes mactare*, scil. jure et legitime, non licet tibi mactare. Ita *posse* saepius vertendum est, ut infra XVII, 15. XXI, 16. 2 Sam. XVII, 17. בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ *In quavis urbium duarum.* Ita אֶחָד et sumitur Num. XXIX, 4. 9. 10.

6. כִּי אִם *Sed*, ut 2 Reg. V, 17. Ps. I, 2. Esaj. LV, 10. כְּבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ *Circa occasum solis.* מוֹעֵד צֵאתְךָ מִמִּצְרָיִם *Tempus exitus vestri ex Aegypto.* מוֹעֵד a יָעַד collato Arabico وعد in Conjug. III. *dixit, constituit locum vel tempus*, est proprie *tempus statutum*, deinde in universum *tempus*.

7. וּבִשַּׁלְתָּ scil. בָּאֵשׁ *coques* illud *igne* (conf. 2 Paral. XXXV, 13.), i. e. assabis, non elixabis aqua (בַּשֵּׁל בַּמָּיִם Exod. XII, 9.). וּפָנִיתָ בַבֹּקֶר וְהָלַכְתָּ לְאֹהָלֶיךָ *Et vertes te mane et ibis ad tentorium tuum*, i. e. postridie licebit tibi domum abire. לְאֹהָלֶיךָ *Ad tentoria tua*, i. e. domum, metaphora a scenitarum vita ducta.

8. שֵׁשֶׁת יָמִים — אֱלֹהֶיךָ *Sex diebus comedes azyma, et die septimo est πανήγυρις in honorem Jovae, Dei tui.* De nomine עֲצֶרֶת vid. not. ad Levit. XXIII, 36. Quod hoc Versu azyma *sex diebus* comedenda jubentur pugnare videtur cum eo quod et supra Vs. 3. 4. et locis parallelis Exod. XIII, 6. 7. XII, 18. Num. XXVIII, 17. praecipitur *septem diebus* panes non fermentatos esse comedendos. Varia haec loca conciliandi tentamina percensuit Ikenius in Dissertat. *de Azereth festi ad Deut. XVI, 8.*, quae est *quinta* in *Dissertatt.* suarum *theologico-philologicar.* Vol. I. p. 50. seqq., et refutatis aliis minus probandis sententiis, ostendit (§. V. VI.) minime inter se pugnare illa loca, quum hoc Versu de septimo die solennius celebrando agat, et hoc innuatur, sex priores dies esum tantum azymorum requirere, septimum vero, licet illo idem obtineat, hoc insuper privum habere, quod sit עֲצֶרֶת לַיהוָה, *nullumque adeo opus illo peragere liceat.* Ita et Altingius ad h. l.: „*Sex dies azyma comedes. Septem* dixit Vs. 3. 4., neque hic numerum minuit, sed *septimum* nova solennitate insuper honorat, sit ille *festus Domino*, et ut sabbatha vacationem ab opere poscit, quod intermediis diebus licite fiebat."

9. שִׁבְעָה שָׁבֻעֹת *Pentecostes* festum, de vid. Levit. XXIII, 15. מֵהָחֵל חֶרְמֵשׁ בַּקָּמָה *Ex quo coeperit falx*

19. לֹא תַטֶּה מִשְׁפָּט *Non declinare facies*, non violabis *jus*. Conf. Exod. XXIII, 6. לֹא תַכִּיר פָּנִים *Non agnoscas facies*, non habeto personarum respectum. שֹׁחַד est proprium nomen, quo indicatur *donum, quo corrumpitur judex*. יְסַלֵּף דִּבְרֵי צַדִּיקִם *Pervertit res justorum*.

20. צֶדֶק צֶדֶק תִּרְדֹּף *Justitiam, justitiam*, inquam, *persequere*, unice et constanter justitiae studeto. Conf. Levit. XXIV, 8. Deut. II, 27. et not.

21. לֹא תִטַּע לְךָ אֲשֵׁרָה כָּל־עֵץ *Ne plantes*, erigas *statuam* idoli, *omne lignum*, i. e. ligneum, appositio, quam Grammatici vocant, qua materia ex qua quid factum, indicatur, 1 Reg. VII, 42.; cf. Gesenii *Lehrgeb.* p. 667. De אֲשֵׁרָה *statua* idoli, praesertim Astartes, vid. not. ad Jesaj. XVII, 8.

22. מַצֵּבָה *Statuam*, scil. religionis aut superstitionis caussa arte exsculptam, conf. not. ad Levit. XXVI, 1.

CAP. XVII.

Victimae assumendae, quae macula careant. Deastrorum cultores lapidatione plectendi. In caussis perplexis et difficilibus recurrendum ad Pontificem et Sacerdotes. Si Regis cupido populum teneat, cujusmodi Rex habendus, et quae Regi inaugurato servanda.

1. כֹּל דָּבָר רָע *Omnis res mala*, quidquam turpe vel malum, quidpiam vitii, i. q. supra XV, 21. כֹּל מוּם רָע.

2. Supra Cap. XIII. docuit legislator, quid seductori, hic quid seducto faciendum. לַעֲבֹר בְּרִיתוֹ *Ut transgrediatur foedus ejus*, foedus, quod Deus inierat cum populo Israelitico, quo foedere sancitum erat, Deum velle Israelitarum regem esse, eos autem praeter hunc Deum nullum alium colere debere. Itaque si Israelitae alios Deos colebant, foedus illud frangebatur.

3. אֲשֶׁר לֹא־צִוִּיתִי *Quae non praecepi*, immo diserte vetui, *μείωσις*, ut Jerem. VII, 31.

4. וְדָרַשְׁתָּ הֵיטֵב *Sedulo inquires*, cf. supra XIII, 15. — הִנֵּה *Si*, ut הֵן Levit. XXV, 20.

5. וְהוֹצֵאתָ conjungendum cum אֶל־שְׁעָרֶיךָ *educere debes* talem hominem *ad portas tuas*, i. e. extra urbis portas. אֶת־הָאִישׁ אוֹ אֶת־הָאִשָּׁה *Sive vir sit, sive femina*, nullo sexus respectu habito. סְקַלְתָּם בָּאֲבָנִים וָמֵתוּ *Lapidationis supplicio tales afficietis.* Idololatria enim primariam reipublicae Israeliticae legem de uno Deo colendo evertebat.

7. יַד הָעֵדִים — בָּאַחֲרֹנָה Conf. not. supra ad XIII, 9. 10.

8. כִּי יִפָּלֵא מִמְּךָ דָבָר לַמִּשְׁפָּט *Si mirabilis prae te res aliqua fuerit ad judicium*, si qua caussa difficilior incidat, quam ut de ea judicare audeatis. בֵּין־דָּם לְדָם *Inter sanguinem et sanguinem*, i. e. an caedes ab imprudente et invito an vero a sciente et volente sit commissa. Quidam interpretantur: *inter sanguinem fundendum et non fundendum*, i. e. sitne crimen aliquod capitale, nec ne, ut haec lex non respiciat ad particularem aliquam caussam, seu speciale aliquod crimen morte plectendum, uti est homicidium. בֵּין־דִּין לְדִין *Inter judicium et judicium*, i. e. ubi dubium est, quae causa sit melior. בֵּין נֶגַע לָנֶגַע *Inter plagam et plagam*, i. e. de plagis inflictis. Vid. Exod. XXI, 18. seqq. Alii sub נֶגַע intelligunt *plagam leprae*, ut sensus sit, an sit lepra vera et contagiosa, nec ne.

9. אֶל־הַשֹּׁפֵט *Ad judicem* supremum, ad summum reipublicae magistratum, qui probe est discernendus a judicibus inferioribus in singulis urbibus, de quibus judicibus supra XVI, 18. Supremo illi reipublicae magistratui eadem potestas fuit concessa, qua Moses et Josua erant praediti. Vid. Michaelis *Jus Mosaic.* P. I. §. 53. דְּבַר הַמִּשְׁפָּט *Verbum juris*, quid sit jus.

10. כֹּל *Omnia* ad causam forensem pertinentia, uti docet orationis nexus.

11. עַל־פִּי הַתּוֹרָה *Secundum os legis*, ex praescripto legis. לֹא תָסוּר מִן־הַדָּבָר אֲשֶׁר־יַגִּידוּ לְךָ יָמִין וּשְׂמֹאל *Non deflectas ab eo quod tibi dicturi sunt ad dextram aut sinistram.* Metaphora a via ducta, a qua sine errandi periculo, deflectere non licet. „Potestatem autem pronuntiandi de sensu legum, ad caussas civiles quod attinet, sacerdotibus et judicibus hic tantam concedit Moses, ut major esse non possit; quia sine ejusmodi potestate stare nulla respublica potest. At non facit Moses sacerdotibus et judicibus potestatem, eodem modo de rebus ad religionem pertinentibus judicandi; nam mutandae religionis potestatem eadem opera illa contulisset, quo nihil magis contrarium ejus legibus fingi potest.“ Cleric.

14. Legem, quae sequitur, de *electione regis*, non a Mose datam videri, sed a sacerdotibus, legum ac traditionum Mosaicarum statoribus, post Salomonis aetatem additam, persuasum sibi habet Car. Dav. Ilgen in Commentat. *de Notione tituli Filii Dei*, Jenae, 1795. (repetita in *den Memorabilien* ab H. E. G. Paulo editt. P. VII.) §. VII, Argumenta sententiae suis ipsius verbis subjungam: „Primum lex de electione regis repugnat formae constitutionis Mosaicae, qua Jova rex erat colendus; nec, ut videtur, unquam in mentem Mosi venerat, aut regem eligere, aut de electione ejus quidquam praecipere. Deinde, si Moses jam praescripsisset modum eligendi, et, quod inde sequeretur, tacite regis electionem comprobasset; non appareret, cur Samuel, quum populus eum rogaret, ut sibi regem praefigeret, tam graviter has preces ferret. Quomodo dicere vir sanctissimus potuisset, populum Deum suum, Jovam rejicere, si Moses in omnem eventum non modo probasset talem reipublicae mutationem, sed etiam modum mutandi praescripsisset? Denique, si ante Salomonem lex nota fuisset, sive a Mose lata, sive a Sacerdotum aliquo codici addita, non video, quomodo Salomoni concessum esse potuisset, contra legem Jovae, equorum tantam multitudinem alere, et mulieres principes habere septingentas et trecentas pellices (1 Reg. X, 28. et XI, 5.).

Ex his causis sequi arbitror, hanc legem post Salomonem, ubi sacerdotum ordo animadverterat, quae regis esset potestas, et quae libido, ad eam coercendam esse insertam.“ Ilgenio adstipulatus est de Wette in Dissertat. in Deuteronomium p. 15.: Digna tamen sunt, quae in legem hanc regiam monuit HERBST in *Observatt. de Pentateuchi quatuor libror. posterior. auctore et editore* p. 20. sequ. „Ex formula,“ inquit, „*cum ingressus fueris — dabit tibi, — habitaveris*, illis legibus communi, quae res Hebraeorum post occupatam Palaestinam respiciunt, patet, legem hanc datam esse, cum adhuc dum in castris detineretur legislator. Ex verbis autem: *si dixeris* (cogitaveris), *constituam super me regem, sicut habent omnes per circuitum nationes*, patet, illum qui hanc dedit legem, rem supposuisse, *quam numquam fieri exoptabat*, et, ut cum Clerico loquar, praemonuisse, quid fieri oporteret, si id contingeret, quod, *ne contingeret*, metuebat. Non comprobatur a legislatore regia potestas, sed cavetur, ne id, quod prohiberi non amplius poterat, damno esset. Quem autem magis haec lex salubriter praemonens decuit, quam Mosen, qui in omnibus, quae praeceperat, clarissima summae mentis suae providae edidit specimina? qui ipse in aula regia in virum adultus noverat despotismum, et quae in res subditorum inde redundare solent mala. Moses, qui gentis suae mentem mobilem, et indomitum sane pruritum, exterarum gentium mores consuetudinesque aemulandi noverat, suspicari et praevidere poterat, Israelitas rege invisibili, per sacerdotes tantum et Levitas adeundo, non contentos, sed regem petituros fore, quem oculis suis cernere, quem precibus suis adire, quem exercitibus praeficere, quem regio splendore induere possent. Sane, qui minus providens est animus, haec praevidere potuit. Jam quum hanc rem prohibere non posset, concessit eam, legislatoris prudentis instar, qui cum legem quandam non observatum iri scit, satius ducit, eam tollere, quam ceterarum auctoritatem infringere, certisque eam coercuit limitibus, ne, si contigerit, exitio foret genti

Hebraicae. Samuel ergo precibus Hebraeorum regem petentium non ideo restitit, quod haec lex non nota, vel theocratiae Mosaicae contraria erat potestas regia, sed quia sciebat, Mosen tantummodo concessisse, ut majora inhibeantur mala. Tandem precibus annuit, quod lege jam Moses abusum praecidisset."

15. אֲשֶׁר יִבְחַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ בּוֹ *Quem eliget Deus*, h. e. approbabit per prophetam, vel per sortem, quod utrumque factum est in Saulis electione, vid. 1 Sam. IX, 15. 16. X, 1. 20.

16. רַק לֹא־יַרְבֶּה־לּוֹ סוּסִים *Tantummodo* rex aliquando eligendus *non multiplicabit*, multos alat *sibi equos*, וְלֹא־יָשִׁיב אֶת־הָעָם מִצְרַיְמָה לְמַעַן הַרְבּוֹת סוּס *neque reducat populum in Aegyptum ad multiplicandum sibi equos.* Nam ex Aegypto solebant eo tempore equi educi, ut Salomonis exemplum mandato huic contrarium probat, 1 Reg. X, 28. 29. Cf. Bocharti *Hieroz.* P. I. L. II. Cap. IX. T. I. p. 130. seqq. edit. Lips. Itaque timendum erat, ne rex, equis comparandis plus nimio addictus, populum in Aegyptum reduceret, „ut ibi haberet e servis suis et populo suo, qui, ut emtioni praeessent, habitarent in urbibus equestribus," uti dicit R. Moses Nachmanis fil. ad h. l. Quin et alii potuissent, hoc exemplo provocati, redire in Aegyptum, et in Aegyptios mores relabi. Aliam praeterea hujus legis rationem affert J. D. Michaelis in Commentat. *de Legibus quibusdam a Mose eo fine datis ut Israelitis Aegypti cupidis Palaestinam caram faceret* (*in Commentariis Societatis Reg. Goetting. T. IV.*) §. I. II. III. Sententiae suae summa huc redit: „Veritus videtur Moses, ne equorum alendorum studio, terraeque Goseniticae pulchritudine ac vicinitate illectus rex, hanc tanquam avitam Israelitarum possessionem armis repeteret, suoque regno, coloniam in eam deducturus, adaugeret. Nolebat autem Moses, veteris hospitii memor, hanc Aegyptiis inferri injuriam: praevidebat fortasse etiam, damnosam hanc Palaestinae regibus regionem fore, quippe ex

qua perpetua cum praepotentibus Aegypti regibus bella subnasci necesse esset. Quae quum ita essent, non solum Moses populum in Aegyptum reduci vetuit, sed et illecebras reditus abesse voluit, nimiaque equorum copia regibus interdixit, ne eorum alendorum studio sibi provinciam populoque suo patriam optarent Gosenitidem. Fuisse enim equorum in Aegypto mirabilem abundantiam, jam apparet ex 2 Paral. XII, 3. 1 Reg. X, 29. Neque tamen omnem equorum usum Moses prohibuit, sed et noluit, magnos equorum greges a regibus pasci, et ingentem bello ali equitatum, cujus exigua in Palaestinae defendenda utilitas fuisset. Ad vecturas autem quod adtinet, rarior in Palaestina montibus vallibusque praecipitibus abrupta, equorum usus, frequentior asinorum, quorum et magnos greges Israelitarum majores pascere consueverant. Antiquam hanc atque a patribus acceptam vecturae rationem a posteris etiam servari legislator voluit, Palaestinae aptam, Aegypto ineptam, ut ipso oeconomiae et vitae genere in Palaestina populum retineret."

17. וְלֹא יַרְבֶּה־לּוֹ נָשִׁים *Neque sibi multas uxores ducat.* Polygamia apud Israelitas licita, plures tamen quam quatuor uxores concessisse non videtur. Vid. MICHAELIS *Jus Mosaic.* P. II. §. 97. Legislator igitur regi polygamia non interdixisse, sed modum tantummodo in ducendis uxoribus praescribere videtur. Solent enim Orientis principes in hac re omnem modum excedere, et excesserunt etiam postea Israelitarum reges. וְכֶסֶף וְזָהָב לֹא יַרְבֶּה־לּוֹ מְאֹד *Neque magnos argenti et auri thesauros sibi colligat*, ne divitiarum cupiditate subditos suos expilet, et divitiis ad opprimendam libertatem possit abuti.

18. וְכָתַב לוֹ *Describat sibi.* Alii: describendum sibi curet. Ita Jonathan: וְיִכְתְּבוּן לֵיהּ סָבַיָּא *describant ex seniores.* אֶת־מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת *Exemplar hujus legis.* LXX. τὸ Δευτερονόμιον τοῦτο. עַל־סֵפֶר מִלִּפְנֵי הַכֹּהֲנִים *Ad librum qui coram sacerdotibus*, ab autographo, quod sacerdotes asservabant. Conf. infra XXXI, 26.

20. וּבָנָיו *Ejusque filii.* Legislator igitur non singulos reges, uti in Polonia olim fiebat, sed unam aliquam familiam regiam creari volebat. Vide quae de hac re disputavit Michaelis in *Jure Mosaico*, P. I. §. 54. No. 4.

CAP. XVIII.

Sacerdotes et Levitae quos ad victum census et reditus habebant. Omnis superstitio et impia divinatio fugienda. De prophetis veris suscitandis et audiendis, falsis vero occidendis. Additur, qua ratione verus Propheta a falso sit discernendus.

1. לֹא־יִהְיֶה — יִשְׂרָאֵל *Non erit sacerdotibus Levitis,* adeoque *toti Leviticae tribui pars aut praedium cum reliquo populo Israelitico.* Conf. not. ad Num. XVIII, 8. et seqq. אִשֵּׁי יְהוָה וְנַחֲלָתוֹ יֹאכֵלוּן *Ignita Jovae et possessionem suam comedent*, ex donis Jovae oblatis igne absumendis, quasi ex praedio suo victum illi habebunt. Quod tamen solos spectat sacerdotes, conf. Levit. VI. VII. Num. XVIII.

2. כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר־לוֹ *Sicut ei promisit*, vid. Num. Cap. XVIII, 20.

3. וְזֶה יִהְיֶה מִשְׁפַּט הַכֹּהֲנִים מֵאֵת הָעָם *Hoc autem erit jus sacerdotum* iis tribuendum *a populo.* מֵאֵת זֹבְחֵי הַזֶּבַח *Ab iis qui mactant pecudem.* זֶבַח hic significat pecudem convivandi caussa mactatam, ut Genes. XXXI, 54. קֵבָה *Ventriculum.* Quum autem animalia ruminantia quadruplicem habeant ventriculum, sive quatuor meatus, per quos alimenta transeunt, antequam ad intestina perveniant; dubium est, utrum haec lex omnes hos ventriculos sacerdoti vindicet nec ne. Equidem cum Clerico intelligere mallem infimam ventriculi partem, quippe pinguissimam, quae a Latinis vocatur *omasum*, a Graecis ἔνυστρον sive

ἤνυστρον, qua ipsa voce Alexandrini in vertendo Hebraico קֵבָה usi sunt. Confirmatur haec interpretatio Josephi et Philonis auctoritate. Ille enim *Antiqq.* Lib. IV. Cap. 4. haec habet: *Εἶναι δὲ καὶ τοῖς κατ᾽ οἶκον θύουσιν, εὐωχίας ἕνεκα τῆς αὐτῶν ἀλλὰ μὴ θρησκείας, ἀνάγκην κομίζειν τοῖς ἱερεῦσιν ἔνυστρόν τε καὶ χελύνιον καὶ τὸν δεξιὸν βραχίονα τοῦ θύματος. Ii vero, qui domi mactant, convivii privati caussa, non religionis, debent adferre ad sacerdotes omasum, pectus et dextrum armum mactati pecudis.* Philo autem in libro *de praemiis sacerdotum*, T. II. p. 235. edit. Mangey. *Ἀπὸ δὲ τῶν ἔξω τοῦ βωμοῦ θυομένων ἕνεκα κρεωφαγίας, τρία προστέτακται τῷ ἱερεῖ δίδοσθαι, βραχίονα, καὶ σιαγόνα, καὶ τὸ καλούμενον ἤνυστρον. Ex iis, quae extra altare, convivii caussa, tria jubentur dari sacerdoti, armus, maxilla et quod vocatur omasum.*

4. De hisce primitiis vide infra XXVI, 2.

5. לַעֲמֹד לְשָׁרֵת *Ut stet ad ministrandum*, ut ministret. בְּשֵׁם־יְהוָה *In nomine Jovae*, h. e. ut sacerdotes Jovae. *In nomine* alicujus dicuntur facere quidquam, qui id faciunt quod illi videtur, et quod totum in ejus usum vertitur. Ita *nomine Dei* aliquid fit, quod et eo jubente et propter eum fit, ut hic et saepe alias.

6. מִכָּל־יִשְׂרָאֵל *Ex omni Israele*, ex quocunque terrae Israeliticae tractu. אֲשֶׁר־הוּא גָּר שָׁם *Ubi peregrinatus fuerat*, i. e. fundum non habuerat, conf. Michaelis *Jus Mosaic.* P. II. §. 138. sub init. בְּכָל־אַוַּת נַפְשׁוֹ *Tota animi sui cupiditate*, h. e. ut satisfaciat cupiditati videndi loci, in quo Dei tentorium erit. בְּשֵׁם יְהוָה *Nomine Jovae*, ut ejus administer, ab ipso Deo constitutus, conf. Vs. 4.

8. חֵלֶק כְּחֵלֶק יֹאכֵלוּ *Portionem sicut portionem*, scil. ceterorum *comedent*, i. e. aequaliter de portionibus comedent. Hieronymus: *partem ciborum eandem accipiet quam et ceteri.* Saadias: وَلْيَقْتَسِمُوا أَنْصِبَةً مُتَسَاوِيَةً

et dividant inter se portiones aequales. Idem videntur LXX. voluisse, qui *μερίδα μεμερισμένην φάγεται* reddiderunt. Sed plus difficultatis habent verba quae sequuntur, לְבַד מִמְכָּרָיו עַל־הָאָבוֹת *praeter venditiones suas super patres,* sive *per patres,* in quibus interpretandis et veteres et recentiores dissentiunt. LXX. *πλὴν τῆς πράσεως τῆς κατὰ τὴν πατρίαν, praeter venditionem quae est secundum familiam.* Quod est obscurum. Hieronymus: *excepto eo quod in urbe sua ex paterna ei sucessione debetur.* Per מִמְכָּרִים *venditiones* intellexit possessiones venales, quae parentum fuerunt, ob idque et ab iis vendi poterant. Etsi enim fundos ad agricultarum, vineas, oliveta Levitae non possiderent, habebant tamen urbes suas, in quibus domos possidere poterant, greges et armenta aliaque mobilia, itemque juxta urbem agros compascuos ad jumentorum pabula; quae omnia successione ad posteros transibant. Hinc Abiathar Pontifex 1 Reg. II, 26. agrum habuit proprium in urbe sacerdotali Anatboth, et in eadem urbe Jeremias itidem sacerdos patruelis sui agrum emit, Jerem. XXXII, 7. seqq. Videtur Hieronymus illam suam interpretationem a magistro suo Hebraeo accepisse. Nam et R. Bechai, qui sub finem Seculi XIII. Commentarium in Pentateuchum scripsit, sensum hujus Versus ait esse hunc: quidquid sacerdotibus datum fuerit, divident inter se aequalibus portionibus, seu pelles victimarum sint, seu carnes, seu hirci piaculares, aut alia dona quaevis, excepto tamen eo, quod quis pro vendita avitae haereditatis domo acceperit, secundum illam, quae Levit. XXV, 33. exstat, legem. Sane hic videtur esse simplicissimus sensus, quem et Fagius expressit his verbis: „hoc dicit, omnes Levitas, qui Hierosolymam veniant, et ibi ministrent Domino, ex aequo participare posse omnibus portionibus, quae ex oblationibus illis obveniebant; non autem teneri, ut alius cum alio dividat, et partiat ea bona, quae a majoribus suis tanquam propria habebat. Licet enim Levitae non haberent haereditatem in terra promissionis, ut aliae tribus, tamen poterant sibi quaedam emere a filiis Israel,

quae illis propria manebant, et quae filiis postea relinquebant, de quo vide Levit. XXIII, 32. 33." In alia omnia discedit Onkelos, qui posterius hujus Versus hemistichium sic reddit: בַּר־מִמַּטְּרָתָא דְיֵיתֵי בְּשַׁבְּתָא דְּכֵן־אַתְקִינוּ אֲבָהָתָא *praeter custodiam quae venerit in sabbatho, sicut constituerunt patres.* Quod Jarchi sic exposuit: praeter illud, quod vendiderunt patres tempore Davidis et Samuelis, quando determinatae fuerunt custodiae (i. e. classes et ordines sacerdotum), et vendiderunt alter alteri (dicendo): tolle tu sabbatum tuum, et ego tollam sabbatum meum. Videtur Paraphrastes hoc voluisse, omnes oblationum portiones Levitis ex aequo communes esse debere, praeter eas, quae in sabbato obveniunt; eae enim illorum tantum esse debebant, qui tum ministrabant, quod עַל־הָאָבוֹת *secundum patres*, i. e. ex constitutione patrum fuit. Quae et Saadiae mens videtur fuisse, cujus haec est interpretatio: مَاخَلَا مَا أَثْبَتَهُ ٱلْآبَاءُ مِنَ ٱلنَّوْبِ *praeter illud quod constituerunt patres de vicibus*, s. *circa vices* sacerdotum.

10. לֹא־יִמָּצֵא בְךָ מַעֲבִיר בְּנוֹ־וּבִתּוֹ בָּאֵשׁ *Non inveniatur inter vos, qui filium suum aut filiam per ignem traducat.* Intelligitur consecratio et immolatio liberorum, qui in idoli Moloch honorem comburebantur, qua de re conf. not. ad Levit. XVIII, 21. קֹסֵם קְסָמִים *Divinans divinationes.* Certum aliquod divinandi genus indicari videtur, sed quodnam? dissentiunt interpretes. Michaelis intelligit eum, *qui ex animalium extis omnia captat, haruspicem.* Sed is dicitur רָאָה בַּכָּבֵד vid. e. c. Ezech. XXI, 26. Dathius vertit, *qui sortilegia exercet.* Sed R. Bechai id divinatorum genus ait significari, qui prehenso manibus baculo conjectant, agendumne sit aliquid, nec ne? Id divinationis genus nomine Graeco vocatur βελομαντία, ejusque mentio fit Ezech. XXI, 26., ad quem locum Hieronymus illud describit ita: *ritu gentis suae* (Nebucadnezar) *oraculum consulet, ut mittat sagittas suas in*

pharetram, et commisceat eas inscriptas sive signatas nominibus singulorum, ut videat, cujus sagitta exeat et quam prius civitatem debeat oppugnare. Hanc autem Graeci βελομαντίαν (divinationem ex telis) *sive ῥαβδομαντίαν* (divinationem ex virgis) *vocant.* Similis sortium consuetudo apud veteres Germanos fuit, de qua vide Tacitum in Germania. Illud ipsum autem sortilegium apud Arabes quoque usitatum fuisse docet Pocockius in *Specim. Histor. Arab.* p. 328. 329. s. p. 316. edit. sec. Ut, cum aliquid obeundum sit magni momenti, *tres sagittas* includant vasculo, quarum uni inscriptum أَمَرَنِي رَبِّي *jussit me Dominus*, alteri نَهَانِي رَبِّي *prohibuit me Dominus*, tertia nulla nota fuerit insignata. Extrahentibus sagittas si occurreret quae juberet, rem agressos superstitiosos; si quae vetaret, quievisse; si ἀγράμματος, repetiisse, donec prodiret quae vel interdiceret, vel praeciperet. Hujus sortilegii vestigium deprehendimus in ipsa radice קָסַם. Nam Arabibus قسّم in Conjug. Xma est: *voluit, ut partitio fieret, suamque petiit portionem sagittarum jactu*, quo uti Arabes solebant, ut Golius addit in *Lex. Arab.* p. 1905. מְעוֹנֵן *Augur*, vid. not. ad Levit. XIX, 26. מְנַחֵשׁ *Auspex*, vid. not. ad loc. laudat. De מְכַשֵּׁף vid. ad Exod. VII, 11.

11. חֹבֵר חָבֶר *Incantator*, quem ita dictum Hebraei putant, quod carminibus *consociaret* seu *congregaret serpentes*, quia verbum חָבַר significat quoque *sociare*, quasi ejusmodi incantatores artem calluissent cogendorum in unum locum serpentum. Sic etiam Dathius verbum חֹבֵר intelligit; vertit enim, *serpentum conjurator.* Melius procul dubio confertur Arabicum خبر *scivit*, et خَبِير *sciens, peritus*, ut sit idem re et significatione, quod יִדְּעֹנִי, quod est a יָדַע *scivit.* Nempe incantatores, harioli, quive alios superstitiosis artibus ludunt, plus aliis

scire putantur, inde plerisque in linguis *sapientes* audiunt. Cf. not. ad Ps. LVIII, 6. וְשֹׁאֵל אוֹב וְיִדְּעֹנִי *Consulens pythones et fatidicos.* Conf. not. ad Levit. XIX, 31. וְדֹרֵשׁ אֶל־הַמֵּתִים *Qui interrogat mortuos*, necromantes. Est hoc omnibus populis parum expolitis proprium, ut summopere dediti sint cum incantationibus, tum etiam praedictionibus; futurique cognoscendi summa cupiditate flagrent, atque id praecognosci posse existiment. Nullam alicujus momenti rem adgredi audent, nisi prius consultis hariolis. Sapienter igitur Moses his artibus uti vetuit.

13. תָּמִים *Integer.* Apte Clericus ad h. l.: „hac voce videtur hic significari non tam vitae, quae dicitur, integritas, quam ea animi adfectio, qua totos in se solum ferri Israelitas volebat Deus, sine ulla adfectuum inter vicinorum et sua instituta, divisione. Opponitur ergo תָּמִים non simpliciter malo viro, sed ei, qui cum divinis idololatrarum miscet instituta. Sic Proverb. XXVIII, 18. opponitur תָּמִים ei, qui duplici via ingreditur. Vult itaque Deus, se solum et suos Prophetas consuli et superstitiosos hariolorum artes ab Hebraeis caveri." Michaelis: *Ganz und ungetheilt sollst du Jehova deinem Gott anhängen.* Particula עִם hic est vertenda *coram* ut 1 Sam. II, 21. 1 Reg. XV, 14., ubi eadem fere loquutio, quae hic, occurrit. Ps. LXXVIII, 37. Job. IX, 2.

14. וְאַתָּה לֹא כֵן נָתַן לְךָ יְהוָה *Te vero talem esse, Deus non concedit.* Notanda est constructio, ex qua pronomen separatum affixo proponitur, ut Genes. XXIV, 27. אָנֹכִי בַּדֶּרֶךְ נָחַנִי יְהוָה *Jova me duxit.* Genes. XLIX, 8. יְהוּדָה אַתָּה יוֹדוּךָ אַחֶיךָ *Juda te celebrabunt fratres tui.* Conf. quoque Zach. IX, 11. 2 Paral. XXVIII, 10. Potest quoque אַתָּה reddi *ad te autem quod adtinet.* נָתַן h. l. est, *permittere*, ut Genes. XX, 6. XXXI, 7. Exod. III, 19. al.

15. נָבִיא מִקִּרְבְּךָ מֵאַחֶיךָ כָּמֹנִי יָקִים לְךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֵלָיו תִּשְׁמָעוּן *Prophetam mei instar e medio tui ex fratribus tuis excitabit tibi Jova Deus tuus; huic auscul-*

tate. Hoc dicit: si quid populos Hebraeus, aut etiam privati adgredi cupiant, ne eant ad vicinarum gentium hariolos, ut eventum prius cognoscant; nam habebunt vates mei similes divinitus adflatos, quos consulant. Huc redit tota orationis series, remque non male expressit Jonathan: *Quoniam populi isti, quos possessuri estis, praestigiis et divinationibus auscultant; vos autem similes eis non eritis, sed sacerdotes interrogabunt per Urim et Thummim et prophetam rectum dabit vobis Jova Deus vester.* Sub נָבִיא igitur non est intelligendus unus aliquis propheta, ut Josua, uti Hebraeorum plures, aut Messias, uti fere superioris aetatis Christiani interpretes voluerunt (coll. Act. III, 22. VII, 37. Joa. VI, 14.), sed prophetae in genere omnes indicantur, quos Deus sequentibus temporibus, voluntatis suae interpretes in terra Israelitarum sit constituturus. Est igitur in Hebraeo Singularis positus pro Plurali, cujusmodi enallages exempla obvia sunt; aut נָבִיא collective est sumendum. Hoc enim manifeste postulat nexus orationis. Monuerat ante Moses Israelitas, ut caverent, ne hariolos adirent, alia enim ratione Deum illis res occultas esse patefacturum. Quae haec alia ratio futura sit, mox a Versu 15—18. explicatur. Si enim ipsam Dei vocem non amplius audituri essent, per ejusmodi internuntios, qualis ipse Moses hucusque fuerit, Deum in posterum cum illis esse collocuturum, iisque per omnia tempora Prophetas excitaturum. Qui hanc pericopam de Messia agere statuunt praecipue urgent vocem כָּמֹנִי *mei similem*, simulque provocant ad Deut. XXXIV, 10. coll. Num. XII, 6. 7., ubi Prophetam Mosi similem extitisse negatur. Hinc sub נָבִיא niminem alium posse intelligi quam Christum. Sed ad istam voculam illustrandam non omnia, quae in Mose reperiebantur, arcessi debent; nec comparatio ad omnia ejus officia omnesque virtutes extendenda; sed restringenda omnino ad praecedens נָבִיא. *Prophetam*, inquit Moses, *mihi similem*, cui scilicet Deus eadem ratione ut mihi voluntatem suam patefaciat, quique eam ad vos referat;

ut ego retuli, talem, inquam, prophetam, semper per futura tempora vobis excitabit Deus. Orationis seriei istam de Messia interpretationem prorsus repugnare, primo intuitu quisque intelligit. Quomodo enim haec cohaererent: nolite hariolos adire — nam Deus vobis prophetam Messiam excitabit? Varias Hebraeorum et Christianorum de hoc loco sententias recensuere Joa. Frischmuth in Dissert. *Propheta Mosi par ad Deut. XVIII, 15. seqq.*, Jenae, 1675., repetita in *Thesauro theolog. philolog.* (vet.) Vol. I. p. 384., Theod. Hasaeus in Dissert. *de propheta promisso Deut. XVIII, 15. seqq.*, Marburgi Catt. 1704., repet. in *Novo Thesauro theol. philol.* Vol. I. p. 438., et Ern. Aug. Schulze in Progr. *Propheta Mosi par*, Frcof. ad Viadr. 1757.

17. הֵיטִיבוּ אֲשֶׁר דִּבֵּרוּ vid. supra V, 25.

19. אָנֹכִי אֶדְרשׁ מֵעִמּוֹ *Ego requiram ab eo*, scil. poenas, puniam. Recte Alexandrini, *ἐκδικήσω ἐξ αὐτοῦ*, Vulgatus, *ultor existam.*

20. וּמֵת הַנָּבִיא הַהוּא *Et moriatur propheta hic.* Uterque propheta supplicio adficietur; nam series orationis ostendit, ad utrumque has poenas referri.

22. בְּזָדוֹן *Per jactantiam*, temere et arroganter. Fanaticus a poena eximitur. לֹא תָגוּר מִמֶּנּוּ *Non timebis ab eo*, si Dei iram et poenas minetur.

CAP. XIX.

De urbibus refugii ad homicidarum involuntariorum asylum separandis deque homicidis voluntariis ab his urbibus arcendis, vel inde extrahendis ac interficiendis. De agrorum terminis non mutandis et transferendis. Plures testes ad condemnationem in judicio requiri. Falsum testem mendaciique convictum talionis poena plectendum.

1. כי *Quum.* Repetitur usque ad Versum 15. praeceptum de separandis tribus asyli urbibus ad occasum Jordanis, ex Num. XXXV, 14. seqq. „Praeceptorum de oppidis asyli Num. XXXV, 9. Deut. XIX, 1—14. uni vel alteri Mosaicum nomen plures detrahunt. Nam juxta textum libri Deuteronomii jussit Moses, ut tria in terra Canaan oppida asyli seligantur, his tamen adjectis verbis, ut tribus illis oppidis, si Jova terminos ampliaverit, alia tria addantur; in libro autem Numerorum, qui tamen libro Deuteronomii prior tempore exaratus habetur, de tribus tantummodo oppidis nulla fit mentio, sed sine clausula sex oppida seligi jubentur. Negotium facessit, non nego, haec legum discrepantia criticis: non tamen concesserim, hanc ob rem e textu Mosaico unam vel alteram spuriam esse ejiciendam. Moses quum nosset, se abolere non posse antiquissimum morem, Arabibus quoque aliisque gentibus solennem, quo ex cognatione proximus (Goel) teneretur, caedem quocunque modo ulcisci, satius duxit, praecepto conservare innocentem, qui nimirum per imprudentiam, casu, alium occiderit, et in hunc finem tria oppida seligenda curavit, ad quae homicidae innocentes perfugiant. Lex scripta, sicut ceterae, penes arcam deponebatur. Quum autem Moses inter tribus Ruben, Gad et dimidium Manasses terram cis Jordanem distribuere coactus esset, ceterasque turbas ingentes Hebraeorum, qui

inhabitaturi essent provincias trans Jordanem vidisset, tria alia asyli oppida homicidis patefecit, ut et in ditionibus cis Jordanem moris rigor praecepto salubri mitigaretur. Novam legem ea de re ferebat dux, qua prior rerum circumstantiis immutata et reficta, sive accuratius definita est. Cum postmodum scripta Mosis colligerentur, hallucinatione editorum lex posterior libro Numerorum inserebatur, et priori, cum pius quidam Israelita alteri repugnantem videret, clausulam, *si autem ampliaverit*, adjecit, quae proin textui inserebatur." Herbst *Observatt. de Pentateuchi IV. libror. posterior. auctore et editore* p. 21.

3. תָּכִין לְךָ הַדֶּרֶךְ *Firmabis tibi viam*, parabis, munies vias omnes, quibus ad urbem asyli aditus erit. Nam si nimis difficiles viae fuissent, ut, si urbs in montis jugo sita fuisset, aut in paludibus, nec potuisset adiri, nisi una via eaque difficili, vix quisquam eo celeriter pervenire potuisset. וְשִׁלַּשְׁתָּ אֶת־גְּבוּל אַרְצְךָ *Divides terram tuam in tres partes.* Divisis agris, quos occupabis ad occasum Jordanis, in tres partes aequales, in singulis mediis partibus aperies asylum, ut ab omnibus finitimis aeque sit remotum.

4. זֶה דְּבַר הָרֹצֵחַ *Hoc verbum homicidae*, i. e. id propter quod (quod statim additur) homicida illuc fugere potest. בִּבְלִי דַעַת *In non scire*, imprudens. Sensus hujus Versus: hoc privilegio fruatur tantum is, qui alium per imprudentiam occiderit, neque antea oderit.

5. וַאֲשֶׁר יָבֹא Verbi caussa: *cum quispiam iverit*, etc. וְנָשַׁל הַבַּרְזֶל מִן־הָעֵץ *Et exuerit se ferrum ex ligno*, e manubrio sponte exsiliat.

6. כִּי יֵחַם *Cum calebit*, flagrabit ira, ut cupidius ad vindictam esset decursurus. — כִּי יִרְבֶּה הַדֶּרֶךְ Conf. supra XIV, 24. וְהִכָּהוּ נֶפֶשׁ *Et si percutiat eum quoad animam*, s. *vitam*, i. e. si eum interficiat, conf. not. ad Genes. XXXVII, 21. Jerem. XL, 14. וְלוֹ אֵין מִשְׁפַּט מָוֶת

Et ei nullum judicium mortis, quum tamen morte non sit dignus.

10. וְהָיָה עָלֶיךָ דָּמִים *Erunt sanguines super te*, caedis eris reus.

11. וְהִכָּהוּ נֶפֶשׁ Vid. supra Vs. 6.

12. זִקְנֵי עִירוֹ *Senes*, judices *urbis ejus*, i. e. urbis in qua degebat.

13. לֹא־תָחוֹס עֵינְךָ עָלָיו *Ne parcat oculus tuus eo*, cf. de hac phrasi, not. ad Genes. XLV, 20. et Ezech. V, 11. — וּבִעַרְתָּ דַם־הַנָּקִי מִיִּשְׂרָאֵל *Et auferes sanguinem innocentem ab Israele*, i. e. Israelitas ab innocentis hominis caede expiabis; caede enim commissa terra profanata putabatur; conf. not. ad Num. XXXV, 33.

14. לֹא־תַסִּיג גְּבוּל רֵעֲךָ *Non removebis terminum socii*, concivis *tui*. Cf. infra XXVII, 17. Prov. XXII, 28. Hos. V, 10. — אֲשֶׁר גָּבְלוּ רִאשֹׁנִים *Quem terminum posuerunt priores*, majores, Alexandrini, *οἱ πατέρες σου*. Severe hoc ab omnibus fere antiquis legislatoribus vetitum; cum enim termini agrorum indicia sint possessionum omnium, nihil certo possideretur, si removeri impune possent. Videtur autem Moses hic limitum meminisse, ex occasione urbium asyli, quod nimirum urbis hujusmodi fines, seu agrum suburbanum ingressum homicidam vindici caedis occidere non liceret. Itaque limites ejus agri vindicem caedis ab homicida veluti arcebant, nec poterant convelli, nisi jus asyli violaretur. Ceterum hanc quoque legem Mosi, sunt, qui abjudicent, ob *majorum*, רִאשֹׁנִים, mentionem in ea factam. Inde enim, inquiunt, patet, eo tempore hoc praeceptum datum esse, quo terra Canaan per plures jam annos occupata et divisa esset. Moses, ante occupationem Palaestinae morte abreptus, eos *majores* vocare non potuit, qui demum *post ejus tempora* partiti sunt occupatas terras certis limitibus. Iis vero Herbst loco supra ad Vs. 1. laudato p. 19., haec reposuit: „Primo bene notandum est, Mosen, si summi legis-

latoris munia pro virili obibat, multa dedisse praecepta, quae non tantum res, prouti in castris, in itineris vexationibus se obferebant, moderarentur, sed quae bono futurae reipublicae inservirent, nullis inde vicissitudinibus obnoxia, semperque valitura; in quibus, sicuti in ceteris quoque fieri solet, multa erant *supponenda*, quae nonnisi *post* occupatam Palaestinam evenire legumque moderamini subesse poterant. In hunc censum si referas legem Deut, XIX, 14., solvitur ejus difficultas. Mosi sors quidem non contigit, Palaestinam occupandi, et inter suum populum distribuendi, versabatur autem ejus occupatio et inter tribus distributio ita ante oculos ejus dies noctesque, et ita in votis erat felix possessio vitaque suorum placata, ut justis quibusdam praeceptis consulendum huic rei et prospiciendum censeret, perinde ac si jam esset peracta. Erat haec possessio terrae patribus promissae, faustusque in ea rerum status assidua magni viri cogitatio meditatioque, finis erat, quem intendisse scimus, cum populum suum per Arabiae deserta duceret. Procul ergo absit, ut legem Mosi surripiamus, quae tam clarum nobis exhibet documentum summae mentis ejus providentiae, maximaeque ejus auctoritatis, cum ille tantum cavere potuit, ne divisione per Josuam ejusque successores facta, Hebraei, patrum voluntate neglecta, praestantissimarum terrarum prava habendi cupidine se indignos redderent. Omne denique dubium tollit textus, qui verbis praecepti subsequitur: *in possessione tua* etc., *quam possidebis in terra, quam Dominus Deus tuus dabit tibi possidendam;* quae verba nonnisi ab eo profecta sunt, qui Israelitis praeerat, *antequam* terra, cujus hic fit mentio, potiti sunt."

15. לֹא־יָקוּם עֵד אֶחָד בְּאִישׁ *Non surgat testis unus in aliquem*, non admittetur ejus testimonium, ut sententia ex eo feratur, conf. Num. XXXV, 30. XXII, 16. יָקוּם דָּבָר *Surgat verbum*, sententia judicum feratur.

16. כִּי־יָקוּם עֵד־חָמָס בְּאִישׁ *Si surgat testis violentiae*, s. injuriae *in virum*, si quis testimonium falsum in

alium perhibuerit, quo innocens damnetur. Cf. Exod. XXIII, 1. לַעֲנוֹת בּוֹ סָרָה *Ad respondendum in eum recessionem*, scil. a lege, si criminis aliquem postularit.

17. לִפְנֵי יְהוָה לִפְנֵי הַכֹּהֲנִים וְהַשֹּׁפְטִים *Coram Iova, coram sacerdotibus et judicibus*, h. e. in loco sacro, coram sacerdotibus et judicibus Dei loco jus dicentibus. Cf. Exod. XXI, 6. XXII, 7., ubi breviter per אֶל־הָאֱלֹהִים quod hic pluribus verbis exprimitur.

18. הֵיטֵב *Diligenter*, ἀκριβῶς, uti Alexandrini recte. וְהִנֵּה Et quando. עֵד־שֶׁקֶר *Testis falsus*, Exod. XX, 13. עָנָה *Respondit*, interrogatus judicibus. בְאָחִיו *In*, contra, *proximum*.

21. נֶפֶשׁ בְּנֶפֶשׁ וגו׳ *Anima*, vita *pro vita* rel. Vid. not. ad Exod. XXI, 24. Pro gravitate poenae, quam tulisset innocuus, plecti debebat falsus testis. Hic veluti παροιμιωδῶς adhibetur, ut recte Clericus monet, non ad significandas ipsas poenas quas falsus testis patiebatur, sed ad signandam tantum poenae paritatem.

CAP. XX.

Belli leges cum gentibus exteris servandae; qui bellatores domum remittendi; in urbium expugnatione quid servandum; qui interficiendi, qui servandi; quae arbores caedendae, quae non caedendae.

1. כִּי־תֵצֵא לַמִּלְחָמָה עַל־אֹיְבֶךָ וְרָאִיתָ סוּס וָרֶכֶב *Si exieris ad bellum contra hostes tuos, et videris equitatus et currus*; curribus enim etiam olim pugnabatur, in quibus certus pugnantium numerus constituebatur, sed vel maxime falcatis, qui quaqua transibant, ingentem hostium stragem edebant. His Siserae exercitum abundasse legimus Jud. IV, 3. Cf. not. nostr. ad Ps. XX, 8.

2. וְהָיָה בְּקָרָבְכֶם אֶל־הַמִּלְחָמָה *Cum appropinquabitis*

seu progrediemini *ad proelium*, acie jam instructa antequam classicum canat.

3. אַל־יֵרַךְ לְבַבְכֶם *Ne mollescat*, ne deficiat *animus vester*, cf. Jesaj. VII, 4. מִפְּנֵיהֶם *A facie eorum*, i. e. propter eos, ut supra VII, 21.

4. לְהוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם *Victoriam vobis daturus.* Verbum יָשַׁע coll. Arab وسع proprie significat *amplus fuit*, angustiae et rebus arctis oppositum. Hinc הוֹשִׁיעַ erit *opem tulit*, quasi dicas, *dilatavit*, *ex angustia eduxit*, et, ubi de bello sermo, *victoriam dedit.*

5. מִי־הָאִישׁ *Quis vir*, si quis fuerit, ut Vs. 6. 7. 8. וְלֹא חֲנָכוֹ *Neque initiaverit*, eam domum habitatione. Cf. Ps. XXX, 1. Nehem. XII, 27. 1 Reg. VIII, 63. Ceterum quae hic datur lex, est sapientissima. Nam ex ea ii omnes, qui ignavia aut timiditate sua animos aliorum minuere poterant, a militia excludebantur, ita ut ii tantum ad signa remanerent, qui alacrem et strenuum ad pugnandum animum haberent.

6. כֶּרֶם, ut Arabicum كَرُمَ, proprie est *nobilior, generosior agri pars*, hinc praesertim *vineam* et *olivetum* denotat, fortasse quoque *pomarium* complectitur. וְלֹא חִלְּלוֹ *Et nondum profanaverit eum*, i. e. fructus ejus in suum usum anno quinto nondum colligere coeperit. Ita enim חִלֵּל, quod alias est *profanare*, hoc loco, ut infra XXVIII, 30. et Jerem. XXXI, 5., est vertendum; oppositum ei quod fructus vineae aut oliveti recens plantati primis quatuor annis tanquam sacri habebantur. Tribus enim primis annis eos non decerpere licebat, et quarto anno epulis sacrificalibus ad locum sacrum illi consumi debebant, quinto igitur demum anno ad usus *profanos*, i. e. communes, vulgares, adhiberi poterant. Conf. Levit. XIX, 23. Jonathan verba לֹא חִלְּלוֹ ita interpretatur: וְלָא פַּרְקֵיהּ מִן כַּהֲנָא וְאַחֲלֵיהּ *et non redemit eam a sacerdote, ut faciat eam communem.* Syrus: ܘܠܐ ܩܛܦ ܡܢܗ *et nondum collegit ex ea*, scil. uvas. Hieronymus: *et needum eam*

fecit esse communem, de qua vesci omnibus liceat. Promovebat autem simul haec lex cum reliquis legibus annexis agriculturam et matrimonia. Lege, quae de hoc illarum legum consilio disputavit Michaelis in *Jure Mosaic.* P. III. §. 177.

8. לֹא יִמַּס אֶת־לְבַב אֶחָיו *Ne liquescat cor fratrum ejus*, h. e. ne aliorum quoque animos timidos efficiat suo exemplo. יִמַּס est Niphal verbi מָסַס, cf. supra I, 28. Jos. II, 11. אֶת hic Nominativo praefigitur, ut Num. XXVI, 55. Exod. X, 8. ad quem loc. vid. not.

9. כְּכַלֹּת הַשֹּׁטְרִים לְדַבֵּר *Desinentibus tribunis loqui.* Particula כְּ hic notat *postquam, cum*, ut Genes. XXVII, 34. Jud. II, 4. וּפָקְדוּ שָׂרֵי צְבָאוֹת *Praeficiant*, constituant *duces exercitus.* Alii post Clericum: dimissis iis, qui abire volebant, *inibunt numerum* reliquorum armatorum. Sed non est verisimile, numerum abeuntium tantum fuisse, ut de novo exercitum numerare necesse fuisset.

10. כִּי־תִקְרַב אֶל־עִיר *Cum appropinquas ad urbem*, scil. hostium. וְקָרָאתָ אֵלֶיהָ לְשָׁלוֹם *Invitabis eam ad pacem* et deditionem.

11. יִהְיוּ לְךָ לָמַס וַעֲבָדוּךָ *Erunt tibi in vectigal et servient tibi*, erunt vectigales et servi tui.

12. וְאִם־לֹא תַשְׁלִים עִמָּךְ *Si vero non ineat pacem tecum*, si deditionem repudiat.

13. וְהִכִּיתָ אֶת־כָּל־זְכוּרָהּ לְפִי־חָרֶב *Omnes ejus mares gladio interficiatis*, rebellionis metu.

16. כָּל־נְשָׁמָה *Omne quod spirat*, i. e. vivit, ut Jos. X, 40. XI, 14.

17. כִּי־הַחֲרֵם תַּחֲרִימֵם *Num internecioni eos devovebis*, cf. supra VII, 1. 2. II, 32. Jos. VI, 18. De posteris tamen, qui relicti sunt, id intelligi non potest. Nec dubium, quin multi evaserint in vicinos agros, qui eadem pace, quam Hebraei cum vicinis coluerunt, fruiti sunt, vid. 1 Reg. IX, 20. 21.

19. כִּי־תָצוּר — בַּגַּרְזֶן *Cum oppidum multis diebus obsidebis, ut id oppugnes et capias, non corrumpes agri ejus arbores, immissa in eas securi;* arbores intelligendae sunt *frugiferae*, ut apparet ex eo, quod additur כִּי מִמֶּנּוּ תֹאכֵל, *nam ex iis vesceris.* Solebant vero arbores frugiferae etiam ab obsessoribus succidi, ut machinae muris admoveri possint. Sic cum Titus Hierosolymorum urbem obsideret, *καταβληθέντος παντὸς ἕρκους καὶ περιφράγματος, ὅσα κήπων προαναστήσαντο, καὶ δένδρων οἱ οἰκήτορες, ὕλης τε ἡμέρου τῆς μεταξὺ πάσης ἐκκοπείσης, ἀνεπλήσθη μὲν τὰ κοῖλα, καὶ χαραδρώδη τοῦ τόπου· cunctis maceriis ac sepibus dirutis, quibus hortos et praedia incolae praemunierant, omnique arbore, quamvis frugifera, quae in medio erat, excisa, repletum est, quidquid erat cavum et vallibus impeditum,* ut narrat Josephus *de Bello Jud.* Lib. V. Cap. III. §. 2. Mohammedes in obsidione urbis Tajef vineas succidere jussit, referente Abulfeda *Annall.* T. I. p. 164. כִּי מִמֶּנּוּ תֹאכֵל *Nam ex iis vesceris,* i. e. earum fructibus. Haec ratio est, ob quam arboribus frugiferis parcendum fuit; quod, nimirum, plus sibi obsidentes nocuissent Israelitae, quam obsessis hostibus, dum se fructibus arborum privarent. Verba quae sequuntur, כִּי הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה לָבֹא מִפָּנֶיךָ בַּמָּצוֹר difficilioris sunt interpretationis, in quibus explicandis et veteres et recentiores haud parum laborarunt. Plures ante הָאָדָם subaudiunt interrogationem, ut hoc modo interpretanda sint verba: *num enim homo est arbor agri, ut veniat a conspectu tuo in obsidione?* quasi Moses dicere voluerit, arbores non esse homines, neque militum vim habere, ut intra urbem se recipientes pugnare contra Israelitas valerent, nec adeo esse, quod in eas, tanquam in hostes, irruant, eosque succidendo disperdere conentur. Hunc sensum Alexandrini ita expresserunt: *μὴ ἄνθρωπος τὸ ξύλον τὸ ἐν τῷ ἀγρῷ, εἰσελθεῖν ἀπὸ προσώπου σου εἰς τὸν χάρακα;* Nec aliter Hieronymus, nisi quod interrogationem negatione declaravit: *Lignum est, et non homo, nec potest bellantium contra te nume-*

rum augere. Eodem modo Onkelos: אֲרֵי לָא כֶּאֱנָשָׁא אִילָן חַקְלָא לְמֵעַל מִן־קֳדָמָךְ בִּצְיָרָא *quoniam non est sicut homo arbor agri, ut veniat ante te in obsidionem.* In Bibliis polyglottis מִן־קֳדָמָךְ minus recte per *contra te* conversum est. Sensus, quem Chaldaeus spectavit, est hic: arbores se non coram obsessoribus, seu spectantibus iis, in urbem obsessam conjicere posse, contra eos pugnaturas; צְיָרָא *obsidio* metonymice hic urbem notat obsidione cinctam. Ita Syrus etiam intellexit: ܠܡܥܪܩ ܡܢ ܩܕܡܝܟ ܒܐܘܚܕܢܐ *ut fugiat a conspectu tuo in urbem obsessam.* Clarius id expressit Saadias: ظَنًّا مِنْكَ أَنَّ شَجَرَ ٱلصَّحْرَاءِ كَٱلْإِنْسَانِ ٱلَّذِي قَدِ ٱخْتَفَى مِنْ بَيْنَ يَدَيْكَ فِي ٱلْحِصَارِ *existimans apud te, quod arbores campi sint velut homo, qui se jam absconderit a conspectu tuo in obsidione,* i. e. in urbe obsessa. Quae interpretatio, quamvis sit antiquissima, et quamplurimos approbatores invenerit, tamen ab Aben-Esra merito repudiatur, quod frigida nimis et jejuna, cur arbores fructiferae non excidendae sint, haec sit ratio, quia arbores illae non sint homines, adeoque Israelitis urbem obsessuris resistere non valeant. Nonne idem etiam de arboribus infructuosis dicendum? Neque tamen quam ipse Aben-Esra proposuit interpretatio magis probari potest. Verborum כִּי הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה sensum autumat esse hunc: כי חיי בן אדם הוא עץ השדה *quia vita hominis.* i. e. vitae ejus sustentandae subsidium *est arbor agri,* additque similem loquendi formulam esse infra XXIV, 6.; כִּי־נֶפֶשׁ הוּא חֹבֵל *quia anima est pignus,* i. e. ex pignore illo sustinetur et conservator vita. Hujus tamen phraseos plane alia est ratio quam nostrae, in qua *hominem* significare *victum hominis,* vix sibi quisquam persuadeat. Ali

הָ nomini אָדָם praemissum Vocativum indicare existimant (ut Ps. IX, 7.), sensumque loci hunc in modum declarant: *Nam, o homo, arbores agri,* i. e. sylvestres, *adsunt, quibus ad obsidionem uti possis,* machinas ex iis construendo, hinc non est, quod fructuosas ad usum hunce adhibeas. Ad verba עֵץ הַשָּׂדֶה לָבֹא מִפָּנֶיךָ בַּמָּצוֹר, quae proprie sic vertenda volunt: *arbor agri* adjumento est tibi, *ut veniat* urbs *coram te in obsidionem,* comparant phrasin 2 Reg. XXIV, 10. XXV, 2. Jerem. LII, 5. obviam, וַתָּבֹא הָעִיר בַּמָּצוֹר *venit urbs in obsidionem.* In istam tamen interpretationem Erh. Andr. Frommann in *Opuscc. philologg.* p. 169. vere monuit haec: „Atque ה quidem interdum exclamandi vim habere certum est, sed, ut quisque per se intelligit, non nisi in oratione concitata et affectu plena, cujus hic nullum plane indicium est. Deinde frustra sumitur, עֵץ הַשָּׂדֶה *arbores sylvestres* denotare, et a fructuosis paullo ante commemoratis distinguendas esse; vide in contrariam partem ista loca: Levit. XXVI, 4. וְעֵץ הַשָּׂדֶה יִתֵּן פִּרְיוֹ, et Ezech. XXXIII, 27. וְנָתַן עֵץ הַשָּׂדֶה פִּרְיוֹ. Denique cuivis contextum inspicienti patet, quod his verbis Mosen dicere voluisse ille interpretes arbitrantur, id demum Versu proxime sequenti plane et perspicue ab eo praecipi; ut hinc otiosa unius ejusdemque repetitio assumenda esset.“ Alias hujus loci interpretationes minus probandas attulit solidisque argumentis refutavit Frommann l. l. Ipse vero verba hujus Versus tria postrema לָבֹא מִפָּנֶיךָ בַּמָּצוֹר conjungit cum superioribus אֹתוֹ לֹא תִכְרֹת, ut sensus sit: *eas ne succidite, ut illis ad obsidionem utamini:* arbores enim hebraice *ante nos in obsidionem venire* dicuntur, cum ad eam instruendam a nobis adhibentur. Verba media vero: כִּי הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה uncinis includenda, atque a reliquo contextu separanda censet, ita vertenda: *nam hominis,* i. e. hominis usui destinata est *arbor agri,* subaudito ante הָאָדָם signo Dativi, לְ, quod haud raro omittitur. Eadem loquendi forma Cohel. XII, 13. זֶה כָּל־הָאָדָם *hoc omni ho-*

mini convenit; et Ezech. XII, 10. הַנָּשִׂיא הַמַּשָּׂא הַזֶּה *Principis, s. principi est hoc oraculum.* Quam interpretationem et Dathius sequutus est, et in qua nos quoque acquiescimus.

20. מָצוֹר *Obsidio*, i. e. machinae ad obsidionem. עַד רִדְתָּהּ *Donec descendet ea*, scil. urbs, intelligendum hoc de muris cadentibus, donec eam urbem expugnaveritis.

CAP. XXI.

Quid faciendum invento hominis cadavere, homicida latente. Mulieri in bello captae et ad conjugium expetitae quae permittenda. De filii primogeniti jure sarto tecto servando, licet uxoris odiosae sit filius. Filios contumaces, praemissa accusatione et Judicum sententia, interficiendos. Appensos in patibulis eadem die sepulturae tradendos.

1. נֹפֵל *Qui cecidit*, projectus, ut 1 Paral. XXII, 14.

2. וּמָדְדוּ *Metientur*, scil. distantiam oppidorum quae circa occisum erunt.

3. וְהָיָה הָעִיר הַקְּרֹבָה אֶל־הֶחָלָל *Et erit quod adtinet ad urbem quae propinqua ad occisum*, i. e. urbs vero quae caeso proxima erit. לֹא־עֻבַּד בָּהּ Quae ad opus rusticum nondum adhibita est, ut Jesaj. XIV, 3. אֲשֶׁר לֹא־מָשְׁכָה בְּעֹל *Quae nondum in jugo traxit*; conf. Num. XIX, 2.

4. Vocibus נַחַל אֵיתָן non indicatur *rapidus fluvius*, ut nonnulli interpretes verterunt, nec *vallis aspera*, quod Clerico placuit, sed *rivus* seu *torrens perennis*, per totum annum fluens, (coll. Arab. وَتَنَ *perpetuus fuit, perennis fuit et indesinens aqua*, et وَاتِن *perenniter*

fluens rivus), oppositus illis, qui per aestatem, maxime vero post eam, Octobri mense deficiunt. אֲשֶׁר לֹא־יֵעָבֵד בּוֹ וְלֹא יִזָּרֵעַ *Qui nec colitur nec seritur*, qui numquam ita exsiccatur, ut aliquo anni tempore coli possit. Impurum sanguinem hostiae pro caede ignoti oblatae asportare debebat rivus, ne quidquam ejus in terra haereret aut frugibus, quos ea effert. וְעָרְפוּ־שָׁם אֶת־הָעֶגְלָה בַּנָּחַל *Decollabunt ibi vitulam in torrente*, ministerio, ut videtur, sacerdotum, qui aderant; erat enim haec vitula instar victimae piacularis. Ceterum vide de hoc ritu plura disputata in Michaelis *Jure Mos.* P. VI. §. 278. p. 55—57.

5. לְבָרֵךְ בְּשֵׁם יְהוָה *Ut nomine Jovae bene precentur*, vid. supra X, 8. Num. VI, 23. עַל־פִּיהֶם יִהְיֶה כָּל־רִיב וְכָל־נָגַע *Secundum os eorum sit omnis lis et omnis plaga*, i. e. in controversiis et quaestionibus capitalibus de jure respondebunt; pronuntiabunt de difficilioribus litibus. Conf. de hac locutione not. supra ad XVII, 9. 12.

6. וְרָחֲצוּ אֶת־יְדֵיהֶם עַל־הָעֶגְלָה הָעֲרוּפָה בַנָּחַל *Lavent manus suas super vitula ad rivum decollata.* Haec videtur fuisse actio symbolica, qua significarent magistratus, se esse plane innocentes circa hanc caedem. Conf. Ps. XXVI, 6.

7. יָדֵינוּ לֹא שָׁפְכָה *Manus nostrae*, i. e. unaquaeque manuum nostrarum, *non effudit.* Pro שָׁפְכָה Keri legi jubet שָׁפְכוּ. Sed non est opus mutatione. Nam saepe verbum singularis numeri jungi constat nomini pluralis aut dualis numeri, distributive capiendo, ut 1 Sam. IV, 15. עֵינָיו קָמָה *oculi ejus immoti manebant;* Mich. IV, 11. וְתַחַז בְּצִיּוֹן עֵינֵינוּ *oculi nostri intueantur Zionem.* In lingua Arabica haec constructio frequens est. Exempla collegit Schultens in *Animadverss.* ad Jerem. II, 15. *Oper. minor.* p. 294. Conf. Glassii *Philolog. Sacr.* Lib. I. Tract. III. Can. 52. No. 2. p. 328. 329. edit. Dath., Storr *Observatt. ad Analog. et Syntax.* p. 385., et Gesenii *Lehrgeb.* p. 713.

8. כַּפֵּר לְעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל *Obtege populo tuo Israëli*, i. e.

propitius esto populo, non imputa ei caedem. De verbo כִּפֶּר cum ל constructo cf. Excurs. II. ad Levit. supra p. 201. No. 4. וְנִכַּפֵּר לָהֶם הַדָּם *Expiabitur, non imputabitur eis caedes.* De forma נִכַּפֵּר vid. Gesenii *Lehrgeb.* p. 249.

9. וְאַתָּה תְּבַעֵר הַדָּם הַנָּקִי מִקִּרְבֶּךָ *Tu vero tolles sanguinem innocuum e medio tui.* Sicut Vs. 8. תֵּת הַדָּם *sanguinem dare, imponere*, erat, caedis poenas reposcere, ita hic בִּעֵר הַדָּם *tollere sanguinem*, est, poenas caedis averruncare.

10. כִּי־תֵצֵא לַמִּלְחָמָה עַל־אֹיְבֶיךָ וּנְתָנוֹ יְהוָה בְּיָדֶךָ *Si exieris ad bellum contra hostes tuos, dederitque eum Jova in manum tuam.* Nomini substantivo in plurali posito, אֹיְבֶיךָ, respondet pronomen affixum singulare, נְתָנוֹ, cujus enallages plura exempla collegit Glassius *Philolog. Sacr.* L. I. Tract. II. Can. 17. p. 165. 166. edit. Dath. Praecipue haec constructio locum habet, si multitudinis, quam pluralis indicare solet, *pars* modo intelligitur, ut hic: „Si exieris ad bellum contra *hostes tuos*, i. e. contra *hostium aliquem*, et tradiderit *eum* Deus in potestatem tuam.“ Similem loquendi formam vide infra XXVIII, 48. 2 Sam. XXIV, 13. Sermo hic est de iis gentibus, de quibus Cap. praeced. Vs. 10., non de septem gentibus devotis Vs. 16. 17. וְשָׁבִיתָ שִׁבְיוֹ *Ut eos captivos abducas,* Num. XXI, 1.

11. בַּשִּׁבְיָה *In captivitate*, inter captivos. אֵשֶׁת יְפַת־תֹּאַר *Mulierem formosam*, conf. Genes. XXIX, 17. וְלָקַחְתָּ *Et eam ducere velis;* verba activa saepe indicant voluntatem agendi, ut Genes. XXIV, 58. הֲתֵלְכִי *num ibis?* i. e. visne ire? Ezech. XII, 48. וְעָשָׂה *et fecerit*, i. e. facere voluerit.

12. וְגִלְּחָה אֶת־רֹאשָׁהּ *Radet caput suum*, caesariem, quod luctus indicium, Levit. XXI, 5. וְעָשְׂתָה אֶת־צִפָּרְנֶיהָ *Et faciet ungues suos*, quam phrasin interpretum antiquiorum alii de unguibus nutriendis, alii de illis resecandis intellexere. Onkelos et Saadias priori modo, Ale-

xandrini, Vulgatus et Syrus posteriori. Prior tamen illa interpretatio videtur praeferenda, quoniam mulier signa luctus edere debebat.

13. וְהֵסִירָה אֶת־שִׂמְלַת שִׁבְיָהּ מֵעָלֶיהָ *Et removeat vestem captivitatis suae a se,* exuat vestem quam captiva gesserat, ut lugubrem induat. וּבָכְתָה אֶת־אָבִיהָ וְאֶת־אִמָּהּ *Lugeat parentes,* quia patriae aeternum valedicebat adeoque parentes veluti amittebat.

14. לְנַפְשָׁהּ *Ad animam ejus,* prout animus ei feret, quocunque voluerit ire. LXX. ἐλευθέραν, Vulgat. *liberam.* וּמָכֹר לֹא־תִמְכְּרֶנָּה בַּכָּסֶף *Vendere eam non licet,* conf. Exod. XXI, 8. לֹא־תִתְעַמֵּר בָּהּ *Non habeas eam mancipii loco.* Significatio verbi עמר, quod praeter hunc locum semel tantum in Vet. Testam. occurrit (infra Cap. XXIV, 7.), repetenda est ex Chaldaica et Arabica dialecto, ubi denotat *servire.* Vid. Castelli *Heptagl.* p. 2802.

15. שְׂנוּאָה *Invisa,* i. e. minus amata, conf. Genes. XXIX, 31. 33.

16. בְּיוֹם הַנְחִילוֹ אֶת־בָּנָיו *Quando constituet hereditatem inter filios suos.* לְבַכֵּר *Primogeniti jure donare,* 2 Paral. XII, 21. עַל־פְּנֵי *Superstite adhuc,* ut supra VII, 10. הַבְּכֹר *Qui vere est primogenitus.*

17. כִּי *Sed.* פִּי שְׁנַיִם *Partem duorum,* duplicem portionem. LXX. διπλᾶ. — כִּי־הוּא רֵאשִׁית אֹנוֹ Conf. de hac phrasi not. ad Genes. XLIX, 3. לוֹ מִשְׁפַּט הַבְּכֹרָה *Huic competit jus primogeniturae.*

18. סוֹרֵר non est derivandum a סוּר *deflexit,* tunc enim vel סָר, vel מֵסִיר esse deberet; sed a radice סָרַר, quae conferenda est cum Arab. شَرَّ *malus, improbus fuit* (Castelli *Lexic. Heptagl.* p. 3830.), hinc סוֹרֵר *malus,* contumax, refractarius. מוֹרֶה *Rebellis,* immorigerus.

19. אֶל־שַׁעַר מְקֹמוֹ *Ad portam loci sui,* i. e. urbis, locum judicii, vid. Genes. XXXIV, 20., infra XXII, 15. XXV, 7. Ruth. IV, 1.

20. זוֹלֵל collato Arabico زَلَّ *abiectus vilisque fuit,* est homo facinorosus, vitiis deditus. סֹבֵא *Ebriosus.* Saadias: مُفْرِطٌ فِي ٱلْحَرَامِ *prodigus in illicitis.* Talis igitur homo, de cujus emendatione desperatur, lapidibus est obruendus, ut Vs. sequ. praecipitur. Duram hanc legem necessariam faciebat defectus carcerum illis temporibus apud Israelitas, et contentiosae ebrietatis gravior noxa in calidis illis regionibus. Conf. Michaelis *Jus Mosaic.* P. VI. §. 294.

22. וְכִי־יִהְיֶה בְאִישׁ חֵטְא מִשְׁפַּט־מָוֶת *Et si fuerit in viro peccatum judicii mortis,* si quis crimen capitale commiserit, ut infra XXII, 26. וְתָלִיתָ אֹתוֹ עַל־עֵץ *Et suspendes eum ad arborem,* scil. lapidibus obrutum, infamiae ergo, conf. not. ad Genes. XL, 19. add. 2 Sam. IV, 12. Plura de hoc supplicii genere vid. in C. B. Michaelis Dissertat. *de judiciis poenisque capitalibus in S. Script. commemoratis*, Hal. 1730., quae J. D. Michaelis observationibus aucta, repetita legitur in *Sylloge Commentatt. theologicc.* à D. I. Pott editt. P. IV. p. 177. seqq., §. XVIII. XIX. p. 208. seqq.

23. כִּי־קִלְלַת אֱלֹהִים תָּלוּי *Nam maledictio Dei suspensus,* omnis suspensus talis est, cui Deus maledixit, Deo invisus et exsecrabilis, i. e. qui enim palo affigitur, homo est, qui ex legibus divinis morte mulctari et e societate hominum tolli debet. Removendus itaque est e conspectu hominum, ne cadaver ejus, in superficie terrae superstes, terram tuam polluat.

CAP. XXII.

Leges de rebus amissis restituendis, de sexuum vestibus non permutandis, de matre et pullo una non capiendis, de tecti lorica, de misturis illicitis, de fimbriis, de signis virginitatis, adulterio, stupro.

1. נִדָּחִים *Obertrantes* Verbum נָדַח conferendum est cum Arabico ندح quod speciatim usurpatur *de ovibus, quae a grege aberrant et caulis suis longius digrediuntur.* Pro hoc נִדָּח in loco parallelo Exod. XXIII, 4. ponitur תֹּעֶה *errans.* וְהִתְעַלַּמְתָּ מֵהֶם *Noli te iis subtrahere*, eos, quasi te laterent, praeterire.

3. כָּל־אֲבֵדָה *Omnis res amissa.*

5. כְּלִי *Instrumentum*, i. e. ornatus, vestis, ut Jesaj. LXI, 10. Sapienter hoc vetitum ad honestatem publice tutandam et cavendas scortationes. Talis enim vestium commutatio multis nequitiis viam aperit, quum imberbis adolescens muliebri vestitu inter mulieres facile latere possit. Cf. Dav. Millii Dissertat in hunc locum in *Dissertatt. selectt.* p. 203. seqq. edit. sec., Michaelis *Jus Mosaic.* P. IV. §. 222., et *das alte u. neue Morgenl.* P. II. No. 404. p. 310. Clericus putat, hanc legem oppositam esse moribus nonnullorum populorum Orientalium, qui in sacris vestes utriusque sexus miscuerunt et nefandis ita libidinibus sese dederunt. כִּי תוֹעֲבַת יְהוָה אֱלֹהֶיךָ כָּל־עֹשֵׂה אֵלֶּה *Quia abominatio Jovae Dei tui est omnis qui fecerit illa*, quod ejusmodi vestium commutatio non modo lasciviae, sed etiam libidinis caussa fiebat.

6. 7. *Cum obvenerit tibi nidus avis in via, aut ulla in arbore, aut in terra*, inveneris que *pullos aut ova, matremque pullis aut ovis incubantem, ne cape matrem cum gnatis. Liberam dimittito matrem capitoque tibi gnata, ut bene tibi sit diuque vivas.* Hac lege magno-

pere consulebatur avibus indigenis ac cavebatur, ne quod earum genus aut exstirpari penitus aut minui ultra debitum in Palaestina posset. Nec tamen illicitum fundorum possessoribus fuit, nidulantes in horto, in vinea, in agro, in aedibus aves, noxias sibi aut molestas occidere, quae dura fuisset servitus: sed noluit legislator alieno id aut nullius in fundo, aut in itinere (בַּדֶּרֶךְ) fieri lucri caussa, aut communi avium quarundam odio, belloque tanquam iis indicto. Nec exemtae erant hac lege aves, quae noxiae putantur. Nam illae ipsae quoque salutares usus praestare solent, dum noxiorum insectorum et vermium multiplicationem impediunt. Ita pluribus in regionibus ubi passeres extirpabantur, multiplicabantur erucae, quibus passeres vescuntur. Quo autem calidior tractus desertisque vicinior, eo magis opera ferociorum avium et foedarum, carnivorarum certe, requiritur, ut pejori peste regionem liberent. Attamen ex eo, quod huic legi additum est, *ut bene tibi sit, diuque vivas in terra*, videtur colligi posse, legislatoris consilium simul quoque hoc fuisse, ut Israelitis suis misericordiam non solum erga aves, sed erga alia etiam animalia commendaret. Scripsit de hac lege singularem Commentationem Michaelis in *Syntagmate Commentatt.* P. II. p. 92. seqq. Conf. Ejusdem *Jus Mosaic.* P. III. §. 171.

8. מַעֲקֶה *Ambitus*, lorica, septum peribolum circumcirca, a radice עָקָה عقّا, *detinuit, retinuit.* Plana enim erant tecta Orientalium, ut adhuc sunt, et nisi peribola essent cincta, in iis sine periculo non licuisset ambulare. Conf. Jos. II, 6. 2 Sam. XI, 2. Matth. X, 27. וְלֹא תָשִׂים דָּמִים בְּבֵיתֶךָ *Ne ponas sanguinem in domum tuam*, h. e. ne negligentia tua aliquis delabatur et ita domus tua sanguine polluatur.

9. כֶּרֶם hic est *ager cultus.* Locus parallelus Levit. XIX, 19. habet שָׂדֶה, vertit ita quoque Syrus. Vocem כֶּרֶם hanc significationem hic habere, apparet etiam ex eo, quod *vinea*, uti vulgo כֶּרֶם solent vertere, Hebraeis non

seri (כְּזֶרַע quod h. l. legitur), sed *plantari* (כְּנֶטַע, conf. Genes. IX, 20.) dicitur. פֶּן־תִּקְדַּשׁ הַמְלֵאָה הַזֶּרַע *Ne devota sit plenitudo sementis*, i. e. quidquid in agro aut vinea creverit; ne talis mixtura fructuum sancta fiat, i. e. ut Clericus, consentiente J. D. Michaelis (in *Jure Mos.* P. IV. p. 340.) vertit: *ne sacro fisco addicatur* proventus talis agri aut vineae.

10. לֹא־תַחֲרֹשׁ בְּשׁוֹר־וּבַחֲמֹר יַחְדָּו *Bove simul et asino ne arato.* Bos, mundum animal, ob varios insignes usus, quos agricolis praestat, in honore habeatur, neque ad asinum, aut ad aliud impurum animal deprimatur. Similem erga boves religionem deprehendimus apud plures populos antiquos. Haec est sententia Michaelis in *Jure Mosaic.* P. III. §. 166. Alii putant, hanc legem ideo esse datam, ne asinus, bovi impar, ultra vires agatur. Alii, praeceptum hoc symbolicum esse, et vetari eo, ne quis Israelita cum cultu Jovae conjungat cultum idolorum.

11. De שַׁעַטְנֵז cf. Levit. XIX, 19. et not. ad eum locum.

12. גְּדִלִים *Funiculi* (coll. Arab. جدايل *funes*), i. e. fimbria funiculis (*Franzen*) constans, 1 Reg. VII, 17. Num. XV, 38. תַּעֲשֶׂה־לָּךְ *Facere tibi licet.* עַל־אַרְבַּע כַּנְפוֹת כְּסוּתְךָ *In quatuor alis*, sive extremitatibus *vestimenti tui.* Conf. Jesaj. XI, 12. Tunica Hebraeorum videtur fuisse fissa a fronte et a tergo, unde nata quatuor extrema sive quatuor alae.

12. De re, de qua his Versibus est sermo, conf. Michaelis *Jus Mosaic.* P. II. §. 92. Arvieux de *moribus Arab.* p. 123. vers. germ. Niebuhrii *Descript. Arab.* p. 36—39.

14. וְשָׂם לָהּ עֲלִילֹת דְּבָרִים *Et imposuerit ei facinora verborum*, ut verbis ei injuriam fecerit. וְהוֹצִא עָלֶיהָ שֵׁם רָע *Et produxerit contra eam nomen malum*, si infamaverit eam. בְּתוּלִים *Virginitates*, i. e. virginitatis indicia.

15. הַשַּׁעְרָה Conf. not. supra ad XXI, 19.

17. הַשִּׂמְלָה h. l. non, ut alias, significat *vestem*, sed linteum seu pannum, sanguine virginali ex prima copula adspersum.

18. וְיִסְּרוּ אֹתוֹ *Castigent eum*, virum, secundum quosdam *verbis* tantummodo, secundum alios *verberibus*. Ita Josephus *Antiqq.* L. IV. Cap. 8. et Michaelis l. l.

19. כֶּסֶף *Argenti*, i. e. siclis argenteis, conf. Genes. XX, 16. Num. VII, 13.

21. הַנַּעַר *Puella*, quae dum nupsit, virginem se finxit; de iis enim, quae, postquam desponsatae essent, ab aliis vitiabantur, agitur Vss. 23. 24. De non desponsata, quae stuprum passa est, nec tamen pro virgine se gerit, vide infra Vs. 28. seqq. Exod. XXII, 15. 16. נְבָלָה *Flagitium*, Genes. XXXIV, 7.

22. בְּעֻלַת־בַּעַל *Cui est maritus*, Genes. XX, 3.

23. כִּי יִהְיֶה נַעֲרָה *Si fuerit* vel *acciderit*, *ut puella etc.* Verbum הָיָה non construendum est cum nomine, ut nonnulli faciunt, qui hic enallagen generis accipiunt. אִישׁ *Vir*, scil. alius, aliquis, ut Num. V, 13.

24. עַל־דְּבַר אֲשֶׁר *Propterea quod*. לֹא־צָעֲקָה *Non clamavit*, unde liquet, eam non se invita vitiatam esse.

26. אֵין לַנַּעַר חֵטְא מָוֶת *Non est puellae peccatum mortis*, puella nullum capitale crimen commisisse censenda est.

27. מוֹשִׁיעַ *Liberator*, LXX. *βοηθήσων*.

28. Hic et Versus proximus conferendus cum Exod. XXII, 15. 16., ubi eadem lex.

29. וְלוֹ־תִהְיֶה לְאִשָּׁה *Eritque ei uxor*, si modo pater vitiatae velit. Vid. laudat. Exodi loc.

CAP. XXIII.

De iis, qui jus civitatis Israeliticae consequi poterant. Pollutione nocturna contaminatus qua ratione purificandus sit. Locus extra castra naturae necessitati deputandus. Servus fugitivus hero non tradendus. Meretriciae res et scortationes non admittendae, nedum ut harum rerum pretia Dei offerantur permittendum. Usurae a civibus non exigendae. Votum conceptum explendum. In alius vinea et segete quae ibi reperta sunt, edi possunt, foras autem non esse efferenda.

1. לֹא־יִקַּח אִישׁ אֶת־אֵשֶׁת אָבִיו Conf. Levit. XVIII, 8. לֹא יְגַלֶּה כְּנַף אָבִיו *Non retegat extremitatem vestis patris sui*, i. q. in loco parallelo Levit. XVIII, 6. גַּלּוֹת עֶרְוָה, ad quae verba not. vide.

2. פְּצוּעַ דַּכָּה וּכְרוּת שָׁפְכָה *Mutilus contritione aut abscissione testiculi.* Videtur duplex fuisse ratio reddendi hominem generationi ineptum, vel testiculorum contritione, vel eorum exsectione. Saltem hoc fiebat vervecibus, vid. Levit. XXII, 24. — לֹא־יָבֹא בִּקְהַל יְהוָה *Non ingrediatur in coetum Jovae*, i. e. non habebitur Israelita, nec nomen ejus in censualibus libris scribetur. Ejusmodi homini non licebat ducere Israëlitidem. „Tum demum peregrinus habebatur civis Hebraeus, ut more Romano loquamur, cum Israëlitidem duxerat, aut ei ducere licebat, non prius. Quare et Jonathan vertit: *Non est idoneus, qui est castratus, et cui abscissus est nervus,* לְמִסַּב אִתְּתָא מִקְּהַל עַמָּא דַיְיָ *ad ducendam uxorem ex coetu Jovae.*“ Cleric.

3. מַמְזֵר vulgo interpretantur *spurium*, ex scorto publico seu prostibulo natum, vel intelligitur, uti vult Clericus, natus ex illegitima uxore, qualis erat peregrina mulier, quam Hebraeus forte compressisset, nec tamen

duxisset. Ex C. B. Michaelis sententia, relata ex ejus Annotatis Mss. a filio in *Jure Mos.* P. II. p. 435. not., voce מַמְזֵר, h. l. generatim designatur *ἀλλογενής*, ut Zach. IX, 6., adeo ut Ammonitae et Moabitae Vs. 4. species vel insignior sint *τοῦ* מַמְזֵר, vel plane *τοῖς* מַמְזֵרִים contra distinguantur, utpote cognati Israelitis, posteris Abrahami, cujus nepotem ex fratre, Lotum, conditorem gentis habuerant. Sic igitur מַמְזֵר idem foret qui נָכְרִי. I. D. Michaelis in *Supplemm.* 1489. 1496., pro מַמְזֵר legit מוּם זָר *macula peregrini*, i. e. peregrinus, qui populo Israelitico *macula* sive ignominia esset. Wepler in *den philologischen und kritischen Fragmenten*, Fasc. II. p. 39. vocem מַמְזֵר sine punctorum mutatione, ut Participium Hiphil vertit *corruptorem*, collato Arabico مذر *corruptus fuit*, et in Conjug. IV. *corrupit*. Indicari vero putat Wepler sub *corruptore* Cananaeos, qui cultu idololatrico Israelitas corrumperent. גַּם דּוֹר עֲשִׂירִי *Ne decima quidem* ab eo *actas*, i. e. numquam, Vs. 4. 7. Neh. XIII, 1.

5. מִמִּצְרָיִם — עַל־דְּבַר אֲשֶׁר *Quod vobis non occurrerunt cibo et potu in itinere ex Aegypto*, ut debebant facere erga populum consanguineum. שָׂכַר *Conduxit*, scil. *Moab*, ut ex historia Num. XXII. intelligitur.

7. לֹא־תִדְרֹשׁ שְׁלֹמָם וְטֹבָתָם *Commodum eorum non procurabis*, saluti et utilitati eorum numquam studeatis. Intelligendum hoc est tantummodo de publico Israelitarum auxilio populo Moabitico non ferendo. Ac sane periculosum erat, auxiliari genti, idololatriae summopere deditae, ut apparet ex Num. XXI, 29.

9. בָּנִים אֲשֶׁר־יִוָּלְדוּ לָהֶם דּוֹר שְׁלִישִׁי *Filii qui eis nascentur in generatione tertia.* Intelliguntur *nepotes* eorum, qui temporibus Mosis vixerunt. Hi poterant Israelitidas ducere, et civitatem Israeliticam adipisci.

10. מַחֲנֶה *Exercitu*, ut Num. II, 3. 9. 10. כֹּל דָּבָר רָע *Omnis res turpis.*

11. מִקְרֵה־לָיְלָה *Ob accidens noctis*, ob pollutionem

nocturnam. LXX. *ἐκ ῥύσεως αὐτοῦ νυκτός.* In Tractatu Talmudico בְּרָכוֹת Cap. III. §. 4. בעל קרי *dominus accidentis* secundum Maimonidem est is, qui semen emittit volens aut nolens. Vid. Surenhusii not. ad l. l. in *Mischna* a se ed. T. I. p. 11. וְיָצָא אֶל־מִחוּץ לַמַּחֲנֶה *Et exeat extra castra.* Clerico Moses hac lege impedire videtur, quo minus mulieres et meretrices in castra ducerentur, quod expeditionibus summopere nocere potuit.

12. לִפְנוֹת־עֶרֶב *Adventante vespera,* Genes. XXIV, 63. Exod. XIV, 27.

13. יָד h. l. est *spatium*, ut supra II, 37. Bene monet Clericus, cavendum esse, ne hoc intelligatur de castris Israeliticis in deserto; nam haec omnia pendere a Vs. 9., ubi de militaribus castris sermo est. In castris totius populi Hebraei, quibus amplissima terrarum spatia occupabantur, fieri non potuisset, ut quotiescumque egerenda erant excrementa, omnes castris egrederentur. Sed in castris militaribus, multo minoribus, et in quibus nemo procul a vallo aberat, potuit hoc observari. Ratio hujus legis videtur fuisse, ne foetore aër corrumperetur et epidemici morbi crearentur. Cum ubique foetor sit noxius, sub calido coelo potissimum valetudini obesse potest.

14. יָתֵד *Paxillus*, ut Jud. IV, 21., collato Arabico وَتِدٌ *palus, paxillus, qui in terra vel pariete pangitur.* Hic intelligenda est *ala, ligo,* cogente filo orationis et consentiente lingua Thalmudica, in qua יָתֵד שֶׁל מַחֲרֵישָׁה *paxillus arationis* est *vomer.* עַל־אֲזֵנֶךָ *Praeter arma tua.* אֲזֵנִים a Syriaco ܐܙܢ *armavit.* וְיָשַׁבְתָּ *Et sedeas*, honeste pro, excrementa egerere.

15. לְהַצִּילְךָ *Ut tibi auxilio sit.* עֶרְוַת דָּבָר *Nuditatem rei*, i. e. foeditatem rei tegendae; foedum quid; metaphora ab hominum nuditate ducta. וְשָׁב מֵאַחֲרֶיךָ *Et retrocedat a te.* Rationem hujus legis, desumtam ex eo,

quod Deus castris praesens sit, adjecit Moses ideo, ut legi, sanitatis et munditiei caussa datae, majorem adderet vim et gravitatem. Nam vera illa et propria praecepti caussa apud populum, nondum politioribus moribus excultum et munditiei adsuetum, non tam efficax fuisset.

17. בַּטּוֹב לוֹ *In bono ei*, i. e. in loco, qui ei placet.

18. קְדֵשָׁה *Consecrata* Veneri, prostibulum. Vid. Genes. XXXVIII, 21. קָדֵשׁ *Cinaedus*, scortator meritorius, ut 1 Reg. XIV, 24. 2 Reg. XXIII, 7. Alexandrini hunc Versum recte sic reddiderunt: *Οὐκ ἔσται πόρνη ἀπὸ τῶν θυγατέρων Ἰσραὴλ, καὶ οὐκ ἔσται πορνεύων ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ.* Tum sequuntur haec: *Οὐκ ἔσται τελεσφόρος ἀπὸ θυγατέρων Ἰσραὴλ καὶ οὐκ ἔσται τελισκόμενος ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ.* Quibus verbis quum nihil respondeat in textu Hebraico, ea obelo notavit Origenes; Isac. Vossius vero in *Varr. Observatt.* p. 267. inde conclusit, verba hebraica, quae graecis illis responderent, Rabbinorum fraude esse deleta. Eam opinionem vero solidis argumentis refutavit Aug. Georg. Mirus, Scholae Helmstadiensis olim Rector, in Programmate, quod continet *Observationes Critico-philologicas in loc. Deut. XXIII, 17. Graec. Vers. qui in codice Hebraeo non exstat*, Helmstad. 1767. in quatern. Atque is quidem satis verisimiliter conjicit, eorum, quae nos hodie in codicibus hebraeis legimus, verborum Graecam versionem primam et genuinam esse eam, quae posteriore Versus parte habentur: *οὐκ ἔσται τελεσφόρος κ. τ. λ.*, quae vero antecedunt, *οὐκ ἔσται πόρνη κ. τ. λ.*, esse glossema, quod e margine in textum irrepserit. „Nam primo," inquit (p. 11.), „verba per se clara, qualia sunt *πόρνη* et *πορνεύων*, minus claris ac prorsus obscuris explicare velle, glossematis certe ratio non patitur. Accedit, quod vocabula *τελεσφόρος* et *τελισκόμενος* ab eodem verbo *τελεῖν* ducuntur, cujus derivata, *τελεταὶ* et *τετελεσμένοι*, iidem interpretes aliis locis, 1 Reg. XV, 12. et Hos. IV, 14., pro hebraicis קְדֵשִׁים et קְדֵשׁוֹת usurpaverant, et quia, ubi

קְדֵשִׁים de impuris gentilium sacris invenitur, numquam *πορνεύων* verterunt, certe etiam hoc loco futuri non erant. Denique haec ultima vocabula graeca esse magis accommodata videntur ad vim hebraici textus exprimendam. Est enim *τελεσφόρος* aptum omnino vocabulum, quo significatio vocis קְדֵשָׁה *initiatae* impudico cultu idolorum in Sacris gentilium exprimatur, quemadmodum Theodoretus etiam *Quaest.* XXVIII. ad mysteria illud pertinere, docte observavit. Complectitur tamen simul turpissimi quaestus oblationem, unde Flamin. Nobilius recte vertit: *teletas ferens* (qua voce Augustinus *de civit. Dei*, L. X. Cap. 9. etiam pro *consecratione* utitur), quasi dicat, initiationis suae mercedem, dona et sacrificium obscoenae libidinis consecrans. Non erit itaque inter filias Israel *τελεσφόρος*, *initiata* cultu impuro, et, quod inde ducitur, vectigal impudicitiae persolvens. Pergit nunc versio graeca: *non erit τελισκόμενος inter filios Israel.* Aptum itidem vocabulum ad exprimendam vocem קָדֵשׁ *initiatus* obscoenis sacris; derivatur enim a verbo *τελέω*, quod, uti supra demonstravimus, *initiandi* vim habet. Theodoretus l. l. explicat hanc vocem: *μυσταγωγουμένος*, *initiatus.* Trommius *τελισκόμενον* idem esse ait ac *τετελεσμένον prostitutum.* Hesychius enim, *τετελεσμένος* exponit per *τελισκόμενος*, *ἀνδρόγυνος*, *semivir*, *eunuchus.*"

19. אֶתְנַן זוֹנָה *Donum meretricis*, Hos. IX, 1., i. e. pecunia quam ex foedissimae artis quaestu tanquam primitias Diis offerebant sacerrimae mulierculae. מְחִיר כֶּלֶב *Pretium canis*, i. e. quod datum est scorto masculo, sive puero meritorio pro nefario concubitu. *Canis* autem (כֶּלֶב) vocatur talis homo impurus, quod canes impudentia ac libidine aemulatur. Tales et Apoc. XXII, 15. *κύνες* vocantur. Constat autem, Phoenices mercedem usurae corporis sui Deo vovisse. Bochartus quidem *Hieroz.* P. I. L. II. Cap. 56. (T. I. p. 796. ed. Lips.), Spencerus *de legibus Hebraeorum ritualibus*, Lib. II. Cap. 36., Ikenius in singulari Dissertatione super hoc loco, quae Disserta-

tio est *sexta* in ejus *Dissertatt. Philol. Theol.* P. I. et Dathius ad h. l. vocem כֶּלֶב propria significatione sumunt, ut sensus sit, *pretium ex vendito cane non inferendum esse in templum Jovae.* Sed priorem illam interpretationem, quidquid etiam Viri isti Doctissimi dicant, postulat orationis filum. Nec intelligitur, quomodo cuipiam Hebraeorum in mentem venire possit, pretium ex cane vendito templo consecrare, quum canes apud illarum terrarum incolas inter abjectissima animalia habeantur, quae nemo facile emerit. Cf. quae ad Bochartı l. c. observavimus.

20. לֹא תַשִּׁיךְ לְאָחִיךָ *Nullas ex popularibus vestris accipite usuras*, conf. Exod. XXII, 24. Levit. XXV, 36. In legibus prioribus de usuris, Exod. XXII, 24. Levit. XXV, 36. Moses de solis pauperibus usuram exigere vetat. Hac lege vero legislator omnibus omnino usuris, quae a fratre sive paupere sive divite exigerentur, populo interdicit. Sine dubio per quadraginta istorum annorum spatium legis in pauperum gratiam datae abusus a ditioribus invectus, hanc legis extensionem necessariam fecerat. Vide Michaelis *Syntagm. Comment.* P. II. p. 17. et *Jus Mosaic.* P. III. §. 152.

21. לַנָּכְרִי תַשִּׁיךְ *A peregrinis usuras accipere potestis.* Non ergo omnes annui ex pecunia reditus Israelitis eripiebantur, licebat illam Sidone collocare, urbe finitima per totum mare commercia exercente, aut apud Arabes, idem in terra, quod Sidonii mari, facientes.

24. מוֹצָא שְׂפָתֶיךָ *Quod labia tua dixerint*, ut supra VIII, 3. Num. XXX, 13.

25. כִּי תָבֹא *Si forte veneris.* Intelligendum hoc de eo, qui forte transit juxta vineam, non de iis, qui quotidie data opera eo se conferrent. אָכַלְתָּ *Edere tibi licet.* כְּנַפְשְׁךָ *Pro appetitu*, ut supra XIV, 26.

26. וְקָטַפְתָּ מְלִילֹת בְּיָדֶךָ *Decerpere quidem licet spi-*

eas manu tua. Cf. Matth. XII, 1. Luc. VI, 1. — וְחֶרְמֵשׁ לֹא תָנִיף עַל־קָמַת רֵעֶךָ *Sed falcem non immittas in segetem socii, concivis tui.*

CAP. XXIV.

De divortiis, belli immunitate, plagio, lepra curanda, pignore, mercede, humanitate in pauperes et peregrinos, et liberalitate in frugum collectione.

1. Tres Versus priores protasin continent, quartus apodosin. וּבְעָלָהּ *Et maritus ejus fuerit.* וְהָיָה אִם־לֹא תִמְצָא חֵן בְּעֵינָיו *Et fuerit, si non invenerit gratiam in oculis ejus*, si ei non amplius placuerit. עֶרְוַת דָּבָר *Foedum quid;* vid. not. supra ad XXIII, 15. Sed quum Moses non definiverit, quaenam res istae foedae aut inhonestae essent, magna de hac re inter doctores Judaicos controversia est nata. Alii עֶרְוַת דָּבָר intellexerunt de *adulterio.* Ita sentiebant Rabbi Schammai (שַׁמַּאי) ejusque discipuli. Alii vero, quorum princeps erat Rabbi *Hillel* (הִילֵּל), voces illas Hebraeas interpretabantur de quavis re, quae marito displiceret. Sed Schammai sententia ideo non potest admitti, quod adulterium non divortio sed morte plectebatur. Conf. supra XXII, 22. Videtur per עֶרְוַת דָּבָר intelligi quidquid tale est, ut ob id merito displiceat uxor marito, sive sint mali mores, ut pertinacia, inobedientia, dicacitas, furta; sive corporis defectus, qui antea laterent. Christus vero multa secula post maritorum jus in uxorum dimissione restringebat ad *πορνείαν*, quae sola legitima divortii caussa in posterum esse deberet; Matth. V, 31. 32. XIX, 3—9. וְכָתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתֻת *Ita ut ei scribat libellum repudii, γραμματεῖον ἀπολύσεως* apud Josephum. Moses igitur divortii jus ex antiquo more apud Orientales populos ante ejus tempora receptum non tam sancit, quam potius justis

limitibus circumscribit. Divortium vero intelligitur non publica magistratuum, sed privata mariti auctoritate factum.

4. Hoc Versu sequitur apodosis: si haec omnia ita sunt; *non potest etc.* לָשׁוּב לְקַחְתָּהּ *Revertere ad ducere eam*, rursus ducere eam. אֲשֶׁר הֻטַּמָּאָה *Siquidem polluta est.* הֻטַּמָּאָה compositum videtur ex Hiphil et Hithpael; cf. Gesenii *Lehrgeb.* p. 249. Hac lege cavebat legislator, partim ne temere et per subitam iram viri repudiarent uxores, partim ne, si eandem uxorem saepius repudiare et postquam aliis nupta fuisset, eandem rursus ducere licuisset, tales mutationes speciem praeberent lenocinii publici aut communionis uxorum. Ceterum de tota hac re dignus est qui conferatur Michaelis in *Jure Mosaic.* P. II. §. 120.

5. לֹא יֵצֵא בַּצָּבָא *Non exibit cum exercitu*, non cogetur cum exercitu ad bellum exire. וְלֹא־יַעֲבֹר עָלָיו לְכָל־דָּבָר *Ne transibit super eum quidquam*, nullis oneribus sit obnoxius. לְ hic Nominativo כָּל־דָּבָר praemissum, ut 1 Chron. III, 2. VII, 1. XXIV, 20. Conf. not. ad similem legem supra XX, 5.

6. רֵחַיִם *Molam*, scil. manuariam, cf. not. ad Exod. XI, 5. Jesaj. XLVII, 2. Numerus dualis ponitur, quia *mola* ex duobus lapidibus constabat. וָרָכֶב Imo *ne metam quidem* (ut Jud. IX, 53.), quia neuter lapis sine altero ad moliendum sufficit. Sensus est: neque integram molam, neque dimidiam ejus partem, sine qua altera inutilis est, pignoris loco esse accipiendam. כִּי־נֶפֶשׁ הוּא חֹבֵל *Quia animam*, i. e. vitae conservandae maxime necessarium instrumentum, *pigneratus.* Bene Onkelos: *quia ipsis* (meta et catillo) *conficitur esca pro omni anima.*

7. De supplicio in plagiarium constituto conf. not. ad Exod. XXI, 16.

8. הִשָּׁמֶר בְּנֶגַע־הַצָּרַעַת וגו׳ *Custodi te in plaga leprae*, rel. Sensus hujus commatis: in morbo leprae diligenter observate omnia, quae sacerdotes vos docent.

Vel: cave ne tale quid committas, unde leprâ percutiaris, ut Mirjama (Vs. seqq.); si vero id tibi acciderit, observa, quae te docuerint sacerdotes ex praeceptis Levit. XIV.

9. Cf. Num. XII, 10.

10. כִּי־תַשֶּׁה *Si mutuum dederis.* מַשָּׁאת *Mutuum,* Prov. XXII, 26. Neh. V, 7. 10. מְאוּמָה *Ullius rei,* ut Genes. XXXIX, 6. 9. — לַעֲבֹט עֲבֹטוֹ *Ad pignorandum pignus ejus,* cf. supra XV, 6.

11. 12. Conf. Exod. XXII, 25. 26.

13. וּלְךָ תִּהְיֶה צְדָקָה Cf. not. supra ad VI, 25. Alexandrini צְדָקָה reddunt *ἐλεημοσύνη*. Id enim significat vox illa apud Arabes, Chaldaeos et Judaeos recentiores. Vide Castelli *Heptagl.* p. 3133. 3134.

14. Cum hoc et Versu sequenti conf. Levit. XIX, 13.

15. וְאֵלָיו הוּא נֹשֵׂא אֶת־נַפְשׁוֹ *Et ad eam mercedem attollit animam,* eam avide cupit; ut Jerem. XXII, 27. Ps. XXV, 1. Alexandrini: *ἐν αὐτῷ ἔχει τὴν ἐλπίδα*, scil. sustentandae vitae.

16. לֹא־יוּמְתוּ אָבוֹת עַל־בָּנִים וגו׳ *Ne occidantur patres pro filiis,* rel. Erat hoc inhumanum quidem, sed antiquissimum jus apud multos antiquos populos, ut liberi quoque ob parentum delicta necarentur. Sic de Persis Ammianus Marcellinus Lib. XXIII. Cap. 6. *Leges apud eos impendio formidatae, inter quos diritatem exsuperant latae contra ingratos et desertores et abominandae aliae, per quas ob noxam unius omnis propinquitas perit.* Sic et apud Macedonas teste Curtio Lib. VI. Cap. 11. *lege cautum erat, ut propinqui eorum, qui regi insidiati erant, cum ipsis necarentur.* Contra Amazias, rex Judae, nonnisi eos, qui patrem suum interfecerant, non vero eorum liberos occidi jussit, ne eam, quae hic exstat, legem violaret, uti diserte dicitur 2 Reg. XIV, 6. 2 Par. XXV, 4., quo utroque loco totidem, quot hic, verbis exhibetur. Cf. Jerem. XXXI, 30. Ezech. XVIII, 20.

17. לֹא תַטֶּה מִשְׁפַּט *Non pervertes jus*, ut supra XVI, 19. בֶּגֶד אַלְמָנָה *Vestem viduae*, aut aliud quidpiam, quo sine gravi incommodo non potest carere; conf. Vs. 12.

19. Conf. Levit. XIX, 9.

20. כִּי תַחְבֹּט זֵיתְךָ *Si excusseris oleas tuas.* לֹא תְפָאֵר *Non ramos scrutaberis*, denominativum a פֹּארָה *ramus.* אַחֲרֶיךָ *Post te*, postquam oleas excusseris.

21. Conf. Levit. XIX, 10.

22. Sensus est, pauperes et peregrinos liberaliter esse habendos ab Hebraeis, quemadmodum ipsi, cum Aegyptiis servirent, eos erga se liberales et humanos esse optaverint. „Quod vobis fieri ab aliis olim cupivistis, id nunc facite aliis."

CAP. XXV.

Justitia in judiciis commendatur. In flagellando plagarum modus servandus. Bovi trituranti os non obligandum. Mortuo sine liberis fratre fratri vidua ducenda. Injustitia in ponderibus fugienda. Amalecitae exterminandi.

1. וְהִצְדִּיקוּ אֶת־הַצַּדִּיק *Et justum reddant*, i. e. talem pronuncient et absolvant, *justum*, cujus justa est causa; cf. 1 Reg. VIII, 32. Prov. XVII, 19. וְהִרְשִׁיעוּ אֶת־הָרָשָׁע *Eum, cujus caussa deterior est deteriorem pronuntiabunt*, sontem declarabunt. Eandem significationem vox רָשָׁע habet Exod. II, 13. XXIII, 7. Num. XXXV. 31.

2. בִּן הַכּוֹת recte Alexandrini reddidere, ἄξιος πληγῶν, *plagis dignus.* Ita 1 Sam. XX, 31. בֶּן־מָוֶת *filius mortis est morte dignus.* Cf. Ephes. II, 3. et in aliis N. T. locis τέκνα ὀργῆς, τέκνα κατάρας, *poenis digni;* ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, *exitio dignus*, Joa. XVII, 12. וְהִפִּילוֹ

Prosterni eum jubebit. כְּדֵי רִשְׁעָתוֹ בְּמִסְפָּר *Pro sufficientia*, pro ratione *delicti ejus certo numero* ictuum.

3. אַרְבָּעִים יַכֶּנּוּ לֹא יֹסִיף *Quadraginta* ictus ei infligere jubeat, *non addat* plures. Ne autem hunc numerum excederent, ictibus fortasse falso numeratis, numquam plures impingebant quam *triginta novem.* Vide Josephum *Antiqq.* Lib. IV. Cap. 8. 2 Corinth. XI, 24. וְנִקְלָה אָחִיךָ לְעֵינֶיךָ *Ne vilis fiat frater tuus coram oculis tuis*, i. e. ne minor illius cura et ratio habeatur, quam ut humanitas postulat, nec ut animal vile tractetur. Id quum sibi velint verba hebraica, non valebit ratio, cur נִקְלָה hic *vilis fiat* recte verti negat J. D. Michaelis, quod si plagae dehonestent, aeque ignominiosum sit, an aliquis quadragies aut centies loris caedetur. Unde *Jure Mosaico* P. V. p. 52. et in *Supplemm.* p. 2192., ex originatione verbi קָלָה *ussit, adussit*, existimat, locutionem hebraicam respondere Latinorum formulae *urere loris, urere virgis*, si nimia verberatione cutis dilaceratur (*blutrünstig schlagen*). Cui interpretationi adstipulatur quoque Dathius. Verum et paucioribus, quadraginta, ictibus cutis dilaceratur; ut taceamus, Niphal verbi קָלָה reliquis omnibus, quibus occurrit, locis, *vilescendi* notionem obtinere.

4. לֹא־תַחְסֹם שׁוֹר בְּדִישׁוֹ *Noli obligare os bovis triturantis.* חָסַם conferendum est cum Arab. خشم *fregit cartilaginem nasi, odoratu caruit nasus.* Ut hoc praeceptum intelligatur, monendum est, in Oriente etiamnum trituram fieri bobus et plaustris super strata frumenti actis. De quo vetustissimo triturandi modo ex recentioribus itinerum scriptoribus multa habet Paulsen in libro *de agricultura Orientalium* germanice scripto, §. 40—42. Instar omnium hic adscribo locum ex Leunclavii *Turcicis* p. 234. a Drusio ad Mich. IV. allatum: *Solent illarum regionum incolae, postquam demessae fruges sunt, domum eas ex agris more nostro, granis nondum excussis, in horrea convehere; sed in aream quandam sub*

dio comportare. Deinde sparsis per aream manipulis frugum, boves et bubalos inmittunt, qui dum pedibus subjectas proterunt, aristis grana nullo negotio excutiuntur. Et solent haec sub dio fieri extra pagos et oppida. Ne vero bos triturans quidquam de frumento edat, plures antiqui populi ori illius capistrum injicere, aut ora boum fimo oblinere solebant. Aelianus *Histor. Animal.* Lib. IV. Cap. 25. *Ὅταν ἀλοητὸς ᾖ, καὶ στρέφονται περὶ τὸν δῖνον οἱ βόες, καὶ πεπληρωμένη τῶν δραγμάτων ἡ ἅλως ᾖ, ὑπὲρ τοῦ τοὺς βοῦς μὴ ἀπογεύεσθαι τῶν σταχύων, βολίτῳ τὰς ῥῖνας ἐπιχρίουσιν αὐτῶν. Cum triturae tempus est et boves in gyrum aguntur, et manipulis segetum plena est area, ne boves spicas comedant, nares eorum unguntur fimo bubulo.* Conf. Bocharti *Hieroz.* P. I. L. II. Cap. 40. T. I. p. 431. edit. Lips. Etiamnum Aegyptii capistrare solent boves triturantes, vid. Wild *Reisebeschreib.* p. 155. Moses vero hoc vetat Israelitis, quia inhumanum videtur, bovem in mediis frugibus laborantem ab esu earum prohibere. Hoc praeceptum adhuc hodie servant Arabes, teste Russel *Natural History of Aleppo*, p. 50., ubi postquam dixisset, carnem bovillam circa Aleppo omnibus quidem anni temporibus bonam esse et sapidam, optimam vero aestate, hujus rei caussam addit: *As the natives to this day religiously observe the ancient custom of allowing the oxen employed in separating the corn from the straw to eat what they please.* Nec non Arabes Mauritani, referente Hoestio, *Nachrichten von Fes und Marocco*, p. 129. Michaelis in *Jure Mosaico* P. III. §. 130. existimat, hanc legem latius esse extendendam, ut sensus sit, omnes omnino laboris socios, sive sint animalia, sive homines mercenarii, nonesse prohibendos ab esu eorum fructuum, in quibus laborant.

5. כִּי־יֵשְׁבוּ אַחִים יַחְדָּו *Si fratres una habitant*, i. e. in eadem urbe. Extra patrium igitur solum degentes non cogebantur ad praestandum jus Leviratus, de quo hoc Versu est sermo. וּבֵן אֵין־לוֹ *Et filius non est ei*; i. e. ut recte Vulgatus, *absque liberis.* הַחוּצָה *Foras*, i. e. extra fa-

miliam defuncti; peregrinus. Num. XXXVI, 3. וְיִבְּמָהּ *Leviratum ei praestabit.* Cf. not. ad Genes. XXXVIII, 8.

6. יָקוּם עַל־שֵׁם אָחִיו הַמֵּת *Stabit super nomine fratris sui defuncti*, i. e. succedet in nomen et bona defuncti, ejusque filius dicetur. וְלֹא־יִמָּחֶה שְׁמוֹ מִיִּשְׂרָאֵל *Ne deleatur nomen ejus ex Israele*, ex tabulis genealogicis Israelitarum; conf. not. ad Num. XXVII, 4. — Paradoxum hoc Leviratus jus non institutum est a Mose, sed diu ante eum viguit. Deprehendimus enim id jam in familia Jacobi, quum Onanus, Judae filius, fratris defuncti viduam pro uxore habere cogeretur, Genes. XXXVIII, 10. Hoc jus sine dubio originem traxit ex Israelitarum opinione, qua immortalitatem nominis honoremque aeternum tabulis genealogicis contineri putabant. Nec tamen in illo jure nihil fuisse incommodi, facile quisque intelligit. Durum enim ad conjugia cogi, nulla alicui optione facta, idque cum viduis. Deinde filios gignere, non suos sed fratris mortui futuros, illo in populo saepe damnosum, in quo liberorum multitudine omnis nominis immortalitas continebatur. Nec tamen consultum ducebat Moses, hanc consuetudinem plane abrogare, partim ob contumaciam populi sui, partim ne gloriam ex posteris contemnere illum doceret. Illa enim opinione, liberorum multitudine nominis immortalitatem contineri, nihil erat potentius ad multiplicanda conjugia et incendendam legitimae sobolis cupiditatem. Interea mitigabat tamen hoc jus Moses. Si enim mortuus sobolem reliquisset, omnino interdixit Moses fratri superstiti nuptiis cum glore Levit. XVIII, 6. XX, 21. Conf. Michaelis *Jus Mosaic.* P. II. §. 98. et Commentat. ejus *de jure Leviratus*, in *Commentatt. Societ. Reg. Goetting. per annos 1763—1768. oblatis.*

9. חָלְצָה נַעֲלוֹ מֵעַל רַגְלוֹ *Detrahat ei calceum.* Hac re significabatur, levirum hereditate fraterna cedere, vid. Ruth. IV, 7. וְיָרְקָה בְּפָנָיו *Exspuet in facie ejus*, coram eo. Michaelis vero verbum יָרַק vertendum putat ex significatione Arab. ورق, *bilem in ipsum et maledicta evo-*

mere potest; quod ex moribus Orientalium maximum dedecus fuisset, coram judicibus exspuere. Vide *Quaestion. Arab.* Qu. LVIII. Ceterum ex hac levitate poenarum satis certe potest colligi, hoc jus Mosi displicuisse. Vid. Michaelis laud. Commentat. §. 10.

13. אֶבֶן וָאָבֶן *Lapis et lapis*, i. e. duplex et diversum pondus. Conf. Levit. XIX, 35. 36.

18. אֲשֶׁר — וַיְזַנֵּב *Quomodo occurrerunt vobis in itinere et ceciderunt in extremo agmine omnes debiles, dum fessi essetis et laboribus defatigati.* Historia, de qua hic sermo est, extat Exod. XXVII, 8., ubi tamen haec circumstantia non narratur, sed tantummodo praelium cum Amalekitis commissum, ex quo Israelitae superiores discessere. Verbum זִנֵּב denominativum a זָנָב *cauda, extremum* rei alicujus, hic est *extremum agmen caedere.* Alexandrini: ἔκοψε σου τὴν οὐραγίαν. אַחֲרֶיךָ Qui *post te,* scil. ibant, i. e. agmen extremum.

CAP. XXVI.

Primitiae et decimae suo tempore exsolvendae Deoque offerendae addita certa verborum formula, qua commemorentur divina beneficia, et offerentes coram Deo protestentur, se divinam legem de primitiis et decimis fideliter et religiose executos esse.

2. מֵרֵאשִׁית *De primitiis,* conf. Exod. XXIII, 19. XXXV, 26. Levit. XXIII, 10. בַּטֶּנֶא *In canistro seu corbe,* ut infra XXVIII, 5. 17. לְשַׁכֵּן שְׁמוֹ שָׁם Vid. supra ad XII, 11.

3. הִגַּדְתִּי *Indico,* palam harum primitiarum oblatione testificor, Deum promissis suis, patribus meis factis, stetisse, meque vere in terram, quam iis pollicitus est, duxisse.

4. וְהִנִּיחוֹ *Et deponet illud;* vid. Vs. 11.

5. וְעָנִיתָ *Respondebis* prius interroganti sacerdoti. אֲרַמִּי אֹבֵד אָבִי וַיֵּרֶד מִצְרַיְמָה *Aramaeus errans,* cum gregibus deserta pererrans, Nomas, erat *pater meus et descendit in Aegyptum.* Syrus gente, patria extorris, inter Cananitas pascua nullis certis sedibus pererrans. אֹבֵד non est vertendum *perditus,* vel *periturus;* nam Abrahamus, Isaacus et Jacobus, qui hic sub אֹבֵד intelliguntur, divites erant ac potentes; sed *errans,* ut Ps. CXIX, 176.

6. וַיָּרֵעוּ אֹתָנוּ הַמִּצְרִים *Cumque male tractarent nos Aegyptii,* vid. Exod. I, 14.

7. וַנִּצְעַק אֶל־יְהוָֹה *Et clamavimus ad Jovam,* cf. Exod. II, 23. — אֶת־עָנְיֵנוּ *Vexationem nostram,* Exod. IV, 31. LXX. τὴν ταπείνωσιν ἡμῶν, ut Luc. I, 48. — וְאֶת־עֲמָלֵנוּ *Et laborem nostrum,* i. e. aerumnam. LXX. καὶ τὸν μόχθον ἡμῶν, cf. 1 Thess. II, 9. — וְאֶת־לַחֲצֵנוּ *Et oppressionem nostram,* Ps. XLIV, 25.

8. בְּיָד חֲזָקָה וּבִזְרֹעַ נְטוּיָה Cf. not. ad Ex. III, 19. et vid. supra IV, 34. VI, 21. VII, 8.

9. אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ Cf. Exod. III, 8. et ad eum loc. not.

10. וְהִנַּחְתּוֹ לִפְנֵי יְהוָֹה *Et* sic *depones* ac relinques *illud* canistrum (supra Vs. 4.) *coram Jova.* „Hinc intelligimus, eum, qui superiorem testificationem pronunciabat, canistrum manu tenuisse, dum ita loqueretur, quasi manu sua id Deo offerentem.“ Cleric.

12. כִּי־תְכַלֶּה לַעְשֵׂר אֶת־כָּל־מַעְשַׂר תְּבוּאָתְךָ בַּשָּׁנָה הַשְּׁלִישִׁת *Quando compleveris offerre omnem decimam proventus tui,* i. e. cunctarum frugum tuarum, *anno tertio,* cf. supra XIV, 22. 28. Levit. XXVII, 30. — שְׁנַת הַמַּעֲשֵׂר *Qui annus est harum decimarum,* „in urbe patria solvendarum; nam alioquin erant ferendae Hierosolymam, aut pecunia hinc confecta.“ Cleric. Quod ut rectius intelligatur, ex Jo. Seldeni *Dissert. de Decimis* (Latine

conversa a Clerico ejusque Commentario in Pentateuchum adjecta) Cap. II. haec attulisse juvabit: Ex soli fructibus, aut ex pecore, offerebantur 1) Sacerdotibus *primitiae*, Exod. XXIII, 19. Levit. XXIII, 10., Num. XV, 20., et ea quidem cópiâ, quâ volebat colonus. 2) תְּרוּמָה *oblatio*, de tritico, vino, oleo, lana et similibus, Num. XV, 19. quae etiam sacerdotibus solvebantur. Tum vero de eo quod supererat, solvebantur 3) *decimae primae* Levitis, ad Tabernaculum vel Templum ministrantibus Num. XVIII, 21., qui et ipsi *de his decimis* decimam sacerdotibus exsolvebant, ibid. Vs. 26. De reliquis novem partibus 4) *decimae secundae* tollebantur, quae (vel pretium earum) ad Sacrarium ferendae et in convivia absumendae erant; vid. supra XII, 18. XIV, 23. Has secundas decimas autem *tertio quovis anno* intra cujusque oppidi moenia pauperibus et Levitis dividebant. Non igitur *tres* eo anno decimae solvebantur, ut nonnulli colligunt e Tob. I, 7. *Καὶ τὴν τρίτην ἐδίδουν οἷς καθήκει*, *tertiam* decimam *dabam iis* ad *quos pertinet*. Verum intelligit dumtaxat: *decimam tertii anni*, i. e. eam quam tertio quoque anno, post solutam *primam*, oportebat colonum intra sua moenia dare Levitis, peregrinis, orphanis et viduis. Hanc quoque Josephus *Antiqq.* L. IV. Cap. 8. §. 22. vocat *τρίτην κατὰ τὸ ἔτος τρίτον*, et Rabbini מעשר עני *decimam pauperis*. Cf. Carpzovii *Apparat. histor. crit. Antiqq. Hebrr.* p. 621. sequ. Recte LXX. pro hebraeo שְׁנַת הַמַּעֲשֵׂר posuerunt *τὸ δεύτερον ἐπιδέκατον*, *secundam decimam*, non quod שנית המעשר, uti conjicit Seldenus, legerunt, sed quod pro mera translatione explicationem dederunt.

13. בִּעַרְתִּי הַקֹּדֶשׁ מִן־הַבַּיִת *Abstuli quod sanctificatum est ex domo mea.* Alexandrini, *ἐξεκάθαρα τὰ ἅγια ἐκ τῆς οἰκίας μου*, penitus ea extuli, et quasi domum iis perpurgavi, sollicitus, ne quid remaneret. Per הַקֹּדֶשׁ autem intelligitur eadem illa decima, de qua paullo antea sermo erat.

14. לֹא־אָכַלְתִּי בְאֹנִי מִמֶּנּוּ *Non comedi de illis fructibus tempore luctus*, adeoque immundus. וְלֹא־בִעַרְתִּי מִמֶּנּוּ בְּטָמֵא *Nec sustuli aliquid eorum in usum immundum.* וְלֹא־נָתַתִּי מִמֶּנּוּ לְמֵת *Neque dedi de illis pro mortuo*, i. e. nec quidquam de illis ad epulas, quae mortuorum caussa instituuntur, contuli. Nam apud Hebraeos a cognatis mortui convivia funebria instrui solebant, ad quae illi reliquos propinquos et cognatos convocabant. Hinc 2 Sam. III, 35. ad Davidem, Abnero composito, venit populus, ut cum eo convivaretur. Cf. Jerem. XVI, 7. Ezech. XXIV, 17. 22. Unde Tobias praeter alia filio et hoc praecipit: *Ἔκχεον τοὺς ἄρτους σου ἐπὶ τάφον τῶν δικαίων.* Tale epulum funebre et apud Homerum *Il.* XXIII, 29. et *Odyss.* III, 309. *τάφος* vocatur. Josephus *Bell. Jud.* L. II. Cap. 1. §. 1. memoriae prodidit de Archelao, quod hic, diebus septem in lugendo consumtis, epulisque feralibus prolixe exhibitis, qui mos apud Judaeos cibandi multos ad inopiam redegerit, candida veste indutus ad templum processerit. Omne autem negotium funebre immundum censebatur, unde ad talia convivia nil Deo sacrum adhiberi licebat.

16. בְּכָל־לְבָבְךָ וּבְכָל־נַפְשֶׁךָ Vid. supra IV, 29. VI. 3.

17. 18. In his duobus Versibus aliquam difficultatem parit verbum הֶאֱמִיר, quum enim haec forma (Hiphil) verbi אָמַר hic tantummodo occurrat, de ea vertenda dissentiunt interpretes. Buxtorfius in *Lexico* p. 35. hanc profert interpretationem: Vs. 17. הֶאֱמַרְתָּ *fecisti dicere seu spondere dominum etc.* Vs. 18. *Dominus* הֶאֱמִירְךָ *fecit dicere te, effecit, ut promiseris et spoponderis.* Similiter Michaelis in *Supplemm.* p. 100. הֶאֱמִיר reddit *dicere fecit, ad dicendum adegit*, ita ut hic quasi stipulatio indicetur, qualem usum Arab. أمر in sexta conjugatione habet, *idem cum altero dicere, consentire, mutuo promittere.* Ludovicus de Dieu in *Critica Sacra* ad h. l. confert significationem Aethiopicam verbi אמר, *scire, nosse*, quae intransitiva conjugatione sit, *fecit scire, docuit, pro-*

fessus est. Hinc vertit: *Tu Jovam professus es hodie, quod sit Deus tuus — et Jova professus est, quod tu sis ejus populus etc.* Huic interpretationi autem opposuit LUDOLFUS in *Commentariis ad Histor. Aethiop.* ad Lib. I. No. CVI, 14. a Ludovico de Dieu significationes conjugationum Aethiopicarum confusas esse. Ludolfo ipsi opus non videtur, significationem verbi הֶאֱמִיר ex alia lingua petere, quum illud commodissime verti possit *asseverare, serio affirmare;* quod in linguis Orientalibus conjugationes derivatae primitivorum suorum significationes non semper transitivas faciant, sed nonnunquam eas intendant. DATHIUS ad h. l. et ad GLASSII *Philol. S.* p. 259. aliam proponit interpretationem. Verbum אָמַר apud Arabes est *imperare, praecipere,* et in Conjug. IV. *imperium sive principatum alicui concedere.* Hanc notionem tribuit Dathius verbo הֶאֱמִיר et hinc vertit Vs. 17. *Jovae hodie principatum concessisti, ut sit Deus tuus, ut ex voluntate ejus vitam instituas, leges et praecepta ejus serves eique in omnibus morem geras.* Vs. 18. *Ideo etiam Jova tibi hunc honorem sive principatum concedit, ut te populum suum esse declaret, quemadmodum tibi promisit, ut ejus praecepta serves* (coll. Deut. IV, 8.). Vs. 19. *Ut te omnibus aliis gentibus a se conditis reddat superiorem, ut laude, honore et gloria floreas, ut sacer sis populus Jovae Dei tui, quemadmodum promisit.* Eundem in modum Saadias hunc locum interpretatus est. Nos quidem subscribimus sententiae Ludolfi antea allatae.

CAP. XXVII.

Praecipitur, ut Jordane transito leges in lapidibus grandibus exarentur et altare aedificetur ad hostias immolandas foedusque cum Deo innovandum, congestis benedictionibus in eos, qui legem observarent, e monte Garizim, et maledictionibus e monte Ebal intentatis iis, qui legem neglecturi sunt.

1. וַיְצַו *Postea* praecepit. הַיּוֹם hic non significat *hodie*, sed totum illud tempus, quo populus in campestribus Moabiticis morabatur.

2. בַּיּוֹם אֲשֶׁר תַּעַבְרוּ Quando trajeceritis. וְשַׂדְתָּ אֹתָם בַּשִּׂיד Obduces eo tectorio.

3. וְכָתַבְתָּ עֲלֵיהֶן אֶת־כָּל־דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת *Inscribes eis omnia verba hujus legis.* Intelliguntur procul dubio maledictiones et benedictiones, quae in fine Capitis leguntur, et in solemni isto conventu ex montibus Ebal et Garizim proclamabantur. Sic quoque Josephus *Antiqq. Jud.* Lib. IV. Cap. VIII. §. 44. Alii putant, decalogum illis lapidibus esse inscriptum, sed de eo nec Moses quidquam habet, nec de eo aliquid legitur in executione hujus mandati a Josua curata, Cap. VIII. Multo minus cum aliis sub *verbis hujus legis* intelligi potest Deuteronomium seu totus Pentateuchus; nam hic tantam tabularum lapidearum multitudinem requisivisset, quam locus, in quo erant erigendae, vix cepisset. Ceterum benedictiones et maledictiones istae non videntur inscriptae fuisse tectorio, sed lapidibus ipsis, qui deinde calce obducebantur. Ita scriptura a tempestatis injuria posteritati conservabatur integra, et si qua legis oblivio postea accidisset, ea casu quodam inventa quasi de novo nota fiebat hominibus. Ita is, qui Pharum struxit, regis Sostrati nomen calci inscripsisse, suum autem lapidi calce obducto insculpsisse traditur,

ut multis post annis, ubi calx obducta decidisset, ipse apud posteritatem nobilitaretur. Vitruvius L. VII. Cap. 3. *Tectoria, quae recte facta, neque vetustatibus fiunt horrida, neque cum extergentur, remittunt colores.* Cf. Michaelis *Jus Mosaic.* P. II. §. 69.

4. Pro עֵיבָל in Codice Samaritano legitur גרזים, ut itaque mons ille statuis legis et altari ornandus in Hebraico textu sit *Ebal*, in Samaritano *Garizim*. Jam vero magna oritur quaestio, harum lectionum utra sit genuina. Atque alii quidem, iidemque plerique, *Samaritanos* accusant templi et sacrorum suorum, quae in monte Garizim fuisse constat, studio textum interpolasse, alii contra *Judaeos* ex Samaritanorum odio vocem עֵיבָל loco גְּרִזִים collocasse insimulant, inter quos praecipue Beniam. Kennicot est nominandus, qui in *Dissert. II. super ratione textus Hebraici*, Cap. I. p. 17—75. vers. lat. Samaritanam lectionem multis argumentis vindicare studuit. Sed illum solide refutarunt Jo. Frid. Stiebritz in Dissert. inscripta: *Vindiciae τοῦ* עֵיבָל *Deut. XXVII, 4. contra Kennicotum*, Hal. 1766. et Jo. Henric. Verschuir in *Dissertat. Critica, qua Lectio Hebraei Codicis in loco celebri Deut. XXVII, 4. defenditur, et ea Samaritani tanquam spuria rejicitur*, quae Dissert. *tertia* est auctoris *Dissertatt. Philologico-Exegeticar.* Leovard. 1773. 4. Argumenta potiora, quibus Kennicotus Samaritanam lectionem defendit, subjectis simul, quae Verschuir singulis opposuit, breviter recensebo. 1) Primo itaque Kennicotus contendit, aram cum lapidibus non in monte *Ebal* fuisse exstructam, sed in monte *Garizim*, quod ex illo imprecationes debebant pronuntiari, in hoc vero benedictiones, inter quas sacrificia eucharistica a populo cum gaudio essent peracta, quibus sane mons *Ebal*, diris pronunciandis dicatus, minime aptus fuisset. At enim vero Verschuir hoc ipso argumento contra Kennicotum utitur. Quoniam enim tota haec caerimonia fiebat in sanctionem foederis cum Israelitis denuo sub ingressu terrae occupandae initi; sacrificia, quae in hoc foedere, ut in omni-

bus aliis offerebantur, necessario in eo monte erant mactanda, in quo populus sub dirarum illarum pronuntiatione promisit, velle se foederis conditiones omnes implere. Hoc autem e consensu utriusque Codicis Hebraei et Samaritani in monte *Ebal* factum est. 2) Secundum *Kennicoti* pro lectione Samaritana גריזים, argumentum, huc redit: „Samaritanis templum structuris liberum ac integrum erat, illud vel in monte *Ebal* vel in *Garizim* aedificare; uterque enim mons in eorum erat ditione, uterque vicinus; jam si in monte *Ebal* altare structum, sacrificia eucharistica oblata, et foedus solenniter pactum fuisset, procul dubio hunc montem prae Garizim ad templum in eo aedificandum elegissent." Ad quae recte Verschuir respondet, quum plura alia cogitari possent, quae Samaritanos movere potuerint, ut in Garizim templum erigerent, videri tamen potissimum boni ominis captandi causa factum esse, quod ex Ebal dirae, ex Garizim vero benedictiones essent pronuntiatae. Accedere montis Garizim amoenum situm, fertilitatem, atque opportunam conditionem. Ipse Kennicotus prolatis testimoniis probavit, montem Garizim, umbra sua ab aestu solis tectum, amoenissimis pratis abundasse, contra Ebal solis aestu adustum ob summam ariditatem perpetua sterilitate laborasse. Tantum vero abest, ut ex eo cum Kennicoto concludere liceret altare in monte Garizim erectum fuisse, ut potius inde sequatur, esse in monte Ebal factum, quia horrida ejus montis facies magis ad hujus foederis indolem, in exsecrationibus sitam, accommodata erat. 3) Tertium argumentum desumit Kennicotus ex oratione Jothami ex monte Garizim ad Sichemitas habita Jud. IX. Nempe Jothamus, quum contra Sichemitarum scelera ex loco edito urbi vicino declamare vellet, et uterque mons, Ebal et Garizim, ad haec opportunus esset, elegisse videtur eum montem, in quo altare, in quo statuae, quibus leges inscriptae erant, quo majus pondus suae admonitioni adderet: jam vero quum montem Garizim eligeret, in eo illa omnia extitisse, verisimile est. Sed recte monet Verschuir,

huic argumento parum ponderis inesse, quum Jothamus fuga elapsus, trepidus et anxius primum locum commodum, qui se ei offerret, ascenderet, ex quo tuto Sichemitas alloqui, et ab ipsis audiri posset. Praeterea parum ei profuisset ex isto monte concionari, in quo altare et columnae essent, et si vel maxime inde dictis suis robur addere voluisset, vix neglexisset, Sichemitas ea de re expresse admonere. Praetereo cetera argumenta a Kennicoto pro lectione Cod. Samaritani allata, quoniam leviora sunt.

5. וּבָנִיתָ שָּׁם מִזְבֵּחַ לַיהוָה אֱלֹהֶיךָ *Et aedificabis ibi altare Jovae Deo tuo.* Non est novum hoc mandatum, a superiore diversum, sed Moses docet, lapides, quos antea dixit statuendos et tectorio oblinendos, debere in formam altaris inter se componi. לֹא־תָנִיף עֲלֵיהֶם בַּרְזֶל *Nullum autem ferrum ad eos adhibeas.* Conf. not. ad Exod. XX, 25.

8. בַּאֵר הֵיטֵב *Declarando s. exprimendo bene,* recte Alexandrini: σαφῶς σφόδρα, Vulgat. *plane et lucide,* iis literis, quae commode legi possint.

9. הַסְכֵּת *Attende,* ausculta. Alexandrini, σιώπα, quod convenit cum significatu radicis Arabicae سكت *siluit, tacuit, quievit,* et in 4. Conjug. quae respondet Conjugationi Hiphil, *desiit loqui.*

14. הַלְוִיִּם *Levitae,* h. e. secundum Jos. VIII, 33. *sacerdotes e tribu Levi.* Ita etiam ibidem *omnis Israel* explicatur de *senioribus, tribunis* et *judicibus,* totius populi partes sustinentibus; neque enim verisimile est, terminos horum montium, cum valle interjecta cepisse omnes et singulos Israelitas. Ex iis tot interfuerant sacrae cerimoniae, quot locus capiebat.

15. אָרוּר *Maledictus,* i. e. dignus, cui omnia adversa eveniant. Jussit Moses non modo eos, qui peccata, quae in sequentibus nominantur, committerent, ex legibus plecti, sed etiam peccantibus maledici; quod poenae

iis demum possint infligi, de quorum peccato judicibus constat, sed qui clam peccarunt, poenis non sint obnoxii; qui tamen, ne se evasisse propterea putarent, palam hic diris devoventur. De *occultis delictis* autem in sequentibus esse sermonem, ex verbis וְשָׂם בַּסָּתֶר Vs. hoc et Vs. 24. adparet. Id quod post Clericum bene monuit Michaelis in *Jure Mosaico*, P. II. §. 70. אָמֵן Alexandrini recte vertunt *γένοιτο*. Conf. not. ad Num. V, 22. Postquam Levitae male precati fuerant iis, qui peccata, de quibus hic sermo est, admiserint; Israelitae singuli respondentes אָמֵן, sibi privatim ipsi imprecabantur, si ea delicta umquam commissuri essent.

16. מַקְלֶה אָבִיו וְאִמּוֹ *Qui vilipenderit parentes.* Cf. supra V, 16. XXI, 18. Exod. XXI, 17.

17. מַסִּיג גְּבוּל רֵעֵהוּ *Qui terminos alterius submoverit* (cf. supra XIX, 14.), quod clam fit, neque enim vidente domino neque coram aliis quisquam hoc facere tentavit.

18. מַשְׁגֶּה עִוֵּר בַּדָּרֶךְ *Qui coecum a via seduxerit.* Sensum hujus locutionis explicatum vide ad Levit. XIX, 14. Hoc quoque clam fieri potest, adeo ut is, cui fit injuria, reum accusare non possit.

19. מַטֶּה מִשְׁפַּט גֵּר־יָתוֹם וְאַלְמָנָה *Qui deflectit,* pervertit *jus peregrini, pupilli et viduae.* Qui peregrinum, pupillum et viduam jure suo defraudat, non ipse se prodit aut accusat, nec facile sceleris palam convinci potest, sed plerumque *in occulto* latet crimen ejus.

20—23. Delicta his Versibus nominata clam fieri per se patet.

24. מַכֵּה רֵעֵהוּ בַּסָּתֶר *Qui alterum clam interfecerit.* Nam si fieret palam, capite poenas luebat.

26. Subjungitur tandem generalis imprecandi formula, ut lex universa sanctionem poenalem habeat. אֲשֶׁר לֹא־יָקִים *Qui non habuerit rata.* Haec perpetua est si-

gnificatio formae Hiphil verbi קוּם, quando sermo est de foedere contracto servando et promissis; veluti Num. XXX, 15. 1 Sam. XV, 11.

CAP. XXVIII.

Variae et luculentae benedictiones, quibus divinae legis observatores sint cumulandi; contra variae et horrendae exsecrationes, quibus perfundendi et obterendi divinae legis violatores.

Generatim ad hoc Caput monendum est, singulas locutiones, quibus vel promissiones, vel minae significantur, non usque adeo esse urgendas, ut eventum illarum in historia Israelitica quaeramus. Sensus totius hujus Capitis unice huc redit, *Israelitas felices fore, si leges ipsis praescriptas observaturi essent, sin minus, infelices. Felicitatem* autem et *mala* Moses ex more Orientali variis depingit coloribus, et omnem hanc descriptionem adornat pulchris et sublimibus imaginibus.

1. נְתָנְךָ עֶלְיוֹן *Dabit*, faciet *te excelsum* imperio et gloria.

3. בָּרוּךְ — בַּשָּׂדֶה Felix eris, tibi omnia ex voto cedent, sive urbem incolas sive agrum; sive res urbanas tractes sive rusticas.

4. Confer supra VII, 13. et ad eum locum not.

5. Pro טַנְאֲ Onkelos posuit סַלָּא, quod *canistrum* seu *cophinum* significare, apparet ex Genes. XL, 17. Intelligitur vas, in quo reponi solent fructus arborum. Alexandrini verterunt ἀποθῆκαι et post eos Vulgat. *horrea*. Sensus est, canistra habebis fructibus plena. מִשְׁאַרְתֶּךָ *Mactra tua*, conf. not. ad Exod. XII, 34. Significatur panis copia.

6. בָּרוּךְ אַתָּה בְּבֹאֶךָ וּבָרוּךְ אַתָּה בְּצֵאתֶךָ *Felix eris in*

ingressu et exitu tuo, in omni administratione domi et foris, in omnibus tuis coeptis. Cf. not. ad Ps. CXXI, 8.

7. בְּדֶרֶךְ אֶחָד — לְפָנֶיךָ *Una via vos invadent et septem viis fugient.* Proverbialis loquutio, qua maxima fuga describitur, quae non potest esse major, quam cum hostes palati sine ordine et duce fugiunt. *Septem viae* dicuntur pro multis. Cf. Levit. XXVI, 7. 8.

8. אֲסָמִים sunt *reconditoria;* apud Alexandrinos *ταμεῖα*, Chald. et Syr. אוֹצְרִין *thesauri,* Vulg. *cellaria. Vorrathskammern* Germanice diceres. Conferri potest haec vox cum Syr. ܐܣܢ *coacervavit, reposuit,* et Chald. אַסְנַיָּא *granaria, horrea.*

9. לְעַם קָדוֹשׁ *In populum sanctum,* a reliquis populis separatum; quem Jova singulari sua benivolentia dignatus est. Ita et supra VII, 6. XXVI, 19. וְהָלַכְתָּ בִּדְרָכָיו *Si ambulaveritis in viis ejus,* i. e. ab eo praescriptis, si vitam secundum praecepta ejus institueritis.

10. כִּי שֵׁם יְהוָֹה נִקְרָא עָלֶיךָ *Quod nomen Jova vocetur super te,* i. e. te vocari populum Dei et talem esse. Cf. not. ad Exod. III, 18. Sive, te rite et sancte profiteri et exercere cultum Jovae, omniaque facere in nomine ejus, i. e. ejus jussu et voluntate.

11. וְהוֹתִרְךָ יְהוָֹה לְטוֹבָה *Efficiet Jova vos bonis abundantes.*

12. יִפְתַּח יְהוָֹה לְךָ אֶת־אוֹצָרוֹ הַטּוֹב *Aperiet tibi Jova thesaurum suum bonum,* videlicet אֶת־הַשָּׁמַיִם *coelum,* ut sequitur, אוֹצָר non tantum opes reconditas, ut 1 Reg. XIV, 26., verum et locum, quo reconduntur, apothecam significat. Ita Jerem. L, 25. dicitur de Dei armamentario, unde instrumenta bellica promit. לָתֵת מְטַר־אַרְצְךָ *Ad dandum pluviam terrae tuae,* tunc enim coelum *aperiri* dicitur, ut praecedit, cf. Gen. VII, 11. — בְּעִתּוֹ *Tempore suo stato,* cf. Levit. XXVI, 4. — וְהִלְוִיתָ גּוֹיִם רַבִּים וְאַתָּה לֹא תִלְוֶה *Mutuum dabis gentibus multis tu autem non capies mutuum.* Cf. supra XV, 6.

13. וּנְתָנְךָ יְהוָה לְרֹאשׁ וְלֹא לְזָנָב *Faciet te Jova in caput, non in caudam,* i. e. primus populorum eris, nulli subjicieris. ראשׁ dictione proverbiali *principem,* et contra זָנָב *aliis omnibus longe inferiorem* denotat. Conf. Vs. 44. Jesaj. IX, 14. 15.

15. לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת *Ut memineris facere.* שָׁמַר conjunctum cum עָשָׂה positum pro זָכַר.

17. אָרוּר טַנְאֲךָ וּמִשְׁאַרְתֶּךָ *Maledictus* erit *canistrum tuum et mactra tua.* Canistra tua, in quibus fructus et panis reponi solent, vacua erunt, premeris fame.

18. אָרוּר פְּרִי־בִטְנְךָ — צֹאנֶךָ Peribunt tui et servorum tuorum liberi, fruges et pecora.

20. הַמְּאֵרָה *Maledictionem,* omnis generis mala. מְהוּמָה *Liquefactionem,* i. e. terrorem, conf. supra VII, 23. מִגְעֶרֶת *Increpationem* et inde veniens exitium. אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה *Quas* facultates *tibi comparaveris.* עָשָׂה hic est *acquirere, comparare,* ut Genes. XII, 5. מִפְּנֵי רֹעַ מַעֲלָלֶיךָ *Propter malitiam operum tuorum,* ob morum vestrorum improbitatem.

22. בַּשַּׁחֶפֶת וּבַקַּדַּחַת De his morbis conf. not. ad Levit. XXVI, 16. Sed qualis morbus voce דַּלֶּקֶת indicetur, haud constat. Alexandrini vertunt *ῥίγος, frigor;* sic quoque Vulgatus. Onkelos retinet vocem Hebraicam. Syrus ܒܡܘܩܕܢܐ *incendio.* Saadias بحمي بالربع *febri quartana.* Quum verbum דָּלַק in omnibus dialectis cum Hebraea cognatis *ardendi, inflammandi* notionem habeat, intellexerim *febrim calidam* sive *aestuantem, hitziges Fieber.* וּבַחַרְחֻר Vulgat. *ardore,* et sic quoque Syrus, qui ponit ܒܫܘܚܢܘܬܐ. Aliis חַרְחֻר est *catarrhus suffocans* (*Steckfluss*), nomen habens a *ronchissando,* coll. cum Arab. خَرْخَرَ *ronchos duxit pardus, aut dormiens, aut qui strangularetur* (Castelli *Heptagl.* p. 1385.). Tale quid fortasse intellexerunt quoque Alexandrini, vertentes

ἐρεθισμὸν, quod vocabulum proprie quidem *incitationem* denotat, sed inde dici poterat *catarrhus*. Consentit quodammodo Saadias, qui habet فَالِج *paralysis*, scil. pulmonum. בַּחֶרֶב *Gladio*, i. e. bello, qua significatione haec vox quoque occurrit Genes. XXXI, 26. Exod. V, 3. Levit. XXVI, 6. Vulgatus vero et Saadias vertunt *aestu*, *siccitate*, Onkelos, *devastatione*. Hi igitur pro חֶרֶב videntur legisse חֹרֶב *siccitas*, *devastatio*. בַּשִּׁדָּפוֹן Alexandrini vertunt ἀνεμοφθορίᾳ, *corruptio quae fit a vento;* intelligenda segetum corruptio, quae fit per ventum. Vulgatus, *aere corrupto*, sic quoque Chaldaeus. Syrus, *vento uredinis* (ܒܪܘܚܐ ܕܫܘܦܐ). Qui omnes videntur intelligere segetum corruptionem ex vento orientali *Samum* dicto, quem ipsum sub voce שִׁדָּפוֹן intellexit quoque Interpres Arabicus Amos IV, 9. ubi سموم ponit. Ventum illum vero segetibus noxium esse apparet ex Genes. XLI, 6., ubi *spicarum euro adustarum* mentio fit. Michaelis in *Quaest. Arab.* Qu. 77. p. 211. שִׁדָּפוֹן vertit: *nigredinem segetum*, *die Schwarzsucht des Getreides*, coll. Arab. أَسْدَفُ *niger*. Judaeo alicui Yemensi שדפון erat ille segetis morbus ubi culmi triticei vel hordacei frigido aere corrumpuntur, ut spicas nullas protrudant. Vid. Niebuhr *Descript. Arab.* Praef. p. XLVI. e Schedis Forskalii. Alii intelligunt morbum hominum. Ita Saadias, qui دِقّ vertit, i.e. *marcor corporis* sive *febris hectica* (*Auszehrung*), uti ex Avicenna vocem illam interpretatur Castellus in *Heptagl.* p. 764. Dathius vertit *uredinem*, et in nota subjecta dicit se intelligere morbum aliquem hominum, quum in antecedentibus de morbis humanis sermo fuisset. Sed ex Amos IV, 9. manifestum est, vocem Hebraicam designare vitium frumenti, non minus ac sequens יֵרָקוֹן, quod est conferendum cum Arabico يَرَقَان, quod tam de *icte-*

ro, arquatu, morbo regio, quam de simili segetis morbo dicitur, unde مَيْرُوقٌ *rubigine percussa seges*, Castell. *Heptagl.* p. 1646. Ita quoque Alexandrini, qui vertunt ὤχρὸν *pallorem*, scil. segetum ex frigore nocturno. Vulgat. *rubiginem*. Forskalius a Judaeo quodam Mochensi accepit, effici illud vitium vento quodam leni, mense Marchesvan flante, segetibus pernicioso, quo aristae flavae et inanes reddantur. Vid. Niebuhr. l. l.

23. Conf. Levit. XXVI, 19. ibique not.

24. יִתֵּן — הַשָּׁמַיִךְ *Dabit Jova terrae tuae loco pluviae arenam, pulvis e coelo in te descendet donec deletus fueris.* Pro humore quo fecundatur solum, molestissimo pulvere omnia erunt obsita. Nam in calidis illis regionibus aestivo tempore nisi subinde pluat, vento adtollitur ingens copia tenuissimi pulveris, qui omnia pervadit, et non modo molestissimus est, sed segetes quoque perdit.

25. וְהָיִיתָ לְזַעֲוָה לְכֹל מַמְלְכוֹת הָאָרֶץ *Eris agitationi omnibus regnis terrae*, undique expelleris, neque usquam certas sedes habere poteris.

26. בֶּהֱמַת הָאָרֶץ positum pro חַיַּת, quum *bestia*, non *jumentum* vescatur carnibus. וְאֵין מַחֲרִיד *Nec* erit *terrens*, qui terrendo abigat, scil. feras a cadaveribus.

27. בִּשְׁחִין מִצְרַיִם *Ulcere Aegypti.* Significatur nomine שְׁחִין, uti ex Job. II, 7. apparet, ubi hic morbus fusius describitur, *elephantiasis*, Aegypto propria, teste Lucretio L. VI. 112. 113.

Est elephas morbus, qui circum flumina Nili
Nascitur Aegypto in media, nec praeterea usquam.

Plinius quoque *Hist. Nat.* Lib. XXVI. §. 5. elephantiasin vocat *Aegypti peculiare malum.* Plura de hoc morbo vide infra ad Vs. 35. De nomine עֳפָלִים docte disseruit Bochartus *Hieroz.* P. I. Lib. II. Cap. 36. (T. I. p. 381. edit. Lips.) ostenditque indicari *tumores* in obsceenioribus corporis partibus, *mariscas* (*Feigwarzen*), cui interpre-

tationi patrocinatur Arabum عَقَل, *tumor, qui apud viros oritur in posticis partibus, apud mulieres in anteriore parte vulvae, similis herniae virorum.* Conf. Additamenta Notarum nostrarum ad Bocharti Hierozoic. Tom. III. edit. Lips. praefixa, p. IV., atque MICHAELIS *Arab. Fragen.* Quaest. 71. p. 196—200. De גָּרָב conf. not. ad Levit. XXI, 21. חֶרֶס *Prurigo*, ut omnes veteres vertunt, coll. Arab. حَرِشَ *aspera fuit cute*, sive حَرَشَ *scabit ferro aut unguibus.*

28. בְּתִמְהוֹן לֵבָב *Mentis amentia*, coll. Syriaco ܬܘܗܡܬܐ *dementia.*

29. וְהָיִיתָ — בָּאֲפֵלָה *Palpabis in meridie quemadmodum palpare solet caecus in calligine.* Recte notat Clericus, hanc esse videri proverbialem locutionem, qua significetur tanta animi perturbatio, ut qui ea adfectus est, etiam in rebus manifestis nesciat, quid a se fieri debeat, et dubius haereat, quasi difficile esset scire, quid optimam factu sit. Conf. Job. V, 14. XII, 25. לֹא תַצְלִיחַ אֶת־דְּרָכֶיךָ *Non prosperas facies vias tuas* nihil prospere ages, ut Ps. I, 3. Jos. I, 8.

30. אִשָּׁה תְאָרֵשׂ *Mulierem desponsabis* tibi, ut supra XX, 7. — וְאִישׁ אַחֵר יִשְׁגָּלֶנָּה *Et vir alius vitiabit eam*, *cum* ea concumbet. Alexandrini: ἕξει αὐτήν. וְלֹא תְחַלְּלֶנּוּ *At ejus fructus colligere non incipies*, vid. supra ad XX, 6.

32. וְכָלוֹת אֲלֵיהֶם *Et deficientes ad eos*, i. e. deficient ac consumentur exspectando reditum eorum. Similem phrasin vid. Ps. LXIX, 4. CXIX, 82. וְאֵין לְאֵל יָדֶךָ *Et non in fortitudinem manus tuae*, i. e. non erit in potestate tua, ut eos possis liberare. Cf. not. ad Genes. XXXI, 29.

34. וְהָיִיתָ מְשֻׁגָּע *Fiesque amens*, vaesanus, 2 Reg. IX, 11. מִמַּרְאֵה עֵינֶיךָ אֲשֶׁר תִּרְאֶה *Propter ista spectacula*

quae quotidie videbis. Tam atrocia facinora in tuos admitti videbis, ut in furorem paene incidas.

35. יַכְּכָה — הַשֹּׁקַיִם *Percutiet te Jova ulcere maligno in genibus et cruribus.* Clare hic describitur elephantiasis. Commentarii instar apponere lubet verba Schillingii ex ejus libro *de Lepra*, p. 184. *Malum hoc pedes nonnunquam prae ceteris partibus afficit, quod ubi fit, non lepra, sed elephantiasis sive elephantia appellatur. Hujus igitur nominis ratio ex symptomatibus nunc describendis explicanda est. Scilicet in pede affecto phalanges ossiculorum paulatim intumescunt, cutemque et carnes mirum in modum expandunt, crassescunt digiti, tandemque inter se ac si cera essent, colliquescunt. Deformatus ejusmodi pes levissima de caussa sanguinem fundit, qui tamen sponte et cito etiam sistitur. Serpit haec corruptio a digitis per universum pedem usque ad femur, redditque articulationes, quas attingit, immobiles; siquidem smegma eas inungens et lubricans coagulat, facitque ut musculi ac tendines inter se concrescant, adeo ut dexterrimus anatomicus has partes separare ac vel distinguere nequeat. Quae dum fiunt, panniculus adiposus et cutis in plicas et rugas ita se sensim componunt, ut pedis elephantini formam omnino exprimant. Inspexi studiose elephantos, et sane non modo formae, sed etiam gressus similitudinem miratus sum magnopere.* Huc pertinet, quod e Thevenoti Itinerario affert ad h. l. Clericus, Cahirae in Aegypto morbos crurum esse gravissimos, et multorum crura portentosae crassitiei cerni. מִכַּף רַגְלְךָ וְעַד קָדְקֳדֶךָ *A planta pedis ad verticem usque.* Pergit Schillingius paucis verbis interjectis: *Hunc terminum* (genua) *postquam attigit labes, tum vero alias quoque partes, quae adhuc immunes erant, adficere solet: inprimisque digiti manuum circa articulos tumescunt, sensimque soluta cadunt; inde ulcera primo faciem postea carnosas corporis partes depascuntur, cum intolerabili foetore hircino, sed sine ullo dolore.* Et Celsius dicit, *totum corpus ita affici, ut ossa quoque vitiari dicantur.*

36. וְעָבַדְתָּ — וָאָבֶן *Et servies diis alienis ligneis aut lapideis;* sive exemplo provocatus sive imperio et terrore compulsus.

37. וְהָיִיתָ לְשַׁמָּה לְמָשָׁל וְלִשְׁנִינָה *Eris* videntibus te *in stuporem*, audientibus *in adagium* et loquentibus *in fabulam.* לְמָשָׁל *Similitudini s. exemplo*, cum aliae gentes maximas calamitates describere volent. שְׁנִינָה proprie est *aculeatum dictum.* Sensus: ex vestra infelici sorte gentes finitimae desument dicteria in alios.

38. כִּי יַחְסְלֶנּוּ הָאַרְבֶּה *Quod absumserit illud locusta.* Verbum חָסַל hoc tantum loco in codice Hebraeo obvium, sed frequentius in dialectis Aramaeis, significat proprie *finire, ad finem perducere*, hinc, *absumere, ita vastare, ut nihil sit reliquum.* אַרְבֶּה *locustae* species, de qua vid. not. ad Exod. X, 13.

39. כִּי תֹאכְלֶנּוּ הַתֹּלָעַת *Nam vermis id comedet.* Intelligitur *convolvulus*, parvus scarabaeus, pulcherimo colore, qui racemis admodum nocet. In Germania australi vocatur *Rebensticher.*

40. וְשֶׁמֶן לֹא תָסוּךְ *Sed oleo te non unges;* cf. Mich. VI, 15. Verba כִּי יִשַּׁל זֵיתֶךָ varie vertunt. Alii יִשַּׁל Futurum Niphal radicis שָׁלַל *spoliavit* esse putant, vertuntque, *spoliabitur, praedae exposita erit oliva tua.* Sed hoc non convenit contextui. Nam in duobus Versibus qui praecedunt, describitur fructuum corruptio, quae non ab hostibus sed a bruchis et vermibus fit, unde nunc ad hostes incommodior esset transitus. Eberh. Scheid in *Specim. Observatt. ad quaedam V. T. loca* (in *Sylloge Dissertatt. sub Schroederi et Schultens. praesidio defensar.* P. II. p. 979.) vertit, *nam tabe conficietur sive absumetur olea tua*, collato Arabico سُلّ, quod praeter alia significat *tabe laboravit.* Sed rectius procul dubio nostrum יִשַּׁל refertur ad radicem נָשַׁל, conferendam cum Arabico نَسَلَ *defluxit, decidit*, ut pili, plumae etc. ex-

cidere solent. Hinc recte Vulgatus: *quia defluent et peribunt*, scil. olivae tuae. Ita quoque omnes veteres, quos et Michaelis sequitur.

42. יְיָרֵשׁ *Occupabit* et depascet. Nomine צְלָצַל verisimile est, *locustae* speciem intelligi. Onkelos vertit סַקָּאָה, quae vox *locustam cruribus longis* (μεγαλόκωλον) significat. Syrus ܨܠܨܠܐ, ad quam vocem Castellus in Heptaglotto ex Novaria, Syrorum Lexicographo, haec habet: *Genus locustae repens, non volans, percutit radices arborum ut exarescant.* Saadias retinet vocabulum Hebraicum. Videtur esse onomatopoiection a stridore illorum animalium desumtum. Nam Arabibus صَلَّ et صَلْصَلَ denotat: *sonuit cum tinnitu ferrum.* Hinc Tychsenio (in libello ad Levit. XI, 21. laudato, p. 78.) צְלָצַל est *Gryllus stridulus Linn.*, quem Batavi *Radelaer* sive *Klappermann*, Germani *Schnarrheuschrecke*, vocant. Michaelis vertit *Gryllotalpam*, *Grille mit Maulwurfsfüssen.* Nescio, quo ductus argumento. Alexandrini ponunt ἐρυσίβην, qua voce non solum rubigo in plantis et fructibus, sed, Suida teste, etiam *animalculum* indicatur, *quod in frumento nascitur et fructus perdit.* Vulgatus, Alexandrinorum vestigia premens, *rubigo.* cf. Bocharti *Hieroz.* P. II. L. IV. Cap. I. T. III. p. 259. ed. Lips. et not. nostr. (12) ibid.

43. יַעֲלֶה עָלֶיךָ מַעְלָה מָּעְלָה *Adscendet supra te superius superius*, h. e. multo ditior erit quam indigena. Adverbium idem repetitum auget ejus significationem, ut statim in hoc Versu מַטָּה מָּטָּה *multo inferius*; Exod. XXIII, 30. מְעַט מְעַט *admodum sensim et paulatim*; 2 Reg. X, 4. מְאֹד מְאֹד *vehementissime.*

44. הוּא יַלְוְךָ וְאַתָּה לֹא תַלְוֶנּוּ *Ille* (peregrinus) *mutuum tibi dabit, tu non illi.* Licebat Hebraeis foenore dare peregrinis, sed non ex eodem sanguine oriundis. Hic vero inverso ordine ipsi Hebraei foenus soluturi dicuntur peregrinis, quod hi ditiores futuri essent. Cf. su-

pra Vs. 12. לְזָנָב — וְהוּא Vid. de hac phrasi not. ad Vs. 13.

46. עַד־עוֹלָם — וְהָיוּ *Eruntque* (mala illa) *in vobis et posteris vestris signum et exemplum in perpetuum.* Sensus est, calamitates populi Hebraei tot et tantas fore, ut singulari Dei providentia, non aliter ac si prodigia essent, evenisse eas facile omnes essent intellecturi.

47. בְּטוּב לֵבָב *Animo lubente*, ut Jesaj. LXV, 14 מֵרֹב כֹּל *Propter copiam omnium*, propter multitudinem bonorum, quae tibi conferebat, ut infra XXXII, 15. Neh. IX, 25. 26.

48. בְּעֵירֹם וּבְחֹסֶר כֹּל *In nuditate et omnium rerum egestate*, Vs. 57. עֹל בַּרְזֶל *Jugum ferreum*, durissimam servitutem, ut Jerem. XXVIII, 14.

49. יִשָּׂא — הָאָרֶץ *Adducet Jova in vos gentem remotam ab extremis terrae finibus.* Alii Chaldaeos, alii Romanos, alii alios populos hic spectari putant. Sed frustra in hoc et sequentibus Capitibus quaerimus vaticinia et eorum implementa. Sicuti ea quae praecedunt, ita etiam hujus Versus verba pertinent ad descriptionem poeticam malorum, quae Moses Israelitis minatur, si leges praescriptas transgressuri essent. Confer quae ad hujus Capitis initium monuimus. כַּאֲשֶׁר יִדְאֶה הַנָּשֶׁר *Quemadmodum advolat aquila*, i. e. subito et citissime.

50. גּוֹי עַז פָּנִים *Populum durum facie*, i. e. atrocem, crudelem. Videtur significari ferocia, quae nullo pudore coerceatur. Dan. VIII, 23. מֶלֶךְ עַז־פָּנִים *rex validus facie* vocatur rex immitis et saevus. אֲשֶׁר לֹא־יִשָּׂא פָנִים לְזָקֵן *Qui non adtollit facies seni*, i. e. qui nullam rationem habet senis, ejus non miserebitur. Verba יִשָּׂא פָּנִים posita sunt pro יָחֹן, *miseretur*, quod statim sequitur; ut Genes. XIX, 21.

52. עַד רֶדֶת *Donec descenderint*, i. e. ceciderint, ut supra XX, 20. Ceterum inde ab hoc Versu usque ad

Versum 57. graphice describuntur miseriae urbis ab hostibus obsessae et obsidione clausae.

54. הָאִישׁ הָרַךְ בְּךָ וְהֶעָנֹג מְאֹד *Vir mollis et maxime delicatus apud te*, qui cibos plebejos sprevit. תֵּרַע עֵינוֹ *Malus erit oculus suus*, parcus erit, invidebit. Eandem loquutionem vid. supra XV, 9. Ita ut de nefando illo cibo ne charissimis quidem quidquam concedere velit. אֲשֶׁר יוֹתִיר *Quos sibi relinquere fecerit*, superstitibus.

55. מִתֵּת לְאַחַד מֵהֶם מִבְּשַׂר בָּנָיו *Ne det uni eorum aliquantum ex carne filiorum.* מִבְּלִי הִשְׁאִיר־לוֹ כֹּל *Quod non reliquit sibi quidquam*, vel, quod hostis *ipsi nihil reliquit*, Exod. X, 12. Jos. VIII, 22.

56. הָרַכָּה *Mulier tenera* et delicata. אֲשֶׁר — וּמֵרֹךְ *Quae pro deliciis et mollitie non tentabat plantam pedis in terram ponere*, quia jumentis, asinis, sive camelis vehebatur, ut etiamnum feminae opulentiores in Oriente solent. Vid. Arvieux de *moribus Arabum Nomad.* p. 143. vers. germ.

57. וּבְשִׁלְיָתָהּ *Idque ob secundinam suam*, scil. invidebit femina, sive mater liberis suis. שִׁלְיָה conferendum est cum Arab. سَلًا sive سَلَي, *secundae, membrana tenuis involvens foetum bruti, hominis*, qua significatione haec vox occurrit apud Avicennam, medicum Arabicum, I, 569, 17. Hic vero denotat foetum secundinis adhuc adhaerentem et recentissime editum, ab ipsa matre in alimentum adhibendum. Hubigantum, qui pro וּבְשִׁלְיָתָהּ legendum contendit וּבִשְּׁלָהּ *et coquet*, quod ex utero suo prodit, solide refutavit Sebast. Ravius in *Exercitat. II. ad Hubigantii Prolegomm.* p. 59. 60. הַיּוֹצֵת מִבֵּין רַגְלֶיהָ *E medio pedum ipsius*, cf. ad Genes. XLIX, 10. וּבְבָנֶיהָ *Et ob filios sive liberos suos*; de his enim non dabit aliis, sed ipsos, quod horrendum dictu, clam devorabit.

58. בַּסֵּפֶר הַזֶּה *In hoc libro*; intelligitur hic Deute-

ronomii liber, nam tantummodo is a populo legebatur, conf. Prolegomena ad hunc librum.

59. וְהִפְלָא — זַרְעֶךָ *Miras faciet plagas tuas et plagas seminis tui*, i. e. miras, plane insolitas plagas vobis et posteris vestris infliget. נֶאֱמָנִים *Fidas*, i. e. constantes. Illae plagae non minuentur aut levabuntur, sed semper tibi incumbent, donec te confecerint.

61. יַעְלֵם *Adducet s. imponet ea.* Futurum Hiphil verbi עָלָה cum Suffixo, ut Jud. XVI, 3.

62. וְנִשְׁאַרְתֶּם בִּמְתֵי מְעָט *Remanebitis in hominibus paucitatis*, pauci vestrum superstites remanebunt; vid. supra XXVI, 5. תַּחַת — לָרֹב *Loco ejus quod antea fuissetis sicut stellae coeli quoad multitudinem*, לְ ante רֹב hic propr. est *respectu habito ad*, quoad, ut saepius.

65. Sensus hujus Versus: imo vero ne apud illas quidem gentes ullas certas ac perpetuas sedes habere poteritis. Jova vos ibi quoque mentis agitatione, anxio desiderio et animi moerore affliget. כִּלְיוֹן עֵינַיִם *Consumtio oculorum* ex fletu. וְדַאֲבוֹן נָפֶשׁ *Tabes animi*, i. e. moeror animum discrucians et conficiens. Cf. verbum Ps. LXXXVIII, 10. et Arabicum دَأَبَ, *laboravit, defatigatus, lassus fuit.*

66. וְהָיוּ חַיֶּיךָ תְּלֻאִים לְךָ מִנֶּגֶד *Erit vita tua pendens tibi e regione, sive coram te*, erit vita tua quasi filo pendens ante oculos tuos, aeque tibi dubia, ut facile, quae tenuissimo filo suspensa cernis, pondere suo illud rumpunt et decidunt. Simili metaphora usus Ovidius *Epistt. ex Ponto* IV, 3, 35.

Omnia sunt hominum tenui pendentia filo,
Et subito casu quae valuere ruunt.

Sensus nostri loci est hic: eris de vita tua semper dubius, et periculo semper expositus; vitam ages maxime anxiam. וְלֹא תַאֲמִין בְּחַיֶּיךָ *Nec credes vitae tuae*, parum sperabis de vita tua, nam in continuis periculis jactaberis. Eadem phrasis Job. XXIV, 22.

68. לְרָאֹתָהּ — וֶהֱשִׁיבְךָ *Reducet vos Jova navibus in Aegyptum, per viam, de qua vobis dixi: non amplius eam videbitis*, vid. supra XVII, 16. Navibus intellige Sidoniorum et Tyriorum, qui emta mancipia ab Assyriis aut Babyloniis, aut aliis vicinis gentibus, vehebant in Aegyptum vendenda. Praeclare Moses hac imagine absolvit pulcherrimam descriptionem variarum miseriarum, quas Israelitis legem divinam transgressuris minatus est. Qui in hoc Capite vaticinia de rebus futuris inveniunt, ea, quae hic describuntur, impleta vident sub Tito et Hadriano, Imperatoribus Romanis, quorum ille 17000 Judaeos adultos ad graves labores exercendos in Aegyptum misit, et qui infra XVII. annum aetatis erant, eos sub corona vendere jussit; vid. Josephum *de bello Jud.* Lib. VI. Cap. IX. §. 2. Sub Hadriano vero innumeri Judaei prope sepulchrum Rahelis venditi sunt. Vide Hieronymi Commentar. ad Jerem. XXXI. וְאֵין קֹנֶה *Nemo erit qui vos emat;* usque adeo contemnemini, ut vix emtores invenire possitis, adeoque a mangonibus male habeamini.

69. מוֹאָב — אֵלֶּה *Haec sunt verba foederis, quod Jova Mosen jussit ferire cum Israelitis in terra Moab.* „Iterati sunt ritus foederales paullo ante, quam Hebraei terram Cananaeam ingrederentur, ut in memoriam iis revocaretur, quod olim ipsi, aut eorum patres promiserant.“ Cleric.

CAP. XXIX.

Divina beneficia Moses commemorat, ut Israelitas excitet ad pactum et foedus cum Jova fideliter et ex animo innovandum: in eandemque rem addit, quae mala eos consecutura sint, si neglecto hoc foedere divinam legem contemserint vel ad deastrorum cultum deflexerint.

1. Convocavit Moses Israelitarum legatos perque eos ad universos Israelitas hunc in modum locutus est. Conf. not. supra ad I, 1. add. infra Vs. 9.

2. הַמַּסּוֹת *Tentationes*, vid. not. supra ad IV, 54.

3. וְלֹא־נָתַן — הַזֶּה *Neque tamen ad hunc usque diem Jova vobis dedit mentes intelligentes, oculos ut videre, aures ut audire possitis.* Iterum hic ex more scriptorum Orientalium Deo id adscribitur, quod fit Jova non impediente. Conf. not. ad IV, 19.

4. לֹא־בָלוּ — רַגְלְךָ Conf. not. ad VIII, 4.

5. לְמַעַן — אֱלֹהֵיכֶם *Ut cognosceretis me esse Javam Deum vestrum;* ut exinde me talem experiemini, qui homines sine vulgari et quotidiano eorum victu, aliis usus cibis in vita conservari possit.

6. Conf. cum hoc Versu supra II, 30. III, 1. Num. XXI, 23. 33.

8. לְמַעַן תַּשְׂכִּילוּ *Ut prudenter agatis, s. ut feliciter vobis cedat*, Jos. I, 7. 1 Reg. II, 3. Ps. XIX, 8. Ambae significationes facile conciliantur, quia qui *prosperum* in negotiis suis *successum* cupit, eum *considerate et prudenter agere* oportet.

10. וְגֵרְךָ *Peregrinus tuus,* i. e. peregrini qui vos comitantur, quales erant Aegyptii qui eos sequebantur, Exod. XII, 38. מֵחֹטֵב עֵצֶיךָ עַד שֹׁאֵב מֵימֶיךָ *Ab iis, qui vobis li-*

gna caedunt, ad eos, qui aquam vobis hauriunt, h. e. ne iis quidem exceptis, qui vilissima ministeria obeunt, quales sunt ligna caedentes et aquam haurientes. Ejusmodi fuerunt postea Gabahonitae, de quibus Jos. XI, 21. 27.

11. לְעָבְרְךָ בִּבְרִית *Ut transeas in foedus*, ut foedus faciatis. Verbo *transeundi* alluditur ad priscum morem sanciendi foedera per transitum inter partes divisas victimarum. Vid. Genes. XV, 17. 18. Jerem. XXXIV, 18. — וּבְאָלָתוֹ *Et in jusjurandum ejus.* Sacramentum enim Deo dicebant, promittentes se ei parituros, eumque testem suorum promissorum vocantes, ultorem etiam futurum, nisi iis starent.

14. כִּי אֶת־אֲשֶׁר — הַיּוֹם *Sed* foedus facio *cum iis, qui stant hodie nobiscum coram Jova Deo nostro, et cum iis, qui non sunt hic nobiscum hodie*, i. e. cum praesentibus, cum natis, et posteris nascituris.

16. וַתִּרְאוּ אֶת־שִׁקּוּצֵיהֶם וְאֵת גִּלֻּלֵיהֶם *Vidistis abominationes eorum et stercora eorum*, i. e. detestandos et stercoreos Deos eorum, 1 Reg. XI, 5. Jer. VII, 30.

17. פֶּן יֵשׁ — הַיּוֹם *Ne quis forte sit in vobis aut vir aut femina, aut familia aut tribus, cujus mens hodie a Jova, Deo nostro, aversa ad Deorum gentium illarum cultum impellatur.* Sensus est: Deus voluit, vos videre quam absurdae sint religiones vicinorum, ne ab iis falleremini. Intelliguntur autem hic ii populi, quorum sedes ad ortum Jordanis Hebraei occuparant. פֶּן־יֵשׁ בָּכֶם שֹׁרֶשׁ פֹּרֶה רֹאשׁ וְלַעֲנָה *Ne sit inter vos radix, quae emittat venenatam herbam et absinthium.* Ne sint, ex quorum idololatriae studio, cui jam dediti essent, toti populo posthac occasio suppeditaretur hujus sceleris sectandi. ראשׁ denotat *venenum* infra XXXII, 32. Jerem. VIII, 4. Amos VI, 12. Hic non dubium est significare herbam venenatam. Celsio *Hierobot.* P. II. p. 64. est *cicuta*, aliis *lolium temulentum* (*Lolch*). לַעֲנָה Chaldaeus, Syrus, Arabs in Polyglott. et Vulgat. vertunt *absynthium*, et ita

etiam Alexandrini Proverb. V, 4. Adstipulatur quoque CELSIUS *Hierobot.* P. I. p. 480. Vide tamen, quae monuit MICHAELIS in *den arabischen Fragen*, p. 144.

18. דִּבְרֵי הָאָלָה הַזֹּאת *Verba hujus sacramenti.* Intelliguntur exsecrationes legi adjectae, quas Deus minatus est iis, qui legem suam transgressuri essent. וְהִתְבָּרֵךְ בִּלְבָבוֹ *Et benedicat sibi*, i. e. felicitatem sibi promittat. שָׁלוֹם *Pax*, incolumitas. כִּי בִּשְׁרִרוּת לִבִּי אֵלֵךְ *Etiamsi in malitia cordis mei ivero*; i. e. semper felix ero; etiamsi studium meum deos alienos colendi secter. Verba לְמַעַן סְפוֹת הָרָוָה אֶת־הַצְּמֵאָה sunt obscura, in quibus interpretandis summa est sententiarum varietas. In eo fere omnes conveniunt, haec verba proverbium quoddam sapere; sed quis singulorum verborum et totius sententiae sit sensus, in controversia est. Possunt vero illae interpretationum varietates ad duas potissimum classes revocari, unam eorum, qui סְפוֹת *addere*, alteram eorum, qui *absumere* vertunt. 1) Atque agmen quidem illorum, quibus סְפוֹת est *addere*, ducat 1) Onkelos, qui sic vertit: בְּדִיל לְאוֹסָפָא לֵיהּ חֲטָאֵי שָׁלוּתָא עַל זְדוֹנוּתָא *ad addendum*, sive, *ut addantur ei peccata ignorantiae peccatis superbiae*, id est, *scienter commissis*. Ita et Jonathan. Itaque per רָוָה, *ebriam*, intellexit peccata ignorantiae, quae ebriorum more sine scientia peraguntur, per צְמֵאָה, *sitientem*, peccata quae quis cum scientia, quasi sitiens et sobrius, committit. Interpretatio parum verosimilis. 2) Arabs Erpenii ita vertit: *Pax erit mihi*, quia in cogitationibus cordis mei ambulo بسبب ان ازيد الريانة علي العطشانة *ut addam ebrietatem ad sitim.* Mens ejus haec esse videtur: non est, quod mihi metuam; vivo enim ex animi mei arbitrio, ut non tantum sitim mearum voluptatum expleam, sed et ebrietatem addam, id est, immoderatissimam luxuriam. Minus clare Saadias: لِكَيْ أَمُدَّ بِالرِّيَا الْعَطْشَي *ut traham cum satiacto potu sitientem.* 3) Duas

alias interpretandi rationes proposuit Ludov. de Dieu, quas suis ipsis verbis recensebo. „Quia adjectiva sunt (inquit) הָרָוָה et הַצְּמֵאָה, videtur substantivum aliquod subintelligendum. Dispiciant eruditi, an non commode subintelligi possit אֶרֶץ, *terra*, ut הָרָוָה sit *terra irrigua*, idem quod הָרְוָיָה Ps. LXVI, 12., et הַצְּמֵאָה, *terra siticulosa et arida*, quae vocatur אֶרֶץ צִיָּה וְצָמֵא Ezech. XIX, 13. Notum autem est, passim in V. T. animum miserum anxiumque et consolationis avidum conferri cum אֶרֶץ־עֲיֵפָה, *terra sitiente*, Ps. CXLIII, 6. quod idem est, quod הַצְּמֵאָה; contra felicem, laetum et solatio abundantem cum גַּן רָוֶה, *horto irriguo*, Jerem. XXXI, 12. Hinc natum esse possit proverbium: *Addere irriguam cum siticulosa;* id est, dolorem gaudio, metum spe anxietatem solatio aliquo temperare. Id huic loco apprime videtur appositum. Minabatur Deus profanis peccatoribus magnam malorum congeriem, ac uno verbo הָאָלָה, *execrationem:* id eos tristes, sollicitos, anxios reddebat, vere similes terrae aridae et sitienti, cui malo ut mederentur, fingebant aliquod solatium, dicentes שָׁלוֹם יִהְיֶה־לִּי, *pax erit mihi*, cui persuasioni cum fidem adhiberent, fiebant instar terrae irriguae. Hoc, inquit Deus, si quis fecerit, *Si quis, ubi audit verba execrationis hujus, benedixerit sibi in corde suo, dicens pax erit mihi, quando in malitia cordis mei ambulo, ut addat irriguam cum siticulosa*, id est, ut animum suum minis meis miserum persuasione pacis soletur et confirmet, *nolet ei Deus parcere.* Quod si tamen הָרָוָה et הַצְּמֵאָה sunt adjectiva, per enallagen posita pro substantivis abstractis, verti posset ad verbum: *ut addat ebria sitientem*, quod Vulgatus dixit, *ut assumat ebria sitientem*, id est, ebrietas sitim. Nolo sensum esse, ut addatur ebrietas siti, sed sitis ebrietati: si quis enim adeo sit ebrietati addictus, ut, quum potus restinguere debeat sitim, jam bene ebrius cupiat addi sibi sitim, quo magis detur potare, is revera desperatus potator sit dicendus. Ita, inquit Deus, si quis jam abundans, et quasi ebrius peccatis, minisque meis obru-

tus, pacem sibi tamen persuadeat, quo avidius peccet, et novam peccandi sitim addat praecedenti ebrietati, is desperatae est malitiae, cui misericors esse non potero.“ Utraque tamen interpretatio quaesita et artificiosior videtur. Magis placet 4) Clerici interpretatio, quam et Dathius sequutus est. רָוֶה pro substantivo habet, idem quod רְוָיָה (ex quo contractum putat) *irrigationem* significante, ad הַצְּמֵאָה autem אֶרֶץ sive הָאֲדָמָה subaudit. Quorum troporum facillimam explicationem ostendere ait quae proxime praecedunt: ubi *ne sit inter vos*, Moses inquit, *qui sibi persuadeat, se salvum et incolumem futurum esse, quamvis ex animi sententia vivat et agat:* jam *irrigationem* nihil aliud significare posse putat, nisi eas ipsas cogitationes, quae in ejusmodi Israelitae animo, qui cum *terra sitienti* comparatur, fovebant desiderium illud idololatriae, atque ita suaves et optatae ei erant, ut *irrigatio terrae sitienti.* Simillimum locum Clericus apud Jesaiam deprehendisse sibi visus est, qui eodem tropo utatur ad beneficia describenda quae Deus conferre velit ea desiderantibus, XLIV, 3. *Ne timeas, Jacobe, nam effundam aquam* עַל־צָמֵא *in sitientem*, et *fluenta* עַל־יַבָּשָׁה *in siccum* scil. *humum.* Ex hac interpretatione Dathius integrum hoc comma ita vertit: *Qui auditis hujus sacramenti verbis sibi ipse blandiatur, sibique persuadeat felicem se futurum; etiamsi ex mentis suae pertinacia vivat, atque ita cupiditates suas foveat, ei Jova non ignoscet.* Verum si סְפוֹת *addendi* significatione accipiendum esset, putarem sive לַצְּמֵאָה, sive עַל־הַצְּמֵאָה scribendum fuisse. Quare rectius alii dictionem illam II) *consumere, auferre* h. l. censent denotare, ut locis pluribus aliis, veluti Jerem. XII, 4. Num. XVI, 26. Genes. XVIII, 23. 24. Atque hac quidem notione 1) Alexandrinus סְפוֹת accepit, ita tamen, ut inserta particula negandi, sic redderet: ἵνα μὴ συναπολέσῃ ὁ ἁμαρτωλὸς τὸν ἀναμάρτητον, *ut non simul perdat peccator innocentem;* videtur sub רָוֶה *peccatis ebrium*, sub צְמֵאָה, *siccum, sobrium, hominem frugi*, intellexisse. Sed minime apta est negandi parti-

cula, sive ab ipso interprete, sive librarii alicujus male feriati culpa sit inserta. Ea tamen sublata sensus saltem tolerabilis prodit hic, ut si haec omnia fiant, et quisquam reperiatur, qui promittat sibi impunitatem sectando deastrorum cultum, tandem eo perveniat, ut peccatis satur et ebrius alios seu suasione seu exemplo, qui alioqui innocentes erant, nec de re tam nefanda cogitabant, ad similem impietatem pertrahat eisque secum perditionis ac extremae ruinae occasionem praebeat. 2) R. Jonas סְפוֹת *consumendi* notionem in passivo adoptavit, hanc in mentem: *propterea quod consumatur irriguus cum sitiente*, h. e. probus simul et improbus pereat et ad nihilum redigatur. Sententiam ejus exposuit Kimchi in *Libro Radicum:* כלומר שיראה הרשע כלות הצדיק עם הרשע ואין יתרון לצדיק על הרשע במותו אומר כי אין גמול ועונש *Id vult, improbo videri, pium simul ac impium consumi, nullamque esse excellentiam probi prae improbo in morte; nulla praemia, nullas poenas.* Sensus satis aptus, modo certum esset, *sitientis* atque *ebrii* figura *probum* et *improbum* designari. 3) Nomine אֶרֶץ subaudito Bonfrerius in *Commentar.* ad h. l. *terram sitientem* vocari putat, cum aquas quasi sitibunda postulat, *ebriam* vero, cum nimiis pluviis perfunditur et prae aquarum copia fertilitatem suam amittit. Dici vero *ebriam absumere sitientem*, hoc sensu, terram pluviis inebriatam esse causam ruinae sibi ipsi, quae prius aquas sitiebat. Habere autem locum adagium hoc, quotiescunque quis quidpiam desideret, quod deinde cum conceditur illi causa sit ruinae; atque ita h. l. dicere Mosen fieri, ut is qui omnibus solutus legibus et impunitate sibi proposita, velit arbitrium suum sequi, et sibi bonum existimet, alios deos colere, cum tandem voti compos factus se in varia crimina merserit, eisque quasi inebriatus fuerit, sibi perniciem extremam accersat, et, quod sibi bonum fore existimaret, ipsi vertatur in ruinam. 4) August. Pfeifferus in *Dubiis Vexatis*, p. 317. per *ebriam* putat intelligi *terram fertilem*, per *sitientem* vero *aridam*, sensumque hujus locutionis esse, *donec*

omnia fuerint consumta ac dilapidata, et omnis possessio et terra, qua praestans et *irrigua,* qua sterilis ac *siticulosa,* per viscera fuerit trajecta et decocta; ut itaque helluonis perditam et profundam luxuriem hoc adagium perstringat, alta ventris voragine cuncta mergentis. 5) Alb. Schultens in *Origg. Hebrr.* L. I. Cap. XII. §. XXIV. seqq. p. 170. verbum סָפָה radendi notione, quae Arabico سفي inest, accipiendum vult, רָוָה autem pingere putat *uvidos, madidos, pulcre potos, largo* semper *mero irriguum corpus habentes;* צָמֵאָה vero *siccos, aridos, jejunos;* quorum prius, in ore improbi et luxuriosi, eam exprimat nationem, in qua ipse nomen suum profitetur, posterius gentem piam designet, ex ejusdem hominis profani ingenio, nota hac adspersam. Hinc sententiam exsurgere talem: *Pax erit mihi, cum ex secreto cordis instinctu ambulavero, propterea quod radendum est irriguum simul cum sitiente;* ac si dicat: hilaria agitemus, genio indulgeamus; continuo nos mero irrigemus, curasque nostras diluamus; irato suo Deo et malo genio relinquamus siccos illos et jejuna siti enectos, qui semet frustra macerant, et venturi judicii metu fatigant, *quum irriguum simul et sitiens sit radendum,* et πανωλεθρίᾳ involvendum. Adagium Schultensius putat ductum a *grege poto et irriguo,* qui רָוָה sexu foemineo absolute dictus fuerit, ex stylo Arabum, nec non *grege lassitudine ac siti enecto,* qui צָמֵאָה potuerit appellari, ut ubi cuncta penitus deleta, extincta, eversa, et ad internecionem devastata indicare vellent, dixerint: סָפְתָה הָרָוָה אֶת־הַצְּמֵאָה, *irrigua simul et sitiens rasa est,* sive *consumta est.* Quae quidem interpretatio ceteris omnibus videtur anteponenda.

15. כִּי־אַתֶּם יְדַעְתֶּם אֵת אֲשֶׁר־יָשַׁבְנוּ בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם *Vos enim nostis, quomodo habitavimus in terra Aegypti.* אֵת אֲשֶׁר LXX. recte ὡς reddiderunt, quod ipsum illa dictio valet Gen. XXX, 29. Num. XXXII, 31. Minus recte Saadias: ما أقمنا *quamdiu morati fuimus in Aegy-*

pto. Nam scopus Mosis est dehortari ab idololatria, cujus fugiendae ratio non est recordatio, *quod morati sint inter gentes idolorum cultui addictas*, multo minus *quod hic diu commorati sint*, sed *quomodo morati sint.* Nempe, quod ibi duriter habiti, tot et tam certa miranda sustentationis et protectionis divinae documenta experti fuerint.

19. כִּי אָז יֶעְשַׁן אַף־יְהוָה *Sed tunc fumabit ira Jovae*, i. e. in talem hominem seductorem Jova gravissimas poenas exercebit. וּמָחָה יְהוָה אֶת־שְׁמוֹ מִתַּחַת הַשָּׁמָיִם *Nomen ejus delebit, ut ne sit amplius subter coelum*, nullos patietur superstites ei esse posteros. Conf. Num. XXVII, 4.

20. Sub initio hujus Versus repetendum est ex Vs. 17.: *Quodsi autem tota tribus se criminis hujus ream faciet.* וְהִבְדִּילוֹ יְהוָה לְרָעָה *Separabit talem Jova ad malum*, i. e. ad mala ei inferenda, calamitate eam discriminabit. Vide similem locutionem in re contraria Exod. VIII, 18. IX, 4.

22. גָּפְרִית — וּבַחֲמָתוֹ *Sulphur et sal adustum erit universum ejus solum, nihil in eo seretur, nullos emittet fructus, nulla herba crescet et simile erit subversioni Sodomae, Gomorrhae, Adamae et Zeboimorum, quas urbes in ira et excandescentia sua subvertit Jova.* Comparatio desumta a regione circa mare mortuum. Qua de re vide not. ad Genes. XIX, 25.

23. וְאָמְרוּ *Interrogabunt* illi aliaeque gentes. Mutatum subjectum quaerens. Nam in hoc Versu est apodosis periodi, quae incipit Vs. 21.

25. Ad verba וְלֹא חָלַק לָהֶם intelligendum est אֱלֹהִים, *neque quos Deus iis assignavit.* Ceterum cf. not. supra ad IV, 19.

28. הַנִּסְתָּרֹת — הַזֹּאת *Quae latent, Jovae Dei nostri sunt. Revelata autem ad nos et posteros nostros pertinent in perpetuum, ut nos impellant ad omnia hu-*

jus legis praecepta servanda. Sensus videtur esse hic: haec omnia mala, quae recensui, ut nunc quidem quasi clausa et tenebris sepulta apud Deum sint, in lucem protrahentur; omnes hae calamitates, quae in fatis sunt absconditae, nobis praecepta divina transgressuris, accident, venientque, in propatulum; quae cogitatio nos ad illa observanda movere debet. Aliis הַנִּסְתָּרֹת *occulta* sunt *peccata*, ut Ps. XIX, 13., הַנִּגְלֹת *aperta;* qui sensum faciunt hunc: Dei est punire peccata occulta, ad nos vero pertinet animadvertere in aperta, ut hoc modo curemus, ne divina praecepta negligantur. Ita Aben-Esra. Dathius sensum hoc modo declarat: Israelitas non debere nimis curiose quaerere, quando aut quomodo Deus poenas illas in eorum posteros sit immissurus, haec Dei esse, cui futura tantum cognita sint et perspecta. Quae vero universe de his revelata sint, ea debere ipsos ad obedientiam legibus praestandam impellere. Ita Dathius ad h. l. Grotius: „Quae antea penes se retinuerat Deus, illa nobis patefecit, ut habeamus normam, ad quam componeremus vitam.“ Puncta vocibus לָנוּ וּלְבָנֵינוּ superposita indicant, illas in aliis codicibus afuisse; cf. not. ad Gen. XIX, 33.

CAP. XXX.

Populo resipiscenti venia promittitur, Legem ipsam vero tam clare explicatam monet, ut nemo se ejus ignorantia possit excusare.

1. וַהֲשֵׁבֹתָ אֶל־לְבָבֶךָ *Revocabis ad animum*, 1 Reg. VIII, 47. בְּכָל־הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִדִּיחֲךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ שָׁמָּה *Inter omnes populos, quo te Jova, Deus tuus, expulerit*; cf. supra XXVIII, 64. Jerem. XVI, 17.

2. וְשַׁבְתָּ עַד־יְהוָה *Redibis ad Jovam*, quem antea reliqueras, ut fictos Deos coleres. *Redire ergo ad Deum,*

est, eum iterum, prout jussit, colere. Hunc locum respexit Nehemias I, 9.

4. נִדַּחֲךָ *Expulsus tuus*, i. e. exules tui, ut Jesaj. XXVII, 13. Ezech. XXXIV, 16. Mich. IV, 6. בִּקְצֵה הַשָּׁמָיִם *In extremitate coelorum*, sin etiam ad extremas terrae regiones dispersi fueritis.

6. וּמָל יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶת־לְבָבְךָ וְאֶת־לְבַב זַרְעֶךָ *Circumcidet Jova cor tuum et cor sobolis tuae.* Vid. de hac phrasi not. supra ad X, 16. Recte R. Bechai ad h. l. notat, qui pravis affectibus renunciet, eum *circumcisum corde* dici.

8. Sub hujus Versus initio intelligenda est particula conditionalis *si*. *Si reverteris et auscultabis etc.* Sequitur Vs. 9. *tum abundare te faciet etc.* Similem constructionem vide Genes. XLII, 38. Exod. IV, 23.

9. וְהוֹתִירְךָ יְהוָה Vid. supra XXVIII, 11. יָשׁוּב יְהוָה לָשׂוּשׂ עָלֶיךָ *Laetabitur iterum de felicitate vestra.*

11. כִּי *Nam* ne objicias ignorantiam. לֹא־נִפְלֵאת הִיא מִמְּךָ *Non mirabilis prae te ea* (lex) *est*, i. e. hae leges non excedunt captum tuum. וְלֹא רְחֹקָה הִוא *Neque longe remotum est*, non sunt procul petendae, non arduae indigent indagatione.

12. Sensus hujus et sequ. Versus nullus alius est quam praecedentis. Insinuat Moses Israelitis, legem istam, quam ipsis jam exposuerit de amando colendoque Deo, non esse ejus generis, ut multa opera ad istam cognoscendam esset impendenda; clarissime illis eam esse declaratam, nec opus eos habere ejusdem cognitionem aliunde repetere. *Coelum* hic nominatum est, quoniam locum longissime dissitum dicere volebat. Eadem quoque ratione in Vs. sequ. verba אֶל־עֵבֶר הַיָּם explicari debent. Iis J. D. Michaelis quidem in *Epimetro ad Lowthii Praelect. IX. de S. Hebraeorum Poësi*, p. 502. edit. Lips. Mosen de *beatorum insulis* ultra Oceanum sitis vult cogitasse. Verum istam fabulam haud dubie recentiorem, omninoque

incognitam Hebraeis fuisse, et loca V. T. ab illo allata (Ps. XC, 10. Job. XI, 16. seqq. et XXIV, 16.) aliam, eamque longe simpliciorem interpretationem admittere, vere monuit G. Chr. Knappius in *Scriptis varii argumenti* p. 553. edit. sec., „Veteres enim," inquit, „orbem terrarum habitabilem tanquam ingentem quandam insulam, aquis distinctam, vastoque Oceano undique circumfusam (cf. Ps. XXIV, 2. CXXXVI, 6. 2 Petr. III, 5.) animo informantes, quidquid *incognitum* est et *inaccessum*, in loca haec ultra Oceanum sita transtulerunt. Ex quo factum est, ut, qui abdita loca adire, aut reconditas res rimari tentarent, trans Oceanum usque abire, vel ultra terrae habitabilis terminos proficisci velle dicerentur. Cf. Ps. CXXXIX, 9. Baruch. III, 29. 30."

13. אֶל־עֵבֶר *Trans.* Praepositio אֶל redundat, ut saepe, veluti Exod. XXVI, 19. XXXIV, 3. Levit. IV, 12. XIV, 42.

14. Sensus: valde propinqua vobis sunt ista praecepta, ut exactissimam eis obedientiam possitis praestare. בְּפִיךָ *In ore tuo*, de iis quotidie colloqui potes. בִּלְבָבְךָ *In corde*, i. e. in animo *tuo*, memoriae tuae frequentibus sermonibus infixa.

15. רְאֵה — וְאֶת־הָרָע *Vide, dedi*, proposui, *tibi hodie vitam et bonum, mortem et malum.* Optionem vobis offero, hinc longaevae vitae et felicitatis, si praecepta mea observaturi, illinc immaturae mortis et miseriae, si ea transgressuri estis.

19. הַעִדֹתִי בָכֶם הַיּוֹם אֶת־הַשָּׁמַיִם וְאֶת־הָאָרֶץ *Contestor hodie in vos coelum et terram*, omnes quos possum contestari, Deum et homines, conf. infra XXXII, 1.

22. כִּי הוּא חַיֶּיךָ *Nam ille est vita tua.* Ille solus faciet, ut longam beatamque vitam agas. Cf. Ps. XXVII, 1.

CAP. XXXI.

Moses deposito suo munere Josuam populi ducem constituit. Legem literis consignatam tradit sacerdotibus, septimo quoque anno in solenni conventu populo praelegendam. Convocat populum ad carmen fatidicum audiendum, quod memoriae mandent.

2. לֹא־אוּכַל עוֹד לָצֵאת וְלָבוֹא *Nec possum amplius egredi aut ingredi*, i. e. rempublicam administrare. Conf. Num. XXVII, 17.

9. וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת־הַתּוֹרָה הַזֹּאת *Scripsitque Moses hanc legem.* Solum intellige hunc quintum librum; nam Versu 11. dicit, legem, de qua hactenus sermo fuerit, praelegendam esse septimo quoque anno coram toto populo. Sed quomodo spatio septem dierum quinque Mosis libri praelegi potuissent?

10. מִקֵּץ שֶׁבַע שָׁנִים *A fine septem annorum*, LXX. *μετὰ ἑπτὰ ἔτη*, *post septem annos*, h. e. septimo anno, qui annus intermissionis est, ut declarant sequentia. בְּמֹעֵד שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה *In festo anni remissionis*, vid. supra XV, 1. 2. Intelligit *festum tabernaculorum*, חַג הַסֻּכּוֹת, ut subjicitur.

11. לֵרָאוֹת אֶת־פְּנֵי יְהוָה *Ad comparendum coram Jova*, Exod. XXIII, 17. Ceterum tironum causa monemus, לֵרָאוֹת contracte esse positum pro לְהֵרָאוֹת, *Infin. Niph.*

17. וְהִסְתַּרְתִּי פָנַי מֵהֶם *Abscondam ab iis faciem meam*, h. e. iis infensus ero. Metaphora a Regibus desumta, qui eos, quibus indignantur, in conspectum suum admitti vetant; contra amicos, quoties placet, admittunt.

18. עָשָׂה *Fecit*, scil. populus, pro עָשׂוּ, *fecerunt*; nam in Versu superiori Verba et Pronomina pluralia, ad *Israelitas* referenda, praecesserunt. Ne vero quis temere

עָשׂוּ mutet in עָשׂוּ, notavit Masora *duo esse* סְבִירִין *conjecturas*, עָשׂוּ, i. e. duobus locis, videlicet hoc ipso, in quo versamur, et 1 Reg. XVIII, 26., videri cupiam posse, legendum esse עָשׂוּ, sed quod codices exhibent, עָשָׂה, recte se habere.

19. שִׂימָהּ בְּפִיהֶם *Pone illud* carmen *in eorum ore*, cura, ut Israelitae id memoriae mandent. לְמַעַן — יִשְׂרָאֵל *Ut hoc carmen mihi testis sit in Israelitas*, ut sit veluti monimentum, quo constet, eos a me satis superque admonitos esse. Jerusalemii in *den Briefen über die mosaischen Schriften* p. 19. sententiam, *carmine* intelligi quintum hunc librum, cui toti poetici aliquid et sublimis insit, retulisse sufficiat. Neque quod ad illam commendandam addit, plures legislatores antiquos leges suas in carminum formam redactas populo tradidisse, ad rem facit.

20. וְדָשֵׁן *Et fiet pinguis*, i. e. dives, bene se habebit, metaphora a pecudibus sumta. Cf. infra XXXII, 15. Ps. XXII, 30.

21. וְעָנְתָה הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְפָנָיו לְעֵד *Et respondeat carmen hoc in faciem ejus, ut testis sit.* „Ut sit veluti monumentum, quo constet, me eos satis superque monuisse, nec, si iis faveam, id propter eorum virtutem me facere, utque intelligant, poenas, quas dabunt, a me, qui eas praedixi, esse profectas.“ Cleric. יִצְרוֹ אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה *Figmentum ejus quod facit*, quid sibi hodie animo fingat. Novi jam, quomodo nunc sentit.

24. עַד תֻּמָּם *Usque dum consummavit ea*, ad finem eorum; a capite ad calcem, conf. Vs. 30.

27. מֶרְיְךָ *Indolem tuam rebellem*, Num. XVII, 25. וְאַף כִּי־אַחֲרֵי מוֹתִי *Quanto magis ergo*, q. d. *etiam ergo* putandum, *quod* ita *post mortem meam*.

29. הַשְׁחֵת תַּשְׁחִתוּן *Corrumpendo corrumpetis*, scil. דַּרְכֵּיכֶם *vias vestras*, quae est integra phrasis, vid. Genes VI, 12. דֶּרֶךְ est *vitae ratio*, ut saepe. Sensus igitur: scio, post mortem meam a vobis neglectum iri leges

meas. לְהַכְעִיסוֹ *Ita ut eum*, Jovam, *lacessatis*. בְּמַעֲשֵׂה יְדֵיכֶם *Operibus manuum vestrarum*, i. e. sceleribus vestris. Clericus intelligit *commentitiorum Deorum statuas*, quoniam eae haud raro מַעֲשֵׂה יְדֵי אָדָם dicuntur.

CAP. XXXII.

Sequitur praeclarum illud Mosis Carmen, supra XXXI, 19. 21. 22. 30. commemoratum, cui adhortationum vi et gravitate, sententiarum praestantia imaginumque sublimitate haud facile simile inveneris. Consilium suum in contexendo hoc carmine ipse Moses indicat XXXI, 29., velle se, quod sciret, suos Israelitas post mortem suam corruptum iri, et a via, quam eis praecepit, recessuros, mala longo post tempore eventura iis denunciare. Eo fine, postquam coelos et terram gravissimarum suarum adhortationum testes invocasset, et commendationem dicendorum ab insigni utilitate praemisisset (Vs. 1. 2.), primum populo ingrato (Vs. 5. 6.) beneficia, quibus a Deo affectus esset, in memoriam revocat (Vs. 3. 4. 6—14.). Tum vates mente conspicit populum omnibus bonis affluentem terramque secure possidentem, sed a Jovae cultu deficientem et Deos factitios colentem. Qua de ingratitudine Deum sistit iratum, et poenas non solum minantem, sed eas quoque exercentem. Ubi singulari plane artificio utitur poëta, quod Deum iratum ipsum loquentem inducit (Vs. 15—22.). Laudes denique justi divini judicii ab aliis gentibus Israelitarum loco a Jova adoptatis decantatae, divino hoc carmini finem imponunt (Vs. 43.). Hoc carmen non esse Mosis, sed serioris alicujus prophetae, qui fortasse eo tempore vixerit, quo decem tribus jam in exilium fuissent abductae, de Wette (*Kritik der Israelit. Geschichte* p. 393.), jamdudum inter omnes constare (*die Unächtheit dieses Liedes ist längst anerkannt*), et ex carminis elocutione et argumento perspicuum esse per-

hibet. Vellem, nominasset Vir Doctissimus unum alterumve hominum eruditorum, qui ante ipsum Mosi hoc carmen abjudicassent, aut abjudicandum esse idoneis argumentis demonstrassent. — Extat Campegii Vitringae ad hoc Carmen *Commentarius, cum Prolegomenis, opus posthumum edente* Hermanno Venema, *qui selectas ad Carmen Observationes adjecit.* Harlingae, 1734. in quaternis. Multum lucis etiam huic carmini adtulit J. A. Dathius, in peculiari Dissertatione super hoc cantico scripta; Lips. 1768., quam nos recudi fecimus in Dathii *Opusculis ad Crisin et Interpretationem V. T. spectantibus*, Lips. 1796. Alios, qui peculiaribus Commentationibus hosce carmen illustrarunt, laudavit C. Guil. Justi, qui et ipse de interpretatione illius praeclare est meritus in *den Nationalgesängen der Hebräer*, P. II. p. 100. seqq. Virtutes hujus carminis enucleavit Lowthus *de S. Hebraeor. Poësi*, Praelect. XV. p. 156. seqq. edit. Lips.

1. Coelum et terram invocat Moses tanquam testes perpetuo durantes gravissimarum suarum admonitionum, quod se velle facere ipse dixit supra XXXI, 28., Mosen imitati sunt Jesajas I, 2. et Micha VI, 1. Alii *sub terra* et *coelo* omnes res creatas testes invocari existimant. Quale illud Virgilii *Aeneid.* Lib. XII. Vs. 176. *Esto nunc Sol testis et haec mihi terra vocanti.* Conf. quoque Iliad. *Γ.* 276. seqq.

2. יַעֲרֹף כַּמָּטָר לִקְחִי *Pluviae instar stillet doctrina mea.* Quemadmodum pluvia, ros, imber, herbis sitientibus conducunt iisque suaves sunt, ita et hujus cantici eloquium animos Israelitarum afficiat et penetret. Sic apud Arabes quoque *nubes imbribus gravida* saepe indicat hominem eruditione et sapientia copiosum, qui alios tanquam irrigare et foecundare valeat. Sic Haririus in *Consess.* II. p. 46. استسقي الوبل والطل *aquam pluviam expetebam ab imbre et a rore.* Ad quem locum Schultensius notat, وبل, *imbrem* (nostrum מָטָר) *esse hominem, qui copiosissima scientia alios madefacere valeat,*

طل vero, *rorem* (טַל proximo hemistichio), esse *hominem minore quidem illa, sed placida ac jucunda pollentem doctrina.* Conf. quoque eundem Consess. p. 117. 118. Consess. V. p. 88. et Schultensii not., nec non Job. XXIX, 22. 23. et Ezech. XXI, 2. atque ibi not. Simili imagine Homerus *Iliad.* Γ. 222. Ulyssi tribuit ἔπεα νιφάδεσσιν ἐοικότα χειμερίῃσιν *verba pluviis procellosis similia.* Verbum יַעֲרֹף proprie videtur indicare *stillavit nebula vel tenuis pluvia*, coll. Syr. ܥܪܦܠܐ *nubes, nebula*, et Chaldaic. עוּרְפִילָא *pluvia tenuis.* Infra XXXIII, 28. verbum עָרַף adhibetur de *rore*, unde apparet, illud non indicare *pluviam vehementem.* Recte igitur interpres Samaritanus posuit ירסס, quod conferendum est cum Arabico رشّ *parum pluviae et sparsim emisit coelum, roravit.* Alexandrini προσδοκάσθω, quasi esset verbale ab עֹרֶף *cervix*, avide, proprie *protensa cervice* exspectet. Onkelos יְבַסַּם *suavis sit*, vel sensum tantummodo expressit; vel adscivit significationem verbi Arabici عرف *multa fuit bonitas et suavitas* (Castelli *Lexic. Heptagl.* p. 2911.). Hinc non est opus, ut cum Grotio, quem sequitur Schulzius in notis criticis ad h. l., adsumamus, Onkelosum pro יַעֲרֹף legisse יֶעֱרַב. לִקְחִי *Doctrina mea.* Verbum לָקַח inter alia significat quoque *doceri* seu *doctrinam accipere*, ut Proverb. I, 3. IV, 10. Hinc nomen substantivum לֶקַח erit *doctrina quam ab alio accipimus*, ut Prov. IV, 2. — שְׂעִירִם *Imbres tenues* quales maxime nascentibus herbis (דֶשֶׁא) conducunt, ita dicti, uti videtur, quod cadentes capillorum speciem oculis objiciunt; est enim שָׂעִיר a שֵׂעָר *pilus.* דֶשֶׁא est *herba virgo, tenera, semen nondum habens*, vid. not. ad Genes. I, 11., cum עֵשֶׂב *herba adultior* sit. רְבִיבִים *Multae guttulae*, tenuiores pluviae, ut Ps. LXV, 11. LXXII, 6. Jerem. III, 3. Confer Arabicum ربب *aqua copiosa.*

3. כִּי שֵׁם יְהוָה אֶקְרָא *Nomen enim Jovae*, i. e. Jovam *invocabo*, celebrabo, pro בְּשֵׁם יְהוָה אֶקְרָא, ut Jesaj. XII, 4. Jerem. X, 25, Ps. CV, 1. Nam in toto hoc carmine Deus non tam invocatur quam celebratur et laudatur. Cum Accusativo, ut hic, verbum קָרָא construitur et Ps. XCIV, 6. Thren. III, 55. הָבוּ גֹדֶל לֵאלֹהֵינוּ *Date Deo magnitudinem*, magnificate eum, laudate ejus potentiam et benevolentiam. Est hic principium quasi Cantici, praecedentia prooemii locum tenent.

4. הַצּוּר *Petra*, ob potentiam et perseverantiam, quia stat promissis suis. Alii vero, inter quos et Dathius, vocem צוּר ex significatione verbi צוּר *formandi* (1 Reg. VII, 15. Jerem. I, 5.), vertere malunt *creatorem*, quod *petra* Deus tum demum vocetur, si sermo est de salute praestanda, ut saepissime in Psalmis et infra Vs. 15., sed quae in hoc Versu leguntur, manifeste nos ducere ad illam *creatoris* notionem. Saadias, quoque vertit خالق *creator.* Ceterum Syrus et Saadias vocem הַצּוּר conjungunt cum לֵאלֹהֵינוּ, ultimo vocabulo Versus praecedentis, ut sensus sit: *Deo nostro fortissimo.* תָּמִים פָּעֳלוֹ *Perfectum ejus opus*, facta ejus non possunt reprehendi. כִּי כָל־דְּרָכָיו מִשְׁפָּט *Nam omnes viae ejus sunt justitia*, omnia quae agit justa et aequa sunt. אֵל אֱמוּנָה *Deus veritatis*, est verax in promissis. וְאֵין עָוֶל *Sine iniquitate*, coll. Arab. عال quod proprie significat *declinavit, propendit in alteram partem*, in speciem *lanx*, atque hinc ad notionem *injustitiae* translatum est. Conf. Schultens ad Job. p. 150. et ad Harir. *Consess. III.* p. 138.

5. Docet Moses hoc et sequenti Versu, Israelitas adeo corruptos et perversos esse, ut prorsus indigni sint, qui a Deo ut filii habeantur et ut tales ab eo tractentur. Verba שִׁחֵת לוֹ לֹא בָּנָיו מוּמָם difficilioris sunt interpretationis. LXX. illa sic reddunt: ἡμάρτοσαν, οὐκ αὐτῷ τέκνα μωμητά· *peccaverunt, non ei filii vituperabiles.* Vi-

dentur vel per hypallagen לא לו pro לו לא accepisse, vel ita, שִׁחֵת לו לא *peccarunt ei non, filii vituperabiles,* et hoc voluisse dicere: *peccarunt,* scil. sibi, *non ipsi,* Deo, quia sibi, non Deo, nocuerunt suo peccato, *filii vituperabiles.* Eodem sensu illa interpretati sunt paraphrastae Chaldaei. Onkelos: חַבִּילוּ לְהוֹן לָא לֵיהּ בְּנַיָּא דְפַלַחוּ לְטַעֲוָתָא *corruperunt,* scil. opera sua *sibi, non illi, filii qui coluerunt idola.* Targum Hierosolymitanum: חַבִּילוּ בְּנַיָּא עוֹבָדֵיהוֹן וְלָא קֳדָמוֹי מְחַבְּלִין אֶלָּא לְהוֹן *corruperunt filii opera sua, verum non illi,* Deo, *corruperunt,* nocuerunt, *sed sibi.* Hanc expositionem amplectitur et Jarchi, qui verba בָּנָיו מוּמָם exponit: מומם של בניו היה ולא מומו *vitium filiorum ejus fuit, non ipsius.* Aliter explicat et construit haec verba R. Moses Ben-Nachman, sic videlicet: *corrupit ei,* scil. *rupi* Vs. praeced., i. e. Deo *vitium ipsorum, non filios suos,* ita ut non sint amplius ejus filii. Haud absimili modo Lud. Cappellus in *Crit. S.* L. IV. Cap. 13. p. 682. hunc locum interpretatur: *corruperunt sese, non sunt filii ejus,* i. e. indigni sunt, qui dicantur filii sui; nempe מוּמָם dici existimat pro מוּם הֵם *sunt ipsi macula,* quod linguae usus vix admittat. FaGius verborum hujus Versus ordinem inversum arbitratur, illaque sic ordinanda, ut initium sit faciendum a verbis דּוֹר עִקֵּשׁ וּפְתַלְתֹּל, hoc modo: *generatio prava atque perversa* (appositive), *quae non est filii ejus,* quae non habet Deum pro patre, non agnoscit Deum creatorem suum, *corrupit* se, depravavit ingenium suum, in ignominiam scilicet *illi,* scilicet Deo, hoc est, in dedecus Dei. Vel: *in ignominiam suam,* h. e. quod est illi probro. Similiter et Lowthus *de S. Hebraeor. Poësi* Praelect. XV. p. 157. edit. Lips. locum sic interpretatur: *Corrupit illi filios non jam suos ipsorum protervitas* (*Sie — nicht mehr seine Söhne — verdarb ihr eigner Frevel.*). Hanc explicationem et amplexus est Dathius, qui adnotavit, לו referendum esse ad subjectum proxime praecedens *Deus;* לֹא בָנָיו, *non filios suos,* dictum esse ex usu particulae לא elegantiori cum substanti-

vis, quem inprimis amant scriptores Hebraei in negatione fortiori, ut infra Vs. 21. לֹא־אֵל, לֹא־עָם. Subjectum מוּמָם loco praedicati positum, ut saepe in Psalmis. Verum interpretationibus allatis omnibus haud favent Accentus. Nam sicut accentus Dominus s. distinctivus *Tiphcha* sub לֹא impedit, quo minus illam negandi Particulam connectas cum sequenti voce בָּנָיו, ita accentus itidem Dominus, quamvis paulo minoris dignitatis, *Tebhir* sub לוֹ, connectit quidem illud לוֹ cum antecedente verbo שִׁחֵת per accentum Servum *Merca*, sed vetat transpositionem verborum textus tentare. Interstinctioni Masorethicae congrue vero si locum interpretari velis sanus sensus vix prodibit, nisi ad שִׁחֵת interrogationem intelligas. Unde cum Loeschero in *Tractatu de causis linguae Hebr.* p. 337. §. 6., et Starkio in *Nott. selectt.*, ad h. l., aliisque, quos sequutus J. H. Michaelis in Nott. ad marginem Bibliorum a se Halis a 1720. editorum, ita interpretandus erit hic Versus: *Corrupitne*, scil. Deus ex Vs. 4., *illi*, Israeli, scil. vias suas (Vs. 4. coll. Genes. VI, 12.), i. e. num Deus est illis causa peccati et exitii? *Non*, nequaquam, minime! sed *filii ejus macula ipsorum* sunt, idque est ipsorum vitium. Seb. Ravius in *Exercit. II. ad Hubigantii Prolegomm.* p. 61. seqq. orationis ordinem inversum putat, ut fieri solet in oratione forti et animosa, hoc modo restituendum: שִׁחֵת לוֹ דּוֹר עִקֵּשׁ וּפְתַלְתֹּל לֹא בָּנָיו מוּמָם, *corrupit se generatio perversa et contorta: non filii ejus, sunt sua ipsorum macula.* Verbum שִׁחֵת cum לְ ita construi, ut hoc Latine in Dativo sit vertendum, probat ex Num. XXXII, 15. וְשִׁחַתֶּם לְכָל־הָעָם הַזֶּה, *perdetis totum hunc populum*, et 1 Sam. XXIII, 10. לְשַׁחֵת לָעִיר *perdere urbem.* Neque abhorrere ullo modo a natura linguae Hebraeae, ut pronomen in לוֹ referatur ad ipsum subjectum agens, ut Deut. XXIII, 3. Cant. II, 10. 11. Verba לֹא בָּנָיו מוּמָם autem haud procul ab initio commatis posita esse, ut attentionem ferirent: quia pronomen occurrens in לֹא בָּנָיו relationem habet ad *rupem*

vel *Deum*, cujus paulo ante facta erat mentio. עִקֵּשׁ *Contumax*, *pravus*, coll. Arab. *torsit funem*, *convertit*, *dimovit ab instituto*, et عَقَّاشَة *recalcitrans* camela; *pedibus contumacibus*.

6. הֲלַיהוָה תִּגְמְלוּ־זֹאת עַם נָבָל וְלֹא חָכָם *Haeccine reddis Jovae, populo stulte et insipiens?* Stultum et insipientem vocat populum pro *impio* et *ingrato*, ut Ps. XIV, 1., ubi cf. not. קָנֶךָ, *Qui acquisivit te*, ideoque jure dominii possidet, redemtum ex servitute Aegyptiaca. עָשְׂךָ *Fecit te*, i. q. עֹשְׂךָ *factor tuus*, i. e. qui te populum fecit; non enim agit Moses de singulis Israelitis, sed de toto populo. Sic apud Graecos *κτίζειν* et *condere* apud Latinos, ubi de gente usurpatur, ejus rempublicam constituere significat. וַיְכֹנְנֶךָ *Firmavit te*, Futurum pro Praeterito. Ut Israelitae eo magis sentirent, quam ingrati fuerint erga Deum, recenset nunc Moses usque ad Vs. 15. insignem Dei ergo Israelitas benevolentiam, quam inde ab eo tempore, quo eos ut populum sibi proprium elegerat, perpetuo iis exhibuerat. Curam ejus singularem et amorem plus quam paternum ita depingit, ut adpareat animum ejus memoria admirandae illius benignitatis suavissime esse affectum. Hinc et copia illa verborum et elegantia in similitudinibus aptissimis ad id, quod laudare volebat, illustrandum.

7. יְמוֹת עוֹלָם *Dies antiquos.* Vox עוֹלָם longum tempus significare, et tam de praeterito, quam de futuro usurpari, ostendimus ad Ps. CXXXIX, 24. שְׁנוֹת דֹּר־וָדֹר *Aetatum singularum annos.*

8. Repetit Moses beneficia in populum Israeliticum collata jam inde ab eo tempore, quo, ex veteri fama, inducta Numinis nutu linguarum varietate mortales a se invicem diducti varias ac varias terras petierunt, Genes. XI. *Quum possessionem*, inquit poeta, *distribueret Altissimus gentibus*, *quum homines dispartiret*, *constituit terminos populorum pro numero Israelitarum.* Sensus est:

jam tum, quando Deus varias mortalibus terras assignando populos discerneret, jam tum, inquam, certorum populorum terras ac terminos destinavit, qui futurae Israelitarum multitudini capiendae satis essent. Atque duodecim tribus Israeliticas vere duodecim populorum ditiones obtinuisse, demonstrare tentavit Seb. Ravius in *Exercitat. II. ad Hubigantii Prolegomm.* p. 64. „Qui terram Palaestinam (inquit) tempore Mosis tenebant, erant vel Cananaei, vel alii populi. *Cananaeos* Moses in loco praecipuo Genes. XV, 19. 21., ad numerum denarium redigit, alibi sex vel septem populos majores nominat, veluti Exod. III, 8. Deut. VII, 1. ubi etiam memorantur *Chivaei*, ut in universum sint totidem, quot numerantur filii Canaanis, nempe *undecim*, Genes. X, 15—18. His si addideris *Philisthaeos*, quorum ditiones Israelitae occuparunt tempore Salomonis, redeunt XII. populi, quorum terminos vel ditiones Israelitae suas fecerunt.“ Nec tamen hac ratione h. l. opus esse videtur. Quod quum Ravius haud dubie intellexerit ipse, mox aliam interpretationem subjicit: „Quis nescit, in oratione poetica eam accurationem non requirendam esse, aut semper usu venire, sed sufficere, si circiter tot fuerint gentes Canaanem inhabitantes, quot erant filii vel tribus Israelis? Quis dixerit, cum Jeremias II, 28. IX, 13. inquit, *pro numero civitatum Judae fuisse Deos Judaeorum, et pro numero platearum Hierosolymae fuisse altaria*, eum hoc velle, non plures aut pauciores Deos ipsis fuisse, quam urbes Judae, nec numero plura aut pauciora altaria, quam erant plateae Hierosolymae, sed praecise totidem?“ Alexandrinus vertit: *κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ*, quae versio tamen non arguit variam lectionem, quam potius respicere videtur antiquissimam Judaeorum traditionem, Deum in divisione populorum singulis populis et regionibus singulos angelos attribuisse, qui illorum curam haberent, praeter populum Israeliticum, cujus Deus ipse immediate curam in se suscepit. Cf. Eisenmenger *Entdecktes Judenthum* P. I. p. 806. seqq., et J. B. Carpzovii Progr. *Interpre-*

tes Graeci LXX. quoad angelos errabundi, Helmst. 1785.

9. כִּי חֵלֶק יְהוָה עַמּוֹ *Nam portio Jovae*, e reliquis populis electa, est *populus suus*. Redditur caussa, cur Deus huic populo certam sedem ad habitandum assignarit: quia eum e tot nationibus et populis unicum suum populum elegit. יַעֲקֹב חֶבֶל נַחֲלָתוֹ *Jacobus est funis haereditatis suae*. Nihil hoc est diversum a praecedenti quoad sensum. חֶבֶל נַחֲלָתוֹ *Funis hereditatis*, i. e. certa quaedam hereditatis portio, quae Deo obveniebat, ut ceteri populi prae Israelitico quasi a Deo relicti et idololatriae atque inanibus diis permissi videri possint. חֶבֶל commode reddi potest *tractus, terra;* nam terrarum et agrorum divisiones illis temporibus fiebant funibus, cujus rei exempla plura habemus in libro Josuae. Conf. not. supra ad VII, 6.

10. יִמְצָאֵהוּ בְּאֶרֶץ מִדְבָּר *Invenit eum in terra deserta*, veluti rem ad nullius potestatem attinentem primus occupavit, sibi vindicabit. Poëtice hoc expressum, quia poëta omissis pluribus seculis statim ad ea tempora transit, quibus Israelitae Nomadum more Arabiam desertam pererrarunt. Igitur non est quaerendum: quomodo dici potest Deus *invenisse* populum in deserto, in quod eum ipse deduxerat? Poëtam hic legimus, non scriptorem historicum. Codex Samaritanus pro יִמְצָאֵהוּ legit יאמצהו *confortavit eum;* quam lectionem Dathius praeferendum putat. Ita videntur quoque legisse Alexandrini (αὐτάρκησεν αὐτόν), Vulgatus (*sufficientem eum sibi fecit*), Onkelos (סְפֵק צָרְכֵיהוֹן *tribuit eis necessaria*), et Saadias (كفاه *providit ei*). Nisi hi fortasse legerint in Hiphil יַמְצִאֵהוּ. — בְּתֹהוּ יְלֵל *In deserto ululatus* ferarum, puta, noctu ad fontes convenientium. Cf. descriptionem solitudinis Jesaj. XIII, 22. תֹּהוּ *desertum* ut Arab. تيه. Etiamnum Arabes vastum illud desertum vocant تيه بني

اسرايل *desertum Israelitarum.* Codex Samaritanus pro יְשִׁמֹן יְלֵל וּבְתֹהוּ habet בתהללות ישמנהו, quod Hubigantius, quem sequitur Dathius, pronunciandum בְּתְהוֹלְלוֹת יַשְׁמְנֵהוּ (inserta ה inter et ל litera ו) arbitratur atque sic interpretatur: *in deserto pinguem eum fecit.* Nam quod adtinet ad vocem תהוללות, Hubigantius existimat, sicuti a צָחַח *lucere, candidum esse,* צַחְצָחוֹת Jesaj. LVIII, 11. significet *loca arenosa, desertum,* ob arenae in illis regionibus candorem; ita etiam ab הָלַל *lucere,* תְּהוֹלְלוֹת eodem tropo et sensu *loca arenosa, arida,* posse significare. Sed vere monuit Gesenius in Commentat. *de Pentateucho Samaritano,* p. 43., verba Samaritana potius hisce animanda esse Vocalibus: בְּתַהֲלָלוֹת יַשְׁמְנֵהוּ, eorumque sensum recte expressisse interpretem Samaritanum per שביניה בחשבחתה, et Abu-Saidum per بالمدايح جعله *in laudationibus posuit eum*, i. e. gloriosum reddidit eum, collata lectione Samaritana Vs. 18. אל מהללך *Deus gloriosum te reddens.* Quomodo legerint ceteri veteres, haud facile quisquam definiverit. Utuntur enim vocabulis, quibus sensum magis, quam propriam verborum significationem expressisse videntur. Alexandrini, ἐν δίψει καύματος ἐν ἀνύδρῳ. Similem in modum Onkelos: וּבֵירַת צַחֲוָנָא אֲתַר דְּלֵית־מַיָּא *in loco sicco ubi non erat aqua.* Syrus interpres יְלֵל vel omnino non, aut ut unam cum תֹהוּ legit: vertit enim; *et in deserto Aschimon.* יְסֹבְבֶנְהוּ *Circumdedit eum* instar muri eum ab hostium incursu protegeret, cf. Ps. XXXIV, 8. CXXV, 2. Zach. II, 9. יְבוֹנְנֵהוּ plures vertunt *erudivit eum,* et de lege Israelitis a Deo data interpretantur. Sed mallem cum Dathio reddere *curam ejus gessit,* collato Arabico بان *considerare aliquid per partes,* h. e. adcuratius. Hoc loco curam omnimodam indicat, qua Deus omnibus rebus populi Israelitici prospexit. Ita ex antiquioribus interpretibus etiam Syrus, qui ponit, ܘܰܚܰܒܒܶܗ *et amore eum amplexus est.* יִצְּרֶנְהוּ כְּאִישׁוֹן עֵינוֹ *Custodivit eum ut pupillam*

oculi sui. Proverbialis locutio, quae summam curam summumque amorem denotat; nihil enim, si vitam excipias, carius est oculis, nihil quod majore cura conservetur.

11. Verba כְּנֶשֶׁר יָעִיר קִנּוֹ plures cum Bocharto *Hieroz.* P. II. L. II. Cap. 3. T. II. p. 759. edit. Lips. vertunt: *sicut aquila excitat nidum suum*, i. e. pullitiem suam, scil. ad volandum. Sed vere N. G. Schroeder in *Observatt. ad origg. Hebrr.* Cap. 2. §. 9. p. 22. monuit, illum sensum non ferre, quae sequuntur: עַל־גּוֹזָלָיו יְרַחֵף *super pullis suis molli fetu incumbit.* „Nam dum pullos fovet aquila, ad volandum utique non provocat. Dein subjicitur: *expansis alis tollit eos, gestat eos super pennis suis.* Hic demum habes, quod pullos volare doceat, quam ideam interpretes perperam in יָעִיר adoptarunt, atque ita parum decentem ταυτολογίαν admiserunt.“ Docuit vero Schroederus, propriam verbi עוּר, Arabice غار, vim esse in *fervendo*, et locum nostrum ita vertendum esse: *quemadmodum aquila fervet nidum suum*, i. e. pullitiem suam fervente complectitur amore. Similiter Latini dicunt *ardere aliquem*, pro *ardenter amore.* Significatur itaque hic flagrans Dei in populum suum affectus. Ad illustandam figuram facit hic Aeliani locus in *Hist. Animal.* L. II. Cap. 40. *Ζηλοτυπώτατον δὲ ἦν ζῶον ἀετὸς πρὸς τὰ νεόττια. Aquila erga pullos ferventissimi est amoris.* Ubi animadvertendum, in ζηλότυπος eandem esse metaphoram, quae in עור, nam ζῆλος a ζέω *ferveo*, ut notum est, descendit. Suspicatur tamen Schroederus sensum subesse specialiorem, quem Arabes subministrant. Haec enim Dsjeuharius in Lexico suo habet: غار اهله يغيرهم غيارا اي يميرهم وينفعهم עיר *in Fut.* יעיר *cum Accusat. personae constructum, in Infinit.* עִיר, *ferbuit familiam suam, id est, de victu et iis, quae usui sunt, ei prospexit.* „Convenit,“ addit, „egregie: *sicut aquila fervet nidum suum*, ex fervente erga pullos amore et studio victum, aliaque necessaria, iis procurat ad instar providi patris familias.“ Quod ad rem cf. *das alte*

u. neue Morgenl. P. II. No. 238. p. 53. עַל־גּוֹזָלָיו יְרַחֵף *Et super pullis incubat.* Verbum רָחַף, coll. Arab. رَخَفَ proprie est *massam favendo emollire*, hinc, de avibu usurpatum, *molli fetu incubare.* Cf. not. ad Genes. I, 2 p. 68. Pulchre hac imagine pingitur illa tenerrima De cura, qua populum a se amatum molliter tractavit et for mavit. Vox יִפְרֹשׂ expansionem alarum aquilae in pullo suos, ad eos tum fovendos tum defendendos notat.

12. יְהוָה בָּדָד יַנְחֶנּוּ *Jova solus ducebat eum.* Vid Exod. XIII, 21. XV, 13. — וְאֵין עִמּוֹ אֵל נֵכָר *Nec era cum eo Deus alienus.* Nam Angelus, cui ductus ille tribuitur, erat ipse Jova, Exod. III, 2—14. coll. Act. VII 30. seqq. Exod. XIX, 18. XX, 2. coll. Act. VII, 38.

13. יַרְכִּבֵהוּ עַל־בָּמוֹתֵי אָרֶץ *Vexit eum super excelsa terrae*, ad regionem montanam, i. e. Palaestinam. Si describitur haec terra a montibus, quibus fere ab omnibus partibus circumdatur. Conf. Jesaj. LVIII, 14. Ex deserto Israelitae in Galaaditidem fertilissimam venerant וַיֹּאכַל תְּנוּבֹת שָׂדָי *Ut comederet proventus agrorum.* תְּנוּבָה est fructus naturalis, ut cuique terrae sua est indoles germen; proventus continuo progerminans; a נוּב ناب *germinavit.* שָׂדָי i. q. שָׂדֶה, forma stylo poetico priva vid. not. ad Ps. VIII, 8. וַיֵּנִקֵהוּ דְבַשׁ מִסֶּלַע *Sugere eum fecit*, i. e. lactavit eum *melle de petra.* Nonnulli interpretes in his verbis proverbialem existimant locutionem qua indicetur, montes terrae quam Israelitae adituri erant tam fertiles esse ut in iis copiose mellificent apes. Alii intelligunt sub דְּבַשׁ *mel palmarum*, ab Arabibus دبس, vocatum. Michaelis *massas uvarum passarum*, de quibus confer not. ad Genes. XLIII, 11., ut indicetur magna vitium cultura. At de ea Versu sequenti est sermo. Equidem intellexerim *mel agreste*, sive *sylvestre*, succum dulcem, ex quibusdam arboribus, palmis, ficubus, aliis, certo tempore stillantem, humique decidentem, Graecis μέλι

ἄγριον dictum; de quo vide plura in J. E. Fabri *Historia mannae inter Hebraeos*, §. 8—12. p. 98—106. edit. Gruner. Id vero דְּבַשׁ dicitur 1 Sam. XIV, 26. 27. Depingitur hic terra Cananaea uti optimum et fertilissimum solum, omnium fructuum, qui ad hominum usum et voluptatem, ferax. Conf. Num. XIII, 27. Deut. VIII, 7. Melle quoque agresti abundabat, hinc mel e petra fluxisse dicitur. Neque enim montes Palaestinae saxosi omnes erant steriles, sed vel arboribus insignes vel pascuis aut frumento. Quo in Psalmis alluditur, veluti LXXII, 16. Hinc montes Palaestinae tantis evehuntur laudibus, et Josephus montes Samariae eorumque fruxtus maxime celebrat, *de Bello Jud.* Lib. III. Cap. 2. וְשֶׁמֶן מֵחַלְמִישׁ צוּר *Et oleum e saxo s. silice petrae,* dum in ipsis rupibus et petrosis locis oleae feliciter crescunt, pauca terra contentae, modo radices suas hic illic rupium fissuris inserere queant. De nomine חַלָּמִישׁ vid. not. supra ad VIII, 15.

14. חֶמְאַת בָּקָר *Lac spissum armenti,* oppositum *lacti fluidiori pecoris ovilli,* חֲלֵב צֹאן, coll. Arab. حَلِيبٌ *lac mulctum recens et dulce.* Alii חֵלֶב hic vertunt *adipem,* ut idem sit quod חֵלֶב, sed de eo in sequenti hemistichio videtur sermo esse. אֵילִים בְּנֵי־בָשָׁן *Arietum filiorum Basan,* i. e. arietum Basaniticorum. In terra Basan enim erant uberrima et pinguissima pascua, ut proinde qui ibi pascebantur greges pinguiores essent iis, qui alibi pascebantur. Conf. not. ad Genes. XLIX, 26. עִם־חֵלֶב כִּלְיוֹת חִטָּה *Cum adipe renum tritici,* quo designatur pingue triticum optimi generis, sive farina optima granorum triticorum, ut Ps. LXXXI, 17. CXLVII, 14. *Adeps renum* enim sumitur pro praestantissimo adipe, quo renes operti sunt. Similiter Arabes لُبَابُ البُرِّ *medullam tritici* vocant partem ejus sapidissimam et pinguissimam; vid. not. nostr. ad *Selecta quaedam Arabum Adagia ex Meidanensi,* p. 24. וְדַם־עֵנָב תִּשְׁתֶּה־חָמֶר *Sanguinemque uvarum, vinum merum bibisti.* חֶמֶר *vinum merum,*

propr. quod ferbuit et quod jam fervore suo defaecatum est. *Sanguis uvae* elegans metaphora ad vinum significandum, ob similitudinem, quae interest inter sanguinem et vinum rubrum, quod Orientales plurimi aestimant; vid. *das alte u. neue Morgenl.* P. I. No. 171. p. 235. Et consonum Hebraico עֵנָב Arabicum عِنَابٌ, maxime de *uva rubra, purpurea* adhiberi, notavit Schultens ad *Haririi Consess.* III. p. 102. Palaestinam optimi vini feracem fuisse, vidimus supra ad VIII, 8.

15. Beneficiis in gentem Hebraeam a Jova collatis vates nunc opponit ejusdem gentis ingratitudinem et perfidiam erga benefactorem suum, usque ad Vs. 19. „Moses coelesti mentis instinctu prospiciens nefariam illam divini cultus derelictionem, in quam mox conjuratura erat perfida Israelitarum natio, ita eorum crimina insectatur, quasi se praesente et inspectante jam antea commissa. Ita loquitur, quasi ipse testis esset eorum impietatis, et nefandis illis sacris, quibus religionem a se divinitus institutam aliquando violaturi erant, interfuisset. Qua anticipatione nihil potest esse efficacius ad res clare et evidenter demonstrandas, et paene sub adspectum subjiciendas, adeoque in poesi prophetica saepissime locum habet." Lowth *de S. Hebraeor. Poesi* Prael. XV. p. 160. edit. Lips., adde J. D. Michaelis not. ad illa Lowthi verba p. 527. Praevidisse Mosen Hebraeos a Jovae religione ad idolorum cultum descisciturος, dixit ipse supra XXXI, 29. — וַיִּשְׁמַן יְשֻׁרוּן וַיִּבְעָט *Sed quum pinguis factus esset Jeschurun recalcitravit.* Nomine יְשֻׁרוּן, praeter hunc locum nonnisi infra XXXIII, 5. 26. et Jesaj. XLIV, 2. obvio, vix dubium est populum Israeliticum designari. De ejus significatione variae sunt eruditorum sententiae, quas recensuerunt et dijudicarunt Georg. Mich. Cassai in Dissertat. *Genuini τοῦ* ישרון *natales,* Vitemberg. 1716., et Jo. Olpe in peculiari de hoc nomine Dissertatione, quae Praes. Theod. Hasaeo prodiit Bremae 1730. Nos quidem olim collato Arabico يَسَرَ, quod in Conjug. II. *prospera-*

vit, secundavit significat, יְשֻׁרוּן *fortunatum, facultatibus omnibus adfluentem* denotare existimavimus. Jam tamen dubius haereo, annon accedam sententiae Merceri, qui ad Pagnini *Thesaurum L. S.* a se editum p. 1105. יְשֻׁרוּן putat diminutive et blanditiae causa appellatum Israelem, quasi *Rectulum*, allusione ad nomen יִשְׂרָאֵל, ut eo appellatione populus simul admoneatur, qualem se gerere deberet. Est formae יְרְחוּן et זְבוּלוּן, vid. Simonis *Arcan. formar.* p. 582. et *Onomast.* V. T. p. 351. Syllabam וּן vero esse charitativam, ex diminutivis Syrorum in ܘܢ desinentibus ortum, recte observavit J. D. Michaelis in *Supplemm.* p. 1185. Minus tamen verisimiliter conjecit, esse aliis punctis et per Sin יְשֻׂרוּן scribendum, quod contractum fuerit pro יִשְׂרְאֵלוּן. *Rectulum* (*Frommchen*) interpretatus est יְשֻׁרוּן et Gesenius in *Commentar.* ad Jesaj. XLIV, 2. Diminutivum expressit quoque interpres Pentateuchi Graecus Venetus ab Ammonio V. S. V. editus, qui nomen nostrum Ἰσραελίσκος reddidit. Alexandrinus Pentateuchi interpres vertit ἠγαπημένος, Saadias مَوْصُوف, quod Latinus interpres in Polyglottis Londinenss. et Castellus in *Heptagl.* recte *laudatus* verterunt, immerito reprehensi a J. D. Michaelis l. l., qui illud *descriptus*, i. e. antea memoratus vertendum esse autumavit. Verum valet وَصَفَ non tantum *descripsit*, verum et *celebravit*, *laudavit*, et مَوْصُوف est *laudatus* in *Vita Timuri* T. II. p. 882. edit. Manger. Ceteri veteres pro יְשֻׁרוּן simpliciter ponunt *Israel.* — וַיִּבְעָט *Et recalcitravit*, instar equi, qui nimiam pabuli copiam comedit, et propterea difficilius domatur. עָבִיתָ *Crassus factus es* pinguetudine. LXX ἐπαχύνθη. כָּשִׂיתָ *Obductus es adipe*, ut Job. XV, 27. כִּסָּה פָנָיו בְּחֶלְבּוֹ *obtexit faciem suam pinguedine.* — וַיְנַבֵּל צוּר יְשׁוּעָתוֹ *Et vilipendit petram salutis suae.* Verbum נָבֵל, quod proprie *emarcescere, elanguescere, flaccescere* denotat, in Piel, recte notante Aben-

Esra, *floccifecit* cogitatione et ore significat, aliquid tanquam rem nihili facere, quia, quicquid vilipenditur, ei pretium et dignitas cadit, et veluti marcescit. Eodem significatu נָבֵל legitur Jerem. XIV, 21. Mich. VII, 6. LXX. *Καὶ ἀπέστη ἀπὸ Θεοῦ σωτῆρος αὐτοῦ.* Hieronymus: *et recessit a Deo salutari suo.*

16. יַקְנִאֻהוּ בְּזָרִים *Ad zelotypiam provocant eum peregrinis*, scil. amasiis, i. e. diis, ex allegoria illa, qua Deus ad gentem, quam sibi elegit, eandem habet rationem, quam maritus ad uxorem, unde idolorum cultus ut adulterium, quod Hebraicus populus commisit, sistitur, vid. Hos. II, 4. 7. seqq.

17. יִזְבְּחוּ לַשֵּׁדִים *Sacrificia offerunt daemonibus.* שֵׁדִים, cujus Singularis in V. T. non occurrit, videtur proprie *dominos* significare, collato Arabico ساد *dominatus est.* Tum ita vocantur dii fictitii aliarum gentium, ut hic et Ps. CVI, 27. Alexandrini *δαιμόνια* verterunt. Concinit linguae Syriacae usus, cui ܫܐܕܐ *daemonia* sunt, et vero semper *mala*, numquam bono, aut medio Graeci *δαιμόνιον* significatu. אֱלֹהִים לֹא יְדָעוּם *Diis quos non noverant* majores, ut supra XIII, 7. אֱלֹהִים אֲחֵרִים *Dii alieni, quos nec tu, nec tui majores noverant.* חֲדָשִׁים מִקָּרֹב בָּאוּ *Novis, qui e propinquo venerunt*, i. e. nuper ortis. Neque enim de *loco* est מִקָּרֹב hic capiendum, quasi designentur dii e vicinis populis illati, sed de *tempore*, ut Job. XX, 5. Ezech. VII, 8., quemadmodum Arabibus مِنْ قَرِيبٍ et عَنْ قَرِيبٍ est *propediem.* Quod magis declarat iis, quae addit. לֹא שְׂעָרוּם אֲבֹתֵיכֶם *Quos non timuerunt*, i. e. coluerunt, *patres vestri.* Verbum שָׂעַר *horruit*, hic ponitur de cultu religioso, ut alias יָרֵא. Alexandrini: *οὓς οὐκ ᾔδεισαν οἱ πατέρες αὐτῶν.* Onkelos: לָא אִתְעַסְקוּ בְהוֹן אֲבָהָתְהוֹן *quibus non operam dederunt patres eorum.* Saadias: لَمْ يَعْبَأْ بِهَا خِيَارُ آبَائِكُمْ

quos non curarunt optimi patrum vestrorum. Quae interpretationes minime arguunt, illos interpretes legisse שְׂעָרוּם *aestimarunt eos*, uti existimavit Dathius.

18. צוּר יְלָדְךָ תֶּשִׁי At *petram quae te genuit reliquisti. Petrae* imagini convenientius Jesaj. LI, 1. dicitur populo Hebraeo: *respicite* אֶל־צוּר חֻצַּבְתֶּם *ad petram, ex qua excisi estis.* תֶּשִׁי ad radicem שָׁיָה est referendum, cujus significatio ex Arabico سوى in Conjug. IV. *missum fecit, praetermisit* petenda. Gesenius in Lexico minori sec. edit. confert Arabicum سها *oblitus est, neglexit*, literis ה et י permutatis. LXX ἐγκατέλιπες. Ceteri veteres *oblitus es* reddidere. Vix dubium est eos תשי ad נָשָׁה retulisse, quasi תֶּשִׁי aut תַּשִּׁי legissent. Cf. Gesenii *Lehrgeb.* p. 428. et 432. not. — וַתִּשְׁכַּח אֵל מְחֹלְלֶךָ *Oblitus es Dei, qui te peperit.* Ad מְחֹלְלֶךָ notat Jarchi significare eum, *qui te eduxit ex utero materno*, ut Ps. XXIX, 9. יְחוֹלֵל אַיָּלוֹת *parturire facit cervas*, a חִיל *dolor parturientis. Parturiendi* significatu חולל legitur et Job. XXXIX, 1. al. 4. In Codice Samaritano est מהללך *qui gloriosum te reddit*, quod et Syrus expressit, qui ܡܫܒܚܟ posuit. Sed Masorethicam lectionem membrorum parallelismus commendat, illamque exprimunt ceteri veteres.

19. וַיַּרְא יְהוָה וַיִּנְאָץ *Vidit Jova eorum malefacta et excussit*, scil. eos cum indignatione, quae est proprie verbi נָאַץ vis, uti, collatis verbis Arabicis ناص et ناض, ostendit Jo. Guil. Schroeder in *Commentar. in Psalmum* X. p. 66—77., quocum sunt conferendae Fratris, Nic. Guil. Schroederi, *Origg. Selectae Hebrr.* Cap. VII. §. XXXI. p. 151. Ita Thren. II, 6. וַיִּנְאַץ בְּזַעַם־אַפּוֹ מֶלֶךְ וְכֹהֵן *excussit* Jova *in vehementi ira sua regem et sacerdotem.* — מִכַּעַס בָּנָיו וּבְנֹתָיו *Prae indignatione filiorum et filiarum ejus*, i. e. prae indignatione, qua in filios filiasque commotus est; est Genitivus objecti, ut Jesaj. XXVI, 11.

קִנְאַת עָם *zelus populi* est zelus quo pro populo suo affectus est Jova. Vid. Gesenii *Lehrgeb.* p. 676. *a*).

20. Jam inducitur Jova poenas denuncians in nefarios illos sui contemtores immittendas. וְאַסְתִּירָה פָנַי מֵהֶם *Abscondam faciem meam ab iis*, i. e. infensus ero iis ut supra XXXI, 17. 18. Jerem. XXXIII, 5. Metaphora a regibus desumta, qui eos, quibus indignantur, in conspectum suum admitti vitant, contra amicos, quoties placet admittunt. Cf. et Num. VI, 25. — אֶרְאֶה מָה אַחֲרִיתָם *Videbo quis exitus eorum* futurus sit, i. e. male peribunt Sarcasmus, qualis ille fratrum Josephi Gen. XXXVII, 20. qui quum in eo essent, ut eum necarent, dixerunt: *tum videbimus, quid sint ejus somnia.* Alexandrini: *καὶ δείξω τί ἔσται αὐτοῖς ἐπ' ἐσχάτων.* Pro אֶרְאֶה enuntiavit אַרְאֶה in Hiphil. — כִּי דוֹר תַּהְפֻּכֹת הֵמָּה *Nam generatio perversitatum sunt illi*, genus hominum maxime perversum, cf Vs. 5. — בָּנִים לֹא־אֵמֻן בָּם *Filii in quibus non est veritas*, fides, gens perfida; cf. Ps. XII, 2.

21. הֵם קִנְאוּנִי בְלֹא־אֵל *Illi me aemulare fecerunt* i. e. aegrimoniam crearunt *per non-Deum*, וַאֲנִי אַקְנִיאֵם בְּלֹא־עָם hinc *ego vicissim* illos *aegrimonia* et moerore *afficiam per non-populum*, i. e. populo barbaro et inhumano, quem hostem iis immittam. Eodem modo sibi invicem respondent secundum Versus colon כִּעֲסוּנִי בְּהַבְלֵיהֶם *ad indignationem me incitarunt per vana sua*, i. e. idola, et quartum, בְּגוֹי נָבָל אַכְעִיסֵם *per populum stultum*, i. e. impium, qui jura omnia divina humanaque contemnit, *moerore* et molestia *eos afficiam*.

22. כִּי־אֵשׁ קָדְחָה בְאַפִּי *Nam ignis accensus est per iram meam*, ut Jerem. XIV, 44. XVII, 4. Arabibus قَدَحَ est *ignem ex fomite extundere*, uti locis ex Arabum Lexicographis adductis ostendit A. Schultens in *Origg Hebrr.* Cap. II. §. XV. seqq. Sed nimis presse etymo inhaerens §. IX. et XI. nostrum locum ita vertendum vult

ignis scintilla *emicuit*, prosiluit cum impetu et vehementia, *in nasum meum*, i. e. concitata est ira mea.

23. אַסְפֶּה עָלֵימוֹ רָעוֹת *Corradam super eos mola*, undique quasi corrasa in eos aggeram et cumulabo. De verbo סָפָה vid. A. Schultens *Origg. Hebrr.* Cap. XIII. p. 162. — חִצַּי אֲכַלֶּה־בָּם *Sagittas meas in eos absumam*, tot eis immittam calamitates, ut nullae supersint. Mala a Deo immissa vocantur ejus sagittae, ut Job. VI, 4. Ps. XXXVIII, 2. 3. XCI, 5.

24. מְזֵי רָעָב Alexandrini recte *τηκόμενοι λιμῷ*, *marcidi facti fame* reddiderunt. Nam radix מָזָה, unde Adjectivum מָזֶה, conferendum est cum verbis Arabicis مَشَّ et مَصَّ *suxit*; et Hebraeis מָצַץ i. q. מָצָה est *exsugere*, Jesaj LXVI, 11. Apte *exsucti fame* et *exsucci* dicuntur, quibus succum corporis et humorem exhausit fames. וּלְחֻמֵי רֶשֶׁף *Et absumti telâ s.* sagitta *ardente*, i. e. lue ardente, peste. De רֶשֶׁף proprie *telam*, *sagittam* significante, vid. cf. Th. Stegeri Commentationem Kiliae, 1808. editam. Videtur tamen vox notionem *ardoris* sibi junctam habere (cf. not. ad Ps. LXXVI, 4.), ut uno hoc nomine חִצִּים דֹּלְקִים *sagittae ardentes* (Ps. VII, 14.) denotentur. Pestis et Homero *Iliad. A.* 51. est *βέλος ἐχεπευκὲς*, *sagitta picea*, i. e. pice illita, ut facilius ardeat, dicitur. וְקֶטֶב מְרִירִי *Et* absumti *exitio acerbo*, lue. De קֶטֶב vid. not. ad Ps. XCI, 6., ubi de *peste* usurpatur. — וְשֶׁן־בְּהֵמוֹת אֲשַׁלַּח־בָּם *Dentemque ferarum immittam in eos*, ferarum agmina terram depopulabuntur, ut ipsi homines ab iis non tuti futuri sint. Idem minatur Deus Levit. XXVI, 22. et, una cum fame et peste, ut hic, Ezech. XIV, 21. — עִם־חֲמַת זֹחֲלֵי עָפָר *Cum veneno repentium in pulvere*, serpentibus venenatis, cf. Jerem. VIII, 17.

25. Describuntur belli horrores: extra urbes juvenes et viri occiduntur hostis gladio, intra eas senes, mulieres et impuberes peremit continuo terrore. וּמֵחֲדָרִים אֵימָה *Et ex penetralibus*, scil. תְּשַׁכֶּל *orbos facit* eos,

quod ex priore membro repetendum, *terror*, i. e. necabit eos terror, e penetralibus suis absumtos.

26. אַמַרְתִּי conditionate *dicerem* esse vertendum, ostendit לוּלֵי *nisi* Vs. 27. Vocem אַפְאֵיהֶם sunt, Aben-Esra referente, qui ex tribus vocabulis compositam autument, videlicet אַי *ubi?* פֹּה *hic*, et הֵם suffixo. Ita Syrus, qui ܐܝܟܐ ܐܢܘܢ *ubinam sunt?* vertit, quod ipsum posuit Hieronymus. E duobus vocabulis אַפִּי הֵם *ira mea sunt* conflatam opinatus est interpres Samaritanus, qui רוגזי נון vertit. Nec aliter Onkelos, nisi quod is sensum elegantius expresserit hoc modo: יְחוּל רוּגְזִי עֲלֵיהוֹן *quiescet ira mea super iis.* Rectius alii pro uno verbo habent, et eorum quidem plerique ad nomen פֵּאָה *angulus* referunt, explicantque: *angulatim profligabo eos*, vel, *in angulos*, extremitates *terrae relegabo eos*, aut, *ex omnibus angulis ejiciam eos.* Jod esse putant loco tertiae radicalis, quasi pro אֲפָאֵר אוֹתָם. Ita jam Alexandrini: *διασπερῶ αὐτούς.* Merito vero hanc interpretationem improbat Aben-Esra, כי לא ידבק הטעם, *quod sensus sic non cohaereat.* Nam relegatio ad extremos angulos, seu dispersio, non opprimit et exstinguit eorum memoriam, ut in altero Versus hemistichio sequitur, sed eos omnium hominum oculis exponit. Rectius Aben-Esra ex sensu interpretandum ait אחריבם *vastabo eos*, aut אכריתם *exscindam eos.* Praeferendum posterius, quod confirmatur Arabico فَأَا, quod Dscheuhari per قَطَع *amputavit, excidit* exponit. In *Camus* p. 1928. edit. Calcutt. habetur: فَأَيَ *et* فَأَوَ *Radix* الفَأْوُ الضَّرْبُ والشَّقُّ كَالْفَأْيِ *significat percutere et findere.* Quare nostrum אַפְאֵיהֶם vertendum erit: *exscinderem eos* Saadias: أُهْلِكُ جِهَاتِهِمْ بِٱسْتِحْقَاقٍ *perdam loca eorum merito.* Vi-

detur vocem אַפְאֵיהֶם pro verbo denominativo a פֵּאָה, sed significationis privativae, habuisse, quasi esset: *per omnes angulos exscindere.* — אַשְׁבִּיתָה מֵאֱנוֹשׁ זִכְרָם *Abolerem ex hominibus memoriam eorum*, totius gentis excidio. Similes phrases vid. Exod. XVII, 14. Job. XVIII, 17.

27. לוּלֵי כַּעַס אוֹיֵב אָגוּר *Nisi iram*, furorem *hostis timerem*, scil. عَلَيْهِمْ *contra eos*, uti supplet Saadias, i. e., nisi metuerem, hostes in eorum excidium sese conjuraturos idque suae adscriberent potentiae, ut sequitur. פֶּן־יְנַכְּרוּ צָרֵימוֹ *Ne alienum redderent hostes eorum*, i. e., recte exponente Jarchio, ne si hostes contra populum Hebraeum praevalerent, eumque perderent, id sibi ipsorumque diis adscriberent, וזהו שנאמר פן ינכרו צרימו ינכרו הדבר לחלות גבורתם בנכרי שאין הגדולה שלו *et hoc est, quod dicitur* פֶּן־יְנַכְּרוּ צָרֵימוֹ, *ne alienam facerent rem tribuendo victoriam ipsorum* בנכרי *alieno*, scil. deo, *cui nulla est magnitudo.* Similiter Jerem. XIX, 4. Jova dicit: *Propterea quod me reliquerunt*, וַיְנַכְּרוּ אֶת־הַמָּקוֹם הַזֶּה *et alienis* diis *tradiderunt hunc locum*, templum meum. Sensum nostri loci expressit Onkelos hisce verbis: דִּלְמָא יִתְרַבְרַב בְּעֵיל דְּבָבָא *ne sese efferat hostis.* Alii יְנַכְּרוּ simplici negandi significatu capiunt, ut Saadias: لِئَلَّا يُنْكِرَ ذَالِكَ أَعْدَاءُهُمْ *ne forte negent hoc hostes eorum*, me videlicet, fuisse, qui Hebraeos ob eorum crimina perdiderit. — יָדֵנוּ רָמָה *Manus nostra* elata, summa vi hoc ipsi perfecimus.

28. כִּי־גוֹי אֹבַד עֵצוֹת הֵמָּה *Nam gens periens*, perdita *consiliis*, destituta consiliis bonis, sunt *illi*, Hebraei. Ludov. de Dieu in *Animadverss.* ad h. l. adscita significatione ea, quam Verbum אָבַד apud Aethiopas obtinet, *stultum esse*, haec verba *gens stulta consiliis* reddit. Apud Hebraeos tamen eo significatu non videtur

usurpatum fuisse. Notat rei *amissionem defectumve*, ut Jer. IV, 9. יֹאבַד לֵב־הַמֶּלֶךְ *peribit cor regis*, i. e. rex animo deficiet. Cf. Jesaj. XXIX, 14. Joel I, 11. Job. XXX, 2. Ceterum יֹאבַד hic ponitur pro אֹבֵד, ex forma Participii Praesentis Kal, ubi Tzere nonnumquam mutatum in Patach, quod Aben-Esra regimini tribuit. Unde quia Masorethae hanc vocem non nisi hoc loco ita punctatam invenerunt, ideo addiderunt, *non reperiri amplius*.

29. Ante יָבִינוּ לְאַחֲרִיתָם repetendum est לוּ ex initio Versus, *utinam cogitarent tempus eorum futurum*, s. *exitum suum*, quo eos haec ipsorum perversa agendi ratio sit perductura. Cf. Ps. LXXIII, 11. et ad eum loc. not.

30. אֵיכָה יִרְדֹּף אֶחָד אֶלֶף *Quomodo* unus hostium *persequatur mille* Israelitarum? Levit. XXVI, 8., ubi Moses variis imaginibus depingit fortunam prosperam, qua Israelitae in omnibus rebus usuri sint, si leges divinas observaverint, inter alia habet haec: *persequemini hostes et cadent gladio vestro; quinque vestrum persequentur centum, et centum* vestrum *persequentur decem millia* hostium. Idem hic minatur Israelitis, si Jovae cultum reliquerint. Ut Israelitarum futuram impietatem, ita et poenas, quibus sint afficiendi, quasi praesentes videt, cf. not. supra ad Vs. 15. — אִם־לֹא כִּי־צוּרָם מְכָרָם *Nonne* propterea *quod*, vel, *nisi quod rupes*, i. e. Deus et servator *eorum* (ut Vs. 4. 15.) *vendidit eos*, i. e. abdicavit et tyrannidi hostium permisit eos.

31. כִּי־לֹא כְצוּרֵנוּ צוּרָם *Nam* alioqui *non est sicut rupes nostra rupes eorum*, hostium, וְאֹיְבֵינוּ פְּלִילִים *Et hostes eorum arbitri*, i. e. ipsi hostes nostri fatentur, deos ipsorum non ea, qua Jova, potentia pollere; nisi enim is populum Hebraeum ipsorum potestati permisisset, cum non vicissent.

32. Cohaeret hic Versus cum Vs. 30. hoc sensu: permisit eos Jova hostium libidini, quod pessimis sunt moribus. כִּי־מִגֶּפֶן סְדֹם גַּפְנָם *Nam de vite Sodomae* est

vitis eorum, i. e. propagines habent ex pessimo vitium genere, quales Sodomiticus ager profert. Proverbialis, uti videtur, loquendi formula, ad significandum, Hebraeos imitari Sodomitas, aliarumque subversarum urbium incolas. Sunt, qui hanc imaginem ad illud respicere existimant, quod de fructibus plantarum in vicinia Asphaltitidis referunt varii auctores, veluti JOSEPHUS de *Bello Jud.* L. IV. Cap. 8. §. 4. esse *κἀν τοῖς καρποῖς σποδίαν ἀναγεννωμένην, οἳ χρόαν μὲν ἔχουσι τοῖς ἐδωδίμοις ὁμοίαν, δρεψαμένων δὲ χερσὶν εἰς καπνὸν ἀναλύονται καὶ τέφραν*, *et in fructibus cineres renascentes, qui specie quidem et colore edulibus similes sunt, manibus autem decerptae in favillam et cinerem resolvuntur.* Ii fructus vulgo vocantur *poma Sodomitica*, quae HASSELQUISTUS in *Itiner. Palaest.* p. 560. vers. teuton. fructus esse perhibet *Solani melongenae*, mala insana Auctorum, „quae copiose," addit, „inveni juxta Jericho, in vallibus prope Jordanem, haud longe a mari mortuo. Quod pulvere intus repleta sint, verum est nonnumquam, sed non semper accidit, nempe in nonnullis, quod Tenthredine pungantur, quae substantiam totam internam in pulverem redigit, et corticem solum egregie coloratum integrum reliquit." Ea auctor libri Sapientiae, de regione circa mare mortuum loquens X, 7. vocat *ἀτελέσιν ὥραις καρποφοροῦντα φυτά.* — עִנְּבֵי־רוֹשׁ *Uvae venenatae*, רוש i. q. ראש supra XXIX, 17., ubi vid. not. Cf. mox Vs. 33. אַשְׁכְּלֹת מְרֹרֹת לָמוֹ *Racemi amaritudinum*, amarissimi, sunt *iis*, i. e. pro suavi fructu pietatis pessimos producunt fructus omnis impietatis, digni, qui sicut Sodoma pereant. Sed Onkelos imaginibus hoc Versu adhibitis poenas, quibus impii Israelitae sint afficiendi, significari existimavit. Ita enim hunc Versum exposuit: *Quoniam sicut vindicta populi Sodomae, sic erit vindicta eorum, et percussio eorum sicut populi Gomorrhae; plagae eorum pessimae, sicut capita serpentum, et retributio eorum erit secundum amaritudinem eorum.*

33. חֲמַת תַּנִּינִם יֵינָם *Venenum draconum est vinum eorum.* At draconem venenum habere, multi negant, veluti Plinius *Hist. Nat.* L. XXIX. Cap. 4. Sed h. l. *dracones* pro serpentibus quibusvis majoribus poni apparet. Cf. de voce תַּנִּין not. nostr. ad Bocharti *Hieroz.* T. III. p. 222. — וְרֹאשׁ פְּתָנִים אַכְזָר *Et venenum aspidum crudele,* atrox, scil. vinum eorum est. Alexandrini: *καὶ θυμὸς ἀσπίδων ἀνίατος*, unde Vulgatus: *et venenum aspidum insanabile.* Neque tamen illos pro אַכְזָר legisse אֵין זָר *non est curatio*, ut conjicit Bochartus l. l. p. 156., sed sensum expressisse putaverim. Nam venenum aspidis est omnium acutissimum, et vitalia celerrime penetrat. Unde Adagium illud in Apostolio et Erasmo: *δῆγμα ἀσπίδος*, *morsus aspidis*, pro immedicabili vulnere; quia qui ab aspide demorsus est raro sanatur. Testimonia veterum vid. apud Bochartum l. l. — יֵינָם Chaldaei interpretes ceperunt de vino inebriante poenarum Hebraeis a Jova propinando (cf. Ps. LX, 5. LXXV, 19. Jerem. XXV, 15. LI, 7.). Sic enim Onkelos: *Ecce sicut fel draconum est calix vindictae eorum, et sicut capita aspidum crudelium.* Et Jonathan: *Ecce! uti est fel draconum cum sunt a vino suo*, i. e. postquam vinum biberunt, quo venenum eorum acrius et intensius fit, *ita erit fel calicis, e quo bibent in die ultionis ipsorum.* Sed de poenis, quae Hebraeis sint infligendae, agunt Versus, qui sequuntur.

34. הֲלֹא־הוּא כָּמֻס עִמָּדִי *Nonne hoc reconditum est apud me?* Deus loquitur. Haec omnia, inquit, novi, et eorum memor ero suo tempore. Quae fiunt ab Hebraeis, ea omnia quasi in tabulas relata apud me asservantur, quas sub tempore inspiciam, ut poenas ab iis repetam. חָתוּם בְּאוֹצְרֹתָי *Obsignatum in thesauris meis*, iis h. l. significantur tabulatia, sive conclavia, in quibus chartae regiae adservantur. Ita Esr. VI, 1. בְּבֵית סִפְרַיָּא דִּי גִנְזַיָּא מְהַחֲתִין תַּמָּה *in tabulario, in quo gazas reponebant.* Hoc igitur dicit Jova, se omnia Hebraeorum malefacta quasi in chartis consignata habere, quae in suis tabulariis sint

repositae, ne quid earum pereat, nec quicquam criminum illorum impunitum maneat.

35. לִי נָקָם וְשִׁלֵּם *Mihi est ultio de perfidis Hebraeis, et retributio.* שִׁלֵּם hoc solo loco obvium, nomen est formae דִּבֵּר *sermo*, קִטֵּר *suffitus.* Alexandrini Hebraea sic reddiderunt: ἐν ἡμέρᾳ ἐκδικήσεως ἀνταποδώσω, unde Lud. Cappellus in *Crit.* S. LIV, Cap. 10. p. 656. edit. Hal. colligit, illos לְיוֹם נָקָם legisse; mirum, eum non addidisse, et pro שִׁלֵּם illos אֲשַׁלֵּם in suo Hebraeo codice reperisse." Sed vix dubium, liberius vertisse. Onkelos locum sic vertit: קֳדָמַי פּוּרְעָנוּתָא וַאֲנָא אֲשַׁלֵּם *coram me est ultio, et ego retribuam.* Quod ipsum Paulus, Apostolus, in Epist. ad Romanos, XII, 19. exprimit hisce verbis: ἐμοὶ ἐκδίκησις, ἐγὼ ἀνταποδώσω. — לְעֵת תָּמוּט רַגְלָם *Tempore quo vacillabit pes eorum,* cum res eorum in ruinam erunt pronae. Eadem imago Ps. XXXVIII, 17. XCIV, 18. Onkelos nostrorum verborum sensum ita exposuit: בְּעִדָּן דְיִגְלוֹן מֵאַרְעֲהוֹן *tempore quo migrabunt e terra sua,* in exilium deportandi. כִּי קָרוֹב יוֹם אֵידָם *Nam propinquus est dies interitus eorum.* אֵיד plures idem esse putant quod אֵד *vapor, nebula,* Genes. II, 6., ut hic significetur status nebulosus et tenebricosus. Sed quod hic legitur אֵיד, est potius *molestia, infortunium,* collato Arabico آدَ *grave, molestum,* vid. A. Schultens ad Job. XVIII, 12. Cf. Job. XXI, 30. Jerem. XLVIII, 16. — וְחָשׁ עֲתִדֹת לָמוֹ *Adproperantque, quae parata sunt iis.* Verbum singulare masculinum jungitur Nomini plurali feminino, ut saepius, praesertim cum Verbum intransitivum praecedit, vid. Ps. XXXVII, 31. LVII, 2., et Gesenii *Lehrgeb.* p. 720. Ceterum recte notat Jarchi, hucusque testatum esse Mosen contra Israelitas objurgationes, sive redargutiones, ut carmen hoc sit testimonium, quo, veniente super illos poena, intelligant, se eam ipsis longe antea praedixisse; ast abhinc et deinceps Mosen suorum animos erigere consolationibus, promittendo eis felicia tempora, quae poenis persolutis, sint insequutura; coll. supra XXX, 1. 3.

36. Primum hujus Versus membrum, כִּי־יָדִין יְהוָה עַמּוֹ, bifariam intelligi potest, prouti verbum דִּין, vel in bonam, vel in malam partem accipitur. Sensu bono דין *judicare* aliquem est, ejus oppressi causam agere, eumque ab adversariis vindicare, hos vero meritis poenis afficere, ut Ps. LIV, 3. ad quem loc. vid. not. Quomodo si h. l. capias, כִּי erit *adversative* vertendum, *sed, attamen*, ut Job. IV, 5. Jesaj. VIII, 23. Ps. XXXVII, 20., hac sententia: *attamen Jova vindicabit* aliquando a suis oppressoribus *populum suum*, postquam satis poenarum dederit. Sed in malam partem, de poenis, quibus judex afficit sontes, ut Genes. XV, 14., Job. XXXVI, 31., דין hic capit Jarchi, qui et monet, כִּי hic non rationem reddere eorum quae praecedunt, sed tempus, i. e. *quando* significare, ut Levit. XXIII, 10. XXV, 2. כִּי תָבֹאוּ אֶל־הָאָרֶץ *quando venietis in terram.* Ita horum verborum eorumque, quae proxime sequuntur, וְעַל־עֲבָדָיו יִתְנֶחָם, sensus erit hic: *quando* satis *castigaverit Jova populum suum, tunc propter servos suos poenitentia ducetur*, ut illorum iterum misereatur. יִתְנֶחָם, ait Jarchi, „denotat mutationem animi, sive ad benefaciendum, sive ad malefaciendum.“ כִּי יִרְאֶה כִּי־אָזְלַת יָד *Quia videbit quod abierit manus*, i. e. vires eorum evanuisse. Cf. 1 Sam. IX, 7. כִּי הַלֶּחֶם אָזַל מִכֵּלֵינוּ *nam panis abiit* consumtus *e vasis* nostris. Manus pro viribus, quae potissimum in manu hominis sunt. Simili figura Dan. XII, 7. dicitur נַפֵּץ יַד־עַם־קֹדֶשׁ *dissipata est manus populi sancti.* אָזְלַת more Aramaeo positum pro אָזְלָה, vid. Gesenii *Lehrgeb.* p. 264. 417. — וְאֶפֶס עָצוּר וְעָזוּב *Et* quod *nihil* supersit *clausum et relictum.* Hac loquendi formula, quae et 1 Reg. XIV, 10. XXI, 21. 2 Reg. IX, 8. XIV, 26. occurrit, totalem eversionem significari, vix dubium esse potest; quinam vero *clausis* et *derelictis* denotentur, sententiae variant. Alexandrini h. l. reddidere: *ἐκλελοιπότας ἐν ἐπαγωγῇ καὶ παρειμένους, deficientes in captivitate et remissos.* Hieronymus: *clausi quoque defecerunt, residui-*

que consumti sunt. Onkelos: יְהוֹן מְטַלְטְלִין וּשְׁבִיקִין *erunt vagi, demigrantes, et derelicti.* Saadias: وَخَلَا ٱلْمَحْبُوسُ وَٱلْمَتْرُوكُ جَمِيعًا مِنْ سَخَطِهِمْ *et defecit carcere detentus et derelictus simul ex ira eorum.* Syrus: ܘܠܝܬ ܕܥܕܪ ܘܣܡܟ *nec adest qui auxilietur et suffulciat.* Jarchi exponit ad hunc modum: et non est inter eos עָצוּר *servatus,* aut *salvus factus* (נושע) per manus dominantis, neque עָזוּב *roboratus* per manus roborantis. „עוֹצֵר“, addit, „est is qui imperat populo eumque cohibet, ne, quum ad militiam proficiscuntur contra hostes, dispersi abeant, et עצור est is qui servatur coërcitione imperantis. עָזוּב vero *qui firmatur,* ut Nehem. III, 8. וַיַּעַזְבוּ יְרוּשָׁלַיִם *et firmarunt Hierosolymam;* et Jerem. XLIX, 25. אֵיךְ לֹא־עֻזְּבָה עִיר תְּהִלָּה *quomodo non est firmata urbs laudabilis?*“ Aben-Esra: „Quando revertentur, multi capientur ex iis, et multi ex eis relinquentur. At brevi omnes fere peribunt.“ Quod, quomodo e verbis Hebraeis exsculpatur, vix intelligitur. R. Josephus Kimchi ita exponit: non sunt divitiae, quae clauduntur domi, neque pecudes, quae relinquuntur in agris. Sunt, qui in Neutro intelligant, *clausum* et *derelictum,* pretiosum et vile, custoditum et neglectum. Sed loci librorum Regum supra allati docent, hanc formulam non nisi de personis usurpari. Ludov. de Dieu in *Crit. S.* ad h. l. intelligendos arbitratur *conjugatos* et *caelibes,* ex Arabico loquendi usu, quo עָצוּר dicitur qui vinculo matrimonii uxori ac liberis adstrictus concluditur ac coërcetur intra familiam, contra עָזוּב, qui nec uxori nec liberis adstrictus sibi relinquitur suaeque libertati. Nobis simplicissimum videtur, *conclusis,* i. e. mancipiis *et liberis,* omnes et universos designari.

37. וְאָמַר אֵי אֱלֹהֵימוֹ *Dicitque* Jova Israelitis ad incitas redactis (Vs. 36.): *ubi est Deus vester,* vel, *ubi sunt Dii vestri,* צוּר חָסָיוּ בוֹ *ubi est rupes ad quam con-*

fugerunt? Similem in modum Deus Hebraeos alloquens inducitur Jud. X, 14. *Clamate, agite, ad Deos vestros, quos vobis elegistis, salutem vobis praestent, tempore, quo in angustia estis.*

38. אֲשֶׁר חֵלֶב זְבָחֵימוֹ יֹאכֵלוּ *Qui* dii *adipem sacrificiorum eorum comederunt.* Dii *adipes comedere* dicuntur, quia illis adolebantur in sacrificiis iis oblatis, ut sacrificia Jovae oblata vocantur *cibus ejus* Levit. XXI, 6. — יִשְׁתּוּ יֵין נְסִיכָם *Biberunt vinum libaminis eorum.* Innuit autem, non referre deos istos cultoribus suis gratiam. יְהִי עֲלֵיכֶם סִתְרָה *Sit vobis latibulum*, scil. צוּר *rupes* illa, ad quam confugistis, qua ante Vs. 37. idola, quae Hebraei sibi colenda elegerunt, per ironiam designavit. עֲלֵיכֶם *Super*, i. e. pro vobis, quomodo עַל haud raro sumitur, veluti Jud. IX, 17. אֲשֶׁר־נִלְחַם אָבִי עֲלֵיכֶם *quod pugnavit pater meus pro vobis.* סִתְרָה *Absconsio*, i. e. latibulum, sub quo tutus quis latet, cf. Jesaj. IV, 6. XXVIII, 17. Ps. XXXII, 7.

39. רְאוּ עַתָּה כִּי אֲנִי אֲנִי הוּא *Videte nunc, quod ego, ego*, inquam, *sim ille*, quem me esse dico, verus Deus, qui haec dixi et feci. Bene Jarchi: Animadvertite tam ex poenis, quas vobis immisi, ex quibus nemo vos eripuit, quam ex salute, quam vobis praestabo, me esse eum, qui deprimere, et eundem, qui extollere possit. וְאֵין אֱלֹהִים עִמָּדִי *Et quod non sit Deus mecum*, alius praeter me, ut supra Vs. 12. וְאֵין עִמּוֹ אֵל נֵכָר. Sed Jarchi haec ita exponit: quod non sit Deus, qui stet contra me, ut me prohibeat. Quasi עִמָּדִי significaret: qui mecum contendere ausit. מָחַצְתִּי וַאֲנִי אֶרְפָּא *Percussi, at idem sanabo*, similia vid. Jesaj. XXX, 26. Hos. VI, 1. Job. V, 1. — וְאֵין מִיָּדִי מַצִּיל *Nec est qui e manu mea eruat*, scil. rebelles in me, quos punire apud me decrevi.

40. כִּי־אֶשָּׂא אֶל־שָׁמַיִם יָדִי *Etenim ad coelum sustuli manum meam*, i. e. iuravi, vid. not. ad Genes. XIV, 22. Exod. VI, 8. — חַי אָנֹכִי לְעֹלָם Ut vere *vivam in aeternum*, tam vere fiet, quod juro.

41. אִם־שַׁנּוֹתִי בְּרַק חַרְבִּי *Nisi acuero fulgur gladii mei*, i. e. gladium meum fulgurantem et coruscantem. Cf. Ezech. XXI, 15. 20. Nah. III, 3. אִם hic ponitur pro כִּי אִם *nisi*, q. d. non vivam in aeternum (Vs. 40.), moriar, nisi acuero rel. Alias enim simplex אִם post jurisjurandi formulam negat, vid. Genes. XIV, 23. XXI, 23. 1 Sam. III, 14. Alii, qui אִם h. l. pro *si* capiunt, duo priora Versus membra protasin, duo posteriora apodosin constituere putant, hoc modo: *cum acuero gladium meum*, etc., tum rependam hostibus meis. Sed prius praeferendum videtur. וְתֹאחֵז בְּמִשְׁפָּט יָדִי *Et nisi prehenderit judicium manus mea*, nisi prehenso judicis gladio tribunal adscendero, ad judicium exercendum. Verbum אָחַז construitur cum nomine ejus rei, quae prehenditur, intercedente Praepositione ב, vid. Job. XXIII, 11. Coh. VII, 18. אָשִׁיב נָקָם לְצָרָי *Reddam vindictam hostibus meis*, gentibus illis, quae in meum populum saevierunt, cf. infra Vs. 43.

42. אַשְׁכִּיר חִצַּי מִדָּם *Inebriabo sagittas meas sanguine* hostium. Eadem imago, et Jerem. XLVI, 10. obvia, Arabibus adamata. Bohaddinus in *Vita Saladini* ab A. Schultensio edita p. 127. proelium describens, in quo magna hostium erat caedes, dicit: شربت السيوف من دمايهم حتي رويت *biberunt gladii de sanguine eorum donec inebriati fuerint.* Et in *Excerptis ex Hamasa*, veterum poetarum Arabicorum Anthologia, ab A. Schultens ad calcem Grammaticae Erpenianae editis p. 438. haec leguntur: يَنْهِلُ ٱلصَّعْدَةَ حَتَّى إِذَا مَا نَهِلَتْ وَكَانَ لَهَا مِنْهُ عَلّ *Aquatum ducit hastam, ut sitiens hauriat, quin et secundis eam haustibus rigat.* וְחַרְבִּי תֹּאכַל בָּשָׂר *Et gladius meus vorat carnem*; bellum immanis quasi bellua est, circumquaque vorans. מִדַּם חָלָל וְשִׁבְיָה *E sanguine confossi et captivitatis*, capti-

vorum, abstracto posito pro concreto, scil. inebriabo sagittas meas, sive gladium meum. Verba מֵרֹאשׁ פַּרְעוֹת אוֹיֵב bene sic reddiderunt Alexandrini: ἀπὸ κεφαλῆς ἀρχόντων ἐχθρῶν. Etenim nomen פֶּרַע, plane ut Arabum فَرْعٌ, proprie quidem *capitis capillum, caesariem*, hinc *verticem* et *summum rei*, tum *caput et principem familiae, populi*, denotat, ut Judic. V, 2. Similiter Arabibus ذُؤَابَةُ القوم *propendulus orinis populi*, et نواصي الناس *comae propendulae hominum s. gentis* sunt nobiles et eminentes in iis; vid. A. Schultens ad *Haririi Consess.* V. p. 161. Nomen פַּרְעוֹת quamvis *viros principes* significet, tamen h. l. est plurale *femininum*, ut solent Hebraei de viris, qui munere funguntur, nomina feminina usurpare, vid. Gesenii *Lehrgeb.* p. 468 not. et p. 878. A. Schultens in *Animadverss. philologg.* ad h. l. retentâ propriâ nominis פֶּרַע significatione verba מֵרֹאשׁ פַּרְעוֹת אוֹיֵב sic vertere mallet: *a capite capillato hostis*, quod eodem modo Ps. LXVIII, 22. Deus percussurus dicitur קָדְקֹד שֵׂעָר *verticem capillatum* hostium. Hebraei fere פַּרְעוֹת *ultiones* explicant, e Chaldaico פּוּרְעָנוּת; unde Arabs Erpenii vertit: من راس انتقامات العدو *a capite*, i. e. ab initio *ultionum hostium*, quod violentum parit sensum, nec cum prioribus cohaerentem. A *nudandi* significatu, quo Chaldaicum פְּרַע pollet, unde פְּרִיעָה est *denudatio, retectio*, Onkelos vertit: לְאַעְדָאָה כִּתְרִין מֵרֵישׁ סָנְאָה וּבְעֵל־דְּבָבָא *ad amovendum coronas a capite osoris et inimici*. Saadias: مِن رُؤوس فَرَاعِنَة الأعداء *e capitibus tyrannorum hostium*. Habuit פַּרְעוֹת pro Plurali nominis פַּרְעֹה, Arabibus فِرْعَوْن (cujus Pluralis فراعنة), quod illis non tantum Pharaonem, sed et in genere tyrannum durum et superbum notat. Sed vetu-

stissimam Graecorum interpretationem ceteris omnibus praeferendam judicamus. Ceterum observat Lowthus *de S. Hebraeor. Poesi* Prael. XIX. p. 217. edit. Lips., cerni in hoc Versu peculiare artificium in sententiarum distributione, quum posteriora membra ad priora referenda sint alternatim, hoc modo:

אַשְׁכִּיר חִצַּי מִדָּם
מִדַּם חָלָל וְשִׁבְיָה
וְחַרְבִּי תֹּאכַל בָּשָׂר
מֵרֹאשׁ פַּרְעוֹת אוֹיֵב

Simile exemplum vide Ps. XXXIII, 13. 14.

43. הַרְנִינוּ גוֹיִם עַמּוֹ *Ovate, populi*, et *populus ejus*, s. una cum populo suo. Ita et LXX. εὐφράνθητε ἔθνη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. Quod sequutus est Paulus, Apostolus, Rom. XV, 10. Sed Onkelos locum sic reddidit: שַׁבַּחוּ עַמְמַיָּא עַמֵּיהּ *laudate, o populi, populum ejus.* Quod sequuti sunt Syrus, Saadias et Jarchi. Et hic quidem verba ita interpretatur: „Eo tempore laudabunt populi Israelitas hisce verbis: videte quanam laude dignus sit hic populus, qui in omnibus adversitatibus, quae ei acciderunt, Deo O. M. adhaeserunt, nec eum deseruerunt; nimirum agnoverunt illi benignitatem ejus ipsiusque laudem.“ Sed laudatur potius justitia judicii divini, quod Jova cultorum suorum sanguinem ulciscitur, et de hostibus suis vindictam sumit, ut verba, quae sequuntur, diserte dicunt. וְכִפֶּר אַדְמָתוֹ עַמּוֹ *Expiatque terram populi sui*, suffixum in אַדְמָתוֹ redundat, ut Jesaj. XVII, 6. בִּסְעִפֶיהָ פֹּרִיָּה *in ramis arboris fructiferae*, vid. et Proverb. XIV, 13. et cf. Gesenii *Lehrgeb.* p. 735. No. 3. Est igitur אַדְמָתוֹ עַמּוֹ i. q. אַדְמַת עַמּוֹ, quod ipsum codex Samaritanus exhibet. Terra sanguine contaminata et inde immunda reputata, caede rei expianda erat, vid. Num. XXXV, 33.

44. Quae dehinc sequuntur non esse Mosis, vix monitu opus. וְהוֹשֵׁעַ בִּן־נוּן *Et Hosea, Nuni filius*, i. e. Josua, vid. Num. XIII, 16.

46. שִׂימוּ לְבַבְכֶם לְכָל־הַדְּבָרִים *Ponite cor vestrum*

ad omnia verba, i. e. diligenter ea perpendite, ut Hagg. I, 5. 7. II, 15. — אֲשֶׁר אָנֹכִי מֵעִיד בָּכֶם הַיּוֹם *Quibus ego vos contestatus sum hodie*, i. e. serio admonui testibus adhibitis coelis et terra, vid. supra XXXI, 28.

47. כִּי לֹא־דָבָר רֵק הוּא מִכֶּם *Nam non est verbum vanum prae vobis*, i. e. non debet a vobis reputari verbum vanum, s. inanius, quam ut suscipiatis illud. Non est hic sermo minoris momenti, quam ut eum perpendatis. Similis loquendi formula Genes. XXXII, 11. קָטֹנְתִּי מִכֹּל הַחֲסָדִים *minor*, indignus sum *omnibus beneficiis*, rel. Vid. et Jesaj. VII, 13. Sed Jarchi verba illa sic exponit: non frustra laborabitis in illa lege, quia multum mercedis ab ea dependet, uti sequitur, כִּי־הוּא חַיֵּיכֶם *quippe quae est vita vestra*, cf. supra XXX, 15. 20. Additque, alios sic interpretari: non est verbum inane in lege, nihil in ea perscriptum est, quod non sit usui, nihil supervacaneum.

48. בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה *In hoc ipso die*, quo carmen illud cecinit.

49. עֲלֵה אֶל־הַר הָעֲבָרִים Vid. Num. XXVII, 12. et ad eum loc. not. — De הַר־נְבוֹ vid. not. ad Num. XXXII, 3.

50. כַּאֲשֶׁר־מֵת אַהֲרֹן אָחִיךָ בְּהֹר הָהָר *Quemadmodum mortuus est Aaron, frater tuus, in monte Hor.* Vid. Num. XX, 24. seqq.

51. עַל אֲשֶׁר מְעַלְתֶּם בִּי *Propterea quod deliquistis in me*, Levit. V, 15. 21. — בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל *In medio Israelitarum*, inter eos, pro quo Num. XX, 12. XXVII, 14. est לְעֵינֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל *ante oculos Israelitarum.* בְּמֵי־מְרִיבַת קָדֵשׁ *In aquis Meribae ad Cadesch*, vid. Num. XX, 13. 24. — עַל אֲשֶׁר לֹא־קִדַּשְׁתֶּם אוֹתִי *Propterea quod non sanctificastis me*, vid. Num. XXVII, 14.

CAP. XXXIII.

Quum supra XXXIII, 48. seqq. Moses eo ipso, quo cycneam suam cantionem ediderit, die, montem Nebo, divino jussu, ut ibi diem supremum obiret, ascendisse narretur, mirum profecto videri debet, eundem illum jam denuo, solenni praemissa praefatione (Vs. 2—6.), pro singulis tribubus vota facientem illisque bene precatum in scenam produci. Comparet praeterea haec pericope media inter ea, quae a Mose literis consignari non potuisse, res ipsa ostendit. Quae quidem suspicionem haud levem movent, esse et haec ipsa vota Mosi abjudicanda. Augent et confirmant illam plura, quae in illis habentur, quae a Mose prolata fuisse, vix credibile sit, et multo seriorem, illo, aetatem arguant, ut ostendit Andr. Theoph. Hoffmann, Theologus Jenensis, in Prooemio ad *Commentarium* suum *philolog. critic.* in hoc Caput, cujus Pars prima legitur in *den Analekten für das Studium der exeget. u. systemat. Theol.* Vol. IV. Part. 2., auctus vero Parte secunda et tertia (qua interpretatio usque ad finem Vs. 17. deducitur) prodiit hac epigraphe: *Observationum in difficiliora V. T. loca Partic. I.*, Jenae 1823. in quatern. Ac primo quidem loco serioris, Mose, temporis argumentum Vir Doctissimus jure ponendum arbitratur illud, quod Versu 4 vates cecinisse legitur: *legem nobis Moses dedit.* „Etenim Moses ipse his verbis in oratione sua uti non potuit, praesertim quum commemoratio hujus rei prorsus sit inutilis, quin etiam auditoribus paene absurda necessario videri debebat. 2) Gaditae cum reliquis tribubus contra Cananaeos bella gessisse dicuntur Vs. 21., quod Mose mortuo factum esse scimus. 3) Faustae precationes de singulis Israelitarum tribubus prolatae tantum abest, ut Mosis aetatem atque eam, qua tunc populus erat, conditionem respiciant, ut Palaestinam sumant expugnatam et

inter tribus divisam; vid. inter alia Vs. 28. Distributio vero terrae Canaan fere eodem modo descripta est, atque in libro, qui Josuae nomine inscribitur. 4) Vs. 12. *Benjamin* laudatur propter *templum Hierosolymitanum*, id quod certe *Salomonis tempora* prodit; vid. et Vs. 19. — 5) Vs. 7. vates Deum supplex adit, ut Judae succurrere velit *eumque ad populum suum reducere*, quod *ante Jojachini tempora* vix dici poterat, manifestoque prodit auctorem seriorem. 6) Preces de *Levitis* multis verbis amplificantur (Vs. 8. 11. 12.), quin etiam illorum laudes, quas in reliquis tribubus auctor omittit, quam maxime celebrantur (Vs. 8. 11. 12.).« Praetermitto alia quaedam minus graviora serioris aetatis argumenta a Viro sagacissimo prolata, veluti quod hujus Capitis auctor Jacobi morituri vota pro filiis (Genes. XLIX.) manifeste imitatus est ita, ut plura illius dicta in rem suam converteret et haud raro ipsa verba retineret. Quidni enim et Moses id facere potuisset? Neque, ob ea, quae de Mose, autore reliqui hujus libri, disputavimus in Prooemio illi praemisso (supra p. 456.), assentiri possumus Viro Doctissimo in eo, quod (*Analect.* l. l. p. 8.) hocce Carmen eidem, cujus est reliqua Deuteronomii pars, auctori vindicare studet. Ceterum Carmini huic peculiaribus Commentationibus illustrando operam navarunt, praeter Hoffmannum, V. Pl. R., cujus diligentia in variis veterum recentiorumque interpretum sententiis recensendis dijudicandisque ita otium nobis fecit, ut nonnulla tantum ex interpretibus Hebraeis hic illic addenda reperiremus, Guil. Abr. Tellerus tam in versione vernacula notisque huic subjectis (*Uebersetzung des Segens Jacobs und Mosis etc. mit beygefügten practischen Anmerkungen*, Halle, 1766. in octon.), quam in *Notis Criticis et Exegeticis in Genes. XLIX., Deut. XXXIII. etc.* Hal. 1766. in oct. p. 82. seqq., Jo. Frid. Gaab in *Explicatione nova Capitis XXXIII. Deuteronomii*, in *Commentatt. Theologg.* a Velthusenio, Kuinoelio et Ruperti editt. Vol. IV, p.

374. seqq., et Car. Guil. Justi in *den Nationalgesängen der Hebräer*, P. III. p. 1. seqq.

1. Carminis epigraphe, quae illud Mosi tribuit, qui hic titulo אִישׁ הָאֱלֹהִים *Viri divini* ornatur, ut Jos. XIV, 6. Ps. XC, 1. Videtur haec honorifica appellatio prophetarum fuisse, vid. Jud. XIII, 6. 1 Sam. II, 27. IX, 6. 7. Innuitur itaque h. l., Mosen non vulgari modo bene precatum esse, sed prophetico spiritu, quae a Deo speranda sint beneficia, in medium protulisse.

2. Recte notat Jarchi, vatem exordiri a laude Dei (Vss. 2—5.), tum transire ad ea, quae ad necessitatem et utilitatem Israelitarum facerent, i. e. bona vota pro iis facere. In laude Dei vero mentionem facere beneficiorum, quae divina benignitas in Israelitas contulisset, ut ostenderet, eum populum, quem tanto honore dignatus sit Deus, ut ei summa cum solemnitate leges daret, et sese regem constitueret, utique dignum esse, cujus et in posterum curam gerat, et, quae jam pro eo sit facturus bona vota, rata habeat. יְהוָה מִסִּינַי בָּא *Jova e Sinai venit*, i. e. (eodem illo Jarchio exponente) obviam venit Israelitis ad montis pedem accedentibus, tanquam sponsus, qui egreditur, ut sponsam suam recipiat; respectu habito ad illud Exod. XIX, 17.: *Moses populum e castris Deo obviam duxit;* cf. not. ad eum loc. — זָרַח מִשֵּׂעִיר לָמוֹ *Ortusque est ex Seire eis* Israelitis, qui Vs. 3. 4. nomine designantur. Pronomina haud raro spectare constat ad nomina nondum quidem expressa, sed tamen ex iis, quae sequuntur, et orationis nexu facile intelligenda; vid. Jesaj. XIII, 2. coll. 17. Ps. XVIII, 15. coll. 18., et plura exempla in Gesenii *Lehrgeb.* p. 740. Pro לָמוֹ LXX. Onkelos, Syrus et Vulgatus exprimunt primam Pluralis personam, *nobis*, non quod לָנוּ legerunt, sed ut conveniret cum Vs. 4. *Seir* mons est Idumaeae, vicinus deserto montis Sinai, vid. supra II, 1. — הוֹפִיעַ מֵהַר פָּארָן *Illuxit e monte Pharan*, qui est inter montem Seir et Sinai, prope Kadesch in limite Idumaeorum, Genes. XIV, 6.

Num. X, 12. XIII, 3. 26. Recte R. Saadias Haggaon apud Aben-Esram hunc locum de statione Israelitarum ad montem Sinai intelligit, et de glorioso Jovae adventu in illum montem; ita, ut terribilis illa tempestas, quae respicitur etiam Jud. V, 4. 5. Habac. III, 3. seqq. Ps. LXVIII, 9., Israelitis exorta sit primum versus *Seir*, et plenius *illuxerit de monte Pharan*, usque dum tandem in monte Sinai subsisteret, unde porro populo suo obviam ivit; (vid. quae supra ad verba יְהוָה מִסִּינַי בָּא ex Jarchio notavimus). וְאָתָה מֵרִבְבֹת קֹדֶשׁ *Venitque e myriadibus sanctitatis*, sanctis, i. e. e sede sua coelesti, ubi myriades angelorum thronum ejus circumstant, ad mandata sua exequenda parati; vid. Dan. VII, 10. Jesaj. VI, 6. 1 Reg. XXII, 19. Apoc. V, 11. Ante membrum Versus postremum, מִימִינוֹ אֵשְׁדָּת לָמוֹ, Mendelii Fil. in Commentario hebraico recte notat repetendum esse וְאָתָה, ut verba ita sint interpretanda: *et e dextra ejus venit iis*, Israelitis, *ignis legis*. אֵשְׁדָּת conflatum est e duobus vocabulis אֵשׁ *ignis*, et דָּת *lex*, (unde in codicibus haud paucis divisim est scriptum אֵשׁ דָּת, vid. De-Rossii *Scholia Critt.* ad h. l.), quod praeter hunc locum nonnisi in duobus serioribus V. T. libris, Estherae I, 13. 15. 19., et Danielis, VI, 9. 13. 16., occurrit. Convenit cum Persico داد *jus, justitia*, et Armenorum *Dat, judicium*. Est igitur אֵשְׁדָּת quasi *ignis edictalis*, diciturque ita Lex Israelitis a Deo per Mosen tradita, quod media inter fulgura promulgata esset; vid. Exod. XIX, 16. seqq. Onkelos: כְּתַב יְמִינֵיהּ מִגּוֹ אֶשָּׁתָא אוֹרַיְתָא יְהַב לָנָא *Scriptum dexterae suae e medio ignis*, id est, *legem*, *dedit nobis*. Saadias:

وَأَتَي الي رَبْوَةِ القُدْسِ بِشَرِيعَةِ نُورٍ مِنْ يَمِينِهِ لَهُمْ

venitque ad myriadem sanctam cum lege ignis e dextra sua iis. Cepit אֵשְׁדָּת pro דָּת אֵשׁ, per hypallagen in nominibus per regimen junctis haud infrequentem; vid. Glassii *Philol. S.* p. 127. edit. Dath. Hieronymus: *in dextra ejus ignea lex.* Hoffmannus per אֵשְׁדָּת *ignis*

praeceptum significari existimat *columnam ignis et nubis*, quae Israelitis per Arabiae deserta iter facientibus praeiret. „Aptissime," inquit, „ita nominari poterat signum illud miraculosum divinae majestatis splendorem oculis quasi ingerens, et quovis tempore profectionem vel quietem *demandans.*" Negat enim Vir Doctissimus, hunc Versum ad promulgationem Legis in monte Sinaitico referendum esse; sed hoc potius illum dicere: Deus suis auxilium allaturus ex illa regione iis obviam venit, in qua perpetuo habitat; poetico autem modo vatem descendere in singulas illius regionis partes etiam in aliis carminibus distinctas, videlicet Jud. V, 4. Habac. III, 3. Ps. LXVIII, 9. Nobis tamen, uti supra initio hujus Notae diximus, totum hoc Prooemium, quod Versibus 2—5. continetur, in beneficio illo insigni, quod Deus in populum Israeliticum legibus ei datis contulit, celebrando versari videtur.

3. אַף חֹבֵב עַמִּים *Et amat*, scil. Jova, *populos*, i. e. tribus populi Israelitici, quae et infra Vs. 19. et Jud. V, 14. עַמִּים vocantur. Jarchi: „unaquaeque tribus vocatur *populus;* nam cum Benjamin solus nasciturus erat, dixit Deus (Genes. XXXV, 11.): *gens et coetus gentium erit ex te.*" Onkelos: אַף חַבִּבִנּוּן לְשִׁבְטַיָּא *etiam diligit tribus.* חֹבֵב, hic tantum obvium, haud dubium est obtinere significatum cognatis dialectis usitatum, *dilexit, amore complexus est*, quem et veteres omnes expresserunt, nec excepto Alexandrino interprete, quamvis is liberius *καὶ ἐφείσατο τοῦ λαοῦ αὐτοῦ.* Solus Mendelii fil. חֹבֵב formam transitivam verbi חוּב *debere, debitorem* esse putat, unde חוֹב *debitum* Ezech. XVIII, 7., et verbum חִיֵּב Dan. I, 10. Relato autem חֹבֵב ad אֲשֵׁדֹת Vs. 2., verba sic interpretatur; *quae*, scil. lex, *obligat*, obstringit *populos*, i. e. tribus Israeliticas (*welches die Völker verpflichtet*). כָּל־קְדֹשָׁיו בְּיָדֶךָ *Omnes sancti ejus*, populi Israelitici, sunt *in manu tua*, o Deus! i. e. custodis et tueris pios populi Hebraei. קְדֹשִׁים vocantur *pii*, ut Ps. XVI, 3. קְדוֹשִׁים אֲשֶׁר־בָּאָרֶץ *sancti qui in hac terra* degunt. Vid. et Dan. VII, 18. 22. 25., ubi

קַדִּישֵׁי עֶלְיוֹנִין *sancti Excelsi*, i. e. Dei vocantur. Suffixum tertiae masculinae Singularis ad Subjectum, uti loquuntur, illud, quod proxime praecedit, populum Hebraeum, nomine עַמִּים insignitum, est referendum. Constructio ad sensum, cujusmodi in V. T. innumerae. Recte Onkelos: כָּל־קַדִּישׁוֹהִי בֵּית יִשְׂרָאֵל *omnes sancti domus Israelis.* Saadias: فَجَمِيعُ خَوَاصِّهِمْ *et omnes praestantes eorum.* בְּיָדֶךָ Aben-Esra bene שתשמרם *quos custodis* exponit. Jarchi: „Animae justorum sunt reconditae apud eum (Deum); quemadmodum dicitur 1 Sam. XXV, 29. *Erit anima domini mei ligata in fasciculo viventium apud Dominum Deum tuum.*“ Onkelos: בִּגְבוּרָא אַפֵּקִנּוּן מִמִּצְרַיִם *cum potentia eduxit eos ex Aegypto.* Aben-Esra קְדֹשָׁיו Levitas esse putat; parum id quidem verisimile, quum hoc Prooemio de populo generatim, de Levitis vero infra Vss. 8—11. speciatim agat. Multo minus vero probabile nobis videtur, quod Hoffmannus קְדֹשָׁיו, Pronomine suffixo ad Jovam relato, de *angelis*, (רִבְבֹת קֹדֶשׁ Vs. 2.) intelligit, et verba sic interpretatur: *omnes sancti tecum*, quamvis ipse fateatur, faciliorem fluere orationem, si קְדֹשָׁיו de Israelitis capiatur, et membrorum parallelismum id postulare. וְהֵם תֻּכּוּ לְרַגְלֶךָ *Et illi*, Israelitae, *procubuerunt ad pedes tuos*, o Deus! stabant ad montis Sinai radices, ex quo tu tonabas, leges accepturi. Verbum תֻּכּוּ Jarchi a nomine תָּוֶךְ, *medium*, explicat: הותוכו עצמן לתוך *collocarunt se ipsos in medio in imo montis, ad pedes tuos*, tanquam discipuli, inter pedes magistri. Aben-Esra, postquam observasset, esse תֻּכּוּ ἅπαξ λεγόμενον, ait, esse qui illud ad נָכָה *percussit* referant, dicantque ת esse loco τοῦ ה, ut Hos. XI, 3. תִרְגַּלְתִּי sit pro הִרְגַּלְתִּי, a רֶגֶל, ut sensus sit: etiamsi fuerint percussi propter te, tamen legem tuam non derelinquent. Id vero nequaquam esse consentaneum. Ipse interpretatur per נִמְשָׁכוּ *trahuntur*, i. e. qui (Levitae) ambulant ad locum Arcae, qui est scabellum pedum Domini

(Ps. XCIX, 5.), ubi Levitae Legem jugiter docent. Atque hoc sibi velle hanc benedictionem, Jovam ipsum futurum esse murum igneum circa Israelitas, quod futuri sint ejus peculium, et Levitae Legem sint edocturi. Paulo supra exposuerat: ילכו על דרכך *ambulabunt per viam tuam.* Ita Saadias: وهم يقفّون آثارك *et illi insistent tuis vestigiis.* Sed rectius habetur תֻּכּוּ pro Praeterito Pyal verbi תָּכָה, ejusdem cum Arabico تَكَا significationis: *nixus fuit rei, recubuit in latus.* Cf. quae de hoc verbo disseruit Hoffmannus in den *Analekten* l. l. p. 70. seqq., qui verba nostra recte ita interpretatus est: *illi vero procubuerunt ad pedes tuos.* Ad postrema Versus verba, יִשָּׂא מִדַּבְּרֹתֶיךָ, Aben-Esra recte notat, verbum singulare esse distributive capiendum, ut ita sit reddendum: *unusquisque* illorum, Israelitarum *accepit*, i. e. omnes illi receperunt *de enunciatis tuis*, i. e. enuntiata, praecepta tua. Ea loquendi forma Arabibus haud infrequens. Ita in Abilfedae *Annall.* T. I. p. 164. فَقَالَ فِي ذَلِكَ مِنْ أَبْيَاتٍ, *dixitque de hac re Versus.* Syriaca exempla attulit Hoffmannus l. c. p. 78. Sed Jarchi habet pro Participio Hithpael (pro מִתְדַּבְּרֹתֶיךָ), quod et Ezech. II, 2. legitur, exponitque שהיית מדבר *quod proloquutus es.* Ceterum sensum verborum recte hunc esse dicit: susceperunt in se jugum legis tuae. Sic fere Hieronymus: *accipient de doctrina illius*, scil. Dei. Male haec refert Aben-Esra ad Levitas, qui Legem docuerunt, et arcam, juxta quam illa reposita est, portarunt.

4. תּוֹרָה צִוָּה־לָנוּ מֹשֶׁה *Legem* a Deo sibi traditam *praecepit nobis Moses;* מוֹרָשָׁה קְהִלַּת יַעֲקֹב *haereditatem*, scil injunxit eam (legem) *coetui Jacobi.* Bene Mendelii fil. hunc Versum exponit: מַה הָיוּ הַמְּדַבְּרוֹת הַלָּלוּ הִיא הַתּוֹרָה אֲשֶׁר צִוָּה לָנוּ מֹשֶׁה לִהְיוֹת לָנוּ מוֹרָשָׁה *Quaenam sunt illa*

verba (quae receperunt Israelitae, Vs. 4.)? *est lex, quan injunxit nobis Moses, ut sit nobis haereditas.* Obser vatque, nomini תּוֹרָה respondere מוֹרָשָׁה, et τῷ לְנוּ pa rallelum esse קְהִלַּת יַעֲקֹב, ante quae verba repetendun esse צִוָּה. Quae et Hoffmanni est sententia, monentis verba proprie sic esse capienda: *haereditatem* jussit *coe tum Jacobi*, i. e. dedit eam legem pro haereditate coetu Jacobi. צִוָּה construitur cum Accusativo rei et persona Genes. VI, 22. Exod. XXV, 22., et in Passivo cum Ac cusativo rei Genes. XLV, 19. LXX. *Κληρονομίαν συνα γωγαῖς Ἰακώβ.* Lex per Mosen Hebraeis tradita ii plane peculiaris et propria est, ita ut majores eam po steris tanquam possessionem perpetuam relinquant, ut Ps CXIX, 111. dicitur: *Haereditas mea leges tuae in perpe tuum.* Telleri sententiam, מוֹרָשָׁה esse possessionem ter rae Canaan refutavit Hoffmannus.

5. וַיְהִי בִישֻׁרוּן מֶלֶךְ *Estque in Jeschurun rex.* *Reg* Aben-Esra *Mosen* intelligit, quem legem exponentem au diverint capita populi, quae mox memorantur; et ant מֶלֶךְ subaudiendum putat כ similitudinis. Sed Moses num quam se regem gessit, quin supra XVII, 14. minime se talen esse innuit. Recte Jarchi, et post eum plerique interprete hic intelligunt *Deum*, qui eo, quo Lex Israelitis data, tem pore, solus agnoscebatur Israelitarum rex, „cui," ut Cleri cus ait, „soli tributum solvebant Hebraei, solisque Ejus le gibus obsequi tenebantur; vid. Jud. VIII, 23. 1 Sam. VIII 7. Regis autem est, leges condere, praemiisque et poe nis eas sancire, quod fecit Deus; internuncii contra, se ministri regii, eas acceptas ad populum ferre, quo mini sterio functus est Moses." De nomine יְשֻׁרוּן vid. not. su pra ad XXXII, 15. — בְּהִתְאַסֵּף רָאשֵׁי עָם *Cum congrega rent se capita populi*, scil. eo die, quo lex a Deo dat est, unde ille יוֹם הַקָּהָל *dies congregationis* vocatur su pra X, 4. XVIII, 16. Cf. Exod. XIX, 7. 17. Alii d tempore *futuro* hoc intelligunt. Ita Jarchi: „omni tem pore quo sese congregant capita populi." Ante verb

יַחַד שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל est repetendum בְּהִתְאַסֵּף, *cum sese una congregarent tribus Israelis.*

6. Sequuntur nunc vota pro singulis tribubus, initio facto a primogenito. יְחִי רְאוּבֵן וְאַל־יָמֹת *Vivat Ruben, nec moriatur!* i. e. ea tribus numquam intercidat. Ad verba, quae sequuntur, וִיהִי מְתָיו מִסְפָּר, Aben-Esra recte monet repetendum esse אַל, ut alias haud raro, veluti Gen. XLIII, 9. Prov. XXX, 3. Jesaj. XXIII, 4., hoc sensu: *nec sint viri ejus numerus*, i. e. pauci, qui facile numerari possunt; cf. not. ad Genes. XXXIV, 30. Jesaj. X, 19. Sit semper numerosissima haec tribus! Postquam Rubeni bene precatus esset Moses, aut qui eum loquentem hic facit, vota facienda erant pro Simeone, qui filiorum Jacobi ordine secundus erat, vid. Gen. XXIX, 32. 33. Sed nulla plane Simeonis fit mentio. Erant, qui Simeonis nomen librariorum negligentia excidisse, illudque post וְאַל־יָמֹת inserendum conjicerent, cui conjecturae favet, quod in versionis Graecae codice Alexandrino, et aliis nonnullis illius versionis codicibus ita legitur: *καὶ Συμεὼν ἔστω πολὺς ἐν ἀριθμῷ.* Sed in longe plerisque codicibus Simeonis nomen omissum est, et Apollinaris ait: *τὰ ἀκριβῆ ἀντίγραφα οὐκ ἔχει μνήμην τοῦ Συμεών.* Vix dubium, illud ex mera conjectura a quopiam additum esse, quum nec in codice ullo Hebraeo, nec in ceteris versionibus antiquis Simeonis nomen compareat, Jonathanem si excipias, qui in sua Versus 7. paraphrasi haec habet: *et haec est benedictio tribus Judae,* וְזַוֵּג בְּחוּלָקֵיהּ וּבְבִירְכָתֵיהּ לְשִׁמְעוֹן אֲחוּהִי *et conjunxit in parte et in benedictione ejus Simeonem, fratrem ejus.* Votis pro Juda et vota pro Simeone tacite contineri existimarunt et interpretes quidam alii, quod Simeoniticae tribus agri ambirentur agris tribus Judae, imo per hujus agros diffusi essent, Jos. XIX, 1. 9. 1 Paral. IV, 27. 28. seqq., quare expeditiones hisce tribubus communes erant, Jud. I, 3. Quae tamen omissi Simeonis caussa Clerico minus verisimilis visa, quum et Daniticae tribus agros complecterentur ii, qui Judaicae attributi erant. Existimat

itaque, Simeoniticam tribum cum Rubenitica tacite co: jungi, quod Simeon Rubenem natalibus proxime sequut: sit, et maxime omnium hac Mosis apprecatione indigere nam nulla tribus tantam imminutionem passa erat in it nere per desertum, ac Simeonitae, vid. Num. XXVI, 1 coll. cum Num. I, 23. Verum ob hanc ipsam causar quod tribus Simeon fausta apprecatione tantopere indig ret, mirum videri debet, ejus ne quidem mentionem h fieri. Aben-Esra hujus omissionis rationem conjicit es vel hanc, quod Simeonitae prae ceteris tribubus in Jc vam deliquissent cultu Baal-Peori exhibito, quum ip illorum princeps ob istud crimen necatus esset (Nun XXV, 14.), vel, quod Moses imitatus sit Jacobum, qu Simeoni et Levi non est bene precatus, sed eorum male facta exsecratus est; Leviticae tribui quidem bene preca tum esse Mosen ob Aaronem, cujus causa ea tribus hono randa erat; tali rationi vero non locum fuisse in trib Simeonitica, quae nullum tantae dignitatis virum habui quantae fuit Aaron. Sed veram causam haud nominata tribus Simeon non dubitamus esse hanc, quod eo, qu haec pericopa literis consignata est, tempore Simeonita numero ita imminuti essent, et cum Judaeis, in quorun parte agri eorum siti erant, ita coaluissent, ut propriam et distinctam tribum non amplius constituerent, nec dign igitur poetae viderentur, quos peculiaribus votis imperti-ret. Eadem fere nonnullorum ex Hebraeis int[illegible]retun sententia fuit, a Jarchio ad Vs. 7. commemorata, voc שְׁמַע, qua incipit votum pro Juda, innui, comprehend illo et votum pro Simeone (שִׁמְעוֹן a שָׁמַע, cf. Genes XXIX, 33.), atque etiam, quando diviserunt Israelitae ter-ram, tulisse Simeonem partem suam inter sortem tribu Judae, Jos. XIX, 9. Porro quod attinet *ordinem*, qu pro singulis tribubus vota fiunt, vates non sequitur eum quo illarum conditores, Jacobi filii, sunt nati, sed, ut vere observat Aben-Esra, illorum *dignitatis* ratio habe-tur. Hinc post Rubenem, natu maximum, cui, ex aeta-tis praerogativa, primus locus debebatur, sequitur Juda

(Vs. 7.), quod is in expeditionibus bellicis ceteras tribus dux anteiret (cf. not. ad Genes. XLIX, 8. sub. fin.); tum sequuntur Levi et Benjamin, propterea quod Levitae versari in urbe Hierosolymitana solebant, quae Judaicos inter et Benjaminiticos agros media sita erat; illos excipit Josephus, quem loco posteriore ponere haud commode potuit, quum jam fratrem suum natu minorem, Benjaminem, praemisisset. Tum ponit Sebulonem, quod fortis et animosus in bello esset (Jud. V, 18.), et post eum Issascharem. Absolutis filiis Jacobi iis, qui ex legitimis ejus uxoribus nati essent, transit ad ceteros, ex ancillis natos, inter quos primum locum assignat Gado, quod Gaditae in terrae Canaanis expugnatione fratres suos expediti praecederent (supra III, 15.), tum ponit Danem, e qua tribu dux populi, Simson, oriundus erat; deinceps sequitur Naphtali, denique Ascher, qui eo natu minor erat.

7. שְׁמַע יְהוָֹה קוֹל יְהוּדָה *Audi, o Jova! vocem Judae*, i. e. auxilium ei praesta cum ad debellandos hostes egreditur, ut Aben-Esra exponit; anteibat enim Juda ceteras tribus in expeditionibus bellicis; vid. not. ad Gen. XLIX, 8. — וְאֶל־עַמּוֹ תְּבִיאֶנּוּ *Et ad populum suum ducas eum*, i. e. salvum et incolumem eum reducas e bello ad suos. Saadias recte addit مِنْ غَزْوَةٍ *e proelio suo.* Sed Hoffmannus hoc votum spectare existimat miseram tribus Judae conditionem aetate Jojachini, „qua rex Hierosolymis expugnatis cum magna populi parte (X millibus scilicet, omnibus principibus et militibus, a Nebucadnezaro, captus et Babylonem ductus est (2 Reg. XXIV, 10. seqq. Jerem. XXVII, 20.); meliorem enim partem tunc a reliquo populo divulsam ut Deus אֶל־עַמּוֹ *ad populum suum*, i. e. in patriam reducat, vates supplex precatur.“ In verbis יָדָיו רָב לוֹ explicandis in duas potissimum partes discedunt interpretes, aliis vocem רָב ad radicem רָבַב *multus, copiosus, magnus fuit*, aliis ad רִיב *contendit* referentibus. Illi verba haec sic capiunt: *manus ejus satis*

et sint, quomodo רַב supra I, 6. aderat. Ita interpres Persicus; بستهاي او بس باو *manus ejus ei sufficiant.* Arabs Erpenii: يداه كبار له *manus ejus magnae sint ei.* Et Graecus Venetus: *αἱ χεῖρες αὐτοῦ ἄρχων αὐτῷ.* His accensendus Aben-Esra, qui verba hunc in modum exponit: יספיקו לו ידיו ואין לו צורך למי שיעזור אותו כי אם עזרת השם לבדו *sufficient ei manus suae, nec alio, qui ipsum adjuvet, opus habebit, nisi auxilio divino solo.* Sic et nos olim explicavimus: satis magnas habebit copias, ut hostes suos vincat et expellat. Sed quo minus רב hic obvium ad radicem רָבַב referamus, vetat *Camez* literae ר subscriptum, quod arguit, esse illud Praeteritum vel Participium verbi רִיב. Legitur quidem רָב *multum* cum Camez 2 Paral. XXVIII, 8. (שָׁלָל רָב *praeda multa*); sed ibi Accentus distinctivus major Tiphcha poscit Vocalem longam Camez. Attamen hoc nostro loco in codicibus pluribus olim רַב, cum Patach, extitisse, non tantum innuit nota Masorethica huic voci adscripta: ר' בקמץ, i. e. *literae Resch apponendum esse Camez*, unde colligi potest, fuisse codices, in quibus aliter, videlicet רַב, scriptum esset, verum et certum est inde, quod etiamnum supersint codices, qui רַב exhibent, ut tres Erfurtenses, a J. H. Michaelis in Nott. Critt. ad Biblia Halensia ad h. l. et complures alii a De-Rossio in *Scholiis Critt.* ad h. l. laudati, et inter hos quidem Hispanici nonnulli, et codex Hillelianus numero 413 ab eo signatus. Alterum autem, רַב, quo adscito verba ita sunt vertenda: *manus sua contendat*, i. e. pugnet *pro se*, graviores et antiquiores pro se habet testes, videlicet textum Samaritanum, qui ידו ריב exhibet, unde interpres Samaritanus אידה תיגר לה *manus ejus contendet pro eo*, LXX. *διακρινοῦσιν αὐτῷ* (supervacanea est Lamberti Bos in *Animadverss. ad loca quaedam Octateuchi*, Graecam interpretem *διαρκοῦσιν αὐτῷ sufficiant ei*, scripsisse), Aquilam, *δικάσονται*, Symmachum, *ὑπερμαχήσουσιν*, Vulgatum, *pugnabunt pro eo*, Onkelosum,

יְדוֹהִי יַעְבְּדָן לֵיהּ פּוּרְעָנוּתָא בְּסַנְאוֹהִי *manus ejus ultionem ei facient de inimicis suis*, quod sequutus Jarchi verba sic exposuit: יריבו ריבו וינקמו נקמתו *suscipiant causam ejus et ulciscantur ultionem ejus.* Saadias: وَاجْعَلْ يَدَيْهِ مُنْتَصِفَتَيْنِ لَهُ *redde, o Deus, manus ejus defendentes jus suum pro se.* His accensendus et Syrus, modo pro ܢܕܘܢ ܠܗ, quod Gabriel Sionita *contristabunt eum*, Hoffmannus *vexabunt eum* vertit, legas, uti in codice Usseriano 1., ܢܕܘܢܘܢ ܠܗ *contendent pro eo.* Ceterum nihil difficultatis habet, quod nomini duali יָדָיו jungitur verbum singulare: רָב, quum et alia hujus structurae exempla occurrant, vid. Gesenii *Lehrgeb.* p. 714. — וְעֵזֶר מִצָּרָיו תִּהְיֶה *Et auxilium*, auxiliator, *ab hostibus suis*, s. contra hostes suos, tu *sis*, o Deus! Cf. Ps. LX, 13.

8. Ad וּלְלֵוִי Aben-Esra notat, Praefixum ל hic non esse Dativi notam, sed valere בעבור *propter, de*, ut Gen. XX, 13. אִמְרִי־לִי אָחִי הוּא *dic de me: frater meus est.* Quod videtur ideo monuisse, ne quis forte suffixa pronomina secundae personae ad תֻּמֶּיךָ וְאוּרֶיךָ ad Levin referat, quae sane ad Jovam sunt referenda, ut verba תֻּמֶּיךָ וְאוּרֶיךָ לְאִישׁ חֲסִידֶךָ hoc dicant: *Urim et Thummim tua*, o Jova! sunt *viro erga te pio*, ei illa gestanda tradidisti, concredidisti. De אוּרִים et תֻּמִּים, Pontificis Maximi ejusdemque summi judicis insigni, vid. not. ad Exod. XXVIII, 30. Patet, verbis illis significari Aaronem et sacerdotium ipsi ejusque posteris collatum; vid. Exod. XXVIII, 36. seqq. — אֲשֶׁר נִסִּיתוֹ בְּמַסָּה תְּרִיבֵהוּ עַל־מֵי מְרִיבָה *Quem tentasti in Massa, quocum contendisti ad aquas Meribae.* Respiciunt haec ea, quae Exod. XVII, 4—7. et Num. XX, 1—13. narrantur. *Tentavit* Deus Aaronem, i. e. fiduciam, quam in ipso poneret, explorare voluit, dum jussit eum petram alloqui, *contendit* cum eo, diffidentiam,

quam ea occasione prodidit, reprehendendo; vid. not. ad Num. XX, 12. 24.

9. Hunc Versum non de solo Aarone, sed de tota tribu Levitica loqui, recte monet Aben-Esra. Laudantur Levitae, quod a Deo jussi eos qui vitulum adorassent plectere, nullam rationem necessitudinis et consanguinitatis habuere, vid. Exod. XXXII, 26. seqq. Id dicit prius Versus hemistichium: *Qui dicit de patre suo et matre sua: non vidi eum, nec fratrem suum agnovit, nec filios suos cognovit*, i. e. perinde ac ignotos eos occidit ob idololatriam commissam. Videntur autem haec non tam proprie intelligenda esse, ut existimemus, Levitas vere parentes et filios occidisse, sed poëtice procul dubio dicta sunt, et nonnisi hoc indicant, Levitas in observando mandato ipsis injuncto, vituli cultores plectendi, nullum personarum respectum habuisse. Cf. Matth. X, 37. Jarchi: „Cum peccarunt Hebraei conflando vitulo, dixit Moses: *Quisquis est Domini, is se mihi jungat* (Exod. XXXII, 26.). Quo dicto congregarunt se ad Mosen omnes Levitae, quibus praecepit, ut interficerent quisque patrem matris suae (i. e. vitricum, qui duxerat uxorem de familia Levi), aut nepotem ex filia sua, quod Levitae fecerunt. Neque enim illos suum quisque patrem, aut suos filios interfecisse existimandum est, quum ne unus quidem Levitarum peccarit.“ Minus verisimilis, nobis quidem, Hoffmanni sententia, alludere poetem ad legem, quae sacerdotes, ne polluerentur, ad mortuos homines nisi essent cognati accedere graviter vetuit; summo autem sacerdoti ne parentum quidem permisit aut liberorum mortem lugere, Levit. XXI, 1—4. 10—12., ut igitur hoc Comma de *sacerdote supremo* agat. Sed de universa tribu illud loqui, ostendit alterum hemistichium: כִּי שָׁמְרוּ אִמְרָתֶךָ וּבְרִיתְךָ יִנְצֹרוּ *nam custodiebant praeceptum tuum, et observabant foedus tuum*, foederis tui leges.

10. יוֹרוּ מִשְׁפָּטֶיךָ לְיַעֲקֹב *Docebunt jura tua Jacobum*, id muneris enim datum erat Levitis, vid. supra XVII, 9.

seqq. XXIV, 8. Mal. II, 7. — יָשִׂימוּ קְטוֹרָה בְּאַפֶּךָ *Ponent suffitum in naribus tuis*, tibi offerent, quod juris erat sacerdotalis, Exod. XXX, 8. כָּלִיל *Holocaustum*, qua una sacrificii specie comprehenduntur ceterae omnes.

11. בָּרֵךְ יְהוָה חֵילוֹ *Prosperet Jova opes ejus.* חַיִל hic *opes*, *facultates* denotat, ut Genes. XXIV, 29. supra VIII, 18. Ps. LXII, 11. — וּפֹעַל יָדָיו תִּרְצֶה *Et opus manuum ejus adprobet*, gratum habeat. מְחַץ מָתְנַיִם קָמָיו *Conquassa* quoad *lumbos adversarios ejus.* מָתְנַיִם est Accusativus, sive Casus adverbialis, quem loquendi usum pluribus illustravit Gesenius *Lehrgeb.* p. 685. 687. *Adversariis Levitarum* (קָמָיו pro קָמִים עָלָיו) intelliguntur sacerdotium illis erepturi, ut Num. XVI, 3. seqq. — וּמְשַׂנְאָיו מִן־יְקוּמוּן *Et osores ejus*, scil. conquassa, percute, *ne resurgant.* מִן h. l. negationem infert, ut alias ante Nomina et Infinitivos, veluti 1 Sam. XV, 23. Hos. VI, 6. Verum Syros et Arabes suum ܡܢ et مِنْ *negandi* et *vetandi* vi et Futuro praeponere, docuit post Storrium in *Observatt. ad Anal. et Synt. Hebr.* p. 257. exemplis Hoffmannus in *Observatt.* p. 29.

12. Cur Levin ordine proxime sequatur Benjamin, ratio reddita est supra ad Vs. 4. — יְדִיד יְהוָה יִשְׁכֹּן לָבֶטַח עָלָיו *Dilectus Jovae habitabit secure apud eum*, Jovam. Dicitur Benjaminis tribus secure apud Jovam habitatura, quod eum secum habebat in templo et habitaculo suo. Nimirum non tantum urbs Hierosolymitana in hac tribu sita erat, vid. Jos. XVIII, 28.; verum etiam potissima Sanctuarii pars. Pertinebat autem pars aliqua ad tribum Juda, Ps. LXXVIII, 68., atque ideo etiam illi accensetur urbs Jos. XV, 63. — חֹפֵף עָלָיו *Protegens eum*, Benjaminem, erit Deus. Verbum חָפַף hoc solo loco obvium, significatu non differt a cognato חָפָה *obtexit.* Verba *tegendi* vero nomini rei, quae tegenda dicitur, praemissa Particula עַל jungi solent, vid. e. c. 2 Reg. XX, 6. — וּבֵין כְּתֵפָיו שָׁכֵן *Et inter humeros*, i. e. latera, tractus *ejus*

habitabit Jova, quod templum suum in hac tribu habet. כָּתֵף in libro Josuae, ubi de divisione terrae agitur, frequenter de *latere*, *tractu*, urbis vel regionis usurpatur, vid. XV, 8. 10. 11. XVIII, 12. 13. 16. 18. 19.

13. מְבֹרֶכֶת יְהוָה אַרְצוֹ *Prosperata Jovae*, i. e. a Jova, sit *terra ejus.* Respicitur hos Versu et proximis fertilitas regionis quae tribubus Ephraimi et Manassis obtigit, ut in ultimis Jacobi votis Genes. XLIX, 25. 26. Prosperata, inquit, sit terra illa מִמֶּגֶד שָׁמַיִם מִטָּל *a dono pretioso coeli*, videlicet *a rore*, eo videtur h. l. et pluvia comprehendi. מֶגֶד proprie *quidvis eximium et praestans* denotat, collato Arabico مجد, *gloria superavit*, et media Dhamma *gloria et honore excelluit*, hinc *munus pretiosum.* וּמִתְּהוֹם רֹבֶצֶת תָּחַת *Et ab abysso jacente deorsum*, i. e. laticibus subterraneis et fontibus, quibus plantae alantur; cf. Gen. XLIX, 25. et not. ad eum loc.

14. תְּבוּאֹת שָׁמֶשׁ *Proventus solis*, sunt vel omnis generis fructus, qui solis beneficio et calore producuntur et ad maturitatem perveniunt; vel, ut alii volunt, qui semel tantum intra solarem periodum, seu annuum, proveniunt, ut vinum, triticum, hordeum. Ita LXX καὶ καθ᾽ ὥραν γεννημάτων ἡλίου τροπῶν. Illis respondent in altero hemistichio גֶּרֶשׁ יְרָחִים *protrusum* s. *protrusa lunarum*, i. e. fructus, qui singulis mensibus, aut aliquot lunae periodis praeterlapsis, colliguntur, ut foenum, olera, ficus in Palaestina, paucis mensibus exceptis. Alii per גֶּרֶשׁ יְרָחִים intelligunt eos *fructus, qui sub influxu lunae germinant*, nimirum quod, ex mente veterum, aliarum plantarum incrementa a sole, aliarum a luna pendeant; vid. Plinii *Hist. Nat.* L. XVIII, 30. 49., et Virgilii *Georg.* L. I. Vs. 276. seqq. 396. Quam interpretationem tamen vix admittat linguae usus, ex quo Pluralis, יְרָחִים, nusquam de *luna*, verum semper de *mensibus* usurpatur. Recte igitur Onkelos verba hebraea exposuit ita: עָבְדָא מְגַדְּנִין מֵרֵישׁ יְרַח בְּיַרְח *faciat pretiosos fructus ab initio*

mensis, mense. Saadias: الحبوب القمرية *legumina menstrualia.* Cf. Ezech. XLVII, 12. Apoc. XXII, 2.

15. Verba וּמֵרֹאשׁ הַרְרֵי־קֶדֶם Aben-Esra dicit per ellipsin posita esse pro וּמִמֶּגֶד רֹאשׁ הַרְרֵי־קֶדֶם *et* prosperata sit terra Josephi *munere* s. proventu *pretioso cacuminis montium aeternorum.* Alii רֹאשׁ pro synonymo nominis מֶגֶד habent, quemadmodum רָאשֵׁי בְשָׂמִים Cant. IV, 14. sunt *praestantissima aromata.* הַרְרֵי־קֶדֶם plures interpretum volunt esse *montes orientales*, quibus designentur montes Gileadici ad orientem solem siti alterique Manassitarum dimidio distributi. Sed parallelum גִּבְעוֹת עוֹלָם *colles aeterni* in altero hemistichio suadet, ut קֶדֶם de *tempore antiquo* capiamus. Sicut igitur שְׁמֵי קֶדֶם 1 Reg. VIII, 27. Ps. LXVIII, 34. est *coelum antiquum*, et infra Vs. 27. אֱלֹהֵי קֶדֶם *Deus antiquus*, ita hic הַרְרֵי־קֶדֶם erunt *montes antiqui*, qui inde ab eo tempore, quo formata est terra, exstiterunt. הַרְרֵי est forma poetis priva ab הָרָר pro usitatiore הָרֵי. De גִּבְעוֹת עוֹלָם vid. not. ad Genes. XLIX, 26. Totius Commatis sensum Hoffmannus recte ait hunc esse: cacumine montium aeternorum et collium, qui tabida non consumuntur vetustate, temporisque robori fortiter resistunt perpetuo idem manentes. Additque, praecipuae fertilitatis montes fuisse in tribuum a Josepho oriundarum regione, nempe juga montium Ephraim, Basan et Gilead (supra III, 13. Num. XXXII, 33.), unde variis fructibus, vitibus, segetibus et pascuis hae tribus abundabant, quin etiam aromatibus magni pretii et opobalsamo, Genes. XXXVII, 25. XLIII, 11.

16. מִמֶּגֶד אֶרֶץ וּמְלֹאָהּ *Munere terrae et plenitudine ejus*, i. e. iis quibus est plena. Nomine אֶרֶץ Aben-Esra h. l. *campestria* indicari existimat, opposita montibus, de quibus Vs. 15. Cui sententiae obstare recte Hoffmannus monuit, אֶרֶץ nusquam alias arctiori hoc significatu reperiri, praesertim si cum מְלֹאָהּ jungitur, ut Ps. XXIV, 1. L, 12., neque scriptores Hebraeos tam anxie agere in

enumerandis rebus, ita ut, quae jam antecedentibus inerant, aut in sequentibus continentur, proferre soleant, vid. e. c. Genes. VII, 14. 21. Plures Noster coacervat voces, quo luculentius liberalitas Dei erga Josephum ejusque sobolem appareat; quem in finem et vocem מֶגֶד iterum iterumque repetit. Quare Saadias recte vertit: الأرض بأسرها *tota terra* Josephicae tribus. וּרְצוֹן שֹׁכְנִי סְנֶה *Et favor incolentis rubum*, i. e. Jovae, qui Mosi in rubo ardente apparuit (Exod. III, 2.), scil. יָבוֹא לוֹ *veniat, obtingat ei*, quod ex iis, quae sequuntur repetendum. שֹׁכְנִי pro שֹׁכֵן, notante Jarchio, est forma poetica status constructi cum Jod paragogico, in Participiis satis usitatus, vid. Genes. XLIX, 11. Ps. CXIV, 8. CXXIII, 1. Quemadmodum olim Jacobus Josephi filiis (Genes. XLVIII, 16.) fausta omnia apprecatus est ab *Angelo qui ipsum ex omnibus malis liberavit*, ita Moses, quem auctor hujus Carminis loquentem inducit, Josephi soboli apprecatur favorem ejus, qui sibi in rubo flammante apparuit. תָּבוֹאתָה *Veniat*, scil. הַבְּרָכָה הַזֹּאת *benedictio haec*; ut Jarchi et Aben-Esra supplent; quorum posterior recte observat, junctam esse huic voci duplicem paragogen תה, est enim pro תָּבוֹא. Cf. de hac hujus vocis forma Gesenii *Lehrgeb.* p. 464. Postrema hujus Versus verba, וּלְקָדְקֹד נְזִיר אֶחָיו depromta sunt e Genes. XLIX, 26., ubi not. vid.

17. בְּכוֹר שׁוֹרוֹ הָדָר לוֹ *Primogenitum bovis ejus* quod attinet, *gloria* est *ei*. בְּכוֹר שׁוֹרוֹ est Nominativus absolutus, de quo vid. Gesenii *Lehrgeb.* p. 723. *b*). Hoffmannus haec verba sic reddit: *primogenitus*, i. e. praestantissimus est *bos ejus*, quo myriades Ephraimi et millia Manassis altero Versus membro memorata indicari existimat. Verum ii *cornubus*, de quibus statim, innuuntur; et nomina בְּכוֹר שׁוֹרוֹ in statu constructo juncta esse docent Accentus. *Primogenito bovis* Josephicae tribus Hebraei fere Josuam, quo illustri duce terra Canaan est expugnata, Ephraimo, filio Josephi, oriundum, intelligunt; recte, ut

ego quidem arbitror." *Bovis primogenito*, i. e. valido comparatur ob vim et fortitudinem, quam in terra expugnanda exseruit. Verbis הָדָר לוֹ Jarchi bene notat respici locum Num. XXVII, 20., ubi Moses jubetur Josuam honoris, qui ipsi a populo exhiberetur, participem facere. וְקַרְנֵי רְאֵם קַרְנָיו *Et cornua orygis sunt cornua ejus*, primogeniti bovis tribus Josephicae, cujus proxime mentio est facta. De רְאֵם vid. not. ad Num. XXIII, 22. et cf. not. ad Job. XXXIX, 9. edit. sec. בָּהֶם עַמִּים יְנַגַּח יַחְדָּו *Iis petet populos una*, cunctos, אַפְסֵי־אָרֶץ usque *ad limites terrae*, ante אַפְסֵי־ subaudiendum ל־, cf. Ps. LIX, 14. Quaenam sint illa duo cornua, mox declarat: וְהֵם רִבְבוֹת אֶפְרַיִם וְהֵם אַלְפֵי מְנַשֶּׁה *et illa* sunt *myriades Ephraim et illa* sunt *millia Manassis*, numerosi exercitus utriusque tribus. Ceterum praeponitur et hic Ephraim Manassi ut Genes. XLVIII, 19. 20.

18. שְׂמַח זְבוּלֻן בְּצֵאתֶךָ *Laetare, o Sebulon! in egressu tuo*, i. e. navigationibus tuis et commerciis exercendis. Tenebant enim Sebulonitae oram maritimam, ad commercia cum finitimis Tyriis et Sidonis exercenda commode sitam, vid. Genes. XLIX, 13. et ibi not. וְיִשָּׂשכָר בְּאֹהָלֶיךָ Tu vero, *o Issachar!* laetare *in tentoriis tuis*, domi manens, et agris colendis occupatus, *vidit enim, quietem esse bonam* rel., uti ei dixit Jacobus, Genes. XLIX, 15. et cf. ad eum loc. not.

19. עַמִּים הַר־יִקְרָאוּ שָׁם יִזְבְּחוּ זִבְחֵי צֶדֶק *Populos* ad *montem vocabunt*, *ibi mactabunt sacrificia justitiae*, i. e. Sebulonitae et Issacharitae divites redditi ceteras tribus ad montem, in quo templum exstructum, invitabunt, et ibi sacrificia salutaria Deo offerent. עַמִּים sunt tribus Israeliticae, ut supra Vs. 3. הַר h. l. ex communi Hebraeorum sententia Moriam montem, cui templum erat impositum, designat. זִבְחֵי־צֶדֶק *Sacrificia justa*, ut Ps. IV, 6., sunt vel rite et legitime oblata (ut Levit. XIX, 36. מֹאזְנֵי צֶדֶק אַבְנֵי־צֶדֶק sunt *bilances justae* et *pondera justa*, vid. et supra XVI, 18.), vel, quod malim, pia ac grata erga

Deum mente, pro acceptis ab eo beneficiis oblata. Cf. not. ad Ps. IV, 6. Onkelos: שִׁבְטַיָּא דְיִשְׂרָאֵל לְטוּר־בֵּית־מַקְדְּשָׁא יִתְכַּנְּשׁוּן תַּמָּן יִכְּסוּן נִכְסַת קוּדְשִׁין לְרַעֲוָא *Tribus Israelis ad montem Sanctuarii sese congregabunt, et ibi voluntarie victimas sanctas mactabunt.* Hanc interpretationem sequuntur Jarchi, Aben-Esra, et Hebraeorum alii. Sed alius huic forsan praeferendae horum verborum interpretationis mentionem facit Jarchi, quae talis est: „venient negotiationis causa exterorum populorum mercatores ad terram Sebulonitarum, dicentque: postquam per navigationem tantum molestiae atque laboris hucusque pertulimus, eja, eamus Hierosolymam, ut videamus, quaenam hujus populi sit religio et vivendi ratio; illi itaque, cum videbunt, omnes Israelitas unum colere Deum et cibum eundem comedere, secus quam aliae gentes, quae diversos colunt Deos, et inter quos unius cibus non est idem cum alterius cibo, dicent: non est populus tam rectus, sicut ille; quapropter sese aggregabunt Israelitis, et sacrificia justa offerent.“ Similem in modum hunc locum et Saadias intellexisse videtur, qui verba עַמִּים הַר־ יִקְרָאוּ שָׁם sic reddit: إِنَّ الأُمَّةَ إِلَى جِبَالِكُمَا تَحْضُرُ *Utique populi ad montem vestrum aderunt.* Herderus in libro: *Vom Geist der Ebräischen Poesie*, P. II. p. 224. seqq. edit. prim. per *montem* hic memoratum *Taborem* intelligit, qui limites Sebulonitas inter et Issacharitas constitueret. In eo monte Mosen existimat Jovae sacra fieri, hunc montem sacrum esse voluisse, duplicem ob causam, tum, quod hic mons in media ditione Israelitarum fuisset, si ipsi ex voluntate Jacobi et Mosis terram usque ad Libanum occupassent, tum, quod ipse montis situs aptissimus esset, in quem populus ad sacra facienda conveniret. Vicinae enim ei erant duae tribus, quarum altera commerciorum longinquorum opportunitate, altera pascuorum copia et bonitate conspicua esset. Israelitas tamen sapiens hoc Mosis consilium non esse sequutos. Verum

quum ob ea, quae supra ad initium hujus Carminis attulimus, Mosi illud abjudicandum sit, Herderiana sententia concidat necesse est. כִּי שֶׁפַע יַמִּים יִינָקוּ *Nam affluentiam maris sugent,* opibus et deliciis externis, quae navibus invehentur, affluent. וּשְׂפֻנֵי טְמוּנֵי חוֹל *Et abscondita thesaurorum,* i. e. thesauros absconditos *arenae.* Iis alii intelligunt auri argentive fodinas, quae in tribuum illarum ditione fuerint; alii immensas opes collectas, quas in arena defoderint Sebulonitae et Issacharitae; alii aurum, argentum, gemmas ab exteris allatas, quae e terra vel arenis extrahi aut colligi solent; quod et mihi praeplacet. Digna tamen, quae memoretur, Jonathanis est interpretatio, et Dathio probata: *ex arena producent specula et vasa vitrea, quoniam thesauri limitum revelati sunt ipsis.* Nam in finibus Sebulonitarum erant ostia fluvii Beli, qui arenam vitriariam effundit, ex qua primum vitrum est confectum. Plinius *Hist. Nat.* L. XXXVI. Cap. 26. *Ex ea* (palude Cendevia) *creditur nasci Belus amnis, quinque millibus passuum spatio in mare perfluens, juxta Ptolemaidem coloniam. Lentus hic currit, insalubri potu, sed caeremoniis sacer, limosus, vado profundus. Nonnisi refuso mari arenas fatetur; fluctibus enim volutatae nitescunt, detritis sordibus. Nunc et a marino creduntur adstringi motu, non prius utiles. Quingentorum est passuum, non amplius, littoris spatium, idque tantum multa per secula gignendo fuit vitro.* Cf. Strabonis *Geogr.* L. XVI. Cap. 2. §. 25. Tacitum *Hist.* L. V. Cap. 7. Josephum *de bello Jud.* L. II. Cap. 9. Bachiene *Descript. Palaest.* P. I. Vol. 1. p. 176. vers. teut.

20. בָּרוּךְ מַרְחִיב גָּד *Benedictus,* laudatus sit *qui dilatat Gadum,* i. e. Deus, qui Gado amplos et latos fines concedit. „Dum autem," inquit Clericus, „Moses Deo, Gadum amplianti, benedicit, ipsi Gado benevolentiam suam ostendit." כְּלָבִיא שָׁכֵן *Sicut leo habitat,* requiescit. Quibus verbis hujus tribus fortitudo bellica, et devictis hostibus securitas significatur; *fortitudo* quidem, quia

leoni comparatur; *securitas*, quod haec tribus in morem leonis viribus suis fidentis secure quiescat et dormiat, suos hostes non timens. Cf. Genes. XLIX, 9. Num. XXIV, 9. et ad eum loc. not. Jarchi: „Quoniam Gad vicinus erat limitibus, ideo comparatur leoni, nam quicunque sunt vicini limitibus, fortes esse oportet, ut defendant limites ab hostibus.“ וְטָרַף זְרוֹעַ אַף־קָדְקֹד *Discerpetque brachium et verticem*, i. e. fortes suos adversarios eorumque reges rapiet et delebit leonis in morem, qui praedae, quam cepit, brachium seu armum cum capite uno impetu et impressione unguium lacerat. *Brachium* imago est fortium militum, nam in brachio residet vis; *vertex* imago principis aut ducis, quare Alexandrinus pro קָדְקֹד *ἄρχοντα* posuit.

21. וַיַּרְא רֵאשִׁית לוֹ *Prospicit*, eligit *sibi primitias*, scil. terrae Cananaeae occupandae. Tribus Gad enim cum tribu Ruben et dimidia Manassis primam partem terrae occupatae cis Jordanem accipiebat, sub hac conditione, ut ceteras tribus in expugnatione terrae trans Jordanem adjuvaret, Num. XXXII, 17. In explicandis verbis כִּי־שָׁם חֶלְקַת מְחֹקֵק סָפוּן admodum variant interpretes. Graeci Alexandrinus ea una cum iis, quae proxime praecedunt, sic reddidit: *Καὶ εἶδεν ἀπαρχὴν αὐτοῦ, ὅτι ἐκεῖ ἐμερίσθη γῆ ἀρχόντων συνηγμένων.* Patet, interpretem מְחֹקֵק סָפוּן collective accepisse, et principes in terra ea, quam tribus Gad occupavit, congregatos intellexisse. A qua sententia haud longe abest Saadias, cujus interpretatio est haec:

فَانَّهُ رَأَي فِي أَوَّلِ بَلَدِهِ أَنَّ جَوْقَ الرَّاسِمِينَ هُنَاكَ مَكْنُوزٌ *et quidem vidit in principio regionis suae quod coetus legislatorum ibi esset repositus.* Sed Hebraeorum plerique מְחֹקֵק סָפוּן in Singulari capiunt intelliguntque *legislatore tecto*, recondito, i. e. sepulto, Mosen, et Num. XXI, 18. מְחֹקֵק vocatum, qui intra fines terrae Gaditis assignatae sepultus esset, ut igitur tribus Gad amore re-

ligionis illum terrae tractum optarit. Ita Onkelos: וְאִתְקַבַּל בְּקַדְמֵיתָא דִּילֵיהּ אֲרֵי תַּמָּן בְּאַחְסַנְתֵּיהּ מֹשֶׁה סָפְרָא רַבָּא דְיִשְׂרָאֵל קְבִיר *et acceptum est in principio id quod ejus erat*, i. e. accepit primus partem suam, *nam ibi in sua haereditate Moses, doctor magnus Israelis, sepultus est.* Eodem sensu Hieronymus vertit: *Et vidit principatum suum, quod in parte sua doctor esset repositus.* Similiter Tellerus hunc locum interpretatus est: *Elegit sibi primum* terrae, *propterea quod ibi ducis*, Mosis, *portio* exigua *reposita sit*, eâ vero Mosen suum ipsius sepulchrum innuere existimat, quod solum de terra promissa quasi suam portionem acceperit. Jarchi haec verba eo refert, quod Mosis sepulchrum nemini cognitum est. Haec enim ad vocem סָפוּן scripsit: אותה חלקה ספונה וטמונה מכל בריה שנאמר וְלֹא־יָדַע אִישׁ אֶת־קְבֻרָתוֹ *ista portio* agri *tecta et abscondita fuit ab omni homine, dicitur enim* infra XXXIV, 6.: *et nemo novit sepulchrum ejus.* In alia omnia abit Aben-Esra, qui מְחֹקֵק collective *duces, principes* (ut Jud. V, 9. חוֹקְקֵי יִשְׂרָאֵל sunt *principes Israelis*,) esse ait, סָפֻן vero itidem collective pro סְפוּנִים *tabulata* et quidem *cedrina*, ut 1 Reg. VII, 3. 7. Jerem. XXII, 14. סָפֻן בָּאָרֶז *tabulatum cedro*, et Hagg. I, 4. בָּתִּים סְפוּנִים sunt *domus tabulatae*, laqueatae. Sensus, inquit Aben-Esra, est hic: elegit sibi illam primam terrae partem, כי ראה ארמונים ספונים שהיו חלק גדולי האמורי *quod vidit palatia tabulata*, laqueata, *quae erant portio primorum populi Amoraei.* Ille enim terrae tractus quem Moses Gaditis assignavit, pars erat ditionis Sichoni, regi Amoraeorum, subjectae, Num. XXXII, 33. Eamque Gaditas sibi elegisse putat Aben-Esra ob civitates munitas et opulentas Amoraeorum; cf. Num. XXXII, 16. 18. Qui tamen sensus e verbis hebraeis aegre elicitur. Clericus סָפוּן significatione Chaldaeis usitata, *honoratus, cohonestatus* cepit, et interpretationem sic instituit: *Vidit sibi primitias, qui illic parte* (חֶלְקַת pro בְּחֶלְקַת) *legislatoris cohonestatus est*, h. e. parte sibi concessa a Mose, qui est

Israelitarum legislator. „Qui ad occasum," inquit, „Jordanis sedes habuerunt, non a Mose ipso, sed a Josua et Eleazare, per sortitionem, agros acceperunt." Sed סָפוּן Chaldaico illo significatu Hebraeis usitatum fuisse, plane incertum est. De-Rossi in *Scholiis critt.* p. 32. verba sic interpretatur: *quia ibi portio principis*, i. e. regia et praestantissima, *erat recondita*, seu *reposita*. Gesenius in *Lex. hebr. min.* p. 538. locum ita exponit: *vidit, portionem legislatoris*, i. e. ab legislatore sibi assignatam, *repositam sibi esse*, observatque, adjectivum masculinum סָפוּן, ad nomen femininum חֶלְקַת referendum, construi cum propiore מְחֹקֵק, quemadmodum 1 Sam. II, 4. habetur, קֶשֶׁת גִּבֹּרִים חַתִּים *arcus heroum est fractus*, ubi חַתִּים pro חַתָּה positum; cf. *Lehrgeb.* p. 721. Neque tamen sensus ille satis commodus videtur. Nos quidem cum Ainswortho, H. B. Starkio in *Nott. selectt.* ad h. l. et J. H. Michaeli locum sic interpretamur: *Et prospexit, selegit sibi primam* terram ab Israelitis occupatam, regionem Sichonis et Ogis, *eo quod ibi*, nempe *in portione legislatoris*, in portione a Mose sibi assignata (Num. XXXII, 33. Jos. I, 13. 14.) *protectus*, securus *sit*. Nam in urbibus munitis (Num. XXXII, 34. 35. 36.) tuti erant eorum liberi et uxores, dum ipsi ad bellum irent; de quo verba, quae proxime sequuntur: וַיֵּתֵא רָאשֵׁי עָם *et ibat* Gadus, i. e. ibat Gaditae, tanquam *capita*, duces, principes *populi*, quod Jarchi bene ita explicat: הם היו הולכים לפני החלוץ בכבוש הארץ לפי שהיו גבורים וכן הוא אומר וְאַתֶּם תַּעַבְרוּ חֲלוּצִים לִפְנֵי אֲחֵיכֶם וגומר *illi enim ibant ante copias expeditas* Israelitarum *dum terram* Cananaeam *subigebant; quoniam fortes erant. Et sic dixit iis* Moses (supra III, 18.): *Vos autem praecedetis expediti ante fratres vestros rel.* Eodem sensu Onkelos: הוּא נָפֵק וְעָל בְּרֵישׁ עַמָּא *ille egressus et ingressus est in capite populi*, ante populum. צִדְקַת יְהוָה עָשָׂה וּמִשְׁפָּטָיו עִם־יִשְׂרָאֵל *Justitiam Jovae fecit, et jura sua cum Israele*, i. e. fecit, sive, quum hic Moses de futuro tempore loquens inducatur, faciet quae Deus praecepit et ipse promisit se facturum, h. e. comi-

tabitur fratres eosque in expugnanda terra juvabit, et cum iis exsequetur, quae Deus in Cananaeos decrevit. Quod promissis steterunt Gaditae laudat in iis Josua XXII, 1. 2. 3.

22. דָּן גּוּר אַרְיֵה *Dan sit catulus leonis*, magnanimus et fortis, cf. Gen. XLIX, 9. Dane ortus erat Simson, Jud. XIII, 1. seqq. — יְזַנֵּק מִן־הַבָּשָׁן Qui *exsilit e Basane*. Ex Basanitidis montibus leones solebant in campos irruere. Verbo זִנֵּק, hoc tantum loco obvio, *exsiliendi* significatum, collato Syriaco ܙܢܩ *jaculari*, vindicavit J. D. Michaelis in *Supplemm.* p. 637. Cf. Bocharti *Hieroz.* P. I. L. III. Cap. 3. T. II. p. 39. 40. edit. Lips. „Non est obscurum," is inquit (p. 41.), „cur Danitae conferantur cum leone, qui in praedam saltu irruit. Sic enim illi, tanquam saltu, ab uno Judaeae extremo, ad alterum progressi, *Laischam* seu *Leschem* oppidum invaserunt, quod de suo nomine postmodum *Dan* appellarunt, Jud. XVIII, 27. 28."

23. נַפְתָּלִי שְׂבַע רָצוֹן *Naphtali satur sit favore*, scil. Jovae, quod nomen e verbis proximis est supplendum; obtingat Naphtalitis a Deo satietas s. copia omnium rerum gratarum. וּמָלֵא בִּרְכַּת יְהוָה *Et plenus benedictione Jovae*, ob fertilissimum Galliaeae tractum, quem haec tribus occupavit. יָם וְדָרוֹם יְרָשָׁה *Mare et austrum posside.* „Haec cum iis sunt conferenda, quae de Danitis dixerat Versu proxime antecedente, *Dan est ut catulus leonis, qui e Basane insiliit.* Quod de Danitis dici docuimus, qui ab uno Judaeae extremo ad alterum, tanquam saltu, progressi, Laisam urbem occupaverant ad Jordanis fluvii fontes, quam de suo nomine postmodum *Danem* appellaverant. Non igitur totius terrae Canaan, sed horum Danitarum respectu, Moses praedicit fore, ut Naphtali possideat יָם וְדָרוֹם *mare et meridiem.* Et vero a meridie urbis Dan usque ad mare Tiberiadis extendebatur Naphtalitarum portio. Proinde tres Chaldaei interpretes יַמָּא דְטִבֵּרְיָא *mare Tiberiadis*, vel, quod idem

est, יָם כִּנּוֹסָר *mare Genesareth*, hic intelligunt. Lacus enim Hebraeis *maria* nominari, nemo est qui nesciat." Bochartus l. l. p. 261. edit. Lips. Lacum Tiberiadis s. Genesareth intra Naphtalitarum fines fuisse, docuit Lightfoot in *Chorograph. Horr. hebrr. in Matth. praemiss.* Cap. 71. יְרָשָׁה esse Imperativum cum ה paragogico, pro רֵשׁ, recte notavit Jarchi; cf. Gesenii *Lehrgeb.* p. 383.

24. בָּרוּךְ מִבָּנִים אָשֵׁר *Benedictus sit ex filiis*, i. e. auctus multa sobole; cf. not. ad Num. XXVI, 47. — יְהִי רְצוּי אֶחָיו *Gratus sit fratribus suis*, iis e terrae suae proventibus res optimas suppeditaturus; cf. Genes. XLIX, 20. — וְטֹבֵל בַּשֶּׁמֶן רַגְלוֹ *Tingatque oleo pedem suum*, ita abundet oleo, ut eo pedes lavare possit.

25. In verbis בַּרְזֶל וּנְחֹשֶׁת מִנְעָלֶךָ explicandis in duas potissimum partes intrepretes discedunt, nomen מִנְעָל hoc solo locum obvium aliis ejusdem ac נַעַל *calceamentum* significationis habentibus, aliis haud diversae a מַנְעוּל *sera, pessulus*, existimantibus. Priori significatu ceperunt LXX, qui illud ὑπόδημα vertunt, quos sequuti Syrus et Vulgatus. Neque tamen, quid eo adscito significatu verba *ferrum et aes* sint *tua calceamenta*, sibi velint, consentiunt. Jonathan ea hoc modo exponit: *Clari erunt, o tribus Ascher, sicut ferrum, et fortes sicut aes, pedes ipsorum, ad ambulandum in rupibus petrarum.* Eundem in sensum collineat Coccejus, qui in Lexico illa sic explicat: dabo tibi ambulare in securitate, ut pedibus tuis nulla noxa accidat, quasi ferro et aere calceatus esses. Kimchi et Abarbenel *calceo* per metonymiam terram calcatam, sive regionem quam Ascheritae sorte obtinuerint continuoque calcaverint, significari existimant, ut his verbis significetur, in Ascheritarum portione montes ferri aerisque feraces esse. Alii cogitant de caligis seu ocreis militum, minutis cuspidatisque clavis ferreis munitis, veluti Bynaeus in libro *de Calceis Hebraeor.* L. I. Cap. 4. Illos docte et solide refutavit, quamvis ipse multus sit in vindicando nomini מִנְעָל *calcei* significatu, Jo. Chri-

STOPH. WICHMANNSHAUSEN in Dissertat. *de Asere Metallifossore*, Viteberg. 1722., repetita in *Thesauro Novo Theolog. Philolog.* ab Ikenio et Hasaeo edito Vol. I. p. 447. seqq. §. XIV. seqq. Ipse vero (§. XVIII.) existimat, *calcei* appellatione designari montana tribus Aseritidis, ratione hujus denominationis inde petita, quod illa interiorem campestremque regionem non secus ac pedem calceus tegerent, posituque suo disparato et parallelo insuper calcei cavi quodammodo referrent figuram. In more enim positum fuisse Geographis antiquioribus, ut regiones, urbes, maria, sub bestiarum, vestimentorum, rerumque aliarum schemate repraesentarent. Ita Libyam mensulae et pelli pantherinae, Peloponnesum platani folio, Italiam folio querno aut parti cruris expansi, Pontum Euxinum arcui Scythico compararunt. Hinc verbis: *ferrum et aes sit calceus tuus*, hoc dici; montium tractus tibi assignandus, calceo similis, tanta ferri aerisque copia refertus erit, ut plane ferreus aereusque videri possit. Sed nemo alius facile sibi persuadeat, scriptori alicui in mentem unquam venisse ut *calceus tuus*, diceret pro: terrae tractus a te occupatus, qui est calceo similis. Quum igitur *calceamenti* significatus nomini מִנְעָל assignatus sensum idoneum minime fundat; significatio altera, *serae, pessuli* adsciscenda erit, quam et Saadias expressit, qui מִנְעָלֶךָ مَغَالِقُكَ *serae tuae* reddidit. Verbum נָעַל *fores obserare*, obdere foribus pessulum, notat 2 Sam. XIII, 18. Jud. III, 23. 24. Unde verborum *ferrum et aes*, i. e. ferreus et aereus sit *pessulus tuus* sensus erit vel hic: urbes tuae ferreis aeneisque pessulis (non ligneis, quorum vulgo usus fuit, cf. *das alte u. neue Morgenl.* P. II. No. 418. p. 323.), undique conclusae et munitissimae sint. Vel: terra tua tum natura, tum opere, aeque munita et tuta ab hostium insultibus sit, ac si ferreis aeneisque repagulis sit circumclusa. Hunc sensum expressit Onkelos hisce verbis: תַּקִּיף כְּפַרְזְלָא וּנְחָשָׁא מוֹתְבָךְ *firma ut ferrum et aes sit tua habitatio.* In verbis hujus Versus postremis,

וּכְיָמֶיךָ דָּבְאֶךָ, interpretationis diversitatem creat nomen ἅπαξ λεγόμενον דֹּבֶא. Plures illud capiunt *fortitudinis* significatu. Ita jam LXX. *Καὶ ὡς αἱ ἡμέραι σου, ἡ ἰσχύς σου*, quibuscum Vulgatus, Syrus et Saadias consentiunt. Onkelos: וּכְיוֹמֵי עוּלֵימוּתָךְ תָּקְפָּךְ *et sicut dies juventutis tuae* sit *fortitudo tua.* Alii *senectutem* illo nomine significari existimant, quasi per literarum metathesin sit pro דְּאֵב, a דָּאֵב *languescere*, ut optet, senectutem Aseritarum ita firmam et laetam futuram esse, ut fuerit juventus. Sed יָמִים pro *diebus juventutis* plane pro lubitu sumitur. Hottingerus in *Smegm. Orient.* p. 138. collato Arabico دَبَى *abundavit opibus*, unde دَبَى *opes multae*, verba sic interpretatur: *sicut dies tui ita divitiae tuae*, scil. crescant. Verum a radice דָּבָה דָּבְיֵךְ scriptum esset. Quare assentior A Pfeiffero, qui in *Dubiis Vexatt.* ad h. l. collato Arabico دَبَأَ *quievit* locum sic interpretatur: quamdiu durabunt dies tui, duret etiam quietus status tuus, i. e. quietam semper agas vitam. Qui sensus optime congruit iis, quae proxime antecedunt. Jarchii sententiam, hoc Versu vota pro toto populo Israelitico contineri opinantis, bene refellit Wichmannshausen in Dissertat. supra laud. §. II. III. Cf. not. ad Vs. sequ.

26. Recte ad hunc Vs. notat Aben-Esra: כאן שב לברך הכלל *hic redit Moses ad benedicendum omnibus in universum Israelitis.* Et R. Bechai: אחר שסיים לברך השבטים אחד אחד התחיל עתה לדבר עם כלם בכלל *Postquam pro singulis tribubus vota fecisset: nunc incipit universum populum alloqui.* Verba אֵין כָּאֵל יְשֻׁרוּן LXX reddunt: *οὐκ ἔστιν ὥσπερ ὁ Θεὸς τοῦ ἠγαπημένου*, Hieronymus: *non est Deus alius ut Deus rectissimi;* Onkelos: לֵית אֱלָהָא כֵּאלָהָא דְיִשְׂרָאֵל *non est Deus ut Deus Israelis.* Nec aliter Syrus et Saadias. Sed quo minus nomina כָּאֵל יְשֻׁרוּן in statu regiminis, *sicut Deus Israelis*, vertamus, vetat et Accentuum et punctorum vocalium ratio. Quodsi enim τὸ כָּאֵל cum sequenti יְשֻׁרוּן conjunge-

retur, Camez sub praefixo כ non posset consistere; sive propter ה articuli exclusum, sive ob vicinitatem toni hic constitui dicatur. Ad haec idem nomen tali in statu Accentu conjunctivo debuisset notari, quo vero quum destituatur, et distinctivum, *Tiphcha*, appositum habeat, vocem יְשֻׁרוּן hinc distinguendam, et in *vocandi* Casu efferendam esse liquet. Quod et Jarchi vidit, qui haec verba sic exposuit: דע לך ישרון שאין כאל בכל אלהי העמים *scias tibi, o Jeschurum, non esse instar Dei* veri *omnes deos gentium.* — רֹכֵב שָׁמַיִם בְּעֶזְרֶךָ *Qui vehitur coeli pro auxilio tibi ferendo.* Cf. Ps. XVIII, 10. 11. — וּבְגַאֲוָתוֹ שְׁחָקִים *Et qui in majestate sua nubibus*, scil. vehitur, repetito רֹכֵב ex antecedentibus. שְׁחָקִים conferendum est cum Arabum مساحق السماء *tenuiores nubium partes.*

27. Verba מְעֹנָה אֱלֹהֵי קֶדֶם Jarchi sic exponit: מעון הם השחקים לאלהי קדם וברר לו השחקים לשבתו ומעונתו *Nubes* (Vs. 26.) *sunt habitatio Deo aeterno, qui sibi nubes declaravit*, elegit *sedem suam et habitationem.* Quum vero מְעֹנָה אֱלֹהֵי קֶדֶם non verti possit *habitatio Dei aeterni* (tum enim מְעֹנַת in statu regiminis esse deberet), Jarchi literam ה vocis מְעֹנָה pro ה locali habet, quasi pro לְמָעוֹן positum sit, ut Genes. XIV, 10. הֶרָה pro לְהָר, XXVIII, 2. בֵּיתָה pro לְבֵית, Jerem. XXXVI, 20. חָצֵרָה pro לְחָצֵר. Verba autem quae sequuntur, וּמִתַּחַת זְרֹעֹת עוֹלָם interpretatur hunc in modum: ומתחת מעונתו כל בעלי זרוע שוכנים *et infra habitaculum ejus habitant omnes viri validi*, quibus reges Cananaeos intelligit, שהיו תקפו וגבורתו של עולם *qui fuerunt robur et fortitudo mundi.* Totius hemistichii prioris sensum hunc esse ait: Deus ille aeternus, qui ante omnes deos exstitit, et in nubibus sedem suam sublimem habet, exserit suam potentiam in robustos et validos, qui longe infra eum in terra habitant. Quae interpretatio vel ideo admitti nequit, quod עוֹלָם non nisi apud recentiores Hebraeos, non vero ex usu loquendi scriptorum V. T. *orbem* hunc *ter-*

rarum significat. Nec quod מְעֹנָה hic pro לְמָעוֹן positum Jarchi sumit, probari potest, quum interpretatio ita implicatior reddatur. Felicius in hujus loci interpretatione procedit Aben-Esra, qui vere observat, מְעֹנָה et מָעוֹן (quod ipsum olim in codice quodam h. l. extitisse tradunt doctores Talmudici, vid. Lightfooti *Horr. Hebr.* ad Matth. V, 18.) idem esse quod סֻכָּה *tabernaculum, tugurium*, quod ab injuria coeli refugium praebet; utrumque enim illud nomen Ps. LXXVI, 2., ut parallelum et synonimum sibi invicem respondere. Quare verba מְעֹנָה אֱלֹהֵי קֶדֶם et hoc modo sunt capienda: ita sursum refugium tibi, o Israel, est *Deus aeternus*, quo ipso sensu in Psalmi XC., qui Mosi tribuitur, initio dicitur: אֲדֹנָי מָעוֹן אַתָּה הָיִיתָ לָּנוּ בְּדֹר וָדֹר *Domine, tu es refugium nobis per omnes generationes.* Et Ps. XCI, 9. עֶלְיוֹן שַׂמְתָּ מְעוֹנֶךָ *Altissimum posuisti refugium tuum.* Recte igitur LXX מְעֹנָה σκέπασις reddiderunt. Verba autem וּמִתַּחַת זְרֹעֹת עוֹלָם Aben-Esra sic interpretatur: *et infra*, subter te, o Israel, sunt *brachia* Numinis *aeterna*, quae te sustentant; *brachia aeterna* vero sunt robustissima, quae non fatigantur aut debilitantur: ita protectio tibi erit et perpetua, a Deo aeterno, et validissima, quae ab omni parte te tutum praestabit. Opponitur Jova diis novis populorum vicinorum. Ad voces קֶדֶם et עוֹלָם post Grotium notat Clericus, quum Hebraei non habeant vocem propriam, qua *aeternitatem* exprimant, eos translatione aut circumloquutione uti, et קֶדֶם quidem anteriorem partem aeternitatis, si ita loqui licet, significare, עוֹלָם vero posteriorem; cf. Mich. V, 1. Argumentum certissimum validi sui auxilii, pergit Noster, jam dedit tibi Jova: וַיְגָרֶשׁ מִפָּנֶיךָ אוֹיֵב *expulit enim jam tum ex parte hostes coram te*, et porro sic faciet, ut promisit Exod. XXIII, 29. 30. XXXIV, 11. — וַיֹּאמֶר הַשְׁמֵד *Et dixit: dele*, disperde illos. Cf. supra XX, 16. 17.

28. In priori Versus membro in diversas partes interpretes trahit dictio עֵין יַעֲקֹב. Jarchi nomen עֵין significa-

tu *adspectus* capit, quo legitur Num. XI, 7. עֵינוֹ כְּעֵין הַבְּדֹלַח *adspectus ejus* (Mannae) erat *instar adspectus bdellii.* Hinc serioribus Hebraeis et Chaldaeis כְּעֵין, proprie *secundum adspectum* seu *speciem*, simpliciter valet *in morem, sicut.* Sequutus vero Jarchi est Onkelosum, qui locum hunc sic reddit: וְיִשְׁרֵא יִשְׂרָאֵל לְרוּחְצָן בִּלְחוֹדֵיהוֹן כְּעֵין בִּרְכְתָא דְּבָרֵיכִנּוּן יַעֲקֹב אֲבוּהוֹן *habitent Israelitae securi et soli secundum benedictionem qua iis benedixit Jacobus, pater eorum.* Eodem modo Saadias: نَظِيرَ قَوْلِ يَعْقُوبَ *secundum dictum Jacobi* vertit. Sed עֵין pro כְּעֵין eo sensu, quod seriores Hebraei et Chaldaei usurpare solent, hinc poni, vix est verosimile. Recte Aben-Esra עֵין hic *fontis* significatu capit, et עֵין יַעֲקֹב exponit כל מי שיצא ממעין יעקב *omnes qui egrediuntur e fonte Jacobi*, i. e. posteri ejus, qui tanquam ex fonte largissime prodibunt, eadem imagine, qua Israelitae Jesaj. XLVIII, 1. vocantur: מִמֵּי יְהוּדָה יָצָאוּ *qui ex aquis Judae egressi sunt.* Et Ps. LXVIII, 27. *Laudate Deum, vos qui estis* מִמְּקוֹר יִשְׂרָאֵל *e fonte Israelis.* Vid. et Num. XXIV, 7. et ibi not. Ceteri Mendelii fil. recte monuit, voces בֶּטַח בָּדָד tam ad יִשְׂרָאֵל quam ad עֵין יַעֲקֹב pertinere, ut primum hoc Versus membrum ita sit capiendum: *habitet Israel secure et solitarie, habitetque fons Jacobi secure et solitarie.* בָּדָד *Solus* plures interpretes ita intelligunt: non mixtus cum Cananaeis, inter quos tutus non potuisset populus habitare. Sed videtur potius et hic, et Jerem. XLIX, 31., ad securitatis descriptionem pertinere eo sensu, quo Jarchi exponit: singuli soli, unusquisque sub ficu sua erunt dispersi, ut in alta pace, nec opus habent, ut se congregent et simul habitent propter hostes. Cf. not. ad Num. XXIII, 9. — אֶל־אֶרֶץ pro אֶת־אֶרֶץ, habitet Israel *terram tritici et musti!* cf. supra VIII, 7. seqq. — אַף־שָׁמָיו יַעַרְפוּ־טָל *Etiam coeli ejus*, Israelis, s. terrae ejus, *stillabunt ros*, ne opus

habeant terram operose rigare, ut Aegyptii, vid. supra XI, 10. Cf. not. ad Genes. XXVII, 28., ubi idem apprecatur Jacobo Isaacus. LXX verterunt: *καὶ ὁ οὐρανός συνεφὴς αὐτῷ δρόσῳ*, et Hieronymus: *coelique caligabunt rore.* Non sane, quod pro יַעַרְפוּ legerunt יַעֲרְבוּ ab עֶרֶב *vespera*, cum caligo incipit, uti conjecit Cappellus; sed quod sensum exprimere cum emphasi voluerunt, q. d.: coeli stillabunt ita densum, ut caligare quasi videantur.

29. אַשְׁרֶיךָ *O beatitudines tuae!* o beatum te! Cf. not. ad Ps. I, 1. — נוֹשַׁע בַּיהוָה *Servatus per Jovam*, ut Jesaj. XLV, 27. LXX *σωζόμενος ὑπὸ Κυρίου.* מָגֵן עֶזְרֶךָ Qui est *clypeus auxilii tui*, te protegit, ne laedat te malum. Cf. Genes. XV, 1. Ps. III, 4. LXXXIV, 10. 12. — וַאֲשֶׁר־חֶרֶב גַּאֲוָתֶךָ *Et qui est gladius eminentiae tuae*, qui est tibi instar gladii quo te supra hostes tuos efferre potes. וְיִכָּחֲשׁוּ אֹיְבֶיךָ לָךְ *Et mentientur tibi hostes tui*, dissimulando et adulando, ut iram tuam a se avertant humiliter tibi servire cogentur vel inimicissimae gentes, cf. not. ad Ps. XVIII, 45. — וְאַתָּה עַל־בָּמוֹתֵימוֹ תִדְרֹךְ *Et tu super excelsa eorum loca calcabis*, arces eorum in montibus positas, loca eorum inaccessa victor calcabis, iis potieris; qua ipsa phrasi et Amos IV, 13. Mich. I, 3. superbe incedens victor describitur. LXX *Καὶ σὺ ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτῶν ἐπιβήσῃ.* Ceperunt בָּמוֹת, contra linguae usum, de superiore corporis parte, i. e. cervice, et allusum putarunt ad morem Orientalium antiquorum, hostes devictos pedibus calcandi. Ita et Jarchi, qui confert Jos. X, 24. *Ponite pedes vestros super cervices regum istorum.*

CAP. XXXIV.

Mosis mors et sepultura.

Hoc Caput, ut praecedens, longe demum post mortem Mosis huic libro additum esse, ex ipsa ejus ratione satis superque apparet, et praesertim ex Versu 10., ubi dicitur, *non surrexisse amplius inter Israelitas Vatem Mosi similem,* quae certe minime hominis esse possunt, qui non multo post scripserit.

1. אֶל־הַר נְבוֹ רֹאשׁ הַפִּסְגָּה *In montem Nebo* (vid. supra XXXII, 49.), qui *cacumen Pisgae. Pisgae* nomen in recentiorum Geographorum libris non invenitur, quia qui illas regiones adeunt, prae metu Arabum latrocinantium Jordanem e regione Jerichuntis trajicere non solent. Montes plures in ista regione esse, ex scriptoribus Arabibus constat. J. D. Michaeli *Pisga* videtur fastigium montis cujusdam, qui hodie vocatur *Salt* (صلت vid. Abulfedae *Descript. Syriac*, p. 13. edit. Koehler.). Verum *Salt* esse nomen urbis cum arce colli cuidam imposita, qui collis arduis montibus sit circumdatus, refert Burckhardt *Travels in Syria* p. 349. *Gilead* sensu latiore videtur hic esse regio tribuum duarum ac dimidiae, septemtrionem versus. Cf. de hoc loco Relandi *Palaest.* p. 19. De urbe *Dan* vid. not. ad Genes. XIV, 14.

2. Hic Versus manifeste indicat, haec scripta esse post divisionem Cananaeae. עַד הַיָּם הָאַחֲרוֹן *Usque ad mare occidentale*, i. e. mediterraneum, conf. not. supra ad XI, 24.

3. וְאֶת־הַנֶּגֶב *Et meridiem*, meridionalem partem tribus Judae, conf. not. ad Num. XIII, 18. 28. וְאֶת־הַכִּכָּר scil. הַיַּרְדֵּן *circulum Jordanis*, ut nos quoque, *den Jor-*

dan - Crais. Intelligitur magna illa planities inde a lacu Tiberiadis usque ad mare mortuum, quam Jordanes secat. A Graecis ea planities vocabatur vel *μέγα πεδίον*, vel *πεδιὰς μεγάλη*, vel *αὐλών*. Geographi Arabici hanc regionem campestrem vocant الغَوْر *Al-Gaur, planitiem, πεδίον* (Vide Abulfedae *Syr.* p. 8. 9. et Koehleri not. 33. 35. et Schultensium in Indice Geographico ad vitam Saladini, sub voce غور). Multa de hoc campo Jordanico habet Relandus in *Palaestina*, p. 359—366. בִּקְעַת alias *vallis*, hic latius sumendum pro *planitie*, uti res ipsa postulat. יְרֵחוֹ עִיר הַתְּמָרִים *Jericho urbs Palmarum.* Conf. Jud. I, 16. 2 Paral. XVIII, 15. Josephus quoque de *Bello Jud.* Lib. IV. Cap. VIII. §. 3. de regione circa Jerichuntem: *Ἐκτρέφει τε ἐν αὐτῷ παραδείσους καλλίστους τε καὶ πυκνοτάτους· τῶν δὲ φοινίκων ἐπαρδομένων γένη πολλὰ, ταῖς γεύσεσι καὶ ταῖς παρηγορίαις διάφορα. Pulcherrimos et maxime opacos hortos haec planities habet, palmarumque irriguarum genera, tam sapore, quam nominibus varia.* Conf. quoque *de bello Jud.* L. I. Cap. VI. §. 6.

5. עַל־פִּי יְהוָה *Ad os Jovae*, prout Jova dixerat.

6. וַיִּקְבֹּר אֹתוֹ *Et sepelivit eum*, scil. *sepeliens*, i. e. sepultus est, impersonalis loquendi forma, de qua jam saepe monuimus. Sic quoque Alexandrini, *καὶ ἔθαψαν αὐτόν.* Nam eos legisse וַיִּקְבְּרוּ pro וַיִּקְבֹּר, tacentibus reliquis versionibus antiquis et codicibus adhuc collatis, haud facile crediderim. Alii supplent יְהוָה, *Mosem sepelivit Deus*, tunc ex Canone illo notissimo, quo Deo id adscribitur, quod eo providente factum est, sensus erit, Mosem Deo ita providente in speluncam quandam intrasse ibique extremum halitum emisisse. וְלֹא יָדַע—הַזֶּה *Nemo novit usque ad diem hodiernum ejus sepulchrum.* Nam etsi Israelitarum unus vel alter, qui praesto adfuere morienti, ipsum sepeliverint, verum nihilominus esse potest, post non esse conspectum aut cognitum a quoquam mortalium ipsum sepulchrum. Fabulas Judaeorum circa

Mosis mortem et sepulturam vid. in J. E. Gerhard Dissert. *de sepultura Mosis*, Jenae 1667., repetita in *Thesauro theolog. philolog.* vet. T. I. p. 403., et in Jo. Andr. Schmid Dissertat. *de morte Mosis*, Helmstad. 1703. recusa ibid. 1711.

7. לֹא־כָהֲתָה עֵינוֹ *Non caligaverant oculi ejus*, praè senio, ut Isaaco, Genes. XXVII, 1. וְלֹא־נָס לֵחֹה *Neque fugerat vigor ejus.* לֵחַ proprie est *viride*, cui non deest suus humor. Sic Latini quoque dicunt *viridem senectutem.* ה ex vetusta scriptione pro ו Suff. ut Gen. XLIX, 11. עִירֹה pro עִירוֹ *asinus ejus.* Alexandrini לֵחַ crediderunt adfine esse τῷ לְחָיַיִם *maxillae*, habent enim χελύνια *labia*, genae. Sequitur illos, uti solet, Vulgatus, habens, *nec dentes illius moti sunt.* Onkelos vocem לֵחַ contulit cum Arab. لاح *splenduit*, unde vertit, וְלָא שְׁנָא זִיו יְקָרָא דְאַפּוֹהִי *nec mutatus est splendor gloriae faciei ejus.*

8. שְׁלֹשִׁים יוֹם *Triginta dies* consumi solebant in luctu de viro bene merito. Conf. Num. XX, 29., ubi Israelitae Aaronem totidem dies luxisse leguntur.

10. אֲשֶׁר יְדָעוֹ יְהוָה פָּנִים אֶל־פָּנִים *Quem Jova noverit facie ad faciem*, i. e. quem Deus tanta familiaritate dignatus sit.

Finis Partis Secundae.

CORRIGENDA.

Pag. 29 lin. 6 ab ima pag. parte pro *condonatitur* lege *condonabitur*

— 46 — 4 pro *frustu* lege *frusta*

— 99 — 7 — posuit — potuit

— 269 — 25 — tumorum — tumorem

— 341 — 25 — a — ad

— 397 — 23 — qui — quae

— 299 — 11 — [illegible] — [illegible]

— 461 not. 10. — 3 — videatur — videantur

— 487 — 7 — XI, 6. — III, 19.

— 502 — 13 — חַלְחִישׁ — חַלָּמִישׁ

— 620 — 25 — שְׁהֹרֹת — שְׁחֹרֹת

— 625 — 21 — *amore* — *amare*

— 627 — 12 — fruxtus — fructus

— 629 — 24 — وَصْفَ — وَصَفَ

— 659 — 28 — תְּרִיבֻן — תְּרִיבֻהוּ

LIPSIAE,

Impressit Christianus Adolphus Deutrich.